

S. LUSTIG
BUCHBINDER
EGLOVEA

m

Zhytiē i slovo
ЖИТЄ І СЛОВО

ВІСНИК ЛІТЕРАТУРИ, ІСТОРІЇ І ФОЛЬКЛОРУ

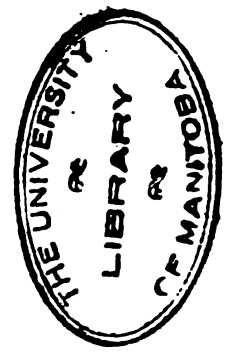
В П Д А В

ОЛЬГА ФРАНКО.

v. 2

ТОМ II.

Др. ПУХИРА ПРИБАК
уч. ап. гімназ.

№ 1. 165 7

Л Ї В І В.

З друкарні Інститута Стравропійського під зарядом І. Пухира.

1894.

НК

IMBER
2

Пухиря ПРИБАК
уч. ап. гімназ.

PG 3900

. Z 63

v. 2

INDIANA UNIVERSITY LIBRARY

Digitized by Google

Zhyt'ie i slovo

m

ЖИТТЄ І СЛОВО

ВІСНИК ЛІТЕРАТУРИ, ІСТОРІЇ І ФОЛЬКЛОРУ

В П Д А В

ОЛЬГА ФРАНКО.

v. 2

ТОМ II.

Др. НИКИТОС ГІРНАК
упр. відбиток.

№ 1. 165 71

Л Ъ В І В.

З друкарні Інститута Станіславівського під зарядом І. Пухиря.

1894.

NK

ACCESSION NUMBER

88382

Інститут Станіславівський
упр. відбиток.

Digitized by Google

PG 3900
. Z 63
v. 2

7-12-72

Зміст другого тому.

I. Беллетристика.

- Граф Павло. Із Рамшева I—X. стор. 328—332.
 Кравченко Ульяна. Байдуже (із Ленау), стор. 338.
 " " Пісня про бідну яблицю (із Ленау), стор. 338—339.
 Кримський Хв. Із „Голістана“ Саадія, стор. 27—43.
 Українка Леся. Притча про чотири перстені, стор. 426—427.
 Фряшко Іван. Основи суспільности, повість, ч. I, стор. 44—60, 238—251,
 364—379.
 " " Едіп царь Софокля. стор. 1—26, 161—178.
 " " Із Віктора Гюго III—VI стор. 323—327.
 " " Св. Симеон Стовпник А. Теннізова, стор. 332—337.
 Шурат Василь. Пісня про Роланда, старофранцузький епос, перекл.,
 стор. 89—106, 295—304, 379—446.
 " " Казка про задоволеного чоловіка, стор. 361—364.

II. Статі наукові.

- Драгманов М. Старі хартії вільности. II. Середньовічні англійські хартії,
 стор. 107—125, 252—264, 451—472.
 Завенч Іван. Літературні стремління галицьких Русинів 1772—1876,
 стор. 69—80, 198—204, 428—451.
 Кримський Хв. Румянцивський музей у Москві, стор. 265—270.
 Парі Гастон. Статя про „Пісню про Роланда“, ст. 305—311, 416—425.
 Фер Леон. Будда і Буддизм, стор. 126—136, 278—295, 472—482.

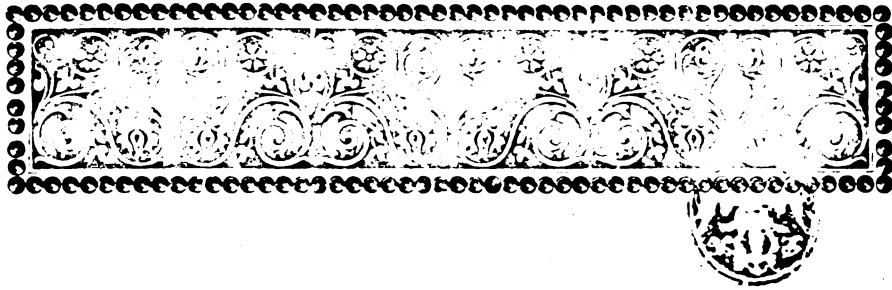
III. Матеріали історичні, літературні і етнографічні.

- Безіменний (з Осовець). О Адамі і Єві, стор. 179—180.
 " Грім, то війна між богом і дідьком, стор. 180.
 " Вічний жид, стор. 180.
 " Чому жиди свинини не їдять? стор. 182.
 " Відки взяв ся медвідь і зауля? стор. 182.
 Бігеліссен Генрик. Щастє й нещастє, стор. 191—194.
 Васильович Лев. Мороз, стор. 360.
 Гуменюк М. Ангел у службі, стор. 350—352.
 " Вітер зятем, стор. 360—361.
 Драгманов М. Матеріали до історії українських віршів. II. Пісні про
 громадські справи, стор. 61—68, 205—216.
 Буфріцький М. Про панщину коло Старого міста, стор. 271—273.
 Кралицький А. Фраїр на гусячих ногах, стор. 142—144.
 " Добра баба і чорт, стор. 146.

- Кішко Тома. Премудрий младенец, стор. 136—142.
- Маркевич Вл. Відки взяли ся цигани, стор. 182—184.
- " " За лихого окомона і по смерти люде буки брали 144—145.
- " " Як школярі сівои викрутили ся, стор. 145—146.
- " " Як Соломон море міряв, стор. 352—353.
- Навроцький Вол. Дневник, стор. 340—346.
- Схримович Вол. Відки взяла ся кози? стор. 195.
- Павлик М. Красносвіт, стор. 188—191.
- Роздільський Осип. Чудесний хлопець, стор. 195—198.
- " " Кого бог любить, того навіждає, стор. 353.
- " " Кошуг і кошутська війна (нові варіанти) ст. 346—348.
- Яворський Юл. В церкві не бувив, гріху не мав, стор. 379.
- " " Дика баба або ліганиця, стор. 358—359.
- " " Як бідна баба ворожкою стала, стор. 359.
- Франко Ів. Ще дещо про Христові муки, стор. 181.
- " " Відки взяли ся пчолы? стор. 181.
- " " О сотвореню смерекы, вовка і вільхи, стор. 181—182.
- " " О потопі і одиорозі, стор. 185.
- " " Відки взяли ся воші і блохи? стор. 185.
- " " Супірка бога з чортом при твореню світа, стор. 186.
- " " Чому камя дощу просить? стор. 186.
- " " Святий Валентій, стор. 186.
- " " Дівка скуська, стор. 186—187.
- " " Що таке вічність? стор. 185—188.
- " " Інтердікт в селі Кувині, стор. 273—277.
- " " Додаток до збірки віршів М. Драгоманова 216—224.
- " " То тобі, боже! То міні боже! стор. 349—350.
- " " Із старих рукописів:
- III. Вандрівка Богородиці по пеклі, ст. 81—88, 224—237.
- Шимчук Дм. Зносок-біда, Чорт баращик, Три чорти беруть жидову душу, Нечасне дитя хресту просить, Дівчина відьма, Св. Николай — опікуи звірів, Мельник — пан над щурами, Щурі в Бучачу, стор. 354—358.

IV. Критика і бібліографія.

- Василевський Л. Етнічна антропология, стор. 155—159.
- Драгсманов М. Противополівська сатира і сектанти на Україні, 153—155.
- " " З поводу статі Ів. Франка „Шевченко героєм польської революційної легенди“, стор. 159—160.
- Франко Ів. М. Шашкевич і галицько-руська література, стор. 147—152.
- " " Фольклорні праці д-р. Ч. Зібрта, стор. 312—320.
- " " „Дзвіни“ О. П. Куліша, стор. 321—322.
- " " „Чернець“ Шевченка, замітки В. Щурата, стор. 482.

ЕДИП ЦАРЬ

Трагедія Софокля.

(Долі.)

Яна шеста.

Креон, Хор.

Креон

Міщане, чую, що наш царь Едіп
Тяжкі на мене звалює провини!
Я не втерпів, являюсь тут. Бо сли
В теперішніх нещастю він ліркує,
Що в слові або в ділі через мене
Якусь поноспть шкоду, то я й жить
Не хочу довше, ганьбою окритий
Бож не мала для мене шкода йде
З такого слова, ні, безмірна шкода,
Сли злим окликне мя весь город, ви
І всі прятелі.

Хор

Е, ганьба та
Не з розмислом чень вирвалась ему,
Лиш з гніву вибухла.

Житє і Слово. II.

Креон

Та як же се
Тут виявилось, що віщуи збрехав
Через мою підноу?

Хор

Царь так мовив,
А на якій підставі, я не знаю.

Креон

І чи так з смілих видом, з чистим серцем
На мене кинув сю неславу ніч?

Хор

Не знаю. Царських діл судить не мислю.
Та ось і сам з палати він виходить.

Два соха.

Ті самі і Едіп

Едіп

Га! Ось ти тут! Як смів ти тут явитись?
Чи так безвстидний вид твій, що приходиш
В мої пороги. ти, убійця явний
Покійного царя, й моєї власті
Відкритий рабівник? Скажи, їй богу,
Чи ти задумуючи се вважав
Мене безумним, чи таким вже трусом?
Чи думав ти, що королом твоїх
Не взнаю, а дізнавшись плазом пуцу?
Тай чиж не глухий є твій плян — сягати
Без грошей. без прихильників по трон,
Котрий лиш грішми, людом здобуваєсь?

Креон

Чи знаєш що? На те, що ти сказав,
Послухай відповідь, а визнавши все, суди.

Едіп

Ти на слова мистець, я ж злий слухач,
Відкривши, що ти лютий ворог мій.

Креон

Про се як раз ня вислухай вперед.

Едіп

Про се як раз мовчи, сля наги честь.

Креон

Сли мислиш, що упертість та безумна
Є дуже добра річ, то грубо блудниш.

Едіп

Сли мислиш, що злий замісл против рідних
Минесь тобі безкарно, тяжко блудниш.

Креон

З тия словом згожуюсь, та лиш скажи,
Яку зневагу ти зазнав від мене?

Едіп

Чи радив чи не радив ти міні
Послать за тия славутних віщуном?

Креон

На раді тій я стою ще й тепер.

Едіп

А як давно то тому, як Лайос —

Креон

Ну, що вчинив? Кажи, про що йде річ?

Едіп

Безслідно щез від вбійчої руки?

Креон

Богато вже часу з тих пор минуло.

Едіп

А сей віщун уже й тоді ворожив?

Креон

Так мудро й в честі був такий, як нині.

Едіп

А чи про мене згадував тоді?

Креон

При мні сего ніколи не чинив.

Едіп

А за помершим не слідили ви?

Креон

Ще й як слідили, та ніщо не впаля:

Едіп

Чом сей мудрець про се вам не сказав?

Креон

Не знаю, а не знаючи мовчу.

Едіп

А се чень знаєш добре й скажеш нам?

Креон

Ну, що? Ся знаю, певно не втаю.

Едіп

Чому, ся не з тобою в злові, він
Убійство Лайя зваляє на мене?

Креон

Чи чинить се — ти знаєш сам. Тепер же
Позволь міні питать, як ти питає.

Едіп

Питай На вбійстві чень мене не зловиш.

Креон

Скажи, сестру мою за жінку маєш?

Едіп

Сего не заперечу, звісна річ.

Креон

Пануєш спільно з нею — чи не так?

Едіп

Все що захоче, я сповнити рад.

Креон

А третій я чи ж вам не є рівня?

Едіп

Отже то тут злим другом ти вказавсь.

Креон

Як раз ні! Пожиркуй лиш враз зо мною!
Поперед всего ось що: чи волів би
Хто небудь панувать в страсі, чи спати
Спокійно, з ту саму мети власть?
От тив то аві я, ні жаден інший,

Що нас глуми, не забаче радше
 Сам будь царем, ніж мати царську владу.
 Днес із за тебе все без страху маю,
 А сам павуючи, я б мусів много
 Чинить такого, чому й сам не рад.
 Чи ж царський титул може бути миліший
 Від сеї влади й сили без турботи?
 Ще ж я не божевільний, щоб бажав
 Не того, що враз гарне і корисне.
 Днес кожний мя витає, віддає
 Поклін мні; кому дз тебе діло,
 Той удаєсь до мене, бо всі знають,
 Що що я обіцяю, ти сповниш.
 І якже ж ніг би я сего позбутись,
 Щоби тамте ловить? Така дурниця
 Не впляжесь в розумній голові.
 Ні! Ні я сам сю думку не кохаю,
 Ні зваживсь би на то з ким другим в спілці.
 А хочеш проби — сам іди в Пітону
 І згадай, чи я вірно сю віщбу
 Тобі подав. А як мене спіймаєш
 На спільнім заговорі з віщунком,
 То вбий мене не своїм власним судом,
 Та своїм з моім враз! Та не оскаржуй
 Мене за темні здогади якісь!
 Бо ж не по правді проанзять за дармо
 Лихого добрим, доброго лихим.
 Хто друга щирого збуваєсь, той
 Все одно що життя б збувавсь, котре
 Над все кохає. Та з часом ти ясно
 Пізнаєш се, бо тільки час покаже,
 Хто йшов по правді; злого ж чоловіка
 В одному дні наскрізь пізнати можеш.

Хор

Він добре мовить, царю! Стережись
 Упадку! Хто на все рішаєсь швидко,
 Той швидко впаде.

Едіп

А як коромольник
 Швидко на мене тайком настає,
 То швидко й я оборонятись мушу.
 Бо як спокійно ждати му, він зробить
 Своє і я нічого вже не вдію.

Креон

Щож думаєш? Прогнать мене із краю?

Едіп

Ні! Згинуть мусим, не втекти німі.

Креон

Скажи вперед, за що твій гнів на мене?

Едіп

Ще мало я сказав? Ти ще не віриш?

Креон

Ти без ума, здаєсь!

Едіп

Не бійсь, для себе

Я при умі!

Креон

Будь при умі й для мене!

Едіп

Ти зраду адував!

Креон

А як се неправда?

Едіп

То все одно, ти мусим слухать.

Креон

Ні!

Злих владників не слухаю.

Едіп

Міщане!

Чи чуєте?

Креон

Не бій ся, чують все,
Не тільки те, що ти один говориш.

Хор

Спокій, панове! Ось в сам час із дому
Йокаста йде. Враз з нею сварку сю
Залагодить, що вибухла між вами.

Два осьма.
Ті самі і Йокаста.

Йокаста

Чого, нещасні, нерозважно сварку
Ви підняли? Не зстидно вам в такім
Нещастю всего краю ще й самим
Собі алорічить? В дім іди, Едіпе!
І ти, Креоне, йди домів! Не слід
Ятрить з болячки величезну рану.

Креон

Сестрице, муж твій ось, Едіп, задумав
Мене згубить. Один лиш вибір маю:
Втікати з краю або смертю згинуть.

Едіп

Так, жінко! Власне я відкрив, що він
Зрадливо важить на моє життя.

Креон

Та най я в нужді, всім клятий згину,
Сли щось таке я вдіяв, як ти мовиш!

Йокаста

Едіпе, бій ся бога, вір ему!
Зжачись его присяги на богів,
Зважай на мене й на людей отсих!

Хор

Послухай, царю! Зиплуй ся, благаю,
Розумно зваж се діло!

Едіп

Щож міні

По твоему робить?

Хор

Не зневажай
Его! Безумни не бував він доси,
Тай забожив ся клятвою страшною.

Едіп

Та чи роздумав ти, чого жадаєш?

Хор

Роздумав.

Едіп

Ну, скажи, що ти роздумав?

Хор

Не звалою ганьби і вини з неясних
Підозрінь на князя, що так закляв ся!

Едіп

Так знай же, що жадаючи сего,
Жадаеш, щоб я згіб чи втік із краю.

Хор

Ні, на Гелія клянусь,
Першого з богів Олімпу!
Най боги мене забудуть,
Най всі други мя покнуть,
Най пропаду в горю я,
Ся се думка є моя!
Та нещастя сего краю
Скорбну душу рвуть міні,
Ви-ж ще до старого горя
Се новеє додали.

Едіп

Так най же йде, хоч би міні з за того
Прийшлоє і згинуть або з сего краю
Тікати. Твоє, а не єго благанє
Порушило мене. Де б він не був,
Моя ненависть буде все при ньому.

Креон

В гніві, як бачу, ти на се склонив ся,
Та гнів пройде — і каяття настане.
Такі натурн справедливо є
Самі для себе найлютіша мука.

Едіп

Тв ще не даш міні спокою? Ти ще тут?

Креон

Іду вже, тяжко скривджений тобою,
Та для отсих усе той сам, що був.

(Відходить.)

Ява довята.

Хор, Йонаста, Едіп довго стоїть понуривши голову в задумі.

Хор

Провадь, о пані в дім єго — чи бачиш?

Йонаста

Та що тут сталося?

Хор

Техній привид дав
Товчок до сварки, сварка до зневаги.

Йонаста

І чи оба зневажились взаїмно?

Хор

А вжеж!

Йонаста

О щож зайшла та сварка?

Хор

Годі!

Досить вже тих нещастя для сєго краю!
Лишим сєю сварку, скоро раз затихла!

Едіп (прокидаючись із задуми)

Чи бачиш, щирій ти горожанине,
Що ти зробив? Моя душа ослабла,
Вся сила духа наче отупіла!

Хор

Пане, вже не раз я кляв ся,
Тут ще раз тобі клянусь!
Дурень був би я, безглуздий,
Сли б від тебе відвертався!
Ти, що край мій найчистіший
Генто битий лютия горем
В тиху пристань навернув.
Накерлуй єго й сьєгодні
На щасливий, прямиий шлях!

Йонаста

Та пробі, царю! Розкажи й міні,
За що сєй гнів твою збентежив душу?

Едіп

Скажу — тебе шавую більш як снх —
Ябу Креон скував на мене зраду!

Йонаста

Та чи так певна вже єго провниа?

Едіп

Голосить, шо се я Лайоса вбійця.

Йонаста

Чи сам від себе, чи від других панав?

Едіп

Сю алюку вішуна тут підіслав,
А сам чинивсь, нехов нішо й не знає.

Йонаста

Чи так? Ну, викинь все се з голови!
Мене спитай і знай: Неха на світі
Смертельної істоти, шоб могла
Будуще віщувати. Ось тобі
На се короткий доказ! Бач, була
Колвєш віщба Лайосу — не скажу,
Щоб від самого Феба, та від слуг єго, —
Що суджено єму прийати смерть
Від власного єго й мойого сина.
А прецінь, чутка йде, єго убили
Чужі розбійники на роздорожі,
Де три дороги сходять ся. А сина
По трьох днях з роду він велів слугі,
Нижки єму в сугавах підв'язавши,
Покинуть на відлюдній десь горі.
Як бачиш, Феб тут не сповнив того,
Щоб сей став батька вбійцею, ві шо
Лайос від сина згуб. як сам лякався.
А прецінь віщущи се віщували!
І ти не дбай про них! Що бог захоче
Відкрить, се легко сам нам виявить.

Едіп

Се що ти, жінко!... Слухаю тебе
І враз якась облуда дух займає,
Якась тривога грудь мою стискає!

Йонаста

Яка жура тебе отак пощбла?

Едіп

Отсе сказала ти, що згіб Лаїос
На роздорозі, де три шляхи входять.

Йокаста

Такий був слух і доси так говорять.

Едіп

І де, в якому краю гріх сей став ся?

Йокаста

Край звесь Фокіда; шлях там розбігаєсь
Одні до Дельф, а другий в Давлію.

Едіп

А кілька вже часу сьому минуло?

Йокаста

Не довго перед тих, як ти в сей край
Прибув на царство, вість прибігла в город.

Едіп

О боже, що зробіть зо мною хочеш?

Йокаста

Едіпе, чом так се береш до серця?

Едіп

Зажди ще! А який на зріст був князь,
В яких літах?

Йокаста

Волосє чорне мав,
Що злегка ще світлі почпало.
Постава й вид от-от на тебе схожі.

Едіп

Ой лишенько! Здаєть ся, сам на себе
Страшне прокляте кинув я отсе
Без відома!

Йокаста

Що мовиш, царю? Йї глянуть
Не всмілююсь на тебе

Едіп

Страх мене

Пройла, чи той віщун не ховив правду.
Та виясниш міні сю річ, коли
Одно ще скажеш.

Йонаста

Хоч боюсь і я,
Та що лиш знаю, все сказати готова.

Едіп

Як вибрався Лайос в дорогу? Певно
Як царь воєну сильну зав дружину?

Йонаста

Всього їх п'ять було, один викличник
Між ними; царь лиш сам на воєні йїхав.

Едіп

Ой, ой! Аж надто ясно вже стає!
Та хто приніс вам вісти сі, дружино?

Йонаста

Слуга, що спасився сам один вернув.

Едіп

Чи може й доси ще живе він дома?

Йонаста

Та ні! Як повернув сюди й побачив,
Що ти на царстві, а Лайос погіб,
Припав міні до рук і випросивсь
Послати его на поле стадо пасти,
Щоб геть ішов, не бачив сего міста.
Я й вислала его; міні здавалось,
Що вірний сей слуга варт навіть ласки
Геть більшої ніж те, о що просив.

Едіп

А можна б тут опять его спровадити?

Йонаста

Чомуж ні? Та по що він тут потрібний?

Едіп

Здаєсь, за много вже я чув, дружино,
Що змушує мене его побачити.

Йокаста

Щож, він прийде. Та чень і я, о паве,
Почути гідна, що тебе так мучить.

Едіп

Нічого не втаю перед тобою,
Коли таке міні вже грозить горе.
Бо і комуж би ліншому від тебе
Я міг повірить всі свої турботи?
Мій батько був Поліб, Корінту князь,
А мати Меропе, Дорянка. Був я
Найперши в місті тім горожанном,
Аж неки трафилась міні пригода
Чудненька певно, та не варта тої
Тривоги, що з за цеї я підняв.
При учті раз один товариш паний
Блюзнув міні, що я не батьків син.
Сім приголошшений я ледво міг
Вдержатись того дня. На другий день
Іду до батька й матері й питаю.
Вони розгнівались на того дуже,
Що се сказав, за ту его зневагу.
Я втішивсь тям, та не переставала
Мене й ота зневага гризти — так
Глибоко, бач, міні засіла в душу.
Потай вітця і неньки вибравсь я
В Пітону. Та не вдостоїв я Феб
Ні слово відповіди в тому ділі,
Задля котрого я прийшов. Та інше
Страшне, бездонне горе заповів
Міні: в подружю з матірю, мовляв,
Я маю сплодити нещасні діти
Всім людям на огнуду, маю статись
Убийцею того, що вишлудив
Мене — вітця. Почувши се тікав я
Геть від Корінтської землі, лиш з зір
Слідив, в котрій вона є стороні, —
Тікав, щоб справді ся віщба огідна
Зо мною не сповнилась. В тій вандрівці
Прийшов я на те місце, де, як кажеш,
Погиб володар сего краю. Жінко,
Скажу тобі всю правду! Ледво я
Блукаючи на сей трихресний шлях
Прийшов, аж бач, напротив мене йдуть.
Викличник і такий як кажеш муж
На возі в двокінь. Тут візник мене
І сам старий взяли ся сплотиць

Спихать з дороги. Оттоді в гніві
 Я вдарив візника, що пхав мене.
 Побачив се старий і виглядів
 Момент. коли проз віз я проходив,
 Тай вдарив пужалном мене по тію.
 Та потерпів за се не так! В тій хвили
 Так булавою з моїх рук дістав,
 Що стрігголов із воза впав на землю.
 І всіх, що з ним були, побив я. Ну,
 Сли сей старий був хоч би лиш якийсь
 Свояк Лайоса, то чи ж є на світі
 Немасливійший, більш проклятий богом,
 Як я? Таж ні сусід, ні жаден в місті
 Мене не сміє в діх прийняти ні навіть
 Словами привитати, противно, мусить
 Геть гнати мене! І не хто інший, тільки
 Я сам на себе кинув те прокляте.
 До жінки впершого я доторкаюсь
 Руками тими, що его ж убивли!
 Чиж не злочинець я? чиж не огидник?
 Тікати мушу, а тікаючи
 Не смію бачити рідні зні вступити
 На рідну землю, бо як ні, то мушу
 За жінку матір ваять а вблти батька
 Поліба, що яя зродив, виплекав.
 Чиж не на те виходить, що якийсь
 Злий дух на мене навернув се горе?
 Бодай ніколи, о боги святі,
 Я сего дня не бачив, щоб безслідно
 З поміж людей пропав, ніж маю бачити,
 Як оттаке страшне гвече яя лихо!

Хор

І нам, о пане, се страшне. Та доки
 Він не прийде і ти всю річ не визнаєш,
 Не трать надії!

Едіп

Так, ще тільки ї є
 Надії в мене, що чекать на того
 Слугу, що в полі.

Йокаста

Чи ж може він
 Тебе потішить, як прийде?

Едіп

Ось чині:

Коли те саме скаже він про мене,
Що й ти, то я мину ще чень біди.

Йокаста

А щож такого я тобі сказала?

Едіп

Ти мовила, що він доніс вам, мов то
Розбійники Лайоса вбили. Скоро
Пастух сей і тепер стояти буде
При тім числі, значить тоді: не я
Убив єго; бож що кількох людей,
То не один. Та скоро скаже, що
Один се був, тоді вже певна річ,
Що злочин сей тяжкий спада на мене.

Йокаста

Та ні! Будь певний, що він так сказав
І не візьме назад свого слова.
Весь город чув се, не лиш я сама.
Та хоч би й відступив тепер де в чім
Від своїх давніх слів, то в жаден спосіб
Се ще не доказ, пане мій, що ти
Лайоса вбив. Бож Феб єму пророчив,
Що мусить згннуть з рук могого сина.
А прецінь сей нещасний тож єго
Не вбив, бо сам іще давнійше згннув.
От тям то від тепер задля віщби
Я й оком не зморгну ні в сей ні в той бік.

Едіп

І добре маеш. Та пошли когось
В поля по того пастуха і не забудь!

Йокаста

Пошлю живенько. Та ходім до дому!
Все, все зроблю, що лиш тобі приємно.

(Обое відходять.)

Два десята.

Хор (сам)

Дай міні. доле
Завше побожність
В ділах усіх і словах!

Дай мені боязнь
 Перед предвічними
 Твоїми законами,
 Що є небесної
 Правди й ефіру дітвни!
 Ніх же не смертні
 Силодили люде,
 Але їх батько — Оліми.
 Ніх же ніколи
 Світ не забуде,
 Не постаріють ся.
 Бо всемогучий
 Бог в них живе

Гордощі родяч тірава.
 Гордощі глуцством надуті
 Піхають до діл неподобних
 До безхосенних же діл.
 Та на найвишчу високість
 Вибравшись, падають рантох
 В темну безодню стріггав,
 Де вже нема під поганим
 Грунту твердого. Благаю
 Бога, щоб городу в боях
 Щастє усе подавав;
 Та не відступлю ніколи
 З під опікунської власти
 Вірних, могучих богів.

Та хто гордуючи
 Словом чи вчинками
 Лишо кує,
 Хто не жахаєть ся
 Правди предвічної,
 Хто святих образів
 Щиро не чить,
 Той най допадець ся
 За невгамсвану
 Дилку буту своєю
 Злої біди!

А хто неправедно
 Зиску шукає,
 Злочин поганим
 Кого не лякає,
 Хто у засліпленю
 Святе зневажає —
 Якже би міг такий

Запам'яталий
Від Сожого гвіву
Стріл утекти?
А сли такому
Честь буде й слава,
Но щож побожні нам
Танці водить?

Більше не піду на прощу
Там, де святий пуп землі,
Ані до Абського храму,
Ні до Олімпії грощ,
Сли на безбожних не впаде
Ганьба прилюдна, страшна.

Ти ж, всемогущий
Зевсе володарю,
Сли справедливо
Світ тебе чить,
Ти хусиш бачити,
Як зневажають,
Топчуть ногами
Феба віщбу!
Вже погасає
Блиск Аполлона,
Почесть для святощів
Геть пропаде!

Два одинадцята.

Хор, Йонаста, потім Післанець.

Йонаста (з вінками і кадилом входить)

Ви старші в сьому краю, думка в мене
З вінцями сими у руках, з кадилом,
З молитвою піти у храм богів.
Бо страх збентежений є дух Едіпа
Всіляким болем. Вже не мірить він
Нове старим, як слід розумному,
А всяку вість хапає найстрашнійшу.
Не можучи ніяк его потішить,
До тебе, о Лікійський Аполлоне,
Найблизший нам, з молитвою приходжу
І з дарами отсми. (Складає вінці і кадило на вівтарі.)
О, подай
Нам вихід з сего горя! Всі тепер ми

В тривозі, бачучи єго, що є
Керманч ваш, прибитого страхом.

Післанець (входить)

Чи не дізнав ся б я від вас, панове,
Де тут живе Едіп, царь сего краю?
Ще краще ж, сли хто зна, скажіть, де сам він?

Хор

Се дія єго. а сам він дома, друже,
А жінка ся — єго потяжків мати.

Післанець

Дай бог щасливо їй серед щасливих жить,
Благословенній владаря дружині!

Йокаста

Щастя біг і тобі, чужинче! Варт ти
Сєго за свій привіт. Та ну, скажи,
Чого бажаш? Що звістить приходиш?

Післанець

Приношу добру вість для дому твого,
О паві, і для мужа твого.

Йокаста

Що се
За вість? І хто післав тебе сюди?

Післанець

З Корінту. Вість, котру скажу, мабуть
Утішить тя тай враз і заслутить.

Йокаста

Се що за вість, що може мать таку
Подвійну слуху?

Післанець

У Істнійській краю
Весь люд бажас вибрати мужа твого
Царем, — таке там говорили всі.

Йокаста

Се ж як? Хіба Поліб старенький там
Вже не царює?

Післанець

Ні вже! Смерть его
Звела в погмлу.

Йокаста

Що ти мовиш? Вмер
Поліб?

Післанець

Нехай і сам я виру, коли
Неправду кажу!

Йокаста

Дівчино, біжи
У дім і швидко пану се скажи!
О божі віщуваня, де ви ділись?
Від сего мужа стілько ліг Едіп
Тікав, боявсь, щоби его не вбив!
А отсеж він погіб своєю смертю,
Не від его руки!

Яна дванадцята.

Ті самі, Едіп входить.

Едіп

Йокасто, жінко любая моя,
Чого мене ти викликала з дому?

Йокаста

Послухай сего мужа й доконайсь
Достотне, скілько стоятъ ті славетні
Віщованя богів!

Едіп

Се що за муж
І що за вість приніс?

Йокаста

З Корінгу він.
Поліб, твій батько — каже він — уже
Не е в живих, а вмер.

Едіп

Що мовиш, друже?
Сам своїм словом се скажи міні!

Післанець

Сли перший маю се сказати достотне,
То знай, що справді вже Поліб небіщик.

Едіп

Чи вбитий підступом, чи вмер з хвороби?

Післанець

І невелика болість перекоже
Старече тіло.

Едіп

Так значить, умер
Від слабости покійний?

Післанець

Довгий вік
Прожив, пора було ему в могилу.

Едіп

Гай, гай! І хтож тепер, о жінко, буде
Зважать на віщій той огонь в Пітоні
Чи то на птиць, що перхають у гору?
Міні ворожили вони, що маю
Вбити батька рідного, а він умер
І ляг в могилу сам, хоч я при тім
Меча й не доторкнувся! Хіба що вмер
За мною з туги він — в такім лиш разі
Умер він через мене. Так ото
Старий Поліб узяв ті віщування
З собою в Ад! Пусті слова тай годі!

Йонаста

Чиж я давно тобі се не казала?

Едіп

Казала, та я був страхом прибитий.

Йонаста

Так викинь все тепер собі з уха!

Едіп

Ні, ще боюсь я з матірю подружя.

Йонаста

Чого боятись нас чоловік,
Котрим керує доля, а котрому

Не суджено будуще ясо бачить?
 Найліпше жить по просту, як хто може.
 Подружя з матірю ти не лякай ся!
 Чи раз буває, снить ся чоловіку,
 Що з матірю своєю пристає?
 Та хто про се не дбає, той найлекше
 Житьє се зносить.

Едіп

Все се гарно ти
 Сказала, як би мати не жила.
 Та поки ся жие, хоч гарно мовиш,
 Я мушу все таки боятись.

Йокаста

Гріб
 Вігця чия не додав тобі потіхи?

Едіп

Ще й як! Та всеж живої я боюсь.

Післанець

Якої се ти жінки так боїш ся?

Едіп

Меропи, старче, вдови но Полібі.

Післанець

Та чия вона така страшна для вас?

Едіп

Від бога, друже, нах віщба грізна.

Післанець

Чи тайна се? Чи ложу я почути?

Едіп

І овшім. Віщував колись то Феб
 Міні, що мушу власну матір ваяти
 За жіяку й власними руками кров
 Пролить батьківську. За для того я
 Давно Корінт покинув; правда, тут
 Найшов я щастє, та про те нема
 Ніщо солодшого, як батька й неньку.
 У вічі бачить.

Післанець

Та не вже сего
Лякаючись Корінт покинув ти ?

Едіп

Я-ж батькобійцею мав бути , старче!

Післанець

Від сего страху, пане, чейже я,
По щирости прийшовши, увільнив ти ?

Едіп

За се й приймеш від мене гідну вдяку.

Післанець

Я ж іменно для того і прийшов,
Щоб газнавать добра від тебе, як
Домів повернеш.

Едіп

Ні, домів ніколи
Не верну я.

Післанець

Мій сину, ти мабуть
Не знаєш сам докладно, що ділаєш.

Едіп

Чому, о старче? Виясни се, пробі!

Післанець

Сли за для родичів вертати не хочеш
Домів.

Едіп

Я ж мушу все лякатись, щоб
Не справдило ся слово Аполлона.

Післанець

Щоб з родичами ти не прогрішив ся ?

Едіп

Се іменно ляка мене, дідусю.

Післанець

А знаєш? Ти перед ніччя третини.

Едіп

Як се? Хібаж я не їх рідний син?

Післанець

От-о! Поліб тобі зовсім не рідний.

Едіп

Що мовиш? Так Поліб не був мій батько?

Післанець

Не більш, як перший ліпший з нас, так само.

Едіп

Хібаж те саме — батько й перший ліпший?

Післанець

Не він твій батько був, ні я, ні ті.

Едіп

А чом же спинох звав мене Поліб?

Післанець

Звай, в дарі з моїх рук прийняв тебе.

Едіп

Чом так любив він дар із рук чужих?

Післанець

Бездітний здавна покохав чужее.

Едіп

А ти ж купив мене, чи десь найшов?

Післанець

Найшов в ярах лісистих Кітерону.

Едіп

Чого по тих ярах блукав ся ти?

Післанець

В тих горах череду годі я пас.

Едіп

Значить, ти наймит був, пастух у горах?

Післанець

Еге, дитя, й тебе тоді я спас.

Едіп

Здоровий ти найшов мене, чи хорий?

Післанець

Сустави твоїх ніг є свідки іслу.

Едіп

Ой, ой! Що згадуєш про давню болість?

Післанець

Пробиті кінці ніг я розв'язав тобі.

Едіп

Твх ран погавий знак і дося маю.

Післанець

Від них пішло й імя твоє, що носиш. *)

Едіп

Чи батько се вчинив міні, чи мати?
Скажи, на бога!

Післанець

Я сего не знаю.
Той ліпше зна, хто дав міні тебе.

Едіп

Значить, від другого мене дістав ти,
Не сам найшов?

Післанець

Так, інший дав міні
Тебе пастух.

Едіп

Що за один? Чи можеш
Вказати его докладно?

*) Едіп, по грецьки *Οιδίπους*; значить спухломоги й.

Післа ець

Чох же ні?

Его Лаїоса ми слугою звали.

Едіп

Лаїоса, що колись тут царював?

Післанець

Еге ж! В царя він був чередником.

Едіп

Чи він жне ще? Рад его я бачить.

Післанець (до хору)

Се ви, тутешні, ліше знать повинні.

Едіп

Чи знає хто з між вас, ось тут присутних,
Чередника, що спомина сей муж?
Чи бачив хто его чи то в полях,
Чи тут? скажіть! Се вяснить тра конче.

Хор

Здаєсь, що се той сам пастух із поля,
Котрого вже вперед хотів ти бачить.
Та се найліпш тобі Йокаста скаже.

Едіп

Що, жінко? Чи пастух той, за котрим
Недавно ми послали, буде справді
Той сам, котрого згадує сей старець?

Йокаста (страшно вбентежена)

Про що він згадує? Покинь се діло!
В словах его не рийсь думками даром.

Едіп

Не буде сего, щоб на слід такий
Напавши, я не вяснив свій рід.

Йокаста

Нід милій біг благаю тя, коли
Своє жите кохаш ти, покниь се!
Най вистарчить само мое стражданє.

Едіп

Не бійсь! Хоч би й до третього коліна
Потрійни я рабом явивсь, для тебе
Не буде з того ганьби.

Йокаста

Ні, ні, ні!
Послухай мя, благаю! Не дошукуйся!

Едіп

Ні, не послухаю, аж поки все те
Докладно не зглублю.

Йокаста

Я щиро раджу,
В найліпшій нахирі для тебе.

Едіп

Годі!
Лиш мучать мя оті найліпші ради.

Йокаста

Нещасний щоб ніколи ти не визнав,
Хто ти такий!

Едіп

Віжіть хто небудь зараз
І приведіть міні чередника!
А ся най тішить ся вельюжины родом.

Йокаста

Нещасний! Горе, горетько тобі!
Лиш се одно тобі сказати ще маю,
А більш від мене й слова вже не вчуси
(Поспішно відходить у палату.)

(Конець буде.)

Голістан (рожевий квітник)

Мосліх-од-діна Саадія Шіразького

З книжки другої.

Оповідане V.

Деякі пішходці змовились піти на прощу таї спільно ділити всі дорожні вигоди й невгоди. Прохав я їх прийняти мене до компанії — не згодились. Кажу: „Коли ви гарні люде, то міні дивно, що ви цурастесь товариства убогих і одкидасте їх услуги. Я в своїй душі чую доволі сили й снаги, щоб послужити добрим людам по-чеськи, а не по-песьки..“

Один споміж них одмовив міні: „С тих слів, що ти од нас учув, не кривдь ся, бо, бач, сили днями був прибив ся до нас злодій в одежі дервішеві таї називав ся на нитку приязні з нами. Ну, звісно, що

По одежі не вгадаєш, хто є добрий, хто мерзений;
Що написано у книзі, зрозуміє лиш письменний.

А що дервішуванє всі шанують, то й проти того чоловіка ніхто не мав віякої приари. Ми єго прийняли до гурту, мов приятеля.

Поверхній знак „тямущих“ *) є клубок,
По йому розбереш дервіша серед люду.
Та, кращ, роби гаразд, а одягай будь-що:
На голову вінець, звіаду на плечі.
Волосяниця ще черцем не зробіть, —
Будь насправжкї аскет, вбірай ся хоч в атлас.
Зречись страстей і порожнечі світа,
В от сьому чистота, а не в чернецькій рясі

„Таким способом ми пішли в купі с тим чоловіком і йшли до вєчора. Переночували ми по-під муром однісі башти, а невірний злодюга взяв в одного з наших товаришів глечк, сказавши, ніби хоче вчинити „очищенє“ **), таї по нім і слід „очистив сл“: він украв глека.

Подививсь на ченця, що надів власяницю,
А святї покривці на осяку напая!

*) „Тямущими“ або „пізнавними“ звать суфіів. Суфіїзм не є простий аскетїзм, він є перш усього містїїзм. Найбільше схожости він має з буддїзмом, ба навіть і походить від нього, але залічуєть ся до сект мохаммеданських через те, що з великою пошаною відносить ся до Мохаммеда. Суфії, котрий в містичнім спогляданю Бога поглочуєть ся в нім, зветь ся „пізнавшим“ („арїф“ санскр buddha).

***) „Тегарет“ — обмяване після деяких фізичних актїв.

„Ледві зник злодюга з очей у дєрвішів, як пішов у башту таї украв тах шкатулку. Доки розвіднило ся, той падлюка встиг одійти на великий кусень дороги, а всіх єго товаришів, що безгрішно собі спали, в ранці позапаковували в вежу. Через отаку історію ми уловились не прийзати нікогісінько до гурту й подорожуємо сами, бо, мовляють Араби, „ес-селямето фі-ль ухдети“, „в самотині — гаразд“.

Коли хтось один поміж цілих народом
Учпить азе,
Втеряють пошану усі через його:
Старе й мале.

Або ти не бачив: на пастівникові
Паршивий віл
Захепить всю череду, збавить худобу
Де-кількох сіл.

Тоді я сказав оповідачеві: „Хвала Господеві (най святить ся Він і возвеличить ся!), що я повчив ся дечому гарному в дєрвішів, хочай не прийняли мене зони в своє товариство. Ваше оповіданє мінї наука, яка придасть ся й усім другим, що схожі зо мною“. Таки-бо так:

Сповніть рожевою водою цілий став
І викиньте пса туди, — спаскудните всю воду.

Оповіданє VI.

Одшельник був гостем у падішаха. Коли сіли обідати, він їв менче ніж звичайно, а коли всі підвели ся на молитву, молив ся більше ніж раз-у-раз, щоб збільшити поголоску про свою святість.

Бою ся я, Арабе,
Не дійдеш до Кааби:
Ти вибрав путь погану,
Що йде до Туркестану!

Вернувши до дому, одшельник загадав дати собі обідати, щоб трохи душу закронити. В него був снаш дуже дотенний; він ситав: „Тату, чиж ти не їв нічого на султанськім обіді?“ — „Егеж, перед йїх оком я не їв нікогісінько, щоб було з того дещо путнє“. — „Дак виповни ж і молитву, бо ти моливсь зовсім не так, щоб було з того дещо путаще!“

Оповіданє VII.

Памятаю, аз дитинячих років я був дуже побожний, уставав в ночі на молитву, постив. Якось сідів я з батьком на нічній молитві. Цілісіньку ніч мої очі не заплющувались: я читав святе письмо, а всі

наші сім'яне спали навкруги нас. І сказав я до батька: „Диви! з по-
 між них жадвісінький не підведе голови, щоб прочитати молитву! Вони
 сялять, неначе жертвяки!“ Знов же батько одвітив мені: „Сину мій!
 душе свого вітця! Коли б і ти заснув, то се було б краще, ніж гу-
 дити людей.“

Оповідане XX.

Хоч скільки разів наказував мені шейх*) Шемс-од-дін Ібн-Джузії
 залишити музику таї зробити ся одшельником-самітником, молодечі спо-
 куси перемагали. Світські бажання та світська суєта тягли мене до себе,
 я мізерний не слухав ся мого проводиря, я полюбляв музику та гро-
 надку товаришів. Згадуючи повчаючі ради мого шейха я говорив:

„Як би що цензор сам упивсь,
 „То на пияничку б не гнівивсь.

Нарешті я одної ночі опинив ся в товаристві, де побачив такого
 музику, що

Як емком поведе,
 То й душа вам пропаде.
 Ну, а глас его чути
 Ще прикріще вам буде,
 Ніж про батькову смерть.

Людці, що були на бенкеті, затуляли пальцями вуха собі, то —
 рот ему, аби він змовк.

Співців співають прохають,
 Бо слухати їх любо,
 А ти, співаче, любий
 Тоді, коли мовчиш **).

Ледві сей бандуриста узяв співати, я промовив до господаря:
 „Бога ради, налий мені в вуха живого срібла, щоб я нічого не чув,
 або одчини двері, щоб я втік геть.“ Тільки ж, будь що будь, я мусів,
 шануючи приятелів, зоставати ся в товаристві і цілісіньку ніч перебув
 там, отак-о мордуючись, аж доки не розвиднилось.

*) Мета дервіша — знищене всяких бажань, всякої власної волі (індій-
 ська Нірвана). Задля того кожен дервіш стає послушником у якогось
 „старця“ (Шейха, піра, — інд. гуру) і сидуєть ся слухатись его як мога. Дещо
 подібне має й православна церква (порівняй тип „старця-Зосими“ в „Бра-
 тьяхъ Карамазовыхъ“ Достоевського), тільки ж суфійські старці мають геть-
 геть більшу силу. Деякі старці мали таку силу, що засновували свої само-
 стійні держави й воювали ся проти шахів.

**.) Сей вірш — на арабській мові. що була Саадіві така сама рідна,
 як і перська.

Вже меззайн*) завів
 Свій недочасний ключ,
 Він, бачить ся, не зна,
 Яка довжезна ніч, —
 А ти у вій моїх
 Питай про довгість ночі:
 Ні на єдну мить
 Спання не знали очі.

У ранці, щоб оддячити ся, я скинув з голови намітку, витяг з череса червінці й поклав перед музиком. Я его ще й пригорнув до свого серця тай дуже ему дякував. Приятелям мое поведжене адавало ся незвичайним, вони думали, що се легководушість і нишком сміяли ся. А одні із них узяв мене гудити та лаяти, що, мовляв, розумні люде так не роблять. „Таких артистів — казав він — тра геть гнати з чesoї господи. Де він раз побував, туди его вдруге не покличуть. Правду кажучи: коли з его рота виливув голос, у людей од огиди трохи не повлітало все волосє. Співуча иташка подалась би геть учувши спів такого крука. Він занаморочив наш мозок, а собі роздер горло.“

Я ж знов одказав приятелєві: „Понеред спитай ся, а потім вже зай ся. Він мінє добро вчпийн“ — „Яке? скажи, будь ласкав!“ — „А от що“, одмовив тоді я: „Мій шейх декільки разів казав мінє заведбати музикуванє тай чимало вмовляв мене, а я его не слухав ся. Отже сеї ночі ласкава доля й мое щастє направилл мене на спасєннє путь. Через отсєго музику я покааяв ся тай вже до віку слухать музику закаяв ся.“

Оповіданє XXII.

Повідають про одного богемільника, що буцим він за ніч зїїдав десять фунтів пїжі та к ранкові перєчитував цілий Коран. Однє розумник перєчувши про се діло завважив: „Як би він пїв по крайцєні хліба та спав, то се було б багато кращє.“

Оповіданє XXIV.

Плакав ся я одному шейхові, що той та отой казав, буцим я розпустник. Шейх мінє одвітив: „Ти его засорбм своїм чесним житєм.“

Оповіданє XXV.

Спитали в якогось споміж сирійських шейхів, шб таке справді суфізм? Одказав: „Колись суфії — то були такі люде, що про людське око були лєккодуди, а в глєбу душі — мудрі черці. Отже тепєрички суфіями звуть ся люде, що перед людьми черці, а на справжкє — лєккодуди.“

*) Мусульманський паламар, що голосно скликає людей на службу божу.

Коли що години душа твоя лине
 Кудись дужками,
 То ти чистоги й в самоті не зазнаши.
 Коли ж ти і гроші і місце хороше
 Й торгівлю і полечко маєш,
 А серце до Бога несеть ся,
 То ти є правдивий одшельник між вами.

Оповіданє XXXI.

Бувши в Дамаску я занудив ся. Міні обридло приятельське товариство і я попрямував до святої пустелі Єрусалимської. Там я заприятинив ся зі звірями, аж ось як стій мене атапали Франки*). Вони посадили мене копати, вкупі з якимись жидами, рів коло Триполійських окопів. Один з Алепських начальників, що у мене з ним була колись знайомість, ішов проз нас. Виізнавши мене він спитав: „Що се?! Що є тобою?!“ Я одрік:

„Між людьми проживав, втік у гори, в пустки,
 Щоб нікого крім Бога не знати.
 Розміркую; яково ж то поміж нелюдьми
 О тепер тут міні працювати!“

Стало єму мене шкода, виволовив він мене за десять червінців з франкських кайданів, привіз із собою до Алепа тай оженив зі своєю дочкою, а за нею дав посаг — сто червінців. Минуло трохи часу. Донька єго була лиха баба: уперта, непокірна, лайлива. Вона жите моє зівечила, бо не дурно ж мовляють: „Лиха жінка в хаті доброго чоловіка є вже й на сім світі некельна кара.“ Ялось вона так розгнуздала язичище, що сказала: „Хіба ж ти не той, кого мій тато викупив за десять червінців?!“ — „Еге ж“, одвітив я: „викупив із франкської неволі за десять червінців, а за сто — оддав у неволю тобі!“

Повідають, що один силач
 Видер з вовчих пагурів ягницю,
 І зарізає в вечері єї.
 Та, адихаючи, ще встигла пожаліть ся:
 „З вовчих драпців ти мене одзволів,
 „Тільки ж бачу, вовк мій се ти сам“.

(Вважаю не зайвим подати тут переклад одного місця з „Бустана“ (також твору Саадія), де поет знов жалкуєть ся на лиху жінку. Див. Бустан, гол. VII):

1 Дружна покїрна і личком приваба
 Заневне іаробить царєм голодраба.

*) Хрестоносці.

- Довби коло брами пять раз в барабани,
 Як в тебе на грудях дружина когана*).
- 5 Ти знайдеш ровагу од прикростей всіх,
 Стиснувши кохану в обіймах своїх.
 Де лагода в хаті. де любе подружжє,
 Сам Бог туди дивить ся ласкаво дуже.
 Як гарная жінка та вірне кохає,
- 10 Муж гляне на неї, тай наче у раї!
 Муж бачить справдіне бажання своїм,
 Коли однодушна дружина із ним.
 Як що жінка ніжна. як що чеснотлива,
 То ти не вважай, чи бридка, чи красива, —
- 15 На вдачу будь добра й не будь красавиця:
 Краса у супружестві — проста дрібниця.
 Хоч янгол на вроду, та ала — ти втечи!
 Чортниця на погляд, та тиха — бери!
 З рук мужа її адасть ся і оцет шербетом;
- 20 Маауні ж — все кисло, хоч пій сі медом.
 Дасть серцю розвагу супруга зчлива,
 Од жінки ж лихої храниь Бог милостивий!
 Той муж — понугай, а у клітці з ним крук;
 Утікни він стане щасливий ніж дук.
- 25 Тиняй ся по світу од краю до краю,
 Бо вдола жоноха жене до одчаю.
 Будь босою лучч, ніж в тіснім черевці;
 Деь вештатсь краще, ніж дома сварить ся.
 Та краще й тюрма, ніж у дома сидить,
- 30 Щоб зморщки на жінчивім лобі глядїть;
 А вештанє мужеві адасть ся за свято,
 Коли лиху бабу держить его хата.
 Замкни двері щастя чудовому дому,
 Коли сі кривки дунають по йоу...
- 35 А знаєш? Ти жінку гулящу побий!
 Побий, бо інакше не муж ти, бабій!
 Такий чоловік, кому жінка не хоче
 Коритсья, хай вдягнеть ся й сам у жіноче!*)
 Затяж: Коли жінка безглузда й брехлива,
- 40 То висватав ти безголова правдиве.
 Одурить тебе хоч на ківш ячміня,
 То швидко й вся клуня не буде твоя.
 О Боже! Твоє милосерде безмірне,

*) Себ то: „ти тоді царь.“ Царів і великих достойників вітають в раці і в вечері п'ятиразовим барабаненем.

**) Саадій повторяє тутечки слова царя Гушенга, одного з героїв Шах-наме: „Чоловіка, що не здохіє зробити ся паном у своїй господі, не варто вважати за мужчину.“

- Коли в жінок серце і рученьки — вірні!..
- 45 Коли до чужих засмієть ся дружина,
Скажіть чоловікові: „Ти не мужчина“.
Запни од сторонніх дружинну піку;
Не зробиш — не клич себе няня чоловіка.
Будь жінчине око до других сліпес.
- 50 А з хати виходити — горе для неї!!
Бува, потай мужа печеню ізійсть, —
Вже раджу: ти мужа по ниці учишь!*)
Знайшовши, що жінка твоя легкодуха,
Не має постійности, слова не слуха,
- 55 Од неї тікай в крокодилячий рот,
Бо краще загни, ніж ганебний живот.
Шукай собі жінку красуню і тиху,
Геть кидай пелюбу і з виду чортину.
Премудро додумались два мужики,
- 60 Которих обох донекти жіночки:
„Аби ж між жінками лихих не водилось!“
„Ні! краще, щоб збвсім жінок не родилось!“
На ново жени ся весною щорічно:
Жона — календарь: не придатна торішна..
- 65 Коли хто в полоні в бабища свого,
Ти, Саїді, не смій ся з пригоди его,
Бо й ти ув обійлах жонохи відрази
Одтерплюєш муки й важкі образи.
Одни молодець тільки й бачив, що свару,
- 70 Старому жалівсь на незгідну пару:
„Такій через жінку тягар на міні,
Що буцім я камінь — спідняк у млині!“
„Ходжа! (***) каже той: „тут терпіти впадає,
74 Бо той, хто терпить, каяття не зазнає (***)“.
Хто овощі рве із колючих грушчок,
78 Той стерпіти мусить покол колючок.“

Оповіданє XXXIV.

Цареві була якось-то велика скрута. Він одрікає: „Як що ся справа виїде так, як я бажаю, то я пороздаю одшельникам стільки та о-стільки грошей.“ Коли справа скінчила ся гаразд, випадало цареві сповнити обітницю: він дав одному з вірних слуг калитку з грішми, щоб той поділив між черцями. Парубіка був розумний нівроку. Про-

*) Такі варварські поради, які тугечка дає Сла дії, зовсім відповідають духові Корана. Де хто добачає в сіх віршах іронічну гіперболу, і humoristique boutade. Несподіваний ентузіазм, який був обхонив Саїдія в віршах 30—45, швидко знов переходить у мінорний лемент

**) „Ходжа“ — слово, що жививаєть ся на всім мусульманськїм сході, значить: „паночку“.

***) Задля пристойности, я проминаю два вірші, що містять у собі ці-нічний дотеп.

вештавшись цілу днину. він вернувся до надішаха в вечері, поцілував гроші, поклав перед ним таї сказав: „Я не знайшов одшельників“. „Се що за гісторія?“ спитав надішах: „Я знаю, що в наших гóроді живе чотиріста черців!“ А слуга: „Царю! той, хто справді чернець, не бере грошей, а хто бере, той не є чернець.“ Царь засміявся і промовив до двораків: „Наскільки я шаную наших богохильників, на стільки отсей бистроокій звежажа їх і гудить, а отже раз-у-раз єго правда!“

Як що чи гривню чи червінця
Святеник преподобник ваяв,
То раджу я, щоб ти вже зараз
Преподобнішого шукав!

Оповіданє XLIII.

Розумний побачив колдєс силача, що розсердив ся таї був когось по лиці. — „Що єму таке?“ спитав він, а єму одвітали: „Отой другий вилаяв єго.“ — „От поганець!“ сказав чоловік: „він рукою десять пудів піднесе, а легесенької лайки не перевесе!“

Оповіданє XLVII.

Царь згiрдним оком подививсь на купу дервішів. Один дервіш зрозумів се й сказав: „Царю! Ми на сім світі маємо менче війська, ніж ти, а живемо любіше, ніж ти; вміраємо ми однаковісінько є тобою, а на страшніє суді будемо кращі од тебе.“

(Дожаю до сеї голови ще деякі віршовані оповідаєє з „Бустана“, що мають аналогію з више наведеними.)

Добрість проти наднизших (гол. II.).

- 1 Один чоловік в пісочаній пустині
Надбєє пса, що з жадоби вже гине.
Із шапки відро ізробив сеї спасенний,
Вязав замість віжок тюрбан свій довженний,
- 5 Скоріще рукава собі засукав,
Немошному псові водиці дістав.
Навчав нас Пророк що до сеї людини:
„Судець Правосудий простить їй провини.“
Тиране людський! доки час, схачени є!
- 10 До добрости й правди душею горни є!
Не марне йде мшлость ізроблена псам, —
А що ж, як чивить єі людям-братям?!
Чинить добродійства, якіи хто може;
Щоб щедрому бути, не треба мать гроші:
- 15 Пуд золота, жертва од сили богацтва,
Не може й рівнять єє з дрібкох од харпацтва,
Яка кому дужість, така є вага:
Важка уравлю є саравна нога.

Про скупого батька та гуляку-сана (Буст., гол. II).

- 1 Скупому шкода було тратити гроші:
 Мав золота безліч, а тратить не може!
 Не хтів заспокоювать земні потреби,
 Не хтів отдавать на відсотки у небі;
- 5 Мов в путі, заплутавсь у грошах своїх,
 Тай гроші держав у кайданах цупких.
 Якось его син дізнав таємницю:
 Де батько свій скарб закопав у землицю.
 Він вирив, щоб швидко розвітрити гроші,
- 10 У землю ж поклав камінюче негоже.
 Не довго те золото мав молодик,
 Пішло в одну руку, а з другої скік!
 Бо був се гульвіса недоброї слави:
 Шапчина на ринку, штани у заставі..
- 15 Татусь себе душить за горло а одчає,
 Спночок на лютю й сопілочку грає.
 Татусь у плачу не заснув цілу ніч,
 Спи з реготом в ранці таку сказав річ:
 „Навіщо в нас золото? Певне, на трату!
- 20 Для сховку ж і камінь придасть ся, мій тату!
 Металг добувають з каміня твердого
 На те, щоб з друзями гуляти на його;
 Обладує ж золотом ворог життя,
 То ще воно в каміні. — видобуть тра.“
- 25 Коли ти поводиш ся зле із сім'єю,
 Не скигли, що смерті бажають твої;
 Тоді тільки діти твої будуть ситі,
 Коли тобі траплять ся з башти злетіти.
 Багацтво, котрозу скупивдя є пан,
 30 Заховний се скарб, а при нім талісман:
 Лежатиме золото довгії годн,
 Поки талісман его вісить без шкоди;
 Як стій талісман алая доля ростоше,
 І люде спокійно поділять ті гроші.
- 35 Роби, як мурашка: надбай і ножиї;
 Ось-ось і тебе зїїсть хробак земляний.
 Сю приповість Са'дія, мудрую раду,
 Затяжте гаразд і сповняйте ваправду.
 Бо дуже погано лице одвертать
- 40 Од того, що може щасливість нам дать.
Джонеїдова добрість (Буст., гол. IV.)
- 1 Побачив Джонеїд*) у степу Санаані
 Собаку, що зуби згубив в полювані.

*) Джонеїд — дуже звівний суфійський святий, що заложив свою школу суфіїв, доволі близьку до правовірного ісламу. Вмер 909 р., в Багдаді.

- Колись єго драпці хапали левів,
 Тепер — старий лис він, без моці й зубів.
- 5 Колись дикі кози ся дспна ловила,
 Тепер і ягвнця хвица єї сміло.
 Немошну, бездољну углядів святий
 І зараз пів йїжі своєї дав йїй.
 Тай мовив пустельник з гіркими сльозами:
- 10 „Се — пес, я — людина: хто кращій між нами?
 Сьо годні впадало б назвати мене,
 А далі щоб доля мїні нажене?
 Як що похитнеть ся нога моїй вірі,
 То бог се прощає за каеня щире,
- 15 А що, як би боже прохіне знатя
 Ізникло із грудей? дак щоб тоді я?
 Ще гірший од нсюки! Собака померла —
 Єї за ледачість не тягнуть до пекла.“
 Се шлях тобі, Сїадї! Праведник божий
- 20 На себе чванливо дивитись не може.
 Завіщо ж йїм слава над всі янголята?
 На думку йїх кращї од них цуденята.

Із книжки третьої.

Оповіданє I.

Мароккський старець став серед Алепського базару й казав: „Гей ви, панове дукк-сріблянки! Коли б у вас була совість, а в нас харпаків помірність, то старцюване згнуло б на світі.“

Оповіданє III.

Чув я про дєрвіша, що горів в вогні вбогости та дранку з дранкою зшивав*), тільки ж втішав свою душу ось яким віршом:

Хліб сухий охочо віжю
 Й убірайю ся у дранку,
 Бо тягар старчачий — кращій,
 Ніж тягар тюдських докорів.

Хтось сказав до него: „Чого ти сидиш, коли в сім городї є щєдрий багатирь? Він підперезав ся на службу побожним людял, він сїв сторожем коло дверей йїх серця. Коли ти єго сповістиш про своє жите-бутє, він аж годитимє такому праведному мужеві.“ — „Цить!“ одмовив старець: „кращє буде згнута з нужди, ніж вижебрувати в когось підмоги. Бо мовляють:

*) Дєрвіші не ходять у цілій одежі: вони собі шиють одежу з шматочків, а коли де зробить ся дірка, нашивають нову латку. Отсю дранку дєрвіш лишає в спадщину своїому найдостойнішому ученикові на знак того, що він єму передає свою власть; таке саме робили й жидівські пророки з милотями (*μηλοται*). Деякі дранки мають п. скілька сот років.

Шити дранку із шноточків
 І сидіть в кутку тершівя
 Краще, ніж писать прошеня
 На шноточкові наперу
 До дуків, що б дали одіж.
 С поводитарем іти до раю
 Се ж те саме, що й пекельна мука.

Оповіданє VI.

В записках Ардшїра Бабеґана (першого царя з династїї Сасанїдів) говорять ся: Мудрець спитав Араба, чи багато треба йїсти в день? Той однітив: „Щоб йїжа важила сто драхм“. — „Яку ж силу дасть така їра?!“ завважив мудрець, а бедуїн єму: „Така їра йїжі тебе піднесе, а що буде понад неї, те ти сам мусиш понести.“

Оповіданє XXII.

Міні довелось побачити одного купця, що нав караван на шівтори сотні верблюдів і сорок невільників та слуг. Одного разу запрохав він мене до свого покою й плескав пісепітницю цілий вечір. Він казав: „Отакї-о спільник у мене є в Туркестані, а о-стільки товарів у Гіндустані. Отсе квіток, що я ґрунт придбав, а отсе мій вірник міні дав“. Часом казав він: „Таки так! я поїду в Александрію, бо там повітря чудове“, а часом: „Ба ні! не поїду, бо Середземне море бурхливе... А то знаєш, Саадіє?“ верз він далі: „Інакша міні випадає дорога, що з неї вернувшись (коли воля Бога) про всякий гандель забуду тай жить спокійнесенько буду.“ — „А яка ж то дорога?“ питаю ся. — „Тутешньої сірки понакупляю тай повезу до Китаю: сі там не нас, вона дорогая. Наберу китайської посуду тай повезу в Грецію, потім з Греції повезу парчу до Індїї, потім з Індїї повезу мечі до Алеппа, потім з Алеппа (там добрі дзеркала) повезу дзеркала в Ємен, потім єменські матерії повезу до Персії, та аж тоді покину велику торговлю й сидітиху - крамивчці.“ Отаке курау у верзу міні правив доти, доки захрип. „Ей, Саадію!“ каже він тоді до мене: „Промов же й ти пару слів про те, що бачив і чув.“ Я одмовив:

Завидющі багатирські очі
 Вдовольнитъ лиш смерть або чернецтво.*)

Оповіданє XXVI.

Я бачив раз дурня: сам гладкий, на нім халат дорогий, під нім арабський кїнь вороний, а на голові єгипетська намітка. Хтось міні й каже: „Що ти собі гадєш, Саадіє коли бачиш таку мудру парчу на такій немудрій товаряці?“ Я ж одмовляю: „Се помилка, писана золотим чорнилом“.

*) Саадій дуже любить писати римованою прозою („тєсджі). Я перекладаючи іноді роблю те саме, та не скрізь, бо се ж річ неприродна.

З книжки четвертої

Оповіданє II.

Купцеві приключила ся шкода на тисячу червінців. — „Тільки ж не тра про се розказувати другия“, говорить він до сина. — „Тату“, питає той: „ти звелів — і я мовчати му, але ж витолкуй міні, яка користь а того, що я мовчати му?“ — „А от яка“, одвітив купець: „щоб не було аж двох лих: Одно, що я гроші втеряв, а друге, що сусідоньки радітихуть“.

Про сум свій ворогам не повідай,
Бо скажуть: „Божа воля!“ таї зрадіють.

Оповіданє XXII.

Хатиб*) мав поганій голос а вважав себе за солодкоголосого соловейка. Він не говорив, а верещав. Ти б сказав про его проповідь, що се крякає ворон-віщун, або згадає би слова з Корану: „Воистину, наймерзніший із гуків — ослячий рев.“

Казнодій сей — конячий батько,
Коли зарже — впаде Персеполь.

Селяне шануючи его духовний чин мовчки терпіли лихо й не лаляли ся в своїм хатибом. Аж ось другий хатиб, що жив у околиці й потайки ворогував проти першого, прийшов раз до него. „Ти міні приснив ся, нівроку“, сказав він. — „Що ж ти саме бачив?“ спитав господар хати. — „Снилось міні, буцім був тобі гарний голос: усі парохвіяне спокійно тебе слухали.“ Хатиб трохи подумав таї сказав: „Який благословенний сон тобі приснив ся! Ти вяснив міні мої хиби. Теперечки я розумію, що в мене голос поганій та парохвіяне на мене лихі. Тільки ж я каюсь і навпередки казати му казанє тихіш.“

З книжки пятої

Оповіданє XIII.

Понугая зачинил в одній клітці з вороном. Дивлячись на брідку вроду крука, понугай мордував ся й казав: „Що за мерзений вид!... Гидка постать! Проклятї баньки!... Нечувані звичай!... Ой, вороне, віщує розлуки! Коли б між мною та тобою була така далечинь, як між сходом і заходом сонця!

Хто у ранці, встаючи,
На твоє обличє гляне,
То тому погожий ранок
Темним вечером іздасть ся.*

*) Хатибом (на перську вимову „хетіб“) зветь ся один з мемлек мусульманських попів, его повинність проповідувати в пятницю.

Та ще більша дивниця, що й воронові було прикро сидіти поруч попугая. — „Воля божа! Воля божа!“ казав він та бідкався на колворот долі. З одчаю він сплескував долонями й прихвлявся: „Побила мене нещаслива доля та лиха година! Моїй повазі більш личило б пишати ся десь на садовій стіпї в кущанїї з якоюсь вороною! Чих я, Господи, прогрїшив, що тепер мїні доводить ся кару приймати: сидїти в куцї з отсїя шалення дурнем, з отсїя базікалом неподобня?“

Поважний дума, що в тюрмі він,
Як що сидить в кущанїї гульвіс.

Оповіданє XXI.

- 1 Молодик один, людина щира та правдива,
Лїхав раз на кораблі; з мнї дівчина красива.
Повїдають: серед виру, у безкраїм морї
Заразом обоє внали в хвилї непрозорї.
- 5 Корабельщик — на човенце! простягає руку
Нарубчинї, бо інакше із житєм роадика.
Той із хвиль: „Тебе об ічїї я прошю услузі:
„Залиши мене, а руку простягни подрузі.“
Замакїтрив ся весь свїт єму по цїї-о мовї.
- 10 Він втонув, та перед смертю проказав двї словї:
„Вїрте, вїрте, що нема любови в тїї людинї,
Що за друга забуває при лихїї годинї!“

З книжки шестої.

Оповіданє II.

Старий оповїдав: Й висватав собі дівчину. Хату нашу я оздобив рожевими квітами, раз-у-раз сидїв з жінкою на самотї в маленькому покойчиковї, втупивши в неї очї й прихляючись душею. Довгї ночї я не спав оповїдаючи їїї усякї вигадки та жарти, аби вона мене не цуралась, а ще й сама горюлась. Між інчих раз у вечерї кажу я до неї: „Доля до тебе прихильна, щастя тебе пильнує: ти пішла замїж за чоловіка старого, що всього зазнав і свїту бачив, що й горячого і холодного од долї скоштував, що добро й ало спїзнав. Старий чоловік вмїє шанувати прихильність, він сам раз-у-раз вірний, він добрий, ласкавий, ввічливий, ніжний. Щастє твоє, що ти не дістала ся якому небудь молодому жевжиковї, прихливому, себелюбцевї, вітрогоновї, котрий що митї до інчої горнєть ся, котрий що хвильни інакше гадає, котрий що ночї де-інде ночує, а що дня новїтньої любки шукає.

Молодик як гвоздик, на обличє він гарний;
Але любощїв вірних та щирх не зна.
Не шукай в соловья ти постійности зовсім:
Він що митї до інчої рожї співа.

Навпаки, пристарюватї люде живуть гаразд і розумно, не так, як дурні блазнї“.

Багато ще я проховляв до неї на ту саму тему, думаючи, що по-люю серце єї Тільки ж вона одповідала міні на все болізними зітхан-нями. Мусіли ми розвести ся. Єї віддали за парубка голодраба, кисло-лицього, лихого. Од него вона зазнала кривди та образи, терпіла ути-ски й несправедливости, а про те дякувала милості Господній і гово-рила: „Слава Богові! Я визволила ся таки з важкої муки й зробила ся теперечки щасливою.“

Дарма, що ти погану маєш вдачу:
Ти хорошун, — люблю тебе, хоч плачу.

З книжки семої.

Оповіданє XIV.

В одної людники заслабнули очі.
Скупий, лікарів прикликати не хоче:
Звелів коновалу себе погоїть.
Той дав єму ліки, чини очі мастить.
Омаста гаразд пособляла худобі,
Людцеві ж пореналсь очі на лобі.
Скупиндя у галас, реве,
Того коновала клење.
До суду потяг. „Хто видав, що б людну
Так само гоїли“, мовля, „як скотину?!“
Суддя ж коновалові каже в той вент:
„Іди, ти невинний, бо твій пацієнт
Не вдав ся б до тебе, немов товаряка,
Як би що не був справедливий осляка“.

З книжки осьмої.

Приповість III.

Невіглаєс, хто зна наук багато
Та не хоче в діло їх пускати!
Ані вченими не звать ся, ані мудрецями
Ті осли, котрі везуть науки із книжками.
Бо хіба ж багато тямть ся дурна скотина,
Чи од дров, чи од книжок важніє в неї спина?

Приповість X.*)

Коли маєш яку тайну, то не поспішай розказувати єї своєму при-
ятелеві: хто зна, — може він кслись стане твоїм ворогом? Так само

*) Єя приповість, як і деякі другі в осьмій книжці, диха страшенним, грубим егізізмом. проповідує недовіру людини до людини; та всі вони дуже цікаві з того погляду, що просто переносять нас в жахаючу обстанову XIII столітя. Татарське лихолітя примусило кожного залізти в свою шкаралуку, занедбати громадські інтереси й узяти собі за девіз: homo homini lupus. Са-

не кожду прикрість, яку може вчинити ворогові, вчиняй: може він колись ізробить ся твоім приятелем? Як що хочеш заховати якийсь секрет, то не повідай про него жаднісінькій людині, хоч бы ти й дісне знав, що твоє діло нікому не шкодитиме.

Мовчуном бувати краще, ніж якусь тайну
Чоловіку розказати тай прохати: „мовчіте!“
Ей, протаче! ти загачай воду в джерелі ще,
Бо коли рікою стане, вже не зашпнити.
Що не можна повідати в голосній промові,
Ти того не повідай і потайки в розмові.

Приповідь XII.

Розмовляй серед двох ворогів такечки, щоб, коли вони помирять ся, тобі соромно не було.

Розмовляючи в друзях,
Обережний будь:
Часом може лютий ворог
Всі слова почути.
Навіть кажучи до стівки,
Ти пильнуй себе:
Може хтось по за стіною
Слухає тебе.

Приповідь XVII.

Стережись, як ворог скаже: „В ділі цім отак зроби-но,
Бо інакше доведеть ся бити з одчаю по коліну.“*)
А коли він шлях покаже простий, як стріла,
Ти звертай на мавівець, щоб не дізнати зла.

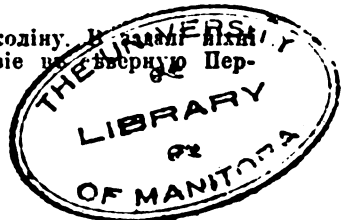
Приповідь XVIII.

Гнів, що входить по-за межі, виклика ненавність; недчасна ласкавість одбіра всякий страх. Не будь таким суворим, щоб другий надбриднути, та не будь і таким тихим, що ніхто тебе не боїтиметь ся.

Пастух питав ся в батька: „Порадь мене, тату, бо ти старий

адій — дитина свого часу, виразистий речник своєї епохи Він і популярним зробив ся через те, що злинув не дуже високо понад порівень своїх сучасників. Аттар та Джезяледдін вимагають од людей геройства: Саадій рахує не на героїв, а на людей середніх. Він навчає, як-то обертати ся на сім білім світі, щоб, як Россіяне мовляють, „и честь соблюсти, и отъ убытка чотъ Богъ избавилъ“; він навчає, як і до царствія небесного дістати ся, і на сім світі себе не покривдити, і за правдою стояти, і з неправдою не бороти ся, і приятелів кохати, і з ворогами жити в лагоді. Мораль у Саадія вузька, не йде понад приписи „жигейської мудрости“; хоч він і розум, та розум широкій а не глибокий.

*) На знак одчаю Перси бьогь себе рукою по коліну. В. Саадій іхлім жести не такі як наші, див. Березинъ, Путешествіе на Свѣтлую Персію. 1849.

і розумний". А батько йому: „Будь добрий, та не настільки, щоб вовк тебе роздер.“

Приповідь XXV.

От моя рада. Коли ти знаєш, що якась звістка засмутить когось, то ти мовчи: нехай хтось інчий розкаже.

Соловейку! Про весну людей сповіщай,
А погану новинку хай лугач несе.

Приповідь XXVIII.

Гей не слухай лесну мову хвалія отого,
Що од тебе хоч дрібленьку може корпєть нати.
Бо коли хоч раз не вчипиш по єго бажаню,
То разів у двісті збільшить він всі вадн.

Приповідь XXXII.

Нежа нещасливішого од лютих душманів:
Поє лиха годивонька — немає їм друзів.

Приповідь XXXIV.

Чував я про східні сторони, буцим там виробляють китайські вази, кожду за сорок років. У нас у Багдаді їх виготовляють у день сотку, але ж ти знаєш і їх ціну.

Пташеня з яйця лиш вишло, то й по корн уже пішло,
А людське дитя не тягнє одрізнять добро і зло.
Птах як стій зробив ся чимсь, по вік зостанеть ся нічим;
Через працю й хист людина стане више над усім.
Шкло трапляєть ся усюди, тож і крам воно плохий,
А рубін добути важко, через те він дорогий.

Приповідь LV.

Коли людина благородна тернить од негіді образу,
То хай од того не сумує, немов безчестя тут погане:
Як що паскудна камінька розіє золотую чашу,
Не подорожчає той камінь, дешевшим золото не стане.

Хіба кому дивно, що співів соловейкових не чути, коли він сидить в одній клітці з крикаючим вороном?

Приповідь LVI.

Не дивуй ся, як що мова розумної людини геть не чути в зборищі грубих, неосвічених людей: не можна розчути голос ніжної люти серед таракотиння турецьких барабанів. Так само пахоців од амбри зовсім не чути попри смердючим часникові.

Крикливий невіглас горлає-верлає, щоб своєю безсоромністю затуркати вчену людину. Та хіба ж ти не знаєш, що Хіджазька співанка заглушуєть ся гуркотом воєнних барабанів?

Приповідь LXI.

Вченому не личить лагідно омшати нерозумність простого люду,
бо се обопільна шкода: зменчуєть ся пошана до вчености й збільшуєть ся неучтво простого народа.

Приповідь LXV.

Що судилось, те не змінять всі людські стогнаня
І нещасного сердєки й вдячного щасниці.
Задля янгола, котрий орудує вітрами,
Байдуже, як що загасне каганець вдовиці.

Приповідь LXXV.

Найкраще сотворісе, як здасть ся, є людина, а найгірше — пес.
Тільки ж вдячний пес ліпший за невдячну людину.

Дай шматочок хліба псові, в вік не позабуде,
Хоч після разів із сто улупиш палюгою.
А надлюку чоловіка цілий вік лащіте,
За дрібницю він ладен піти на вас війвою.

Приповідь XC.

Щасливі люді нехай беруть приклад з попередників, ніж мають
самі стати нещасливим прикладом задля нащадків.

До насипаного зерна птиця не підійде,
Як побачить, що в сильці вже є одна пташина;
Хай тобі чужа пригода стане за науку.
Щоб не мала вчитись з тебе другая людина.

XCIII. Мудре слово.

Сум, який припадає перед веселостю, є краще діло, ніж веселощі,
що за ними йде сум.

З перської мови переложив

А. Римський.

Основи суспільності.

(Повість із сучасного життя.)

Часть перша.

IV.

О. Нестор правив утрєню дуже пошалу. В річах обряду і богослужєня він був педант. Кожду молитву читав чи співав звільна, виразно, не кваплячись і не ковтаючи слів і того самого вимагав від дяків. Парох місцевий, наслідник о Нестора. о. Крайник, молодий ще і дуже живого успособленя чоловік, прийшовши до церкви в пів утрєні, дуже нетерпів ся в закрєстїї. Він був натще і его ждала донга служба божа, а проповідю і акафістом, а о Нестор по утрєні буде вільний. О. Крайник не дуже прихильно відносив ся до о Нестора. хоча в очи єму чинив ся дуже покїрним та послушним через те, що о. Нестор жив у дворї і, як мовить ся, „мав плєчі“ у коляторки. Правда, о. Крайник доси не потребував протєкції о. Нестора і духом чув, що в разї потреби о. Нестор не дуже б квапнв ся єму допомогти, та все таки він вблїв заховувати хоч про око людське приязні відносини до свого попередника, знаючи, що той бодай коли-не-коли виручить его в церкві, а хто знає, може коли допоможе і де в чїм іншїм.

Уже була майже осьма година, коли о. Нестор ледви не ледви дочитав утрєню. О. Крайник не чекаючи, поки він усе скінчить, убрав ся в фєлон і став у царських вратах до мированя; ся функція несла певний, хоч і невеличкий дохід, і тут парох не давав другому виручувати ся. Крім того у о. Нестора дуже вже трасли ся руки, щоб він зіг брати ся за се утяжливе діло. Він і так утомлений цілоденною стоянкою при вїтарї, вийшовши в закрєстїю, як був у фєлонї і епітрахлї, так і сїв на мягкім, шкурою оббитім кріслі і довгу хвилю кашляв та важко віддихав. поки Демєвюк, повертаючи та нахплюючи его як автомата, знімав з него богослужєбні ризи.

— Га, га, старість не радість! — воркотїв о. Нестор, важко хитаючи головою. — Не служать ноги... ані груди... ні! А про те слово боже.. святе офіційум.. ні, ніколи не згоджу ся на те, щоб отак пїтлювати, як ті наші молодї.

Сей докір, хоч загально сказаний, відносив ся без сумніву і до о. Крайника, котрий по скінченїм мированю ставши на службу божу, ще закликав о. Нестор добре віддихав ся, добїг до євангелїї. О. Нестор сидячи в кріслі раз у раз хитав головою немов дрїмав. від часу до часу своїм старечим голосом підтягав ураз із дяками святї співи, та все уривав. коли дяки починали занадто швидко дроботїти і опять критично хитав головою.

Проповідь о. Крайник звичайно говорив не по євангелію, а аж по закінченю служби, перед акафістом, і дятого о. Нестор не дуже довго й ждати мусів на кінець в'язливого набоженства. Коли дяки відспівали „Буди імя господнє“, він при помочи Деменюка встав, поправив на собі реверенду, перехрестив ся тричі і взявши старий солом'яний бриль, прямо з закрістії боковими дверима вийшов із церкви.

На цвинтарі було чимало народу, чоловіків і жінок з дітьми. Відповідно до старого хоч і не дуже побожного звичаю більша часть вірних на час казаня і акафісту виходила з церкви провітритись, дихнути свіжим повітрям, погріти ся на сонечку та поготорити. Одні стояли громадками коло дзвінниці, другі ходили поміж могилки, відчитуючи написи на дерев'яних хрестах та сномпнаючи небіжчиків, а найбільша часть сиділа здовж церковної стіни на відсою, балакаючи про косо-вцю, про погоду або судячи сусід та сусідок.

Коли о. Нестор був іще парохом у Торках, він не раз остро виступав проти сего звичаю, казав перед казанєм зашкати двері церкви, щоб люде мусіли слухати єго наук. Тоді єго поява на цвинтарі серед сих груп, святочно пошрибараних та занятих сумирницми, хоч зовсім не побожними розмовами, справила б була велику тривогу та замішанню. Але тепер вони вже не бояли ся о. Нестора. Новий парох, провадячи своє офіційне більше по ремісничьки, байдужими очима глядів на сей народний звичай, а о. Нестор не вважав потрібним мішати ся в єго педагогічний метод і наганяти люде до церкви. Отим то єго поява на цвинтарі не справила ніякої тривоги. Противно, старі й малі почали підходити до него кланяючись чужно і цілували єго по руках.

О. Нестор очевидно рад був тим ознакам пошани, які показували єму селяне. Єго пам'ять послабла вже: він тямив і знав по імені тільки старших своїх парафіан; молодших не міг пізнавати. Та про те він ласкаво свіхав ся до них, гладив їх по головах, запитував, чий вони і як живе ся їх родичам, а зі старшими радо вдавав ся в довші розмови. Треба додати, що й Деменюк, котрий не відступав єго за весь той час, багато допомагав єго пам'яті, нагадуючи єму імена і важніші події з життя кожного з тих люде, що підходили до него.

От так проведений о. Нестор вийшов за фіртку церковної огорожі. Случайно чи ні, досить, що він попав не в ту фіртку, що вела до двора, а в ту, що виходила на гостинець, при котрім по обох боках, потапаючи в густій зелені верб, лип та овочевих садків розкинулось чимале село Торки. Зараз по другім боці гостинця, насупротив церкви стояла „плебанія“ — новий, просторий будинок під гонтами, з двома коминами на даху, з ганком до гостинця і з квітником перед ганком. Ся плебанія збудована була вже за о. Крайника, розуміє ся, коштом громади, котра дуже бідкала ся, поносячи тягар конкуренції та з жалем згадувала о. Нестора, що більш як 30 літ прожив у старій плебанії, критій соломомою та поліднираний з усіх боків дрюками. Але о. Крайник був молодий чоловік, з новою освітою і більшими вигодами, мав жінку і дітей, приймав гостей і ждав женихів для дочок, значить, не міг жити в старій, майже хлопській хаті.

О. Нестор, хоча сам задля старости і немочі зрік ся парафії, все таки по слабости людській рад був тому невдоволеню громади з нового пароха; часті наріканя громадян на тягарі конкуренції прийшов з саутіською покором, перекривлюючи голову на бік та говорячи ув-одно:

— Га, то трудна рада! За то маєте молодого священника з жімо-стею, паничами і панночками! Ви думали, що все вам ваш старий піп буде! Ні, любі мої, треба й до молодих навикати!

Громада думала, що о. Нестор, бачучи неспроможність людей і великі кошти на будову нової плебанії, причинить ся й від себе чия небудь до покриття тих коштів. Всі тямли, що коли ще за его урядованя будовано нову церков, він із власної кішені дав 3 000 гульденів на будову а потому ще 2.000 на малюнки та закупленє ріжних церковних посудів. Та сям разом громада перечеслила ся, бо о Нестор не дав нічого. „Дій божий, то зовсім інша річ, — мовив він до депутатії, котра від громади прийшла була до него, — але плебанія!.. Я жив у старій халабуді, а й тепер, як бачите, живу не краще... А хочете новому парохови палату будувати — га, воля ваша. Але я до сего не буду належати. Ще може скажете міні для его жімосці фортепяни справляти...“

Дивна натура людська! Хоча о. Нестор чув добре, що celibат звихнув ціле его житє, випхнув его зі звичайної людської колії, зробив відлюдком, приглушив его духові спосібности, то все таки він не любив, не поважав женатих поїв, не радо бував у них, а в новій плебанії, в домі о. Крайника таки зовсім ніколи не був. Навіть в часі візітації митрополита він не дав склонити ся, щоби переступити поріг нової плебанії. Щось немов відпихало его від неї, немов якимось противним, чужим для него духом віяло від того ганка обвитого густим диким виноградом, від тих широких та ясних вікон з білими гачкованими фіранками та з вазониками цвітів на варцабах, від того квітника з пахучими бальзаміями, левконіями та цілими грядками резеди та високих мальв і георгіїв. Відтам доносили ся часто молоді, свіжі голоси дітей о. Крайника: сріблестий сміх панночок, здоровий, металічний регіт панців-студентів, гармонійні акорди фортепяна — бризкп і хвилі того спокійного та богатого змінами шумом родинного повівського житя, котре повинно б було випасти й ему на долю, та котре відібрала ему якась лха чи добра доля. Не можна сказати, щоб о. Нестор, старий, згорблений та блпзкий могилл, завидував своєму молодшому наслідникови того родинного житя, щоб жалував своїх самотних літ. Его серце давно вже зівяло, его чутя надто були притуплені, щоб почувати зависть із за таких річей.

Як одинокій відгук того несприхильного чутя являла ся у него якась шідка насмішка, коли проходив поуз нову плебанію, якась критичне хитаве головою, і вперта нехить переступити поріг сего заказаного обійстя.

— Таке то! — проворкотів він і сям разом, проходячи гостінцем, не то сам до себе, не то до Деменюка. — Татувю там у церкві слово

боже править, а донечка он якої веселої на фортоплясах втинає. Еманципантка! Не бій ся, до церкви не піде. Там саме хлопство!...

Деменюк нічого не відповів на сі слова. Вирішив з малку при церкві і при священниках він привик шанувати кожного з них і не любив, коли якій духовній особі чим небудь докоряли. А до духовних осіб він зачислявав не тільки самих попів, але й їх рідню.

Аж коли минули плебанію і о. Нестор зовсім успокоїв ся, Деменюк порівняв ся з ним зовсім і цілуючи его в руку сказав несміло:

— Я би отца духовного о щось просив.

— Ви, Гнате? — здивував ся о. Нестор. — А то що такого?

— Та я не знаю... Може то єгомосцеві не в лад буде...

— А боже мій! Гнате! Говоріть бо по просту!

— Та знають єгомосьть... Моя Маланка... ота, що в коваля служить..

— То ніби ваша дочка?

— Та так, так, дочка! Одначка моя. Господи, тільки й усеї моєї рідні.

— Ну, і щож з нею?

— Та не добре, прошу єгомостя. Дуже не добре.

— Захорувала?

— Е, ні, борони боже! Хоч правду кажучи, як би захорувала, то може б міні не було тільки гризоти.

— Ну, а щож? Пустила ся на алу дорогу?

— Свят, свят, свят! А що то єгомосьть говорять! — аж зупинив ся з вереляку Деменюк. — Хіба я на те свою дитину годував і кохав і в страсі божім виховував, щоб вона на алу дорогу пішла? Адже єгомосьть знають сі!

— А, знаю, знаю! Чесна дівчина, щира, роботяща...

— Е, що того! Я сі батько! Не хочу хвалити ся, бо то не моя заслуга, а божа ласка. Але скажу по правді: то золото не дівчина. Послушна, працьовита, порядок любить, мене старого шанує, для господаря як рідна дитина... Ні, на свою Маланку я ніколи не пожалую ся.

— Ну, так якаж вам з нею гризота, Гнате?

— Така, прошу єгомостя, гризота, що цур їй та пек! Але почекайте, ще одно маю вам про неї сказати, ніби то, про мою Маланку... Знаєте, єгомосьть, що крім доброго серця і здорових, роботящих рук дав їй Господь і красоту. Не знаю, чи на щастє, чи на горе. Бо в бідній стані красота для дівчини рідко коли добро... Та чень то господь милосерний якось оберне. Бачите, сподобав собі сі ковалів син, того таки коваля, у котрого вона на службі.

— Максим, Максим ковалів, ага, ага, пригадую собі его.

— Той сам, прошу єгомостя. Гарний парубок, добрий, щирий і маючого батька син. Сподобав дівчину і батькови свою тай міні оповів ся. Щож, я хіба госпуду богу подякувати можу за таке добро — кращого зятя і придумати не міг би. Та й коваль не від того. Чесний

чоловік, знаємо ся від молодих літ, за мастком він не гонить, дитину мою пізнав добре і полюбив. Бачите панотче, все так і складає ся, щоб до доброго кінця дійти.

— Та дай вам боже, Гвате! Дай боже вам і вашій дитині всего доброго. Хоч то з тим ковалем ..

— Лиш одно лихо, прошу єгомостя, — перебив єго Деменюк.

— А то яке?

— Та не знаю, як і сказати. Бачите, наш панчч, пан Адаць... Не знаю, що єму стало ся, досить, що від якогось часу не дає Маланці спокою. Чи в полі, чи в саду, чи в лісі, чи на пасовищі — де тільки вона покаже ся, так щоб не при людях, зараз він коло неї і вродить ся. І баламутить міні дитину, прошу єгомостя, — от біда! Наговорює їй, щоб не йшла за Максима, щоб йшла до него в службу, що він єї зробить панею, візьме з собою до Львова, оженить ся з нею і всякі такі дурниці. Дівчина вже і просила ся у него і втікала і всяко відповідала єму, а він усе своє товче. Як би то простий парубок або який чужий, то вона б собі дала з ним раду. А то ж нашої дідички син, я у єго матери служу, то бідна дитина боїть ся надто остро з ним обійти ся, щоб, буває, і міні і їй чим небудь не пошкодив. Бо що єму? Хіба тяжко нам бідним досолити?

О. Нестор похнюпив ся і посуянів слухаючи тої мови. Видно було, що вона дуже не мило вразила єго

— Так чоґож ви хочете від мене? — спитав він нарешті.

— Або я знаю, чоґо ї хотіте! — безрадно сказав Деменюк. — Я до єгомостя як до рідного батька — —

— Е, що там, батька! — якось сукрпето буркнув о Нестор, котрого ся історія очевидно скребла по серці. — Нехай дівчина шльнує ся, щоґ тут більше можна порадати?

— То то ї клоїт їй, — журливо говорив Деменюк. — Досп я хоч знав про підходи панича, та не бояв ся нічоґо. А тепер боюсь. Від кількох день щось стало ся дівчині. Ходить як сама не своя. Раз весела, аж немов іскри від неї скачуть то знов потім сумна, що ї слова від неї не видобудеш. І годі зміркувати, що вона думає, чоґо хоче і що з нею діє ся.

— То злий знак! То дуже злий знак. — сказав о. Нестор.

— Власне, власне! І я так думаю, — підхопив Деменюк. — І для того я хотів просити — тільки най єгомость не гнівають ся за мою смілість! — че не схотіли би єгомость самі з нею переговорити?

— Сам?

— Ну, ні! Разом зо мною. Але може би єгомость лишне промовили їй до серця, може би вона сказала, що з нею стало ся.

— Гм... Се можна... Поговоримо.

— О, велике спасибі єгомостеві! — сказав Деменюк цілуючи кістяву руку о. Нестора. — Я знаю, вона єгомостя поважає і любить як рідна дитина і нічоґо перед єгомостем не утайть. Отсе вже зараз будемо проти ковалєвої хати, то я викличу єї в садок тай поговоримо.

Лице Деменюка прояснило ся, згорблена стать випростувала ся при тих словах. Він мимоволі прискорював хід і випереджував о. Нестора, та по хвили похопивши ся зупиняв ся серед дороги і дожидав старенького священника, щоб опісля ще раз і ще раз повторити те саме. О. Нестор ішов жовчки, тільки раз у раз шевелив губами, немов нечутно розмовляв з кимось незримим.

Отак ідучи вони по недовгій часі дійшли на кінець села. Остання хата була Ковалева. Вона стояла на ліво від гостинця, обведена високим дощаним парканом з широкою брамою і містком до гостинця, мов якась фортеція, що сторожко глядить у безмежні поля, котрі зі сходу і полудня притикали тут до села. Тільки к півночі понад невеличкою болотянистою річкою Торівкою тягли ся довгою крутою змиею головаті верби серед лугових сіножатів, а далі, за сіножатями, піднімалось узгір'є, на котрім в вінку тополь стояв фільварок, де господарював панч Адаць, а за фільварком, обмежуючи зовсім видокруг з того боку, дрімав могучий панський ліс.

Зараз насупротив хатно-фортеції, на право від гостинця, без огорожі, тільки обкопана невеличким ровом, стояла збройівня села — кузня. Невеличка, гонтою побита, з навислим передом спертим на чотирьох стовпах вона в робучий день усе була отворена, вічно лунала веселим гоном людей, іржанням коней, стуком молотів та різким, металічним давенькотом ковала. Тут раз у раз, від ранку до пізної ночі, сопів важкий мідь, прискавав огонь у горнилі, скакали зиндри з під могучих ударів молотами, скрипіло зелізо гризене пильниками, обертало ся точило під дашком, кружляла чарка горілки між веселою, робучою компанією, ішли розмови, жарти, оповідання, чергуючись з палкою, енергічною працею. Се справді була збройівня села. Тут виковувались усі оті леміші, зубці до борон, серпи, коси та заступи, що опісля як піонер людської культури мали йти в широкі простори ніль, ріючи, дроблячи, валячи лавою та підгризаючи буйну рослинність людям на пожиток. Тут кувались вози, тачки та тележки, підковувались коні та людська обув, щоб тия лекше могли поборювати труднощі, які сама земля, самі оті простори кладуть чоловікові при переході з місця на місце. Тай дерева, ліси, камінь, річка і вітер, ніщо не було безпечно перед отим гніздом голосної, шумної, загарливої праці. Тут виковувано с-кири і тошорі, що виострені на точилі блискали смертельною погрозою до того ліса, що ген там далеко на узгір'ю дрімав мов темна хмара, тужливо шумячи, немов сумуючи задалегідь над своєю загиб'їлю, котрої насія виковувала отся невеличка сільська кузня. Відси йшли в світ пили, сверли та долота, зладжені і виострені на те, щоб різати, дупати, вертати та довбати зрубані трупи лісових велетнів, немов розжовувати їх зелізними зубами людям на пожиток. Відси вийшли ті знаряди, що онтам геть-геть у низу, за фільварком, де річка Торівка широким пів-округом опоясує узгір'є, покляли поперек неї могучу греблю, зробили чималий став, побудували млин та запрягли оту саму річку, як другого сліпого Самсона, щоб за дармо обертала его колеса. І вітрови грозила ся кузня, бо з неї а не відки виходили знаряди, що на даль-

Житє Слово. II.

ших сугорбах узгір'я, скочили за краєм видокруга, поставили ціли ряд здорових вітряків. Одним словом отсей невеличкий будинок, спертий на чотирьох стовпах як баба Яга на костях, був великою і могутчою силою, котрої впливи йшли широко і далеко навкруги, ширше і дальше, ніж західний вітер міг донести відгомін стучу молотів та давенькіт ковала, що в ній розлягалися

А душею тої збройівні, тої могутчої та плодотворної сили, осередком веселої та працьовитої компанії, що тут день у день збиралася, був сам коваль торський, Іван Гердер. Чудна зішаньна, що вдаряла кожного в его назві, в тім сполученю руського імя з прозвищем знаменитого німецького писателя, проявляла ся в цілій вдачі, походженю і поглядах торського ковала. Его прадід був чистокровний Німець, коваль спроваджений з Саксонії ще дідом покійного графа Торського зараз в перших роках австрійського панованя. Вже сні того старого Гердера оженив ся з Русинкою, дочкою одного заможного торського господаря, а наш Іван хоч тямив про своє німецьке походжене, вважав себе Русином. Ще дід его покинув двір і осів у селі між господарями, хоч і не робив панщини; от тим то й Іван Гердер почував себе зовсім мужиком, солідарним з рештою мужиків і разом з ними стояв не то осторінь, не то в тихім ворогованю супроти двора. Була се приземкувата, коренаста та крепка постать. Густе, довге волосе на голові, колісь огнисто руде, почало вже сивіти, а великі довгі вуси, що закручувались аж за вуха, були білі як сметана. Та про те Іван Гердер не мав іще й шістдесяті літ, а его голос, колір лица, бистрота рухів виявляли в ній чоловіка незлопної енергії, смілого та повного житевої сили. Зі своєю великою, круглою головою, здоровими зубами та міцними вилицями, з широкими плечима і мохнатиим, звичайно при роботі аж по лікті позасукуваними та окоптілими руками він подавав троха на тих залізних баранів, котрими в старину штурховано мурп. Тій зверхній подобі, типово німецькій та з деякими не менше типовими рисами Українця відповідала й вдача Івана Гердера. Здавалось, що нагапе, нерішучість, слабкість волі та розчароване були зовсім недоступні для его вдачі. Невтомимий робітник він був при тім і солідний, незвичайно совісний робітник. Всякі противности не то що не знеохочували его, а ще й підбивали до боротьби та до праці. Натура наскрізь войовнича він про те був добрим сусідом, веселим товаришем, любив жартувати та сміятися і его кузня завдячувала власне тому его талантови своє оживлене і многолюдність. Люде йшли до Гердерової кузни мов по свячену воду: щоб віддихнути якоюсь свіжішою духовою атмосферою, покріпитися, розвести душу. Коваль бував за молоту далеко по світі, був чоловік письменний, знав незлічиму сплу вигадок та оповідань і вмів оповідати їх з таким виразом, з такою особистою закраскою, внів до кожної нагоди підібрати відповідну повість, а кожної повісти розвести такі думки та виводи, що люде слухали его без голосу, тільки цілим лицем ясніючи, цілою душею всміхаючись та радіючи, хоч і сами не знали, чоґо. Ніх души, вбогі та прибиті щоденним горем та темнотою та деморалізацією, чули в тім чоловіці живу течію власної думки,

сильного характеру і живої, своєрідної поезії, котрим усяка жива душа мусить спочувати та радувати ся, як холода ростина ясноху та теплоху сонцю весняноху.

О. Нестор добре знав коваля Гердера ще з часів его молодости, та не любив его. Зачеретвілій, хорій душі старого памотця було не до поезії здорових, хлопських натур. Він бачив у Гердері тільки одно — вільнодумця та еретика, тай то ще впертого, непоправного і войовничо настроєного, а затим подвійно небезпечного! І справді, найлюбійшии полем думок, мірковань та хрій коваля Гердера, а при тім полем, на котрім з усею силою проявляла ся его войовнича натура: було поле релігії, церковщини, відносин попівства до народа. Хоча шкільна его освіта була дуже маленька, то все таки він власною працею, читанси книжок і розмовами з ріжними людьми дійшов до таких думок, що геть геть вибігали по за ті тісні рамці, в яких у нас немов би приписано, не мов би богом самим установлено обертати ся мужицькоху розумови. Він впробив собі певний критіцизм — спокійний, не визнаючий, та при тім і не трусливий та не уступчивий. Зі своїми еретичними поглядами він не ховав ся ані перед мужиками в кузні чи на ярмарку, ані перед самими попами. Правда, він так само критично відносив ся й до інших верстов та установ суспільних, загалом до всіх тих, котрих називав „дармоїдами“. І коли отак нераз у кузні, гримаючи могучим молотом о розмалене залізо, подразнений оповіданнями людей про ріжнородні кривди та утиски, коваль Гердер почне було з разу з легка, лагідно, на нів іронічно, а де далі з щораз більшим жаром та запалом перебірати ріжні болячки мужицького життя, ріжні недомагања мужицької думки, то голос его при тім стає ся міцний та дзвінкий як наострена сталь, роздає ся чутко почерез стук молотів, стогнанє міха, присканє іскор і скрип шильників, і такижж яркими, прискаючими іскрами западає в людські душі. Слухаш его інколи в отій напів тежній кузні що мала тільки одні двері а ні одного вікна, і в уяві твоїій мнєхить встає картина широчєної, дикої цілини, покритої буйлою хоптою, лопушем та крошивою. А по тій цілині якась тасма, незрпна рука веде плуг — не хитрий, звичайний хлопський плуг, з добре насталеним, блискучим лемішем і з таким же переднім залізом, що немов півмісяць одним острим рогом випає ся в землю. І йде той плуг звільна, важко та рівно і певнино, скрипить інколи в твердоху ґрунті, хрустить лемішем о камінці та недогнїлі пеньки, але йде все далі і далі, підриває коріє хопти, ломить цілину, вивертає за собою товсту, рівну скибу. З Гердерової кузні йшли такі плуги, клали ся такі скиби не тільки по отсих справжніх непереглядних чорноземних полях довкола, але також по запущених, запедбаній цілині народньої думки, народнього духа.

— Знаєте що, Гнате? — обізвав ся о. Нестор, зушнївши ся перед ворітми ковалевої фортеції, і знявши капелюх з голови краткованоху хусткоху почав обгирати піт, що густими краплями повиступав на его лиці, карку і величезній лисні, котроху світило ся все его тімя. — Ніяково мнє йти на обійстє сего еретика. Недавно я ганьбив его і заказав єму, що доки не поправить ся, то а й слова до него промовити

не хочу а вишовни на єго подвіре я ніг би єго здибати, а тоді вже, звісно, прийшлося би говорити. Так чи не ліпше б ось що зробити? Я ось тут зажду на вулиці, а ви підіть тай викличте свою Маланку.

— Та ні, прошу єгомостя, — відповив Деменюк. — Коваль ще у церкві, я єго бачив. А по церкві він певно піде до ради громадської. Прощу, най уже єгомость ідуть! Зайдемо в садок, там є лавка, то можуть єгомость сісти. А я Маланку зараз покличу.

— Дуже б міні не хотіло ся... Ну, та вже нехай... Бо ти знаєш, який се чоловік, отой коваль. І як таких людей земля свята носить!... воркотів о. Нестор, дуже нерадо вступаючи в ковалеве обійстя.

— Та щож, прошу єгомостя! Видко ся, на щось і їх пан біг потребує, коли їх держить на світі тай ще дає їм силу, веселість, здоровле, маєток тай ще отакних дітей, як Максим.

— А... Максим... Максим ковалів. Се справді добра дитина, славний хлопець. Але не ковалева се заслуга, ні! І не думай, щоб усе отсе бог єму давав за єго заслугу. Ні, се тільки на пробу єму... чи отягнуть ся, чи скрушіє перед богом. До часу се все, Гвате, до часу! А мине час.. не хочу пророкувати, але чую се... хто доживе, той побачить... Не може то бути, щоб бог не покарав такого грішника.

— Правду сказавши, прошу єгомостя, коваль дуже добрий і чесний чоловік, — весіло промовив Деменюк.

— Добрий і чесний! — скрикнув о. Нестор. — І ти се мовиш, Гвате? Як може бути добрим і чесним, хто в бога не вірує?

— І в бога він вірить і молить ся, се я добре знаю, — знов трібував сперечати ся Деменюк, провадячи по під руку о. Нестора вузкою стежкою в садку, протоптаню серед високої трави, до лавки, що стояла під величезною розлогою грушею.

— Ні, ні! Не вірить він в бога! — змагав ся о. Нестор. — Бо як би вірив, то би слухав того, що бог приказує. А молить ся тільки з гордошів, як той фарисей у євангелію, щоб люде бачили.

Деменюк не змагав ся далі, але посадивши о. Нестора на лавці в холодку, пішов до хати, щоб викликати Маланку. О. Нестор сидів похиливши голову, руками опертий на паличці і без голосу шевелячи устами, немов в дусі торочив і далі своє наріканє на ковалеву безбожність. Погляд єго недвижно спочивав на одній луком зігнутий стебельниці, по котрій звільна та невпинно повала товста, зеленкувата гусільниця, бажаючи добрати ся до сочистих листочків єї цвітової корони, щоб єї обгризти лакомими зубами.

— Оттак і по нас повзе та надвигає ся, що кому суджено! — мигнуло в голові о. Нестора, і якась дрож пройшла по єго тілі. Може се було від холоду, що стояв у саду, від тої вохкості, насиченої запахом трав і цвітів, що клубила ся в тіни вікових дерев; але о. Несторови зробило ся моторошно. Душу єго, зворушену розмовою про ко-

валя, отся невинна гусільниця збентежила ще дужше. Він витріщив широко очи і вдивляв ся. Гусільниця мов під люпою росла в его очах, робила ся здоровенною та могучою, заслонювала і садок і хату і все своїм товсточи, зеленкуватим тілом, грозила зажерти не пару листочків жарного цвітка, але всі думи, всі помисли, всі бажаня о. Нестора.

— Оттак повзе та надвигає ся, що кому суджено! — шептав він третячи всім тілом, обнятий якоюсь смертою атмосферою мрій та привидів, з котрої силувався отрясти ся та прокинутись, але не міг.

Нараз стрепенув ся. Тут же над его вухом роздав ся дзвінкий, різкий дівочий голос, пронесли ся слова:

— Чого єгомость від мене хочуть?

Се була Маланка. Бистро підійшовши до затопленого в мрях о. Нестора, вона стала прямо перед ним, висока, струнка в верхній половині облита ясним сонцем а погали потапаючи в тіни. Лице єї, червоне як калина, горіло здоровим румянцем, чорні очи палали якимось палким огнем, а рожеві губи, розняті при виголошуваню тих слів, просвічували до сонця мов рубини, коли о. Нестор підвівши голову поглянув на неї з низу в гору. Гарна була в отій білій сорочці, вишиваній на рукавах та на ковнірі, з отим червоним дешевеньким намистом на шиї, з отими важкими темно-каштановими косами, покладеними вінком довкола тімя. Якоюсь свіжістю, здоровою та молодою силою нашіла вся єї постать. О. Нестор мовчки дивив ся на неї, якусь хвилину не можучи отямитись, що єму з нею говорити і від чого починати.

— А.. а... то ти, Маланко? Ото, яка ти виросла.. висока та гарна. Давненько я бачив тебе..

Маланка підійшла ближше і поцілувала о. Нестора в руку.

— Тато казали міні, що єгомость мають міні щось сказати? — проховила вона так само дзвінко і швидко і немов крхіточку сердито, як і попереду.

— Еге, так! Маю, маю... Але деж твій тато? Де він подів ся?

— Я дала їм троха пообідати, мовила Маланка. — Бо там у вас між великими панами про него бідного ніхто не дбає, чи йів він, чи ні.

— Ну, Маланко, сего не може казати. Твій тато ніколи міні не жалував ся на те, щоб єму за мало їсти давали.

— Чого ще єгомость захотіли! Щоб мій тато та жалував ся! Аджеж він швидше з голоду згине, ніж би мав словом пожалувати ся. Але єго треба знати! Я знаю, що він голоден, по нім бачу, а про те ледво приспівувала єго, щоб децо перекусив. Але говоріть, єгомость, чого вах треба від мене! Швидко мої господарі з церкви поприходять, то я не буду мала коли з вами балакати.

— Та то... я не від себе... то властиво — почав о. Нестор, видно не приготований на таке пряже і різке питає

— Щось вах певне тато говорили на мене! — перервала єму Маланка.

— Твій тато! На тебе! Маланко, бій ся бога! Що ти говориш? Хіба ти не знаєш, що твій тато мало не молить ся до тебе, так тебе любить?

— Е, любить, любить! — з нехітю промовила дівчина. — А про те мучить мене своїми підозріннями та науками. Спокою міні не дає з тим вашим паннечем. Раз щось я отак случайно сказала єму, що паннеч лає за мною та навприкрює ся міні — се ще на весні було — і від тоді тато коли тільки здіблють ся зо мною, все тільки про паннечка мене розпитують, так немов би силоміць хотіли мене пошнурити єму на шию.

— Бій ся бога, Маланко! Як можеш ти таке говорити? — з переляком скрикнув о. Нестор.

— Я вже колись то сказала їй: Таточку, як за багато соли в борщ кидати, то пересолить ся. Не мучте ви мене з тим паннечем, бо бігме більше, вам ані словечка нічого не скажу.

— Отож то бачиш, дитино моя, — сказав лагідно о. Нестор. — Се власне стрівожило твого тата. Він так тебе любить, так тобі бажає добра, так турбує ся та побиває ся, щоб ти була щаслива. А коли ти єму таке сказала, то що він мусів подумати собі про тебе? Мусів подумати: ов, тут щось погано, коли моя Маланка не хоче міні нічого сказати!

— Але щож я маю єму казати, коли паннеч давно про мене й гадки не має, і не дивить ся в той бік, де я є?

— Що? Гадки не має? Не дивить ся? — аж скрикнув о. Нестор, а в єго зачудуванню чути було й примішку нетаємної радості. — А не брешеш ти, Маланко?

— Ні, єгомосьть, не брешу! Чого маю брехати? — щиро відповіла Маланка, дивлячись о. Несторови прямо в очі.

— В таких разі... Ну, але чомуж ти се не сказала татови, щоб він так не гриз ся?

— Як не казала? Сто раз не раз казала: Таточку, та буде вже вам з тим паннечем! Зачіпав мене, а тепер, коли я єму раз-другий відповіла, дав міні спокій. Коли бо мої тато такі, прости господи гріха, як той кліщ. Як упе ся в одно місце, то вже там довбає і шемрає, доки єго силою не візьмеш. Усе собі мусять щось такого найти, щоб мали чим гризти ся. І щож я тому винна? що на те пораджу? Така вже їй натура.

— Ну, та коли ти правду мовиш, коли паннеч справді тепер тобі не докучає..

— Але божу ся вам, єгомосьть, що не докучає! — скрикнула Маланка, вся спалахнувши, мов найчервонійша рожа.

— Ну, то слава тобі Господи! То й добре. Я вже заспокою твого тата.

— Зробіть се, єгомостику, зробіть! Нехай він не турбує ся мною. Я вже не дитина, одурити себе не дам, а куди мене моє серце тягне, туди піду, хоч би там незнати що! — додала рішучо і ще раз поцілу-

вавши его в руку, бігцем скочила до хати. — Ось уже мої господарі йдуть! — додала біжучи. — Бувайте здорові, єгомось!

Ще тільки мигнула на перелазі сі червона спідниця та вишитий рукав — і вона зезала, а тільки давнкий, сріблястий сміх залунав на весь садок, сміх такий голосний, аж наче спазматичний, що о. Нестор аж стрепенув ся та озирнув ся довкола. Той Маланчин сміх дуже щось ему не подобав ся.

— Чи се вона з мене смієть ся? Глузує, що одурила старого? — проворкотів він. — Ей, небого? Щоб тільки ти сама себе не одурила!

І він невдоволений кінцем своєї розмови, підняв ся з місця, щоб іти геть із сего садка, не дожидаючись повороту Деменюка, та вже побачив его коваль Гердер, що разом з жінкою і сином власне вертали з церкви. Коваль зузднів его ще від брами, тям всевилющии господарським оком, котре від разу пізнав, де котрий каміничик, де котре полінце не так лежить, як уперед лежало. Хвплю він не то що не міг пізнати о. Нестора, а не хотів вірити, щоб се був він. Перша жінка промовила до него на пошепки:

— Йой, чоловіче! А се що таке? Чогось старий єгомось у нас у саду сидить!

— Ну, так щож? Сидить, то нехай свдить! Злого чень нічого не робить.

— А се що его до нас привело?

— Зараз будемо знати.

І вони всі трое звернули до фіртки, бійшли до садка і стежком попрямували до о. Нестора, котрий змішаний троха сею стрічею і бачучи себе безпомочним без Деменюка, постоявши троха знов сів на лавці.

— Слава Ісусу Христу! — повитав Гердер о. Нестора, з далека зникаючи шанку.

— Слава на віки, — відповів о. Нестор.

Жінка ковалева і Максим підійшли ближше і поцілували панотця в руку. Коваль не чинив сего, тільки всміхаючи ся говорив звільна:

— Бачимо і очам своїм не віримо. Що за рідкі гості на нашім обійстю!

— Перепрашаю, що так самовільно... Та властиво я не сам, а з Деменюком... Тут мене просив з его дочкою поговорити...

— З Маланкою?

— А так. Знаєте, старий Деменюк дуже сі любить, трясє ся над нею. Ну, а там щось панч...

— Е, що там панч! — з виразом лехковаження промовив коваль і махнув рукою. — Доки Маланка у мене і доки сама чесна, то не має чого бояти ся, хоч би й сто панчів до неї підходило.

— Ну, таточку, хібаж так можна говорити? — вмшав ся Максим у розмову. — Доки Маланка чесна. Виж самі дуже добре знаєте, що вона чесна і на ніяку підмову не піде.

— Що було, то ми знаємо, о кільки знаємо, — строгим тоном сказав Гердер. — А що може бути, сего при жіноцькім роді, синочку, ніхто знати ані зміркувати не може.

— Ти все своє, Іване! — з неслілим докором вишала ся жінка. Ніби то все жіноцький рід якийсь не людський, а пташиний, що перхає в різні боки, так що й не зміркуєш.

— Та певно, що перхає! І бог зна куди залетить, коли єї в клітці не тримати. Та про Маланку, панотче, можете бути певні. У нас їй нічого злого не стане ся.

— Та я вже говорив з нею, — сказав о. Нестор — Вона також впевнювала мене, що єї тато дармо турбує ся, що панич їй зовсім не докучає.

— Я з ним колись то переговорив пару слів по приятельськи, — сказав Максим. — Адже ми оба разом до школи ходили, знаємо ся. То він міні дав слово честі, що нічого злого против Маланки не задумає.

— Я також колись то говорив з ним розумне слово, — сказав коваль. — Все що я там єму сказав, те нехай поміж нами й лишить ся, але я думаю, що він Маланці дасть спокій.

— Ну, коли так, то можу бути безпечний, — сказав о. Нестор. — А то признатись вам, я по розмові з Маланкою не дуже був спокійний. Щось у ній самій змінило ся. Якась така зробила ся різка, недоступна, все так виглядає, мов би з чимось таїла ся.

— Ні, ві, панотче, можете бути спокійні! — сказав коваль.

— То добре. То дуже добре! Спаси біг вам! — промовив о. Нестор, простягаючи єму руку і встаючи з місця. Коваль не взяв простягнутої руки панотця, але всміхаючись сказав до него:

— Та сидить іще панотче! Куди вам спішити ся?

— Треба йти! Засидів ся. Де тільки той Деменюк так довго барить ся!

— А деж він?

— Та там у вас, у хаті. Певно з дочкою балакає.

— Ідїть до хати, жінко тай ти Максиме! — сказав Гердер. — Як Деменюк переговорить, що має сказати Маланці, то нехай виходить сюди!

Жінка і Максим пішли до хати, а коваль став перед о. Нестором, котрий онять сів на лавці.

— Не гнівайте ся, панотче, — сказав коваль. — що я не взяв вашої руки котру ви подавали. Я чоловік отвертий і не хочу ні з чим крвати ся. Я не розумію вас добре. Недавно ви ганьбили мене як єрєтика, невірного і проклятого, а тепер подасте міні руку. То я не хотїв дотиком своєї руки споганити вашу святість.

В остатніх словах Гердера хіба глухий не дочув ся б гіркого насміху. О. Не тор жалібно похитав головою.

— Ой, грішите ви, ковалю, тяжко грішите!

— Га, може бути, — сказав коваль. Ви від того знавець, вам се лишме видно, ніж міні, бо має сумління спокійне.

— Спокійне? Не вірю селу, ковалю! Як може бути спокійне сумління у чоловіка, що в бога не вірить, а усього святого сміє ся?

— Їй єгомость. єгомость, — якимось немов благаючи, а немов докірливим голосом промовив коваль, — як ви се можете отак спокійно говорити: Не вірите в бога? Хто се вам сказав? Відки се знаєте? По чім так судите?

— По ваших ділах суджу, ковалю!

— То дуже кепська міра для такої річи, — спокійно відповів коваль — Я видів колись, як у Львові вішали дупогуба, що четверо людей забив. О, як він побожно хрестив ся і сповідав ся! Як плакав цілуючи хрест! Той певно вірив в бога.

— Хто знає, може він і швидше найде у бога відпуст своїх гріхів, ніж такі, що вперто обстають при своїй невірі, у котрих бог за кару заглушив навіть голос сумління! — грізно простуючись промовив о. Нестор.

— Ну, єгомость. даруйте, але я мушу вам сказати, що й тут ви помилили ся. Голос сумління у мене не заглушений. Коли часом трафить ся — знаєте, чоловік усе чоловіком — чи то сказати щось не по правді, чи посварити ся з ким, чи скривдити кого, то сумління мучить мене, спати мені не дає, поки того чоловіка не перепрошу, злого не направлю. Чи то значить, що сумління у мене заглушене? Але коли хтось встає і каже: мене слухайте! Я орудую словом божим, я маю власть вязати і розвязувати, — а я бачу, що він такий же чоловік як і я, що він звичайно навіть не знає, що вяже і що розвязує, то як я можу єму вірити, свою душу, своє сумління в его руки віддавати?

— Алеж він не від себе, а з божої волі се робить, а бог знає, що має вязати, а що розвязувати.

— То певне, що знає! — підхопив коваль. — І без пона знає. Так само я й без пона до бога трафлю.

— От і бачите! От і бачите! Які ви єретичські слова говорите! Як би бог був хотів, щоб так було, як ви кажете, то був би не встановлював апостолів і учеників —

— Егеж, еге! І попів і деканів і каноніків і суфраганів і містратів і єпископів і кардиналів і пап, що хрест святий на пантофлях носять, усе се сам бог власною особою повстановлював! Усе се своєю властю наділив! І впрямю сказав: від тепер можете мене не знати і не слухати, а тільки отсих священних та миротазаних знайте та слухайте! Вони для вас нехай будуть і церквою і релігією і богом!

— Хулш, ковалю, бога ображуєш оттаке говорячи! — ледво промовив о. Нестор. — Ну, деж се видано так говорити? Гріх тобі! Гріх смертельний!

— А вже чи гріх чи два, але треба правду сказати. Ну, скажіть мені, чи не так у світі діє ся? Кілько то з вас посвячених осіб має справді бога в серці? Почисліть їх на пальцях! А кілько є таких, що під довгою рясою носять захланність та гордощі?

— Не суди других! Не суди, коваю, щоб сах під суд не понав!

— Про се я спокійний, — відповів коваль. — Що бог зо увою схоче зробити, те й зробить, щоб тільки я своє діло добре робив. А ви, не бійсь, мене судите і кленете, не признавши ані мого серця ані моєї віри, а самі ховасте ся за євангельські слова: „не судите, да не судимі будете!“ Добре, не судить і ви! Та яка тоді буде ваша наука? Та й яка вона була досі? Кілько літ ви навчали і катехізували і ганьбили і наклонювали людей на все добро, а нині що в селі? Пройдіть ся, загляньте під оті стріхи, що там найдете? Що біда, розпука, се ще нічого. Наш чоловік до біди привик. Але яке пьянство, яке злодійство, які свари та лайки, в громаді яка неправда та кривда — чи ви жасте о тім пояте? Чи ви то чуєте — адасть ся у вас сумління не заглушене? — що відповідь за всю оту погань, що такі княшть довкола вашого двора, спадає на вас?

— На мене? — з правдивим перестрахом зойкнув о. Нестор. жов важким обухом прибитий словами Гердера.

— Так, на вас, отче і на подібних вам! Як же ви вчите людей?

— Адже й Христос говорив, що деяке сімя мусить падати на камінь.

— Але Христос казав, що варт робітник свої плати. А якоїж плати варт б. де робітник, що все зерно розсіяв по каміню?

— Робити, що можемо...

— Скажіть виразно, що нічого не можете зробити. А я вам скажу, чому не можете.

— Цікаво знати.

— Не дуже вам цікаво буде, — з досадою промовив коваль. — Нема в вас того, що чуда творить, що дає життя, нема любови! Ваша мова як клявал що бренькає, а ваша наука як мідь що гуркотить. Шую багато, а добра нема.

О. Нестор чим раз більше подавався в низ при тих словах, немов ослабав, вянув і горбив ся. Вони були жов острій ніж, що шпигонує его в серце. Перший раз сей єретик отак розговорив ся з ним і перший раз він почув, що хтось безпощадно, різко загнув палець під его серце, заворушив у нім такі фібри, що бачилось зовсім уже були замерли і заглушли. І справді чим же було его звиш 30-літнє святе офіційум? Хоч він і не міг спіймати себе на невірстві та на єресях, то щож з того? Хто зна, чи се не для того тільки, що ніколи о справах віри не думав глибоше? Хоч він совісно читав служби божі, утрени і акафісти, не пропускаючи в них ані одного слова, хоч совісно говорив проповіді, держав катехізації і поучав людей при всякій нагоді, то все таки — він з безмірною гіркістю чув се в тій хвили — робив се з обовязку, як урядник з обовязку укладає позови та декрети в справах, що его зовсім не обходять. Ані в діла віри, ані в діла моралі, ані в справу освіти народа він не вносив того огню, того всепожираючого зацалу,

котрий дає правдива любов до ідеалу, до тих бідних, тихих, труждаючихся і обременених, що нерозумно ідучи до церкви чекають почути справді сердечне слово потіхи та відради, а потім, заки дійде до них служба, винаходять собі народній звичай і на час проповіді виходять із церкви, щоб провітритись, погріти ся на сонечку та побалакати з сусідами про ту ж саму свою нужду та гризоту, котру надарно раді б були розсіяти в церкві.

— Тай що то говорити? — мовив далі Гердер хвилю поковчавши і нахиляючи ся до о. Нестора. — От і ви єгомость — Бог мене покарай, коли я хочу вас осудити, але правда правдою лишить ся! Ну, скажіть по правді, о що ви на парафії більше дбали: чи о душі своїх парафіан, чи о те, щоб як найбільше грошей придбати, щоб у пані графині ласки не стратити?

— Ковалю! Досить тої розмови! — болючо мов з під ножа скрикнув о. Нестор

— Хібаж то я вам новину кажу? Хіба ваше сумління тисячу разів на добу не говорить вам того самого? Правда, громада шанує вас за те, що ви менше дерли від свого попередника і від свого наслідника, але чи ж се заслуга? Громада шанує вас, що ви влекшили ній тагару, давши 5.000 ринських на церков але чи ж ви думаєте тих бога підкупити? відплатити свій гріх, тяжкий гріх, той, що ви стільки літ занедбали робити те, до чого були зобов'язані, занедбали любити своє духове стадо. Без любові ніяка робота, ніяка жертва нічого не варта. А коли є любов, то всяка робота, всяка жертва зовсім інакше виглядає, ніж коли вона є пустою формою.

Гердер був нині ще натще. В таку пору голос єго робив ся різкий, слова летіли швидко і понадали в ціль мов дрібний шріт. Тоді він не знав ніяких зглядів, говорив що думав і що чув, не дивлячись, як се кому сподобав ся. І тепер він вилівав з душі те, що в ній давно вже було накоплено, зовсім не звважаючи, яке се вражінє робить на о. Нестора.

— Ей, ковалю! Іване! Чи ти не боїш ся бога? — роздав ся нараз за єго плечима лагідний, докірливий голос. — І як ти можеш таке говорити? Ади!

Се був Деженюк, котрий почувши в саду розмову о. Нестора з ковалем наблизив ся похалу і мимо волі підслухав остатню промову Гердера. Змийний жах проняв старого церковника і він ледво осмілів ся поглянути на о. Нестора. Той сидів на лавці зовсім згорблений, похнюплений, немов прибитий. Капельюх і пальця давно випали єму з рук, у котрих тепер він судорожно м'яв кратковану перкалеву хустку від носа. Уста єго раз у раз порушували ся, зморщили на лиці і під очима зробили ся якісь глибші, пошідбігали сницями, а зі старечих очей котили ся гіркі, грубі сльози і пробігши по крутих задомах зморщків падали на коліна. З груди єго від часу до часу роздавало ся важке, мов дитяче хлипанє, перериванє сухим кашлем.

— Сгомость? Господи боже мій! — скрикнув Деменюк, кидаючи ся до о. Нестора. — Що вам такого? Ви щось недужі? А я дурний там забалакав ся!...

— Нічого, нічого, Гнате, — ледво чутно прошептав о. Нестор, хусткою поспішно обтираючи сльози з лица. — Слухайте, ковалю! Подайте міні руку! — додав він, ситуючись устати з лавки.

Гердер був троха змішаний тим несподіваним вибухом чутя у старого павотця. Він ніколи ще не видав єго таким і навіть здумати собі не міг, щоб се було можливим. Та про те бачучи тривогу Деменюка він і сам було троха перепудив ся і почав уже докоряти собі, що надто остро обійшов ся зі старим, що не змовчав дечого. Оттня то він урадував ся почувши, що павотець на него не сердить ся. Він живо подав єму руку і промовив лагідно:

— Нехай сгомость не сердять ся за мої слова! Може я й не добре міркую але що міркую, того не люблю скривати.

— Добре, добре, ковалю! — ледво динучи промовляв о. Нестор. — Бог тобі за се заплатить.. Я не сержусь.. я вдячний тобі... хоч серце... серце в мене болить, коли чую... яка вдяка.. за мої...

Голос єго тряс ся і уривав ся що хвилі. Деменюк узяв єго під руку і випровадив із саду.

— Бувайте здорові, ковалю! — сказав Деменюк. — Та перепрашаємо -- --

— Нема за що! — відмовив коваль, дивлячись за відходячими. — То я би повинен...

— Ні, ні, ві! Я тобі вдячний! Я тобі!.. сплував ся голоснійше скрикнути о. Нестор, та не докінчив, закашляв ся.

Коваль важко зітхнув у слід за ним, запер браму своєї фортеці і повільним кроком пішов до хати, де вже жінка і син давно ждали на него з обідом.

(Далі буде.)

Іван Франко.

Матеріали для історії віршів українських.

Зібрав і впорядкував

М. Драгоманов.

Б. Вірші про громадські справи.

Звичай писати вірші про громадські справи, політичні і суспільні був дуже розширений в старі часи на Україні. Звісні вже в печаті політичні вірші про пригоди в часи Богдана Хмельницького, приложено до хроніки Єрлича, (напечатані при „Богд. Хмельницкоу“ Костомарова і в „Историч. Пѣси Малор. народа“, т. II.), довга вірша про битву під Берестечком, (напечатана д. П. Житецьким в Archiv f. slav. Philologie II B. 297—307), вірші на різні пригоди української історії кінця XVII. ст. внесені в „Лѣтопись Сам. Величка“, вірша Мазени і др. того часу (перепечатані в наших Політ. піснях укр. народу XVIII—XIX ст.), деякі вірші на пригоди XIX ст. (інвентарі, волю крпацьку, польське повстанє в 1863 р. і т. і.) по часті перепечатані і розібрані в нашій книжці „Нові українські пісні про громадські справи“ і в статі д. П. Кузьмичевського „Малоросійскія пѣсни объ освобожденіи крестьянъ“ в „Кіевской Стар.“ 1887 р.

По сии матеріалам уже б можна написати досить докладну історію політичної вірші на Україні Тільки ж багато таких віршів ще мусить бути в невідоми рукописах або в устах народа. З тих, котрі печатаємо далі, видно, що й доси вони складають ся по приміру старих. Всі вірші сего відділу печатають ся перший раз.

I. Уманська рѣзня 1768 р.

В славних місті до Уманя зїхали народи,
 Яко Ляхи, так і жида, не знали пригоди,
 Же смерть будет невідома, страх такїй нападе.
 Чи то з неба з божїй волі гинеш в тебі граде,
 Чи лі з того священного род Мельхиседека,
 Котрий зібрав пятадцять сот рїзунів чоловіка?
 Межі ними сотниками Желізо і Шило,
 З котрих волі, з їх сваволі жидам ся з'явило,
 Так тих Ляхам католикам і правдивій вірі —
 Смерть страшная всім невинним стала ся без міри.
 З той причини, же і Гонта мислив боронити, —
 Тільки його з Уманщини хлопцям заплатити.
 Зумислили, же їх не дасть, йому ся звірили,
 Всіх козаків, його хлопців барвою покрили.

Ах уарівши Гонта сотник устроємі хлопці:
 Нуте, йідьте а но парі зо мною, молодці!
 Пойідемо до різунів, щоби ся спитати,
 З чийей волі до Уманя йідутъ рабувати?^{*)}
 Скоро виийшли аж за браму, люду ся склонили,
 В той час Ляхи так теж жиди зміну зрогушили.
 Же поїїхав право до них, в себе не стріляли,
 Показавши Гонті „Право“, зараз ся авітали.
 От-то тоє, пане Гонто „Право“ від цариці,
 Щоб вибрати кубіль, брате, з голої пшениці.^{*)}
 Скоро Гонту сотника „Право“ підмовили,
 З понеділка на вівторок Уманя добили.
 Зараз з раня во Умані стала ся спотичка:
 З Ляхів, з жидів, з малх дітей текла кровава річка.
 Течеть річка кровавая, паде у потоки:
 Ріжуть Ляхи (ляхів?), священників гілтйайскіє авлоки.
 Малх дітей отлучивши до дому загнали,
 Старим Гонта окрутинком, в котрого ся прохали:
 Даруй житьом, пане Гонто, дітей малх, — віси (знаєш):
 Нечай смерти, тепер гинем од острої спіси.^{*)}
 Гей у лузі на калії да зацвіли цвіти,
 Тей погнбли па Уманю неввинії діти.
 Тей най би то діти, діти, а то старі люде!
 Кажуть наци кажуть Ляхи: „к о в а ч ч и н а б у д е“.
 А в городі віще^{*)} пишу ть), котрих полічили,
 Ляхів, жидів тридцять тисяч, а всі положили.
 Опроч трупу побитого не видно нікого,
 В славнім місті пустки всюди, а гілтйайів много.
 А пан Гонта по риночку помагає собі, —
 Незадовго, пане Гонто, смерть буде і тобі.
 Дійшли слухи пана Гонту темненької ночи:
 Іще йіде Москви много йому до помочи.
 Скоро Москва до Уманя зраня поспішила,
 Поприсягши єдни собі (одни одному) ураз ся злучила.
 На другий день всіх гултйайів Москва повязала,
 А пригнавши до обозу, Ляхам в руки дала.
 Зараз Гонту сотника взяли чвертувати,
 Руки, ноги, чвертки з тіла на паль забивати.

Вірша ся списана нами зі згаданой више галицької книжки, одержаной нами від д Ів. Е. Левіцького. По всему видно, що вірша ся зложена була зараз же після самої уманьської пригоди 1768 р. Інтересе в вій оповіданє про те, як Гонта був сконепний перейти до „різунів“ показом єму „права від цариці“.

*) З польського „вісі“ — рапорти.

2. Насильства конфедератів у 1768 р.

Во шестьдесятъ вѣсьмомъ году
 Сбиралось народу
 З войска многихъ, бардѣо строгихъ
 Молодцівъ возбраннихъ.
 В Білоцерковськѣмъ новітѣ чудо показали,
 Близько Савковой пасіки поца зарубали
 А егѣлость панъ Каміпський,
 Комендант конфедерацькый
 Казава вѣсьмому войску своему
 До двору абирать ся
 Севериновську всю шляхту ставить у грозадѣ,
 І в кождого трусить, глядитъ кровавоі шаблі.
 Послав в конецъ своїхъ гонцівъ Чупиру трусити,
 Зтихъ розбійцівъ, душегубцівъ к собѣ приводить:
 Білецького, Левковського, Чупирськую шляхту.
 Бог то знае, кров видае людямъ на привнаку,
 Привезли ихъ в Севериновку розбійцівъ лукавихъ,
 Приводять ихъ в попівський домъ і к невинной главѣ.
 Лежитъ глава порубана, вся кровію сплила,
 Посічена чорна одежа і все егѣ тіло.
 Священники трупъ приежше в труну полагають,
 Честно ирываютъ архипатрона, во гробъ опускають.
 Стоить на гробѣ родъ капланський, слези проливае,
 Білецького, Левковського бардѣо ироклинае.
 Білоцерковський катъ Шимко собѣ ихъ приймае,
 Правѣ ручки утпнае, з плічъ главы здіймае.
 Ох хій боже, милый творче, создателю свѣта,
 Дай намъ в мирѣ сія прожити безъ злого мавіта!

Віршу єю ми беремо з досить інтересного рукопису „Описание села Севериновки Святомихайловской церкви, Таращанскаго уѣзда“ (кіївської губ.), зробленою очевидно тамтошнімъ священникомъ. Окрім вірші там знаходимо докладне оповіданє про описану в ній пригроду, котре ми вважаємо відповіднимъ подати тут цілкомъ: „Сказаніє о мученической кончинѣ Іоанна Зубчевскаго, перваго священника на приходѣ севериновской церкви, сохранилось съ малѣйшими подробностями въ одномъ семействѣ, родственномъ ему. Пѣнь этого семейства осталась теперь одна глубокая старуха, еще впрочемъ вполнѣ сохранившая способности ума, отъ которой мы слышали этотъ разсказъ. Всѣ жители села Севериновки и даже многіє пѣнь сосѣднихъ селъ знаютъ также о смерти Іоанна Зубчевскаго, но съ меньшею ясностію. Въ памяти народа удержалось это событіє потому, что о немъ всегда напоминаетъ каменный крестъ, стоящій на томъ мѣстѣ, гдѣ пострадалъ священникъ. Существуетъ еще и пѣснь, передающая это событіє въ точности и съ подробностями согласно съ разсказомъ. Пѣснь эту слышали мы отъ помянутой старушки. Говорять, что ее знаютъ еще нѣкоторые старые люди.....

Объ обстоятельствахъ, сопровождавшихъ собственно смерть священника, какъ не упомянуть въ пѣсни, дополнивъ рассказомъ старухи, приводя его почти буквально въ русскомъ переводѣ съ малороссійскаго: „Въ то время собиравсь въ нашеѣ граю конфедераты для усмиренія „колившыи“, но они еще болѣе дѣлали аза народу, особенно православныиъ, называя ихъ свизмичками и стараясь обратитъ въ Унйо. Они грабили ихъ, били и дѣлали всякия нас зія. Такой отрядъ этихъ конфедератовъ вошелъ однажды и въ Северинъ вкы. Покойниѣ о. Іоаннъ испугался страшно и всѣ люди въ селѣ перепугались. Чтoby умиловити конфедератовъ, о. Іоаннъ вышелъ нль на встрѣчу съ церковною процесіею. Какивскій сказалъ впрочемъ, что „не нужно насъ такъ встрѣчать: мы такіе же люди, какъ и вы“. Какивскій былъ знакоомъ о. Іоанну. Увидѣвъ, что начальниѣ этихъ конфедератовъ, панъ Какивскій, его знакъ ный, о. Іоаннъ нѣсколько ободрелся. Какивскій отправился къ о. Іоанну съ другими панами въ гости. Жена покойниѣ, видя пановъ идущихъ къ нимъ вмѣстѣ съ мужемъ, перепугалась, полагая, что его ведутъ подъ стражей и идутъ разорять докъ, и спряталась въ погребъ и тамъ уже хотѣла въ кадубѣ топиться: добре вже тогді діялось, коли тілько що побачила їх та зараз до кадуба, щоб утопитъ ся: то вже то добрі були руки конфедератів. О. Іоаннъ нашель жену еще живву, урегонилъ ее, сказалъ, чтобы приготовила їсть. За сыткы столонь, позвнн кубеани волел, паны забыли, что въ гостя ь у свизмача и ни слова даже обидваго никто не сказалъ о. Іоанну. Но онъ какъ бы предчувствовалъ свою кончину. За столонь, посреди шумной бесѣды онъ обратился ко всѣмъ съ такими словами: „Паны мойі любі та милі! Пійте, пийте все, що вамъ угодно, тілько не зарубайте мене“. Всѣ посмотрѣли на него съ недоумѣніемъ, а Какивскій даже обидѣлся и сказалъ ему: „что ты говоришь! Богъ съ тобою!“ Когда уже положились спать, о. Іоаннъ собралъ, что было у него дорогого и отправился въ хуторъ съ однимъ ролнечемъ, тоже священникомъ. Онъ этихъ конфедератовъ, находившихся подъ командою Какивскаго, можетъ быть, и не боялся, но тогда были часто подобныя переходы, а если одинъ ничего не дѣлалъ дурного, то отъ другихъ нельзя было ожидать того жъ самага. На дорогѣ пострѣчалсь о. Іоанну два конфедераты Бѣлецкій и Левковскій, жители села Чупиры. Догвалъ его, Бѣлецкій началъ прискатриваться въ лицо о. Іоанна и увидѣть, что это священниѣ, онъ загорделъ ему дорогу и началъ причать: „о, ty schuzmatyka! zarubac go! Panie Lewkowski, rębaj!“ О. Іоаннъ началъ проситься, умилялъ его вслѣхъ: „Дарю тебѣ все, что имію!“ — возилъ о. Іоаннъ, но Бѣлецкій только повторялъ: „о, ty schuzmatyka! — rębaj go!“ Видя поднятыя надъ собою сабли, о. Іоаннъ поднялся съ повозки, чтобы убѣжать. Бѣлецкій погналъ за нимъ и, что догонитъ, то саблей по плечамъ. Рубалъ отъ таѣхъ о. Іоанна то по плечамъ, то по головѣ, пока покойниѣ не упалъ. А о. Власъ, — таѣхъ звали того священниѣа, что былъ тогда съ о. Іоанномъ (кажется, онъ былъ увіяты) успѣлъ прежде выскочить изъ повозки и спрятаться въ хуторъ подъ колодою (бре-

вновь). Это было возле сагаго хутора, который тогда еще владела священник и который теперь отняли (п-льшнень, гр. Браицкой). Тамъ были огромныя бревна дерева, среди которыхъ то и запрятался о. Власть. Какъ упалъ на землю о. Иоаннъ, Бѣлецкій и Левковскій начали опять сѣчь его саблями. О. Иоаннъ опять сталъ проситься: „пане Бѣлецкій, пане Левковскій, даруйте мне душу!“ Но Бѣлецкій и Левковскій не выжили мольбъ его, а только повторили: „*gręba tego schuzmatyka!*“ Отець Власть лежалъ недалеко подъ бревномъ, такъ что могъ слышать все, что они говорили. О. Иоаннъ наконецъ крикнулъ: „оу, оу, Господи, Боже мій, прийми дух мій!“ Видя его совсѣмъ бездыханнымъ, (конфедераты) оставили его. О. Власть, перепуганный, не думалъ возвращаться въ Севериновку, но съ перепугу забылъ дорогу и пришелъ сюда таки. Онъ поразилъ своимъ печальнымъ известіемъ жену покойника. Комендантъ Каминовскій самъ былъ этии весьма опечаленъ и взялъ на допросъ о. Власа, но тотъ не могъ ничего показать, потому что, хотя слышалъ, какъ называлъ по имени своихъ убійцъ о. Иоаннъ, но забылъ съ перепугу эти имена. Когда ему позволили всѣмъ находящимся въ оградѣ конфедератовъ, тогда онъ припомнилъ имена Левковского и Бѣлецкаго. Когда въ Бѣлецкому пришли воины отъ Каминовскаго (село Чупиры всего въ 3-хъ верстахъ отъ Севериновки), то застали его еще въ крови съ неумытыми руками и такъ и привели его на допросъ. При допросѣ кровь хлынула изъ всѣхъ мѣстъ, гдѣ только были пятна крови покойника. Вотъ что значить стихъ: „*Богъ знає, кровъ видає*“. Бѣлецкій впрочемъ и на плахѣ не показывалъ ни малѣйшаго раскаянія, а все кричалъ: „Чтобъ мнѣ въ за свѣталина сѣчь голову? Нѣтъ, этого не будетъ!“

До вѣпечатанія вѣсше вірші підходить по характеру вірша про смерть Мліївського титара Давида Кущири (Кіевск. Стар. 1886, N. 5. 202—205).

[Додаємо тут ще дві сучасні вірші про уманський рігню, вивчені нами з рукопису біблі. Оссолинських у Львові (N. 266), а переписані в р. 1840 князем Г. Любомірським із давнішої рукописної збірки барона Шодуара в Івнїї. Вірші, трансґрибовані в рукописі латинськими буквами, подаємо в нашій трансґрипції.]

3. Pieśń kozacka na tę notę: *Ey buw Sawa.*

O Buntach chłopskich na Ukrainie 1768.

На Україні в Жаботні севольній козакъ,
 ой вибравши Запорозшів, такі ж сабаки.
 із солонком із Гонтюм*), що єсть світу левно,
 Верівали панів, жили в Гумані зарівно.
 Чекуж Гонтю так невличен і з якої причини,
 Що-сь вирівав всіх в Гуманю до самої митни?

*) В рукопису з Гонтюм.

В Телієві таке місті то-жеж нарадили:
 Кров жидівську виточивши по кістки бродили.
 І як кудя повернуть ся, то єсть всюди знакох:
 Од Липовця до Турбова повно трупа шлякох.
 О різуні, о поганці. яка ваша віра,
 Що сьте в Смілі*) погубили так богацько жира?
 Не знаш бога і сумленя, хауцької (?) злості!
 Буде ворои з собаками вам глодати кості.
 Прийде той час не за довго, настане година:
 Не аостане на Україні мужицька**) дитина.
 Не багато панували. щось більше як три дні,
 Кров вевинних пролитає***) стягне на вас алидні.
 У Каменці і у Львові повно вас єсть всюди,
 Ви гниете нечистіі. як ті жиши руді.
 Чехуж ви такі безумні, в розумі обрані,
 Що сьте ораа із жидями викололи пани?
 Знайте князі, знайте пани цілою України:
 Не робіте козаками мужицькіі снини.
 Єще прошу, єще молю: гляньте ви на бога:
 Нехай мужик ціпа глядять, не оружя, рога.
 І селєдця нех не носить, нехай знають пани
 Власних своїх, нехай панов не зовуть Ляхами.

4. Pieśń druga o Buntach chłopów ukraińskich 1768.

Ей у місті при лісочку, да славнім Гумані,
 Викололи Ляшків, жидів і красні пани.
 Задріжала у костелі вся шляхта і люде,
 Не знаючи свей пригоди, яка на їх буде.
 Ей стогнала уся земля і темні ліси,
 Як убігли до костела гайдамацькіі списи.
 А убігші одні брали бючи на цментари,
 Другі з оздоб обдирали коштовні олтари.
 Не даючи шанованя бога проклинали,
 Викидали проч на землю, а пушки ховали.
 Суса Христа порубали ноги на четверо,
 Головоньку невпинную ****)
 Які були шкальованя *****), трудно виказати,
 Плач збірає чоловіка, треба умірати.
 Як-єсь тогда, о мой боже, мог тєє стерпіти,
 Як взяли тя із олтаря як жиди мучити?
 Ти-сь боже був милосердний. ждав-єсь їх поправи,
 Чи не склонять ширини серцем под твої ноги глави.

*) В рукописі: w Swili.

**) В рукописі: мужіцкаіа.

***) В рукописі: prolitaie.

****) В рукописі: люка.

*****) Зневаги.

Не вважали і на теб. що-сь на хрест прибитий,
 За нас, людей своїх грішних, дав-есь ся убити.
 Овшем, горші як заїдді якові катове
 Розспали на часточки тіло тве Христове.
 Розспавши взяли святих блюзвять, поганити:
 Не будете. знаєш добре, більш цуда чинити.
 Ой не мало жов од мужів там осиротили,
 А од брата од рідного сестри розлучили,
 А матері боязливі, дочка там хрестили,
 Батьки з сини невинними до смерті убили.
 Орнатами дорогими коні покривали,
 Інні речі костельнії под ноги донтали.

Ой вдарили Гуманьщики в голосне давони:
 Оскочала козаченьків Москва на всі строни.
 Дали знати гершту Гонті о такой новині:
 Утікаймо! Пострадаєм життя сухо нині!
 Кавав хутко пан Гонта коня осідлати;
 Ой побачив між військом ясне гармати.
 Зачав плакати жалосенько на свою свиволю:
 „Поберуть негідні сини в тяжкую неволю.
 Коли б були о свої біді да давній ми знали,
 Вкололи б що до ноги, жадного не пускали.
 Булибисьмо, пане брате, панен не хрестили,
 А то за їх може будуть з нас пороти жиди.“
 Ой в неділю ударили в давони на знак рано,
 Ой що з Гонті невірного з шкури паси драво.
 А над вечір тоуж Гонті текли вельми сльози,
 Ей вспомявши на давнійші учняки негожі.
 Бувайте ж ми, молодчане красні, здорові!
 Напоминаючи всіх тими своїми слови:
 Научайте, отець, мати свої власні діти,
 Не пускайте у козакі до війська служити.
 Закааую протів Ляхів бунтів не вносити,
 Волиш бути мужиками, панщину робити.

Обі ті вірші очевидно зложені Поляками і виявляють польський погляд на колівщину та польські соціальні ідеали. Вони цікаві для нас не тільки з сего історичного боку, а також і з того, що Поляки безпосередно по кровавій пригоді 1768 р. силкували ся викладати ті свої погляди в популярній формі, українською мовою, очевидно для українських мужиків.] I. Ф.

5. Надписі на картині, де намальовано гайдамак.

В колекції стародавніх річей у проф. Антоновича в Кііві знаходиться картина, мальована олійними фарбами на полотні, на котрій знальовано гайдамак. В горі великий гайдамака тягне на шибеницю

жиди; другий жид прив'язаний до дерева, кінць стоїть з боку. В нишу по лівій боці два гайдаки пють горілку; казак з кашею кінить на огні.

З уст вішаючого гайдаки виходять слова:

Годі тобі, вражий сину, чвертки та кварта присати!

Ось будеш на дубові маюти с співати

З уст жиди: Ай вей зміре! пане Манаю!

Позилуй мене, я ни кошійки грошей не маю

Гайдака: Нам грошей твоїх не треба;

За таких платять спасенієм з неба

Над спочиваючими гайдаками:

По трудах хлопці гуляйте,

Лиш діло своє справляйте

Од одного пючого гайдаки до другого:

Пий брате за Йося,

Та тягни і Мося!

6. Підпис до картини запорожця.

Звісно в печаті кілька варіантів вірші підпису до картини запорожця. (Див. напр. у Куліша Записки о Южной Руси, т. I, 316—319, у Еварицького, Запорожье, I, 58, 74—75; тутже і картина).

Ось ще варіант коротшої вірші такого ж роду, котра вдержалась в пам'яті теперішнього сільського маляра.

Козак запорожець ні об чім не туже:

Як є люлька, тютюнець, то йому байдуже.

Козак душа правдивая: коли не горілку не,

То воші бє,

А все не гуляє.

Як піду я до гаю,

На бандуру заграю:

Гей бандуро моя золотая,

Як би к тобі жінка холодая!

Скакала б, плясала б до лиха:

Не один чумак припіс би солі пів хіха.

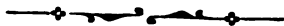
Гарний козак на натуру,

Гарно грає на бандуру.

(Запис. від маляра в Ольшні, Харьк. губ. д. Манджурою.)

(Конець буде.)

М. Драгоманов.

Літературні стремління галицьких Русинів

від 1772 до 1872.

IV.

Ми мусіли застаювати ся троха ближше над способом, в який реакція відбила ся на економічних і народно-просвітнім положінню руського мужицтва, бо інакше годі би зрозуміти той крутий поворот, який тепер наступив в розвитку руської інтелігенції. Виростати вона стала, як ми бачили із зовсім оужиченого попівства; корінь її лежав отже безпосередно в народі і доля її звязана була з тими обставинами, серед котрих довелось тепер жити народови.

Підростаюча інтелігенція була зовсім молода, нова; вона не мала ніяких патріотичних традицій за собою. Прилучене до Австрії звільнило вправді ті тяжкі обставини, в яких нарід руський жив за часів польського панованя, але з другого боку розпаявало нарід на дві половини, і лишивши невеличку галицьку половинку на її власні сили, підірвало дуже звязь зі споминками про народню борбу за свободу, з ідеалами громадського і релігійного життя. Звязь тага і перше не була дуже велика, бо Галичина слабу брала участь в народнім житю і революціях України, але все ж таки була. Тепер вона ставала ще менчою, так що по крайній мір в перших хвилях розросту нової галицької інтелігенції дуже тяжко було жити нове навязати до давнього, минушого, і дати єму ту тверду основу яку кождому народови дають живі споминки бліскучої хоть нещасливої бувальщини.

Яко основа розвитку лишав ся отже для молодої інтелігенції лиш сам галицько-руський нарід. З него вона мала зачерпнути собі сили, в нім шукати звязи з історичною минувністю, в нім найти поле для хосенної патріотичної діяльності. Правда, звязь із житем народа була і до тепер, але звязь дуже нещаслива. Нещасте лежало розумієть ся, не в оужиченю попівства, бо і правдива цивілізація веде також до „оужиченя“, зрівнює і затирає швидко ріжницї поодиноких верстов народа і зближує їх не лиш у внутрішніх, але навіть і в зверхних проявах життя. Нещасте лежало в тім, що оужичене се було зовсім поверхове, не впливало з глибокого і внутрішнього почутя солідарности з народом, але з варварства і темноти. З такої однаковости нарід не мав жадної користи; ба, ні, вона єму приносила шкоду, бо держала в темноті тих людей, котрі при тодішніх сумних обставинах в Галичині одні могли би підіймати нарід з упадку і просвітити єго.

Вириваючи духовенство руське в Галичині з такої однаковости реформи Писсифа зробили отже нехотячи перший крок до того, щоби ту поверхову солідарність через просвіту переробити у свідому, внутрішню солідарність. Виростаючи через просвіту по над голови тої маси і збираючись поволи у верству письменну, інтелігентну, попівство могло

статі природним провідником народу. Тото переобрання руського пошівства припало було в такий час, котрий як раз годив ся для витворення інтелігенції здорової і народної в найкрасшім значіню сего слова. То був час великого духового і політичного руху 18. віку, час, котрий не лиш в незвичайнім степені збогатив у всіх культурних народів науку і літературу, розширив духовий світогляд чоловіка на себе і природу, але видвигнув і народні маси наперед, час, котрий видів основанє американської республіки і велику французьку революцію. Навіть реформи Посифа були властиво лише способом, в який сей великий рух відбив ся в голові самого реформатора

Але і близькі відносини, в які Галичина через прилученє до Австрії прийшла до німецької культури і літератури, могли в значній мірі вплинути на розбудженє духового життя між холодецькою інтелігенцією руською. Німецька література лиш що підоймалась була тепер до небуваної високости і живости. Цілий світ нових ислей, стремлінь, поривів отвирав ся в тій літературі перед нею, давав їй можливість відразу, з повної груди віддихнути свіжим повітрям європейської культури. Той світ нових ислей був би і між руським народом викликав нові погляди на життя і людей, скріпнув зароди відродженя, доставив у борбі з ворогом нових способів таї саму борбу вивів на широке поле європейських культурних інтересів, звязавши справу народнього відродженя зі справою поступу загально-людського..

Вже тим одним молоді інтелігенція могла би була висвободити ся з під впливу польської освіти, виробленої шляхтою для шляхти. Та елементарна сила, якої майже все, що в народі руським підоймалось по над підневолену масу, лишило до польської освіти і пропадало для свого нагода, була би підорвана напливом німецької, а через ню європейської освіти, котра не лиш не відгортала би письменних людей від народної маси, але дала би найкрасший спосіб звязатись із нею духово, бачити в службі і праці для неї найкрасший обовязок образованого чоловіка. Се тим легше було би дало зробити ся, що народні маси будились реформами з довгого сну, родилось і між ними нове життя. Праця просвітна найшла би була отже сімнатичний відгомін у народніх масах, котрі з одного боку порушені реформами і просвітою, з другого мали таку могучу притягаючу силу, що були би просвітну працю інтелігентних людей своїх конечно нагнули до своїх інтересів і стремлінь, надали їй відповідний напрям і зробили єї в повнім значіню сего слова живою і народною.

О скільки судити мож зі споминок про ті часи, розвиток руської інтелігенції починав в перших часах справді йти сею дорогою, інстинктивно навазував до народнього життя. „Сьдоглавіи старци розповѣдають съ сердечнымъ, можъ казати, восхищеніємъ о першихъ десяткахъ дѣтъ австрійского владѣнія“, каже автор статі „Молодая Русь“*, котрого тут дословно наводжу, „..... найважнѣйшимъ, чого Галича дѣти, а особливо рускіи, дождали ся, было про с в ѣ щ е н і є. Отъ 1772 р. зачавъ

*) „Молодая Русь“, (Зоря Галицкая 1850 р. ч.ч. 81, 82, 86—88). Уступ наведений див. ч. 88, стр. 541.

варѣти востокъ истинного и всестороннього розвою душевнихъ силъ Галлича. Новая епока умственности розпочалась, и озъ каждыйи днень ставало ся въ техныхъ беськида болоняхъ яснѣйше, веселѣйше. Жажу-щюю душею хватала руская молодь тѣмъ лучи нового незнамого соньця, а въ серцю си приобразивъ ся онакшій свѣтъ. Исторія бувальщины, за якую передже не знавъ и не мѣгъ знати, отворила му очи, и зао-хочала, тисла до далшихъ, глубшихъ пзслѣдованій. Чинъ разъ яснѣйше ставало му народное достоинство, честь и слава батькѣвщины передъ его умомъ, а народнии пѣснѣи и думы, тѣмъ наповиднии звуки зъ небесныхъ краицъ дуза, чинъ разъ сильнѣйше вязали до народного слова, бѣгерывали чинъ разъ бѣльше обильность, мягкость, цвѣтъ и величавость родимохъ мовы, розбуджали що день тоскливое ж-ланіе си дальшого розвою. Слѣдствіемъ того общого желанія было заведеніе наукъ бого-словскихъ по руску...

Великихъ слѣдівъ стремліне се не лишило однакож по собі в тодішній літературі. Якъ легесенькій, слабенькій відгомін далекої музики пройшло воно в тодішній житю духовім, не годне проколоти собі доро-ги, і на довгий часъ зникло. Заглушила его університетська ученість, (? Ред.) котра не богато питала за новими, неутертими гадками і волила йти утертою, вигідною дорогою. якою і перше ходили руські учені. Інакше і Сути не могло. Перші учені Галличане тихъ часів, про котрі йде річ, учили ся у патрівъ Театишів у Львові; їхъ було мало, та й бѣльше ви-учувались вони на богословія латинскихъ якъ руськихъ; вони, якъ каже Антін Добрянський, „блистають ученостію, але тая не приймается въ народъ“ (Черемышляниинъ 1857, стор 97.) Не богато поправили ся об-ставини і пізнійше, коли наукові заведеня у Відні і Львові почали ви-давати першихъ діячівъ публичнихъ на полі народного образования і науки. Була у нихъ, пранда, „неумѣрная жажда знанія и ревность къ наукамъ... Русская интеллигенція засіяла въ полнозь блеску Въ одно десятилѣ-тіе успѣли Русини розвинути столь численнихъ докторовъ богословія, что были въ состояніи заѣмѣстити ними всѣ катедры университетскихъ на латинскомъ и русскомъ языкахъ.“ (Головацкіи, О первоьмъ литер. умств. движ. Русиновъ, стор. 13). Щож, коли і ті доктори богословія такожъ лиш „блистали ученостію.“ Не помогла їмъ ані „самоуверенность въ свои силы,“ ані „постоянность и одногласіе въ дѣланію,“ ані навіть те, що у нихъ було „лучшее, на научноьмъ упражненіи основанное знаніе русского языка,“ (таже, стор. 17), а не помогло тому. бо воно тріяло ся сліпо традиції „славено-церковной“ в літературі, було жертве і якъ найдалше відгороджувалось від першихъ проблесківъ новихъ, хоть іще неяснихъ стремліне народнього житя, вищивавшихъ ізъ духа часу.

„Судьба хотѣла,“ каже далі наведений автор Молодої Руси, „же первшіи учителяи богословія, походящіи ще по бѣльшой части зъ най-первнихъ дней австрійского владѣнія и первого образования зъ сѣи рукъ, не поперли истинного духа общого желанія, и завели мѣсто наро-дного языка, въ преподаваняхъ своихъ языкъ словено церковный. То-мужто и не взмѣгъ тотъ языкъ приняти въ народъ корени, бо не по-ходивъ зъ народного сердца. Зерно тос, хотяи по великой части зъ

родимыхъ нивъ, за надто пристарѣло, абы многонадѣбною близкою на ново проаябити на оболоняхъ ниною уже появоюற்பодѣтыхъ.“ (Зоря Галицкая 1850, ч. 88, стор. 541, 542.)

Та все таки, хоч і які слабі були стремління народів, що почали були проколювати ся під благодатним впливом реформаторської діяльності тодішнього австрійського уряду, всеж таки вони не пропали зовсім без сліду і хоть слабо, але таки продвирали ся крізь густий туман ученого схолястичау. Вже Захаріясевиц в переднім слові до свого переводу Данненмаура церковної історії (1790) говорять про конечність просвіти в народній мові.*) А де треба було заспокоїти невідомі потреби щоденного життя, там писателі вже й тоді брали ся писати зовсім по мужицьки. Маю тут на гадці книжечку, звісну в давнійшій бібліографії п. з. „Полѣтика свѣтска“. В ній находять ся приписи початкової товариської огляди, потрібної для кожного образованого чоловіка. Щоби бути зовсім зрозумілим, автор написав ті приписи гарним, чистимужицким язиком Розуміється, приписи ті не мають жадної літературної вартости. Але для нас вони важні томуж, бо показують, що як потреби життя щоденного піддали авторови гадку написати їх зрозумілим і живим язиком народнім, так інші, висші потреби сего життя викликали би були більше таких народніх книжок і дали би були початок чистій народній літературі.**)

Та рожені надії на рух між народніми масами, на відроджене руської інтелігенції розвіяли обставини, про котрі ми згадували в другім і третім уступі. Рух між народом пригас швидко під впливом неприхильних для него стремлінь внутрішньої політики. Через те руській інтелігенції усунув ся грунт під ногами майже в буквальнім значіню сего слова. Тота народня нерсва, для котрої інтелігенція мала відродити ся і котру мала піднести духово, на довгі часи цілковито завмерла. Для кого ж вона мала тепер існувати і жити, кому посвятити своє добуте в школах знанє і свою службу? Для народа? Але нарід зник перед єї очима, і вона ставалась зовсім лишньою і непотрібною. То значить, ставалась лишньою яко інтелігенція, яко провідниця народніх духових інтересів, того всего, що становить висше духове житє народа.

*) Писанє Левіцький. Das Schicksal der gallizisch-russischen Sprache und Literatur, в Йорданових Jahrbücher für slawische Literatur. Jhr. 1841 стр. 1-3—185, і стр. 206—210.

**) „Полѣтика свѣцкая“ передрукована мною в „Кіевской Станицѣ“ 1891 р. пз. „Галицко-русскій Savoir vivre“ (т. XXXII, стор. 281—299.) Замічу тут, що се не була ніяка особна книжечка, як думали між іншим Петрушевиц і Годовицкій, а становить часть Букваря, виданого львівською Ставропігією в р. 1790. „Полѣтика свѣцкая“ екладає ся з 5 глав: 1. О пристойномъ уложеню тѣла, 2. О способѣ захованя ся при столѣ, 3. О хожденіи, 4. Якъ принадлежить зъ людьми обходити ся. 5. О мовѣ и розмовахъ, по чім ідуть ще Увѣщаніа общая. Не тільки з огляду на мову має „Полѣтика свѣцкая“ значіне, але також з огляду історично-літературного. Сам автор єї на початку зазначає, що се річ „отъ иностранныхъ авторовъ вкратцѣ собранная.“ Дослід над жерелами „Полѣтики свѣцкой“ може кинути деяке світло на літературні і культурні взаємини між галицькими Поляками, Русинами і Росіянами при кінці XVIII. віку.

Лишило ся, правда, духовенство, котре тепер, вивчене в семінарії, знало докладніше виповняти свої священничі обов'язки і діставши дучше матеріальне забезпечення, могло в порівнянню зі священниками старої дати далеко вигідніше і ліпше жити. Але на тім конець. І тут реакція лишила форму, а знищила зміст, а властиво недопустила до вироблення змісту.

Але вона зробила більше; вона постарала ся о те, щоби тота форма сама не виробила в собі того змісту, що з неї, зі звичайного духовенства, зробив би був свідому своїх обов'язків інтелігенцію. Вона перервала зв'язь письменних людей руських з західною літературою. Всі здобутки нового духового життя в Німеччині, ціла майже література німецька поза-австрійська зістала в Австрії заборонена. Назвіть їй самої австро-німецької літератури за часів Йосифа сконфісковано і заборонено около 2500 книжок. (A. Springer. Geschichte Oesterreichs, Leipzig 1863—65, I, 64, 65) Відомі скарги австрійських освічених Німців на сей поступок; відомі і сумні наслідки, які вирости з него для політичного і літературного образования самих австрійських Німців. Упадок духового розвою, рівнодушність для вищих інтересів моральних були конечним наслідком того насильного відорвання від народної культури пімецької. Коли ж для самих Німців наслідки були такі сумні, то що ж говорити о Русинах, котрі ставши письменниками не мали чия заспокоїти своїх письменських потреб? когди лиш німецька література могла на разі заступити літературу і цвілізацію польську і котрі тепер лишались того єдиного рагунку від впливу шляхетської культури? не мали чия підтримувати і розвивати в собі початків образования одержаного в школах і хоть на будучність спати ся народови пожиточними?

Наступило те, що при таких обставинах наступити мусіло. Відорвані від народа і від європейського образования вони конечним способом підняли мусіли під вплив сильнішого польського елемента. Мужик-під с сердяком і ременем скидав із себе і то, що бгь внутрішню вязало з мужиком-хліборобом, народні звичаї і обичаї, народній демократичний дух і мужиць у бесіду. Наступило поголовне ополячення, когди: бул: тия небезпечніше, що не лиш форма польська — мова — опанувала руську інтелігенцію, але й дух польський, котрий і без того всіма боками втискав ся в мисли і погляди Русина. Те, що вона виділа у Поляків признане яко добре і цвілізоване, що надавало позори вищої огляди, висшости над темною масою, те вона живцем стала переймати. Від усього простого мужицького вона стала відсувати ся, сподіваючи ся, що таким способом сама забуде і другі забудуть про сі темне, невольницьке, мужицьке походження.

Окрім єпископа Білянського, котрий поки жив боронив як міг права руського народа і язика, все вище духовенство руське тодішніх часів шукало відзначеня в тім, щоби говорити і писати язиком шляхти, а не язиком свого простого народа. Єпископ Микола Скородницький був горячим прихильником всего, що польське; доля руського язика зовсім его не обходила, він навіть по руськи не вмів і пасторальну теологію не годен був перевести по руськи, але перевів єї по польськи.

Микола
Скородницький

(Левіцький в *Jahrbücher für slaw Liter* 1844.) Михайло Гарасевич, бувши професор екагетик в руській язичі, видавав в році 1794—1797 в Львові польську газету *Dziennik patriotycznych polityków* *) „Бесіда руського народа була для сих панків за надто простака; вони сі з погордою від себе відкидали“ каже Головацкий Яків (*Zustände*). Митрополит Ангеллович писав брошури і пастирські послання по французьки, по німецьки, по латині, по польськи, лиш не по руськи (г. *Estreicher. Bibliografia polska XIX. w*) Митрополит Левіцький тоже. Два сго послання вишли вправді хоть не по руськи то по церковному, але і ті переводили з польського інші люде. (Левіцький в *Jahrbücher*). За часів митрополита Ангелловича руський язвк завмер у Галичині майже зовсім. Зневага і погорда для руської бесіди посунулась так далеко, що богословів котрі богословські науки кінчили по руськи, стали уносліджувати перед тими, котрі вчили ся по латині, зменчували їм дотацію, вважали їх людьми темними і необразованими і наконєць зовсім знесли руські виклади (1808). Незабавки вигнано руський язвк і з консисторії руської, де він до тепер часом уживав ся (Головацкий Яків, *Zustände*). Руські консисторські крилошане урядували по німецьки, по латині і по польськи, але ніколи в своїм матернім язичі. „Хто би в тих часах непрязних народности руській міг був коли поважити ся написати просьбу до уряду і консисторії по руськи? Хто би був відважив ся на таке подане домагати ся резолюції руської? Хто би був поважив ся в вшних школах домагати ся викладів в язичі руській? засвідчена або метрики по руськи? Я сам за провадження метрик в язичі руській перед міністерством усправедливляти ся мусів, і на будуще провадження метрик в пароднім язичі міні заказано було. Хто-ж коли з нас священиків, котрі мусіли вчити по руськи, з консисторії получав розпорядження і інші обвіщення по руськи? В ріжних чужих язиках, лиш не в руській...“ каже Писпф Левіцький у своїй бесіді на зйїзді вчеших руських у Львові 1848 року (Головацкий Яків, *Исторический очеркъ основанія Гал. руск. Матицѣ, Львовѣ 1850*). Доходило до того, що руські богослови аж в остаєвих роках своїх наук учили ся троха читати по церковному і по руськи, щоб могли хоть службу божу із церковних книг прочитати. Річ ясна, що багато не могли навчити ся, і дуже часто бувало так, що молоді приходники при проповідях або при сповіді говорили таким каліченням язвком, що приложане їй слабо або так зовсім не розуміли. (Головацкий Яків, *Zustände* 366). А бувало й так, що сільський священик навіть говорити не влів по руськи ані читати руського писма; і щоб відправити службу, мусів цілий служебник дати собі переписати латинськими буквами; проповіді в церкві до руської громади говорив по польськи. Навіть на таких священиках, котрі що до свого образования і почутя народного стояли троха више,

*) Головацкий Яків, *Die Zustände der Russinen. Jahrb. für slaw. Lit.* 1846 стр 361—379. Гарасевич описав отрафив освободити ся по части з під польського впливу і стати щирим Русином. дивись: *Lewicki Jan, Ruch Rusinów 1772 1820. We Lwowie 1879. стр. 19—21*

як решта їх товаришів, відбивалося сильно винародовлене, якому підпала була руська інтелігенція. Ба, на них може ще яснійше мож видіти, які моральні карикатури вироблювались у нас під впливом того переконання, що все що народне, лужицьке, то грубе, неокресане і повинно як найскорше уступити цивілізованім, гладким формам панського життя. Так наприклад о. Іван Шарилевич, приятель і шкільний товариш єпископа Снігурського і щирий Русин любив руську церков і навіть говорив у себе дома по руськи. Любив він своє, бо воно своє, але все таки чуже, панське було для него чмкс. вишши і красшии, і коли приходилось виступити в якій урочистій хвилі, він убрався в латинську комешку і в тій одежі стрічав свого руського владку; молодіж сільську вчив на вечирні по руськи і говорив проповіді по руськи, але кожної третьої неділі говорив до своїх коренно руських парохіян також польську проповідь; виголосивши слова служби божої: „Прійміте, ядите, сіє єсть тѣло мое“ додавав шепотом: „hoc est corpus meum“, так як би не довіряв, що снн божій на руське призыванє зійде з неба, а треба его по латині привати (Русскій Quidam (Хляк) Воспоминанія изъ минувшости. Новый Пролохъ 1884, ч. 164) Коли так робив оди з інших, то що ж погадати о решті! Лучився раз випадок, що мужик свого пароха заскаржив до консисторії, що ему не хоче написати метрики его батька. Заскаржений парох боронився перед консисторією тим, що він не годен прочитати давної метрики писаної по руськи, що він у школах учився по польськи, по вішецьки, по латині, по гречеськи, по гебр-йськи, по халдейськи і по італіянськи і має зі всіх сих язиків свідомства шкільні а знаменитиши поступами, але по руськи его в Галичині ніде не вчили. (Головацкий. Zustände) Ніщо красше не характеризує упадку духовенства, як те, що 1830 року показався потреба видати „Приручній Словарь Славено-польскій или собраніе неудобъ разумительныхъ обрѣтающихся въ книгахъ церковныхъ на языкъ польскій толкованныхъ.“

Коли отже сама руська інтелігенція так скоро забувала про своє руське походженє і підшивала ся під польську народність, то нема чого дивувати ся, що посторонні люди ще скорше стали забувати, а властиво не могли знати, що край, в котрім уся письменна верства, все, що ходило не в серцяці, говорило і мислило по польськи, має би бути руський. Тому самому єпископови Миколі Скородинському, котрий був таким горячим прихильником Польщі, співав якийсь стихотворець:

„...O cane, Nicolai mea concine tibia laudes!
Foecundo immensas emittit Lechica messes
Terra sinu; immensaeque ejus sunt gloria messes
Lechica Niclaum tulerat quoque terra... *)

*) Idyllion ad Illustrissimum ac Reverendissimum Dominum Nicolaum Skorodynski Episcopum rith. graeco-cath. Leopoltitanum anno MDCCLXXXIX. inauguratam. Leopoli, Typis Pillerianis, 4-^o.

А щоби ми не мали найменшої непевності, де тога *„Lechica terra“* котра *„Nielaum tulerat quoque,“* то автор додає: *„Locus illi natalis est Zborow, oppidulum unius diei itinere Leopoli distans.“*

Тепер ми будемо могли також зрозуміти ті скарги урядові, що руське повітство не підтримує народні школи сільські і не вчить у них дітей. Як могло повітство навчити чого небудь, от хоть би читати й писати по руськи, коли більша половина его сама не зміла по руськи? Але хоть ми за се все й не можемо похвалити руське повітство, то тяжко на него й каменем кинути. Хіба ж воно само себе таким зробило? Хіба ж се его каліцтво моральне не спрвятила на него тодішня урядова сістема, тодішні урядові принципи публичного виховання? Ся сістема вся лежала іменно в тім, щоби вже в самим зароді убити кожде самостійне мислене, щоби з людей нисьченних поробити машинки урядових „міропріятій.“ неспосібні до ніякої самостійної діяльності. Вона й полонізацію підтримувала лиш тогѳ, бо знала, що нею дві третини галицької людности засуджує на духову смерть. І вона з руського духовенства зробила такі бездушні маріонетки, котрих не мож було підозрівати, що стикаючись безпосередно з претим народом вплинуть на него оквиляючо, через народні школи і просвіту збудять у них іскру людського і народнього почуття. Уряд тодішній міг бути зовсім безпечний. Хто сам був так політично жертвний як тодішнє руське повітство, той не міг будити темні народні маси до життя.

А політично жертвним воно мусіло бути, бо до політичної жертвоти нагинала его і всю шкільну молодіж тодішня педагогічна сістема. Смерть духова представлялась як ідеал найвищої культури. „Певне, що іменно найвище розвиваюча ся культура наказує як найбільше послушенство самодержавію,“ казав університетський професор Рорер 1810 року в своїй академічній бесіді до учителів і молодіжи.* — Іменно найвища філософія права визнає, що безусловне підданство єсть конечною потребою державного ладу, що без него ідея самодержавія немислима і вона не лиш учить, що всяке роздумуване над тим, чи ми обовязані до послушенства урядови єсть ненотрібне, але строго відкидає кожде роздумуване, котре проявляєть ся в діланю і загрожує державу. Тогѳ то, мої високоповажні панове учителі і товариші, котрі маєте причинити ся зі свого боку до розширення благодатного впливу уряду на галицьких жителів, тогѳ-то мушу Вам при сій спосібности припоручити, щоби ви в сих обставинах часу і місця, в котрих живемо, на те напірали, щоби молодий чоловік поручений Вашому провадженю навчив ся бути послушним. Коли якому народови хоть би лиш поверховно недостає сєї спосібности: коли хоть би котра небудь частина народа думає, що лиш того повинна держати ся, що єї ограниченому розумови видає ся добрим, що йде під лад єї стремлінням до панованя, єї самолюбію

*), Röhler J. Über die Wohltätigkeit des Einflusses der öster. Regierung auf das Königreich Galizien. Eine akadem. Rede gehalten den 3. November 1810 im k. k. Bibliothekssaale zu Lemberg. (Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst 1810, стр. 614—616.)

тоді наступити мусить публичний безпорядок! Найліпші права помагають мало, коли у тих, для котрих вони зроблені, нема того почуття, що вони обов'язані бути послухними. Добровільне послушення є вже само собою чесною, котра дає чоловікови блаженне почуття сповненого обов'язку. Але Ви, мої панове учителі народа. Ви, в котрих руки держава в довірені поклада удержані і розширені культури, мусите старати ся, щоби молода душа знала нагнути ся під абсолютне послушення не питаючи довго за причинами розказу. Тоді сповните волю державного уряду і виратуйте культуру від незаслуженого закиду, що вона вироблює лиш непотрібних резонерів... Виступив усіма силами против егоїстичного, легкодешного часу, в котрім молоді хлопці беруть ся критикувати і поучувати поважні своїм віком і розумом уряду!..."

Се не була проста бесіда без глибокого значіння. се була програма шкільна, котра строго перепроводжувалась аж до 1848 року. І сам професор був вірним образом тої системи, і сам на собі доказував, що сліпе послушення є найвищим степенем культури. „Дух сервілізму показує ся навіть між професорами права“, каже Кубракевич. (Essai... стор. 125, 126). Рорер, професор політичної економії на првничім факультеті, кожний раз, коли адубас на вулиці губернiального совітника, а особливо придворного совітника барона Кріга, стає здоймає капелюх, простує ся як шельвах перед офіцером і остає ся в сїм неподвижнім положеню ноги, поки совітник не перейде."

Під такими руками виховувалась також молода інтелігенція руська, котрій запертій в семінарії ті принципи абсолютного посл. шенства, не питаючого за причинами розказу, впоєвалсь кожної днини, кожної години. Чи ж дивно, що під таким убиваючим впливом, в такій душній атмосфері вивітрували з руської голови висші пориви і стремління, пропадав дух ініціативи?

Але була ще одна причина, котра тим Русинам, що підносились по над тежного хлопа, а спеціально руському духовенству впоєвала сю теорію сліпого послушення. „Ви пригадуєте собі ше, мої панове“, так кінчив Рорер свою бесіду, „що тогді, як наш двір цісарський відобрав собі сей край, дві третини людности, а іменно цілий руський народ, був без усяких наукових і шкільних заведень; ба, що навіть кандидати на руських священників були такі нещасливі, що мусіли в Валяві, в нужденнім селі коло Перемишля, закатировувати ся в курних мужицьких хатах, де їх висвячували вивчивши кілька догматичних принципів. Як се все змінило ся під австрійським панованем!..."

Нігде правди діти! Під австрійським панованем се змінило ся. Послухаймо, як саме повіство дивило ся на своє теперішнє і колишнє положєнє. „Подивім ся лиш 50 років назад і побачмо, в якім положеню було тоді наше повіство? який пошанівок, яке образованє, який вплив і поважанє мало воно?“ каже крилошанин Михайло Гарасевич на синодальнім зїїзді руського духовенства 1806 року*). „Ото видімо,

*) Synodalrede gehalten in der Landessprache an die versammelte Saecularcurat-Geistlichkeit der Lemberger, Haliczzer und Kamienicer Diözes die gr. kth. Ritus am 30. Juni 1806. Harasiewicz, Annales стр. 815—829.

що наше світське повітство було в найбільшій темноті, що прихильники ледви вміли читати і писати і жили в загальнім погордженю. І справді якби пошанівок могло повітство мати у світських людей висших верств, коли воно ледви одежою різнило ся від поспільства? Який вплив могло воно мати на них, коли воно само ледви знало перші основи релігії?.... А подивім ся на теперішнє положенє повітства, то переконаємо ся, що воно ніколи перед тми не стояло так високо. А звідки се походить? З ласки найлагіднішого уряду австрійського. Бо відколи ми прийшли під мудрий, справедливий, лагідний і ліберальними гадками кермуючий ся уряд австрійський від тоді з нами обходять ся по батьківськ, рівно як і з іччими; ми вільні від усякого утиску, признана рівність нашого обряду з другими, признані наші привілегії і права, зроблено все, що треба для відповідного образования і удержаня нашого... І коли ж то наше повітство було таке образоване, щоби члени его могли бути публичними професорами на університеті, щоби ми мали стілько спосібности і средств для образования в науках, як тепер?.... І які обовязки лежать за се все на нас? О! нашими обовязками є несокрушна вірність, привязаність і любов для найліпшого монарха. Ті обовязки сповнимо найлучше тоді, коли... повірений нашої опіні народ нашими науками і власним прикладом виховаємо на добрих християн і обивателів. Будьмо отже дорогі, братя, вірні... і при кожній спосібности впоюймо в наш народ, що послухенство найвишим розказам і ба-
жанням... є конечно потрібне...."

І сю бесіду ми навели в важніших уступах, бо вона більше має значінє, як звичайна бесіда. Вона містить в собі політичний сїмвол віри руського духовенства, всего старшого покоління руської інтелігенції, котрого воно держало ся навіть тоді, коли Австрія перемінила ся з держави абсолютистично-бюрократичної в державу парламентарну, і кермуючим принципом уряду стала політика інтересів. В бесіді тій ми ясно видимо причини, котрі з впростаючої інтелігенції руської зробили по-
слушне орудіє тодішнього уряду. Причини ті ми би описали не зовсім вірно, як би ми сказали, що вони лежали в переході руського народа з під панованя польського під панованє австрійське. Вони лежали глубше: в переході з під держави феодальної під державу поліційно-бюрократичну з сильною монархічною властю. Перехід сей відбував ся ві всіх європейських державах, але де інде він впливав природним способом із внутрішнього життя тих держав, впливав поволі, органічно. А в Галичині перехід сей був несподіваним переворотом. Польський феодалізм був для народа руського дійсним лихолітєм; з під него він перейшов несподівано в більше упорядковані відносини бюрократичної держави, котрі самі собою зробили те, що в декотрих відношенях поправилось незавидне положенє народа. Нарід, котрий до сего поправленого положеня не добив ся власною енергією і не мав ніякого понятя о відношенях держави і уряду до народа, не знав, що і нова держава не зовсім відповідала своїм обовязкам і не зовсім достаточо сповняла свої функції. Він бачив лиш, що ему лекше стало дихати, а знаючи, що уряд міг би, як би хотів, так само давити его, як давив попередній фео-

дальний уряд, він усі ті переміни, к-трі поправляля его долю, прийняв як ласку, як добродійство. Уряд хіг его давити так як попередній, хіг подарувати ему більше прав як дарував, або й менше. Се все залежало від его волі і ласки. За те парід почував ся до обов'язку бутг вдячним, послушним і покірним, щоб не втратити і те, що ему несподівано впало гей би з неба. Він не годен був віднести ся критично до урядової діяльності, оцінити єї критично і пізнати, що він дістав ледки „мінімум“ того, що упорядкована держава дати була повинна для задоволення народніх потреб. Він бачив лиш, що уряд обходив ся з ним доволі лагідно, як тато з жалозитною дитиною, пообгороджував его параграфами, щоб він де непоховз ся, не впав, не показічив ся і пристаив до него опікунів, щобн его пильнували, доглядали, гладили коли треба або й карали коли треба. Са політична курателя ему тепер не докучала, бо він був зовсім немічний і власними силами не годен був собі помогти. Навіть коли та курателя заострила ся, коли параграфи і опікуни стали давити его, він не дуже жалувзв ся на те. Бо й се діяло ся з ласки, було добродійством.

Особливо духовенство руське хусіло ві всім, що з ним робив уряд, бачити велику ласкавість і прихильність. Із его нужденного положена уряд підніс его так високо, що похівство справді потребувало лиш в гадці порівнати те що було, з тим що є, щобн чути ся на такім степені щастя як ще ніколи. А що воно само собою було ще слабше як народня маса, то хусіло очевидячки почувати ся до ще більшої вдячності. Вже сама думка про те, що уряд хіг би, як би хотів, се все ему відобрати так як подарував, або що переміна політичних обставин знов его може віддати в руки давнього тирана, паганяла на него незвичайний страх. А що така переміна зовсім не була неможлива, показували факти. 1790 року заносило ся під впливом пруського короля на шляхетський бунт в Галичвині і сам уряд був у величкім страху; 1809 року шляхетські війська, служивші в армії Наполеона, в одній хвнуртї заняли Галичвину, позривали австрійські орли, попричіпляли орли польські до урядів і заложили „ржонд народовий“. Метрополіта Ангеловича і офіціала Гарасевича дігнав польський військовий відділ*), коли вопп тікали зі Львова і тримав під арестом; сільське духовенство руське натерпілось богато; переслідуване почалось було як за давніх часів. Підчас віденьського конгресу а відтак підчас польської революції 1830 року голосно говорилось о тім, що може Австрія відступити Галичвину новому польському царству. Духовенство руське, котрону всі

*) Власливо йїх арестували самі селяне в гірськім селі Сенечові над угорською границею і відставили до Стрия в руки польських властей. Гарасевич (Annales 927—928) маскує сей завстиджуючий факт твердячи, що йїх відкрили і під арест привели польські емісарії, але М. Устіянович передав нам сей факт докладнійше і з такими подробицями, котрі не позволяють сумнівати ся об тім, що Ангелович і Гарасевич арестовані були самими мужиками без ніякої участі яких небудь емісаріїв. І. Ф.

ті факти і можливості показували грізне небезпеченство, старало ся тин тісніше зв'язати ся з урядом безумовною вірністю і о скільки мож позискати для себе его ласку, представити себе і свій нарід яко єдину силу, на котру уряд в кожній хвили безумовно може оперти ся...

Так з одного боку нездоровий розвиток тодішньої політики державної в справах мужицьких і народно-просвітних в зв'язи з системою тодішнього публичного виховання, а з другого почуте залежності від доброї волі уряду, безпомічності перед польським утиском і але попередні інстинкти самооборони відорвали підрастаючу інтелігенцію руську від народа, убив в ній на довго живу зв'язь з народними інтересами, віру у власні сили, в животність народа і спо ібність ініціативи в публичних справах.

Тота безпомічність і недовіре до потоних сил народа донпривадли також до того, що інтелігенція вихована під довголітньою і безперестанною курателею тодішнього уряду прирєкла бачити не в народі і в собі, але по за народом, в уряді, силу двигаючу і порядкуючу житє народне і ддятого і піанійше, в часах св-бідних рухів політичних ідентифікувала інтереси уряду з інтересами народа. Завсїгди, коли поколіне виховане в першій половині 19 в. виступає в обороні прав народних і бере участь в публичнім житю, мусимо пам'ятати, що воно виховувалось в нанедених нами усліях. і що єму від маленької дитини аж до грєбової дошки впоювали одну і ту саму науку: не шпелити але бути послушним, не критикувати але вірити. Лиш таким способом будемо могли зроауміти, чому діяльність старого покоління для народа так мало принесла реального пожитку.

І таким лиш способом будемо могли пізнати, звідки виробилась ота податливість руських публичних діячів для кожного уряду, той бездушний урядовий патріотизм галицьких Русинів, котрий, як каже Шпрінгер, вправді богато причинив ся до того, щоб придушити стрєління Поляків до відорваня Галичини, але в публичнім державнім житю проявляв ся лиш в тім сліпім послушенстві для уряду, котре називає ся патріотизмом лиш в казармах. (Springer, Geschichte Oesterreichs II., 6).

α. 125-211 (Далі буде.)

Іван Заневич.

Із старих рукописів.

III. Вандрівка Богородиці по печі.

Рукопись, із котрої виїхасмо отсе оповіданє, написана в р. 1747 в сентябрі (скінчена д. 2 окт.) в селі Вовчківцех над Прутом (якні снатицького пов.) Лією Яремецьким Білахевичем, що тоді був там священником. Наша легенда займає 11 ненум. карток 4-о звичайного паперу, писана гарною і виразною скорописю крім титулів і написів на верху кожної сторони, що писані полууставом; в тих титулах і написах деякі букви підведені кіноварю; тільки в них уживають ся букви њ і њ, котрих в тексті зовсім не стрічасмо. Дуже жаль, що наша легенда не має початку; правдоподобно бракує одної картки.

Легенда отся — се тільки маленька частина обширного зошиту, що містить в собі багату збірку різнородних творів духовного змісту: апокріфів, віршів, житій святих, легенд, слів отців церкви, виписок із старших руських книг (в роді „Черла многоцінного“ Кирила Транкв. Ставровецького) і т. і. Збірка ся, що тепер знаходить ся в моїм posiadаню, писана в роках 1747—1752. Через півтора столітїя вона багато утерпіла і дістала ся до моїх рук як зшиток безладно поскладаних у купу аркушів і кватерніонів або поменших зшитків, з котрих многий не ставало то кінця, то початку. Та все такі і в тих зостанках знаходить ся ще тепер около 300 різнородних нес, з котрих декілька я вже публікував то в „Кіевскої Старинї“, то в „Сборнику“ болгарського міністерства освіти.

На скілько писець сеї збірки, священник Ілля Яремецький-Білахевич переписував матеріали свої механічно, а на кілько вкладав у них і свою власну роботу, т. е. на кілько єму може належати ся місце, хоч скромне, в нашій літературі XVIII. віку, се можна буде сказати аж по докладнім простудіюваню всеї збірки і порівнаню єї текстів з іншими аналогічними. Замічу тільки, що мова і правопись в різних частях збірки не однакові, немов би писець в одних статях більше в других менше вкладав свого забарвлення.

З написів над текстом нашої легенди, що тягнуть ся через усї сторони, можемо зложити ось який єї титул, котрий певно мусів стояти й на першій запропащеній картці:

Житє Слово. II.

Обкровеніє мѣкх тажкихъ поганихъ црѣй нечестивихъ и инихъ злосликихъ грѣшниковъ, през аггла Муханла престон Дѣн Бѣи, матери Гда ншого Іс Хта, ѿ Героніма Бѣзнавца.

Рече стѣмъ Бѣца: Аще вѣдетъ болѣнъ человекъ и не можетъ встати, какъ поидетъ?

Рече Муханалъ: Слѣши стѣмъ Бѣце! Аще вѣдетъ злѣ болѣнъ, и встати испобѣлѣ не можетъ, аще ки и постѣлъ пѣднимъ запаливъ, а болнїй жеки на ней изгорѣкъ, штибѣтѣсь емѣ грѣху и спасенъ вѣдетъ. А аще спостѣлѣ можетъ оутѣчи, жеки подъ не дѣжимъ запаливъ, ш. то грѣшнїй и не штибѣаютъ мѣ сѣ грѣху. же штечи можетъ видѣчи на секе тыжкѣю пригодѣ, а до церкви стѣи кажетъ, цю не можетъ поити. То той члѣккъ вѣдетъ мѣченїй на тѣхъ постѣлахъ огненныхъ, аще вѣдетъ лѣннїй до церкви стѣи.

Рече стѣмъ Бѣца: Длѣ чого? Чи жѣ тѣ людїе вѣдѣчи здраки не хотѣтъ іти до церкви?

Рече Муханалъ: Слѣши стѣмъ Бѣце! Ілковїи людїе дѣяволу волю творѣтъ, и тѣло нѣ расслабитъ. Егда Іерей и дѣккъ вѣходѣтъ вѣ церковь Хѣс стѣю и задзвонѣтъ во дзвони, кѣ той часѣ дѣяволъ тѣло сномѣ наложитъ, единъ вѣсѣзъ вѣзъ главѣ шнїтитъ, дрѣгїй вѣсѣзъ зѣ верха налѣже, третїй вѣсѣзъ кѣ ноги емѣ хѣкаетъ. И длѣ того лѣннїихъ людїи не доидѣаютъ до церкви стѣи.

З-а мѣка.

Бндѣ стѣмъ Бѣца зѣю мѣкѣ шкрѣтнѣю: столпи шгненнїи, а на тѣхъ столпахъ кѣситъ множество мѣжїи и женѣ шпѣтани юзѣми огненнїими за ноги и за рѣки, и крикѣ ѿ шнихъ людїи великїй зѣло і мѣка немилостивка. Едини сидѣтъ на шгненнїихъ столѣхъ, кричатъ страшнѣе: шх, шх, шх, горе, горе нам!

Рече стѣмъ Бѣца Муханалъ: Что согрѣшили сѣмъ?

Рече Муханалъ: Слѣши стѣмъ Бѣце! Тїи то людїе, іже не вѣстѣвали до церкви стѣи на кѣсноцїнаи пѣнїи, на штрени, на слѣжѣн стїи не хѣодили, сїи такъ мѣчатѣсь.

И-а мѣка. О шсѣжденнїихъ людѣхъ.

Бндѣ стѣмъ Бѣца много вѣтѣвїи шгненнїихъ и шжѣ зѣлѣнїи, множество на нѣхъ кѣсѣще мѣжїи и женѣ за шзики, и кричатъ вѣзъ

милости: Горе нам! Бѣда нам, бѣда смяжним! Оувидѣвши ихъ сѣмъ Бѣда зотхнула ѿ сердца своего и рече ко Мухамъ: Что согрѣшили сѣмъ?

Рече Мухъ: Сланиши, сѣмъ Бѣце! Сѣи сѣт людіе кленѣщисѣ. Ажею шсѣждали, шклекетали людіе неправдою; церкюнамъ имѣнїемъ пют ѣдѣть, шклекетали попа; и попъ аще кого шклекеталъ, а не по правдѣ, їанъ ближнїй ближнѣго, їанъ сѣсѣдъ сѣсѣда, сего ради тако мѣчатсѣ.

Рече Мухъ: Сѣмъ Дѣо Бѣце, пондемъ и покажѣ ти, гдѣ мѣчатсѣ Іерен, попи!

Мѣка д. Іерейская, грѣшнихъ.

Видѣ сѣмъ Бѣда д-ю мѣкѣ: шгненнїй ровъ, пропасть, глѣбина нїзмѣрїма, аже недокъ возрѣти; в тої пропасти шгнь страшнїй їз сѣркою страшно гѣчит їзо дна аж до верха. През тїи пропасти кладїи желѣзнїи шгнїстїи положеннїе. До тїхъ кладїи за ноги привязаннїе челоувѣци на долъ главами, а шгнь ѿ верха глѣвъ аж до ногъ нїхъ страшно палїтъ и пѣжїгает немилостїе. Крикъ ѿ нїхъ велїй: Оухъ, шхъ, шхъ намъ смяжнимъ! Горе, горе намъ грѣшнимъ!

И швидѣвши тої сѣмъ Бѣда зотхнула ѿ сердца своего и рече: Покѣжъ ми, сѣнїй Мухъ, что согрѣшили сѣмъ?

Рече Мухъ: Сланиши, сѣмъ Бѣда, азъ ти повѣмъ. Тїи сѣтъ челоувѣци Іерен, попи, слѣжїтелїе престола Кожїю. Анторгїсаютъ, тогда некеснїи силнїи, сѣнце, лїць, звѣзди и страшнїи престоли движѣтсѣ, Архагѣли, Аггїли оужасаютсѣ, Херѣвїи, Герѣфчїи трепещѣтъ подножїю господню со страхомъ, а Іерен не кошесѣ Бога не со страхомъ и со некрѣжїемъ и со лжею, во блѣдѣ, во пїанствахъ велїкїхъ, безъ поста, во гнѣвѣ, безъ правїла своего, нсходѣтъ ѿ шатарїа не дослѣживши по истїннѣ. Сего ради за такїе дѣла такѣю тяжкѣю мѣкѣ прїїмѣтъ.

Мѣка ї. Оудакъ грѣшнихъ.

Видѣ сѣмъ Бѣда ї-ю мѣкѣ: тамже недалеко ровъ и дѣбрь глѣбокїй зѣло, в томже ровѣ звѣрїе имже не вѣ числа, а кождїй звѣръ триглавнїй. Меже тїи звѣрїи видѣ сѣмъ Бѣда члѣкки: звѣрїе тїмъ члѣкомъ глави торгаютъ, їдѣтъ, дрѣгїе звѣрїе оуста

*

идуть, третіе зѣтріе мзникъ торгають, а шдогнатиса не могѣтъ.
бо сѣтъ шпѣтанни ѣзамн пекѣлыми рѣцѣ и нозѣ.

Рече стѣм Бѣа: Повѣж ми, стій Мнх., что сѣм людіе сѣтъ?

Рече Мнх.: Слѣши, стѣм Бѣе! Сѣн істѣ человекци дѣки.
Чтѣтъ, а чтѣше лжѣтъ, крадѣтъ. клѣдѣ творят и нинѣ на тоѣ
прикодытъ. Сего ради тако мѣчатсѣ.

**Мѣка аі. Ѡ іноцѣх, іермонасѣх и монасѣх
грѣшних.**

Видѣ стѣм Бѣа аі. мѣкѣ іночѣскѣю. Видѣ тѣже члѣци кн
сѣше за ногн, шпѣтанни ко столпам и перекладам, зѣтріе стра-
шнѣ нѣ идѣтъ, торгають немилостивѣ; копѣ Ѡ шннѣ члѣкѣкѣвѣ
кѣлнкій барзо: Ѡх, шх, шх, горѣ, горѣ нам шкѣмнннм!

Рече стѣм Бѣа: Повѣж ми стій Мнх., что согрѣшилсѣм?

Рече Мнх.: Слѣши стѣм Бѣе! Тѣн то сѣтъ человекци черно-
рици, іноци, іже ѣчатѣ людіе законѣ бѣаго, а самн сѣ прѣлю-
водѣйством, клѣдом, нечнстотою шскѣрнили, по мнрѣ сѣ за
пѣнством оуганѣли, колочнли. Лѣтше кн видѣти члѣка мѣртѣаго
на кѣльбѣудѣ іздѣщаго, нѣжлн законннка, інока пѣннцю по
мнрѣ волочѣщаго и празднѣ слова глѣющаго и дѣдокѣ, скрипѣкѣ
и нннѣ нгрѣй слѣхающаго. Сего ради тако мѣчатсѣ.

**Мѣка ві. Архїепископов, Митрополнт, Епископов
грѣшних.**

Видѣ стѣм Бѣа кі. мѣкѣ архнелнскопскѣю, мнтрополнтскѣю
і епнскопскѣю, архнмандрнтскѣю. Видѣ стѣм Бѣа оудолѣ глѣ-
бннн кѣліѣм, шгнѣ стѣн глѣбнннн страшно пѣлѣтѣ и в тоѣ глѣ-
бннѣ черѣіе шгнѣннѣ нешнпѣемѣе. Видѣ стѣм Бѣа в том шгнн
и в том черѣію человекци лѣжѣше, черѣз нѣ страшнѣ точнтѣ шгнѣн-
нѣй. Копѣ Ѡ ннѣ: Ѡх, шх, шх, нам смѣжннм!

Рече стѣм Бѣа: Повѣж ми стій арх. Мнх., что за грѣ-
шннннцн?

Рече Мнх.: Слѣши стѣм Бѣе! Тѣн то сѣтъ грѣшннннннн, іже
ко Аггѣлскѣм лнкн шкѣлѣкошѣсѣ на землн, патрнѣрѣн пѣпѣжѣкѣ,
архнелнскопн, мнтрополнтѣкѣ, епнскопн, архнмандрнтѣкѣ, старшѣ
нарѣчѣнннн кншѣ, а не сотѣоршѣ колѣ вѣіѣй, клѣдннннн, запѣйцн,

сребролюбци немилостивїи. Сеґо ради тако за такїе дѣла тако мѣчатся.

Мѣка гї. Ѡ женахъ, попадахъ грѣшнихъ.

Видѣ стѣи Бїца гї. мѣкѣ. Ёзеро ѡгненное, во єзерѣ зѣтри страшнїе, голоднїе и лютїе аки лви шкрѣтнїе, и гадѣ ѡгненнїи. Посредѣ того єзера ѡгненного столпи ѡгненнїе, а до тїхъ столпѣвъ жини привязаннїк за ѡха. Пламень пожигае ихъ ѡгненнїи и зѣтрїе їдыть и торгають ѡгненнїе за сєрдце. сѣкѣтъ жини, торгають чєрєсла и всѣ члєнки. Крикѣ Ѡ нїхъ великїи барзо, плачѣтъ, глѣють: Помилуйте нас, ми грѣшнїки жини въ пламени том мѣчимся! Горе нам грѣшним, смажним!

Рече стѣи Бїца: Повѣж ми стїи ар. Мнѣхъ. что сѣтъ за грѣхи ихъ?

Рече Мнѣхъ: Єлиши стѣи Бїце, аз ти повѣмъ. Тїи то сѣтъ жини попадаѣ. вѣдѣ творить из за мѣжа своего и по смєрти мѣ жей своихъ половъ. За тоє мѣчатся.

Мѣка дї. Ѡ женахъ черноризницѣхъ грѣшнихъ.

Видѣ стѣи Бїца мѣкѣ дї. Таможє жини висѣще во ѡгни на столпахъ ї кладницѣхъ прикєтїи, єдни за ноги, дрѣгїе за рѣки, третїе за глави, и зѣтрїе ѡгненнїе їдахъ имъ оуста, торгають, рѣвѣтъ немилостиве. И крикѣ Ѡ нїхъ великїи барзо: Ѡхъ, ѡхъ, охъ, намъ вѣднимъ! Бѣда намъ грѣшнимъ!

Рече стѣи Бїца: Повѣж ми стїи ар. Мнѣхъ, что согрѣшнїи тїи жини?

Рече Мнѣхъ: Єлиши стѣи Госпоже, аз ти повѣмъ. Тїи то єсть жини черницѣ, мнїшкїи, їже предаша своимъ на вѣдѣ, покинувши сѣкѣтъ стїи, мантию, ѡвѣчишася Ѡ монастыра ст. своего ї пондоша в пѣть погнєблїи меже свѣцкїи люде, или пойде за мѣжа, ї вѣд творят, дїволю колю творят. Сеґо ради тако мѣчатся.

Мѣка єї. Ѡ злодѣехъ, разбойницѣхъ, паницѣхъ грѣшнихъ.

Видѣ стѣи Бїца мѣкѣ єї: ѡгнь шкрѣтшїи, море ѡгненное и змѣшанное со кровїю, а в томъ мори множество нѣрода по-

средѣ... мѣжй и жинѣ, мѣницѣ и дѣвицѣ горѣше вся грѣшници.
Крикъ ѿ нихъ: Охъ, охъ, охъ намъ смажнимъ!

Видѣвши стѣмъ Бѣца зотхнѣла ѿ сѣрдца своего. Рече стѣмъ Бѣца: Повѣжъ ми стѣй ар. Мнѣхъ.. что согрѣшили сѣи людѣе?

Рече Мнѣхъ: Слѣши стѣмъ Бѣце! Тѣи то сѣтъ грѣшници прѣлюбовѣйци, злодѣйце, клеветници, паници, разбойници, потварци, їже не постытъ во сѣтѣмъ постѣи, ижи изѣдають чѣжѣмъ домѣи, шпойци, запойци, немилостивѣи цѣрѣе, князи, властителѣе сребролюбци.

Сѣе видѣвши и слѣшавши стѣмъ Бѣца зотхнѣла ѿ сѣрдца своего и рече: Горѣ, горѣ грѣшникомъ симъ!

Рече Мнѣхъ: Прѣстѣмъ Бѣце, пойди и покажѣ ти мѣски жидовскѣе.

Рече стѣмъ Бѣца: Покажи ми стѣй Мнѣхъ. вси!

Мѣски сѣи жидовскѣе, Іеллинскѣе и иныхъ геретикѣе.

Видѣ стѣмъ Бѣца пекло жидовское и еллинское, иже надъ всѣмъ пекла страшнѣйшѣи и грознѣйшѣи шкрѣтноѣ, грозноѣ, всѣмъ пекламъ мѣтица, родство шгненноѣ, немилостивое, їгоже мѣски дѣшволи трепещѣтъ. Темъ пеклѣмъ имя Тартаръ, на немъже вѣтри шгненнѣи и великии моцѣи колѣбѣются подъ самое небо, а посередѣ пропасти, сѣтъ нѣколи немѣши, но тамъ море шкѣрѣное, вѣриное, шгненноѣ, бездна невгасимая, глѣбина їго ѣ.ѣиѣ миль глѣбинѣ сего моря. Непрѣстаннѣе кипитѣ сѣркою и смолою шгненною люто, и жѣплѣмъ страшнимъ калкотитъ и гримитѣ, лютѣше образѣ сего шгна, которѣи називаетсѣ Тартаръ.

Рече архъ. Мнѣхъ: Хошиши стѣмъ Бѣце, да покажѣ ти внѣтрѣ сѣрдца пекелности, гдѣ дѣшволи вѣдѣтсѣ мѣчити и жидовскѣи народъ, що Сѣна твоего распинали?

Рече стѣ. Бѣца: Покажи ми стѣй Мнѣхъ. вси мѣски!

Рече Мнѣхъ: Недостойно текѣ, стѣмъ Бѣце, такихъ мѣкъ шкрѣтнихъ и страшнихъ и смраднихъ шглядати.

Рече стѣ. Бѣца: Како глѣбина сѣмъ пекла?

Рече Мнѣхъ: Слѣши, стѣмъ Бѣце: такая пропасть и глѣбина, шкъ ѿ востока до запада, шкъ ѿ земаѣ до нека. Сѣтъ тои глѣбини ѣ.ѣиѣ миль. Бѣвши человекони ѣ лѣтъ и жѣи взяла ка-

мѣнь и кинѣа изъ всенъ силнъ своенъ в тоѣ пнкло и пропасть, тѣднъ
вѣдѣтѣ летѣтн лѣтѣ три, нѣмѣ на дно долетѣтѣ. Тамъ естѣ
тѣма шкромѣшнаѣ, лежатѣ в ней шгнѣ страшнѣн.

Рече стѣмъ Бѣа: Стѣй Мнѣ, цн не можъ вн видѣтн шгнѣ
той, шкѣй шн естѣ?

Рече Мнѣ: Глн, стѣмъ Бѣе, шаломъ шувалн дшѣ моѣ Гдѣ
шкѣсь до концѣ! Глѣтѣ Мнѣ: Ст. ст. ст! І рече Мнѣ. шрѣвнмѣ.
Возмн клѣщѣ и пойдн ко тѣю шхланѣ и возмн шгню страшнаго.
В тоѣ часъ шрѣвнмѣ полетѣа пачѣ стрѣлан, шко молнѣнъ блнскетѣ,
и ошхвѣтнл оугль еденъ клѣщамн и кннѣс его ко скорѣ, нѣжѣ
стѣмъ Бѣа кнмовнл шаломъ. Тогда шгнѣ шнѣй санѣлѣ ажъ подъ
небо. Тогда некѣса расплѣтѣса канѣша (?), землѣа страхомъ потра-
сѣса, а клѣщѣ шко воскѣ растопнлнсѣ.

Рече Мнѣ: Вн днш, стѣмъ Дѣо, шгнѣ пекелнѣй!

Рече стѣмъ Бѣа: Вн джѣ, алѣ его кннѣте назадѣ.

В тоѣ часъ покелѣ Мнѣ. кннѣтн шрѣвнмѣ той шгнѣ назадѣ.
Н пошолѣ той шгнѣ прѣдко, и стрѣшавѣ и шѣмѣкѣ и ошпал
на своѣ мѣсцѣ. Тамъ в тоѣ пнкло пойдѣтѣ грѣшннцн со дѣшволенъ
на вѣкн вѣкомъ.

Мѣкн зѣ. царѣй поганнхъ Нерона, Декѣа, Максимѣана,
Дѣшкѣтѣана, Нѣсторѣа, Пнлатѣа, Калѣфа, Іродѣа,
Іннн и прочѣнхъ.

Вн дѣ стѣмъ Бѣа далѣ рѣкѣа клѣкочѣщѣю, шгнѣннѣю, стра-
шнѣю, шко свѣрѣпоѣ морѣ попалѣющѣ грѣшннцн, шростѣю шѣмн-
шѣ страшно, шко громъ грнмшѣ, пламенѣмъ блнскающѣ, вѣтрамн
шгнѣнннмн і вѣрлнмн, ш ннхъ жѣ землѣа и каленѣе тамѣ шко
воскѣ на трнста мнлѣ, вѣтра жѣ того жадѣн грѣшннцѣ невѣчетъ.
Рѣкн страшнѣа ко пропаствн пошпнраютѣ, гдѣ три лѣтѣа каленѣ
летнт. І во пропаствн на днѣ вѣззаконннцн сн дѣт, невѣрннцн
и которѣ Снна Бѣжѣа распннали, со Іюдою мѣчатъ сѣ. Вн дѣ стѣмъ
Бѣа снмнмн царѣе нечѣстнвѣе: Неронѣ, Нѣсторѣа и Дѣшлантѣан (sic),
Іродѣа і Декѣа, Максимѣанѣ, нгѣмон, Калѣфа вѣгорѣцѣ со Іюдою
на самѣмъ днѣ ко пропаствн, а Іюда в Сѣатанн на лонѣ мѣчнтѣса
вѣзъ млѣстн ош пащнцѣ шгнѣннаго звѣрѣа Левнѣадама. Тартарѣ-
ка бѣтѣса на ннхъ. Вѣззаконнѣ согрѣшнлн, вѣззаконнѣ и мѣчатѣса.

Не можахъ к томъ рещи ничтоже, но такмо мовлять: Судіе праведній, помилуй нас! Мдыхъ нх черкїе неспизамїи звѣри шгненнїи тергають нх, илже не кѣ числа; гади, سموковє сѣклаше нх непрестанно; жави, шпорницї, миши, прѣзїи и шершеница, пїсїи мѣхи, им же не кѣ числа.

Видѣвши прїстѣи Бїца шкрѣтнїи мѣки и рече: Горе грѣшником сим, яко без конца мѣка им!

Оувидѣли кїззаконницї мѣчимїи стѣю Бїцѣ и козопишл ко ней єдинѣм гласом велїим глїюще Радїйсѣ бл҃женнаи Бїце Дво, свѣте незуходїцїи! Радїйсѣ и ти, архїстратїиже Мїхалїе! Радїйте сѣ вси аг҃ли вїжїи! Молѣтїсѣ Бїгѣ за мир христіанскїи и за нас грѣшнїих! Яко ми грѣшнїи кїззаконницї ѿ кѣка свѣта не видѣхом, а тїпер тебе ради кидим свѣтъ. Не можем зрѣти до гори и долѣ, ко на нас рѣка клокочущаи очи пламень из سموлою залїзаетъ, а тїпер оугнишлѣсѣ рѣка грїмїацаи и мѣка шслабѣла нам, тебе ради, прїстѣи Бїце!

Тое видѣвши стѣи Бїца и рече: Горе грѣшником сим! И рече стѣи: Покѣж ми стїи ар Мїх., что сєгрѣшилѣ сїи?

Рече Мїх.: Бл҃гшїи, стѣи Бїце! Сїи рѣкѣ шгненнаи єстѣ родство шгню, я илже мѣчатсѣ крѣбкїици жидоке, распїшлє Снѣ вїжїи Гдѣ нашєго Іс. Хтѣ. Ко Трїїцѣ стѣю не кѣрєвали, вси мїзици поганстїи тїбе, стѣи Бїце, не кїзнакали, яко истїбе родїлсѣ Гдѣ нашѣ Іс Хс, правдивїи Мессїи.

И пакї шннх грѣшнїицѣ покрїла тма.

Рече Мїх.: Бл҃гшїи стѣи Бїце, ци хошшїи видѣти мѣкѣ христіанскѣю, гдѣ вѣдѣтсѣ за грѣхи мѣчїти?

Рече стѣи Бїца: Молїтїсѣ, стїи арх. Мїх., ѿкрїй вси мѣки, да вїжѣ нх своими шчїма!

(Далї будє.)

Іван Франко.

Щісня про Роланда.

Старофранцузький епос

CXLI.

В великій тузі йде царь Карло.
 Весь панцир вкрила борода его *).
 А всі барони коней бють що сили,
 І тужать всі, і кождий тни гризесь,
 Що не з Роландом він тепер: В сій хвили
 Роланд з Іспанським Сараценом бєсь.
 Будь ранний він, ніхто з них не спасєсь!
 В Карла хоробри шістьдєсять. Мій Боже,
 Деж царь той, князь, щоб військє мав так гоже?

CXLII.

Роланд — він бачить гори й долини, —
 Їїх трупом вкрили Франції снии.
 Він бачить їх і плаче лицарь добрий:
 „Нехай вам Бог платить, пани барони!
 Нехай він душі ваші в рай прийме,
 І на святих їх цвітах **) помістить.
 Над вас вазалів кращих не було!
 Як довгий час служили ви міні!
 Що світа ви здобули для Карла!
 Французька земле, любая країно,
 Зробило горе з тебе двєсь руїну.
 За мене мерли ви, пани барони,
 А я не міг вам дати оборони!
 Гей Олівєре-братє, я з тобою!
 Я з туги вчу, коли не згну в бою.
 Ходімо разом битись, друже мій!“

*) Пущена по панцири борода вважалась знаком погорди для непри-
 ятеля і визиваня его до бою.

**) „Святі цвіти“ стрічаємо дуже часто у давніх французьких поетів
 в тїм самім значіню, що рай.

CXLIH.

Вернувся на поле бою граф Роланд,
 Вернувся, як лицарь Дурендалем вдарив;
 Фалдрун де Шин розрубаний на двоє,
 Найхоробріших двайцять п'ять ушало.
 Так житись певно вже ніхто не стане.
 Як олень псами тровлений, погане
 Перед Роландовим мечем втікає.
 „Тай гарно-ж-бо!“ сказав архієпископ.
 „Такої вдачі лицареві й треба,
 Котрий у збруї раз сів на коня.
 В борбі будь він завзятий і кріпкий
 А то не варт він чотирьох денарів,
 А то б волів він у монастирі
 Цілійський день за грішних нас молитись.“
 На те Роланд: „Рубайтеж без пощади!“
 Сказав і знову в бій вдали ся Франки.
 Гей що тут страт зазнали християне!

CXLIV.

Хто тільки знав, що тут в полон ніхто
 Не дасть ся взяти, бив ся до загину.
 Тут кожний Франк як лев завзято бив ся.
 Тут і Марсіль по лицарьки списавсь.
 Вколов коля, що звався Генлон, як слід
 Острогами і вдарив на Бевона,
 Що в Белні та в Діжоні скиптр держить.
 Розбивши щит, він панцир з него здер,
 І вбив без напелу, а за хвилину
 Іверія з Івоном трупом кинув,
 А з ними враз Жерарда з Россілоу.
 Тут граф Роланд надбиг на оборону.
 „Побий же Бог тебе, — гукнув невірї, —
 За другів всіх моїх, за другів щирих!
 А на прощане ось тобі удар,
 Щоб тямив нині, як мій меч зове ся.“
 Гей, гей! Як вдарить граф, — не даром лицар,
 В мить праву руку відколов від пліч,
 В мить в Журфарета голову зрубав,

В русявого Марсілевого сьна.
 Невірні в крик: „Спаси нас, Магомете!
 Спасить боги всі, погубить Карла!
 Він тих гільтаїв на наш край наслав,
 Що згинуть, а не вступлять ся ніколи.“
 „Хіба втікаймо!“ кажуть. І як стій
 Сто тисяч війська в ростіч йде по полі.
 Тут вже ніхто їх не заверне в бій.

CXLV.

Втік царь Марсіль. Що з того? Ще лишивсь
 Марсілів вуйко Марганіс, володар
 Гармалії, Алферну, Карфагена
 Й проклятої країни Етіопів.
 В его державі чорний люд живе
 З великими носами, довговухий,
 Було ж їх разом звиш п'ятнадцять тисяч.
 З своїм поганим гаслом на устах
 Завзято й гордо йїхали на конях.
 „От тут і смерть нам“, каже граф Роланд.
 „Я бачу вже, що нам не жити довго.
 Та зрадник лиш спродасть себе тут тано.
 Вдарайтеж добре ясними мечами,
 І бийте ся за смерть чи за жите,
 Щоб Франція за вас не повстидалась!
 Нехай мій пан Карло, на поли ставши,
 Уарить покоси Сараценських трупів!
 П'ятнадцять против нашого одного.
 Він певно вас не злим згадає словом.“

CXLVI.

Коли Роланд побачив кляте племя
 Чорніше найчорнішого чорнила,
 В котрого зуби лиш білілись з тіла,
 Прошовив: „Знаю я то, добре знаю,
 Що нині всіх нас певна смерть чекає.
 Вдарайтеж, Франки, раджу вам тепер.“
 „А трусам ганьба!“ каже Олівер.
 Сказав і кождий Франк у бій ступав.

CXLVII.

Глядять невірні: Франків дуже мало;
 Їх зараз лекше, відраднійше стало.
 „Дурний Карло!“ говорять проїх себе.
 Сів Марганіс на конька-каштанка,
 Вколов его острогами зі золота
 І Олівера в плечі з заду вдарив.
 Від тіла ясний панцир відорвавши,
 Він спісом грудь прошиб ему на скрізь
 І так сказав: „Отсе тобі удар!
 На горе тут Карло тебе оставив.
 Нашкодив нам, та щоб хоч не чванив ся.
 На тобі я за наших всіх піштив ся.“

CXLVIII

Почув смертельну рану Олівер.
 В руці его був ясний Гальт-клер.
 Як вдарив Марганіса по шоломі,
 Розсипав цвіти й дороге камінє,
 Розчерепив на двох лоб по зуби
 І вбив на смерть его, а вбивши каже:
 „І ти від згуби не спасеш ся, враже!
 Не скажу, щоб Карло не мав тут страт;
 Однак і ти своїй ні другій жінці
 Не похвалиш ся вже в своїй країні,
 Що на денара верх взяв наді мною
 Або зробив кому із нас що злого.“
 Сказав і зве Роланда на підмогу.

CXLIX.

Смертельну рану чує Олівер.
 Тут віколи вже піштуру відкладати;
 Він бєсь по лицарськи в густій товщі,
 Щяти з залками лаже він і спіси,
 Калічить ноги, руки, б.ки й плечі.
 Хтоб бачив, як ранив він Сараценів,
 Як без утоми клав за трупом трупа,
 Згадав би зараз доброго вазала.
 Він тямить влчч Карла і божду мить

Могучо, дзвінко „Монжуа“ кричить,
 І зве Роланда, свого друга й пера:
 „Пристань до мене, каже, пане брате!
 На жаль і сум прийдесь нам днесь розстатсь.“

CL.

І дивить ся Роланд на Олівера, —
 Ёго лице без краски і бліде;
 Він весь куцає ся у ясній крові,
 Що в низ ручаями так і пливе.
 „О Боже, Боже,“ каже граф. „Мій друже,
 Згубила вдача лицарська тебе.
 Не буде рівного тобі ніколи.
 Солідка Франціє, ти днесь остала
 Без лицарів найкращих, чести й слави.
 Володаря великий смуток стрів!“
 Сказав Роланд і на кони зімлів.

CLL.

Зімлів Роланд вже з гора на кони.
 Смертельну рану чує Олівер;
 Мутні вже очі в него з браку крові;
 Не бачить він ні з близька ні з далек.
 Так ясно, щоб пізнати жіг кого.
 Коли з Роландом другом стрів ся, вдарив
 Ёго в щолом золочений так міцно,
 Що розколов его по сам візир.
 Се щастє лиш, що чашки не займив.
 І здивувавсь Роланд по тім ударі,
 І так спитав его солодко, ніжно:
 „Не вже ж ти се на правду, пане брате?
 Та ж я Роланд, що так тебе любив!
 Чей не зірвав ти ще дружби зі мною.“
 „Се ти говориш?“ каже Олівер.
 „А я й не бачу вже тебе, Бог свідок!
 Прости міні, коли тебе зранив.“
 Ёму Роланд: „Нічого ще не сталось.
 Прощаю тут тобі і перед Богом.“

Таке сказавши, кинувсь в обійми.
Сердечнеж то було прощанє їх!

CLII.

В обіймах смерти чусь Олівер,
Очима страшно завертає в лобі
І тут же тратить зір і слух цілком.
Він зсів з коня і до землі припав,
Простер до неба обі руки й молить
Всевишнього, щоб рай ему подав,
Щоб Фравцію солодку і Карла
Помилував, а перше всіх Роланда
Холоне серце, зсунув ся шолом,
Він сам як довгий ниць унав на землю
І вмер хоробрій, більш ему не жити.
Роланд заплакав, затужив по нім;
Так вже ледви чи стане хто тужити.

CLIII.

Побачив граф Роланд, що друг помер
І ниць лежить лицем до сходу сонця,
Побачивши так ніжно заривав:
„На горе ти відважний вдав ся, друже!
Рогамн, днями в парі ми жили;
Ні ти мні, ні я тобі що вдіяв.
Коли ж ти вмер, жите для мене — горо.“
Так голосив Роланд, аж обімлів.
На коняку своїм на Вейлантіфі.
Держать его на нім присішки золоті;
Щоб як подав ся, власти не дадуть.

CLIV.

А поки граф Роланд по сій нетямі
Прийшов до себе і притомний став,
Его спіткало превелике горе,
Бо крім Турпіна і Валтера з Люми
Всіх Франків стратив, — в бою полягли.
Валтер вернувся із за високих гір,
Де мав з Іспанцями горячий бій.
Побив невірних, але й військо стратив
І рад не рад на доли втікши, зве

Собі тепер Роланда на підмогу :
 „Гей деж ти графе, лицарю могучий?
 Де ти лиш був, там я не знав що страх.
 Я-ж той Валтер, що Маелгут здобув,
 Свояк старого, сивого Дроона, —
 По вдачі лицарській твій ширий друг!
 Розбитий щит мій, зломаний мій спис,
 І панцир в мене порваний, подертий,
 І списом тіло з'оране мов, —
 Хоч вжру, я дорого спродав житє.“
 Вчув се Роланд. Він поводи звільнивши,
 Вколов коня й пустивсь єму на стрічу.

CLV.

Гей закіпів Роланд гнівом у горю.
 Як кинув ся в товпу, як став рубати, —
 Іспанців двацять трупом положив.
 Шість вбив Валтер, а п'ять архієпіскоп.
 „Га, зрадники!“ розсердилися невірні.
 „Глядіть, панове, щоб живі не вийшли!
 А хто позволить їм спасти ся, — трус.“
 І мов на глуз поніс ся крик у поли,
 І з всіх сторін ударили невірні.

CLVI.

Моторний, жвавий вдав ся граф Роланд.
 Валтер із Люми дуже добрий лицарь;
 Турпіна собі ж досвідчений та бравий, —
 Один одного не відступить в бою!
 В товпі всі три з невірними поблизь.
 Хоч і було в них тисяч піхотинців,
 Хоч сорок тисяч там кінних було,
 Вони до них не важилась зблизитись,
 Лише кидали довгі списи й коня,
 Пускали стріли й ратнища метали.
 Валтер упав від першого удару.
 В Турпіна з Реймс цілий прошибли щит,
 Крізь сталь шолома голову зранили,
 Порвали панцир, зніщили, й на тілі
 Чотири рани копем завдали,

А далі вбили і кова під ним.
Нещасна доле! на землі й Турнін!

CLVII.

Коли Турнін побачив ся побитим,
Коли почув чотири рани в груди,
Він жваво схопив ся на різні ноги,
Глядить Роланда, бачить, відбігас
І каже: „Ще я не побитий, друже!
Хоробрий лицарь, поки жив, не здасть ся.“
Сказавши се сталезового Алмаса
Добув і тисяч раз в товпі них вдарив.
Дізнавсь Карло, що не щадив нікого:
Лежало пять сот трупів біля него
Були порубані на двоє й ранні,
Були й такі, в котрих голов не стало.
Так каже хровіка й наочний свідок,
Барон, святий угодинок Божий Жіль,*)
Що все синсав в монастири, в Лаоні.
Невіжа, хто б перечити поспів.

CLVIII.

По молодецьки бє ся граф Роланд.
Горяче тіло аж купаєсь в поті,
А в голові важкі, пекучі болі;
В ній виски трісли, ще коли трубів.
Він рад би знати, чи прийде Карло;
Взяв Оліфанта й слабо-слабо грає.
І став володар, чує тихі звуки
І каже: „Горе, горе нам, панове!
Не стане нині в нас Роланда графа.
По грі тій бачу, що ему не жити.
Хто рад поспіти, най же шпарко йде.
Заграйте в труби, кільки їх знайдєсь.“
Гей як заграють в сорок тисяч труб,
Заграли гори й долини озвалнсь.

*) Святий Жіль мав се все бачити в одній візії, котрої удостоїв
его бог.

Невірні вчули, та не рад ніхто;
Одні одному каже: „Йде Карло!“

CLIX.

„Се йде володар“, гонять невірні.
„Вже й чути, як французькі труби грають.
Коли Карло прийде, ми всі пропади.
Роланд живе, — нова війна настане;
Пропав наш край, Іспанія пропала!“
Так кажуть і чотиреста в шолозах
Найкращих в бою лицарів повстало;
На смерть з Роландом бити ся пішли.
Тут буде праці графови чимало!

CLX.

Коли Роланд побачив їх, вступила
Така відвага в него, бодрість, сила, —
До смерти бити ся постановив.
Вколов коня острогами зі злога,
Помчавсь вперед на скорім Вейлантіфі,
І кинув ся у найгустіші лави,
А з них Турнін, архієпископ бравий.
„Там, друже, вдар!“ одні одному каже.
„Я чув, — щось грало. То французькі труби.
Се йде Карло; він нас спасе від згуби.“

CLXI.

Роланд ніколи труса не любив,
Лукавого й бутного чоловіка,
Ні лицаря, що був лихий вазал,
А до Турніна він промовив так:
„Я йду, а ти пішки ходиш, пане;
З любови я з тобою в парі стану.
Доброю чи лихом — ми ділитись будем,
З тобою нас вже не розлучать люде.
З невірних днесь підемо в бій останній;
Кріпкий удар лиш Дурендаля гідний.“
„Трус, хто не бити ме!“ сказав Турнін.
Карло прийде, — за нас піметить ся він!“

СXLII.

Невірні кажуть: „На що ви родились?
 Заглади день настав для нас тепер.
 Погибли наші пери й полководці,
 А тут ще йде Карло з великим військом.
 Раз в раз французькі труби грають дзвінко
 І „Монжуа“ вокруг лунає грізко,
 А граф Роланд набравсь такої сили, —
 Нема людей, котрі б сі зломил.
 Ще раз хйба стрібуймо і шабаш!“
 Всі ратища поспішали нараз;
 Посвпали ся коня, спіси, стріли,
 Порвали, знищили Роландів панцир,
 Щит подіравили й на прах розбили,
 А тіла все й тепер ще не займили,
 Лиш Вейлантіф дістав звиш двайцять ран:
 Під графом коньк трупом положив ся.
 Невірні втікли, — граф один лишив ся,
 Лишив ся без коня вже й граф Роланд.

СLXIII.

Втікали люті, бішені невірні,
 В свою Іспанську землю всі втікали,
 Та граф Роланд не гнав ся в слід за ними,
 Бо Вейлантіфа-конька не стало.
 Він рад не рад оставшись піхотинцем
 Несе архієпископови поміч.
 Знімає з него золотий шолом,
 Звічає ясний панцир обережно
 І рве цілу одежу на шматки,
 Обв'язує ему глибокі рани
 А там притис его до свого серця,
 Поклав легенько на траву зелену
 І так просив его сохлдоко, любо:
 „Тепер позволь ніти міні, сердечний!
 Товариші, що нам були так любі,
 Погибли. Годі їйх так полишити;
 Я рад би віднайти їйх, позбирати
 І проти тебе гарно уложити.“

„Іди й вертай,“ сказав Турпін поволи.
„Тепер вже наше, слава Богу, поле!“

CLXIV.

Вернувсь Роланд, іде широки поем,
Глядить по долинах, глядить по горах,
Знайшов Жеріна-друга і Жерера,
А біля них Отуна й Беренгера,
Знайшов і Анзеіса і Сансуна
І сивого Жерарда з Руссіахону.
Знайшовши, по черзі всіх забрав
І віс тули їх, де Турпін лежав.
Тут клав рядом всіх близь єго колін.
Не в силі скрити сліз гірких Турпін
Знімає руки й благословить їх
І каже: „Горе стріло вас усіх.
Най Господь душі ваші в рай прийме,
Най на святих їх цвітах умістить.
До мене тоже смерть моя спішить,
Карла я тоже не побачу вже.“

CLXV.

Вернувсь Роланд, іде й глядить по поля,
Знайшов і свого друга Олівера.
Бере єго, до серця свого горне,
Йї послідних сил добувши, йде к Турпіню.
Кладе єго між прочими на щиті;
Турпін хрестить єго і благословить,
А графа туга-жаль за серце ловить.
Він каже: „Гарний друже Олівере,
Князя знатного сину, Реніера,
Що край мав по долину Рівієри!
Чи сієс ломити, чи розбити щит,
Чи злих людей лякати і корити,
Чи спомогти мечем і словом добрих,
Ти скрізь був перший, лицарю хоробрий.“

CLXVI.

Коли Роланд побачив мертвих перів
А поміж ними й друга Олівера,

В нія серце зрушилось і він заплакав,
 Заплакав гірко й на виду поблід.
 З великих жалів встояти не міг, —
 Зімлів Роланд і повалив ся з ніг.
 „На горе ти вродивсь!“ сказав Турнін.

CLXVII.

Глядять Турнін, як зліє граф Роланд,
 І вчувши в серці превеликі жалі,
 За Оліфантом простягає руку.
 Потічок бистрий був у Ронсевалі.
 Щоб хоч води Роландови подати.
 Пустився, йде дрібним, непевним кроком,
 Та так охляв, що й не постушить далі.
 За много кровц, сил за много втратив.
 Ще й горів полем не уйшов, як серце
 Застгло в нім. Він впав, а люта смерть
 Трівогою свій прихід заповіла.

CLXVIII.

Коли Роланд отямившись підвів ся
 На ноги, він страшений біль почув.
 Бо скинувши докола бистрим оком,
 Крізь мертвих перів на траві зеленій
 Побачив благородного барона,
 Турніна, — й він поляг тут в імя боже!
 Ще к' небу очи верне й сповідаєсь,
 Ще простягає обі руки к' небу
 І молить Бога, щоб слу дав рай.
 А там і вмер Карла хоробрий лицарь.
 Що в лютих боях, в казанях чудових
 Поборював противників Христових.
 Нехай же й Бог помилує его!

CLXIX.

Роланд побачив на землі Турніна,
 А з него вже й вихотуєсь нутро
 І вступає м'ясок на чоло.
 На знак хре та покладані на груди
 Віленькі, гарні ручевьки его.

Тей заривав Роланд звичая Франків:
 „Мій лицарю ти гарної породи!
 Небесноу тебе я днесь вручаю;
 Не буде в него кращого слуги.
 Не було по апостолах пророка,
 Щоб вчив людей, закон беріг як ти!
 Нехай дума твоя скорбот не знає,
 Нехай на встяж отвориць ся їй рай“

CLXX.

Роланд почув, що смерть его вже близько,
 Що в него мозок вступив крізь вуха.
 Вія в бога просить ласки ще для перів,
 А в Гавріїла — ангела для себе.
 Щоб бездоганно вмерти, Оліфанта
 Бере у руку, Дурендаля в другу
 І йде не далі як стрілою з лука
 Досяг би, полех по землі Іспанській.
 На горбику під деревом чудовим
 Стовпи чотири з мармуру стояли.
 Тут обіжлівши на зелені траві
 Упав Роланд: зближалась смерть поналу.

CLXXI.

Із за високих гір, дерев високих
 Стовпи чотири з мармуру ясніють,
 Де граф Роланд в траві зеленій мліє.
 Прикинувши ся трупом, бачним оком
 Слідить за ним один невірний з боку.
 Дарма що кров амвала вид і тіло,
 На поги встав і біг до графа сіло.
 А гарний був і хоч куди юнак!
 З бути пустив ся на шалене діло.
 Діжнувся Роланда, меч его бере
 І каже: „Тільки й жив Карла сестрінок!
 Сей меч я до Арабії візьму.“
 Та тут Роланд прокинувся мов зі сну.

CLXXII.

Роланд почув, що хтось за меч хватив,
 Почув і глянувши промовив так:
 „О скільки тямлю ще, то ти не з наших!“
 І взявши ріг, що був ему так любий,
 В шолох стрійний цінним камінєм вдарив
 Так що пробив ним сталь і кости в лобі,
 Що й очи з лоба геть повилливали.
 У ніг єго він трупом положив ся,
 А граф сказав: „І де ти взявсь такий
 Зухвалий, що посмів мене займати?
 Хто се почує, скаже — біспуватий.
 Так вже і ти розбитий, Оліфанте!
 Розспалось і золото й діянанти!“

CLXXIII.

Роланд почув, що тратить зір цілком.
 Єго лице без краски стало, біле.
 Однак він встав, добув послідних сил
 І двацять раз мечем заваято з жалем
 О сірний камінь вдарив. Сталь дзвеніла,
 Однак не вищербилась ні зломилась.
 І каже граф: „Дай сил міві Маріє!
 Ох Дурендале, лишенько твоє!
 Коли я ввру, не будеш в пошанівку.
 А тільки бойів виграв я з тобою,
 Такі сніги шпроккі здобув
 Я для Карла з сідою бородою.
 Ти не у труса, Дурендале, був;
 Носив тебе вазал хоробрій. Довго
 Не буде вже у Франції такого!“

CLXXIV.

Ударив граф Роланд мечем о камінь,
 Та не зломилась сталь, лиш задзвеніла.
 Коли побачив, що ніяк зломити
 Сі те мож, став илакати — тужити:
 „Гей мій ти ясний, білий Дурендале,
 Як пшво ти блищаш, горш до сонця!“

Володар був в долині Маріани,
 Коли Бог вислав ангела до него
 З тих, щоб тебе хоробрий граф дістав
 Великий царь міні его віддав.
 І щож, я з ним здобув Намон Карлови,
 Британську землю, Мен і Пуагу,
 Здобув ему Нормандію цілу,
 Провансію і Аквітанський край.
 Ломбардію й Романію зайнявши
 Я Фландрію й Баварію підбив,
 Завоював Бургундів, Поляків,
 Над Цариградом власть его скріпив.
 Що він захоче, те і роблять Шкоти,
 Ірландці, Англічане і Саксонці.
 Я з ним підбив всі землі, всі народи,
 Котрих царить Карло сивобородий.
 Той меч — моя журба, мої всі муки.
 Від ганьби, боже, Францію спаси!^а

CLXXV.

І знов Роланд о сірпий камінь вдарив,
 Так сильно вдарив, що й сказати годі.
 А меч дзвенить, не ломить ся, не гнесь:
 Що вдарить ним, він к небу відобесь.
 Коли побачив граф, що не зломити
 Ему меча, став загідно тужити:
 „Мій ти свячений, гарний Дурендале,
 Ти много в золотій ручці мощів крпеш, —
 Петра святого зуб і кров святого
 Васплія й волосє пана мого
 Святого Деніса й Марії одіж *).
 Тобі в руках невірних бути годі!
 Ти христіянам лиш служити маеш,
 По тебе трус сягнути б не посмів.
 Широкі землі я підбив з тобою
 Для короля з сідею бородою;
 Скріпив ся ними царь, забагатів!^а

^а) В ручку кожного дорогоцінного меча вправлявано мощі святих.

CLXXVI.

В обіймах смерти чує ся Роланд;
 Смерть з голови до серця підступає.
 Він бігом майже під ялицю йде
 І на зелені трави виць паде.
 Меч і трубу вкриваючи собою
 Звернувся до Сараценів головою,
 Звернувся до Сараценів, бо хотів,
 Щоб кождий лицарь, щоб Карло повів:
 „Отсе був граф! з побідою вишрав.“
 А там покаявшись своїх гріхів,
 Він Богу в жертві рукавицю дав.

CLXXVII.

Роланд пізнав, що час єго минув ся;
 На горбі до Іспанії звернув ся
 І став рукою бити ся у груди:
 „Вина моя перед тобою, Боже,
 В моїх гріхах великих і жєлих,
 Котрих я від уродження годни
 До пнишньої дини допустивсь.“
 І він простяг до Бога рукавицю,
 А к нему з неба ангели зійшли.

CLXXVIII.

Конає під ялицею Роланд
 Звернувшись до Іспанії лицем,
 Конає і нагадує собі
 Всі ті краї, що їх підбив в борбі,
 Солодку Францію, рідню свою,
 Карла, що паном був єму і батьком.
 Як тут єму не плакати, не зітхати!
 За себе теж не хоче забувати.
 Він сповідась, ласки в Бога молить:
 „Правдивий батьку, що не знаєш ложи,
 Що Лазаря святого вивів з гробу,
 Що Даніїла львом не дав пожертви,
 Збав і мене від кар і мук по смерти
 За всі гріхи, яких я допустив ся.“

І він дав Богу в жертві рукавицю, —
 Сі архангел Гаврііл прийняв, —
 А сам на груди голову склонив,
 І смерті ждав на вхрест аложивши руки.
 Післав до него Господь Херувима,
 Й поборника алах духів Михаїла;
 Між ними й ангел Гаврііл прийшов;
 Прийшли, щоб взяти душу графа в рай.

CLXXIX.

Роланд помер, — Бог душу в рай забрав.
 Ось вже й володар в Ронсевалі став.
 Нема тут шляху, стежки тут нема,
 Нема ні ліктя ні стопи землі,
 Де б Франк або невірний не лежав.
 І каже царь: „Деж ти, сестрінку гарній,
 Де Олівер, архієпископ де?
 Де дівсь Жерін з товаришем Жерером,
 Де діли ся Отун із Беренгером.
 Івун, Іворін, серцю дорогі?
 Що стало ся з Гасконцем Енгелером,
 З князем Сансуном, АIZEISOX бравим?
 Де є Жерард старенький з Руссіллоу,
 Де пери всі, котрих я туг оставив?“
 Даремний труд, не відповість ніхто.
 „І що я, Боже, варт, сказав Карло,
 За те що в бою не було мене!“
 Він з горя-туги бороду всю рве,
 А лицарі заплакали й собі.
 Йїх двайцять тисяч на землі вилівало.
 Князеви Найм так жалко, тужно стало!

CLXXX.

І не було тут лицаря, барона,
 Котрий би з туги гірко не ридав
 За сином, братом рідним чи сестрічкою,
 За другом чи за лешиком своїм.

Чинало їх тут шло на земли.
 Князь Найм лиш розум ще зберіг здоровий,
 Він перше всіх оттак сказав Карлови:
 „Дивись, дві яли, бачиш, перед нами
 Ще курить ся дорога туманами.
 Довзі там невірних військ мабуть.
 Ти ще піястив сю тугу, — далі в путь!“
 „Як се далеко, каже царь, мій Боже!
 А рада добра й чесна. З первоцвіту
 Воин солодку Францію обдерли.“
 І клче царь до себе Гелууна,
 Тедбалда з Рейме, Мілопа і Отуна *)
 І каже їм: „Пильнуйте поля й гір!
 Най мертві так лежать, як і лежали.
 Глядіть, щоб лев лиш не закравсь ні звір,
 Щоб щитовосці й чурп не зближались,
 Щоб не зближавсь вікто, аж поки я
 По воли божій вернусь в ті поля.“
 А ті єму на те солодко - любо:
 „Твоя, наш царю й пане любий, воля.“
 Сказали й тисяч лицарів взяли.

(Далі буде.)

Із французького переклав
 Василь Щурат.

*, Похибка переписувачів, яких в тексті стрічаємо й більше. Смерть
 Отуна в попередній тїраді оплакує Карло; в сїй він являєсь хибно
 живим.

СТАРИ ХАРТИ ВІЛЬНОСТІ.

II.

Середньовічні англійські харті.

1. Політичні порядки саксонської Англії.

Між державами, котрі були основані варгарами в провінціях західно-римської імперії, саксонська Англія може вважатись за державу найбільше німецьку. Римляне покинули Британію ще перед появою там Англів і Саксів (з 449 р.); Брити, мало ще рожанізовані, були знищені Англосаксами, або вигнані, або повернуті в рабство в усій Британії окрім її західних країн. Ми можемо а ргіогі навести, що Англосакси, оселившись у Британії, перенесли туди ті політичні порядки, котрі описав Тацит у своїй „Германії“, — тим більше, що Англосакси переселились у Британію не самими вояцькими товариствами (як се було з Германцями в других провінціях), а також і цілими громадами.

Ми нагадаємо тут слова славного історика про володарів і народні віча у Германців. „Германці, — каже Тацит, — беруть собі царів зглядно до благородства, а проводирів зглядно до мужества (*reges ex nobilitate, duces ex virtute sumunt*). Тільки ж царі не мають безграничної і самовільної власти, а проводирі впливають більше призіром ніж властю. Коли вони рішучі, догадливі, коли (в битві) ідуть попереду ридів, то викликають до себе заливліве. З рештою ні вигорювати, ні вязати, ні бити віхто не може окрім священника.“ (*Germania, VII.* „Справи дрібніші обсуджують князі (*principes*), важніші — всі, але так, що і ті справи, про котрі ріша народ (*plebs*), обсуджують ся князями. Окрім пригод наглих, незвичайних, сходять ся в певні дні: на нові місяця або на повні... На вічах сплять оружні. Тишину встановлюють священники, котрі мають тоді і право карн... Потім говорить царь або князь (*rex vel princeps*), котрого вислухують зглядно до его віку, благородства, вояцької слави, красномовства, далеко більше зглядно до его вмілости уговорювати, ніж до права невелівати. Коли его думки не подобають ся, то огуда показує ся галасом, а коли подобають ся, то народ трясє зброєю; се в них найночеснійший спосіб згоди — зброєю! На сих вічах можна

і обвинувачувати і починати карні справи. На сих же вічах вибирають ся і князі, котрі роблять суд по округах і селах (*principes, qui iura per pagos et vicos gerunt*). Їм помагають сотні дружків (*comites*) з народу*). Особливе благородство або великі заслуги предків дають чин князів і дітям їх. Решта пррстає до дужших і рашійше признаних. У них (Германців) не вважає ся за сорог бути серед дружків (*inter comites*). Самі дружки ділять ся на чини по волі того, за ким вони слідуєть. Дружки дуже змагають ся один перед другом, хто матиме перше місце при проводиреві (тут Тацит знову ставить слово *arud principum*, хоч тут можна було б сказати однаково і *arud ducum*) а князі змагають ся про те, в кого дружків більше і сміливіших... Хто перевага других числом і мужеством дружків, той славен не лишень серед свого роду, а й у сусідніх племін: до того йдуть послы, того багатять дарунками, і одна слава таких часто спивя війну.* (*Germania. XI—XIII*).

Не гляючи на славу Таціта, вписані слова его на так то ясні. В них не досить відділені прояви життя племінного і родового або кланового**, а також не показана різниця між царями (*reges*) і князями (*principes*) та проводирями (*duces*). Лишень супоста-вляючи Тацітову термінологію з Цезаревою, та по аналогії, можна думати, що князі були нормальними начальниками кланів, царі були більше почесними главарями племін, котрі складались із кількох кланів, а проводирями звались старші над охочими воляцькими товариствами (*comitatus*), котрі мали за ціль напади на сусідів, а також начальники кланового або племінного війська в часи війни. В обох випадках чин проводиря міг сходитись з чином князя або царя, хоч міг бути і окремих від них.

Хоч з початку фактична сила проводиря могла держатись лишень на виборі від громади або племені або на признаню дружками, тільки ж вона мала в собі зерно нізнійшого абсолютізму начальників, а надто

*) Ми раді б перекласти Тац товних *comites, comitatus*, дружинники (від староруського дружина), бо се слово точно передає суть відношення такого роду між князями і їх помічниками, на пів товаришами, на пів васалами. — та замість него вживаємо слово дружки, від дружко. як зуть у нас на весілях товариша молодого, котрий зне ся князем.

**) Кельтське слово клан (або *clan*, — власне на сїни) добре характеризує громаду, котрі члени вважають ся походжаними від одного предка (хоч би така думка і була фактивна), бо клани задержались в гірській Шотландії ще в XVIII ст і по тія можна судити, що таке були громади, котрі Рязяне звали *gentes* (словянські роди).

коли власть проводиря повторно вдержувалась в одній сім'ї в куні з чином князя або царя. Такого роду проводирі-князі і проводирі-царі були по більшій часті начальники тих воєнків, котрі позавоюювали різні провінції римської імперії і заоснували там варварські держави. Такого роду проводирі були і між тими, котрі оснували в Британії різні англосаксонські держави.

Англосаксонський писатель VIII в. Беда, що написав церковну історію своїх земляків (*Historia Ecclesiastica gentis Anglorum*, до 731 р.) малює нам політичні порядки старих континентальних Саксів ось як: „Старі Сакси не мають царів, а лишень багато старшин, (котрих Беда зве по латинському чудно — *satrapae*), котрі начальствують кожний над своїм родом (*suae genti praepositos*). Коли приходить ся до війни, ті старшини кидають жереб, і кого жереб покаже, того й слухають ся як проводирі на час війни; а після війни всі старшини стають рівними по власті.“ Супоставляючи ці слова з тих, що знаходимо у Таціта, Цезаря і в літописях англосаксонських, можна думати, що слово *satrapa* у Беди відповідає слову *princeps* у Таціта і *ealdorman* (старий, старшина), котрих літописі англосаксонські звать тих двох начальників, що привели Саксів у Вессекс (495). Це слово очевидно значило голову клана. Але ж літописі англосаксонські вживають і другого терміну *heretoge* (нім. *Herzog*) котрих звать Генгеста і Горсу, перших, котрі привели Саксів у Кент (449). Беда передає слово *heretoge* словом *dux*, котре мусить відповідати Тацітовим начальникам охочих товариств, — *comitatus*.

Власть таких двох родів начальників, земельних і воєнних, мусіла зміцнитись серед Англосаксів у новій країні, Британії, бо потреба боротись з Британіями мусіла підняти диктатуру, а важність начальників при поділі новозавойованої землі мусіла підняти їх авторитет і окрім того скупляти в їх руках здобич і рабів. Скоро прибавив ся вплив римсько-християнських політичних думок, після того як Англосакси почали (з 597 р.) вихрещуватись у папських місіонерів, котрі маючи інтерес в підпорядкуванню королів, скрізь проповідали божественний початок їх власті. Не без наслідків у сему мусів бути також приклад франкських королів, що раніше піддали римсько-християнському впливови, в сінях котрих королі англосаксонські брали собі іноді жінок християнок

Уже ельдормени Цердик і Книрк, переселившись у Британію, взяли собі титул царів або королів (*rex, cuning*). Претензі на абсо-

лютія вбільшилися у християнських королів, а надто в тих, котрі претендували на владу над усею англосаксонською Британією і над кельтськими князями західної Британії і Шотландії. Так Освальд, король Нортумбрії (634—642) писав свій титул так: „всєї Британії імператор, поставлений богом“ (totius Britanniae Imperator ordinatus a Deo). Королі Вессекса, котрі дійсно з'єднали всі англосаксонські держави (827) і прийняли підданство (commendatio) кельтських князів (924), вже присвоюють собі римські імператорські титули: Imperator, Caesar, Imperator Augustus і навіть візантійський Basileus. Так далеко відійшли государі англійські від тих кланових, на пів виборних начальників, котрих Беда назвав чудненько сатрапами, видно вважаючи за багато звати їх і reges і principes.

Відповідно такій переміні політичній наступила переміна і соціальних порядків серед Англосаксів у Британії. По словах Нітгарда Франка, що описував життя тих Саксів, з котрими воював ся Карло Великий, у цих Саксів були ще три класи: благородні (edhilingi, nobiles) вільні (ingenuiles) і раби (lazzi, serviles). Початки таких класів бачимо вже в Тацітовій Германії, і англосаксонська термінологія вже рано відрізняє благородного (eorl) і простого чоловіка (seorl, нім. Kerl), а також рабів, котрі набирались найбільше з покоряємих Бритів. Війна а також вбільшуване власті королів, їх дружків (gesindes, comites) і потім їх слуг дворових (Thegn, Thane) і урядників мусіли вести все до більшого виділу зо всенародної землі (folkland) участків землі відписаної (bookland) в особну власність панства, котре виділялось з маси вільних людей *).

Характеристично, що коли встановлялась політична єднота англосаксонська під королями всеї Англії (totius Angliae), то стара назва eorl, котра означала благородного, або кажучи словянським словом, зежського боярина, заміняє ся назвою королівського слуги, чиновника (minister від manus — рука), thane, і цих слухом зве себе англійський аристократ в переднорманську добу.

Треба завважити, що під урядом цих королів Англія в одному випередила всі другі новоеврейські держави: коли не числити кельтського Вельса (Валліса) і півкельтської Шотландії та остр. Мена, то власнито Англія вже в IX в. показує ся політично поєднаною. Напад

*) Примір такого виділу мусіли перш усього подавати відносн землі церкви і монастирі.

Данів тому не шкодять, а напроги підцирають оборонну диктатуру Альфреда Вел. і єго династії серед Англічан, а Дани вдовільняють ся землею, котра їм відступлена, признаючи верховне головенство англійського короля, до того часу, коли вони зближають ся з Англічанами на стілько, що входять просто в число єго підданих (924). Навіть хвилює завоюване Англії скандінавським королем Канутом Великим (1016—1036) помагає політичному поєднанню Англії, а не шкодить єму, бо сєй король всеж таки зве ся королем Данії і всеї Англії, і коли єго велика держава, що не мала ніякого природного звязку в частинах своїх, розпалась після него, і династія Альфреда Вел. вернулась у батьківщину, то вона тим більше без перепони починає урядувати над усією Англією.

Се первенство Англії перед другими сєдєньовічними державами Європи з огляду на політичне поєднанє, котре по части виходило з єї невеликого обштуру і островного стану, важне по своєму впливу і на другі політичні відносини. Коли б уже вважати, слідом за філософами історії націоналістичної школи, державну єдність за річ римську, то треба б було сказати, що найбільш германська держава з числа заложєннх по колишнім римським провінціям дійшла раніше других до сєго римського ідеалу!

Відповідно такій переїміні влади начальників змінив ся і характер народного віча у Англосаксів. Людність Англії тепер являє ся нам правильно зведеною в тісніші і ширші групи, з котрих кожда мала своє віче (*gemot*, німецьк. *Gemeinde*, громада) з більшою чи меншою компетенцією. Громади сільські, (*tun*, новоангл. *town*) і укріплені міста, городи, (*burg*, новоангл. *borough*, нім. *Burg*) мали часті віча, періодичні і надзвичайні, для своїх справ і для участі в суді, навіть тоді, коли він робив ся від імени феодального пана або короля суддям, котрих вони назначали, а в вільних громадах і для вибору старшини громадської (*tungerafa*) і завше для вибору єго помічників. Цєвє число громад складало сотню (*hundred*), котра ставила примірно 100 вояків, або збройний оружий округ (*Warentake*, від *waren* — зброя, нім. *Waffen*) в колишніх данських округах, і відповідала Тацітовому *pagus*. Сотня мала свої віча щомісячні, на котрі приходили старшини і вибрані послы громадські; віча ті мали компетенцію судову і фінансову (розклад податків). Кілька сотень складали шер (*shire*) або графство, з котрих деякі були перше королівствами. На чолі їх стояли ельдормени, котрих назначали королі в куні з радами національними і котрі командували

красних військом в часи его збору, і шеріфн (shiregerefa, новоангл. sheriff), котрих назначали короді переважно для збору податків краєвих і державних. Віча в графствах (shiregemot) в другій половині англосаксонського періоду бували по закону два рази на рік і владжували справи судові, фінансові і навіть церковні, бо на них бували і висші церковні достойники краєві.

Самоуправа державна виявлялась радами національними, котрі звались witenagemot (wite, новоангл. — wise, нім. weise, мудрий, відущий; witenagemot — збір відущих) а також mycelgemot — великий збір, або mycel getheah (нім. Gedacht) велика дума*). Склад сих зборів видно в їх назві: Witena — gemot. Се не всенародче віче, а збір людей, котрі офіційно признані як більше відущих, хоч формули тогочасні про деякі з тих зборів, котрі збереглись в літописях і актах, говорять і про народ в таких напр. словах: „в присутности народу“, — або „в загальнім зборі народу“ (cum praesentia populationis, populi generalitate) і т. і. Проф. Фрізен дума, що в теорії всякий вільний Англічанин мав приходити на вітенагемот, але на ділі там були присутні висші достойники духовні і світські, приближені короля і найближші до місця збору люди. Про теорію в ті часи говорити трудно. Фактичні свідчення дійшли до нас про вітенагемоти в малих англосаксонських королівствах і потім в усій Англії, говорять, що звичайно склад сих зборів був далеко не демократичний**).

Випадки, в котрих говорять ся про присутність народу (populi plebis і т. і.) на вітенагемотах, належать до пригод надзвичайних, як вибір або посвята короля, ствердження законодавчих збірок і т. і., коли і в интересах самого уряду було скликати як найбільше народу не стільки для обрани справи, скільки для того, щоб обавити народови постанову прийату королем з его радцями, бо в ті часи другі способи публікації були трудні. Або се були пригоди революційні, як переміна короля, коли заінтересоване есторонництво являлось зі своїм військом, приводило як найбільше своїх прихильників і всцювалось

*) По латинському сі збори звались також різно: commune consilium, curia magna, assisa generalis, placitum omnium liberorum et hominum і т. д.

**.) Звіткя про 147 вітенагемотів з 692 до 1066 р. зведені в праці Kemble. The Anglo-Saxons in England, 2 т. 1849, єсть і німецький переклад і се в загальні найкапітальніша робота про історію Англії в саксонську добу.

надати своїм учникам як найбільше загально-народний характер. Звичайні ж збори вітенагемотів були небагатолюдні і далеко не демократичні. Так напр. звістки про такі збори в королівстві Мерсії показують такий склад: п'ять єпископів, від п'яти до шести ельдорменів (*rgin cires, duses*) і стільки ж тенів (*ministri*). В X. ст. на вітенагемотах зєдваної Англії звичайно було: 2 архієпископи, 2—4 кельтських князів, 17 єпископів, 4 аббати, 12—15 ельдорменів, 50—54 тенів.

Компетенції таких зборів не були означені ніяким законом і через те залежали від випадків і на ділі були дуже широкі. Вони обнімали власне всі справи світські, а часто навіть і церковні, бо на вітенагемотах сиділо і все вище священство. Закони звичайно обявлялись в таких формулах: „по раді і думці єпископів з усіма ельдорменами і більшости мудрих“. Королівські грамоти, котрі дарують землі, свідчать про те, що вітенагемоти прикликувались до санкції сего подарунку частини землі народньої, напр. в ось якій формулі: „Я, Егберт, божою ласкою король західних Саксів, за згодою і спільною радою єпископів і князів моїх і старшин усього мого народу (*totius plebis mee senio gum*) звелів написати сю грамоту“ і т. д. В накладі податків, в постановах про мир і війну, про військо і флот видно теж участь вітенагемотів. Звісно кілька пригод, коли вітенагемоти являлись верховним судом, котрий скидав і виганяв висших урядників. Вітенагемоти вибирали ельдорменів, а іноді й єпископів. Коли вітенагемоти не завжди вибирали королів, то збір їх був потрібний, щоби признати престолонаслідуване. Звісно не мало випадків, коли вітенагемоти вибирали короля з числа осіб правлячої династії або скидали королів. Формули, котрі вживались в таких пригодах в записах, носять ознаку найбільшого в порівнянню з другими демократизму, напр.: „зібралась магнати і народ усього царства і після докладної обради, по одиодушній згоді всіх, N. N. прогнаний з царства, а M. M., із царського роду, вибраний у царі.“ В кількох з таких пригод говорить ся і про мудрих (*Witen*) і мщан (*burghaga*) Лондона.

Про всі ті порядки, котрі ми схарактеризували вище, можна сказати, що вони тии дальше відходили від типу описаного Тацітом і Бедою, чим більше ми будемо відходити від простіших порядків, громадських, до складніших, державних. Подібне можна сказати про державні порядки і в других варварських державах зараз же після того, як варвари взяли провінції римської імперії. Дальша доля порядків англійських мабуть була б подібна до долі порядків більшої частини держав континентальних, коли б не островний стан Англії, а ще біль-

ше коли в Англії не підпала поводу завойованню норманнсько-французькому, котре внесло особі варіації в розвиток англійських середньовічних порядків. Спершу ці варіації сприяли зростови королівської власти, а потім дали оригінальний напрямок опозиції проти неї, котрий сприяв зростови всенародної вільности.

2. Державні порядки норманської Англії і перші хартії вільности.

Завойоване Англії офранцузженнями Норманами (1066) під проводом розумного і енергічного герцога Вільяма, котрому історія залишила назву Завойовника, придало політичній єдності єї країни ще нову ознаку рязької держави, сильну королівську власть, якої тоді не було нігде в західній Європі. Державні порядки Англії часів Вільяма Завойовника треба вражати за реакцію против континентального феодалізму. Вільям сам вассал короля Франції, як герцог Нормандії, добре бачив слабі бокі королівської власти свого континентального сюзерена і в новому для него королівстві, котре він міг упорядкувати по своїй волі опираючись на військо, скликаних ним авантюриків з французьких Норманів, Французів і Фламандців, зовсім від него залежних, він не хотів бути таким же безсильним, яким був французький король у себе перед своїми могутими вассалами, панамі в своїй провінціїях. В сїм напрямку Вільям був підпертий і тодішніми заступниками просвіти, духовними, котрі у Франції стояли на чолі противу феодальної реакції.

Дуже важно, що завойоване Англії Вільямом сталося тоді, коли у Франції ішов рух, котрий шав за ціль вкоротити найгіршу ознаку феодального порядку, баронську і рицарську війну, вкоротити через божі перемиря (trêve de Dieu), правила про котрі встановляли собори духовних в 1041—1095 рр. Тільки ж єі божі перемиря могли на ділі вдержуватись лишень або охочими силками, котрих проби робились на континенті в XI ст., але котрі потребууть дуже великого морального розвитку у громадян, або силою королів, котрі від себе обявляли, а надто по просьбах міщан, мир королівські (pax regia). Королі XI ст., не маючи ні земель ні грошей ні війська, були на ділі безсильні оберегати свій мир, так що приватна, рицарська війна і кучачне право держались на континенті західної Європи до самого кінця середніх віків, поки цілий ряд обставин і пригод політичних, соціальних і технічних (зріст артиллерії) не зробив рицарство безсильним перед королями.

Явившись у Англії з благословенством папи, як законний по ділястичній рахунку наслідник благочестивого англійського короля Едуарда Сповідника, Вільям I. завше дружив з більш освіченим духовенством, а котрого брав собі і висших державних урядників*). Владжуючи феодальні порядки в Англії після саксонського бунту 1067 р., Вільям мав на цілі, звісно, перш усього свої користи, але при тому не були йому чужі і певні політичні ідеали: забезпечити в державі порядок і спокій, охоронити слабшого від насильства більших феодалів і встановити в державі пануванє єдиного закону над усіма.

Для сего Вільям, роздаючи своїм боякам землі забрані у саксонських магнатів, і назначуючи де кого з них на уряди в красній адміністрації не попустив ні дуже великих земельних участків а ще хенше концентрації їх у одній місці, ні того, щоб в одних руках зішлася сила адміністратора і великого земельного власника. Найбільше обдаровані ним люде получили земельні участки в 12 або навіть в 21 графствах, так що ніколи уряди начальників графств не могли злитись з ділячною земельною аристократією і стати державами в державі, як на континенті. Окрім того право приватної війни і будованє приватних кріностей були заборонені Вільямом; усі землевладці, великі і дрібні, прямі королівські вассали і підвассали були обовязані присягою прямо королеви. Щоб більше втвердити власть короля над вассалами корони, вся земля була признана в принципі власністю корони, саксонські землевладці мусіли викупити у неї свої землі, а всі вассали получили на них від короля документ (breve); на далі перехід землі в спадщину обложений був досить великим податком на користь корони, котра получила таким способом і великий авторитет і зиск.

Низшу адміністрацію і суд Вільям залишив стару, саксонську, при котрій, як ми бачили, людність краєва мала певну самоуправу, — та в ті часи шиякий царь не знайшов би стілько урядників, щоб упорядкувати всю адміністрацію і суд на лад централістично-бюрократичний. Осібна бюрократична порода мусіла в Европі вирости новельки. Але в горі держави Вільям установив правильну систему догляду за адміністрацією, руководства судом, а надто порядкуваня фіпансами, систему строго бюрократичну, подібну до римсько-візантійської.

*) Звісний своєю вченістю і благочестем Ланфранк (родом Італіянець), аббат монастиря св Бека (Вес — коса в морі) в Нормандії, а потім архієпископ в Кентербері і прімас Англії, був другом Вільяма і верховним суддею, нямісником (justiciarius) при нему. Окрім того всі канцлери в часи Вільяма I-го, окрім одного, були з єпископів.

Центральним місцем єї була королівська палата (*curia regis*) з високим урядником — головним суддею (*capitalis iudiciarius*), котрий був *alter ego* короля, і з фінансовим урядником, котрий отримав потім імя *Scacarius* (*Exchequer*) від стола подібного до шахматної доски, за котрим він вів свої рахунки, з секретарями, з котрих головний звав ся *cancellarius*, з верховними суддями, до котрих поступали всі процеси в апеляційнім порядку і котрі часами обїїздили державу. Скелет єї висшої бюрократії зостав ся в Англії і досі, як і многі єї термини*).

Вітенагеоти не були зовсім скасовані Вільямом I. Подібне не могло в ті часи прийти в голову ні одному найбільшому деспоту, бо тоді ще ніхто не ставив принципіально справи про верховну власть між королями і народам. Такі збори, як вітенагеоти, не були противні королям і могли бути їх зрядом. Зараз побідивши свого супірника Гаральда Вільям I. скликав звичайний саксонський вітенагеот, котрий признав єго королем. Розуміє ся, що після саксонського бунту 1067 р., погибелі і експропріації важніших тенів саксонських старій вітенагеот утратив свій зміст, але Вільям I. усе таки скликав іноді ради своїх важніших бояр, ради, котрі під латинською назвою *consilium* фактично майже зливались з *curia regis*, а окрім того скликав своїх прямих васалів на зїїзди до свого двора, котрі були в куні і пирани і смотрпани; тут король міг і радитись, звісно, з більше вельможними і улюбленими від него людьми. Такі зїїзди переважно бували в великі празники і звались *curia de more* (придворні збори по звичаю); Вільям на них показував ся в королівській короні.

Всі такі збори не перешкаждали при Вільямі I. самодержавству короля, а зїїзди васалів були для него навіть пригодою показати себе в усій своїй силі, як напр. на зборі васалів у 1086 р. після редакції *Domesday - Book*, коли Завойовник приняв ще раз ленну присягу своїх васалів за землі вписані в той реєстр. В законах, котрі дійшли до нас від Вільяма I., він говорить як самодержець: предписує, велить, забороняє, постановляє від себе (*praecipio, prohibeo*, або в множ. числі *volimus, praecipimus, statuimus*). В двох-трьох випадках говорить він про згоду єпископів і світських

*) Памятником роботи королівської адміністрації в Англії в часі Вільяма I. зостав ся реєстр названий *Domesday - Book* (книга божого Дня або Страшного Суду), земельно-служебний катастр, котрий написати зробило б честь і новішим статистикам. Нічого подібного середньовічна Європа не виробила ні в одній державі.

вельмож (*consensu episcoporum et principum*) і злинь одна постанова оголошена Вільямом I. як результат „спільної ради і ради єпископів і всіх світських вельмож царства“ (*communi concilio et concilio episcoporum et omnium principum regni*) — се постанова про компетенцію світського і церковного суду. Се була справа делікатна і вимагала старанного обсеуду людьми значущим звичаї і канонічне право, а також як найбільшій публичности. Тільки ж не треба дуже складатись у тексті сеї постанови на слова „спільна рада“ (*communi concilio*) і уявляти собі раду ту дуже демократичною. Формули франкські VII. ст., котрі говорять про ради зовсім аристократичні, як про „спільне віче народу“ (*conventus generalis populi*) мусять бути нам тут пересторогою *).

Ради магнатів і спільні зїїзди вассалів часів Вільяма I. мають лишень ту вагу для дальшого зросту вільности в Англії, що вони все таки піддержували в ній звичай національних зборів. Тільки для того, щоб вони розвились в пізнійші англійські парламенти, треба було особно сприяючих обставин. Хоч і як чудно може показатись на перший раз, а в числі тих обставин важне місце займає власне та велика сила, котра була впроблена Вільямом I. для корони королівської, сила, якої в ті часи коропа не мала нігде в зах. Європі. Вільям I. створив ту силу і для себе особисто, бо він був людина властолюбива і здирчива, хоть і щедра, і для центральної державної влади в загалі.

Більшість сучасних Вільямови I. людей видимо нічого не мала проти его абсолютизмови, а найбільше образовані з них, духовні, навіть помогли ему розвиватись. Але монархічний абсолютизм має слабкий бік у тому, що при нему хід державної машини занадто залежить від осо-

*) Аристократичний характер сих франкських зборів, що не мали нічого спільного з вічами Тацігових Германців, прекрасно показаний у *Fustel de Conlangue, Histoire des institutions de l'ancienne France. La monarchie franque*. Докладні звістки про встанови Вільяма I. знаходять ся в названих вище капітальних працях *Freeman, History of the Norman conquest* і т. д. і *Stubbs, The constitutional history of England*. Покази документів про ради і зїїзди старої Англії зведені в праці *Parry, The parliaments and Concils of England (1849)*. З загальних оглядів історії Англії назвемо тут як найбільше прилежні *Larpenberg, Geschichte von England* (продовжена *Pauli i Brosch*); коротшу але живу *Green, History of English people* (єсть рос. переклад); з праць юристів назвемо *Gneist, Englisches Verwaltungsrecht* і *Englische Verfassungsgeschichte* (єсть рос. переклад — *Петропя государственныхъ учреждений Англіи*); *Glasson, Histoire du droit et des institutions politiques, civiles et judiciaires de l'Angleterre, comparés au droit et aux institutions de la France*.

бистого характеру царя державця. Тим часом уже найближчий наслідник Вільяма I. на престолі Англії, син его Вільям II. (Рудий) не мав добрих ознак батька, і в его руках сильна власть Завойовника стала тяжким для людности жерлом насильства і грошевого здирства. Подібне повторилось не раз при дальших наслідниках Завойовника.

Скривджені таким деспотизмом не могли і пробувати противитись ему кожний нарізно, як се могли робити дужі барони континенту. Англічанам зоставалось одно з двох: або склонитись під ярмом деспотизму, або стати против него сполученими силами в імя спільного права, котре б не порушаючи в королівській власті і встановав, що єї окружали, того, що потрібне було для державного добра, відняло у неї деспотичний, злостно-капризний і здирливий характер. Позаяк англійська середньовічна громада все таки не мала доволі звички до неволі, яка вилася в Азії і в Візантії, а до того ще й королівська власть Англії не мала в своїх руках таких сил, як власть римських імператорів і головню їх війська, то перед Англією стала друга з показаних висше альтернатів. Ось у чому був головний добрий наслідок тієї сили королівської власті, яку створив Вільям I. Англія переживши раніше других західно-європейських держав правильну систему королівського абсолютизму, раніше других мусіла приступити і до того, щоб систематично ж его урізувати.

Се головна, більше загальна причина зросту вільних порядків у Англії. Але поки вона дала себе знати, проявились другі, часткові, з котрих деякі навіть можна назвати припадковими. Історик не може легковажити і їх, бо реальне жите не є логічна схема, а складається з прояв найрізнішх.

Державна вільність — ростина дуже ніжна. Звісно, рух до неї зароджує ся з певних загальних обставин історичних на ґрунті потреби загальнолюдської. Але вона досягає ся лишень при особливо сирпяючих обставинах. Ми бачили, що вона не весіла впроти на Сході, не могла вдержатись в класичному світі ні в більшій частині середньовічних італіянських республік і в більшій часті нових європейських держав, а розвилася лишень в Англії, Швейцарії і Нідерландах.

Можна думати, що загальні умови історичного розвитку західно-європейських народів, а власне боротьба класових привілегій і земської автономії з абсолютизмом королів, освічена теоретично сужацією культурних впливів біблійного лібералізму і республіканських споминів класичних і італіянських середньовічних, а також прикладом до політики вільности дужки, котра взяла нарешті гору в науках, привели б

такі всі ті народи до свідомої політичної вільності. Тільки ж нам важко було б собі і уявити, які б то були форми тієї вільності, коли б середньовічна вільність не зосталась і не розвилась поступово в Англії з Шотландією, в Швейцарії і Нідерландах. Найбільше важкий був для других європейських країн примір Англії, як держави більшої ніж Швейцарія і Нідерланди, а до того все таки монархічної, а не відрізаної від других подібно федеральним республікам Швейцарській і Нідерландській. Ось через що для історика політичної волі так важкі всі особні умови життя цих трьох держав: Англії з Шотландією, Швейцарії і Нідерландів, умови географічні і історичні, котрі дали можливість зберегтись і розвинути середньовічній вільності.

В Нідерландах справи вільності помогло на пів морське становище країни серед двох монархічних систем, французької і австроіспанської, з котрих ні одна не встигла ніщо захопити єю країну раніше, ніж обидві вони стали воюватись проміж себе за пануванє в західній Європі. В Швейцарії гори (котрі одначе самі по собі не повели ще за собою вільності напр. в Тіролю) помагали людям оборонятись від централістично-абсолютних замірів австрійських князів, коли тия часом становище Швейцарії на дорозі між Германією і Італією давало Швейцарцям можливість зручно лавірувати між спорящими проміж себе панством і імператорам і уривати собі привілеції, а в той же час провадило в єю країну культуру південну і північну, а з нею і свідомість.

В Англії помогло зростови вільності єї островне становище, котре робило менше потрібним диктатуру і постійне військо, а також ті відносини, які встановились в сій країні в наслідок норманського завоювання. Про важкіші з них ми сказали вище. Треба ще сказати про подвійність стану англійських державців як королів Англії і князів різних країн у Франції, васальних тямтошнім королям. Ся подвійність роздвоєвала і енергію королів в Англії. Нарешті мають свою силу і зовсім принадові пригоди династичні і конкуренція за престол Англії між ріжними прінцами, потомками Вільяма I. Ся конкуренція кілька разів робила престол Англії de facto виборним і нагадувала царям і народом про верховні права остатнього.

Вже по смерті Вільяма I. (1087) підняв ся спір за наслідуванє престолу, бо Завойовник не хотів передавати корону Англії старшому синові своєму Робертові, котрий повставав проти батька вкупі з баронами Нормандії. На смертній постелі (в Нормандії) Завойовник назначив Робертові лишень Нормандію, а Англію віддав другому синові

Вільямови II. котрий поспішив ся поїхати в Англію і там опер ся більше на Саксонців ніж на Норманів. Роберт, досить авантурний по характеру, нарешті лишив Англію брату, а сам пішов у хрестову війну в Палестину. По смерті Вільяма II. (1100) Роберт опять міг заявити свої права на корону Англії, але третій син Завойовника Генріх поспішив ся зібрати своїх прихильників, обявити себе королем Англії і коронуватись, хоч при тому було дуже мало присутних, навіть духовних. Позаяк такий вступ на престол мав характер узурпації, то Генріх I. мусів шукати собі популярности в обіцянках поправити те, що пороблено було в часі гнучого і здирливого урядування Вільяма II., котрого всі не терпіли, а надто духовні за его безцеремонне здирство. Генріх I. зараз після коронації видав маніфест, котрий уважає ся за першу хартію про вільність в Англії*).

Хартія ся починаєть ся словами:

„Генріх, син Вільяма короля, по смерті брата свого Вільяма з божої ласки король Англічан, бажає здоровля всім вірним.

„Знайте, що я з божого милосердя і за спільною згодою баронів усеї Англії коронував ся на короля сего королівства, і позаяк королівство було притіснене несправедливими податками, то я з пошани до бога і з любови, котру до вас маю, перш усього роблю святу церкву божу вільною, то б то не буду ні продавати ні віддавати в найми (церковні маєтки і уряди), ні в випадку смерті архієпископа або єпископа а'о аббата не візьму нічого з маєтків церкви, ні з людей сі, поки не вступить в неї наслідник. І всі лихі установи (*malas consuetudines*), котрими королівство Англії було несправедно пригнічене, я касую.“

Таким способом перша „вільність“ давалась церкві, тоб то власне духовним урядникам. Ся вільність була в касованю самовільного забору королем у свої руки маєтку церковного в часи вакансії місця архієпі-

*) Хартія Генріха I. збереглась в списках XII і XIII ст. Два списки з XIII ст. звать еї *De libertate ecclesiae et totius Angliae observanda* (про вбереженє вільности церкви і всеї Англії) і *Carta regis Henrici primi de libertatibus concessis Anglis* (хартія короля Генріха I. про вільности відступлені Англічанам). Очевидно, що се назви, котрі відповідають XIII-му ст., часам свідомих спорів з королями за вільність, перенесені заднім числом на хартію XII ст. Повні, приступні всім виданя хартії Генріха I. як і других подібних див у *Stubbs, Select charters and other illustrations of english constitutional history* і у *De mont Chartes des libertés anglaises (1100–1205)* в *Collection des textes pour servir a l'étude et a l'enseignement de l'histoire*, publiées sous les auspices de le Société historique.

скопа, єпископа і ігумена монастирського. Уступки, які далі дає король людям світським, також далекі від загальних формул про вільність, які бачимо в нових конституційних хартіях. Це обмежене переважно економічних утисків, котрі робив попередній король своїм прямим васалам, котрих частки вважалися за власність короля, а через те король дозволяв собі вимагати від них податки, переслідувати їх, а також керувати долею спирт, дочок васалів, їх улов, вступатись в грошові обов'язки васалів і т. і. По таких точках Генріх I. обіцяє різні полегкості і усуває старих утисків. Загальний політичний характер має лише одна заява, котра власне нагадує про прерогативу королівську, а не про вільність підданих. Це наказ вдержувати кріпкий мир в усю царстві і обіцянка охороняти єго. До новіших думок про політичну вільність підходить лише один параграф хартії Генріха I.: „вертаю вам закон Едуарда короля (Сповідника) з переминами, котрі зробив батько мій по раді з баронами своїми“ (*consilio baronum suorum*).

Власне ніякого кодексу законів Едуард Сповідник не видавав, і коли при Вільямі I. в 1070 р. читали прилюдно кодекс під назвою законів Едуарда, то се мусів бути звод, котрий видав Канут Вел. на основі давнішого кодексу Едгара. Слова „закон короля Едуарда“ значили для сучасників Генріха I., а надто для Саксів, старі, привичні їм і через те добрі звичаї і постанови, котрі ламались часто волею новіших королів, а також і все те мило для Англічан, що вони могли собі уявити в громадських порядках). Слова „закони Едуарда“, про поповніне котрих говорили королі і піддані в Англії не раз і потім, були на певну частину фікцією, котра оживала в думках Англічан в тяжкі часи королівського деспотизму і помагала Англічанам добиватись власне нових прав під видом повертання старих. Історія знає чимало таких фікцій з тих часів, коли новіша думка про поступ не існувала і коли люде в загалі поставляли ідеал по заду, а не по переду*). Слова хартії Генріха I. про те, що переімени в законі Едуарда востануть ся лише ті, котрі зроблені батьком єго за радою ба-

*) Спомин Едуарда був однаково милим і для Саксів і для Норманів: для перших тому, бо се був остатній саксонський царь, для других тому, бо він жив довгий час у Нормандії, усвоїв норманські звичаї, був своєю Вільямом I., котрий уважав себе єго законним наслідником. Побожність робила Едуарда надто милим для духовних.

*) У нас на Україні такою фікцією були вільності, буцім то получені козаками від Стєпана Баторія. Історики і доси говорять про них, хоча в документах Ст Баторія нема й сліду їх.

ровнів его, мають в собі теж частину фікції. бо Вільям I., як ми бачили, рідко коли видавав закони за радою баронів. Сі слова не треба брати на стільки в зміслі ретроспективнім (як се роблять історики, котрі всплюють ся ввести вільні порядки зі старовини як найбільше сідої), скільки як обіцянку на дальші часи видавати нові закони, котрі б переменяли *status quo*, по згоді з баронами.

Сю хартію Генріха I. підписали свідки, немов поручники: два єпископи, один кандидат на єпископа (*electus*) і шість баронів.

Хоч і як мало справжніх вільностей мала в собі хартія Генріха I., король сей, втвердившись на престолі, почув свою силу і вправляв самодержавно. Він навіть хотів знівечити копії своєї хартії 1100 р., так що вони стали дуже рідкостями. Тільки Генріх угодобляв ся до свого батька, а не до брата, то б то був людина хоч і тяжка, але розумна, сурйозно дивив ся на свій чин королівський, розумів его обовязки. Через се більшість підданих була задовольнена его довгим правлінням (1100—1135) а особливо Сакси, що почали відпочивати від нагніту норманських баронів, котрих король строго держав у межах закону. Генріх систематично піднімав у чинах людей невеликого стану, випереджаючи в сему французьких королів кінця середніх віків. Звичайні за Вільяма I. зїїзди вассалів (*curia de morte*) Генріх I. скликав менше регулярно і з сего боку держав себе ще більше абсолютним монархом, ніж его батько. Тільки все таки ті зїїзди вдержувались. Окрім того в часи Генріха I. розріс ся новий елемент громадський, котрий потім получив і політичну силу — міста (города, бурги), котрих Генріх давав грамоти на певну самоуправу (грамоти Лондону і Порку див. у Stubbs. *Select charters*).

Але по смерті Генріха I. випадки внять зробили корону Англії *de facto* виборною. Генріх I. не лишив по собі синів, і за наслідкуванне его корони підняв ся спор між его племінником по сестрі Степаном, графом Блуа, і дочкою его Матильдою, що була перше за мужем за римсько-німецьким імператором і звалась імператрицею, хоч тепер була заужем за Готфрідом Плантагенетом гр. Анжуйським. В війну за престол вступили і міщане Лондона, котрі дозволили собі то признавати Матильду „панією“ Англії, то переставати єї слухатись*). Більша частина вельмож царства, зібравшись на раду (*primores terrae, majores natu, consultu quique proveciores, consi-*

*) Літописець (*Malmesbury*) говорить із сего powodu, що Лондонці вважають ся немов за магнатів (*quasi optimates, sicut proceres*) через великість їх міста.

lium coegege — як кажуть літописці: „перші в землі, старші родом, і розумом дужші, сотворили раду“) признали короля Степана (1135—1154), при чому голова духовенства „потребував, щоб була вернута і шанована вільність церкви“ (exegit de libertate reddenda Ecclesiae et conservanda). Степан мусів видати хартію, подібну до хартії Генріха I, але з деякими більш рішучими в ліберальних напрямку уступами (1136).

В початку сеї хартії Степан признає себе „королем вибраним згодою духовенства і народа, коронованим від архієпископа і втвердженнм від папи“ і далі більш усього говорить про ненарушність духовних маєтків і прав єпископів, обіцяє вернути церкві маєтки, котрі вона мала при Вільямі I, потім відрікає ся від лісів, котрі прилучено до царських за Генріха I, і під кінець обіцяє держати „добрі і старі закони про кару за убійства як і про суди в загалі“*). Свідками від хартією підписались два архієпископи, одинадцять єпископів, канцлер, племінник короля і двадцять і один барон.

Тільки ж Матільда не зрікалась своїх прав, а коли вона мусіла покинути Англію, то претендентом на корону єї явив ся син єї Генріх. Після довгої боротьби серед вельмож склалась по мудрости, котра і тоді вже була в англійській аристократії, середня партія, на чолі котрої стали два єпископи, і вона влагодила згоду між Степаном і Генріхом: перший зоставав ся королем до смерті, а другий признавав ся єго наслідником. Згода була стверджена на зїїзді духовних і світських вельмож, при чому постановлено було стільки ж в інтересі короля як і держави зруйнувати приватні кріпости, котрі були збудовані в часи війни за корону, і вернути королєви маєтки захоплені баронами рїжних партій.

Генріх II, теж мусів видати хартію. В ній король уже не говорить, як Стефан, про свій вибір, але просто „підтверджує богові і святій церкві і всім графам і баронам і всім людем своїм усі уступки і подарунки і вільності і вільні звичаї, котрі Генріх I, дав, чи уступив“, а в купі з тим усі ті „надужля, котрі той знищив і скасував“, вник єго „згоджував ся скасувати і знищити, за себе і за своїх наслідників“. Коротенька хартія ся двічі говорить майже тими самими словами. Приклад в ній слова вільности (libertates) не лишень до церкви, а й до світських і слова „всім людем нашим“ показує поступ думки про вільність і рівність перед державою серед Англічан, а обіцянка

*) Хартію Степана див. у Stubbs. Select Charters, і в Beaumont op. cit. В збірці Стебса єсть і друга, коротша і може ранійша хартія Степана.

Генріха II. за себе і за своїх наслідників не допускати надужити показує початок певної свідомості про сталі межі для власті короля. Коли сопоставимо ці досить широкі вирази хартії Генріха II. з досить тісними і конкретними уступками, котрі давав Генріх I. духовним і світським баронам, а також коли звернемо увагу на те, що хартія Генріха II. покликає ся на хартію Генріха I. як на свій авторитет і жерело, то побачимо, що сама ся хартія Генріха I. почина вже ставати фікцією подібною до „закоу Едуарда“, під котру підставляють ся зовсім нові політичні змаганя. Навіть те, що хартія Генріха I. стала рідкосною, помагало такій ідеалізації.

Вступ на престол Англії в особі Генріха II. анжуйської дінастії, котра мала великі землі у Франції, вицінив одну відміну стану королів англійських, котра вже давалась у знаки і за норманської дінастії, а власне подвійність інтересів тих королів. Їм завше доводилось лишати Англію для того, щоб порядкувати їх континентальні землі або воюватись з поведи них. Генріх II. з 35 років свого царюваня в Англії (1154—1189) лишень 13 років прожив там і то лишень тричі жив там під ряд по 2 роки. Син его Річард I. (1189—1199) аз десять років свого царюваня лишень двічі був у Англії: кілька місяців після коронації і кілька тижнів після полону. Се привчало Англічан до думки про безособистість королівської власті, котра показувалась перед ними в риді певних державних урядів далеко більше, ніж в риді конкретної особи державця. Король Річард, як державець, людина мало варта пошани назначає таких же і державних урядників. Але Генріх II., людина розумна і постійна, держав на місцях головного судді-намістника (*justiciarius*) і канцлера людей знаючих і шановних, котрі високо поставили достоїнство королівських канцелярій і покладали початок характеристичному англійському розумію думки про те, що воля короля і закон — теж саме, в такому зислі, що від короля не може (розуміє ся: і не мусить) вийти нічого противного закону краєвни і правді.

В такій думці є, звісно, фікція і свого роду самообман, але ся фікція здержує самого короля і в купі з відрізняванем думок про королівську власть, котра себе проявляє в правильно роблящих державних урядах, і про випадкову особу короля, родить ту характерну річ, що в Англії королівські урядники, а надто судді, часто являлись представителями легальної опозиції против самоволі королівській, котрій вони не хотіли піддаватись в імя святости королівського ж закоу. Ся ознака розвилась в Англії помалу, вкупі зі зростом участи парламенту в аз-

конодавстві, але початок єї був покладений ще в часи Генріха II. Ми побачимо незабаром, як думка про праведність учинків короля була повернута проти такої завідомо негарної особи, як син Генріха II. Іван.

Канцелярії Генріха II. дбали особливо про суди. До сего часу належить упорядкуване обійздів країни королівськими суддями (*assizes*) і участі в суді їх присяжних (*jury*), що в суті своїй зостає ся в Англії і доси. Уряд Генріха II. не бояв ся зійздів вассалів, а напроти потребував їх для своїх державних цілів, і через те зійзди ті відбувались часто: в деякі роки навіть по три рази. Неприсутність короля віднімала в них характер слотрип, на котрих король являв ся перед вассалами як їх особистий повелитель, носячий на собі корону, як се було при Вільямі I., а давала їм характер установи державної. За сили зійздами все більше вдержувалось імя великої ради (*magnum consilium*). Вони активно помагали виорядкуваню державної адміністрації, підшираючи єї своєю згодою. Так по згоді з великою радою були передані всі коменданства в кріпостях в руки урядників королівського двору (*de privata familia regis*); так за тою ж згодою були встановлені порядки судові і т. і.*

(Далі буде.)

М. Драгоманов.

*) Літописці говорять про се характеристично: „перейіхав король у Віндзор і архієпіскоп Йоркський і єпіскопи з ним. І зійшлись туди до него майже всі графи і барони і рицарі (*milites*) царства з кінями і оружем, щоб іти, куди король зведить. По довгих розмовах про мир і морядок у царстві король, по раді єпіскопів і графів і баронів своїх перемінив комендантів (*custodes*) у кріпостях Англії, і передав їх в коменду рицарям з єго власного двору“ (р. 1177). „Як зібрались єпіскопи і графи і вельможі (*proceres*) царства в Віндзор, то король по їх спільній раді (*communi eorum consilio*) в присутності сина свого поділив Англію на чотирі частини і над кожною поставив розумних людей, і потім послав їх по назначених для кожного частинах, щоб творили суд в народі“ (р. 1179). Гл. *Select charters*, 131. В першому примірі ми бачимо, що на зборі були і прості рицарі (прямі вассали короля, т. єв. *qui de rege tenebant in capite*), але лишень для походу, а, по слову літописця, король радив ся лишень з магнатами. В другому примірі на зійзді були самі магнати.

Будда і Буддизм.

Обриси Леона Ферра.

III. Буддизм.

Буддизмом називаємо систему релігійну, котрої Будда є основоположником і zarazом центральною точкою. Система ся, зроджена в Індії, ширива по за її границями з великим запалом і успіхом, не існує тепер в її матернім краю, але процвітає ще й досі в середній і східній Азії, в Тибеті, Монголії, Китаю, Японії, на острові Цейлоні і в Індокитаю. В кождім із тих крайів буддизм має певні відміни, так що можна говорити про буддизм тибетанський, монгольський, китайський, японський, камбоджський, сіамський, бірманський і сігалецький. Та про те Тибет на півночі а острів Цейлон на півдні вважають ся звичайно головними центрами сей релігії. Відси йде те, що буддизм ділить ся на дві головні парості: північну і полудневу. Поділ сей основуєсь не тільки на положенню географічній, але також на ріжницях у самім складі книг канонічних, вірувань, практик і встанов церковних.

Для порядку нашого викладу про сей обширний предмет ми розпочнемо его нарешом історії буддизму в загалі, потім викложимо его науку, вяснимо его принцип моральні і організацію церковну, а в кінці скажемо кілька слів про почасті, так сказати національні відміни, які проявляє буддизм у кождім поодинокім краю.

I. Історія буддизму.

(Перший собор, патріархат, розкол, другий собор. Школи буддійські. Асока Піндасі. Третій собор. Миссі для проповіді буддизму. Канічки і четвертий собор. Нові школи. Розвія внішній: розширення буддизму в Китаю в Кореї, Японії, Буддизма і література полуднева. Розширення буддизму в Тибеті, Унадок і знижене в.о в Індії. Розширення в Монголії.)

З початку буддизм не був нічим, як тільки простим братством монахів, зібраним законом мастирським. Можна навіть посунутись іще далі і сказати, що він і завжди зістав ся таким і ще й сьогодні не перестав ним бути. Житє Будди Сакіямуні є заразом історією основання сего братства; бачимо з неї, що в середній Індії було в ту пору сім шкіл, що сперечались між собою силкували ся здобути собі прихильність публіки. Сеча і наймолодша між ними, школа Готама Сакіямуні може вважати ся навіть парією одної з шести давніших шкіл.

Вона здобула собі найбільший успіх, а нізійші випадки дали доказ, що ся єї перемога була зовсім оправдана.

По смерті основника головами братства іменованіи був Касіана, один із его учеників. Діяльністю своєю він розпочав скликання спеціального збору до печерн Сатанаїні, в горі Вебгара, одній із гір близьких до міста Раджагрига в краю Магада. Метою сего збору було втвердити текст наук покійного вчителя. Касіана задавав питання, що відносили ся до „дисципліни“ і до „доктрини“; на питання що до першої з них відповідав Упалі, що до другої Аванда. Заким повзято постанову пригадувано обставини, в яких Будда сказав се або те слово.

Всі присутні, числом 500 осіб, повторили ті відповіді співучим голосом і так затверджували їх у своїх серцях. Се тривало сім місяців; був се так названий перший собор буддійський. На тім соборі дійсно встановле о буддизм, сформульовано его догматику і дисципліну і складено основи для заохочення одної і другої заведеною міцною організацією і правильних практик релігійних. Вже тоді, як твердять буддисти, списано весь канон зложений із девяти частей: 1) Сутра реченя Будди, 2) Гейя (співні), 3) Вейякарана (співчення), 4) Гага (вірші, куплетні), 5) Удана (похвали), 6) Іттивріггака (збірка цитатів або оповідань), 7) Джатака (оповідання про давніші істования Будди), 8) Абхута (віщування про будуще), 9) Ведалія (книга розвою). Бачимо тут складові частини топерішнього буддійського канону, та годі припустити, щоб сей канон уже тоді був списаний в такій формі, як его бачимо тепер.

По смерті Упалі на его місце настав Аванда, по нім Санавасіка, Упагушта, Дівіка. Каля, Сударсана були за чергою головами братства. Начальництво їх зановино, здасть ся, перших 110 літ по смерті Будди. Були се, як твердять буддисти, роки спокою і згоди; братство жило в ідеальній єдності, в незаколючем мирі, не думаючи навіть про пропаганду на вні. Та про те коли вірити північним буддистам, в той сам час, по смерті Аванди, Мадіянтіка розширив буддизм у Кашмірі. Але полудневі буддисти відносять єю подію о півтора століття пізніше, і хоча акт пропаганди в краю так близьким уже в перших часах буддизму не є нічим неправдоподібним, то все таки критика не признає так скорого навернення Кашміру до буддизму. Треба заважити, що назавні вкеше начальники буддизму звісні тільки північним буддистам; полудневі, здасть ся, не знають їх і називають інші імена, як ось Дасака, Со-нака, не подаючи впрочім означеного порядку, в якім наступали по собі ті начальники. За те північні буддисти йдуть ще далі; ряд „патріархів“ (так називають вони тих начальників) тягне ся у них аж до кінця V. віку нашої ери; в нім начислюємо 28 осіб, в тім числі також знаменитого Асвагоса. Остатній із тих „патріархів“ названий Бодідгарма покинув би то Індію і вмер у Китаю в 495 році нашої ери. Та ми не можемо допустити, щоб дійсний патріархат існував аж до того часу; подібна інституція могла держати ся тільки дотя, доки тривала єдність братства, т. є. через перших 110 років. Скоро вибух розкол, то й патріархат мусів щезнути а бодай стати ся тільки номінальним. Та про

те північні буддисти держать свій спис патріархів, а Китайці, не дозволяючи ся 28 патріархами індійськими, додають іще 7 своїх власних. таких, що родили ся і жили в Китаю. Таким способом повний спис патріархів вносить 35

Ледво пройшло троха часу по над 100 літ після Нірвани (смерти Будди). аж ось товариство буддійське розділило ся із за „десяти толеранцій“, котрих домагала ся одна часть братства. Сі 10 толеранцій в найдавніших текстах висказані так лаконічно, що вяснене їх доволі трудне і дало причину до деяких суперечних толковань. Та про їх провідну думку не може бути ніякого сумніву. Ходило тут о те, щоб правовірні буддисти мали право переховувати сіть, уживати деяких наштків, получати золото і срібло, одних словом, щоб мали де в чому більшу свободу. Ясна річ, що ті толеранції, з котрих многі можуть видавати ся дуже дрібними, йшли до алагодження або радше до розвільнення дисципліни. На висок Яен і кількох інших учених 700 аргатів (по деяким документам 1200) зібрали ся до города Ваісали і там по 8-місячних нарадах, котрим проводив Ревата, в давньому помешканю Будди, т. зв. Кутагарі (в домі многоповерхім) відкинено 10 толеранцій. Сю нараду називають другим собором буддійським; він відбув ся в р. 110 Нірвани під панованем Асоки I. прозваного Каля-Асока (чорний Асока). Як і слід було ждати, прихильники відкинутих на тім соборі внесків не відступили від них; вони скликали осібний собор із своїх сторонників. на котрім прийнято внески відкинені у Ваісали. Розкол був готовий; новатори zorganizували ся осібно, а назва „магасамгіка“ (прихильники великого збору), котру вони прийняли або котру їм надано, досить ясно промовляє за тим, що їм було більше. Противники, що вважали себе правовірними, прозвані були „тера“ — старими, старовірцями. Та раз появивши ся серед братства буддійського розкол почав чим далі тим більше змагати ся і поглублювати ся. Бретники „магасамгіка“ поділили ся на три секти, з котрих одна знов розколола ся на двох, так що у них явило ся пять шкіл. Ся зараза не минула й правовірних; вони розділили ся на дві головні школи, з котрих одна (ватсінуттака) розпага ся на чотири школи часткові, а друга на три з двома паростями. Сказавши коротко, при кінці II. віку після Нірвани начислявали між буддистами 17 шкіл більш або менше єретичних, з котрих кожда мала свою назву зяту іноді з якоїсь догми, котрою вона різняла ся від других, а частійше з назви головного єї центра або від імени єї основника. Загалом обвинувачують їх, що вони сфальшували виклад текстів, позмінювали їх порядок, повикидали або попусували деякі уступи, повпроваджували в текст помилки і попусували стіль.

Ріжниці доторкали з разу тонкостей метафізики звичайної або буддійської, питань нпр. таких: чи існує „я“? чи існує минуше і буде? чи світ є чимсь реальним? який ступінь досконалости осягають „аргати“ а який „бодісатви“? і т. і. Тільки одна частина буддійської громади мала заховати в усій чистоті первісну традицію, поправні тексти і правдивий їх виклад; се були „тера“ (або „ставіра“) т. б.

„стари“, котрі зійшли на те, що стали ся тільки одною школою або сектою буддійською. Але ця школа, „пшала ся як велична „віаграда“, а 17 шкіл єретичських були як колючки, що повиростали на дереві“. Та на лихо „колючки“ росли й росли, так що в слідуючій столітій буддіям збогатив ся ще шістьма новими сектами. Чи ся многота сект або шкіл є справді такою нагубною, як не раз говорять ся, і як твердять самі буддісти, котрі в своїх законах за найбільший преступок, який тільки хто може словити, покладають внесене роздору в громаду? Певна річ, що незгода є лихом і може стати ся причиною упадку. Але й одностійність не є добром так само, як і брак дискусії. Буддіям був виплодом боротьби, котру провадив єго основник з противними школами; хто зна, чи своє захованє він не завдячує ривалізації тих ріжних шкіл, що потворили ся в єго нутрі? Нам здасть ся дуже можливи, що власне пізнійше ослабленє тих шкіл було одною з головних причин упадку буддізму в самій Індії.

Сяк чи так воно було, а причини розстрою, котрі могли бути небезпечні для істнованя буддійської громади на початку III. віку Нирваня, були знеутрализовані фактом першорядної ваги, впливом великого царя Асоки, другого сєго імени, прозваного Дгарма-Асока (Асока Справедливий) або Асока Піядасі. Кілька літ він переслідував буддістів, але в кінці взяв їх під свою могутчу опіку і остаточно посунув ся в своїм релігійнім заналі до того, що зрік ся престола і зівстав членом братства. Діяльність сєго царя проявила ся в двох фактах першорядної ваги: в скликаню третього „собору“, котрий скріпив буддізм в єго нутрі, і в zorganizованю місії, котрі допомогли єму розширити ся по за границями Індії.

Третій собор був скликаний у 18-тім році панованя Асоки до міста Паталінутра, столиці того царя. На вьсму було 1000 „бікчу“ (вчених) першорядних, а проводив єму Тічя син Моґгалі. Засіданя тягли ся 9 місяців. Традиція говорить, що канон буддійський, який, який досі заховав ся в святих книгах на Цейлоні, встановлений був на тім соборі. Та про се можна що найменше дуже сумнівати ся. В однім написі, що доховав ся до нашого часу, царь Піядасі, обертаючи ся до членів собору, поручає їм, щобі „бікчу і бікчуні, упасаки і упасіки“ (значить, в соборі брали участь і жінки!) „вслухували і затамили“ ось які тексти: „короткий звод науки; могутности Аріїшів; страх перед будущим; пісні пустивника; сутри (поученя для пустивників); питання Упатічії; докори Рагулі.“ Сєй остатній титул мають справді два тексти доховані до нашого часу; що до інших, то аґі переклад їх не є певний, ані тми менше незвісно, до котрих із істнуючих текстів їх можна б відносити. Треба сказати, що вичисленє Асоки зовсім не дає виображеня про три відділи теперішнього канону дейлонських буддістів, званого задля сєго „трівітака“, і то не тільки тому, що напис царський досить короткий, так що годі було жадати, щоб він вичислював усі канонічні книги, але мусів ограничити ся на вказанє текстів по єго думці найважнійших, але також і то головню задля форми того напису, котра дозволяє нам тільки догадувати ся, до якої книги відно-

сять ся який титул. Впрочім тотожність текстів установлених на третім соборі з тими, які дійшли до нас, підпадає сумнівowi ще й тому, що тексти на тім соборі, які б вони там собі були, правдоподібно не були списані. Певна річ Індійці в часах Асоки мали вже письмо — доказом сего є написи того царя. Га про те царь, обертаючись до собору з уніженем, котре казав написати на камені, наказує вірним буддістам „вслухувати і затяжати“ ті тексти, а не говорити про те, щоб їх списати і відчитувати. Можна за тих сумнівати ся, чи тексти буддійські були вже тоді списані, і припускати, що їх списано геть пізніше. Та буддісти не подають виразно ніякої пізнішої епохи, в котрій би був установлений текст і доконана класифікація пяти книг, що говорять про „вінаю“ (дисципліну), п'ятнадцяти збірок „суттів“ (науки догматики) і семи книг „абідгамми“ (метафізики), що разом становлять теперішній тричастинний канон (тріпітака).

Зараз по відправленю собору Асока вислав учених призначених до проповідування „доброго закону“ до всіх сусідніх країв. Він хвалив ся навіть, що вислав таким робом у всі сторони світа 256 місіонерів. коли так маємо розуміти цифру відчитану на однім недавно віднайденім написі, а прийняту зразу за дату. Чи так воно, чи ні, а ось і спис головних місіонерів і тих країв, до котрих вони були вислані: Мадіантіка до Гандари і Качміри (Пешавера і Кашміру); Магадава до краю Магіча (околиці над рікою Голавері); Раккіта до Ванаваси (Тібету); Магадамва-Раккіта до краю Магараштра (жерела Голавері, країна Магараттів); Магараккіта до краю Йонака (Бактрія, властиво грецька країна); Маджіма, Дурабгісара, Сагадава і Мулякадева на Гімават (гімалайські гори); Сома і Утгара до Суваннабгумі (Індо-Китаю), а Магінда до краю Ланка (остров Цейлон). Чи назви тих країв перекладені зовсім вірно, за се не можна поручити ся; ще менше певна річ, чи кождий з названих тут місіонерів є справді історичною особою. По словам цейлонської віршованої хроніки прозваної Діпавама са (Історія острова) кождий з тих місіонерів мав при собі чотирьох помічників, що чинило б разом 65 осіб. Здобутки праці найбільшої частини з поміж них так само незвісні ним докладно, як і поле їх діяльності. Та про те можемо сказати що деякі мали дійсний успіх, а по всім признакам ані один із них не працював зовсім на дармо, бо ті, котрі не мали безпосереднього поводження, що найменше підготували ґрунт для своїх наслідників. І так буддизм пустив корінь в „краю золота“ (Суваннабгумі) т. є. в Індо-Китаю аж геть пізніше по смерті Асоки, але ті, що там его розширили, певно мусіли найти там сліди проповіді Соми і Утгари і скористати з них. Так само мусіло бути майже всюди. Але ми мусимо признати, що в многих місцях успіх був відразу рішучий, напр. на Цейлоні, де триумф Магінди є безсумнівним історичним фактом. Так само майже певний є успіх Мадіангіки в Кашмірі, а також проповідь буддизму в долинах Гімалай не мусіла пропасти даром. Певна річ, що тільки геть пізніше Кашмір і Пешавль на віночці а Цейлон на полудні стали ся головними огнищами буддійської науки, але початки сего хогучого впливу мусимо віднести ще до часів Асоки. Певне те, що з одно-

го боку рух пропагандовий, розпочатий си́м царем, трівав кілька століть і розширяв буддизм по цілій східній Азії, а з другого боку розширення його на Цейлоні стало ся початком розділу, котрий сила фактів провела між буддистами північними і полудневими.

Історія буддизму в двох століттях слідуєчих по царюваню Асоки є мало звісна і мало інтересна. Заповнює сі переважно спокійна і негласна праця різних шкіл, котрі раз приближували ся одна до другої, то знов сильніше зазначували ріжнці між собою. Нову епоху розцвіту в ході его розвою бачимо аж в початку нашої ери, в часі панованя князів Печчі (Індо-Скітів), котрі оснували центр свого панованя в північно-західній часті Індії. Із сеї чужої та завоювної династії було кілька царів; найбільше могутий і найславніший між ними був Канічка (Греками названий Канеркес), котрий жав панувати 60 літ, від 15-го перед до 45-го по рідві Христовім. Був він горячим прихильником буддизму. Его держава обіймала весь північно-західний кут Індії і доходила аж до середньої Індії. Він був, можна сказати, другим Асокою і скликав до Джаландгари собор, котрому проводили Наревіка і Васумітра. Сей собор, що припадає на початок нашої ери, був з порядку четвертий (перший відбув ся в городі Раджагірга за царюваня Аджадасатру, другий в гор. Ваісалі за царя Каля-Асоки, третій в Паталіпутрі за Дгарма Асоки). Але північні буддисти сей четвертий собор називають третім, бо собор за часів Дгарма Асоки для них не існує. Се вийшло через те, що обох царів з назвою Асока вони зілляли в одну особу; значить, і собори, що відбули ся при кождім із них, були зведені в один. З другого боку полудневі буддисти не признають Канічки і собору, що відбув ся під его впливом, 300 літ після того, як вони почали своє осібне існуванє. Таким способом зарівно північні як полудневі буддисти числять три собори, а то північні собор в Раджагірга, в Ваісалі і в Джаландгарі, а полудневі в Раджагірга, в Ваісалі і в Паталіпутрі. Третій собор, прийнятий кождою з тих паростів, не існує для другої. Та для нас, звісно, вони існують оба, так що ми мусимо числити їх чотири.

Що зроблено на четвертій соборі? Установлено на нім канон північних буддистів на мові санскритській, так як на третім установлено канон полудневих буддистів на мові краю Магада, правдоподобно на тій, котру ми називаємо палі. Прихильники книг Абідгарма були в більшості на соборі в Джаландгарі і довели до того, що Абідгарма вийшла в збірку святих книг північних; та вона є також в збірці книг полудневих. Чи з того виходить, що вона була додана після собору в Паталіпутрі? Певна річ, се не було би нічим неможливим, але з сего се не виходило б, що полудневі буддисти вчинили се під яких небудь впливом собору в Джаландгарі. А поки що чи можна прийняти за правдиву сю традицію, буцім то північний текст святих книг був установленний на соборі в Джаландгарі а полудневих в Паталіпутрі? Хоч ходить туг о епоху зглядно не так давню, то все таки в однім і в другім випадку великої певности не маємо. Північний святий канон без сумніву містить в собі книги написані після четвертого собору, —

значить, не можна сказати, щоб на тій соборі канон був зовсім замкнений. Впрочім канон сей не дійшов до нас; тільки відлиски з него віднайдемо в Непалі, а чи дальші відкриття дадуть нам можливість мати его знов в цілості, на се дуже мала надія. В усякім разі нам видасться неможливим на першо означені час, в котрім північний або полудневий канон був аложений в основній формі.

Часи царя Канішки були порою великі духової діяльності, можна сказати, порою еріан для індійського буддизму. Ми сказали вже, що школа Абідгарістів була тоді дуже цвітуча. Сі звичайно називають „ваїбгачіка“; до неї належать ся найзнаменитші вчені буддійські Дгарматрата, Васукітра і Асвагоша. Їх суприпками а може й противниками були привільники школи „саутрантіка“; школа ся не мала таких знаменитих учених, а назва єї пішла від того, що прихильники єї вважали книги Сутра важнішими ніж книги Абідгарма. Повстанє тих двох шкіл, котрі може були в часті тільки переміною первісних 18 ть шкіл, з котрих деякі існували ще до того часу, становить закінченє так званого Малеого Средства (Гінаїяна, в противенстві до Великого Средства. (Магаїяка), котрогошкола повстала як раз у ту пору.

Основником школи Великого Средства був Нагарджуна, котрому приписують велике число книг і котрий мав жити дуже довго. Цора, коли він жив, не є певно саначена, ба навіть можна сумнівати ся, чи в загалі жив він на світі. Правдоподібно є се тільки імя, на котре аложено з видом історичної докладности авторство Великого Средства. На ділі ж автора его ми не знаємо; доктрини Великого Средства втворювались похалу і похалу здобували собі місце, так що ми не можемо означити пори коли вони почали ся. Та буддистам конче треба було взнайти для сеї школи основника і вони вибрали імя Нагарджуна, до котрого не трудно було підібрати й життєвну легенду, а про котрого ніхто не міг сказати докладно, коли він жив.

Школа Великого Средства розвинула містичний, а особливо метафізичний елемент буддизму, теорію бодісатів, контемпляції, теорію „дьяни і саваді“, „дьяні-буддів і аді-буддів“. Але й Велике Средство не хевало аничайної ч. рги: воно розпало ся на дві великі школи: школу „Богачарія“, що признавала своїм провідником Аріасангу, і школу „Мадьякіка“, котра хваліла ся тим, що заховала в повній чистоті науку основану на Нагарджуни і через те саме стоїть найближше до науки самого основателя буддизму, котрий відкрив світові „середню дорогу“ (по санскритській шадмуаніка).

Колі отак у Індії буддизм поступав дорогою внутрішнього розвитку, борючись єще тім з браманізмом, і поки там різні школи спорились проміж собою, буддизм перив ся на вві. В р. 64 нашої ери він дійшов до Кенгаю. Вже в р. 121 перед Хр статуя Будди, здобута Китаїцями на вївві, завезена була до палати китайського царя і вже тоді буддизм хусів по троєх ширити ся в праю. Аж в році 64 по Хресті царь Мін-ті з двасті Ган вперше до Індії депутацию аложив а 18 осіб. Депутация ся привезла з собою індійських учених Магангу і Гобгарану і привезла зібрану книгу буддійських, з котрих деякі зараз

же перекладено на китайське, в тім числі книгу „Сутра з 42 глав“, котра, здаєть ся, була чимось похожа на катехізис, збіркою речень і принципів вибраних із цілого канону. Пізнійше принесені були до Китаю і перекладені на китайське інші індійські книги, а іменно Нірвана-сутра в р. 170, Вінаяя в р. 250. Від 245 до 308 року перекладено на китайське 165 текстів під доглядом ученого Дгархаракча (по китайськи Фа-гу), і буддизм похалу здобував собі чим раз більше місця, дякуючи головни опіці царя Яо-Чінга (379—415) і помилко переслідувань, котрі спадали на него особливо в роках 423 і 426, коли видано против него два декрети. Та в р. 451 декрет прихильний дозволив, щоб у кожнім селі була збудована буддійська церква, а при ній щоб було братство зложене з 40—50 жальців. В тім самім часі, в р. 460 п'ять монахів із Цейлону через Тибет прийшли до Китаю і принесли з собою без сумніву рукописи на язичі палі. Але писаря ті викликали против себе оживлену опозицію.

Буддизм держав ся нілко против своїх супротивників з одного і з другого боку і в початку VI. віку в Китаю численю 13.000 монастирів буддійських; 3.000 індійських буддистів працювали тут над скріпленем своїх наук і своїх установах. Не тільки Індія вислала своїх учених до Китаю, але китайські буддисти ходили до Індії, щоб піддержати свій запал, і повинити свою науку і здобувати святі книги. Від р. 399 до 416, майже через увесь час панования Яо-Чінга Китаєць Фа-гіан подорожував по Індії і звід в Цейлон; 100 літ пізнійше, від 518 до 521 Сунг-Юн відбув подорож по тіснійшій обширі північної і північно-західної Індії. В кінці Гуен-Цанг від 629 до 645 р. обійшов майже ті самі місця, що й Фа-гіан. Оповідання сих трьох паломників дійшли до нас і були перекладені на французьке; вони показують, що найменше через півтора столітя між Китаєм і буддійською Індією бували часті зносини.

Із Китаю буддизм розширив ся ще далі. Від 372 р. він був занесений до Кореї за панования царя Сіао-Чеу. Монах Чун-тао привіс сюди уперве візерунки Будди і книги; молодіж, котру він вивчив, стала ся ядром буддійського братства на сьому півострові. З Кореї буддизм перейшов і до Японії. Буддійська пропаганда в тім краю почалась з того, що в р. 552 виставлено візерунок Будди в дворі Мікада: вчені, що прибували прямо з Китаю, шрили далі науку, так що при кінці VI. віку буддизм у Японії стояв уже міцно на ногах. Сюди занесено багато книг індійських; більша часть їх пропала, але дещо таки заховало ся і власне між такими зостанками віднайдено педавню тексти санскритські, котрих не можна було найти ніде інде; до таких текстів належить маленька книжечка Сукаватівьуга. Санскритські рукописи мусіли бути занесені сюди з Китаю, де їх тоді було багато, бо годі припустити, щоб буддисти японські навязали були прями зносини з індійськими, коли тимчасом зі своїми китайськими одновірцями вони мали непаганні звязки. Буддизм розвивав ся і в Японії так само як деінде розщенив ся на кілька сект. Один із найзнатійших учителів буддизму в Японії, Кободаічі, родив ся в р. 775, а в р. 809 оснував секту

Сінгап-Чіу. В р. 947 за царя Мураками було щось схоже на місцевий буддійський синод у Японії.

Початок V. віку нашої ери зазначився фактом дуже важким для буддизму: побутом Буддагоча на острові Цейлоні. Буддагоча родився в середній Індії і там повернувшись умирати. Зразу він держався науки еретичних, т. є. певно якоїсь секти ворожої буддизмови. Навернений на буддизм Реватою і прийнятий до братства він прибув на Цейлон за царювання Маганама (410—432) і тут довершив, як говорять, величезного діла — повного перекладу коментаріїв до тріпітаки на мову палі. Сам текст святих книг, принесених Магіндою, сином Асоки, списаний був на мові краю Магада або палі, але вяснення і коментарії заховалися на мові красній, сінгалезькій або елу (старосінгалезькій). Буддагоча попереказував їх на святую мову, а надто написав оригінальне діло, немов режме тих книг пв. Вісудді-магга (дорога чистоти). Може можна піти ще далі і приписати елу уклад існуючого канону, т. є. довершене того діла, котре традиція приписує соборови в Паталіпутрі. Скінчивши сю велику працю знаменитий учений пустився в дорогу назад до свого краю; та є чутка, що він зупинився на берегах Індокитаю і там також полишив збірку своїх писань. Пошана, яку мають для него Бірманці доказує, що заведено або відновлено буддизму в їх краю вийшло від того руху, котрому почин дав Буддагоча. Буддизм оснований на каноні тріпітаки сінгалезької розширився в західній і середній Індокитаю, у Бірманців, Пегуанців, у Сіамі і Камбоджі. Він дійшов навіть на острів Яву, де полишив багато слідів у численних руїнах, із котрих найважливіші є славні будівлі в Боро-Будурі. Вирочин не обійшло тут і без впливів північного буддизму і школи Великого Средства. Та ми не знаємо, ані від коли, ані доки трівав буддизм на тій острові. Хвилі мавульмагського наїзду затопили его. Тільки сліди лишилися, але ані історія его початків, ані его розвиток, ані его зруйнованя не є нам явісною.

В р. 632, році смерті Магомета, буддизм здебув уже майже всі ті краї, в котрих памус й досі. Він ширився значно і в Азії і в півній східній частині колишньої імперії Олександра В., поки прихід Арабів зломив не спливав на завісний его поступу в тім напрямі. Тільки Тибет не був ще здобутий. Пробу роблено за царювання Ля-то-то-рі в р. 330, але вона не вдалася. Що до місіонерів Асоки, коли справді вони ходили в Тибет, треба признати, що ся місія не була успішною з усіх. В р. 622 царь Сронг-цан гам-по за порадою свого міністра Тон-мі-Самбога спровадив із Індії книги індійські і вчення буддистів, котрі занесли до Тибету wraz із наукою буддизмовою також умілість писання і перші початки духовної культури. Дозвіл царя тибетського приписують впливови его двох улюблених жінок, з котрих одна була родом із Ненаю а друга з Китаю і котрі обі були буддистки. Кожда з них привезла з собою візерунки Будди і навіть книги. Царь склонившись до їх просьб, розпочав великий релігійний переворот, котрого наслідки сталися дуже важні. В слідуочім віці зробив багато для релі-

ширив буддизму царь Ті-де-сронг-цан; він сировадив на свій двір славних учених індійських Санта-Ракхіту і Падма-Сялбаву. Та як се звичайно буває, проти пропалаганди веденої може троха за горячо, піднялась люта реакція. Лянґ-дар-ма, син Ті-де-сронг-цана, вступивши на престол, заявив себе ворогом тої справи, котру піддержував его батько. Він розпочав страшне переслідуване буддистів. Буддизм похилив голову під бурею, але коли ся пройшла, підняв ся ще сильнійше. В сто літ по смерті Лянґ-дар-ми він стояв у певному розцвіті. Манастирі засновувано одні за одними, перекладано книги буддійські. Ся праця, котра найдуше кіпіла в IX. віці, була скінчена тільки в XIII. віці. Інева Атчі (980—1052), его ученика Брокстона (род. 1002) і вногах інших знаменитих учених заповнюють сю добу плідної діяльності, що була рішучо важною для релігійної будущини Тибету.

Та поки буддизм спокійно здобував усі краї сусідні з Індією на півночі та на сході, тільки на заході зупинений Ісламом, з котрого фанатизмом і оружною пропагандою ему годі було бороти ся, він щез також у Індії, его родивнім краю. Як доконав ся сей упадок і що було его причиною? Довгий час учені не сумлівали ся, що се був наслідок зависти брагманів і систематичного та неможливого переслідування. Та тільки факти такого переслідування були майже незвісні; звісні були тільки ораторські триумфи вченого брагманця Санкара-Атчаріі, котрий з горячим запалом поборював буддистів. Одним словом, ми не знаємо на певно, який був конець буддизму в Індії і можемо про се тільки догадуватись. Та про те цікава річ, що тепер не находимо в Індії ані одного буддійського рукопису, крім хіба Непалю, де буддизм доси ще задержав ся. Розумілось би, що скоро не стало буддизму, то ніхто не став перенесувати книг буддійських; але годі собі вяснити, як робож книги ті щезли без сліду. Сей дивний факт, здасть ся, промовляє за тим, що справді буддизм у Індії переслідувано. Може ще буддійська література китайська подасть нам деякі певні вказівки про упадок буддизму в Індії.

Остатній народ наверхнений на буддизм був народ монгольський. Індія пропала; вся слава перейшла на Тибет. Коли Ченґіс-хан оснував свое безмірне і однодневне царство, то Кублай-хан, его внук, довго вагувавши ся в виборі релігії, в кінці приступив до буддизму. Розуміє ся, Монголи пішли за прижіром царя. Та розрухи сиравлені упадком їх царства не були корисні для зросту жебручого братства і буддизм щез знять. Та про те пізнійше в спокійнійших часах Тибетавці знов наверхнули їх. Се було в ту пору, коли Тибет, перебувши важку релігійну кризу і скрішлений реформою Цонг-ка-па, запровадив у себе інституцію ламів, котра ему є властива і котра розширила ся також в Монголії і Китаю. Ся прилога одної з найдивогляднійших теорій буддизму до політики є явищем одним з у історії сеї релігії, а навіть є одним із найдивнійших фактів в історії всесвітній. Та про се ще у нас буде далі зова.

Подавши оттак обрис внутрішнього і зовнішнього розвою буддизму,

короткий з кінечности, та по змозі повинні, ми стрібуємо вяснити его науку. І тут ми не можемо входити у всі подробиці, та будемо пильнувати бодай того, щоб не пропустити нічого важного.

(Далі буде.)

ІЗ УСТ НАРОДА.

В. К а з к и.

І. Премудрий младенец.

Бисть нікотрпй младенец не простого роду і стану хорошего, барзо мудрий і учоний у мудрости своєї і у пауці своєї. Мовит: — Пойду где у чужое панство і пристану до якого пана і буду служити, бо з ласки бога маю науку добру.

Але він ни мав за що сукні справити ані коня купити. Теди що учинив? Отца продал — коня купив, матку продал — сукні справив, і сівши на коня в дорогу поїхал.

Случило ся зїїхати ся з другим младенцем, которому бул конь пристал (приголив ся). Дати собі день добрий. Запнтав его мудрий младенец:

— А відколь ти і куда їдеш? Виджу, же ти конь пристал.

Опий младенец мовит: — Іїду до царя з листом.

Мовит мудрий младенец: — Дай мїні той лист, я з ним пойду. Мой конь добрий.

А опий младенец уклонив ся і дал ему лист, а сам повернул ся до дому.

Мудрий младенец прочитавши лист, а в том листі стоїт: Хто той лист до царя донесе, тому голову стяти і на паль абити. Прочитавши то мудрий младенец подрал (лист) і мовит: — Хвалю бога моего, щом від перозумїя моего не згнуд!

І приїхал до того міста, которое із четирох стран оточене водою. Обачил младенец около замку голову чоловічі на палях. Барзо собі мислит о том: — Що то за причина? Буду я питати кого.

І стал ночовати у єдної жени старой. А в той жени бил син єдин і умер на той час, а в фрасунку була по сину. І обачила того младенца і мовит: — Сину мой! У мене такой син бил і умер!

А опий младенец увїшол безпечне в дом сїї і назвал єї маткою, а она его за сына приняла. І мовит младенец:

— Матко моя! Що то за голова на палях позабавано?

Она рече ему: — Сину мой, єе-то місто царское. У нашего царя тільки одна цурка є, барзо мудра і ученая. Не тільки хто ішпий, але

і отець ей слухає. Так з кожних гадає, а ніхто ей не перегадає, бо жадеє чоловік не може ей відказати. Не тільки (на землі) але і под небесем помилуєть і сєт барзо слічна і учова много. Младенци скарбу показовали, а она на тоє не гляділа, тільки она з ними диспінтовала (sic! зам. диспутовала). Мовит: мні скарбу не потреба. Хто хочеє мене взяти, нехай жою науку, чоґо я запитаю, відкажеє. Аби хто мене передиспінтовал, то мене узьмеє, а їди не передиспінтуєє, то єґо голову відтяти і на палє збити. — Вдова мовит младенцу: — Сину мой, то все тих голови панцив (sic!), которіі царівні не відказали. — А потом запитала младенца: — Від коль ти младенче, прийїхал?

— Не від кого, — рече младенец. — Матко моя любиная, я за твоїм благословенієм пойду до царевни у царські бурку (з нїм. „Burg“) диспінтувати ся з нею, спробую щасці (sic!). Я тую науку добре умію; за божою поможею перегадаю я сі і возьму єї за себе.

Мовит жєна: — Для бога, прошу тя, сину мой, дай тому покої, бо жадеє младенец не вїйшоє від нея в щїлости.

Младенец мовит: — Дай, матко, покої! Хто смерти боїє ся, ніколи доброго діла не справит.

В той час пойшоє младенец від дому вдови і прийшоє до врат царських, обачил стражу царську і мовит: — Позвольте ми до царя увїти!

І внейде во двор царя і мовит: — Найяснїйший цару. позволь мні з цуркою своєю погадати!

Рече к нему цар: — Младенче, не їди! Мало науки маєє, то знаю. Нинїшного дня страчен будеш, бо моя цурка перегадає тя

Рече младенец: — Я на тоє позваляю і о нічєм не дбаю, тільки, цару, дай знати цурці своєї!

В той час дали знати царівні. і казала прийти до себе. Онїй младенец пойшоє до неї і дал єї день добрий. і она поздравляла єґо і казала принести кресло злощїстоє. Сївши младенец безпечне не глядіє на царевну, а у мєсли своєї гадал: — Если буду на царевну глядіти, пилности сквалєн (?) буду в єї красоту, то ізїйду з розуму. — Потому мовит: — Царевно, питай у мене, чоґо хочеш? Буду тобі оновїдати.

Царевна мовит: — У чїм сидиє?

Младенец мовит: — Шати мої на мні; у покоях сяду.

Царевна мовит: — Хто такий у могилї бїл і лежал три дни?

Младенец мовит: — Іона пророк в рибноє чреві.

Царевна мовит: — Хто такий в могилу вїшоє і злобної муки не видїл?

Младенец мовит: — Той, которого бог воскресил, то єсть чотпродневного Лазаря.

Царевна мовит: — Хто такий родил ся без матки?

Младенец мовит: — Адам і Ева

Царевна мовит: — Которіі три невинною смертю погинули, а четвертий їсїятїй і на горї законє?

Младенец мовит: — Три баранки, которії был Авраам зарізал в місто сина Ісаака свого. Четвертий крест святий, на котором Христос розпятий был.

Царевна мовит: — Которі лгали і потвари чинили?

Младенец мовит: — Братя Іосифа продавши его Мадіанітан, і отцу своєму солгали.

Царевна мовит: — Которих 12 пророків бог прийня і гріхи перебачив? В місто ішли 12, а знову вийшли 500 000 народу.

Младенец мовит: — Яков з 12 синами вийшал до Міра міста і там сина Іосифа знайшов і рад был, же его снн Іосиф на царстві усїх. Потоху всего добра дойшол... по родженю... істинний.. (в рукописі слова ті стоять одно при другім, та тут очевидно щось пропущено. І. Ф.) чрез пророка Мойсея і Арона.

Царевна мовит: — Кождий рече мні, которого запитаю, то все мні відказуют. — І мислит собі: — О боже мой! Коби мене той младенец не перегадав! — Мовит: — Сегодня в цілости від мене вийдеш, а завтра з рожних клопотов учиню тобі фрасувок.

І пішол опів младенец до господи своєї. Теди всі люде дивували ся, же в цілости од ней вийшол. Мовит господня: — Як еси вийшел від той царевни адогони?

Другого дня теди вставши поїшол до царевни. Почала гадати. — Що то за дерево? 12 углов на кождом углі по 30 листов, із верху дерева біло а у споду чорно?

Младенец мовит: — Я умію тоє оповісти. Дерево єсть рок, а 12 углов — 12 місяцей, а 30 листов — 30 дней у місяци. У верху білоє то єсть день, а у споду чорно єсть ном.

Царевна мовит: — Що то за птах: яєнь не несеть і дітей не веде?

Младенец мовит: — Рок божий: ві прибуваєт, ві упадаєт.

Царевна мовит: — Много єсть з рожних книг птахов названих іменем?

Мовит младенец: — Ластовица 2, ворона 3, голуб 4, пчола 5, одуд 6, соловії 7, жаворонок 8.

Царевна мовит: — Скажи мні дві річи: єсть двоє людїй, що правду мовили а до пекла поїшли.

Младенец мовит: — Тії люде суть єдні Вірмени а другі жиди. Бо жиди говять Вірменам: Ви віри не маєте, а Ормени говять жидам: Ви віри не маєте. І так блудят і до пекла ідут.

Царевна мовит: — Як Сатані імя було?

Младенец мовит: — Хорний час, як был в небесах, а як Адама і Еву прилестил єдним концем і від того часу Сатаною ся стал.

Царевна мовит: — Много Адам на світі был?

Младенец мовит: — 951 літ, і умер.

Царевна мовит: — Хто то закїй: не говорят. тіла і крови не маєт, а о собі відомость даєт?

Младенец мовит: — То єсть вітер.

Царевна мовит: — Божіє сотворіє що уводит у некло?

Младенец мовит: — Кождий чоловік безбожний за гріхи свої в неклі заостає.

Царевна мовит: — Пойди до дому! Хочеш ли рицаром бути, але завтра прийдеши сімо.

Младенец встал і поїшов до дому, а царевна у великій фрасунку застала і младенцевим словам барзо ся дивувала.

Теди третого дня пришов младенец і дав ей день добрий і сім з кріслі.

Царевна мовит: — Сегодня не виїдеши від мене в цілости, бо смієши ся з мене. А если не відкажеш мні загадки хосі, кажу тобі голову відтяти і на палі збити.

Младенец мовит: — Мні Господь бог поможет.

Царевна мовит: Суть такі люди або і панни, що много говорят не по панській.

Младенец мовит: — І ти царевно мудрость панскую погубила, а не хочеш ся покаяти. (А той царевні імя було Семизагадка грецькими словами)

Мовит младенец: — Уже ся три дни з тобою розмовляю, а все тобі відказую. Тепер ти мні відкажи! Я тебе запитаю єдної річи, але як не відгадаєши, я кажу тобі голову відтяти і на палі збити, а если відкажеш, будеш мні женою.

Царевна мовит: — Я на тоє позвазяю. Люб милость твоя надо мною, альбо моя над тобою.

Младенец мовит: — Кто такий мудрий і уродою хороший, із вітка коня купил а з матки сукні зробил?

Царевна мовит: — Прошу тебе, младенец! Впжу тебе пред собою як свіщу світлую. Нема як ти! Много розумієши! Прошу тебе, дай мні покой на сію ноц. Завтра прийдеши, відкажу тобі, а если не відкажу, теди воля будет альбо що милость твоя ізволит: хогь голову відтяти, хогь за жену взяти.

Младенец дал ей добраноч і поїшов од царевни. А царевна застала в великом фрасунку і почала мислити: — О боже мой милосердний! Дивую ся барзо, що не відкажу ему загадки тої! Тільки уставши і поїду до того младенца, питаючи его о загадку. Він мене не много виділ, не познаєт мя і довідаю ся, чий єсть син. Если царский, поїду за него, а если простого роду — не поїду. Відаю добре, же він мні скажет.

І убравши ся в шати дорогії і рече: — Кто поглянет на мене, то з розуму зїде!

І взявши шаптки дорогії і п'ян і пішла до младенца. А младенцу бог на помощ.

І прийде царевна до господи і закалатала. Виїшла дому господня і мовит: — Небого дівко, чего ти прийшла у ноци?

Царевна мовит: — Матко, позволь мні в дох свій віти! Маю потребу пильную увіти до гостя твоего.

І поїде до младенця і мовит: — Добрий вечір младенче! — Мовит: — Мудрость твоя приведе мя до тебе.

Младенець питає: — А якого ти роду?

Царевна мовит: — Я естем ковалівна. Мой отец коваль і слюсар. А ти младенче що за потребу маєш у нашом місті? Тебе люде хвалят і рипаром називають.

Младенець мовит: — Я естем, якого мя видиш. Відки прибув — не памятаю, бои у ночі виїхал.

Царевна мовит: — Тебе хвалят, жесь царевну перегадав, а она не уміла тобі відгадати. А отец мой прислав мя перестерегти тя; тож милуючи тебе, прийшла до тебе.

Младенець обачил єї красоту, і не мог ся здогадати, почал єї напитки пити. Царевна сама наливала, і стали межи собою увеселяти ся. І сидячи на лужку, одно другого цілуючи царевна мовит: — Мой милый младенче, прошу тя для бога, скажи мні, чого тебе питала царевна? Повідали люди, що ти єї перегадав, а она твоеї загадки не могла відгадати. Що то за загадка?

Младенець мовит: — То я сам вітца продал — коня купил, матку продал — сукні справил і у чужое панство служити поїхал. Я єї того запитал, а она не уміла відказати.

Царевна мовит: — Мой милый младенче! Я ні з ким ні йїла ні пила, а до тебе пію, милуючи тебе!

Младенець мовит: — Дай тобі боже вік!

Царевна мовит: — А тобі дай боже добрую мысль!

І так розмовляли із младенцем цілую вощ і що ся їм уподобало. Но тіх царевна дала доброго вина напити ся, а младенець зараз ізпичил ся. А царевна вставши із ложка і поїшла до покойів своїх, бо юж бил близько день. А младенець на рано ледво до розуму прийшов і зафрасовал ся барзо, же не познал, же то царевна била. Младенець вставши глянул на ложе свое і знайшов перстїнь єї золотий, а на верху перстїня камїнь аспісовскїй і імя єї написано на нем. І взявши той перстїнь поїшов до царевни, дал єї день добрий і сїл на крісло.

Царевна мовит: — Я твою загадку знаю. Ти сам отца продал — коня купил, матку продал — сукні справил, і то твоя загадка, младенче!

І заволатала слуг своїх і мовит: — Поведіте єго до царя на справу, бои єго перегадала.

І взяли слуги младенця і повели до царя на розсудок. Мовит младенець: — Найяснійший цару! Маю одно слово мовити до тебе.

І рече царь: — Мов сїло!

І рече младенець: — Цару, що то такого єсть же вилетїла голубица з царского двору і прилетїла на вдовин двір. Я тиж будучи чужоземець і видячи тую птаху хорошую поймалєм єї і щом хотїл, том чинил з нею. І веселящи ся з нею цілую вощ, а на розсвіті полетїла зову до царского двору. Але хвалю бога моего, жем з той голубици єдно перо знайшов, котореє остало ся

Царь питає, що би то за причина била?

Младенец показав перстень і мовит: — Ото цару перо єсть тоє, що я зпайшол на сродн лужку.

Царь бачил тоє, зафрасовал ся і послав по цурку свою і приве- доша слуги царівну.

Мовит царь: — О цурко моя, що той перстень чинит у того младенца?

Царевна мовит: — Той перстень не мой і не ровен моему. Я пред вашими очима віддаю.

Царь мовит: — Чему ж я не виджу твоего перстня при тобі?

Царевна вставши і пошла і зараз казала привезти золотаря до себе. І привели. Царевна мовит: — Мой милий золотарю, прошу тебе, уроби міні перстень за годину, а на перстніні ізроби камінь аспісовскій і імя мое напиши!

І зараз так ся стало. І дала кілька червених золотаревн за тоє і почала просити: — Мой милий золотарю, не выдай мене із секрету!

Взявши перстень пошла до отца своего і мовит: — От мой перстень при жиі, а той не мой, що у младенца... от всего впываю...

А на той час были гости у царя, далекіі воеводи, вельможі. І царівна взяла оба перстніні наложила, і придали ся єден до другого, оба ровні собі были. тільки же царівнин новий бив. І встид ниів (царь) за неі.

Теди отец мовит: — Цурко моя, дам я тебе за того младенца і будете царствовать в моеі... (щось пропущено) мудрости тринати.

Цурка мовит: — Тобим рада, щобим клопоту не мала.

І учинил царь своеі... (пропуск)

Большую власть маєт муж, нежелі жена, а жені никогда же не треба всю тайну сказати, хоч би наймилішая і найвірнійшая была, бо завявши ся жена на мужа своего вся відкажет і іному скажет

Нехай же будет богу нашему честь і хвала со безначальним огцем і сном і пресвятим, благим і животворящим твоім духом нині і присно і во віки віков. Аминь.

Казку сю, котрій властиво належалось би місце в рубриці „Із старих рукописів“, одержав я недавно від д. Йосифа Родільського в зшитку, писанім в 80 тих роках селянином (мабуть дяком) Тогою Кішком із Берлина коло Сокаля. Зшиток сей мішаного змісту. Крім казки про премудрого младенця містить він іще велик интересну релігійну драму „О буреню пекла і воскресенію Христовім“, а далі деякі складаня і вірші мабуть самого Т. Кішка. Що ані „історія“ про младенця, ані драма о буреню пекла не є его оригінальний концепт, се видно не тільки по мові, котра в его власних складанях чисто народня, а тут архаїчна, така, якою писали у нас в XVI—XVII віках, але також і по тім, що в тексті находять ся деякі люки і шеревки, котрих переписувач не замітив і переписав усе в однім звязку. Весь зшиток писаний новим, скоронисним письмом, виразно, але безграмотно, без знаків інтерпункції, правонисом псевдоетимологічним, але до крайности неконсеквентним. От тоу то я, замість реконструувати кирильську форму тексту, пе-

чатав єго фонетикою, з захованєм характерних форм архаїчних і чистонародних, навіть відтінків діалектологічних, котрі находять ся в текстї.

Що до самого мотиву казки, то, здасть ся, кождий освічений від разу пізнає в нїй інтересний варіант орієнтальної казки про царівну Турандот, що вийшла в склад збірки „Тисяча днів і один“ (H. von der Hagen, Tausend und ein Tag, morgenländische Erzählungen, Prenzlau 1836, т. I). Інтересне питання, відки могла зайти до нас ся казка? Звісно, що ціла збірка „Тисяча днів і один“ стала звісною в західній Європі аж у XVIII віці. Знайомість з рукописним жерелом, із котрого ваяв Т. Кішко отсю історію, дала би нам можливість осудити, чи оповіданє се прийшло до нас із заходу в так пізнім часі, чи зі сходу і вчаснійше. Згадка про те, що царівна мала імя, котре по грецьки значило „Семиагала“ (*Επταγυρα*?) казала б догадуватись, що казка ся у нас звісна була ще перед XVIII віком і прийшла з Греції, може ще з Візантії, через Сербію або Болгарію. За такою вандрівкою премовляють також многі і значні відмінн нашої казки від тексту арабського. В усякім разі важно було б відкрити старий список сеї казки, бо він збогатив би скарб нашої не дуже то багатой давньої літератури повістей чисто світських, а заразом був би свого рода pendant до повісти о Акрї Премудрій, що також є відгомоном орієнтальних казок, а іменно збірки „Тисяча ночей і одна“ в нашій старій літературі.

Іван Франко.

2. Фраїр*) на гусячих ногах.

У єднімъ селѣ жыла єдна худобна вдовиця, у котрой была дѣвка Марья, красна, але несеренчлива (нешаслива) бо єи ніхто небравъ и ніхто нєлюбивъ. Вельоразъ (многораз), коли изъ цѣлого валала (сєла) посходятьсє дѣвки на вечурки прѣсти, и Марья видить што около кождой сидить єй фрапръ, залицаєсє до нєй и коли упадє веретєно, то доразъ схилитсє, подоймє и подастъ. Разъ Марья видить тото, здыхнє и кажє: „Божє мій, дай и ми фрапра, хоць на гусячихъ ногахъ!“

Ишє (іще) невыповѣла она тото, якъ тутъ отразу отворявутьсє двери, входить шварный (гарный) шугай (парубокъ) въ довгой, сивой губани (гуни), широкомъ калагѣ (капелюсі) сь покрейдою (букетомъ квітокъ) за капелюхомъ и сѣдєє доразъ около Марья. Марья дуже врадоваласє, жє достала такого шувного (гарный) фрапра, але разъ упало єй веретєно, она скоро схилиласє подняти, и видить, жє у єй фрапра гусячи ноги...

Дуже засмутиласє Марья и стала думати, штобы єй чинити. Якъ надходила півночь, то фрапръ зобравсє, отпросивсє отъ нєй и вышовъ

*) Фраїр в угоруськім нарїчю значить любко а фраїрка любка.

вонь. А недовго и Марья пішла домовъ спати, але неспалося ей цѣлу ночь.

Недалеко у сусѣдствѣ жыла ей хресна мати, дуже мудра жена; она побѣгла идѣ ней и росповѣла все, такъ и такъ, што чинити?

— Ничь не чинь, але завтра вечеръ якъ буде отходити, привяжь му къ кострубу губани кончикъ нитки отъ веретена и слѣдь за нимъ, де піде.

Она такъ и зробила; якъ пришовъ франръ, усѣвси, почавъ залицюватися, а потомъ отпросатися, то она наскоро привязала нитку, воткнула веретено у стрѣху и стала за нимъ слѣдити. А овинъ просто идѣ церкви; Марья за нимъ; татъ опъ прожкнувся на ключову дирку до церкви; а татъ лежавъ въ труні еденъ мертвый чоловікъ, котрого другого дня хотѣли поховати; фраиръ подскочилъ къ мертвому и почавъ грысти тѣло ёму... Марья перестрашила ся и почала утікати, але на шумъ ей кабата франръ выскочивъ на дирку и почавъ ей здоганяти. Марья стала бѣжати идѣ селу, але немогла добѣжати лежъ до крайной хижки, котра стояла на концу валала (села), а то бывъ млинъ.

У тимъ млинѣ живъ безбожный млинаръ, котрый нарабзавъ съ чортами, видите запродавъ нѣтъ свою душу, а теперь бывъ уже мертвый и выстергнулъ на дочцѣ. Коли овинъ ухеравъ, то казавъ своимъ сыниѣмъ, жебы го привязали трѣма ланцями идѣ дочцѣ. Сынове такъ и зробили, привязали трупа зъ трѣма ланцями туго, а винъ лежавъ якъ живий, червеный... Пришовъ дякъ читати савтырю, а дякъ бывъ дуже мудрый чоловікъ, писменный, знавъ съ кымъ мае дѣло, — привѣвъ зо собовъ своего вѣрного пса „дунчи“. Сыны поставили дякови паленки (горівки), онъ напился, ставъ читати „блаженъ мужъ“, „вскую“ и далей, а „дунчи“ сѣвъ подѣ стѣль. Читае дякъ, читае, ажъ разъ пукне (урвався) еденъ ланць што на ногахъ, дунчи завырчалъ „вррь!“ — „Дунчи тихо!“ скричавъ дякъ и читавъ далей, а въ хижки небыло ани живой души окрежъ дяка и пса. Читае далей, знову урвався другій ланць на черевѣ; дунчи „вррь, вррь“, дякъ спову: „дунчи, тихо!“ а читае далей..

Наконецъ около повночи дуннувъ третій ланць штѣ около шеѣ... млинаръ поднимается, сѣдае; дякъ лѣгае на лавку; дунчи „вррь, вррь, вррь“... и скаче на млинаря... А ту двери отворяются, вбѣгае дѣвка, прячесь за цѣвку, — а за нею слѣдомъ франръ врывается въ хижку. Межи тимъ дякъ втѣки...

Франръ зъ млинаромъ дораз ухонили пса, роздерли и сѣбли; мало было того, стали приставати идѣ Мари, котра трясла ся за цѣвкою (кошином) и ледво дыхала. На серенчу (щастя) заспѣвавъ когутъ, бо ужъ была повночь; — франръ утѣкъ, а млинаръ лѣгъ на дочку. Марья на полы мертва побѣжала домивъ.

Другого дня иде знову идѣ хресной мамі на пораду, што робити.

— Треба тобѣ моя мила дѣвка умерати, бо неабавишься отъ своего поганого фраира. — И дала ей науку, што робити.

— Мамо, — каже Марья своей матерп, — ми треба пши двесь вечурь умерги але не ховайте 'ня на цинтири; дзвони най не дзвонять піпъ най не ховае, не выносьте мя га порігъ, но подь порігъ треба яму выкопати и туди прохати труну; за дорогою не веьте але по-за садами за цинтирь; яму треба зарівнати и муравою (дерпом) заложити, жеби ниhto непознав де я лежу.

Такъ и зробили и поховали Марью. Приходить фравръ въ ночь, стае глядати своей фраврки и реве на ціле село: „де-е, а 'де-е моя фраврка? Дзвони, а ци недзвонили 'сте ей?“ Нѣтъ, недзвонили.— „Дорого, ци невели ей черезъ тебе?“ Нѣтъ, невели. Пошовъ на цинтирь не видить ніякого свѣжого гроба (могли). Заплакавъ бѣдакъ горько — купиць собѣ 12 паръ жельзныхъ бочкоръ (постолів) и пошовъ глядати своей Марьи по цѣлому свѣту. Вшитки подерь, а не нашовъ.

Межь тымъ изъ ей гробѣ выросла сажа отъ себе прекрасна бѣла деля. Ишовъ разъ еденъ панъ около того цинтира на возѣ и видить красний квітокъ. — Стань! — каже кочишови (віззикові). Кочишь ставъ, онъ пошовъ и зорвавъ квітокъ. понесъ домовъ и положивъ въ погарь; а у пана не было жены, а пришли на вечерю гости. Гости погостилися и пошли спати, а еденъ пшашъ (лакей) остался въ столовой и заснувъ. Разъ чуе о ночи. изъ погара вискочила деля, обернулася на прекрасну дѣвину, ходитъ по хижі, а все говорить: „Панове побѣли, а ми ничъ неохабилі (не лишилі).“ Пшашъ другій дель повівъ пашу, а тотъ спуртался стеречи. Выходитъ знова изъ погара дѣвка, а онъ ей хватъ за косу. — Не пуцу — каже — покля необѣцяшь, што підешъ за мене.

— Піду, піду, — каже, — лешъ не силуйте до церкви ходити.

— Не буду, — каже панъ И повѣчались.

Жіють вони довго, жіють, были у нихъ уже и дѣти, а она все не хоче ходити до церкви. Панъ журился и все говорить: — Пойди, а пойди до церкви! — Отпрошуетъ ся вшелеяко, ничъ не помагае, панъ все свое, пойди та пойди. Пошла бѣдна, сѣла на лѣвий ктырось, 'де дяковъ не было; посмотреть въ кутникъ, а тамъ ей фравръ выщиривъ на ней зубы и зареготался. Спустила она голову доловъ и горко заплакала... Якъ выходили они изъ церкви, фравръ подскочилъ къ ней, вшилъ за шью, вытрясъ всѣ кістки, а съ кожою утѣкъ

В угорскій Р, си записав

А. Зралацкій.

Г. Новелли і Фаблію.

І. За лихого окомона і по смерти люде буки брали.

У одного пана був окомон, та такій лютий, так ся збиткував над людми, що най Бог боронит. То не раз люде покривджені су

грозили, що го заб'ють або струють. А він з того схилявся, та все їм говорив:

— Ну, ну, побачите ви, що як я втру, то ви ще всі за мене дістанете по двадцять і п'ять буків!

Аж ось сталося так, що той окомом захорував. Пан дуже его жалував, бо окомом усе був ему вірний. А окомом лежить таї каже до пана:

— Одної тільки ласки прошу у вельможного пана, як я помру, щоби пан не дав тому хлопству над моїм тілом збиткувати ся!

Хорує той окомом та хорує. Аж трафило ся так, що пан мусів десь на пару день виїхати. Чує окомом, що смерть его надходить, каже скликати всіх людей із села таї починає перед ними плакати, каати ся.

— Люде добрі — каже, — я для вас був такий лийий тільки вам кривди набив, щом не варт і в гробі по християнськи лежати. Прощу вас, як умру, то ве ховайте мене так, як других чесних людей, але возьміт моє тіло, завяжіт у верету, викопайте яму, накладіт у ню терня, положіт мене на тото терне і приспите землю, — най то буде мійі замісто покути, може ся Господь змилує над моєю душею.

Люде бідні аж ся порозилакувати з жалю, чуючи таку нову. А як окомом умер, то вони взяли его тіло у верету, викопали яму, напхали тах терня таї положили его на тото терне. Тільки що хотіли землею приспати, аж ту надбіздіт пан. Дивит ся, що то таке, а то его окомона так ховают.

Видит пан, що люде збиткуют ся над его тілом, розлютив ся дуже і казав усім людем дати по двадцять і п'ять буків.

(В Наїрянах заліщицького пов. записав Вл. Маркевич в р. 1891.)

2. Як школярі сіном викрутили ся.

Були собі два школярі у великих школах. Вчили ся, вчили ся, далі оден каже:

— Буде з нас тільки вчити ся! Ходім, підемо в світ!

Пішли. Ідут, ідут, зайшли до одного міста. Прийшли до коршми, посідали собі, а ту ні оден ані грейцарика не має, а голодні такі, що не дай Господи.

А при тім самім столі сиділи другі пани і балакали собі о всяких штуках.

Школярі слухають, слухають, а далі оден каже:

— Е, що то все значит! Ми ще ліпші штукарі. Такої штуки ніхто не вдасть, як ми.

Пани до них: — Щож то за штука така? Ану покажіт!

Школярі ніби то не хочут, дорожат ся. Пани казали їм дати їсти, пити, та все просят, щоби показали тоту штуку.

— Ну, добре, — кажут школярі, найівши ся та напивши ся добре.— Принесіт нам ту велику вязанку сіна!

Принесли їм сіно, а вони ану крутити з него перевесло. Крутят

крутят, оден кінець дали тримати ти панам при столі і кажут їм, щоби бороши боже не рушали ся з місця і щоби тримали міцно. А самі крутят далі, та все постушають ся в зад, через двері, та на подвір'я, а все крутят того перевесло. Аж ту надійшов дід, зебрак.

— Гей, діду, — кажут єму школярі, — на тобі отсе перевесло та тримай за кінець, а міцно. Ме ту зараз прийдемо.

Дід узав перевесло тай держит, а школярі по за доми, та як пішли, аж ся закопотило.

Пани за столом тримають перевесло, а на дворі дід тримає перевесло, та так міцно, що аж соїє.

— А ти діду що ту робиш? — питає пан.

— Та перевесло тримаю.

— Ба а хтож тобі дав тримати?

— Та якісь два панччі, дав би їм Бог здоров'я.

— А деж ті панччі?

— Та пішли десь отуди, казали що зараз прийдут.

А за панччани вже й слід застив.

(В Нагірянах записав тойже 1891.)

Пок. Вол. Маркевич, Поляк з роду, був слухачем львівського університету. Нужда примусила єго якийсь час покинути університет і шукати заробітку як сільський учитель. Єго дали до Нагірян, де пробув не сповна рік; здобувши собі щирю прихильність селян, а особливо своїх учеників він позапсував від них досить значне число оповідань та пісень. Деякі він старав ся обробити, та не маючи потрібного до сєго знаня, не був щасливий у своїх теоріях і здогадах. Вернувши до Львова а Нагірян він узав ся кінчити університет, але тяжке каліцтво і нужда зломали єго духа. Він застрілив ся в р. 1893. Не довго перед смертю він передав міні позапсувані ним матеріали, котрих публікацію отсе й зачинаю. Позаяк покійник запсував без захованя діалектичних осібностей місцевого говору, то я й печатаю єго записи звичайною фонетикою.

I. Ф.

3. Добра баба і чорт.

На сел'ї нигда щци небывавъ компнарь члстити комины п люде 'го невидѣли; ажъ разъ ишовъ овиць до пана оречного (поміщика) вымѣтати комины, — та ишовъ черезъ лѣсъ, а тамъ баба гробы зберала, а коли 'го увидѣла, думала оужъ то чортъ. А передъ нимъ стояли два пѣшники (стежки). еденъ на-право, а другій на лѣво.

— Жено, котрымъ пѣшникомъ ближе въ село, ци правымъ? ци лѣвымъ?

— Правымъ пѣшникомъ бы вамъ ближе, — але бо тамъ на кінци села стоить крестъ... такъ идѣте лѣвымъ, хоць дальше.

(Записав на угорській Русь Анатоль Крайцкій.)

Критика і бібліографія.

VIII. М. Шашкевич і галицько-руська література.

Недавно вийшла особною відбиткою з III. не виданого ще тогу зписок Наук. тов. ім. Шевченка у Львові певелника праця д. В. Коцовського „Пам'яті Маркіяна Шашкевича“, читана на однім засіданні того тов. при нагоді перенесення тіла Шашкевича до Львова. Д. Коцовський звісний уже своїми працями про Шашкевича і критичним виданєм его творів; праці ті були прихильно оцінені не тільки у нас, але й за границею, такими вченими як Пипін і Дашкевич. Беручи в руки нову его працю про Шашкевича ми надіялись найти в ній нові причинки до зрозуміння і оціненя діяльности Шашкевича, та прочитавши сю працю — троха розчарувались. Автор замість сконцентрувати свою увагу на Шашкевичу і его добі гуляє по широкім просторі 1000-літньої історії Русь і Словянщини, вихапає тут один факт, там другий, не раз відділений від него століттями і сотками миль простору і набравши вязанку таких фактів виводить із них щось таке, чого по законам логіки зовсім не слід би ждати! Замість правльної аргументації виходить ошоломлене читача купкою подробиць, в котрих задля їх відірваности тяжко розібрати ся.

Чим був Шашкевич для галицько-руської літератури? З дотеперішніх праць про него, а головно з праць самого д. Коцовського ми знали, що він був свого рода новатором, вніс у галицько-руську літературу нові елементи, котрих в ній дося не було і котрі він черпав по часті з творів українських, а пісень народніх, від польських романтиків, із слов'янського відродженя, а сучасних літератур європейських (хоч ті остатні, здасть ся, він знав не богато). Новою супроти давнішого галицько-руського письменства у Шашкевича є не тільки мова — гарна і чисто-народня. Що до мови у него були попередники ще в XVIII. віці, автори „свігської політики“ і побународніх пісень дворацьких, котрих куня яко пісні народні вийшла в збірку Вацлава з Олеська. Новим був дух Шашкевичевої поезії — свіжий і оригінальний; новим був той єї індивідуальний, суб'єктивний характер, що дає нам можливість із за кожного твору, із за кожного стиха бачити особистість поета, его емпатичну вдачу і щире серце. В Шашкевичевих віршах у нас перший раз повіяло духом поезії XIX віку; давня „мова богів“, як колись названо поезію, тут стала ся кристалізованою, очищеною мовою людського серця, зверненою безпосередно до сердець усіх інших людей. Так ми розуміємо слова д. Коцовського про те, що Шашкевич „зірвав книжні пута письменства“ (стор. 10). Справді, в своїй поезії він не ставав на котурни, не маскував ся і не удавав, а гово-

рив так само просто, від душі, як би говорив устно в хвилях афекту і підлому чуття — і це єго велика інновація в галицько-руській поезії, це засновок справді нової, справді народньої школи літературної. Народні пісні тут тільки на половину могли бути для него взірцем; вони так само прості і натуральні, та при тім вони і персональні, без суб'єктивного колориту. індивідуальність поета в них затерта.

Супроти сего нам тяжко зрозуміти те, що д. Коцовський говорить о кілька рядків перед фразою о „зриванню книжних вут письменства“, немов би то „значіне Шашкевича лежить іменно в тім, що він тісніше зісполнив передання книжні питомого письменства й се, що зачер з літератур інших, з ісезією й живою мовою народа“. Поперед усього що се значить: зіс олити якісь передання з такою чи сякою мовою? Хіба переповісти їх тою мовою. Ну, се ще була б не велика заслуга — заслуга звичайного перекладчика.

Шашкевич справді перекладав дещо на нашу нар. мову, та я не знаю, щоб се була така велика єго заслуга, титул до безсмертної слави. Важніше те, що д. Коцовський пише про „передання книжні питомого письменства“. Виказано сеї теж, що Шашкевич був прямим продовженням нашого давнього письменства і виразом усіх краших єго ідей. посвячена вся праця д. Коцовського. Та міні здаєть ся, що д. Коцовському не вдало ся виказати звязку між Шашкевичем і нашою старою літературою. Я не входжу на разі в те, чи звязок такий був, чи ні, але мушу завважити, що д. Коцовський взяв ся до своєї аргументації зовсім не з того кінця, з ко.рого б було слід. Замість взійти від Шашкевича і на основі докладної аналізи єго творів, єго життя, виховання і впливів духовних, якими він підлягав, виказати, що Шашкевич справді те й те й те завдячував нашій старій літературній традиції, а відтак уже слідувати за корісся тої традиції методом ретроспективним, д. Коцовський починає від характеристики давньої церковно словянської літератури чи в'язство тої єї частини, котру Ягіч назвав „кирилською“ в противенстві до глагольської, вказує шлях, котрим вона йшла до нас, згадує про Нестора і єго неприхильність до противників Фотієвої схіми, підносить роль Волощини при передачі старої літератури з Болгарії на Русь (примітно, що факту літературного не подає ані одного, а наводять самі факти політичні; в загалі ся роль Волохів в часі перед XIV. віком видаєть нам проблематичною; д. Коцовський наводить тільки один факт давнійший, про підвладність болоховських князів під кн. галицьким; дальші факти у него наведені (стор. 3—4) з пізніших часів, XV—XVII. віку).

Згадавши про те, що Галич і Львів держались ще якийсь час по упадку Ківа під монгольською навалою, автор характеризує далі час упадку Галича (після 1380 р.), котрий в тім стані мертвоти лежав аж до половини XVI. віку. Далі характеризує д. К. нове відродження южної, а особливо гал. Русь, що вишло від Литви і в другій половині XVI. віку проявило ся розвитком братств, шкіл, друкарень, письменства у Львові, Острої і по других містах.

Д. К. підносить дещо кратичний характер Ставропільського.

братства і єго школи в протипвенстві до тодішніх шкіл єзуїтських, підносить горячі слова Івана Вишньєського в обороні мужиків, хоча й приточує до тих цитат ні к селу ні к городу цитати з Барановича і з запорозької вірші про (політичну) свободу України і козацтва і про бунти укр. мужиків проти шляхти, з котрих Баранович не дуже то симиатизував. Темпиль видають ся нам слова д. К-ого про тодішню нашу літературу: „Мимо упадку зужила наша суспільність зберегти гарні переданя часів давних; при всіх заворушенях і усобицях, при сильних сторонних впливах не розбилась она ніколи цілком на ворожі суспільні верстви, все на ново єдпалась ставала до діла“ (ст 7—8).

Ми не знаємо, які се гарні переданя часів давних зберегла наша суспільність XVI—XVII в., коли те, що в ній було справді гарне і життєнне, (братства, школи, друкарні, козацтво, завязки театру, література) було власне нове, повстало чи то під впливом нових вогробі чи під впливом посторонніх, західних інституцій, як се показує й сам д. Коцювський. А слова про нерозбіванє суспільности на ворожі верстви прямо історично незірні. Аджеж від люблинської унії почав довершувати ся великий розлом руської суспільности на „поспоільство“ і шляхту, що в протягу несповна 100 літ в переважній часті з руської стала ся польською! Аджеж від берестейської унії 1596 р. починає ся другий розлом серед руської суспільности — релігійно обрядовий, котрий дійшов до того, що в 1648 і дальших роках православні козаки ривали руських уніятів та Арія на рівні з Ляхами і Жидами. І коли се розднані верстви нашої суспільности „все на ново єдпалсь і ставал до діла“?*)

Дальші часи XVII—XVIII в. характеризує д. К-ий дуже коротко й побіжно, вказуючи тільки на шкідливий вплив підданя лівобережної України під Москву, згадуючи загально про діяльність Ставропігії у Львові і про праці деяких Василіян над історією руської церкви (чошу тільки Кульчипського, що друкував свою книжку по латині і в Римі? Далеко важнійша була праця Стебельського *Dwa wielkie światła*) і над ділами для народу (Народовіщаніє і Богогласник). Що до тих двох книжок, то нам здаєсь, що д. К. помилує ся думаючи, що они були призначені для народу

„Народовіщаніє“, як видно з титулу, призначене було для попів, яко підручник для катехізації; сежу відповідає й уклад книги. Катехетична часть уложена в мові дуже близькій до народної, а оповіданя і легенди, що служать поясненєм поодиноких догм, писані мовою церковною. Так само й Богогласник не був книгою призначеною для людю, але прямо для ужитку церковного, богослужебного. Не дуже щасливо дїбрачі й остатні два прихїри: Гараєвич *Annales*, писані по латині, і історичні праці Зубрицького, з котрих Шашкевич міг знати тільки одну,

*) Щоправмо тут помилку д. К-ого, що не „під конець XVI в. переюсць ся осередок духового життя південної Русі до Кїва“ (ст. 8), а тільки около 1620 р. Друкарня в Кїві поветав десь коло 1615 р.

видану по польськи. Щож із сего всего виводить Д. Коцюцький? „Так отже — читасмо у него (ст. 8) — ніколи пілком не переривалась нитка, що нас дучила з минувшиною, а минушина ся сягає дуже давних часів і не могла же пр йти без сліду. Бачимо се їй на провідних гадках і діяльності М. Шашкевича. Ті гадки, що держались століттям серед суспільности, не могли не проявитись в чуткій душі сучасного поета.“ Підозріваємо, що д. К-ий навязно так темно устілізував отсі свої вводи, щоби в них не можна его було спіймати на нічій конкретній. Звісно, нитка, що нас дучила з минувшиною, ніколи не переривалась, бо як би раз перервала ся, то вже би нам і був капут. Звісно, минушина наша сягає дуже давних часів, бо єї сміло можна віднести до арійської правітчини, а коли хто хоче, то й до Носвого ковчега. Звісно, ся минушина не могла пройти без сліду, бо ж єї втвором є вдача, спосіб життя, мова, історія народа. Але чи се все можна связати й про літературу? Звісно, до певної міри можна, бо ж напр. вплив церковних книг і церковної проповіді не переривав ся від Володимира Бел. Та тільки до поясненя появи Шашкевича се все ані крихти не стосує ся. Які гадки находить д. Коц. в душі Шашкевича схожі з тими, „що держались століттям серед суспільности“? „Читаючи щирі, теплі слова Маркіяна (котрі?) пригадуємо собі та кіж слова наших письменників часів попередних“. Автор приводить Слово о полку Ігоря, Монохаха, Давида Паломника, Теодосія Печерського, Вишенського, Барановича і т. д. і кінчить: „У Маркіяна то саме щире, тепле серце, ті самі відносини чи до справ народних, чи до родини, товаришів, прихожан, те саме високе розумінє свого післанництва“. От тобі й на! Тільки що взяв обіцяно показати думки Шашкевича схожі з провідними думками старої літератури, а потім зараз показано — щире серце. Але щире серце не думка! Воно не взяте з літератури, бо воно дар природи, воно вносить в літературу свій кольорит. А „високе розумінє свого післанництва“ д. Коц. додав в остатній хвили, бачучи явуть недоладність свого виводу і не мотивуючи сеї фрази нічим ані у Шашкевича ані тих жешне можучи єї поставити як якусь провідну думку давньої руської літератури.

Зовсім хибними і з фактичного і з логічного боку видають ся нам усі загальні уваги, зібрані д. Коцюцьким на стор. 9. По его думці Шашкевич „старась по змозі получити гарні традиції домашні з найкращими провідними думками сучасних літератур західної Європи“. Viel gesagt, nichts bewiesen. Що до гарних традицій домашніх, то ми вже бачили, що вони власиво д. К-ия зовсім у Шашкевича не показані, а що до найкращих провідних думок сучасних літератур, то й тут д. Коц. був би добре зробив, коли б потрудив ся їх показати. Ми не хочемо казати, що їх (найгарних, чи не найкращих) у Шашкевича нема, але жусиво сказати тільки те, що д. К-ий ані одної з них нам не показав. Протинно, в того, що він дальше говорить о тих „найкращих думках“, видно, що сам він нас о них дуже неясне виображенє. „Бо чиж було в тих думках щось, щоб протинилось традиціям домашнім?“ питає д. К-ий.

Звісно, що було, та й чи одно! Лішаючись в границях самої літератури і науки: ромагізм противив ся візантійській закостенілості, що у нас стала ся „традицією долашньою“; псевдоклясичний раціоналізм противив ся неаугарности наших форм літературних, нашоу варварському літературному смакови; іронічний скептицизм та цинізм Вольтера і Парні противив ся нашій релігійній чи псевдорелігійній біготерії; універсалізм Гете, Шеллі, Ріккорта, Шлегеля противив ся нашій тісній парафіянщині; гордий індивідуалізм Байрона та Бернса противив ся нашій безличній шаблоновості; огнистий революційний гуманізм Шіллера противив ся нашому рутенському смиренномудрію. В загалі ми раді б почути, які се „найкращі провідні дужки сучасних европ. літератур“ має на думці д. К-ий, котрі не противили ся нашим традиціям? Замість прямих відповіди на се питає він скаже опять в улюблену мипушину і починає грати ся аналогіями та зводженем у купу фактів ріжного розбору. „Літератури західної Європи розвивались прецінь на тій самій основі, що й наша, тільки що розвились свободнійше й багатше“. На тій самій основі? Доси ми були певні, що в розвою лівійшої Європи були дві основи: греко-візантійська і римо-латинська. Д. К-ий думає, що основа була тільки одна — візантійська. Інтересно почути докази! „Як до західної Європи так і до нас прийшла література від Греків, з Візантії.“ Гм! Алеж у Візантії ще в IV—V віках нашої ери наувала жова і література латинська! Алеж на латинській мові починаючи від Мінуція Фелікса повстає ціла величезна література першова незалежна від грецької, повстає церковна християнська гімнологія, повстають хроніки зовсім іншого характеру, ніж візантійські, повстають пісні героїчні, секвенції, драми (Гросвіта в XII в.) і т. і., повстають писання наукові! З тої латинської літератури черпають перші соки ріжні „вульгарні“ літератури: французька, німецька, іспанська, італійська, навіть по троха й сама візантійська.

„Хто переніс знакомство грецьких писателів класичних до західної Європи?“ питає далі д. К-ий. Гм! Перші перенесли єго іспанські та сіцилійські Араби, а тільки пізнійше, починаючи від XIV. віку Візантіїці. Та за те західна Европа зберегала рівно багатий скарб класичних писателів римських. Поминяємо дальше питає д. К-ого про взор західно-европейської штуки, бо се завело би нас за далеко, а перейдемо до поезії. „Де витворилась нова форма поетична, ритм на місце давнього розміру і рима?“ Гм! Ритм на місце розміру! Як коли б ритм а розмір не було все одно. Д. К-ий певно хотів сказати: ритм наголосовий на місце ритму квантитатівного. На се питає не легко дати певну відповідь, та правдоподібно сей новий ритм і рим витворив ся швидше на заході, ніж на сході Європи. Рим стрічаємо вже у Овідія; ритмом наголосовим уложені були давні людські вірші латинські (*versus leoninus* — вони ж і римовані!); ті леонінські вірші науюють в поезії латинській в добі упадку римської імперії аж геть в середні віки. Маршові пісні римських легіонів укладані були ритмом наголосовим — і ті вірші послужили взірцями для найстарших гимнів християнських на латинській мові (гл. Ebert, *Geschichte der lateinischen Literatur*

des Mittelalters). „Звідки черпали середньовічні поети західної Європи свої теми?“ Гх! Одним словом на се відповість годі. Дещо брали й візантійського, безперечно, та багато йшло й орієнтального з Іспанії від Арабів, дещо з князівних споминів італійських (круг легенд про Віргілія-чарівника), дещо було витвором домашніх традицій (французькі chansons de geste, бретонські романи про Артура і Круглий стіл, звичайний епос про Лиса Микиту, іспанські романи про Сіда). „Дант опер ся на візантійські апокріфічні твори (Видінє св. Павла; і у нас звісна була частина сего твору п. а. Хожденіє Богородиці по мукях), а Дант писав що-йно в сто літ по авторі Слова о полку Ігоревім“. Що має значити се остатнє зіставленє — не розумію. Чи й автор Слова також опер ся на тіх творі? А далі, де вичитав д. К-ий, що Дант опер ся на Видіню св. Павла? Видінє св. Павла є одним з премногих творів апокаліптичної літератури, що плодилась так само буйно в греко-візантійськім, як і в римо-латинськім світі, де повстали візії св. Брандава, опіє некта св. Патріка, візія св. Ансельма і т. і. З візій тих у Данта є дуже тільки слабенькі відгомони: головну основу своєї безсмертної поеми він узяв, як се пніи звісно, не з тих візій, а з Summa theologiae св. Томи з Аквіну. Що до Видіня св. Павла, то воно звісне було і в Слованині в старословянськім перекладі (текст старосл. видав Попов. Библиографическія замечанія). Д. К-ий зовсім неввірно вішає сей апокріф з Хожденієм Богородиці: се зовсім особний твір і опертий на зовсім інших жерелах.

Ще один цвіточок ученої бистроумности д. Коцовського. „Лютра випередили візантійські Аріяни (Готт), чеського Гуса — болгарські Богумили і тісно з ними подучені полуденно-французькі Альбігензи“. Який звязок має се з нашою старою літературою і з Шашкевичем — незвісно. А далі який звязок мають ті факти між Собобою? Лютра випередили Аріяне*). Невже, що випередили, бо були давніше від него, але щож з того? Чи Лютер пішов від слідом? переняв від науки? Ні! Богумили випередили Гуса — і що з того? Чи Гус навязав до їх традицій і доктрин? Ні! Історично беручи треба б хіба сказати, що Гуса випередив Вікліф, а оба вони з Гусом випередили Лютра: Аріяне і Богумили тут ні про чім. Та й чим же ті Аріяне візантійські? Аріяни був Єгиптянин, Аріянізм у Візанті не панував ніколи.

Із усіх отих натяганих та фіктивних преміє д. Коцовський сміло виводить: „Так отже знакомливсь з літературами західно-європейськ ми не довідував ся Шашкевич нічого такого, що противилось би різко поглядам, які здавна держались і серед нашої суспільности і літератури.“ Але ми не знаємо, чи Шашкевич справді знайомив ся з західно-європейськими літературами і чи знайомив ся з ними власне так, як їх знає д. К-ий. В писаних своїх, о скільки гадлю, Шашкевич ніде не вибігає по за круг Слованини. Та д. К-ому мабуть ходило о те, щоб показати нашим сучасним, а особливо молодіжці, що знайомити ся

*) Д. К-ий чомусь пніше систематично „Аріяни“, „христіяни“ — не знає для чого.

з західно-європейськими літературами і тепер не стоїть, бо, мовляв, усе добре, що в них є, і від віків було й у нас, а злого, звісно, не варто й переймати. Чи ми вже десь колись не чули подібної філософії? Чи не приписують подібних поглядів Омарови, що мав спалити Александрійську бібліотеку? Та ні, великий Омар нічого подібного не говорив і д. Коцовський виразно сего не говорить. „Противно — додає він, кидаючи ще в Осу на Пеліон — література наша розвивалась все досить рівномірно і рівнобіжно з іншими літературами Європи так що до форми, як і що до провідних гадок.“ Сю думку досить павести, полегшувати з нею не треба.

Іван Франко.

IX. Противупопівска сатира і сектанти на Україні.

В III. кн. „Кіевскої Старни“ за 1894 р. напечатана замітка д. Хв. Кудринського „О Кирикѣ и жадномъ пошѣ“ з текстом вірші про Кирика, когду д. К., співав за Кулішом, яке баладою. На диво, д. Кудринський цитуючи з „Записокъ о Южной Руси“ Куліша оповідає Жемчужникова про те, як подібну „балладу“ співав би то кобзарь Остап, говорить: „къ социальнѣю, самая баллада не передается въ „Запискахъ“, тоді як на тих же самих сторонах „Записокъ“, котрі цитує д. Кудр. (83—96) любісінько напечатанни варіант приведеної ним вірші під назвою „баллада изъ времѣнь Уніи“! Після сего мусіло дивно, що д. Кудр. не згадав прозаїчного варіанту вірші про Кирика, напечатаного в Чубінського „Труди экспедиції“, т. II, стор. 105—106, ні статі К. Г. в „Вѣстникѣ Европы“ (1887, Іюль) „Два малороссійскихъ фавель и ихъ источники“, в котрій показана генеза сєї вірші і єї варіанти у других народів.

В усякій разі варіант д. Кудр. дуже цінний, бо з поводу варіанта „Записокъ о Южной Руси“ можна мати деякі сумніви. По текету вступу до сего варіанта виходить так, що записав его Жемчужников на лівім боці Дніпра від кобзаря Остапа, очевидно, Вересаю, когрого знав Жемчужников, а тим часом Остап Вересаю, як написано було в сьвій час в Київській газеті „Трудь“, казав, що він нічого подібного не співав і не чув. Очевидно, Жемчужников або редактор „Записокъ“ взяв „балладу“ з другого якого джерела, а окрім того можна думати, що текст баллади сєї вигаджений. Тепер ми маємо, дякуючи д. Кудр., текст в усякій разі точно записаний з протонародних уст (в Волинській губ., в м. Степані, ровенського пов.)

Ми мусімо оповістити, що другий текст сєї сатири був присланий в „Юго-западный Отдѣль П. Р. Географ. Общества“ і в часі класифікації етнографічних матеріалів сто був переданий д. Вл. Беренштаму і мусів би знаходитись або у него, або в „Церковно-археологическомъ Обществѣ“ в Києві, куди перенесено папери Ю. О. П. Р. Г. Общества; коли б ми помилились показом на особу д. Б-жа, то в печатних протоколах Югов. О. П. Р. Г. Общ. я жна найти імя члена, котрий узав для ввирядкованя часть сатиричних пісень з матеріалу, покладеного в 1875 р. Антоновичем і Драгомановим.)

Окрім того ще один варіант вірші про попа з рогами був у редактора „Кієвскої Старини“, тепер помершого Лебедниченя, котрий давав сто між інчим д. Ст. І. Пономареву для вигладження віршів.

Слідівсямось, що по слідах пильні люде в Кієві розшукають ще хоч один варіант такої інтересної сатири. А поки що скажемо два слова з поводу замітки в кієвній статі д. Кудр. про водісні сатири против духовних на Україні в загалі і про відношення їх до „штунди“. Д. Кудр. згадує оповіданє про жадну попадь, напечатанє в „Малор. Нар. Пред. и Рассказахъ“ Драгоманова, а на решті каже, що писателі про штунду, „теряючіе много энергии, для неблагоприятной цѣли — доказать, что штундизмъ есть явление выросшее на почвѣ нѣмецкаго необантизма“, лучше б „обратили внимание на указанную черту этнографическихъ словесныхъ произведений съ юморстическими сюжетами о попахъ. Думается, что эти рассказы не случайны. Быть можетъ, изученіе ихъ помимо этнографическаго интереса, разъяснитъ одну изъ существенныхъ причинъ распространенія и живучести южнорусскаго сектанства.“

Ми бачимо в словах сих одно з непорозумінь, котрих багато ходить у наших, навіть учених, людей через недостачу міжнародного методу в дослідях про наше житє. Що наша штунда, котри не „выросла на почвѣ нѣмецкаго необантизма“, то пішла від него, се допевнено документално, котрі в свій час були напечатані і в „Кієвскої Старини“, а також виразним свідомством самих „штундистів“, котрі не раз на процесах протестували проти назви сеї і звали себе „бантцетами“. Ще недавно рос. газети звіщали, що 240 родин „штундистів“ з кієвскої, чернигівскої і херсоньскої губ. обертались до царя просячи, щоб до них приложеній був закон 27. Марта 1879 р. про бантцетів. (Звісно, що ся просьба, як „противузаконна, оставлена безъ последствий.“) Закон сеї був виданий для бантцетів Німців і наші селяне-штундарі змогли і почути про него лишень від тих бантцетів.

З сего не виходить, щоб бантцизм у нас не мав ґрунту кращого і між інчим в тих хибках неісства, про котрі говорять і народні сатири*. Та не треба забувати, що і самі сі сатири не зовсім ґрунтового, національного походження, а в них теж єсть інтернаціональний елемент. Напр. згадана д. Кудр. казкачка про жадну попадь єсть і в Болгаріі, хоч таж вона обернута не проти попаді, а проти багатиря (Живал Старива, годъ I, выш. IV. Болгарекіе рассказы изъ Приатна N. 4.). В статі „Два малороссійскіе фальшю“ показані чужосторонні жерета і варіанти українських сатир на поповську жадність. Ми скажемо, що не знаємо ні одной напечатаної або звісної нам устаю сатири проти попов, котра б

*) З рештою замітимо, що в загалі не слід виводити раціоналістично сектанство з самих лишень хиб духовенства. Воно має корінь і в природній потребі раціональнішої релігії, котра муєть при певних обставинах пробитись на верх при самому найліпшому духовенстві. Та і євангелія і апостол Павло безсмерно ближше стоять до протестантських сект, ніж до грецкогго і римського католицизму. Очевидно, що чим більше народ буде читати новий завіт, а в старому пророків, тим більше в нему будуть ширитись і протестантські секти готові і вироблять нові.

не належала до міжнародних оповідань, що часто мають собі джерело навіть по за християнських світог в Азії, і частіше всего прийшли до нас через західню Европу. Сі сатири йшли до нас то перед сектантами, то вкуні з сектантами (ще від часів богумільських), то зовсім незалежно від них, і часто відповідають дійсним хибам наших понів і монахів, а часто й ні, — а служать лишень для забавки народу, як і оповідая про чужі нації, в котрих іноді напр. жиди вигавляють ся дурнями (див. у Чубинського т. II.) тоді як на ділі жиди далеко не дурні, що й сам народ наш знає, коли говорять суріозно.

Так напр. зовсім мало відповідають у нас дійсности оповідая про авантюри понів і дяків з жінками, які напр. напечатані в збірці Драгоманова, котрі редакцїоні дуже зручно і смішно, і котрі наслідував Гоголь у своїх Вечерах. Реї сі оповідая до нас зайшли з західньо: Европи, куди в свою чергу прийшли з Азії. В сій остатній вони часто говорять зовсім не про понів (напр. індійський первообраз і арабські переробки оповідая, напечатаного у Драгоманова під назвою „Гибель 4 поповъ“, пор. німецьке Die 3 Mönche von Kolmar, напечатане у Nagel, Gesamttafelentwurf): але в римсько-католицькій Европі вони могли приченитись до реальних хиб celibатного духовенства. У нас же при духовенстві жонатому такі оповідая далеко менше мають під собою реального ґрунту і розказують ся більше для свого сміхотворного хаґактеру.

Се все хоже висинити дослід нашої історії і словечности в звязку зо всесвітньою історією пражиди і літератури. Звісно, перш усього треба зібрати матеріал, і ми через те пишємось обома руками під бажанем д. Кудр., щоб була звернута увага на противуполовську сатиру на Україні і між іншою на ту, котру охоче розказують у нас сектанти. Нераз уже було згадано в газетах, що сектанти мають чимало таких сатиричних оповідань про понів, — та доси нічого детального про те не опубліковано, — та й у загалі в печаті майже тільки й звісно про наших сектантів, що догматичний бік їх доктрін. Пора вже звернути більше уваги на всі боки їх життя, в тім числі і на їх фольклор

М. Драгоманов.

Х. Етнічна антропология.

Антропология в сучаснім значіню того слова — наука досить ще молодая. Систематичні антропологияні доследи починають ся тільки в другій половині XVIII ст. від правь J. Aulenton'a (1764), Blumenbach'a (1775): Camper'a (1791). В 1812 р. вийшло перше видане діла Prichard'a, котре має спохальне значінє в науці антропологияні. Нарешті Retzius (1857) у Европі і Morton (1839 та 1844) в Америкі оперли антропологияню на тривких методологияних принципях. Відтак антропология розвиваєть ся серед суспільно-партіяної боротьби у Сполучених Державах із-за агітації за внесенем невільництва. Появляють ся праці першорядного значіння, котрі доказують конечність або неможливість тої рефор-

ми на підставі антропологічних даних. Справа позитивних і негативних прикмет різних рас, культурна здібність поодиноких рас, плідність потомства мішаної раси — всі ті питання викликають пристрастні спори. Почаду антропология починає вважатись наукою революційною. Коли Брока почав читати у парижській товаристві біологічних свою розвідку про гібридизм, то голова того товариства ледве дозволив єму скінчити єї, боячись, щоб дискусія над таким предметом не викликала ячкихсь клопотів для товариства. Коли ж у Мадриті завязалось перше товариство антропологічне, в Мадриді кортезів внісено інтерв'єляцію, як могло правительство католицької держави дозволити на щось подібне. В 1859 р. в Парижі зложено товариство антропологічне. Такі товариства позакладаувались незабаром і по інших містах Європи. Почали виходити спеціальні часописи. Теорія Дарвіна ще більше причинила ся до розвитку руху на тім полі і нарешті антропология дійшла до того, що не тільки обхопила цілу науку про фізичну сторону чоловіка, але займаєть ся єго внутрішнім і суспільним життям, намагаєть ся вивиснювати історію чоловіка і навіть поставити принципи раціоналістичного суспільного устрою.

Праця, зі змістом котрої*) ми хочемо познайомити читачів „Життя і Слова“, власне має на меті показати сучасний стан антропологии і подати критичний перегляд здобутків, до яких дійшла ся наука. Д. Кжиwickий звісний в польській літературі не тільки як спосібний популяризатор поглядів західно-європейських економістів і соціологів, але і як самостійний робітник на полі антропологии і соціології. Остатня єго праця етнографічно-єціологічна „О Кургіасі“ звернула на себя загальну увагу. Книжка, про котру ми маємо замір говорити, є одиноким ділом у тім роді не тільки в польській, але і в загальній європейській письменстві. Вона є першою пробою звести до купи всі здобутки дослідів антропологічних, пробою зробленою з незвичайним знанням предмету і дуже критично. Особливо годить ся віднести єю критичність Д. Кжиwickого. Він не дає ніраєтись одностороннім поглядам ані своєї ані чужих, не привязує занадто великої ваги до гіпотез, приває на кождія кроці невироблене науки, не вірить сліпо жадному авторитетови, але дивить ся на все тверезо і раціонально. Польська критика дуже прихильно оцінила працю д. Кжиwickого, а незабаром має вийти єї російський переклад накладом рухливої петербурзької фірми Павленкова.

Праця д. К. ділить ся на три часті. Перша голова першої частини книжки посвячена питанню про давність людського роду. Тепер вже нема сумніву, що чоловік жив вже у четверторядовій форманції, а навіть можна майже напевно припускати, що він існував уже в третьорядовій. Час існування роду людського трудно виразити докладно літами: в кождія разі та минувшина чоловіка датеко давніша, ніж десяти тисяч літ. Сучасна антропология ділить цю людськість на расово-антропологічні типи (род. II.) замість давніх рас. Той поділ датеко

*) I. Krzywicki, Ludy. Zarys antropologii etnicznej. Warszawa 1893, сторін 448, 80.

раціональніший ніж давній. бо відрізняє відрубні тіла навіть у членів одного племені або мешканців одного міста. Такий поділ опирає ся на видних признаках у будові тіла.

Сучасна антропология найбільшу вагу кладе на докладний опис людських типів, до чого кожде потрібна строга і раціональна метода. Найліпшою вважає ся метода звісного французького вченого Брока (вх. 1880). Сю методу вчені стосують тільки від недавня і через те антропология доси опирає ся на дуже невеликім і перинормірно дібравім числі даних. Деякі галузі антропологии (як патология расова і анатомія) розвивались уже гарно, деякі інші (як расова психология і фізіология) ледве починають розвивати ся. Найліпше розвилась краніология (чер. познавство), хочай і тут багато праці даремне змарновано через те, що різні вчені користувались ріжними методами при міреню черепів, так що не можна було порівняти здобтків їх дослідів. Ще досі істнують три методи мірення черепів (Брока, Фловера і Вірхова). Означити расові типи — річ незвичайно трудна, бо „чиста раса, се понятє абстракційне“, як каже Топінар. В протягу многих віків різні племена так змішались, що тепер можна спіткати людей, котрі мають виразні ціли двох або трьох ріжних рас. Про те розрішенє расових типів річ можлива, бо расові ціхи з початку дучать ся тільки механічно і дають ся легко відрізнити навіть у поодиноких осібників. До усталеня расових типів ввійшли вчені в Америці в 1863 р. В тім році зроблено досліді над зростом $1\frac{1}{2}$ міль. жовірів і описано барву очей, волосся і шкіри 700 000 осіб. Незабаром теж саме почали робити і європейські вчені. В Німеччині до 1875 звіщено 700,000 спостережень. По вся Европою не багато зроблено на тім полі. Треха спостережень є з Полінезії, троха з Туніса, але ціла Африка, цілий Китай ще зовсім під тим зглядом не звінені.

Розділ третій відповідає на питанє, чи расові різниці істнували вже в найдавніших часах. Що вже в четверторядовій формації в Европі і в Америці мешкали побіч себе відмінні раси, доказують викопалиши. Теж саме доказують досліді язиків: мова людська мусіла поветати в кількох ріжних пунктах. Деякі антропологи дучають навіть, що расові різниці істнували вже у наших ще напів чоловічих предків т. з. „*praeursores hominis*“ (після Говеляка) Кживіцький годить ся з тою останньою гіпотезою, хоча не вважає ві зовсім безсумнівною. Являєть ся питанє, чи ті доісторичні признаки расові були такі самі як і у нас? Звісно, що на єгипетських памятниках бачимо чотирь або п'ять типів расових, а семітський та негрський типи заховались доси без зміни. Но думці деяких учених краніологічний тип Європейський не змінив ся від четверторядової формації. Д. Кживіцький каже, що при сучасній стані науки можна хіба тільки те признавати, що деякі з давніх расових типів удержались і доси, але не треба забувати, що будова черепа не є головною характеристикою раси.

Сучасні антропологи не привязують такої великої ваги до впливів кліматичних на признаки расові, як се чинено до недавня. По їх думці перехресчуванє рас має далекю більший вплив. Коли починаєть ся

мішане племін, з початку їх ніхи лучать ся механічно, але з часом коли мішане триває постійно, ті ніхи сполучають ся фізіологічно і під впливом клімату (котрий сильніше впливає на місцанив) може втворити ся новий, більше менше постійний тіп.

Що до спору монофілетистів з поліфілетистами (тобто вченими, котрі признають одну або більше пар пра-людей) то д. Кживіцький стоїть на стороні перших, розуміючи монофілетизм еволюційно т. а. виводячи людськість з одного гнізда не чоловічого, але пра чоловічого. Що до воли і різних здобутків культури (шир. винайдене огню, лука і т. і.) то здаєть ся, що вони повстали не в однім гнізді.

В II. частині д. К. дає огляд різних племен людських. Він починає свій огляд від чорних, далі переходить до жовтих і кінчить на білих. Між чорними можна розрізнити три расові тіпи: негрицький, папуанський і австральський. Австральський тіп не одноцільний і обіймає до 500 мов. Низький ступінь цивілізації Австралійців д. К. вияснює головню найгіршими умовами природи. Відтак д. К. знайомить нас з людністю Індії передгангесовою і „чорною“ Африки. Під зглядом расовим „чорна“ Африка теж не одноцільна. Доєї звичні три головні тіпи антропологічні: негрський, негрільський і бушменський. Але вони ніде не густупають зовсім чисто. Вони змішані не тільки з собою, але й з Папуасами та Малайцями а навіть з Арійцями Історія „чорної“ Африки, не голодне жите з дня на день. Соціологічно тут існують міські устрої як в Атонах і Римі, але без атенської філософії і римських завоювань.

Далі описує д. К. раси жовтих короткоголовців, тоб то монгольську, котра становить 42—44 процент усеї людськості. І в тій расі нема одностійності ані в Китаю, ані в Індо-Китаю ані в Сібірі. Така сама різнородність характеризує мови монгольської.

Чергова раса Америки теж має багато примішок. Ся раса має досить спільного з Монголами, але видно в ній також вплив кавказької та чорної раси. Далі знаходимо характеристику т. а. малайської раси, а розділ VIII. посвячений білій расі: Семітам, Хамітам і Арійцям. Не вважаючи на яzikову подібність, і та раса не одноцільна, і у ній видно великі фізичні і духові різниці. Первісне гніздо семітської раси, як здаєть ся, не є Мезопотамія але Арабія, Хаміти, до котрих належали давні Єгиптяне, без сумніву родичі Семітів. Але Семіти і Хаміти — не більше культурно-історичний термін, ніж антропологічний. З погляду антропологічного всі мешканці берегів Середземного моря становлять одну расу — т. а. середземно-морську.

Розділ IX. д. Кживіцький посвячує Арійцям, котрі становлять третину мешканців цілого світа. Тут знаходимо перегляд арійських племен починаючи від Кафірів і Курдів. Д. К. малює жите давніх Арійців на підставі лінгвістичного матеріалу, застанаєть ся над питанням первісного походження тої раси і прихильєть ся до гіпотези північно-європейського походження, що має доказувати єї склад антропологічний.

Дві перші частини книжки д. К. се властиво матеріал, на підставі котрого він будеє філософію антропології, котрій посвячена ціла III часть, оброблена зовсім самотійно. Отсе зміст третьої частини:

Загальні uwagi. Антропологічні віхи в індивідуальних розвитку. Розвій мізку і антропологічне значінє антагонізмів між батьками і синами. Порівнююче зіставленє мізку жінки і мушчини. Живоче питання.. Понятє добору. Первісний добір і добір в епосі цивілізації. Половий добір. Історична еволюція людських здібностей. Мілітарний добір Вадливи мїст. Расова історіософія. Народність і раса.. Сучасна антропологічна історіософія. Що таке антропологічне розумінє історії. Статистика і антропология. Погляди на антропологічні поступки у будуччині. Прінципи зоотехніки і значінє подружнього добору. Антропологічна педагогіка. Будуччина людського роду і т. і.

А. Василевський.

ХІ. З поводу статі д. Франка: „Шевченко геюєм польсько революційної легенди“.

В назвації статі ш. автор не згоджує ся вірити тому, щоб „Граматка“ Куліша була заборонена кїївським ген. губернатором кн. Васильчиковим в 1858 р., хоч на неї і жахлись польські паєи як на пропагуючу соціальну революцію. Тим часом заборона ся була фактом, котрий розказаний і в книжці В. Я. Шульгина „Югозападний край въ последнее 25-лїтіє.“ Я не маю тепер під рукою тієї книжки і можу лишень по памяти розказати суть діла. В 1858 р. зібравсь у Кїїв жаршали шляхти (предводители дворянства) з усіх повітів губернії і депутати шляхетські, щоб радитись про справу увільнення крєпаків, підняту рескриптом 20 Нов. 1851 р. Отсей сеймик між інчим показівсь кн. Васильчикову, що в Граматці Куліша проповідує ся ненависть до напів-Ляхів, гая більше небезпечна, що правобічна Україна — батьківщина великих соціальних революціонерів В. Хмельницького, Желізняка і др. Кн. Васильчиков згодив ся заборонити „Граматку“ в краю, котрий правив. Стілько можна прочитати в книжці Шульгина, писаній по офіціальних жерелах і напечатаній перше в офіційній газеті „Кїєвлянинъ“ 1864 р.

Від людей певних я чув у свій час у Кїєві, що головними пунктами інкримінації кїївського сеймику проти „Граматки“ були кобзарські думи, а також дві картинки; одна, на котрій козак молить ся Богу (розумій, щоб покарав „диавів-Ляхів“) і друга, на котрій грїх пада на дерево і вбива лежачого під ним чоловіка (розумій, мовляв: погибель шляхти від соціальної революції).

Д. Франко основує свій скептицизм в сій справі на тому між інчим, що „Граматка“, як видно з інших показів, усе таки ширцлась. Остатнє обяснюєсь кумедним способом сї заборони. В ті часи цензура книг у Россії належала до міністерства освіти, і власне генерал-губернатор кїївський не мав права над книгами. Щоб цілком заборонити „Граматку“, він би мусїв підняти справу через міністерство або особним рапортом цареві. Кн. П. Васильчиков був у загалі чоловік добродушний і джентльмен (се видно і з справи увільнення Шевченка в 1859 р. і з справи похорону Шевченка в 1861 р.) і, видимо, не хотів піднімати бучі проти

книжки, в зага і невипної, а в куші і проти автора і цензора, котрий продує їй. Через те він, щоб утихомирити панів кїївських, обмежив ся на тому, що по екстраординарній власти, котру мав як „начальник Югозападного края“ (губ. кїївська, подільська і волинська) заборонив ширше „Граматки“ лишень в сєму краю. На скїлько ми знаємо, кїлька примірників „Граматок“ було забрано в книгарнях і навіть у приватних осіб (певно показаних панами), але один книгарь кїївський, хитроумний купець Ст. Літов, Москаль, сказав поліцейському чиновнику, котрий прийшов конфіскувати „Граматку“, що він за книжки заплатив гроші, котрих не має рації тратити, бо книга цензурована, що єго книгарня торгує не тільки для кїївської губернії, але й для задніпрянських, де „Граматка“ не заборонена. Певно, Літов до сих аргументів юридичних, котрі ускладняли справу, приложив і другий, ще більше сильний для поліцейського чиновника (загадаємо афоризм Щедрина, що „четвергак“, то б то монета в 25 коп. сер., свого роду habeas corpus-act). Скінчилось на тому, що чиновник запанував склад „Граматок“ у Літова в особний пакет, за шнуром і казенними печатками і відставив так „вирєд до разрєшення дїла“. Звісно „разрєшать дїло“ ніхто не послїшав ся, а тим часом папір на пакеті по краям потер ся, і Літов прєспокійно витягав з него „Граматки“ не чїнаючи печаток, і продавав їх, звісно, переважно студентам, котрих видно було по мунітрам, і від котрих, конечно, книгарь не брав ся доноса. — тільки, звісно, брав за заборонені книжки подвійну ціну. Так „Граматка“ Куліша все таки ширїлась не лишень на лївому, а й на правому боці Дніпра.

За сей малюпочок із історії книгарства в Кїїві я ручуюсь як кїївський „старожил“.

Що до самої легенди про Шевченкову пропаганду зернами, то всі доводи д. Фrankа про мітичність сеї легенди треба признати вірними. Тільки ж свого роду фольклорна почитанє сеї бродячої легенди (swan-dernde Geschichte) забудь не спинає ся на самих польсько-галїцьких демократах 40-х рр., а, видно, ся, муєть бути присутній далі. Давнєнько вже я чув від когось, — памятає ся, від Хв. К. Волкова, що подібне оповіданє розказує ся і про Джона Броуна (Brown), американського аболїціонїста, котрий був повішений в 1859 р. (дуже старим) в нової проби збуитувати Нєгрів у Вїргїнії. Я не маю під рукою ніяких біографій Броуна і мушу зоставити другим провїрку сєго пєказу. Може бути, що легенда про пропаганду зернами старїша і Шевченка і Броуна і Сїкорського з Цєнглевицем.

На рєштї скажу, що О. Лобода не псевдонім Лебєдїнцева, а дійсне імє особного лиця.

М. Драгоманов.

ЕДИП ЦАРЬ

Трагедія Софокля.

Ява тринадцята.

Хор, Едіп, Післанець.

Хор

Се чох, Едіне, нані так поспішно,
Мов диким страхом бита, геть пішла?
Боюсь, щоб з тої мовчанки єї
Не виринуло горе.

Едіп

Най що хоче

Те й вирини! А я пізнать бажаю
Свій рід, хоч будь і низький він! Вона ж,
От як то жінка, високо літає,
Встидаєсь низького мого роду.
Та я себе вважаю свнох Щастя,
Того, що подає добро, й отгня то
Я встиду не боюсь. Що за матірь
Вважаю я, а місяці мов рідні
Мене плекали з малку аж до зросту.
І ось який я виріс! І ніколи

Не буду іншим, щоб не зав добратись
До свого роду!
(Едіп і Післанець усуваються в глибоку сцену)

Хор

Сли є у мене віщез чути
І ясний ум, то чи не буду завтра
При повній місячній танками й співох
Тебе, о Кітероне, величати?
Тебе, Олімпію найбільший, батьку,
Корчильче і пістуне щирий мого
Царя Едіпа? О ласкавий Фебе,
Благослови мене на замір сей!

Та котраж з дівчат безсмертних,
О дитя, тебе вродила?
Чи гірський вандрівник Пан
Обійняв сі любовно?
Чи була вона подруга
Феба, що гостює радо
В полонинах всіх гірських?
Чи Кіллени*) владник Гермес,
Або Бакхос, бог веселий,
Що на гір вершках гуляє,
Виплодив тебе з одною
З яснооких Німф, з котрих
Часто любить жартувать?

Два чотирнадцята.

Хор. Едіп, Післанець, Пастух (наближаєся в супроводі двох слуг.)

Едіп (до хору)

Коли, дядьки, і я судити можу,
Хоч з них ніколи не зносивсь, то, бачу,
Се йде пастух той, що за ним давно
Шукаюмо (що глибока старість
Як раз від пару сему мужу осьде.
А надто тих, що тут его ведуть,
Я пізнаю як своїх слуг. Та ви
Міні се швидко можете огвердити,
Бо пастуха сего давнійш видали.

*) Гора в Аркадії, де мав уродити Гермес.

Хор

А вже ж, се він! Пізнаємо! Він був
Пастух Лайоса й вірник над усіма.

(Пастух входить.)

Едіп

Тебе на сам перед, корінтський гостю,
Питаю, чи про сего ти казав?

Післанець

Сей сам, котрого бачиш!

Едіп (до пастуха)

Гей, старий!

Гляди сюди! Відповідай хіні
На все, про що питатиму! Ти був
Слуга Лайоса?

Пастух

Адже ж був! Не купивий,

А таки свого хову.

Едіп

Що за діло

Робив ти? Як жив?

Пастух

Я пастушив, пане!

Пастушив мало що не весь свій вік.

Едіп

А по яких пасовпсках найбільше
Ти пас?

Пастух

Та так, по Кітероні пас

Та й там поблизько.

Едіп

Ну, то певно знавш

І сего мужа з відтам?

Пастух

Відки, пане?

Якого мужа?

Едіп

Отсега осьтут.

Чи може ти де інде з них стрічав ся?

Пастух

Не пригадаю на борзі, й не можу
Сказать.

Післанець

Воно й не диво, пане. Дайте,
Я призабуте ясно наведу
Єму на тямку. Адже ж добре знаю,
Що тямш, друже, як оба ми разою
На Кітерону склонах пасли стада —
Ти два, а я одно цілі три літа
З весни до осени; на зиму ж я
Своє гнав стадо у свої кошари,
А ти в стайні Лайосові. Ну, щож?
Чи так було, чи ні; як я говорю?

Пастух

Та правда, правда. Се давно було!

Післанець

Скажи ж тепер, чи тямш, що ти дав
Міні дитину, щоб як власну кров
Я годував сі?

Пастух

Агій! По що
Ти про сю річ розказуєш?

Післанець (показує на Едіпа)

Ади,
Небоже! Ось є хлопчик той тодішній.

Пастух

Щоб ти прощав! Щоб занізів на віки!

Едіп

Гов, старче! Не клени єго! Тебе б
Скорійш карать за річ сю, ніж єго.

Пастух

Щож завинив я, найласкавший пане?

Едіп

Що про дитя се нам сказать не хочеш.

Пастух

Та він плете і сам не знає що,
Собі дарного труду завдає.

Едіп

Ей, старче! Ти не хочеш по добру
Сказати, то скажеш плачучи.

Пастух

Ой пробі!

Не муч мене старого!

Едіп

Гей, звяжіть

Єму в зад руки зараз!

Пастух

Горе! Горе!

Та за що? В чім повинен я признатись?

Едіп

Ти дав єму дитину, про котру
Він повідає?

Пастух

Ой, та дав! Бодай би

Я сам був згинув того дня!

Едіп

І згинеш,

Коли не будеш правду всю казати.

Пастух

Ще швидше згину, ели скажу всю правду.

Едіп

Здаєсь, старий, ти щось крутати хочеш!

Пастух

Ні панцю, ні! Я ж вже сказав, що дав.

Едіп

А відки взяв ти те дитя? Чи се
Твоє було, чи то чуже чие?

Пастух

Та не моє, а я дістав єго.

Едіп

Чи від кого з міщан? З якого дому?

Пастух

Ох, пробі! Пале, не розингуй дальше!

Едіп

Колп даси ще раз про се питатись,
То смерть твоя!

Пастух

Ну, так з Лайоса дому
Дитя се походило.

Едіп

Чи від слуг,
Чи з ним самим було яка рідня?

Пастух

Ой лишенько! Аж страшно се сказати!

Едіп

Так як міні се слухагь. Та дарма,
Я мушу чути.

Пастух

Та казали, що
Се власнее его дитя було.
Та чи се так було, про се тобі
Найліпше жінка зможе розказати.

Едіп

Чи се вона дала тобі дитину?

Пастух

Вона, мій пане.

Едіп

Щоб ти що зробив?

Пастух

Щоб стратив де.

Едіп

Се яти так могла?...

Пастух

Віщба єї страшна так налякала.

Едіт

Яка?

Пастух

Мовляв: дитя се батька вбе.

Едіт

Чомуж ти дав его сему старому?

Пастух

Жаль, паночку, міні зробилось. Дунав:
 Візьме его в чужину, відки й сам.
 А він плекав его на люте горе!
 Бо сли се ти є. про котрого сей
 Говорить, то страшна твоя судьба!

Едіт

Ой-ой! Ой-ой! Тепер все ясно стало!
 О світло боже, се остатній раз
 Тебе я бачу! На сукір судьбі
 Родив ся я не так як слід, женивсь
 Не з тим, з ким слід і вбив кого не слід!

(Відходять у палату Міславець і пастух також мовчезно виходять.)

Ява п'ятнадцята.

Хор

Горе вам, горе людські покоління!
 Щоби живі, ви мов тіль та жарна.
 Бо чих бува кому більше щастя,
 Як коли сам себе чує щасливим
 І з тим чутем умира?
 Бачучи долю твою,
 Бачучи горе твоє,
 Відний Едіне, твоє,
 Не назову вже щасливим нікого.

Ти-ж мов стрілець той, що в ціль попадає,
 Щастя найвище підбоєм здобув.
 Боже, ти вбив сю кіхтясту почвару,
 Тую загадницю й краю цілому
 Муrom від згуби ти став.
 От через теє царем
 Всі ми назвали тебе,
 Всі шанували тебе
 Щиро, як владника Тебів могучих.

Нині-ж — кого-ж у страшнішес горе,
 В тяжшу недолю зіпхнула судьба?
 Горе, Едіпе, ти голово славна,
 Як же ж на груди, в котрій ще дитятем тулив ся,
 Як же, нещасний, ти міг
 Зганьблене ложе вігця
 Мовчки так довго ділити?

Час всевидючий відкрив мниволі
 Недружне подружє, всім людям гідке
 Виявив — матері з сином.
 Горе, Лайоса дитино!
 Щоб я ніколи тебе,
 Щоб я ніколи не бачив!
 Криком несвіцьким із уст
 Леть ся у мене риданє.
 Ах, та по правді сказати, в за тебе
 Я відітхнув від тяжкої тривоги,
 Міг супокійно заснути!

Ява шіснадцята.

Хор, Слуга.

Слуга

О старці, в сьому краю все найбільше
 Шановні! Сля для Лабдакідів дому
 Ще в серцях ваших давня є любов, —
 Що вам тепер почути доведеть ся!
 Що бачити! Яке оплакать горе!
 Здаєсь, ні Істер би не зжив, ні Фазіс
 Не обілив того, що дах отсей
 Вкрива й на світло зараз виявить,
 Тих добровільних, не невільних мук.
 А самохітний біль з усяких болів
 Найгірш болить.

Хор

Вже й те, що доси знаєш,
 Таке страшне, що тяжшого мабуть
 І бути не може. Щож ти ще до того
 Додати можеш?

Слуга

Лиш маленьке слово,
 Що швидко скажеш і затяжеш живо:
 Покаси божеська краса померла!

Хор

Нещасна жінка! Від чого ж умерла?

Слуга

Сама від себе. Що найбільш болюче
 Було в тій ділі, се ніхто не може
 Відчути, хто при тій не був. Та скільки
 Ще в мене пам'яті лишилось, я
 Вам розкажу про горе тих нещасних.
 Як лиш вийшла вона, до два душі
 Збентежена, у сніх, обона
 Руками рвучи на собі волосся,
 Так зараз кинулась в супружу спальню.
 Як лиш вийшла, з нутра загнула двері
 І кликати почала Лабоса, мужа
 Давно покійного і спозинати
 Колишній плід, що смерть єму завдав,
 А з нею, матір'ю, в огиднім зв'язку
 Дітей нещасних сплотив. Проклинала
 Те ложе, на котрім собі на горе
 Від мужа — мужа, від дітей — дітей
 Породила. Який по тих риданнях
 Єї кінець був, я й не знаю вже.
 Бо се їдин ридаччи надбїг;
 І годі вже було нам додивлятись
 До неї бідної, бо лиш на него
 Гляділи ми, як бігав сам не свій.
 „Меча, меча подайте!“ біжучи
 Кричав до нас, і де є жінка? — ні,
 Не жінка, де є мати, що єго
 Й дітей єго в однім носила лоні!
 Скаженому знать з демонів котрийсь
 Вказав дорогу, бо ніхто з людей,
 Що там стояли, й не поворухнув ся.
 Ревучи дико, мов хтось вів єго,
 Він до дверей припав подвійних, вирвав
 З завіси довбані замки й вірнавсь
 До спальні. Тут уздріли ми царцю.
 В повітрі звислу на міцному шнурі.
 Побачивши єї нещасний царь
 Завив страшенно й зашхорг відвазав.
 Коли ж ся бідна на зехли лежала,
 Страх впливить, що стало ся тоді!
 З єї одежі золоті шпильки,
 Що їйї прикрасою були, він вирвав
 Підвіс і пхнув собі в обидві оці,
 Ще й кричучи: „Колв не бачили,

Ким я їй був, як з нею я грішив,
 Так бачте ж в п'ятні те, чого не слід
 Було вам бачить, а кого б вам треба,
 Того по вік не визнавайте більш!
 Так клинучи не раз, а кілька раз
 Шлигав, піднявши в вверх повіки. Кров
 З зівниць лице его зачервонила;
 Не краплями кровава роса,
 А нов той чорний дощ лилась струями.
 Оттак на двох, не на одного впадо
 Нещастя, горем вкригі муж і жінка.
 Колись було тут щастя, справжнє щастя,
 Та нині горе, ганьба, смерть, ридання,
 Які лиш є де лиха, всі тут є.

Хор

Чи ж хоч тепер нещасний сей найшов
 Якую нільгу свого горю?

Слуга

Ні!

Кричить, щоб відчинити двері, щоб
 Усі Кадмейці в нього оглядали
 Убийцю батька, матері — та ні!
 Таке страшне говорить він, що я
 Не смію й впрочинити! Жадає, щоб
 Его прогнати з краю щоб в тім домі
 Не був він довше, так як сам закликав.
 Та помочи, провідника елу
 Потрібно, бо над людську сплу йде
 Его страждання. Та ось бач і сам!
 Отсе відчиняють дверей геріі.
 Побачив швидко вид, що може слезами
 І ворогови втиснуть лихому.

(Едіпа виводять із палати.)

Ява сімнадцята.

Ті самі і Едіп.

Хор

Страшенна поява людського страждання!
 Страшніша всего, що я досі видав.
 Яке ж тебе, бідний, найшло божевілля?
 Чи дехон якийсь між найдужшими дужший
 Наскочив на тебе проклятем всіх бід?
 О горе, нещасний, о горе тобі!

Гляди на тебе не сплю,
А стільки б бажалося тебе розшитати,
Тобі розповісти, потішити тебе,
Та жах мою душу пройшов.

Едіп

Ой-ой! Ой-ой! Мос горелько!
Куди ж мні йти нещасноку?
Ох, ох! Куди ж вв стогнани мої
Із уст моїх вилітає?
О доле, доленько моя,
Куди ж мене ти гонити?

Хор

В нечувані й невидані страхітя.

Едіп

Темно довкола!
Нітьма безірна,
Непоборна,
Невплична,
Щільна, неказана
Світ залягла.

Горелько, горе!
Як же то серце рве
Нітьма та чорная!
Та сто раз дужше ще
Спожни гріхів страшних
Душу вялять.

Хор

Не диво, що в таких безірних горю
Подвійно мучиш сам себе й терпиш.

Едіп

Друже мій любий!
Ти одиноки ще
Є мні захпстою!
Ти для сліпого ще
Шохіч і радощі!
Горе мні!

Бачу тя добре,
Хоч мене тьма гнітить,
Та не схова тебе!
Голос приятний твій
Ловить душа.

Хор

Страшне вчинив ти! І як ніг ти так
Свій зір звівечить? Що за делон так
Тебе опутав?

Едіп

Аполлон, брати!
Се Аполлон вчинив! Отсе страшне
Завдав мні, безмірне стражданє.
Та ніхто власноручно не вдарив мене,
Тільки сам я нещасний!
Бо чи слід було бачить ще довше мні
Те, що серця мого
Вже потішить не може ніколи?

Хор

Правда, правда! Добре мовиш.

Едіп

Бо і щож я вже можу побачить таке
Чи то серцем почуть чи сказати,
Що могло би мене ще потішить, брати?
Проженіть, проженіть як найшвидше
З сего міста мене, мої любі!
Проженіть тую агубу загальну,
Проженіть те прокляте вяжке,
Ту потвору, що з всіх які є в світі люде
Неправісна найбільше богам!

Хор

О нещасний! Чутє твоє рівне
Твою горю! Бодай би я був
Не дождав тебе бачить ніколи!

Едіп

А бодай же пропав той що в горах колісь
Розв'язав мої ноги пробиті!
Що від агуби мене вратував, згодував!
Проклинаю его я за тес.
Сли б тоді був я вмер, то не був би тепер
Я для себе й для всіх найлюбііших моїх
Оттаким дивовижним проклятем.

Хор

І моє таке ж бажанє.

Едіп

О, тоді я не був би убійник віття,
 Не заірзались би люди на мене,
 Як на того, що матері рідний був муж.
 А тепер я як нелюд з нелюдського кожда,
 Що в подрузі огидному жив,
 Безталанний, із тою, з котрої родився!
 О, коли б іще горе лютіше було
 Від сего, що мене підтяло,
 То й воно б на Едіпа ще впало.

Хор

Не знаю, що було б для тебе ліпше,
 Та бачить ся, найліпше б ти зовсім
 І не родивсь на світ, ніж жив сліпцем.

Едіп

О, не кажи: але сталося те, що сталося!
 І не навчай мене й не радь нічого!
 Якби б я очима був колись,
 Зійшовши в Ад, глядів на батька мого
 Чи на нещасну матір — сам не знаю.
 Та ж те, що я їм обоїм ячинив,
 Гірш того, за що вішають. Та може
 Ще любий вид дітей би був мене
 Порадував, як бігають, ростуть?..
 О ні! Не хоім вже очам ся втіха!
 Ні міста сего ані стін не смів
 Я бачить, ні богів ікон свячених.
 Я-ж сам, нещасний, хоч у Тебах смі
 З найліпшого походжу покоління,
 Я сам обдер себе з тих всіх утїх,
 Бо сам казав прогнать з поміж людей
 Того, кого бог виявить нечисти
 І пагубним для всего роду. Щож?
 Відкривши, що на мене на самого
 Снада ся ганьба, чиж я хіг усім
 Глядіти просто в очі? Ні, ніколи!
 Я б рад ше й слуху жерело в ушах
 Собі заткати, щоб зовсім бід світа
 Відгородить своє нещасне тіло,
 Що б я не бачив і не чув нічого,
 Щоб так, відтятий від всего на світі
 В нетяні я впивав ся власних горей.
 О Кітеропе, по що ти приняв
 Мене, і чом принявши, гнеть не вбив.
 Щоб світ не знав ніколи, чий я смі?

Полібе! Ох, Корінте, ти, котрий я
 Вважав ще днесь своєю вітчизною,
 Чом виховали ви мене вродливий,
 Та з зародом страшного ала у крові!
 Тепер я ала вказавсь і плодох ала.
 О ви три шляхи, ти долино скрита,
 Ти яре лісовий на перехрестю.
 Ви що шліи нещасну кров вітця
 Пролиту з моїх рук, чи тязите,
 Що я при вас зробив? А що вчинив
 Потія, сюди прибувши! Слюбє, слубє!
 Мене ти сплотив і свій плід онять
 Заставив плодять — і явив на світ
 Батьків, братів, синів з одної крові,
 Дівчат, жінок і матерів, що тільки
 Найсгиднішого бува на світі.
 Та ні, не слід і виховлять того,
 Що бачить встидно. Богом вас благаю,
 Сховайте як найшвидше де мене
 За лістом, або вбийте, або вкиньте
 В безодню моря, де б ніхто піколи
 Мене не бачив. Гей, не вжеж ніхто з вас
 Мене нещасного й торкнуться не сміє?
 Послухайте! не бійтєсь! Мого горя
 Ніхто крім мене ізносить не буде.

Хор

В сая час Креон для твоїого бажаня
 Отсе надходить, щоб тобі порадиць
 І помогти, бо ж він один лишив ся
 Замість тебе сторож сего краю.

Едіп

Ох, як же маю говорити з ним?
 Як маю ждати щпростя від него?
 Вже ж бачу: тяжко скривдів я сго!

Ява вісімнадцята.

Ті самі і Креон.

Креон

Не насміхатись з тебе йду Едіпе,
 Ні мститись за недавню зневагу.

(До слуг)

А ви, слп вам людських очей не встидно,
 То хоч жахайтєсь всекорялящого

Огни святого сонця, щоб таку огяду
Показувать так явно, що єі
Зжახнесь земля і сонце й дощ святій.
Живенько заведіть єго до доу!
Бо лиш рідні годвьт ся рідних горе
Глядіти і вислухувать у скрусі.

Едіп

О пробі! Ти прогнав мою трівogu
Так щиро дбаючи о мене, злюку!
Вчини ж мні одно ще — не для себе,
А для тебе самого я благаю.

Креон

Якої ж ласки просиш так умильно?

Едіп

Найшвидше викинь геть мене із краю
Там, де б я й голосу не чув людськoгo.

Креон

Се б я вчпив, будь певний, та вперед
Спитати треба в бога, що нам діять?

Едіп

Таж божий суд вже звісний нам і ясний:
Поганний батькобійця мусить згинуть.

Креон

Так сказано було, та як тепер
Річ стала, лінше нам ще раз спитати.

Едіп

Ще раз о мні пропація вам питати?

Креон

Вже ти тепер на божу волю здай ся!

Едіп

Ще об одній прошу й напоминаю:
Сю, що там в домі, похозай як знаєш!
Для власної рідні вчини, що слід.
Та щоб мні позволив в собі жить
Сей рідний город, я сего й жадать
Не жожу. В горах жить мене покиньте,
В тім Кітероні жоїя, що отець
І мати призначили ще живому

На певний гріб. Оттаж нехай я згнию,
 Де погубить мене вони хотіли!
 Та се я знаю: слабість ві припадок
 Мене не доконає, смерть мене лишила
 Найтяжшому стражданю на поталу.
 Та вже яка таж буде наша доля,
 Нехай і буде! Та ось діти... Ну,
 Про хлопців ти Креоне не турбуй ся!
 Вони мужчини. Де їй кине доля,
 Зуміють раду дати собі в житю.
 Та ті нещасні, бідні дівчата
 Мої! Ніколи батько до стола
 Без них не сів, і що я їв, те саме
 Ї вони все їли.. Дбай о них, Креоне!
 Ох, рад би я ще їй обняти руки,
 Оплакати їй долю нещасливу!
 Ох, приведи їй, пане мій шановний!
 (Креон відходить у палату)

Коли руками їй диткнусь, ще раз
 Почую, що вони мої, міні
 Здаватись буде, що їй бачу в вічі!
 (Слухає мовчки. Креон з дочками Едіповими, Антигоною і Ісменою,
 виходить із палати)

Та що се? Боже мій! Не вже ж я чую,
 Як плачуть ті голубочки мої!
 Не вже ж Креон мав милість наді мною,
 Прислав міні мої наймильші діти?
 Чи правда се?

Креон

А так. Се я зробив,
 Пізнавши се палке твоє бажане.

Едіп

Біг заплять же тобі за сей твій труд!
 І най боги тобі шлють ліпше щасте,
 Аніж міні! Гей, дітоньки! Де ви?
 Ходіть сюди! Ось тут! Най вас диткну ся
 Отсхля братніми руками, що,
 Як бачите, у вашого вітця
 Згасили ясні до недавна очі!
 Отець ваш, діти, сам не бачучи
 Ї не домірковуючись того, силодів
 Вас з тою, від котрої й сам родив ся!
 Я гірко плачу — бачить вас не можу! —
 Коли подумаю, яке гірке

Житє прийде ся вам вести від нині
 Помиж людьми! Не буде товариства
 У городі, ні празника, ні збору,
 З котрого б ви до дому не вертали
 Слезани зличесь замість утіхи.
 А як прийде пора вам вийти заміж,
 То хтож поважить ся, мої голубки,
 Взять вас а з вами взять усе ту ганьбу,
 Що к вашим родичам і к вам прилипла?
 Бо чи ж хибне тут хоч одна огида?
 „Ваш батько батька вбив і мужем був
 Своєї мамі, що его родила,
 І сплотив вас з тією, від котрої
 І сам на світ прийшов.“ Оттак то будуть
 Злословить вам! То й хто ж вас так візьме?
 Ні, не візьме ніхто, мої спритки!
 Зівянете самотно, без утіхи
 І без подружжя! Сину, Менекенку!
 Ти їм тепер один лишив ся батьком,
 Бо ми, що сплотиви їм, ми обоє
 Погибли! Так не дай їм хліба жебрать,
 Не дай блукать без мужа! Бо й вона ж
 Твоя рідня! Не дай їм побиватись
 Таким же горем, як і я! Май милість
 Над ними! Бач, вони ще молоденькі,
 Безпомочні, сли ти їм не положиш.
 Дай руку, благородний мужу, що
 Міві се прирікаеш! Вам, о діти
 Я не одну би дав іще науку,
 Як би єї зогли ви розуміти.
 Та я одного лиш бажаю вам:
 Най лекше вам жпесь, най ласкавійша
 Вам доля йде, як вашому вітцю!

Креон

Годі плакати, Едіпе! Час уже до дому йти.

Едіп

Хоч не рад іти, то мушу.

Креон

Все є добре в слушний час.

Едіп

Знаєш, я чого бажаю?

Креон

Ну, скажи, то буду знать

Едіп

Вишли геть мене із краю!

Креон

Як бог скаже, я зроблю.

Едіп

Я ж богах над всіх нелюбий.

Креон

То ти швидше се й сповнять.

Едіп

Так зіргуєш?

Креон

Не говорю пусто, що не зіркував.

Едіп

Так веди ж мене відсіля!

Креон

Йдйж! Та тут лиш дітей!

Едіп

Ох, не відбирай хіні йіх!

Креон

Не бажай все здобувать!

Те бо, що в жптю здобув ти, не ь добру тобі пішло.

(Едіп і Креон відходять)

Хор

Гляньте. рідних Теб міщане! Гляньте, ось вам той Едіп,
Що вгадав загадку славу й царську власть за те здобув,

І когрого щастя в місті мовчки хто не завидів?

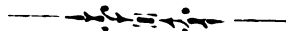
А в ябу тепер безодню горя лютого він впав!

Оттому не слід нікого за щасливого вважать

На землі, хто дожида ще дня остатнього життя,

Щоби без біди у вічну він пристань не заплив.

(Конець.)

ІЗ УСТ НАРОДА.

Б. Легенди.

3. О Адамі і Єві.

Пан біг зліпив Адама і Јеву з глини тај каже: Ходіт собі по рају, але абисте не згрішили. А вони обоје були голі і ціле тіло мали рогове, як наші віхті. А Јева підходила Адала тај скусила його, бо кобіта то виіє гірше чоловіка скусити. Адам сьа розпалив тај пішов з неју спати, і так згрішив. То пан біг не јабко закавав јому јісти, то тільки дітьом так сьа каже. Пан біг кавав јім јлничого гріха не робити.

Адам јак згрішив, сковав сьа по за дерево, бо сьа встидав, а пан біг каже: Ходи сьуда, ходи, не встидај сьа! Видиш, сповнив јесь гріх!

І з Адама зникла та шкіра рогова, лише сьа лишила на ніхтьях, на памьятку. Адам впрвав лоцух і позакривав грішне тьло. Каже јому пан біг:

На-ж ти, Адаме, рискаль і мотыку,
Іди робити на хліба партыку!

А Јеву пан біг узяв тај втрутив із рају, і з нејі зробило сьа дерево — јіва. Видите, јака вона міцна! Ану ламај јејі кілька хоч, то не аломш, бо жива.

Пішов Адам, робит, робит — нема нічого ні за ням ні перед ням. Аж десь у полудне приніс јему ангел сторож поживу. Каже до него Адам: Шчо то таке, що ја робльу, робльу, а нічого нема ні за мноју, ні передо мноју? Каже јему ангел: Ти скажи, јак зачинајеш робити: Господи допомагај міні! На другіј раз Адам јак став до роботи, скавав: Господи допомагај міні! І від того часу так му все јшло, шчо ј злічити не мож було того, шчо Адам сковав.

Але Адамови було дуже смутно. Пријшов до нього пан біг тај каже: Смутно тобі, Адаме? Жаль тобі за жінкою? А видиш, а кавав ја тобі, не поповняј гріха!

Адам сьа положиw спати, а пан біг пријшов, вијлив одно ребро з Адама тај з него зробила му сьа жона. Він сьа пробуджаје, а вже жінку маје; То ви чоловіки з глини, а ми жінки — то вже з вашого ребра.

Жили вони собі, працьували на хліб і мали сім синів і вісім доньок. Отжеж то не гріх, коли брат із сестров жије, бо коли на початку світа не був гріх, то ј тепер не је. А једна донька не мала

пари і була меже братьки і мала діти. То від неї походять оті світові дівчата, шчо пари не мажут.

(Записано в Осовцях пов. заліщицького.)

4. Грім, то війна між богом і дідьком.

Діти, як блєскає, шчобисте сьа не бојали нічого! То сьа небо отвирає, а сьв. Михајло на штири роги стрільає алі духи. То як вас грім забје, то вас за того гріхи відшустьає сьа. Злиј дух каже: Ја сьа стовају до худоби! А пан біг каже: Ја забју худобину, а тому чоловіки в десьатеро надгороджу.

— А ја сьа стовају в чоловіка!

— Ја ј чоловіка забју і јему гріхи відпушчу.

— Ја сьа стовају в дерево.

А ја дерево розкољу, а тебе такіј забју.

Раз дві кобіти сиділи під копоју. Дивят сьа — миш вибігла з під копи. Аж тут грім бух! у тоту миш, а миши зробила сьа мазь, а ті кобіти обі грім забив. Тота миш, то був дідько.

Раз пасли ми худобу. Грім забив одного хлопця, геть јого розтрїскав, а другого оглушев. То тој, шчо јого оглушило, три дии лежав нарядженіј, вже третого дња мали јого ховати, а він встав.

Питали сьа јого, јак там на тамтїх сьвіті? Він каже: Мінї нічого не відьво вам казати. Сеј сьвіт, то лишень гостина, позиченіј, а тамто вічнїј. Најгіршіј грїх за іглу і за сіль. Јак котра жінка крапа сіль, то злодійці на тамтїх сьвіті буде сипати сьа сіль з очей. А через вушко ігли кождіј мусит перелазити.

(Записано тамже.)

5. Вічнїј жид.

Јак жид Іеуса Христа мучили і вже вели го на хрест розливати, то він шшов по при једну жидівську хату і хогів там відпочити. А жид ебїл із хати тај трогив Іеуса тај каже: Іди, іди, чого стојїш під мојев хатов!

А Іеус каже јему на то: Будеш же ти від тепер також ходити та блудити до віку!

Тој жид зараз шшов на грїб својей доньки Ести, а вона встала з гробу тај каже: Та невїрнїј тату! Невїрнїј јесь богу, невїрнїј і мнї, не варт јесь плакати на мојїх гробї!

А він плакав на јей гробї, жалував, шчо јему бог забрав доньку таку молоденьку. То від тогди він вічно ходит. Јак місяць у остатнїј квадрї, то він сивїє і робит сьа старїј-старїј, а јак місяць новей настане, то він швов молодїј, здоровїј, білїкавїј, підтьає волосьє. Кажут, шчо місяць дїт тому був і в нашїх крају.

(Записано тамже.)

6. Ще дещо про Христові муки.

Як жиди Христа мучили, то його то нічого не боліло, бо він бог був.

Жиди хотіли Христа розп'ячи не так, як тепер малюють розп'яте, а так, щоби і ноги розп'ячати. То вони казали ковалеві штири цьвоки зробити. Але як його вели розп'ячати, то ангел зашов тај жедеи цьвок украв, то він вже тогди мусіли обі ноги једнии цьвокои прибити.

Як Христос висів на хресті, то був зовсім голїј. І ніхто не сьмів до хреста приступити. Тільки сьвјатїј Іван підїшов близько, але як увидів Христа такого скатованого і голого, то зоклів тај упав під хрестом. А таи десь у шпирці спдів павук. То він вибіг зі својеї шпарки тај борзенько вибіг на хрест і заснував Ісусови навутииу — то шчо тепер малюють виби појас. А то павук таке зробив, щоби сини божиї не висів на жидівське посьміховиско. А потїи тој павук ізтїв і вкуспв сьвјатого Івана так, шчо тој знов пришов до себе.

(Від пок. матері Марїі в р. 1870 в Нагуєвичах записав Ів. Франк.)

7. Відни взяли ся пчоли?

То як Ісус Христос ходив по сьвіті з апостолами, то з разу апостоли не могли привикнути. Прості луде були. То сьвјатїј Петро все каже: Господи, ја готодїиї! А Ісус Христос сам не јів нічого, то все тільки сї всьї хаје. А далі як Петро заснув, Ісус Христос узав тај виїиив із нього телесї (нутро, кишкї) тај повіспв на грушку. Петро пробудив сьа, встаје тај дївује сьа, шчо ані раз не чује голоду. Аж по якімось часї ідут вони знов по при тоту грушку, а на тіј грушці великїј ріј пчїл. Петро питаје: Господи, а то шчо таке? А Ісус Христос каже: Петре, та не пізнајеш? Таке то твої телеса. Ти без них мајеш вигоду, а пчоли з них будут богу на славу і лудьом на пожиток.

(Зчисано ut зурга.)

8. О сотвореню смєрки, вовка і вїльхи.

То вперед як пан біг сотворив усїльаку деревину, то не було дерева краснїшого над смєрку — таке просте та гладке. А дїдько, бодај моци не мав, позавидїв, зашов у ночи тај понабивав цьвоків, а з них поробило сьа в смєреці сучье. То то дїдьча робота. Нераз рубај смєрку — з верха гладка, галузья нема, а в середнїи сук такиј твердиј як цьвок.

А як пан біг творив сьвіт, то дїдько все дивив сьа в боку тај все сьа перехвїльував: Овва, ја шче не таке потрафїу сотворити! Пан біг слухав, слухав, а далі каже: Ану сотвори хоць најменшого звїира! — Е, шчо то најменшого! Ја такого зробїу, шчо тебе заїсть. Взьав сьа дїдько ліпати звїира, ліпив, ліпив, клепаив, клепаив тај уклепаив вовка.

Вклепав його, та шчо, коли вовк не живи! А дідько став та все на того вовка: Ану вовчюку, ану, гузья на бога! А вовк стоїт ані сьа не рушит. Дивив сьа пан біг, дивив на тоту роботу, а далі каже: Ану вовчюку, ану гузья на дідька! Як сьа вовк схопит, та за дідьком! Дідько в ноги, вовк за ним. Далі дідько видит, шчо біда, таї зачав сьа драпати на вільху. Вовк за ним! Вже туї-туї мав го догонити — тільки једну пјату јому відкусив. То від тогди вовки розплодили сьа на сьвіті. Дідько остав сьа без пјати, а вільху дідьча кров обілььала, то вона така червона.

(Записано ut supra.)

9. Чому жида свинини не їдять?

Раз зібрали сьа жида, шщоби перекопати сьа, чи Ісус уміє чюдеса творити. Взяли одну жидівку з дігннов таї сховали під коритом таї кажут Ісусови: Коли ти бог, то згани, шчо тут під коритом? А Ісус каже: Їлоха з пацьатем. Вони відкривајут, а там на правду лоха з пацьатем. Від тогди жида перестали свинину јісти, бо гадајут, шчо живішні свині від тої жидівки походять.

(Записано в Осовцях заліщицького пов.)

10. Відки взяли сьа медвідь і зазуля?

Раз оден ксьондзів снв вліз під міст таї страшив Ісуса, сьвјатого Петра і Павла. Тоті апостоли кажут: А во, та то чоловік сидит під мостом таї страшит нас! А Ісус каже: Ні, то медвідь! Таї тої чоловік перемінив сьа в медведьа. Він шче ј тепер јаје такі руки і ноги јак у чоловіка.

А раз одна панна також хотіла страшити Ісуса: вилізла на дерево таї зачала кукати.

А Петро і Павло кажут: О, јак панна кукаје! А Ісус каже: Коли хоче кукати, то нај же кукаје вічно! І від тогди тота панна стала зазулеју.

(Зап. в Осовцях.)

II. Відки взяли сьа цигани?

Вибрав сьа пан біг з свјатих Петром і Павлом в дорогу аж за море. Прійшли вони до великого краю за горами, за морями, до самого Ягипту. В тім краю панував цар дуже острый і лютий. А мав він доньку, а та донька від віспи чи від якого допусту божого була така погана, шчо ніхто не хотів на ню ї дивити сьа. Мала вже 40 літ, а ніхто не хотів з нею женити сьа, хоч цар обіщовав женхови великі скарби і положивну царства. Але ніхто на те не лаковив сьа і через те король був дуже лютий на своїх підданих, тис їх і мучив усілякими способами. До відав сьа отіх Господь і постановив собі, звичайно јак Господь, зробити конець тому лихови. Стало сьа так, шчо цар вислав по цілій ягипській

земли післанців, щоби шукали чорнокнижника, котрий би міг царівну зробити ладною і молодою. Пішли післанці по цілім ягипським краю, але хоч які великі хаски і надгороди царські обіщували, таки не найшли нікого, хто би ся бізуваз відмолодити царівну, бо, як то кажут, старій, поганій бабі і чорт красоти не дасть. Вертають ті післанці назад до дому з великим страхом, боят ся царської карн. Аж прийшли до того села, де Господь зі святим Петром і Павлом відпочивали. Господь, як звичайно Господь, не йів нічого, але святий Петро і Павло заїдали смачно редьков і цибулю.

— Слава Ісусу Христу! — сказав післанець.

— Во віки віков, — відповів пан біг і питає: — А відки ви, люде добрі?

— Ой, у нас біда, — каже післанець. — Цар нас вислав, щоби смо шукали такого чоловіка, щоби нашій панні царівні вернув молодість і красу. Ось ми обійшли всю землю ягипську і нікого такого не найшли.

— А кілька літ має ваша панна?

— Сорок ще й з чубком.

Скривив ся св. Петро, а св. Павло трохи не подавив ся цибулею, почувши, що панна така стара.

— А щож вам тепер буде, — питає Господь, — як ви ні з чим до дому вернете?

— Ой, буде нас цар карати, а хто знає, чи навіть до в'язниці не покладає. Ой бідна ж наша головонько! — зементували післанці

— Не бійте ся, люде добрі, — каже Господь. — Ведіт нас до царя, я вашій панні дам раду.

Врадували ся післанці. Господь зараз устав готовий до дороги, але св. Петро і Павло воркотіли, бо їм то не сподобало ся іти в таку спеку та ще в таку далеку дорогу. Але пану богу не сьміли ся супротивити, снакували свої тлумочки і всі разом пішли до Ягипту.

Ягипський цар жив у великих паляцах без даху, бо там така сторона, що ніколи дощ не йде. Мав він довкола себе багато війська і козаків, так що не легко було до него дотиснути ся. Почали ті післанці пропихати ся до царя, котрий сидів аж у тридцятім покою на золотім престолі. Господь, звичайно як Господь, ішов собі вигідно, але святому Петрови і Павлови дуже боки пообтовкали, так що вони готові б були плакати, як би ся людей не встїдали. І за кожним разом, як св. Петро дістав штурканця в бік, то Господь гладив свою довгу бороду.

Прийшли післанці перед короля, повпадали на коліна та й зачали говорити: — Зійшлисмо, кажут, усю землю, від заходу до сходу сонця, і не найшлисмо такого чарівника, котрий би хотів твою доньку відмолодити. Аж отсей синий старець, котрого ми здїбали вже вертаючи до дому, хоче твій царівні вернути молодість і вроду.

Подивив ся цар на старенького та й каже:

— А відки то ви, татусю. маєте таку сиву, довгу бороду?

— От, жилось довгі літа — каже Господь — таї ся таку виховало.

— А знаєте ви, що вас чекає, якби сте мою доньку не уздоровили?

— Знаю, — каже Господь, — як би не знав, то би ту не приходив.

— Уснажу вас в горячій олію, як би сте мойій доньці що злого зробили, — каже цар.

По Павлі аж мурашки перебігли, а Петро аж за язик укусив ся, коли се почув.

— Ну, ну, — каже Господь, — будемо старали ся, щобите не потребували дарю тратити огню і олію.

Ото повели пана бога до царівни, котра сиділа в своїй кімнаті і дуже плакала. Св. Петро скоро єї побачив, таку стару та погану, то так ся скривив, що аж св. Павло, на него дивлячись, засміяв ся. Пан біг приступив до царівни, дав їй на спанє, а коли царівна заснула, казав принести котел, покраяв царівну, казав під кітлом роззалити великий огонь, зварив єї добре, а відтак півиймав ті кусинки, поскладав до купи і дунув на них. В тій хвили царівна встала така молода та красна, що диво, і кинула ся до ніг пану богу та дякує єму, що їй вернув молодість і красу.

Дати о тіх знати цареві. Той навіть вірити тому не хотів, але скоро прибіг і побачив, насипав господеві таку купу золота і грошей, що господь сам не знав, що з тия зробити. Осв він і каже:

— Я золота не потребую, але дай мойім слугам із него тільки, кільки би один чоловік міг довести, а решту роздай бідним.

А була меже царськими слугами одна бестія захланна на гроші. То сей коли побачив, що цар стілько грошей дає Господу богу за уздоровленє дочки, прибіг до Господа таї каже:

— Позволь, я тобі буду нести ті гроші.

Господь, звичайно як Господь, знав, чого єму хоче ся, але бажаючи єго укарати, сказав:

— Добре, неси, але вважай, щобись мене не обікрав, бо я на тім пізнаю ся.

Сонце пражило міцно, бо Господь в тім краю повісив єго низше як у нас. Потомили ся св. Петро і Павло, а з дворака ніг аж річками лляв ся. Прийшли до ліса, що стояв перед ними. Тут Господь казав викопати три ямки: одну для св. Петра, другу для св. Павла, а третю для дворака. Потому вони поділили ті гроші на рівні часті; закопали їх кожидий у свою ямку. На другий день пішли далі, але дворак швидко відлучив ся від них і забрав усі гроші і переховав у інше місце, а сам пішов і собі чуда робити. Довідавши ся, що у одного царя є хора донька, пішов до него і обіцав єї виплітти. Взяв єї, покраяв, зварив, аложив кісточки, дує, дує, а царівна не оживає. Тоди цар розлютив ся і казав єго укарати смертю. Вже го вели вішати, коли тут прийшов Господь, уздоровив царівну, а єго випросив від смерти, але зробив єго циганом.

(В Нагір'янах пов. заліщицького від Федька Пруняка зп. Ва. Маркевич.)

12 О потопі і одморозі.

То як мала бути потопа сьвіта, то пан біг казав Ноєви позабрати всіх звірів по парі до ковчега на розплодок. То всі звірі самі добровільно јшли до ковчега, а тільки једен једноріг не хотів. Ја, каже, не боју сї потопи. А тој једноріг був такїј великїј, шчо јак пријшла потопа, то вода јему ледво до колїя досьгала. То він собі ходив, тај бај барзо. Але јак уже вода вкрила всі поля, всі дерева, то всі птахи зачли сї злітати і сідати на того једнорога бо не було де більше. Він сї з разу тїя тїшнв, забавїв сї тїя птахам. але даї јак сї злітало чнї раз більше, то така јїх сила на нього понасьїдала, шчо він не мїг витримати, перевернув сї тај сї втовнв. А јак сї вже потопа скїнчила, то пан біг казав водам гет утікати в середнїу землі. То вода де најшла јаку јаку, так сї туди перла, шчо аж поздувала земљу, і там поробили сї гори. А перед потопою земља була рівня.

(В Нагуевичах зап Ів. Франко.)

13. Відки взяли ся кози?

Нім шче пан біг сотворив лїудеј, то саж вівчарив (пас вівці). Вівці слухали пана бога: куди він лиш свисне, туди вони јдут. А кіе не було шче тогди на сьвітї. Але приходїт до пана бога чорт тај каже: Дай мїні богојку троха овецї! У тебе тїлька череда, а у мене і једної овечки нема! Тогди віддїлив пан біг чортови троха овецї.

Пријшло сїа чортови переганьати своїї вівці з стїпнича на стїпнище. Вівці пуджали сїа јето і розбігали сїа перед ним на всі боки. Не мїг собі бїднїј чорт дати ради з ними і розлїтїв сїа на них дуже: зачївав јїх јїмати за хвостї і стьагати до купї, а шчо вівці дуже сїа рвали, то пообривав і позадрив јїм хвостї. І так з овецї стали сїа кози і тожу у них такї курті та и задиранї хвостї. Кози, то чортовї вівці. Тај усїа подоба у них јак у чорта: і роги і борода така јак у чорта. А пуджалива і уперта коза від того часу, јак сїа чорта спудила

(В Сенечовї стрїйського пов. зап. Бол. Охримович.)

14. Відки взяли ся воші і блохи?

То шче перед потопою було. Лїудїј було мало, земљи родила добре, не потребувати так тїжко робити јак тепер. Шче чоловіки то на польуваньї јдут, то на риби, а жічки сьїдїт дома. Нудно јїм було. То једна зачїпла бога просити: Господи, коби чоловік хоць јаку шїпавочку мав, шчоби му сї так не кучило! Ну, то пан біг тото вислухав — певне сї в таку годину похїлила, досить шчо јак на ню впади вуши, блихї і всїльакїј гїд, то такој јї на мїсци розточили. А від неї роздїали сї по всїх лїудьах.

(В Нагуевичах пов. дрогобицького записав Ів. Франко.)

15. Супірка бога з чортом при твореню світа.

Як пан біг світ творив, то біда все за ним ходила і все йому на перекір робила. Пан біг сотворив вівцю чоловікови на пожиток, а біда козу; пан біг пса, шчоби чоловікови служив, а біда вовка, шчоби йому шкодив; пан біг поставив церкву, а біда зараз коло неї коршму; пан біг зрубив ялин, а біда фірас (тартак).

(В Лозниці долиньського пов. записав Ів. Франко.)

16. Чому каня дощу просить?

Як пан біг сотворив світ, то казав кождоу звірови, кождоу птахови, шчоби собі копали ямки на воду. То всі копали, а тільки каня каже: Овва, не буду копати, бо бим собі свої жовті черевчкы поталанала. То за то пан біг дав їй так, шчо не може пити води з землі: ні з ріки, ні з норы, ні відки, а тільки мусит пити літаючи, коли дощ іде. То дльа того як довго погода, то вона страх пити хоче і літає та кевкає, просит у бога дожджу, шчоби сьї могла наптити.

(В Нагуєвичях записав Ів. Франко.)

17. Святий Валентій.

То раз був такий доктор, называв сьї Валентій. Такий він був з маленьку ладній і добрий і приємній, шчо всі льуде його лубили. А як став доктором, як зачыв льудьом помагати, то так до нього нарід плив з усього світа, як вода в море. Далі йому сьї то сприкрило. — Господи, каже, — шчо ты льуде так до мене липнут? Піду ја гет від них, на пустинь, сховаю сьї тај буду сьї молити. Пішов він на пустинь, але де там! Льуде за ним, і там його најшли. Де він сьї повернув, льуде все за ним, все до нього липнут. То він тогди зачыв сьї молити до бога: Господи, дај міні таку слабість страшну, шчоби сьї ты льуде гет від мене відшибли! Пан біг довго не слухав тої молитви, але далі розгнівав сьї на нього тај зіслав на нього тоту слабість. Як він зачыв сьї метати, спытити, піну точити, землю під собов бити, то всі льуде гет від нього повідбігали. А він за кару жнь у тіј слабости сто лят. І вже потоху просив бога, шчоби му дав перед смертьов хоць адалека увидьити льудське лице, але пан біг го не впслухав. А як мав узирати, то таку муку мав при смерти, шчо на сьнжені під собов землю вибив і руки собі по кикті зкусав. А за то пан біг по смерти взяв го до неба.

(В Нагуєвичях від батька Якова чув в початку 60-тих років Ів. Франко.)

18. Дівна-скуска.

То був једен пустельник і мав сна, шчо з ним разом від маленької дьитини жив у льсах. Впріс тој хлопонец ладній, а нічого не знав о світі.

Далі вже як му стало двадцять літ, зачав напирати на тата: Ходів тату подивити сї, шчо там за лїсом, тај ходїв! Не хотїв старїї, не хотїв, далі шчо робити, зїбрали сї оба тај пішли. Вїїшли вни з лїса, приходїт до села, а там на в-краї села кузьнї стоїт. Увїшли вни до тої кузьнї: лїудїї конно, коваль їобит. То тому хлопцеви дуже сї подобало, як коваль зельїзо кує, тај каже: Тату, ану ї ја стрїбуїу! — Добре, сїноньку, стрїбуї! Пішов тої хлопець до горна, а там зельїзо розпечене в огви лежїло. Він не питає, бере того зельїзо голов руков, несе на ковадло тај кує. Всї лїуде аж задеревїли з дїву, а старїї швидко хлопцеви ваєв тај пішли далі. Ѓдут уни селом, аж там молода дївчїна по воду їде. Тої хлопець дївїт сї на нїу, дївїт — шчо то, шче такого не вїдїв! Тај питає сї: Тату, а то шчо таке?

— То, сїноньку, скуска! — каже старїї.

— Ѓї, тату, як би нам у лїсї таку скуску мати!

Ну, як старїї того почув, вже му стало за досїтї вандрувати по сьвїтї. — Ходїм — каже — сїноньку назад у лїсї!

Прїїшли до тої кузьнї, знов уступїли, а старїї каже до сїна: Ану сїноньку їди шче троха покуї!

Пїшов тої хлопець — еге! Як хопїв голов руков розпечене зельїзо, як не крикне: — Јої, тату, та бо то пече! Вся рука струпом стала!

— А вїдїш сїноньку! — каже старїї, — шчо то значїт скуска. Ти лїш раз на неїї подївїв сї, тај уже твоєїї сїли не стало. А шчо ж би то було, як би ти довше поїв на сьвїтї!

Тај з тїї уни сї забрали тај пішли знов у лїсї і вже молодого не кортїло бїльше в сьвїт меже лїудїї.

(В Нагуєвїчах вїд батька Якова чув Ів. Франко)

19. Шчо таме вїчнїсть.

Був раз їеден ученїї. фїлїзоф великїї. Шчо де є на сьвїтї, все вїн знав, а лїш їедного не знав, шчо то таке вїчнїсть? То так вїн над тїїї мїркував та думав день і нїч, ані руш збагнїти. Аж раз якось не спавши цїту нїч за такїїми гадками вїїшов у сад. Дївїт сї, а там пташок — такїї ладїїї, шчо вїн шче нїколи такого не вїдав, тај так нїзько сїдїт тај слїгає. Ѓде вїн до того пташка — пташок не втїкає. Вїн їшче бїлїше, вже тїї-тїї їїмїти, а пташок пурх! тај сьїв собї зараз о пару крокїв. Вїн знов за тїї пташкою, гадає: коли вїн такїї не боїазлївїї, то їа мушу јого сїїїмїти. Шчо вїн пїдїїде, то пташок знов далї перхїє. І так јого вїв за собов ба через сад, ба через поле, аж у лїсок. Не довго то було, може з годїна чїсу, як тої мудрець того пташка лапав. А як пташок прїлетїв у лїсок, тај нараз шчез, пропав. Став тої мудрець тај мїркує собї: Ну, шчо їа за дурнїї! О такїїх рїчах гадаїу, а побїг за дурнїї пташкою, як дїїтїна! Треба вертатї до дому!

Вертає вїн — шчо за дїво! Не пїзнає нїї польї, нїї рїчки, нїї

того міста, ні саду, ні свого дому, ні людей, — нічого. Говорят — його льуде не розуміють. Там де його дім був, тепер озеро стоїт, де був сад, там тепер льіс, де було місто, там пасовнико, пастухи коров пасут. Питає він тих хлопців, шчо сї ту стало, де його дім, а вони не розуміють, шчо він говорить. Справили го до села — тач його ніхто не знає, о його домі ані о місті ніхто ж не чував ніколи. Справили го до міста, зачїв він сї питати — десь сї там најшов једен такиј, шчо сї вїв з ними розмовити. Як зачїли вони шукати по старих письмах та по книгах, акурат, вишукали, шчо там де тој льіс, колись стојало місто, але то вже тому тисьашча лїт. То тој учениј як того вчув, перестрашив сї дуже, тај каже: Господи, відпусти мїні грїха, шчо ја тебе образив! Вїjšов він із міста, дивит сї, а то тој самїј иташок, шчо він його лапав. Надлетїв тај каже јому: А шчо, знаєш тепер, шчо таке вїчність? Тобї сї здавала година чїсу, як ти мене лапав, а то була тисьашча лїт. Отже дльа пана бога всьа вїчність така, як дльа тебе тота година була.

Як тој иташок тото сказав, тај шчез. А тој мудрець здихнув до бога, тај туј на місци впав і роєсив сї порохом.

(В Дрогобичи від старого неписьменного передміщанина Деревька записав в р. 1871 Ів. Франко.)

В. Ю а з ю и.

3 Крас. освїт.

Був чоловік такиј, шо ни мав дїлї. Ішов він на великдень до церкви дуже дїсвїта, тај бог јему дав, шо він најшов јїјечко в корчи. Взяв він тото јїјечко, поклав у пазуху тај пішов до церкви, тај так він си втїшив тїм јїјечком, як ни знати чїм. Приjšов до дому тај впо-відає жїнци: Жїнко, ади јаке ја јїјечко фїјне најшов!

А жїнка каже: Гаразд, шос најшов! Може то бог дасть, шо то шївїстї наше. Клади јего на пїч, на тепленьке!

Поклав чоловік тото јїјечко на пїч, тај усе о нїм гадає. Прїjšло сї в ночи, не спит він, аж дивит сї, а то јїјечко сї втварије а відгах вїходить такиј хлопчик маленькиј, а такиј ладниј, шо чудо, тај каже: Чоловіче, ни бїј сї мене, а будь мїні за тата. Ја си називају Красносвіт. Іди завтра, сватај за мене доньку в царьа!

А чоловік каже јїму: Јик ја можу јти до царьа сватати за тебе доньку?

А він каже: Јди, ни бї' си! Будеш видїти, шо царь дасть за мене доньку, лиш ти јди та сватај.

Узїв тој чоловік другїј день тај пішов сватати за него цареву доньку. Каже собі: Нај јїму зробју волю! Буду видїти, шо царь буде казати.

Приjšов до царьа тај зачїв казати: Так і так, в мене ји такиј хлопец, Красносвіт му мїц, в јїјечко си зашпрає, та післав мене до вас доньку сватати.

А царь каже: А, ја ни знају, шо то ји. А далі каже: Нај дывчпна југо полюбит, то ја дам јејі за него.

Прийкикали тоту панну, а вна каже: Ја докі југо ни буду видѣти, тај ни піду за него. А јак југо буду видѣти, то може ј піду. Каже: Принесіт југо!

Пішов чоловік, приніс тото јдечко тај дав паннуьці тај сказав, шоби југо держыла в тепліи, а в ночи то вно си втворит, то тогди вна видит, шо то за Красносвіт.

Взяла вна, поклала југо на печи, тај чекаје; а він у ночи вијшов із јдечка. А вна јк југо зобачила тај сказала: Татуньцу лубі, злотніі, піду за него, такиј дуже ладниі!

Тато пристав на то, зробили весілье. Пішли до сльубу, то вна стојала, а јдечко покляли коло нејі тај звінчыли јејі з тии јдечком. Пријшла ніч, лыгаје вна спати тај то јдечко бере коло себе, а він у ночи сѣ втворьце тај з пев буваје, тај знов си запраје у то јдечко. Так уни жили јакис чыс і вже він ни богато мав бути в тии јдечку, вже си віслужував; то він јкусь покуту мав, а јак југо чыс віде, то мало му сѣ само отворити. Але жінці о тии нічыго ни казав.

Але раз пријшла до яго жінки јакась баба тај питаје јејі: Ну, јак ти с тии јдечком сиши? А вна каже: Бабко, лубко! Такиј фаянці, лиш коби сѣ у то јдечко не заправ! А баба јіі каже: Јк він віде д тоби в ночи, а ти озми тај збіј јдечко!

Послухала вна тојі баби: він вијшов д ніі в ночи, а вна взяла тај то шкаралущічко вдарла кулаком тај розбила. Јк він то побачив, схопив си зараз тај ударив јејі по лицю раз руком тај сказав: Нај ти бог заплатит! Ја вже ни богато мав сидѣти, вжея мав бути вільниі а тепер усьо пропало! А јіі кров брызла з носа, тај јеху на сорочку брызла, на пазуху. Тогди стали на нѣ обручі заліанні тај черевки заліанні тај палицы до руки прикована заліана. А він каже: Јк ці черевки зноспш а палицу до рук прибеш, тогди мене најдеш тај зого сина породш! Тај зараз щез від нејі.

Встала вна, заплакала тај пішла југо шукати. Ліла, јшла, пријшла аж у край світа а далі зајшла аж на тог світ. Приходить до Морозовојі жінкі, а вна зачыла јі сварити: Чого ти відти пријшла, з того світа? За чим ти тут пријшла? Јди собі відти назад!

А вна си в нејі просит. Так і так, каже, ја шукају Красносвіта. Ци де ваш чоловік ни видѣв, јк ходит світами?

Морозова жінка дала јі золоте јблучко тај каже: Јди ти під постіель, лыгај. Јк приде чоловік, ја буду сѣ питати.

Приходить чоловік у вечір. Увијшов до хати тај каже: Жінко, тут ји прісна душа з того світа! А вна јиму каже: Ні, шо си тобі причуло? Вечьіріј та лыгај!

Повечьірів він, лыг тај уна лыгла. Він уснув а вна взяла тај кинула на него нѣби в просоньу руку. А він каже: Шо тобі, жінко? А вна каже: Ні, міні си снит жінка, шо шукаје Красносвіта. Ци ти де југо не видѣв, јк ходш світами?

А він каже: Нѣ, ја ни видѣв-сш нігде. Встав рано тај пішов,

а Морозика каже тій жінці: А чулас-с? — каже. — Чула. — Гай їди ж собі! Уна встала рано тај пішла собі.

Приходить до Місьницевої жінки. А тота шле дужче јіјі сварит: А ти — каже — чого пријшла з того світа? А вона си зачыла в нејі просити: Так і так, каже, ја шукају Красносвіта. Ваш чоловік ходит світами, чи де јого не видыв? А вона дала јі золоту качечку тај каже: Јди під постіль, јик пријде чоловік, ја буду си питати. (Повторяє ся та сажа історія, що з Морозом Місяць не знає про Красносвіта. Вона приходить до Вітрової жінки, ся приймає сі ще гірше, в кінці дає јій „золоту ключинку“ і ховає під ліжку а сама в ночи рознитве Вітра про Красносвіта, чи де его не видив). Вітер каже: Видыв. А вона каже: Де-с видыв? А він каже: У поганого царя, ходит на польованьи с поганим царем.

Рано Вітер устав тај пішов, а јего жінка каже тіј: А шо, чула-с? Чула. — Гай — каже — їди собі! А вона зачыла си в нејі просити: Справте мене, куди би ја зајшла до поганого царя? А Вітриха каже: Јди туда, там ји великиј став, коло того ставу підеш у гору, то там ји сад, а в тім саду двір.

Пішла вона коло ставу, а там погала царицьа пере в ставу. А вона сыла собі на край тај дивит си, шо тота пере — пізнала сорочку Красносвіта, а на нї своју кров. Пријшла вона до тојі царицьі тај питає си: Шо то ји на тї сорочці? А царицьа каже: В мене ји јакис слуга, то кров му пішла з носа та на сорочку капнула, та ни можу віджмакати. А тота вже знає, шо то ји за кров! Пізнала тоту сорочку. Тај каже: Ану, дајте мні, нај ја буду жмакати, чи ни пустит? Взьла тоту сорочку, лиш умочила в воду тај пожмакала, тај кров пустила.

А та погана царицьа каже јејі: Ја кільки жмакала, шо ни робила, тај то ни хотыло пускати! Јде та царицьа до дому, а вона каже: Ја піду з вами, ја буду в вас шос кутати. — Јди! — каже.

Пријшла вона тај серед двора грає си тим золотим јиблучком. А дити тојі поганойі царицьі то вадріли тај зачыли плакати. Віјшла царицьа тај каже: Дам тобі, шо хочеш, лиш дај мојі дитем того јиблучко! А вона каже: Ни хочу ничого, лиш абих једну ніч спала з Красносвітом. Царицьа каже: — Давај, будеш спати.

Дала вона тіј царицьі јиблучко. А јак пријшов вечір, то царицьа взяла Красносвіта обмертвила, тај тогди пустила јејі до нього тај замкла. Јлк уже всі польгали, а вона зачыла голосити: Встань, Красносвіте, встань! Ја черевки зносила і налицу до рук прибила, лиш схи твого сна не породила! Проплакала вона всеу ніч, а Красносвіт лежыв јик неживиј. А рано погана царицьа јејі нагнала, а Красносвіта анов оживила і він пішов на польованье.

Ходит јего жінка по подвіру тај зачыла грати си з тов качечков. (Знов повторяє ся те саме, шо з јблучком, Красносвіт не чує голосія своєї жінки). Але там у другім покоју спав тој слуга, шо з Красносвітом день-у-день ходив на польованьи, то він усе чув, шо вона голосила. Рано анов царицьа јејі нагнала, з Красносвітом пішов на польованье. А вона ходит по дворі тај гадає собі: Ше лиш оту ключинку мају. Јлк ше ј сејі ночи ни встане, то шо ја буду робити? А дали

взяла грати си тов злотов ключеньков. Як то царичини дьти вдріли, то такі плач підняли, ше не дај господи! То цариця прибігла до неї тај каже: Шо хочеш, то тобі дам, лиш дај дьтьом ту ключеньку, нај ни плачут. А вна каже: Ја нічого не хочу, лиш хочу ше одну ніч спати з Красносвітом. А цариця каже: Добре, будеш спати.

А на польованьу слуга каже: Красносвіт, шо ја ван буду казати, лиш аби-сте мене ни билл! Коло вас жівка в ночи голосит. — А јик уна голосит? — питаје Красносвіт.

Слуга розповів јику все, шо чув. Тогда Красносвіт зліз із конь тај уловив три прутки-однолітки тај каже тому хлопцеві: На, каже, јик она буде голосити, то дај јіј ті три однолітки тај кажи, нај перетьгне мене на друге місце тај ударит три рази цими однолітками, то ја встану.

Пришло си в вечір цариця знов обжертвила Красносвіта, пустила јејі до него, замкла двері тај пішла. А жінка знов зачинаје голосити. А тот слуга кріз двері кричье: Жінко! жінко! — Чого? — На тобі ці однолітки, перетьгни јигу на друге місце тај удар ниши три рази, то він устане. Вна так ізробила, і Красносвіт устав. Тогда з неї ти обручі поспадали і вна туј зараз сина породила. А він јик устав, так си зробило јисно-јисно на увес двір. Погана цариця јик то аүздріха, тај прбігла тај зачыла јејі кльисти: А ти суко! А ти бестіје! То ти так з ним спала! То ти таке наробила? Але Красносвіт узьав ті три однолітки тај вдарив јејі три рази, а погана цариця шчезла. А він в тих дворах жили.

(В Вижицици від Параски Гулей записав Михайло Павлик.)

4. Щасте й нещасте.

(Жидівська казка).

Одного разу йшло Щасте на прохід і адибало Нещасте. Хотіло Нещасте зблизити ся до Щастя, але Щасте махнуло рукою, ніби хотіло сказати: Міні встидно з тобою в парі йти! На те Нещасте мовить:

— Не штука тобі! Гордуеш мною, бо маеш гроші. Дај міні грошей, то й я потрафлю робити людей щасливими так як і ти.

Взяло Щасте, дало Нещастю велику скриню грошей, і золотих, і срібних і дрібних. З тим і розстали ся. Щасте пішло собі своєю дорогою, а Нещасте пішло ущаслилювати людей. Від такого ущасливлення заступил нас господи!

Зайшло Нещасте до одного міста і все зіркує, кого би то ущасливити таким великим добром? Звичайно, бідних людей легко найти, бо кождий добре знає, шо вони не живуть в саміх ринку, а тільки близько лази. Звичайно також у бідних двері завжди отворені: крадіжі вони не боять ся, бо йїх бідацтва ніхто йїм не вкраде. Пішло Нещасте, поставило скриню з грішми одному такому бідоласі в хату тај пішло собі.

А тепер почнемо казати про тих людей, що були в тій хаті, де Нещастє поставив скриню.

Серед ночі збудила ся дитина і хотіла на сторону. То каже жінка до чоловіка: Дувід, встань, іди з дитиною на сторону! Встав Дувід зі зломаної постелі, взяв дитину і пустив ся йти, та як не гризє ся в ногу! Бо скриня з грішми стояла на серед хати, а в хаті було темно. Але він був такий заспаний, що на се не зважав і швидко знов заснув. Але по хвили збудила ся друга дитина і почала кричати: Потребую на сторону! Дуже мене живіт болить, бо я вчора їв багато огірків.

Звичайно як на біду йде, то у бідного й дітей багато. То знов жінка будить чоловіка і мовить: Дувід, вставай! Дитину живіт болить! Знов устав чоловік і йде до дитини і знов гризнув ся в ногу і сам не знає, о що він так ударив ся. Швидко будить жінку і каже: Ханчелейб, якусь я тут тяжку скриню нащупав серед хати! Може маєш де свічку і сірничок?

Сеї ночі при шабасі він єї кликав: Ханчелейб! А вона єму відповідає: Чи я маю мати свічку і сірник --- тут де сплю? А в хаті було темно і ховько, як звичайно у бідних. І каже чоловік: Ханчелейб, алінь з постелі і пошукай, може де є кусник свічки, то заєвіти!

Злізла вона з постелі, заєвітла і побачила велику скриню повну золотом, сріблом і дрібних грошей. Обоє здивували ся і дякували богу, що їм допоміг. Чоловік каже: Ханчелейб, візьми троха грошей, заступай де до склепика, купи горілки, свічок, хліба і дещо для дітей!

До сего часу не кликано їй „діти“, а тільки, як звичайно у бідних, „бенкарта“ (байстряга), а тепер то вже діти!

Мегнулаєь вона, взяла на себе подрану спідницю, радієно заступала до склепу, купила горілки, хліба, а для дітей по обварінокви. Прийшла до дому, побудила дітей і ще півсонни дала їсти і йісти. Швидко діти прочумали ся, бо від коли жили, ще в ночі не мали такого обіду: богу дякували, коли їм давали їсти в день, а тепер і в ночі дають!

Коли поповіли, мовить чоловік до жінки: Ханчелейбе, послухай мене і сховай кілька дукатів під подушку! А жінка єму на те: По що ховати? Адже ніхто їх не забере. З тих і заснули. Та забули, що живуть коло лазні, а в лазні завжди ночує велика злодійня. Злодії бачучи, що там діє ся в хаті, закрали ся і взяли скриню з усім добром і навіть позабрали дещо таке, що давніше було в хаті. Встали рано ті єїні люди, бачуть, нема скрині, тай почали бити ся. Каже чоловік до жінки: Чи я тобі не казав, сховай хоч пару дукатів під подушку? А вона мовить: А може се був тільки сон? А він на те: Ой не сон! Чи не бачиш, що бенкарта ще й доси мають по куснику обварінків у руках?

І почала ся у них ще гірша біда, ніж уперед була, бо вперед жили згідно, а тепер усе сварили ся.

А тепер вернімо до Щастя і Нещастя! Зійшлись вони обоє і Щастє знов відвертає ся від Нещастя, ніби встидяє ся его. А Нещастє мовить: Чого ти так мене пураси ся? Ходи, поглянь, як я ущасливило тих бідолахів!

— О, певно, що ущасливило! — каже Щастє. — Є на що дивити ся! — І розповіло Нещастю, що стало ся з тими людьми, а далі каже: — Ходи зо мною, я тобі покажу, як ущаслиблює ся людей.

Пішли обоє. Щастє взяло спортив діянт і пішли до міста. Звичайно по великодних святках, коли на дворі потепліє, виходять бідні діти на двір бавити ся а матері з роботою сидять у дверех. Взняло Щастє, кинуло той діянт у пісок, котрим бавили ся діти. Одна бідна дитина найшла его і зараз побігла до матері тай каже: Мало, ади яке я скло найшов блискуче! А мати каже: Візьми его і положи на вікні! А вона не знала, що се дорогий діянт, бо відки мала знати? Весь вік сиділа в маленькім склепнику, у батька й матері також того не бачила, то й думала, що се справді скло.

Положила дитина діянт на вікні тай знов побігла бавити ся. Аж от йіде великий купець з Липська і як раз ішов коло того вікна в котрім лежав діянт. Зушнів ся і думає: Хто може жити в сій хаті? Може ювелір? Та вікно якось не подабає на се, а навіть як би жив ювелір, то відки би взяв ся такий діянт у ювеліра? Хотів іти далі, але щось мов ланцюх залізний держало его коло того діянта. Далі подумав: Піду до сєї хати, довідаюсь, відки тут такий дорогий діянт узав ся? Війшов до хати, бачить там бідність, темно, ховзко, підлоги нема. Було се як раз в п'ятвицю: жидівка стояла при печі і роздувала огонь, була брудна і засмалцьована. Питає єї купець, чи хоче продати те, що лежить на вікні? — Не хотів йій навіть сказати, що воно таке.

Вона каже: Розуміє ся що хочу продати. Адже для себе ховати не буду. Питає купець. А кількож за се хочете? А вона відповідає: А кілько ж пан може дати за се скло? А сама сміє ся, бо не знала, яку то мало вартість.

Мовить купець: Можу дати 300 г. — О, ні, за 300 г. не дам, лучше нехай лежить на вікні замість зеркала. (Бачите, як щастє починає ся, то чоловік робить ся мудрий і гарно говорить!) — Ну, так пате вам 600 г.! Не хоче. — Патє 1000! — не хоче жидівка, мовить: Не можу вам сего продати без чоловіка. Зараз пошлю по него. Сів купець, не відступає вже. Швидко дитина побігла по батька і каже: Я найшов таке скло, а купець дає за него багато грошей, а мама без тебе не хоче продати.

Швидко побіг чоловік до дому, а жінка мовить до купця: Отсе мій чоловік, він з паном зробить інтерес. Дивить ся купець на того продавця діянтів без сорочки, а жінка каже єму: Гаччи, чоловіче, за отсе скло дає пан 1000 г. — Е, ні, каже він, — за 1000 г. радше нехай лежить на вікні замість зеркала.

— Так пате вам 2000! — Той не хоче, а сам від коли жив, то

Жита Слово. II.

ще не мав у себе разом 3000 центів. Та що, як щастє, то чоловік мудро балакає. І дав ему купець 4000 г. Тепер той жид каже до купця: Знаєте, пане, я дуже бідний, а коли сусіди побачуть у мене стільки грошей, то подумают, що я когось обікрав. Порадьте міні, що тут робити?

Каже купець: Не турбуйте ся, я вже все те до ладу приведу. Розпитав его, як зове ся, чи має діти, а сей сказав, що має три дочки на відданю і ще кілька дрібних дітей. Поїхав той купець до міста до великого готелю, де багаті купці квартирують. Переночував там, а потім питає господаря того готелю, чи є в тім місті такий і такий чоловік?

Господар не знав, почав питати жінки. Вона каже: Знаю такого чоловіка, але він дуже бідний. Чого ему люде не дадуть, того не має. Купець схопив ся за голову таї скрикнув: Гевалт! Він такий бідний! Мій свояк! А є в него діти? Господиня мовить: Де би бідний дітей не мав! Є три дочки такі, що хоч зараз замуж давати, а ще кілька дрібних.

— Зробіть міні, пані, ласку і покличте сего бідолаху!— Покликали его. Коли купець его побачив, зачав ему докоряти. — Хіба ти не знаєш, що ти мій свояк? Чому ти не написав до мене, я би тобі допоміг. Ну, та тепер ти не турбуй ся, я вже для тебе постараю ся.

Казав той купець дати на стіл йисти, вина, — зїли і впили. А коли мав відійждати, покликав того бідолаху, пішов з ним до рабіна і мовить: Рабіне, сей чоловік мій свояк. У него три дочки на відданю, то я лишая для кожної по 1000 г., але прошу тільки тоді дати їм ті гроші, як повиходять замуж. А для него також лишая 1000 г., нехай займає ся яким ділом, нехай не ходить по жebraх.

З тим купець і поїхав. У місті зробив ся великий гвалт, бо кожний, хто мав у своїй рідні богача, зараз докоряв ему: Бачиш, як свояки ратують бідних свояків! 4000 не пожагував! А той бідак заняв ся купецтвом і за рік доробив ся гарного мастку, дочок повіддавав замуж також за маючих людей, одним словом став ся найзаможнішим чоловіком у тім місточку.

Та вже як кому щастє йде, то йде. По якімось часі знов той великий купець перейїжджав через те місточко, де жив той бідний Ну, де мав заешкати? Розуміє ся, що у свояка. А за кілька день він умер, не лишив жінки ані дітей, та весь его масток перейшов на того свояка, і той зробив ся великим богачем.

Так то, бачите, Нещастє з цілою скриннею золота і срібла ще нещасливішими зробило людей, а Щастє одним камінцем привело бідного до такого багатства. Не дармо кажуть: лишє щастє, як готові гроші.

(Зі зїрки жидівських оповідань, записаних у Львові дром Г. Ігелай-зеном, з жаргону переклав Ів. Франко.)

5. Чудесний хлопець.

Був собі бідний чоловік і прийшли до него два вандровні старці. Не мав він їх де помістити таї післав їх на стриж спати, бо мав у хаті клопіт: жінка му собі розболіла, на тїх чьїмсах була. Пришло собі вноци, починає тога жінка дуже кричати. Каже оден вандровний до другого (а то були свьяті Петро і Павло): Петре, допоможи їїї того собі позбутя, нех вона урїди!

— Види на двір, — каже Петро, — подиви собі, шо собі тах роби, як на небі їи?

Видшов Павло, подивив собі таї каже:

— Горит вогень, а в тїх вогнз дитина сидит і бавит собі.

— Ні, тепер собі не уроди! — каже Петро

Знов по якісь хвили зачьпта тога жінка плакати і знов Павло каже:

— Допоможи її, жїби вона собі позбула того.

— Види на двір, подиви собі, шо собі рїби?

— Ја шибеницьї, дигина маленька виспї, ни може собі задущити, бавит собі.

— Ні, тепер собі не уроди.

Знов зачьпла жінка плакати і Павло каже: — Допоможи тї дьїві, жїби вона собі вродитю.

— Види на двір, подиви собі, шо собі роби?

— Тїче вода, а на воді трумло (труна) пливе.

— Тепер собі вродит!

Так собі тому бідному чоловікови вродив син. Рано тої чоловік закликав тих вандровних до хати, чим мав прийняв їх, вони собі забрали таї пішли. А та дитина була така слаба, гадати, шо вона заравре. Пішов тої чоловік за кумівачи, шоби їїї охрестити, але не мїг нікого пайти, бо тоїї самодї ноци вродила собі і в цїсарї в тїх мїстї дитина і цїсар наказав: ни вїньї ни тої день нікому дьїтїї хрестити, коли він своїе буде хрестити. Так тої бідний каже: Боже, коби јакїх двої жєбрушчїх надїшло, то бїлї јїх узьпе за кумїв, жїби тоту дитину занєсли до хресту.

Лєдво він то сказав, аж надїшли жєбрушчї, хлоп і баба, і він запросив јїх на кумїв. Несут вони тоту дитину до хресту, аж ту цїсар јїде на двоїх повозах, вєзе своїу дитину хрестити. Розтїгнув собі цїсар, јак вони сьмїјут дитину нести до хресту, витїгнув шаблїу і хтїв ту дитину зарїзати. Каже баба до хлопа: Диви собі, він до нас їде! А хлоп розністер руки — і вони всї поставали камїнцїми, а тї двоїе жєбрушчї понесли дитину до церкви.

Пришли, коли бо ксьондз не хоче хрестити, цїсар наказав. Аж ту приходи бїскуп, тої шо мав хрестити цїсарську дитину, взьпв таї охрестив тоту бїдну. Забрати собі тї куми таї пішли назад, а јак прийшли до того мїсцьа, де сгојав цїсар і јего два повози, то баба каже до хлопа: Пусгї јїх, нај јїдуг! Тодї тої хлоп так јїх аробив, шо вони појїхали.

Від тоді цїсар заввав сї на того хлопця. хотїв його зо сьвїта стратити. Казав огню напалити, кинув ту дитину в огонь — дитина не може згорїти, во сї бави по вогни. Казав його виїзати з того вогню і повїсити на шибеницьу, а воно сї не може задушити. Казав його знов здїяти, зробив тружлу і пустив його на воду. Так воно плїло тов водов, аж заплїло до ялива. Пришло на кола: всї кїліні рагох стали, яливи перестав жолоти. Здигував сї мельник, шо то сї зробило? Виходи на кола, диви сї: на колах тружло. Здїжив її с колів, і яливи знов пішов. Диви сї до тружла, а там кала дитина. Вїзав її, взяв дозпрати і таки сї прикив хлопця зробив!..

Мав тої цїсар маневра (маневр) і заїшов до того ялива на ніч. Сподобав му сї хлопец. таї питає мельника, ци то його власнїй хлопец? Мельник йому повїв: Я собі взнав на водї. То цїсар зараз вїзнав, шо то за хлопец. Взяв вїв, написав лист, дав тому хлопцеви два дукати і свого коня і післав його до своїх палаців з тим листом.

Йде хлопец польом, а сидит на дорозї дїд, просит гальмужи. Дав вїн йому їдвого дуката.

Взяв його сї тої дїд пїтати, де вїн йде? Тої йому вповїв а дїд каже: Покажи ж мїні тої лист! Взяв тої дїд, подивив сї на тої лист таї подер його. Хлопец у плач, а дїд каже: Не плач! Знаєш, шо в тїм листї було написано? Там був такиї наказ, шо тої, хто тої лист привезе, має бути зара страчениї. Взяв тої дїд у жменю землі, хуцнув і з неї зробив сї такиї самиї лист, як подертї, але в нїм було написано, шоби того, хто лист привезе, дала цїсарєва до найліпшого покою і шо јво душы потребує, їсти, пити, все аби му дала. Так вона ј зробила.

Приїздит цїсар таї зара сї питає: А де тої хлопец, шо з листом приїхав? Ји в твоїм покою. — А ја тобі — цїсар каже — написав, шоби ти його стратила! А вона каже: Јак ти написав, коли осьде ји тої лист шо вїн привїв. Дїви сї цїсар: та сама куперта, його писань, а не його слова! Шо вїн з тим хлопцем зробити? Казав вишурувати такиї стовпец, јак шультергавс (нім. Schilderhaus — вартова будка для воїків, у котрїї хїба один чоловік може стояти — Ред.) таї замурував його там. А йому сї там так широко зробило, шо вїн собі там і садок з квітками розвів — так йому бог дав.

Так то ју сї тыгнуло кїлька лїт. Та дївчина, цїсарська донька, шо сї разом з тим хлопцем уродила, нераз ходила коло того стовпа. Аж раз увидїла в нїм маленькїй лїхт, вїби вїконце. Заглянула до середнї і видет ладнї квіткї, а меже нїмї хлопец шче ладнїшї ходит. Зачала вона з нїм розмову мати, зачала шо день до того вїконця ходити.

Аж раз приїшла тога цїсарївна така зажурена, така смутна. Вїн сї її питає, шо ји такого? А вона каже: Тут коло нас у сусїднїм царствї ји цар, та такиї чьрївник. То вїн завдав йому татогї загадку і каже: јак не відгадаєш, то гет твоє царство воюју і тебе самого забју. — А шо ж то за загадка? питає тої хлопец. — Прїслав

тої цар навку і каж: вгадати, з якого вона дерева і де její верх а де відзелок?

Каже тої хлопец: Повіж твою татови, шо та навка з такого і такого дерева. А неј він ју пускає на воду: котрој конец піде у перед, за водоју, то буде відзелок. Але не вповідај татови, шо ја тобі то казав, іно вповідж, шо тобі сї гак снило. Так тога дівчина то зробила і цїсар відгадав загадку. Але за пару день знов та дівчина приходи сумна до стовпа, а хлопец јї сї питаје, шо то значит. Вона јиму каже, шо тој сусїд загадав јїјї вітцју другу загадку: прилетит до тебе моїх три кльачі, аби ти пізнав, сила вони најут літ?

Каже хлопец: Кажі свою татови, жабі поставив два коньухи а путньїма а водов, аби ты конї напоїли і шоби јїх дали јїсти. Та кльач, шо прилетит у перед, та буде мати пїть літ; середна буде мати два, а та, шо прилетит на востатку, та буде мати пїчварта року. Цїсар усе то так зробив. Але по јакимось чьмсї зноз тој чьпрівник завдаје јиму загадку, каже: На великдень, јак ја приїду з косьцьола і буду пїв гербату, аби ти від себе до мене втрафив бєз вікно з гарматц, шобис мїні скльїнку з руки вїбив.

Јак тој хлопец того вчув, то каже до цїсарівни: Повідж свою татови, шо він того ни годєн зробити; нех мене відти виїме, то ја јиму тују вољу вчиню. І повідж, шо то вперед тобі сї ни снило, але шо ја тобі то казав.

Јак сї цїсар о тім довідав, дуже сї здивував іде до того стовпа, дивит сї, а там у середині так красно, садок такиј з рожамі! Казав він јїго відтам вїзати, даје јиму јїсти, пїти, але він ни хоче. Казав витягнути канону за браму і наладував ју јак сам знав.

А тој чьпрівник приїшов на великдень із церкви, розібрав сї тај засьїв до гербати і каже до својејї доньки: Шо цїсар зо мнов грав, то грав, аж тепер дурно. І трїхаје ту скльїнку з гербатов і каже до днєкї: На адоровльї ти! А тој хлопец в тіј хвїли јак врїзав з канона, так јиму скльїнку а гербатов збїв.

Приїшов тој чьпрівник до цїсаря тај каже: Хто тобі то рббї? Ти сам того ни робиш. Цїсар каже: Мїні тој хлопец то роби. Каже чьпрівник: Пришли јїго до мене! Цїсарова донька зачїла плакати, бо знала, шо чьпрівник схоче јїго сгратити, але він каже: Ни бїјте сї, ја собі дам раду! Тај казав собі вїбрати дванајцїть хлопцїв у тім віці, шо він і шоби сї так звали јак він — Стефани, і казав шче вїбрати два регїзенти војска: іден убраниј черно а другїј біло.

Приходьт вони до того чьпрівника, тој Стефан і з ним шче дванајцїть Стефанів, а војсько поставили в лісі коло мїста. Јак приїшли до чьпрівника, а тој зараз крикнув: А котриј із вас Стефан, шо мїні такі збитки робив? А вони кажут: Ми всі Стефани. Тоди він јїх усьїх казав замкнути до вїзницї. А потоу радит сї з доньков, јак би пїзнати того Стефана. Каже донька: Ја знају, јак то зробити. Ја в ночі піду до них до вїзницї. То ты другї застрашенї нічого мїні не бу-

дур робити, а той jeden буде сьмілий і буде мене зачинати. А ја йому потаємно відорву гудзік.

Так вона зробила, але той хлопець у ночі зміркував, що вона йому відорвала гудзік тај казав усім своїм товаришам, шоби собі також повідривали гудзіки. На другій день приходи той чьпівник, питає сї доньки: Котриј ты зачинав? — Той шо гудзіка не маје. Зачьили шукати: у кожного в тьм місци гудзіка не було. — А, каже той чьпівник до доньки. — то ти така! Не досить, шо одному позваљцїеш, а ти всім! — Якось вона југо переконала, шо вона ту не винна, післав він јїї шче на другу ніч, каже: котриј ты буде зачинати, тому ти кавазок споднів урїж.

Той хлопець і того зміркував і казав усім поробити собі такі сьмі дзурки. Аж на третю ніч вона таки пізнала југо. То чьпівник казав виставити шибеницьку, шоби југо завішати. Ведут југо під шибеницьку, за місто, і той чьпівник з донькою іде. Став він під шибеницьку тај просит: Дај ми ше хвильку жити, ше на отїј сонївці заграли. Як він заграв, а јего војско јак рушит з ліса, з правого боку іде білїј реґемент, а з лівого чорнїј. А він кае: Вдїш, го! Ти мене вішатиеш, по мене ідут сьвїтї, а по тебе злі. То вже там не було коли југо вішати, бо јак те чорне војско на них упало, то всіх порубали хто тај був, а того чьпівника з југо донькою сналили. Так сї там не зістало ані до-тіцько попелу.

А той хлопець зі своїм војском вернув сї назад до цїсарьп тај сї оженив з тов паннов, шо сї з них тојї самојї ночи вродила.

(В Кожицах, п. в. городського від парубка Івана Криляшиного в авг. 1893 р. записав Осип Родільський)

Літературні стремління галицьких Русинів

від 1772 до 1872.

V.

Положенє народа руського в Галичїні стало швидко вертати ся назад до положеня, в яким він був перед прилученєм Галичїни до Австрїї. Духове життя завмерло не розвинувши ся ще гаразд; на місце патрістїазу став народній індїферентїаз; на місце рїшних моральних інтересів кастова вузоглядність. Як в до-австрїйських часах так і тепер борба народня ограничила ся і застрягла в сферах церковних, відрубність народности руської від елементу польського проявляла ся лиш

в відрубності обряду і церкви. Справи церковні вже тліли саами, що письменна верства руська складала ся з одного лиш духовенства, на довгий час були би мали забезпечене дуже велике становиско в житю галицької інтелігенції. А через заглавене свобідного публичного життя вони в конечности стали єдиною справою, котрою інтелігенція зміла інтересувати ся і тому вся енергія невеличкого числа мислячих людей між Русинами звернула ся лиш до справ церковних. Історична борба обох народів і репрезентованих ними принципів, феодального і громадянського звела ся знов на борбу між латинською і руською консисторією!

Польоване латинського духовенства на руські „душечки“ і протести руської консисторії против латинської пропаганди становлять ще найживійший епізод в цілій тій борбі. Але і тут посеред цілої маси папських буль, кардинальських кореспонденцій, придворних декретів чуєш усю безсиальність схолястичної і жертвої вчености руської консисторії, котра все за собою мала, крім живого і самосвідомого народа.

Такі справи, як основане митрополії руської ві Львові, впливше до часті з православних підозрінь против руського народа (J. Lewicki, Ruski Rusinów. 13) а по часті з амбітних стремлєнь єпископа Ангелловича, (Головацький, Zustände), затверджене консисторії руської, дотація митрополіта і крилошан, надане консисторії права посплати заступників до шляхотського союзу станового набирали важности первостепенних справ народних. Так мало було в тих часах місця для ширших публичних інтересів, що навіть і церковне питанє не могло утримати ся ві всій євоній широкости і звужувало ся до оборони таких партикулярних інтересів, як інтереси консисторії і митрополітів. Матеріальний добробит, поверховний блиск став головною метою, за котрою уганяти ся стали руські владки. Митрополіт Ангеллович лиш о тім і думав, як би поверховним блеском і помпою „завяти умы и ослѣпить взоры человеческіи“ (Русскій Quidam, Воспоминанія, Новый Пролом, 1884, 157). Лиш тяжке пригнетєне, в якім находив ся тогди руський варід, може нам пояснити се нещасне потожсамленє консисторських справ ві справами цілого народа. В ґрунті річи всі ті справи народови тільки помагали, як умерлєму кадло і можуть послужити лиш хіба до того, щоби в яркійшим світлі показати жертву тьшину, яка лапувала тоді серед руського народа.

Але ніде правди діти, справи церковні одні підтримували тепер погасаючу іскорку народнього руського життя, вивали ученого крилошапина з темним мужиком руським і нагадували єму, що він з ним становить одну народню цілість, що він не належить до тої народности, котрої язиком він говорив, від котрої перейжав звичайї і обичайї і весь свій соціальний світогляд. Вони були єдина річ, котрої він не істидав ся і не вирікав ся, помимо того, що вони такж були мужицькі, а по крайній мірі спирали ся на мужиках. Справи церковні були надто єдине поле, на котрїм вичше духовенство вмїло бороти ся не зовсім безуспїшно. Бо не лиш уряд австрійський в еманципації гречеського обряду від латинського не бачив для себе ніякої небезпеки і тому не ставив

її великих перешкод, але в боротьбі за зрівняне обох церков висше духовенство руське мало за собою живі історичні традиції, котрі сягали від давніх часів аж до остатньої хвили, мали цю масу мучеників, котрі за свою віру терпіли і вмирали. Це давало в очах духовенства цілий брід навіть тоді висше значіння, коли вона губила ся в партикулярних інтересах.

Те переконанє, що борючися за церковні інтереси вони борються за права народні, перебілювало у живіших людей між руським духовенством звязь обрядову в більше внутрішню звязь з народом. Справи церковні тратили свою виключно церковну цїху і ставали ся справами загально народними, політичними. Історичні акти і документи, на котрі духовенство руське покинувало ся для оборони своїх прав церковних, по неволі напроваджувати мусили на слїди ширшої і глибокої боротьби і показувати церковну боротьбу лиш як частину тої боротьби. А хоть церковна унія з Римом в значній частині віддалявала уніятське духовенство від історичної звязи з народньою боротьбою за свободу та все ж таки і в сїй формі боротьба оставалась в групі річчю тою самою і велась далі.

Таким побитом стало ся, що і тепер в боротьбі з претенсіями латинської консисторії в Галичині, посеред дїяння о пусті жарниці часом впливає на верх якийсь факт, котрий показує, що більше енергічні люди між руським духовенством і тепер іноді пізнавали, що народне питання не обмежує ся на справи церковні, але сягає ширше і глибоше. Такіх фактів дуже мало, і вони не мали впливу на розбудженє народньої самосвідомости, бо були припадкові, індивідуальні, не нускали глибокого коріння в нарід, бо не шукали з ним звязи і гинули разом з особою, котра їх викликувала. Але поминути їй не мож, бо вони показують, в який спосіб ті живіші люди старали ся вийти зі свого ізольованя і переломати або обійти ті перегороди, які тодішня система урядова і вихованє поставили між ними і народом.

Таким релятивно живим і енергічним чоловіком був безперечно Іван Могильницький, спершу приходник в Дроздові а вітак крешотаня. Его ученість, знайомість з історичними пам'ятниками підносили его доволі високо по над пересічне образованє тодішнього духовенства. Він інстинктивно чув, що на одних церковних справах не кінчать ся питання народнє і шукав для себе ширшої праці. Таку працю він сподївав ся знайти під крилами митрополїта Левіцького, котрий в перших роках свого вступленя на митрополїю показував охоту заняти ся щиро народними справами. Він піддав митрополїтові гадку — заложити товариство для народньої просвіти, котре справді завязало ся 1816 року в Перемишлї під назвою: „Societas Presbyterorum Ritus graecocatholici Galiciensium ad promovendam operibus scriptis apud fideles Christi cognitionem Religionis et ad formandos eorundem fidelium mores instituta“. Товариство складало ся лиш з 8 членів: Петра Назаревича, Данила Качановського, Василя Созанського, Івана Турчаниновича, Івана Трильовського, Гната Давидовича, Івана Свїгурського і голови

Б. Карпачин, Федосієвський, Липинський.

См. Могильницький, Історичні праці в Галичині.

Івана Могильницького (гл. Jordan, Jahrbücher für slaw. Litteratur 1844, стор. 207 і 1846, стор. 184.)

Невпинне се товариство, котре мало видавати букварі і катехізиси для народніх шкіл, не сподобало ся дуже в Рязі і викликало великий гнів між Гауїтами. Польські феодали, котрі інстинктивно ненавиділи все що пахло букварем і просвітою, старали ся цілурити ринські сфери против митрополіта. Се їм справді удаю ся, бо кардинал Северолі розписав ся широко против заложеного товариства і уділив митрополітові смільну нагану за его змаганя. Але уряд австрійський, котрий свої державні права вив енергічно боронити против ринських претенсій і митрополіта вважав за ц. к. урядника, над котрим лиш цсарський уряд має право наглядати і у котрого митрополіт зрештою має велике довіре і симпатію, заявив митрополітові, що буде его боронити в его правах. (Hagawicz, Annales, p. 1142 - 1143)

Та основане товариство показало ясно само на собі, що воно не впливало з потреб життя і не мало ніякого коріння в інтелігенції, а було лиш штучним ділом одного живішого чоловіка, від котрого вишло і на котрим скінчило ся. Бо помиле затвердження статутів через цсара і обіцяної урядової оборони воно нічого не зробило. Лиш сам Іван Могильницький видав два чи три букварі, та й ті, як висказали члени виділу шкільного на зїїзді вчених руських 1848 р. „не были ни успокояющими ко чтенію ни стосовными для молодежи“. (Головацький, Очерк осн. Гал. р. Матиць.) Чи товариство для того нічого не робило, що як одні кажуть, Могильницький не допускав нікотрого члена до праці і з своїми букварями провадив монополі, чи для того, що члени хоть мали добру волю, неспосібні були до ніякої просвітної роботи, — не може знати. Та се зрештою на одно виїде.

Справа просвіти і шкільництва народнього допровадила до дискусії над питанем язиковим, бо вона тісно була звязана з ним. Хто забирав ся до народньої просвіти, не міг его покинути і мусів дати на него ясну відповідь. В яких язичі просвічувати нарід, в яких язичі писати для него?

Відповідь дуже ясну і досадну піддавав інтелігенції руській тодішній уряд губерніяльний в відозві до митрополіта в р. 1816, котру ми навели в згадці про народнє шкільництво тих часів. Але прийнятою відповідь, запровадити в руській шкільництві язик польський і таким способом признати его добровільно язиком народнім руського народа значило підписати і собі і народови декрет смерті. Правда, тодішня інтелігенція руська признала его була фактично своїм язиком прийнявши его в щоденнім ужитку і урядуючи переважно в тім язичі. Але розширити те признає і на простій нарід було по prostu неможливим. Нарід був темний, виключений від духового життя образованих верств, але навіть ополячена інтелігенція руська виділа, що темнота не затерла в нім цих відрубної народности, про котру мож було говорити що хто хотів, лиш то одно ні, що вона польська. Руський мужик сам собою, своїм істяванем, був живим хоть нічим протестом против такої гадки.

Але тодішнє вище духовенство руське мало ще одні докази на те, котрий в єго очах більшу навіть мав вагу як саме життя. То були історичні документи. Для живого життя воно не багато мало значення, бо було від него зовсім відірване. Але пам'ятники єму імпонували. В них воно находило те, чого скривлене вихованє не давало єму видіти перед собою. І для того коли єго противники заперечували існуваню народности руської, воно як зубожілий шляхтич на свої родинні папери покликавало ся на свідочтво пам'ятників і жовило: про руський варід пишуть пам'ятники, отже руський варід є. І як учений геральдик воно виводило весь родовід руського народа аж до своїх часів і жовило: Ми в простій лінії походимо від того народа, про котрий пишуть пам'ятники, отже і ми Русини. Дарма, що „ми“ були зовсім ополячені, мислили, говорили і писали по польськи.

Так митрополіт відповів і губернаторови Гауерови на єго запереченє руського язика.

Але губернатор не зупинив ся на голословнім запереченю, і коли митрополіт 1821 р. написав настирське посланіє до свого духовенства в язичі церковнім, то губернатор з очевидним невдоволенєм завізав єго, щоб виполкував ся зі свого поступуваня і розважив, чи не лишне було би, писати посланія як доси *in der verständlichen Landessprache*, т. є. по польськи.

На єю другу зачіпку митрополіт відповів обширною язиково-історичною розправою, написанною Іваном Могильницьким. В ній автор з усею вченістю тодішніх часів боронить самостійности руського язика від суцільних слов'янських, великоруського і польського, а документами історичними в руках відбирає закид, що язик руський необразований і не має своєї писемности. Хіба ж не в руських язичі писані такі важні законодавчі пам'ятники, як Руська Правда, Статут Литовський і інші? „Коли би руський язик мало рикнув ся від польського або з польського походив, коли би язик сей був грубій і необразований, то звідки ж колишній уряд польський прийняв би був в руських вєводствах руський язик яко пародній і урядовній і задержав би був єго майже через три столітя?“ (Harasiewicz, Annales, st. 1003—1004.)

Коротше і яснійше висказав Могильницький свої переконанія язикові в розправі з р. 1829 під назвою: *Rozprawa o języku ruskim. „Odróżnić potrzeba w Sławiańszczyźnie, каже він, дыялект księgowy, a właściwiej zwany cerkiewny; nim bowiem z początku rzeczy tylko do użycia cerkiewnego pisane były, a дыялект narodowy w pospolitej mowie ustnej i pisemnej był używany. I mowa ustna inna jest w używaniu ludu pospolitego wiejskiego, a która właściwie jest ojczyzną; inna zaś w ustach ludzi nauką, czytaniem ksiąg, obcowaniem wyższego świata ukształconych. mająca wszystkie własności księgowego języka. I u nas Rusynów dzielić można дыялект na ustny i księgowy. Księgowy w małej, białej i czer-*

wonej Rusi od 13 wieku aż dotąd nie się właśnie nie odmienił." З сего сама собою випливала відповідь на питання: в яких язичі писати. В церковних справах язиком церковним; а світських язиком книжних літописів і судебників, котрий „od 13 wieku aż dotąd nie się właśnie nie odmienił“.

Річ очевидна, що відповідь ся зовсім протилежна потребам теперішнього народу. Писати книжки і ширити просвіту народню язиком 13 віку! Так отже і в тім другім факті, що виходить по за вузкі границі чисто-церковних справ, ми бачимо, як зовсім віддалилась була письменна верства руська від неписьменної, ученій крилошанин від того мужика. Навіть там, де він хотів народови допомогти, він не годен був нічого пошточного зробити, бо в найліпшім разі знав лиш той нарід, котрий до него говорив з пам'ятників, котрий жив в 13 віці, а живого, теперішнього народу, народу віку 19 літ не знав.

Він хотів показати, що язик такий же самотійний, як і польський, і се було зовсім розумно. Нерозумний був лиш спосіб, котрого він для оборони рідного язика ужив. Во як ві всіх ізчых спорних питаннях польсько-руських так і тут оба нагоди репрезентують на руській землі зовсім протилежні принципи, шляхотський і демократичний. І тут отже против живого духа шляхотського треба було поставити живий дух мужицький, против живого польського язика такий же живий руський. Але він не годен був сего зробити, бо сам наскрізь перейшов був духом шляхотським і такими самими очима дивив ся на мужика як і польський шляхтич. Борбу між руським патріотизмом і шляхотським поглядам, він, а за ним пізнійше і багато других, хотів залагодити компромісом і найти язик, котрий би був разом руським і шляхотським. А позаяк теперішність такого язика не має, то він як потапаючий за солому вченив ся за книжний язик 13 віку, сподіваючись, що таким способом здожде з руського народу клеймо необразованості і тежноти і против шляхотської Польщі поставити Русь шляхотську. Жаль тільки, що ся Русь шляхотська уродилась мертвою дитиною і ніякі змаганя не могли єї оживити. Сам він мабуть не дуже довірявав своїйму язикови, коли свою розправу о язичі руськім написав по польськи, а свою граматику руського язика зовсім не печатав, і як каже Йосиф Левіцький, єї „аиъ за життя аиъ по смерти ко образованию ся въ томъ язичѣ не дозволилъ“.

Такою-ж мертвою і штучною роботою були літературні змаганя Йосифа Левіцького і Кирила Блонського в роках 1820—22. До діяльності Левіцького ми ще вернемо ся, тут лиш скажемо, що і вони оба під язиком народнім розуміли язик не-народній, і їх перша спільна праця переведена з німецького „Домоболіє проклятихъ“ (Das Heimweh der Verbannten) свідчить впрямю, на які бездоріжя сходили ті безперечно щирі люде, котрі мали в собі на стілько енергії і життя, щоби полюбити свій рідний край і нарід, але не могли пізнати, куди звернути свої патріотичні змаганя і звідки черпати для них здорові і свіжі сили.

Такою-ж ізольованою і даремною була робота крилошанина Івана

Лавровського в Перемишлі. Бо хоть він „добре розумѣль языкъ церковный і народный, першій запровадиль при кафедрѣ въ Перемишлі натовість польскихъ гомилій гомилій рускин до народа“, але все ж таки і він „не подалъ жадныхъ средствъ ко роспростраенью языка руского, хотя самъ училъ по трошки грамматики тыхъ языкѣвъ, вмѣрь и все съ нимъ вмѣрло“. (Нос. Левіцькій в промові на зйїзді руськихъ учених, гл. Головацкий, Очеркъ основанія.)

От і все, що маємо записати про змаганя руського духовенства, виходивші по за вузкі границі справ виключно церковних Вони не переломали тихъ перегород, котрі духовенство відділювали від народа; в своїхъ патріотичнихъ роботахъ воно остало ся єму чужимъ, бо роботи, до котрої брало ся, не розуміло і при тодішніхъ обставинахъ розуміти не могло.

Змаганя ті були зрештою такі незначні і дрібні, що зовсімъ не ввишували переваги справ церковнихъ надъ справами світськими. А ся перевага дуже некористно відбила ся на народнімъ житю. Разъ тому, що бувши з початку єдиною справою народньою лиш з колезіости, питання церковні стали нею описія з привычки. Передъ ними пізнійше зникали або мало важились інші справи. А потому і за-дїятого, що висше духовенство, котре з природи річи було предводителемъ в борбі церковній, старало ся присвоїти собі проваджене житя народнього і тоді, коли історичні обставини випровадили на верх і інші, шварші питання. Черезъ те житє народа і інтелігенції, і такъ уже звязане урядовою курателею, підпало крімъ того ще й під курателею консисторії і митрополіта. Курателя ся давала ся особливо прикро тоді в знакі, коли міжъ висшимъ духовенствомъ перевагали люде з слабимъ характеромъ, котрі для заспокоєня особистої амбіції або ізъ кастової вузкоглядности ставали на поперекъ інтересамъ народнімъ. А се діяло ся завсїгди тоді, коли політика уряду в якихъ небудь причини обертала ся противъ народа. Тоді висше духовенство, виховане підъ впливомъ описаної нами системи, ставало ся добровільнимъ і сліпимъ орудіємъ урядової політики, і вразъ зъ нею давало самостійні пориви і змаганя живихъ і щиро-прихильнихъ народови людеи.

(Далі буде.)

С 428-451

Іванъ Заневичъ.

Матеріали для історії віршів українських.

Зібрав і впорядкував

М. Драгоманов.

Б. Вірші про громадські справи.

7. Коза дере лозу, а вовк козу *).

Істинну правду скажу вам, чи вірте чи не вірте,
 А як віри не йдете, сами перевіртеся!
 В осінній день, як я з дому, на слогі, на лсі,
 Добре, що вас надубав. паноче, в сім лісі.
 Якійсь пан великий, зоветься Акциза,
 Звідки він, чорт його знає, — кажуть, із Париза!—
 Приїхав на Україну, закупив мир всенський:
 Панів, шляхту, християн і діти маленькі.
 Видко, має гроші, да ще і не жідкі, —
 Єдиак прийав собі ще й жидів до свідки.
 Тепер так людей деруть, гроші витягають,
 Вони нас згубити либонь всіх гадають.
 А звідки ти, паноче? — „Я з України.
 Ніслав мене жид з писемом до своєї родини.“ —
 От як тепер на світі: жидом тра служити;
 Чи жид, чи пан Акциза скажуть, тра робити.
 Нехай же я вужик дожив ся до того,
 А то й всенські панове належать до нього.
 Сто чортів його маму! що жиди зробили:
 Всеньку паньську горілку на ключ зачипили!
 Панові тепер фіга під ніс, а жид в гору дметь ся.
 Паи у жиди віби в жєні, жид з пана смієть ся.
 В жидових руках горілка, в цілім магазні
 Поприкладав печаті в горі й у долині;
 І тепер в гурельні, — нехай він скажить ся! —
 Не достанеш горілки навіть про гостинця.
 Жиди сидять над карком, глядять, замкають
 Там, де іде горілка і де затирають.
 І сировець і брагу загорнув під себе —
 От що робить псяча віра на корпєть для себе!
 Вже то я не вчорашній, знаю в носі мухи,
 А все жид мене ошукає, а я ні псяюхі!

*) Такий заголовок написано на доставленому нам рукопису.

Вокомонн, писарі, панів покидають,
 Служать собі у жидів та й гадки не мають.
 В жидів лишна вигода. з жидом за пан-брата,
 А Лях і в цигана служив би, аби йому плата.
 Чи то кара від бога, чи то кінець світа?
 Та вже то ми прожили незале літа,
 Но не чули від батьків, ні від свого діда,
 Щоби люде платили акцизу для жидів.
 Цур тобі з горілкою, я волю не пати,
 Ніж поганому жидові податки платити.
 Жид зробивсь паном з грішми, а то наша кривавиця.
 Варто б було замовчати за се, але не годить ся.
 Коли б то я був паном. мав над ними волю,
 І акцизу і жидів оддав бим в неволю.
 Забив або повісив би — не здирай народу!
 Лупиш нас за горілку. може ще будеш і за воду!
 Дійкають уже й тес. що й сіль піде в гору:
 От ще людем дадуть добрую підпору!
 Ори, асівай, збпрай. вихолоти працю,
 Продай, віддай акциз, от тобі й маєш цяцю!
 Соли, дьогтю, тютюну, колача дитині
 Нема за що купити, — жид гроші забрав до скрині.
 За що ж купити худобу, чия будеш робити?!
 Не знаю, як тепер чоловік має в світі жити?!
 Жінка, діти і сім'я, — всякий йісти хоче,
 В господарстві тра всього, — да хто ж і за що похлопоче?
 Гроша авідки вилупиш? В нас які достатки?
 А тут тому паркові тра дати до складки.
 На тютюн также єсть акциза, казав жид Буринш:
 Так вже ж тепер і люльки в смак не покуриш!
 То тільки по вважай! аж страх говорити:
 Ще за якесь рогове будемо платити.
 Християне аж плачуть, бо то як світ світом,
 Не було в нас орликів, а тепер все за квітом,
 Заплати перш за орлик, потім дай акцизу.
 За горілку як вдере, то аж скрившиш мизу.
 А як під час жид на дорозі витрусе горілку,
 Утікай же, як можеш. бо злуплять і шкірку:
 Пропаде твоя хата, пашня і худоба,
 Закни жидів загодиш, щоб на них хвороба!
 Уже ж бо й суд але робить, що йіх виніс в гору,
 Нас всіх змішав з болотом; але ж то, я говорю!
 Ой не знаю, чи то все сенат теє знає,
 Що здирати із людей жидам дозволяє.
 Яке в мене хазяйство? Таке як і в діда!
 Піди, запали хату, — не ма куска хліба!
 А тут суд наказує, щоб жидам платити.

Почекай по, буду знав, кому говорити :
 Буде йїхав асесор, владу йїому в погн,
 Нехай мнє ту акцїзу, бо вже люде вбогі!
 Скажи ж мнї, звїдки ти, паноче, нехай я знаю,
 Як там у вас: чи сяк, чи так; позвожь, запнтаю.
 Б» що правда, то не грїх, я за все признав ся.
 „Пнтай мене за що хоч, скажу те, що знаю,
 Бо я часто в дорозї близькій й далекій буваю.
 Твоя дурна гуторка, ти ще мало знаєш.
 Тепер деруть і жїда; тїльки ся спнтаєш!
 Подолянци, Волпнци, Полїшукн навіть
 Платять акцїзу, що суд поставить.
 Як же ти хтїв, небоже, жїдан не платити,
 Коли жїд взяв аренду?! Не будуть просити!
 Єсть тут лїпші від тебе і багацько знають, —
 Платять акцїзу, бо мусять, і жїдїв не дають.
 Не жїдївська то воля того наробила.
 За те гроші від жїда казна поцупила
 Тепер жїд аж ся крутить: до лїха
 Людей адере, погубить і згїне сам без слїха.
 Суму казни виспав за всі христїяне,
 А нас за те виншцать, що ніц не зостане.
 Того ніхто не хвалить і пашч не люблять.
 Коли тепер свїт такий: Єдні другїх гублять!
 Може би то не єдеп оправ ся тому, —
 Але нехай відїзвє, то й буде по йїому!
 Тепер і жїд і мужик і Лях і панове, —
 Ні єдиному не ма добра, лихо єднакове!
 Тепер кому прожити? — Судовнн та попові:
 Іде йїм від нас грошей шмат і в казнї готові.
 Щобїрають тисячі, паншцїна зробляє,
 Нікому ніц не платять, хїба прогуляє.
 Такому то й прожити: бо йїєть, не, йїому і вродить.
 А тут бїдний чоловік: нічого не має, тїлько платить та робить.
 Алеж того не кажн і не вірь нікому,
 Бо ще в тюрму посадять, не пустять до дому.
 Держн язнк за зубамн, мовчн хоч що знаєш,
 Бо як ся то рознєсе, бїдн панпнтаєш.
 Бувай адоров, памятай на слова старого
 І йїдь, потїм повертай, не бїй ся нікого.
 І я далї їду в свїт, бо таке є діло:
 Гляжу мого щастя, бо десь ся подїло.
 Будьмо собі братамн, жїймо з людьмн в згодї,
 Ратуїю ся, як можна, хоть в якїй пригодї.
 Дай-по боже прожити, може то й минеть ся.
 Буде воно так як було, щось так мнї здаеть ся.
 Бо тисяча вісімсот пятьдесят первий

Год нас дуже в клуби взяв, аж плач бере ревиш.
 Але то так на світі: седи рік але буде,
 Другий рік нас потішить, і біди ся збуде.
 От що, коли що, а не що!

1858 р. в октябрі.

(Рукопис доставлений з Новгород-Волинського повіту П. А. К-м.)

8. Бесіда з селянами, православними християнами *).

(Польське повстання на Україні в 1863 р.)

Гей, ви хлопці
 Українці,
 І ті, що з Полісся, —
 Не беріть в руки
 В неділю дудки,
 А богу моліть ся,
 Щоб руський батько
 Росказав нам гладко,
 Як маємо робити,
 Щоб перед Ляхом
 З великим страхом
 В руках шапки не поєсти.
 Батько сняя,
 Государ нам
 Лиша не робить,
 Та кров ляхівська,
 Паньська кістка
 Нам багато шкодить.
 Хотя ж вони
 Безумні сиви,
 А войцу розсичняють,
 І вас убогих,
 В отказах не строгих
 На те підмовляють,
 А ми на те не вважаймо,
 Ляха за приятеля не маймо,
 Як Ізраїль Фараона!
 Фараон гонитель Ізраїльтян,
 А Лях на православних християн,
 Ото і маюна!
 Ми як царя побачим,
 То попросим і заплачем,
 Бо ми його діти,
 Щоб од ляхівського заведення

Не було нападення
 Й напасти не терпіти.
 Був уже час,
 Що нещастних нас
 Мучили доволі,
 Що ми погибали,
 Чорно пропадали,
 Як руді миші в полі.
 Ще й тепер хочуть
 Нас з собою взяти
 З Москалем воювать ся:
 Чп благословен Хам од бога,
 Що вийшов з ковчега
 І став з батька сміять ся?
 Не слухайте слів жадних
 Од християн западних
 Бо Ной прокляв Хама.
 То й ми будемо од змія пожерті,
 І ворота одперті —
 Пекельня брамні
 Хотя вони нам і кажуть,
 Так як маслом жазуць:
 „Могайте воювать ся,
 Щоб од Москалів одбить ся
 І царю не покорить ся
 І Росії не повинувать ся, —
 То буде вам ліс,
 Поле й сінокіс,
 І всякі вигоди,
 І од казенної видри
 Не буде вам кривди,
 І не платить за огороди.“
 Подумаймо лиш одно,
 Як то було давно:

*) Заголовок на рукописі.

Сатана Єву прельщав,
Вкусить древа радив,
Тайно в пекло провадив,
Явно силу божу обіщав.
Єва лести не знає,
І драбини шукає,
Ліати на древо,
А Сатана, як уж,
На дерево чий дуж,
Вирвав кистлицю, каже: „На, Єво!

Та йїжте з Адамом в двох,
То будете такі, як бог,
Боговать будете в раю!“
І Єва вкусила;
Оглянулася, — та й заголосила:
„Аже ж я нага стою!“

Сама себе стидалася,
В густий кущ сховалася,
Щоб на світ не дивить ся.
Лисги зриває,
До куща зшиває,
Щоб була спідниця.

Бог питає Адама:
— „Де жєна з ребра создава,
Називає ся Єва!“

Адам одвічає:
„Гріх мене смущає,
Жєна вкусила з древа.“

А Єва себе явила,
Що вона невнипа:
„Змій зробив на євїх,
Нечиста сила
Мене підкусила,
То то мій гріх!“

Ангел приступив,
Єву за руку вхопив:
— „З раю проч ступай!“
Те саме було й Адаму:
Вигнав ангел за браму,
Сказав: „Землю копай!“

І поставив бог херувима
Над райськими дверима,
Щоб херувим вартував.
І Адама бог осудив,
Щоб до кровавого поту робив,
Ще й слабував.

І Єві така награда:

В болїзні родить чада,
В руках коноплі терти,
До кровавого поту гарувать,
І в недостатках бїдувать,
І ще треба й умерти.

Адам гірко голосив,
І бога просив,
Щоб бог дозволив знать:
Од гріх первородних
Чи буде рїд свободний
І чи довго того ждать?

І бог дозволив Адаму знать,
Чадам і внукам проповідать,
Що змія понерє:
Буде така одна
І праведна жєна,
Що змію голову зотре.

І довго гріх первородний
Всім був певнигодний,
Не могли його обинть.
Аж прийшов син божий,
Старший всіх вельможєй,
І ізволив нас одкупить.

Так і ми бережїмо ся лести:
Не заслужїмо в Поляків чєсти!
Лучше здаїмось на бога
І поставїмо за царя груди,
Щоб пая в раю бути,
Хоть коло порога.

Нас сила не мала:
Пїдем з кожного села
Хоть чоловіка по сїм.
Пїдем з кляпц,
Разом з Москаляпц,
Наженем холоду Ляха усїм.

Хоть Лях пас дурїли,
Де кому говорили:
„Ми хочемо добро вам зробиць,
Щоб ви були вольні,
Вєлїкими вигодами довольні
І подушного не платїть—“

Лучше ж нам з батьком рїдним
Дїлить ся грошем мїдним,
Нїж з Ляхами сребром,
Бо Лях нас прельщає:
Багатство обіщає,
Таки не мислить добро.

Тепер прийшла така пора.
Тільки укрій, господь, нашого

[царя,
Як Мойсея в вітхїм завітї, —
То наш царь добро зробить.
Однї другому не будем шкодить
І щасливо проживем на світї.

Мойсей без війська, тільки
[палка,

І поборов Фараона всі полка,
Бо Ізраїльтян прийшов одібрать,
І Арон пожагав,
Бо так бог сказав,
Бо Арон Мойсееві брат.

Мойсей вивів Ізраїльтян,
А Фараон собрав Сгинтян
І розпустив з голови толк:
Сїв в колесниці
За Ізраїлем гонить ся
І з нїм увесь полк.

Мойсей жезлом по мору
Зробив широку дорогу, —
І зробилось сухеє дно.
То сам бог повелїв мору
Що зробились стїни як з муру,
І Ізраїль перейшов невредю.

Фараон розгінав ся
І з війською утаскав ся.
Морські стїни зступились
І собранїє фараонсько,
Фараон і єго військо
Вїсті потонились.

Прїйдїте, братьтя, покло-
[шіте ся,
За царя богу помолїте ся, —
Бо на то наш отець, —
Ного бог благословив,
Щоб на своїй голові носив
Царський вінець.

Дай господи цару побїду,
Як на Голїафа Давїду.
Давїд одняв меч,
Набрав каміння в торбу
І побив Голїафу жорду,
Одрубав голову з плеч.

Дай боже цару мудрость, як
[Соломону,

І силу, як судьдї Самсону,
І як Аврану явогозітьтя!
Ще й молїте ся за нижні чини,
Що носять равці за плечила,
Бо то все наша братьтя

Молимо ся за пішого, і за то-
[го, що на коню,
І за тих козаків, що на Дону:

То все наше зродство, —
Щоб бог ізбавив од нападення,
І послав всім нам спасення,
Щоб було спокійно.

Помож, господи, Россїї укрї-
[пїть ся

І проти врагів ободрить ся
Всякому російському сїну,
Як помїг єси в труби грати,
Срїхон город взяти
Ісусу Навїну.

Ще, братьтя, як буде тревога,
І царь поставлений од бога
Прїйшла указ до нас,
То нічого сумнівать ся
І за ніч ховать ся, —
Ступай всяк тот час!

Щоб нам не подать ся
З нас насміять ся
Чужому закону,
Нї Французам нї Англичанам,
Нї сусїдам Рїмлянам
І вообще нікому!

А ви шляхта, тільки дворяне,
Не жартуйте ви з нами.
Ми знаєм, чого ви хочете:
Того достать не можете,
Хоть і голову положите,
А даремне себе жорочите.

Ви кажете: „Кїїв, Волинь,
[Подольска

Що губернія, — земля польська“
І хочете зробити паньство,
І хочете землю однять,
І нас в кїннач добре взяти
І укрїпїть підданство.

А я чув од стариків,
Мого батька дядькїв,
Що це слово не свято:

То бог дав за гріх,
Понустив Росію на сміх,
Що землю Брест Литвинам од-
[нято*].

А король литовський
Був зять польський,
І нас з Поляками знімали
І оттоді ми гірко робили,
Босі, голі ходили
І щастя не знали.

Поляки робили з нас сміх,
Принуждали на гріх,
Мішались у суиружество.
Що знали, те й робили:
Жінок по неволі водили,
Щоб ми не жили дружески.
Нас нещасних мордували,
В кайдани кували.
А в бога всевидяще око, —
Вачить бог, хто що робить,
Хоть і під землею ходить
І в морі глибоко.

Ей, шляхта поглядай до неба,
Там знають, кому чого треба:
Принесе з неба воїні меча
І буде вас карать,
Щоб не йшли Росію воювать
І іщезне голова з плеча.

Чом святому писанью не ві-
[рили?]
Буде вам одмірено, як ви їрили,
Бо то сам бог сказав:
Хто кому хоче бути господарем,
Тому тії будуть рабами, —
І в євангелі показав.

А шляхта того цурасть ся,

(Кіівської губернії, сквірського повіту, села Жидовець свобідно обов'язаний сільський обиватель Іван Дорофій.)

Писано 5, 6, 7, 8, 9 Мая 1863 р., „свого хову“, т. в своє складане. Копія і уваги самого автора списані священником тогож села Шереметиським.)

*) Автор говорить, що він читав про се в якійсь польській книжці 6 літ тому назад. Треба додати, що від словом „Росія“ він розуміє тут Малу Русь, так як наші письменники XVI—XVII в. *Прим. записка.*

**, Сталось се о 9 години вчером з д. 23 на 29 апр. 1863. Здасть ся, що се й була причина зложєня отсеї вірші. *Прим. записка.*

Та по лісах збірасть ся
В шайку велику,
І до села приступали **)
І шуму наробили,
А селяне до крику!

І дзвонам боки побили,
Бо на тревогу дзвонили,
Щоб збігали ся селяне.
І сільських жінок полякали,
Що ті дітей похватали
І ховались в ями.

Як такіх християн познать
І християнами назвать, —
Напримір — Ринхяне?!
Що вони були волні
Подушного не платили,
І дворяне полні, —
А зрадлились бити ся з Москалями.

Каждий Поляк в своїм домі
Порівнав ся Содомі
І лукаво поступає:
Почав на царя роптать,
На Росію хульно квететать,
Ще й по циганськи лаз.

Ей Ляше, вражий сину,
Обдере тобі Москаль спину, —
Ти сиди-но тихо, —
Бо як спину обдере,
Ще й вь острог забере,
То й скажеш: ой, лихо!

Москаль вас перевіс,
Бо він віяць уміс,
Як од зерна полову.
Вп біди не знасте,
Сами на себе шукасте.
І кінець на цім слові!

9. Волостне начальство.

Губернії Волинської,
 Недалеко Гродненської,
 На третій версті од повіта
 Єсть откритая часть світа.
 Село тут Дубово зветь ся
 І в нім правленіє находить ся.
 Правленіє ж єсть такове,
 Же живуть в нім всі членове.
 Першій з них старшиной зветь ся
 Другий до ключів береть ся,
 Третій гроші одбірає,
 Четвертий ключ од магазину має.
 Пятій совісті доброї
 І шостий теж не злої.
 З них всяк має кандидата:
 Чи то Савку, чи Кондрата,
 Чи то Гриця, чи Івана;
 Всяк удає із них папа,
 Всі ж вони значать тоє,
 Же як діло неважнє,
 Самі опое рішають,
 А велике дальше представляють.
 Перше в крісла засідають,
 Потім до діла беруть ся
 І к винному одозвуть ся:
 — „Знаєш ти наше значеніє?“
 (Просто сказати — мученіє!)
 „То пачальство встановило,
 Нам всі справи поручало.“ —
 Тоді бідний мужичище
 Од страху в вічкур др...є.
 „Правда, скаже, старшинусю!“
 Іще в руку дає бусю.
 „Ото ж бачиш, що то значить!
 Хто ж то тобі те вибачить?“
 Так всі члени одозвуть ся,
 І тут за вічкур беруть ся,
 Чим скоро штани стягають;
 Два у голови сяде,
 І тільки ж ноги тримає.
 Двох пучки лів піднімає,
 І так шицю ударає.
 Бідний кричить, що єсть жочі,
 І сліз його повні очі.
 — „Січи, січи!“ — старший кри-
 [чить;

А мужичок ледви пищить.
 То як сотню одваляють,
 Тоді шпичку вже пускають.
 Бідний шпиченька вставає,
 Вічкура вже не втягає,
 Але поклон всім оддає
 І тоді до дох-ступає
 А прийшовши тут до дому,
 Й слова не каже нікому,
 Тільки жиці обявляє,
 Що вічкура вже не має.
 То тут жінка зараз плаче
 І до корчми зараз скаче,
 Щоб горілки штоф узяти.
 Рани шиці заливати.
 Тоді вона йому скаже,
 Як на рани водкою маже:
 — „Ай, мій же ти господару,
 Насипали ж тобі добре жару!
 Як ти тос міг стерніти,
 Ще й до дому прикурити?
 Як би мене так злунили,
 То б всі сили опустили.
 А то ти ще пристикає ся
 І на піднічок забрав ся.“
 „А що зробиш? — каже шиця,
 А тим часом зове Гриця.
 Тоді Гриць сні підступає
 І люлечку в руки дає.
 Курить люлечку зачинає,
 І членів своїх охуждає:
 — „Нех тільки вибори стануть,
 Ні один з них не постануть,
 Бо як стануть болантарувати,
 Скажу: Присяв богу, не хочу
 [знати!
 Я відаю, що й куш Потап
 Понадає ся не раз до їх лап,
 То й він так буде судити,
 Щоб всіх нових встановити.“ —
 Отже ж наступили вибори,
 І мундири (мужики) всі на дворі.
 Шанки усі покидають
 І колтами потрясають.
 „Ваша Благородія, — одізвуть
 [ся, —

Нех вже інші остануть ся,
 Бо вже тії дух стягнули,
 Як над нами вони були.^{*)}
 А найбільше Потан з кумом
 Кричать дуже з більшим шумом.
 Бо їм найбільш докучили,
 Як їх вічкур все жарили.
 А тия часом все пначей,
 І кум з кумом вже вибачай,
 Бо як і перше бувало,
 І тенера так се стало:
 То есть, усі члени остали ся,
 А кумів не послушали ся.
 Тогді кум до кума одізветь ся,
 І за руки вже береть ся,
 Одни з другим одступають,
 В корчмі уже засідають.
 „Шинкар, скажуть, подай штофа.
 Ми потагнем собі троха!“
 От як добре паніють ся,
 То і зараз цілють ся;
 Слния із губ витікає
 І на бороді ся остає,
 І смаркаки текуть з носа.
 Ну ж, давай тут за волоса,
 Драку велику взорвали
 Так що члени їх застали.
 Що ж тут нинше зостаєт ся? —
 „Хто у корчмі пнаний бєть ся?“
 Ого зараз лози беруть
 І шинців в вічкур січуть.
 Таких родом тії кумі
 Одіходять знов до домі.
 І так жілки оних кумів
 Знову біжать до шинкарів,
 Щоб горіточки достати,
 Своїх шинців курувати.
 Як се вони викурують,
 То иначе вже міркують:
 Тут потиху стають пити,
 Ніц о членах не судити,
 Бо вже їм тоє донєкло,
 Що в вічкурі було тєпло.
 Вже ж ми тее оставимо,
 До членів знов се возьмімо, —

Як то й вони часом в шинку
 Шють зо штофа горізоньку.
 Ого тилько як усядуть,
 Шинчки пред них ся являють.
 Кождий штофа хоче вяти,
 Щоб то справу розсуджати.
 На скамью се посирають,
 Руки до лбів прикладають.
 Давай шинці їх просити,
 Що б ласка їх була пити.
 То вони тут зараз скажуть
 І руками тут же вкажуть:
 „Ми то, правда, будем пити,
 Але про то вас буде бити,
 Бо не раз ви всі чули,
 Як у правдеїї були, —
 Як начальство нас збирає
 І віддуху нам не дає.“ —
 „Правда!“ — шинці одізвуть ся
 І до ручок їх сунуть ся.
 Так потиху поцілує,
 Ог як свиня, що скакує.
 Доіпро ж вже починають,
 Кручки *) в руки приймають,
 Кождий залом викидає
 І знов на стіл поставляє.
 Так той баль се продовжає,
 Аж на ногах се не втрижає,
 Потім кождий се схиливши
 І лбом двері одчинивши,
 На дворі раком стає
 І блювати починає.
 Тут собаки се збігають,
 Пожу писки облизають.
 Потім знов се прочипають
 І до корчмочки вступають.
 Тут їм знову на сніткашєне
 Дають шинчки цілованье,
 Не без штофа, так сказаати!
 От і все, що жав писати,
 То ж, думаєте, кінець?!
 Ні! Ще з них кождий молодець!
 То но тилько що сказаало,
 Як штофа се винивало.
 Але як же ж поступають,

*) З росс. кружки — чарки.

Як в общество одїізжають?
 Ото раз — віз рабривний,
 На нім хурман дуже чинний.
 Пред ганок тут заїзжає
 І шепочку враз знімає.
 Батіг із рук випустивши,
 Ліця в колесо вкрутивши,
 „Тиру, тирру!“ крик видає
 І на оглоблю стунає.
 То кобила хвостом вертить,
 Звернув морду, назад глядить,—
 Як шпичка буде брати,
 Із віг ліця добувати.
 То як все вже те аділає,
 Зиов на оглоблю стунає
 І так близько садить ся,
 Що під самий хвіст дивить ся.
 Допіро що ж тут далій?
 Вже виходить член немалій,
 Сам то перший председатель.
 Во всіх справах росказатель.
 Шапка на нім із барана,
 Шия хусткой підвизана,
 Свита тоже носукожна,
 Сива, от як голуб, вовпа.
 Боти добрі, цєпідрані,
 Ще й холяви закачані,
 І це на версі сорочка,
 Шаравари без шуурочка,
 Ковнір уже тут уштий.
 Але вічкур з валу битий.
 Зараз тутай він к хурману:
 — „Чи виюостив от як пану?
 Бо як буде зле сидіти,
 Зобачите ви вражі діти!“
 Такий собі розказ дає
 І на віз вже уєдає.
 „І, панове старшино,
 Віз моцєний вже давно!“ —
 Хурман йому одвічає
 І йїхати зачинає.
 „А кудж се мні держати,
 Щоб віг кіньяи керовати?“
 „До Облап ти простєнько,
 І поганяй не тихєнько!
 Бо там треба приказ дати
 І зараз далій румати“ .

Потїм йїдуть до Гушнина,
 А з тахвідці до Скулина,
 В Вербівці также побувають
 І Бахова не зминають
 Од Дубовой до Момони
 Всюда возять инші коні.
 Побувають в Красній Волі,
 І Довгонос в тій же долі.
 І як всюда вже одбудуть,
 Тогді до дому прибудуть.
 Дога ж його таконая:
 Правленіся названая.
 Где ж се вона обрїтає,
 Із початка всяк вже знає.
 Всюда ж йому та увага,
 Же у шинців глава нага,
 Йїсти повно, то ж і пяти; —
 От так то старшиной служити!
 Так староста, так і зборщик, —
 І йїх возить то ж йївощик.
 Добрословєсний з виборним
 Йїдуть так же конєм чорним,
 Тилько сі все менше значать
 І вже того не зобачать,
 Що старшині шинці дають,
 То сі того не мають.
 Правда, ставлять штофа з під-
 [бавою,

Но не з такою повагою,
 От як сьому принципалу,
 Всього вдоволь от як пану.
 Ну ж тим часом досить буде,
 Мої мвлі, добрі люде.
 Нора то нам вже сказати
 І писарів запитати:
 Що тогді вони думают,
 Як то членг засїдуют?
 Сміло к ділу пристунаю,
 Сам за писарів одвічаю:
 Присей богу, то думают,
 Що боввани засїдуют.
 Бо як можна вороплиці
 Засїдати на свїй с...ці
 Там, где само діло малє
 Шєсьмом означєноє?
 А він тилько печать свою,
 Над свїчкою вкопченую

Ледве в руку знає взяти,
 Потім в кешеню ховати.
 Єще ж бо то й обертає,
 От як ніби що він знає,
 Которою стороною
 Печатати таковою.
 А як в корчму покажуть ся,
 Із шпичцями zobачить ся,
 Скаже: „Окружний мні казав,

Щоб я печать в руках держав.“
 Що ж, читателі ласкаві,
 Чи ж слова мої не праві?
 Хоть би й в небо достали ся,
 Певно б і таля одобрили ся.
 Так пожалуйте прийміте,
 Мене в нічмі не судіте:
 Твердо списав, от як каминь,
 І на тім нех вже буде Аміль!

(Ковельський уїзд, Волинської губ., з копії П. А. К.)

10. Повітовий судія.

Світить сонце ясно, усі люде бачут:
 На N. N. арештантн плачут;
 Арештантн плачут, кожде вповідає,
 Що тот N. N. злоє серце має.
 Злоє серце має, ніщо говорити!
 Лишень з мертвих параграфів знає він судити.
 З мертвих параграфів він так завше судит:
 Своїми думками притонними блудит;
 Думками він блудит, сам не памітає
 Кого він і за що в арешт замикає?!
 Виділи ми судаторів дуже в світі много,
 А ще нам сї не трафіло видіти такого!
 Ми такого не виділи у жаднім повіті,
 Як сесь N. N. дуже злий на світі!
 При розираві кричить моцно підбурений,
 То так вигльидає, як би був скажений;
 Як би був скажений, бнстро сї кидает,
 Сюда-туда оберне сї, вже й декрет читає!
 Засуджений як го оаме о рекурс просити:
 Він вам не дасть ані слова собі говорити!
 Не дасть говорити, хоть би що сї стало,
 Бо видко контентний, що му сї так вдало...
 Сму сї удає, така его вхота!
 Кому декрет прочитати, то лехка робота!
 То робота лехка, при тім білі й руки,
 Як кого судити із злости на мукі.
 Він судит на мукі, ані подумает,
 Із за кого то він білі руки має?
 Білі руки має, та й пасе ся, як вів (віл) —
 Коби хоть судити він сумлінно звів!
 А того не звів! Бо ему роскоші:
 Що людей карає, за то бере гроші!
 За то бере гроші, та й собі гуляє...
 Не знати, цм приказ Христа памітає:

Як Христос сумлінно, щиро упоминав,
Щоби кождий верховодець до людей серце мав?!
Тепер аїї судаторі то позабували!
Шкода, що ви христїянами адавно сї назвали!

Тїм то треба конче до них добре ся ставляти:
Яку ви нам честь подають, таку їїм віддати!
Таку саму честь віддати, нічо не змінити:
Як уни нам, простих, перчя, так і їїм перчити!
Треба добре їїм перчити, най перцю коштуют...
Котрі ж сему мут противні, то сї злихи чуют.
Бо тїкого чоловіка се не розгніває,
Котрий в світі до народу чуже серце має.
Хвба лишень се роздражнит у світі такого
Як N. N. надїбали-м злого...
Не ж то злого надїбали-м!! Він ані гадає,
Що він колїсь з сего світа умирати має...
Як же ж упрє, і вже буде у землі лежати,
По чїм его будут люде в світі споминати?!
По чїм будут споминати і як сїсе буде,
Що він в світі за живота лишень карав люде?!
Хоть він може й так гадає, в думці сїї тлумачит,
Що сам людей не карає: най кожде вібачит, —
Але сїсе тлумачїне кождїй з простих знає,
Що котрий є сам сумлінний, такі не вкарає!
Бо хто ж може впливати? які в світі люде?!
— Тепер цїї вже співаночці най і кїнец буде!

(Зложєга одним селянином косївєського пов., де розходить ся як пісня, записала Анна Павлик 1880 р.)

На тїм кїнчить ся збірка д. Драгоманова. Поки вона друкувала ся, нам доставлено ще деякі нові вірші або варїанти напечатанїх тут із Галичини. Лишаючи варїанти на пізнійше, ми подасмо тут як доповненє до зїрки д. Драгоманова ще отсі три вірші, з котрих перша відносить ся до першої, а дві дальші до другої частї. *Ред.*

II. Вірша про сотворенє і потопу світа.

С початку віка
Не було світа,
Токмо в тройци бог єден,
Рачив ласкаві
Во своєй славі
Створити світ поредед.

Світ дня першого,
Облак другого,

А рослини третяго,
Сонце, планети
Во день четвєртїй,
А звїрята пятаго.

Шестої динни
Укшталтив з глини
Перваго чоловіка,
Дав му животпа

Духа безплотна,
Аби жив поки віка.

Назвав Адамом,
Поставив паном
В раю створія всего,
Дав му і жену
На інья Бву
Ів боку ребра єго.

Поблагословив,
Множити ізволив
Красше як отець і мати,
Токмо не казав
Райского древа
Средняго ся тикати.

Ту змий мудрійший,
Всіх звір хитрійший
На древо вилізає,
Бву, би рвала,
Овоц вживала,
Зо всіх сил іскушає.

Вирвала Бва
Із того древа
Овоцу скоштувала,
Вкусила штуку,
Простерла руку
І Адамови подала.

Адам приймує,
Овоц коштує,
А в той хвили познали,
Же согрїшили
І нагі били, —
Ораз ся завстидали.

Сшили листвія
До накритія
Тай ся припоясали;
Гди вчули бога,
Встала в них трвога,
В гущу ся поховали.

Створець приходит,
До них говорит,

Гласом божни вохас:
„Где єсь, Адаме?“
„Нагий єсьи, пане!“ —
З страхом одповідає.

К собі приволає,
Питат, хто казав
Овоцу заживати?
Адам впадає,
Слезн зливає,
Взяв на Бву складати.

Мовит бог Бві:
„Кто казав тебі
З древа овоц аривати?“
Бва впадає,
Слезн зливає,
Хце на змию складати.

Ту рек бог змійі:
„За грїхи твоїї
З насіньом єсь проклята
На чреві ліати
І землю гризти,
Злійша-сь над всі звірята!“

Бву карає:
Болізнь вкладає
При данію плоду,
А всі печали
Одтоль настали:
Муж берет їй свободу.

„Между тобою
І сіменем тою
Вражда не перестане,
Доколь Мессія
За грїхи сія
За вами не обстане.

„А ти Адаме,
Равний пане,
Же-сь ся важив грїшити, —
Проклята земля
Для твого племя
Терня будет родити.

Во поті лица
 Будеш до конца
 На твій хліб працювати,
 Смертен будеш,
 В землю пойдеш —
 Було не согрішати!

Вигнав їх з раю
 К пустому краю,
 На вході херувима
 Вставив хранити,
 Би не вводити.
 Слезм ліют очина.

Боже ласкавий,
 Услни плач кривавий,
 Пусти нас ще до раю!
 Вже будем знати,
 Як тя слухати —
 На віки присягаю!

Бог справедливий,
 Всім злих страшливий;
 Не дав ся ублагати;
 Що не мислили,
 Тое узріли:
 Було не согрішати!

Адам на Єву,
 Єва на змию
 А навет на Адама —
 Сами гризоти,
 Біди, клопоти
 Од вечера до рана.

Нігде сидіти
 Ні ся огріти,
 Ні ся чим посилити;
 Розпач велика
 Для чоловіка..
 Ваяли бога просити.

Слез не жаліют
 І ревне ліют,
 Би творця преблагати:
 Дав ся впросити
 І дав їм діти,
 Би гризоту прервати.

Дав їм бог сына
 Перваго Каїна
 А другаго Авеля;
 Каїн ролями,
 Авель овцями
 Трудили ся до тира(?).

Чинять офіри
 Зо своєю міри,
 На олтарі складають:
 Авля бог видит,
 Каїна брідит —
 Ту на себе повстають.

Каїм злосливий,
 Барз пещасливий
 Авеля забивас,
 А ту кров плинне
 З Авля невпинне,
 К створителю волас.

Ту бог Каїну
 За всю провину
 Покуту назначас;
 Вадихат, трясет ся,
 Барзо гризет ся,
 На пушу утікас.

Адам з женою
 Нещасливою
 Своїх дітей шукают:
 Авля збитаго
 І неживаго
 Знайшовши умлівають.

Не мали ж мліти?
 Першу смерть видіти —
 Вадрівши на своєї дитині!
 Кличут, волають,
 Перевертають,
 А не встав і до вини!

Тутай пізнають,
 Же кару мають,
 Богу ся офірують;
 Терливе зносят,
 І его просят,
 Аж знову отримуют.

Сита бо сина,
І многа інна
Сини і дщери нарт;
Через дев'ять сот літ
Увесь свій вік
Проживши унтрают.

Сит ніз Еноса,
Той Каїана,
Каїнин Малелеїла,
А той Арета,
Аред Еноха,
А Енох Маосуаїла.

Сятово племя
До Ноя врена
Божини спями звано;
Діти Каїна
Для злого чина
За людчеські вважано.

Божі сини
З тої причини
Зонсутнии zostали,
Же часто з злими
І безбожними
Спями ся мішали.

Ту бог всесвятій
Народ завзятий
Міл потопоп карати,
Єднак через Ноя
Вся люди своя
Казав упомивати.

І так бог велит
Через сто трийцять літ
Би ковчей будувати,
По сім пар чистих,
Двое нечистих
Скоту, птиць загаяти.

В триста довготи,
Трийцять висоти,
Пятьдесять широкости
Локтій буде,
Схолов трінку
І шибрає живности.

Люд беззаконний
До гріхов склонний
Не жіг перекомати;
На то заслужив,
Бога побудив,
Аби го укарати.

Гди Ной все аладив,
Звірі сировадив,
Замикат ся з синани;
Доці ся ліют,
Жродла трискают,
Тонит ся світ з гріхами.

Люде з звіряи
А звірі з людьми
На воді ся мішают.
Ніц не помагат,
Вода ся визнагат
І разом поталают.

По скалах, горах,
Деревах, долах
Народ ся ускіаєт:
Котре моцнійше,
Хце бути ліпше,
З верху в воду тручаєт.

Нагла одміна!
Отец од сина,
Син от отца утікає;
Вода як море
Заливат гори,
На скали вилізає.

Ту рідна натка
От неовлятка
На древо вилізає:
Хоть дитя поне
І в воді тоне,
Ратунку му не дає.

Хоть ручки зносят,
Щиренько просят,
Ніц на то не зважає;
Хоть перси течут,
Як огнен печут,
До него не зізає.

За єдиначку
Доньку, богачку
Семилітну і пещену
Хоть хатка своє
Життє дає,
Єднак видит утонену.

Тая жєну красну
Видів нещасну
Муж єі, же ся топила:
Хоть щирє любив
І вірне слюбив,
Тєпер ну юж не жила.

Жєна прозорна,
Задроства, сирна
За мужа ся сварила;
Днєсь єго оставляєт
І утікаєт,
Жєби хоть сама жила.

Тут обручена
Нара влюблена,
Котора з милости жила,
Гди страх уарила,
Виять ся змінила,
Мєрзостєне розлучила.

Тамой дщєр ладна,
Вродна, повабна
Вперед всіх займовала;
Днєсь єї не хоче
Нікто на очі,
Хоть ся сама чіпала.

Одіжи, стройї,
Мастки свої
І що кто тілько має:
Роскош, вигоди
І вся свободи
Зоставив і втікає.

Бо кождий своє
Житє власноє
Хоче уратувати;
Ніц не помагат,
Вода ся вязагат,
Мусит все потапати.

Около тисяч
Пять сот пятьдесят
Літ от сотворєня світа
Дош лав дней сорок,
А близько полрєк
Зємля водов покрита.

Тут все живущє,
Духа мающє
Враз підпало знищєню,
Токмо що Ное
В ковчєзі своєи
Заховав к размножєню.

В сто пятьдесятє дний
Ное острожний
Окощє отвирас,
Випущат врана —
Чєкав до рана,
А врани не повертає.

Сім дний чєкаєт
І випущаєт
Голуба пробувати:
Той облетівши,
Нигдє не сівши
Мусів назад вертати.

За других сїв дний
Ное острожний
Голуба випущає:
Жє мав що йїсти,
Приносит вїсти,
Сучєць маслини трімає.

За тиждєнь знову
Випущає пову
Голубицю відати:
Мавши вигоду
І всю свободу
Не хоче повертати.

Покров откриваєт,
В коло позираєт,
Нараз ся утішаєт:
Чує з неба глас,
Би вийшли всі враз —
Тєпер все випущаєт.

Потвердив віру,
 Чинит офіру
 От всіх скот і звір чистих;
 Бог му приймуєт
 І обідуєт
 Ласку до літ вічистих.

Жену з синями
 І їх женами,
 Ноя поблагословив,
 Би з тих вісім осіб
 Народ на весь світ
 В коротці ся розмножив.

Заложив Ное
 Гражданство своє,
 Защенив і овоци;
 Гди вина зажив,
 Уснув.....
 Не знавши єго моци.

А в сні ся одкрив;
 Хам тоє узрів,
 Почав ся насмівати;
 Аж Іфет і Сем
 Вдав ся за отца,
 Зачали накривати.

А гди ся збудив,
 Барзо ся смутив,
 Же Хам так малоумний:
 Кару пань вложив,
 Би братам служив —
 Так то, кто перозумний!

Ное красний вік,
 Бо девять сот літ
 І пятьдесять проживши
 Умер в радости,
 Пішов к сладости,
 Красну памяť лишивши.

Ханово племя
 Чрез весе (sic!) время
 Псуло ся і грішило,
 Навет поцтивих
 Людей цнотливих
 До гріху приводило.

Раз ся зновили
 І ухвалили
 Би вежу вавилонську
 Вибудували,
 А не познали
 Наперед волю боску.

Вежу будують,
 Тяжко працюють
 І такий замір мають:
 К небу ставити,
 Би ся вславити —
 Богу ся спротивляють.

Бо бог повелів,
 Би ся розселив
 Народ по цілому світі;
 Они хотіли,
 Би такой в землі
 Сенаарстей сидіти.

Праця дарсила
 Народа земля,
 Гди бог не позволяє!
 Не много чинит,
 А все ся минит:
 Токмо нову мішає.

Внет перестали,
 Не будували,
 Не могли зрозуміти
 Сден другого,
 Язка його, —
 Взяли ся розхольти.

Од часу того
 Аж до нашого
 Рожніи мови ведут ся,
 Сдици видають,
 Другі настають,
 Сдиак колісь ізійдут ся.

Множит ся народ,
 Але злий зарод
 Походящий од Хама
 Завше горус
 І добрих псує
 Крїм цнотлива Авраама.

Бог всевідущий
 Люд але живущий
 Часто упоминає,
 А непоправних
 З народів давних
 Рознаїго карас.

Через патріархов
 Уряд єрархов
 І царей справований

(В Любши пов. жидачівського зі старшого рукопису переписав окола 1888 року ученик нар. школи Василь Чомля.)

Не могь здолати,
 Би вганувати
 Люд в злости розгуканий.

Тут од Адаха
 До Авраама
 Такових девятнайцять
 Патріархов било,
 Людьяи рядило
 По літ сто кільканайцять.

12. Вірша про невромай.

Давно були такі літа,
 Що родили ся нам жита,
 Кукурудзя і пшениця,
 Ячмїнь, гречка і лентця*).
 Всего-м суто, много мали,
 Їїли, пїли і гуляли;
 Барабуля нам не гнила, —
 Тогди була доля мила.
 А тепер нам бог всім так дав,
 Тяжко кождий шоб працював,
 Шоби орав і засївав,
 Лпш піц-нічо ни їзбрав.
 Як єм много хліба мали,
 Гїй-ємї на глулї продавали,
 І веселий варїд ходив,
 Бо кождий рік хліб їзродив.
 Але ни так то буває,
 Як си кождий з нас гадає:
 Ни прїїшло нам до притокі,
 Нїма хліба вже два рокї
 І худїбка ни платит єн,
 Тяжко кождий з нас журит єн.
 Нїма з чого грїш зробити,
 Жїдам довжок відплатити.
 То-м ше позїку давали,
 Таку-м бїду ни зазнали,
 Шоби з фундушу**) гроші брати!

І за то тра погадати,
 Тоту душу восхваляти,
 Шо так глибоко гадала,
 Нас в сім члїсї ратувала
 І за нас ни забувала
 Це наука для нас, гадї,
 Шоб кождий знав раз на завжди:
 В запасї єн тра трїяти,
 З рїдка в чарку заїрати.
 Чудні роки це настали,
 Шо-м єя того дочикали,
 Шо хто має — потерпас,
 Хто ни має, тот ни дбас.
 Скажіт тепер, чємї гадї,
 Кїлько нас є отут-гєзде:
 Шо тогди будєм робити,
 Як нам весна їзїкнїти?
 Тогди в торбї діти зберєж,
 Через плєчє перекинем,
 Так будємо вандрувати,
 Душі нашї годувати.
 Одну гадку будєм мати,
 Як зберєж єя вандрувати,
 Шоби памятку зробити,
 Жїдам траткї поїлатити.
 Гїй, мїні єя так їздає,
 Шо сїєє нам тає бог дає,

*) Ленча, сочевїця — Ред.

**) Мова тут про сумної слави фонд голодовий 1866, котрий так по-
 руїнував многїх сєлян, що по деяких сєлах люде волїли пухнути з голоду,
 нїж брати з него позїчки. І. Ф.

Шо ни аби вандрували,
 А всі жиди втримували.
 Годі, відай, куме чести!
 Аж сисе вже ни мож знести,
 Шо всі жиди — пани стали,
 А всі пани повпадали.
 Впали пани, впали люде,
 А тепер так певне буде,
 Шо всі жиди карки скруты,
 Бо пан так ангели нуты.
 Бо пани вже ни панують,
 А христынне ни гиндлюють,
 Жиди з боку зазирають,
 Шо велику втрату мають.
 Ой всі гевалт! ураз нуты,
 То чорти їм розум круты!
 „Ништу профіт, ништу схойре,*)
 Бо пан і Иван уже голе.“
 А Віржене всі братанці
 Також блудьб через шанці:
 „Гей козакі! кози пасти!
 Треба тепер всім пронасти!“
 Бо як прийде свято Дмитра,
 То голова їм ни хитра:
 Худа коза, ница лоу —
 „Ратуй нас, святый Антоню!“
 А хоть котрі лоу мають,
 То го тепер ни продають,
 Бо ніхто грошии ни має,
 Кождий в нафту ся старас
 Шкірку ніхто ни купус,
 Бо кождий сисе рахус,
 Шо як коза гий худая,
 То шкіра на ній лихая.
 Вес ся нарід збаламутив,
 Бо розум їм ся закрутив.
 Се всі люде уже знають,

Канцелісти повтуряют:
 Що сес гавдехь теперішній
 І для нас вже небеспешний!
 Бо добрий цар розпорядив,
 Шоби кождий з них ся дивив,
 Як на далі панувати,
 Себе й діти годувати.
 Бо це тепер каже й чує,
 Все ся внес край понарує (?).
 Панотец все уважає,
 Як ся тепер сей світ має;
 А він сисю біду знає,
 Бо він тепер втрату має,
 Бо хто умре, хто ся вродит,
 Зараз ку нему приходит
 І вітримит к нему очі:
 „Гей, змилуй же ся паноче!
 Ховай дурно, хрести пусто,
 Календарі жазай густо*),
 Галакай в церкві смиренно,
 Все то буде на даренно!“
 Кождий еванці по ковбасці;
 А все тото в божій ласці:
 Кождий стан тепер бідус,
 Твердий яри на ши чує.
 Газди, бога тра просити,
 Най нам весна не зникити,
 Шоби так ся ни зостало,
 Як ся тепер проснівало.
 Просім щиро найвисшого,
 Най нам дає хліба много,
 Шоби-я мати тут робити,
 **)

Таку тепер гадку має:
 Щиро, боже, присягає,
 Шо будем на далі знати,
 Як свій хлібец шанувати.

(В Вижиці на Буковині з новішого рукопису переписав Михайло Павлик. Зложив, кажуть, одного волоського (т. є. православного) пана син.)

*) Нема зиску, нема товарів.

**) Пиши метричні записи. М. П.

***) Одного рядка в рукописі годі було прочитати.

ІЗ. По битві під Плевною.

Летит ворог з за Дуная, жалібноенько краче;
 Ой не одна мати гірньоко заплаче.
 Пустили ся рускі хлопці з генералом Гуркою
 За Дунаєм, за Балканом воювати з Туркою.
 Тоти гнали через гори, другі край займали,
 А поганці коло Плевни свою раду мали.
 Ой пішов на них Шаховський та із козаками,
 А поганці поховались гет по за горбами.
 Стали на них руські хлопці кріпко підступати,
 Стали вони із за шанців пушками гринати.
 Ой падали руські хлопці, а не уступали,
 А три рази більшу силу кололи, рубали.
 Ой полягли по лицарськи за Христову віру,
 Буде їм во віки слава од усього віру.
 Не тіште ся вороженьки та не бенкетуйте,
 Хоть ви собі, як вам воля, з Туркою компануйте!
 А ваш Турок як в улію трут жеже пчолами:
 Хибне лиш пожиток в поли — уже під погани.
 Дай то боже, щоб не довго єму царювати,
 Святу віру християнську під ноги топтати!

(Із згаданого вже рукопису селянина Томи Кишка. Тут мусимо спирати похибку, яка вийшла при описі рукопису в попереднім випуску. Тома Кишко не живе у Берліні коло Бродів (не коло Сокала, як було у нас хибно сказано), а в Мостищах коло Калуша. Є се письменний селянин, не дяк, а свою рукописну збірку він переписав із старшого рукопису, що находять ся у старого господаря в тімже селі Василя Яковича і его старого батька. Р е д.)

Із старих рукописів.

ІІІ. Вандрівка Богородиці по пеклі

Мѡка нї христїановъ грѣшныхъ.

Бидѣ стѡм Бїці єзеро огненное клѡкочѡщее, стѣрка и смола з огнем, вѣтром и вѣрю огненною, шѡли на нем страшнїй гѡдит ѡко гром, по немѡ хитаются волни аж до неба. Бидѣ стѡм Бїца в нем дѡшх грѣшнихъ много, старихъ і младихъ, вопль нѡх и крикъ: Гѡх, шѡх, шѡх нам смажним!

Рече сѣла Бѣда: Кототѣй то сѣт христѣани?

Рече Мух.: Слани, сѣла Бѣда! Бо Імѣ Хѣо шѣщалиси в крещеніи стѣо, а дѣмволскіи дѣла творили, покашніи погѣбили, непослѣхали стѣхъ шѣцѣ заповѣднѣй, крѣ стѣи поскеврили вѣдомъ, нечистотою со мѣхнстѣанамн, і ннѣи грѣхн тажкѣи творили, не вѣшисн Бѣа, і без покашнѣи померли. І сѣго ради тако мѣчатси.

Рече Мух.: Хошиши сѣла Бѣда, да покажѣ ти мѣкѣ тыжѣю, змѣ неогрѣимѣю, з кратѣ моцнѣишѣю ѿ сѣи змнн?

Рече сѣла Бѣда: Молю ти, стѣи Мух., покажи ми вси мѣста мѣчимѣи!

Тогда пристѣпнша ѿ сѣтѣ архангѣлѣ, хрѣвѣномѣхъ, сѣрафимѣхъ, и вѣшнша стѣю Бѣдѣ на сѣкѣрѣхъ, ко полѣноци.

Мѣка дѣ. ѿ чародѣхъ, вѣрожака, чарокнника і ирѣч.

Бидѣ сѣла Бѣда на сѣвѣри дѣврѣ глѣбннѣ вѣлѣю, з обѣхъ кѣкѣхъ стѣни лѣдннѣ, а з вѣрѣхъ зѣцѣпнннѣ люто мразѣмъ, шкѣ на трнста сѣжнѣ вѣ глѣбннѣ мразѣ Там змнн неогрѣимамъ, тѣла неосвѣтнмамъ, и там скрѣжѣтѣ (sic!) грѣшнннцн зѣвѣамн.

Рече сѣла Бѣда: ѿхъ, шкѣ страшно мѣсце сѣи і лютѣи мраз!

Рече Мух.: Сѣла Бѣда, сѣи мѣка вѣлѣмн змннѣмъ нечнстнвнмъ людемъ, шжѣ на зѣмнн творнѣтѣ чарѣдѣннѣи, шѣвѣжннѣи, волхѣвѣваннѣи, вѣрожаство вѣсовскоѣ і шжѣ хѣвалнѣтси дѣхн сѣонннн нечнстнвнмн.

Бидѣ сѣла Бѣда таможадѣ под лѣдомъ мнѣжѣство мѣжѣи и жнѣнъ шѣцѣпнѣшѣ мразѣмъ шкѣ лѣдѣ, нагѣи сѣдѣшѣ на днѣ, Іскрн мразнѣи ѿ ннхъ Ісхѣждаше, і крнѣкѣ непрнстаннѣи ѿ ннхъ: ѿхъ, шхъ, шхъ намъ грѣшнннмъ! Бѣда, вѣда намъ!

Рече сѣла Бѣда Мух.: Чѣо согрѣшнлн сѣи?

Рече Мух.: Слани сѣла Бѣда! Сѣи то сѣтѣ грѣшнннцн немнлѣстнвнѣи, вѣогачѣ: ѿпнхалн ѣвѣогнхъ ѿ вратѣ сѣонхъ и померзали снротн и ѣвѣогнѣ прѣд вратн нхъ. Сѣго ради тако мѣчатси.

Рече Мух.: Пѣйдѣмъ, сѣла Бѣда, на вѣстокѣ!

Рече Дѣва Мрѣи: Покажи ми вси мѣста мѣчимѣи!

Тогда вѣшнша стѣю Бѣдѣ аггѣлн на вѣстокѣ.

Повѣсть ꙗко въ проклатомъ Екимнѣ рикающомъ на
дѣшѣ грѣш.

Видѣ стѣи Бѣа седмѣ изеръ глѣбокнѣхъ. Перши изеръ глѣбнна
его неизмѣримамъ, смрадѣ скрчаній зо два смѣ походитѣ ѿ шгнѣ
кѣрнѣи дима, пропасть, ровѣ, широта.

Рече стѣи Бѣа: Ци глѣбнна велѣи въ той пропасти?

Рече Мнѣхъ: ꙗ мнѣ, стѣи Бѣа. Я на днѣ естѣ въ той пропа-
сти оу первой шгнѣ, второй пропасти зима несогрѣимамъ, въ тре-
той пропасти звѣрѣи, въ четвертой гадѣ, шпорниці, скорпѣи, въ пя-
той черѣи неизмирающоѣ, мнши, жакѣи, въ шестой пропасти птнѣа,
мѣраклѣ, гѣсилнѣица, шершинѣица и шси, въ седмой пропасти тма
неосвѣтимамъ, плачѣ нештолнѣи. ѿ пропасти крнкѣ велнкѣ, а безѣ
тѣи пропасти оужи протѣжинни, кладѣици хнѣкѣи и ѡзкѣи, же нѣгдѣ
слѣдѣ возможно оумѣститиси. На врезѣ кладокѣ тнѣ сидѣт
велнкѣи звѣло яко гора мѣжъ еѣсовскѣи іменемъ Екимнѣхъ: смрадъ
велнѣи страшнѣи ѿ пашекѣи смѣ походитѣ, і рознѣа пшѣкѣи яко
пропасть; глава его яко змѣи, а на главѣ смѣ роги яко въ тѣра;
шчи страшнѣи бласкаютъ шкѣ шгнѣмъ розно шчи его (sic!); гѣенъ смѣ
яко дѣбѣли, звѣнъ смѣ яко серпи, мзнкѣ смѣ долгѣи яко пламень
шгнѣстѣи; ноги смѣ яко ѡ лѣа долгѣи; рѣки смѣ зошрннни, оудн
смѣ яко серпѣ; рѣка смѣ дѣснаѣ простѣрта на воздѣвѣ, беретъ не-
чистнѣиѣ дѣшѣ оумѣтѣаи нѣхъ подъ ноги своѣи во пропасть. Егдаже
еѣси принѣсѣтъ грѣшнѣю дѣшѣ, тогда той Екимнѣхъ радѣетѣси велнѣи
и кажетѣ тнѣ дѣшамѣ нтн черѣзъ тотн ѡзкѣи кладки хнѣкѣи. Пшѣи
которѣи дѣшѣ велнѣи грѣшнѣи, то ѡпадѣтѣ въ тѣю пропасть глѣ-
бокѣю, една еднѣи хѣватѣтѣ си. Тогда проклатѣи Екимнѣхъ радѣ-
етѣси въ грѣшнѣи дѣшѣ. І спитѣ моцнѣ яко мѣртѣв. ѿ немѣже Дѣдѣ
написалѣ въ псалмѣ ꙗ: поспахъ смѣшѣи. Егдаже аггѣлн принѣсѣтѣ
правѣднѣю дѣшѣ, то заразъ правѣдна дѣшѣ пойдѣ просто кладнѣицами,
въ ннѣ же пророкѣи написалѣ въ ѡсалмѣ ꙗ: жнѣи въ помѣиши
го, во кровѣ Бѣа неѣаго водѣорнтѣси.

Видѣ стѣи Бѣа прѣзъ пропасти прѣлѣтающѣи легкѣи правѣднѣи
дѣшѣ, въ ннѣ же Дѣдѣи написалѣ: дѣша мнѣ криклѣ яко голѣбннѣи и
полѣчѣи и почѣю. Тогда видѣ той проклатѣи Екимнѣхъ засмѣтѣтѣси,
возрнкѣтѣ яко лѣвѣ, въ немѣже пророкѣи рече ѡсал. рѣ.: положи тмѣ
и вѣстѣи ношѣи. Бо ради еи дѣшѣи вси дѣшѣи подѣнтн подъ
ноги своѣи. Дѣи того роспѣтѣи вси комъ своѣи, кажетѣ на грѣшѣи
зводнѣи, прѣводнѣи. Егдаже прѣднѣю дѣшѣ аггѣлн нѣсѣтѣ, въ той

час шлачнтъ нх проклятій Скитамъ, смѣтиса страхомъ великимъ и вси вои его, и засмѣютъ сѣ со всѣми бѣси своими.

Мука къ Ирода црѣ и конновъ его, іже изенанъ во Бифлагимѣ младѣцъ ді тисѣщъ Хѣта шукѣючи.

Видѣ прѣстѣи Госпожа посредѣ стѣрки кипищій црѣй много и конновъ нхъ много сота (sic) народа. Крикъ ѿ нихъ непрестанно: шх, шх, шх!

Рече стѣи Бѣа: повѣжъ ми стѣи арх. Мнх., что за грѣхи нхъ?

Рече Мнх.: слыши стѣи Бѣа. Сѣй естъ Иродъ црѣ и нечистейшій и жолнѣръ его, иже изенанъ ді тисѣщъ младѣцъ во Бифлагимскомъ повѣтѣ подчѣ рождѣства Хѣа. И нѣи Иродъ и црѣ нечистейши, и той Иродъ иже Іванъ прѣтчи главъ оутѣлъ, сѣго ради тако мѣчатся.

кѣ. Мука Каннова і конна того, иже Іс Хѣта оударналъ по лицѣ рѣкою предъ Інною архіереемъ і нѣи конни іже енчобали Іса.

Видѣ стѣи Бѣа тѣжъ дѣръ глѣбокѣю, а в той дѣрѣ лютии зѣкрѣ триглавнѣи крилатѣи, тамже со ними лютаи птица и мѣрвалѣ и комарѣ шкѣ шри великѣи, шершеница і шчи, имже не бѣ числа, а посредѣ тѣхъ зѣкровъ два чловѣки, едѣнъ великѣи, другѣи малѣи, і много сними людеи грѣшнихъ мѣчатся. Лютии зѣкрѣ едни за ноги гризѣтъ, едни за чрѣсла торгаютъ, едни зѣкрѣ шевниша сѣ коло него, а птица шчи имъ зобѣтъ, торгаютъ, на дѣнь и нѣночъ два кротѣ ізѣдѣтъ, шенажнѣши, изѣвши имъ тѣло, тѣлко имъ кости зостанѣтъ, и жианъ сторгаютъ. Тамже недалеко естъ изѣро животворное, вода живѣа. Сѣнаи птаха изѣвши, шзѣвавши имъ тѣло, тѣлко кости останѣтъ, и летитъ птаха на то шзѣро, живѣю водѣ, і тамъ сѣ кѣпаютъ и наенраютъ води тои животворной на крѣла и прилетѣтъ надъ кости тѣи и стрѣсѣтъ сѣ надъ костѣми тѣми, и в той чѣ заразъ тѣло поростѣтъ. І зноеи начинѣтъ ести, торгати шнѣи птахи тѣхъ двоѣхъ чловѣковъ и прочѣихъ грѣшниковъ. Тогда ѿ тѣхъ грѣшниковъ крикъ на тѣ мнѣ походѣтъ.

Рече сѣ. Дѣа Мрѣи: повѣжъ ми стѣи арх. Мнх., что согрѣшили сѣи?

Рече Мух.: Слыши стая Бца. Видиш того члвкв клякаго? што естз снз Ядамовз Каниз. Я той дрвгтй миншй, што естз той, їже гда ншго Іс Х҃а ударна по лицѣ аж из ногз оуплаа прѣдз архіерішм Янною. І ннѣ, что вичовали Іс Х҃а и что стрѣган, сего ради тако мѣчатся.

Рече стая Бца: Но дѣлом нм!

Потом показаша їй аг҃лан і ннѣх цр҃ей нечистивѣх: во пещерахъ шх! і ах! (во)пїютз, їже снз Бг҃ъ ровнали.

Отвѣдѣже пройдоша пропастьї сѣ, ндоша сквоз пѣщѣ и горн непереходимѣ. Рече Мух.: Хошиши ли, стая Бца, покажѣ ти мѣста бѣсовскїи и мшкани нѣх?

Рече стая Бца: покажи ми, ст. Мух.!

Мѣста кѣ. Мелныковз и мѣрочниковз грѣшнѣхъ.

Видѣ стая Бца море сѣхое барзо, глѣбнна недозримаа, шкз Ѡ землѣ до неба. Видѣ градъ, мѣсто темное, всюдѣ желѣзом шкованно, врата, брами желѣзніи, на вратахъ бѣла и кіижи желѣзніи, всѣ градъ покртїи толсто на четридесить снжнѣ. Но рекз Муханаз: Бо жма Ѡца и сѣа и стго дѣа амннѣ! Тогда оупали всѣ стѣни, растопнша снз шко лед. Видѣ престая Бца посредѣ града шко прахъ везчисленнѣхъ бѣсовз, мѣчаще дшз грѣшнѣхъ. Видѣ проклятаго цр҃я престолъ нечистивїи темнїи шко смола. На престолѣ сидит нечистивїи цр҃ъ бѣсовскїи Фемазкїи (?) темнїи паче смола, предстоитз їмѣ бѣсн їмже не бѣ числа, і темнїи и смраднїи. Пред престолом его много дшз грѣшнѣхъ мѣчатся. Видѣ престая Бца през градъ темнїи перекалди желѣзніи протнженнн и гад и шгнѣ. Пред каладами много дшз грѣшнѣхъ шпѣтаннн горѣ ногами, шкрѣтнос каменїе шкз ланннсе кола ко шшамз нм попрнвнзѣваннѣ, и шгнѣ под ннми бѣсн мѣшками роздѣмѣютз, а ннѣ во шгннннѣхъ фолкушахъ мѣчатся. Крикз: Ѡх! шх! шх! Горе, горе нам грѣшннм!

Рече стая Бца: Повѣж ми стїи арх. Мух., что снз чловецн согрѣшнн?

Рече Мух.: Слыши стая Бца! Снз сѣт чловецн шудожнннн, мелнннн, мѣрочннннн, їже не по правдѣ сѣмена чѣжїи и мѣки брали, крали, сего ради тако мѣчатся.

-2-

Мѹка кѢ сребролюбецѣм, златолюбецѣм, золотарѣм,
анхваром грѣшним.

Бидѣ стѣм Бѣа члѣки художинки, їже ни рѣками ни ногами
ни могѣтъ рѣшнѣти, ко сѣтъ шпѣтаниѣ ко кладом жѣлѣзним злат-
ными ланцѣхами. Єдини вѣси шгнь под ними мѣшками подырѣют,
дрѣгїе злато и серебро варять, во уста им наливають кипячєе.

Рече стѣм Бѣа: Повѣж ми стїй арх. Мнѹ., что согрѣ-
шили сїм?

Рече Мнѹ.: Єлиши стѣм Бѣа, сїм то грѣшници сребролюбєци
и златолюбєци, анхонїци, золотарѣ і анхварѣ. Єго ради тако
мѹчатєся.

Мѹка кѢ злодѣѣм, разбойныком, кавѣтныком,
лєбдныком.

Бидѣ стѣм Бѣа члѣки шєтшинни срєбєнными и златными лан-
цѣхами за шїю а гаками за шзики, а шгнь под ними дїшеолн
мѣшками подырѣютъ.

Рече стѣм Бѣа: Что согрѣшили сїм?

Рече Мнѹ.: Єлиши стѣм Бѣа! Їже висѣше за шїю, то злодѣѣ
сѣтъ, разбойници, а сїм що висѣтъ гаками и шдицами за шзики,
сїм сѣтъ шєбднїци и кавѣтнїци: до царєй и пановєз сребра и злата
давали, на дрѣгнѹх накладали познєваючнєся, і сїго ради тако
мѹчатєся.

Мѹка кѢ ш людєх, которїи вразди, границѣ завѣ-
ютъ, насѣни, плодъ крали в дрѣгнѹх людєй не бо-
мчєся Бѣа.

Бидѣ стѣм Бѣа чєловѣковєз мнєжєстко лєжаще на шгни, а
вѣси им пальть, а нїї вѣси в ротѣ зємаю їз шгнєм в ротѣ
пѹают и кѣмєнїє горѣчєе. И крикѣ ш ннѹ вєлїй зѣло: Оѹх, шѹх,
шѹх нам смажним, грѣшним!

Рече стѣм Бѣа: Повѣж ми стїй арх. Мнѹ., что согрѣ-
шили сїм?

Рече Мнѹ.: Єлиши стѣм Бѣа, сїи чєловѣци шратїлїє зєман
вразди или границѣ завѣрѣвали, сѣмєна и плод крали чѹжїє, сїго
ради тако мѹчатєся.

Мѹка кѣ. Ѡ млатовѣйцахъ, кокалахъ грѣшныхъ.

Бидѣ стѣмъ Бѣца члѣки мѹчаща сѣмъ ѹ огненнихъ пищерахъ, вѣснъ подъ нимнъ огнь димахъ, а ннѣмъ вѣснъ горнщнмъ жнлѣза ѹ ротъ бнотъ, а ннѣмъ оуха вѣртнть горнщнмн рожнмн, а ннѣмъ тѣло нмъ цнплатъ огненннмн клѣщамн, а ннѣмъ млатамн бнотъ непрестаннѣ. Крикъ нхъ влѣй: Горе, горе намъ грѣшннмъ!

Рече стѣмъ Госпожа: Повѣжъ мнъ стѣй архъ. Мнхъ, что согрѣшнлн сѣмъ?

Рече Мнхъ: Слншн стѣмъ Бѣца, сѣмъ то члѣцн сѣтѣ млатовѣйцн ковалѣ, краплн чѣжнмъ жнлѣза, когда работалн, сего ради тако мѹчатсѣ.

Мѹка кнѣ. Ѡ ткачахъ грѣшныхъ.

Бидѣ стѣмъ Бѣца члѣки огненннмн юзамн шпѣтнннѣ до столповѣ, а вѣснъ нмъ нрѣтн. оуста роздраютъ н ѹ ротъ нмъ клѣчки пухаютъ, н ннткн нмъ нз очѣй падѣтѣ, н шдежда на ннхъ непрестаннѣ горнтъ. Рече стѣмъ Бѣца Дѣа: Повѣжъ мнъ стѣй архъ. Мнхъ, что согрѣшнлн сѣмъ?

Рече Мнхъ: Слншн стѣмъ Бѣца, сѣмъ члѣцн злодѣятелѣ ткачѣ: прижѣ, полотна чѣжѣ краплн, сего ради тако мѹчатсѣ.

Мѹка кдѣ. Ѡ кравцахъ грѣшныхъ.

Бидѣ стѣмъ Бѣца члѣки н жннн на шгнн жжѣтсѣ немнлостнвѣ а вѣснъ нмъ жнлѣзо, гвоздѣ нз шгнѣмъ оу ротъ н в очн бнотъ н шдежда на ннхъ непрестаннѣ горнтъ, тѣло нхъ смажнтсѣ немнлостнвѣ. Рече стѣмъ Бѣца: Повѣжъ мнъ стѣй архъ. Мнхъ, що за грѣхн тнхъ людѣй?

Рече Мнхъ: Слншн стѣмъ Госпоже, сѣмъ то вѣстъ члѣвѣцн кравцѣ, за грѣхн своѣмъ тако мѹчатъ сѣмъ.

Мѹка ѣ. Кушнѣрамъ, Шевцамъ, Рнмарамъ грѣшннмъ.

Бидѣ стѣмъ Бѣца члѣки н жннн нжжѣтсѣ на шгнн немнлостнвѣ. а вѣснъ нмъ оуста разгрѣваютъ н во уста волнѣ н кожѣ нз огнѣмъ пухаютъ, дрѣгнмъ на шчн золѣ кипнчѣю лѣютъ, ногтн жнлѣзннмн распалнвшн тѣло нмъ рѣтѣ, гвоздн штрн з огнѣмъ в очн

во уста вюта. Рече стам Бѣа: Повѣж ми стій арх. Мнх., что согрѣшани людѣ сѣм? Рече Мнх.: Ганши стам Бѣ, сѣм чловѣци злодѣятіаіе кѣшнѣрѣ, швецѣ и римарѣ. сѣго ради мѣчатсѣ.

Мѹка лѣ. Ѡ тнх людѣх, що крадѣтѣ сѣль.

Бидѣ стій Мнханаз и Бѣа Маріа: члѣки и жини на шгни лежатѣ, а бѣси им оу ротѣ соль из огнем, ропѣ кипицѣю лют, в мездрѣ и на шчи ліютѣ. Рече стам Бѣа: Повѣж ми стій арх. Мнх., що согрѣшани сѣм?

Рече Мнх.: Ганши стам Бѣ, тѣнто сѣтѣ людѣ, що крадѣтѣ соль, сѣго ради тако мѣчатсѣ.

Мѹка лѣ. Ѡ тнх, що крадѣтѣ пчолн и птица.

Бидѣ стам Бѣа чловѣки в шгни стемѣ, а птица им тѣло зобашн, шршнница, шси, комарѣ тѣло нх кѣсают немилостивѣ. Рече стам Бѣа: Повѣж ми арх. Мнх. что согрѣшани сѣм? Рече арх. Мнх.: Ганши стам Бѣ, сѣм то сѣтѣ члѣци, що крадѣтѣ птица и пчолн.

Мѹка лѣ. Ѡ паныцѣх, забойцѣх, шпойцѣх грѣшннх.

Бидѣ стам Бѣа члѣци висшци за ногн і за рѣки шпѣтани юзани шгнинимч; еднни дѣшволи шгни подмѣхѣют, а дрѣгѣе бѣси смѣлѣ (sic), сѣркѣ, золѣ смраднѣй кипицѣй з огнем ліютѣ во уста и порох и каминѣ горичов вюта в пісокѣ з огнемѣ. Рече стам Бѣа: Повѣж ми стій арх. Мнх. что за грѣшннци сѣм?

Рече Мнх.: Ганши стам Бѣ, сѣи чловѣци паницѣ, запойци, а дрѣгѣе шемѣци, забойци, іже рано идѣшци в свѣта, в недѣлю, на снаѣ, сѣго ради тако мѣчатсѣ.

Мѹка лѣ. Ѡ сѣдїмѣх кровонїйцѣх, сквернолѣцѣх.

Бидѣ стам Бѣа езеро кривавое, кровѣ из огнем клекотит, и в том езрѣ множество мѣжн ш женѣ стемѣх по оуста, по шю в том езрѣ кривавом и кровѣ пїюшци оумерш і идѣ гадѣн. Рече стам Бѣа: Повѣж ми стій арх. Мнх., что согрѣшани сѣм? Рече Мнх.: Ганши стам Бѣ, сѣи сѣтѣ чловѣци грѣшннци, сѣдїм немилостивѣи, не по правдѣ сѣдили, кровѣ чѣжѣю пили, во

не по правдѣ судя судили, кровопійци, мздоимци, забойци і скверномдци, сего ради тако мѣчатся.

Мѹка лѣ. Ѡ серебролюбцѹх и золотолюбцѹх грѣшных.

Бидѣ стѣм Бѣа взро шгнино, злато и серебо в нем люто карзо іскрзно крикотит. К том взирѣ безчисленнаго народа мѹчит си. Рече стѣм Бѣа: Повѣж ми стѣй арх. Мнх., что согрѣшили сѣи дшѣ? Рече Мнх.: Слнши стѣм Госпожи, сѣи чловеѣци серебролюбци и золотолюбци, лнхварѣ, сего ради тако мѣчатся.

Мѹка лѣ. Ѡ тих людѹх, что робитъ въ стѣю недѣлю и въ свата господскіе и вѣгородичніе и нарочитиѹх стнхѹх, нинїи теж невѣрници и немлаостнїем князѣ и пани и прочїи.

Бидѣ стѣм Бѣа много дшѣ грѣшних мѹжей и женз, нже дѣлаютъ, робитъ в насилїю тяжком в работѣ: едни камѣни носить дшѣ, а другїе дшѣ злѣзо, третїе дшѣ глинѣ, четвѣртїе дшѣ водѣ; во великом насилїю вѣси работѣют ними и мѣчат тих дшѣ грѣшних. Рече стѣм Бѣа: Повѣж ми стѣй арх. Мнх., что то за грѣшници? Рече Мнх.: Слнши стѣм Бѣе, сѣи сѣтз грѣшници невѣрници: в сѣа вѣїи и во воскресїи не хотѣли вѣрвати, а ннїи немлаостнїем црѣ, князѣ, кластителїе оубогим людем Ѡ них нѹжда великая бѣла, а другїи тежз работающе в недѣлю и во празники господскїи и вѣгородичнїи и нарочитиѹх стнхѹ, сего ради тако мѣчатся

Рече стѣм Госпожа: Что шни шдѣтъ?

Рече Мнх.: Проходитъ их оуглїе шгниное.

Рече стѣм Бѣа: На цю шнїе дшѣ носить и такъ си мѣчатъ тѣю глинѣ, камѣни, злѣзо, кодѣ? Цю то шни мѣрѹютъ, вѣютъ, лѣпятъ?

Рече Мнх.: Слнши стѣм Бѣе, аз ти повѣмз. Мѣрѹютъ дїаволи градъ нечистїй і темнїй нечестиваго црѣ, и теми дшѣми тяжко робитъ. І ставлнютъ той градъ, мѣрѹютъ цѣлїй рѣкз аж до воскресїи Хѣаго, до великоднїа; а шкз прїидѣ великз днѣ и заспѣваютъ „Хс воскрес“ в полнощи, то в той часъ той градъ потресет си, на землю впадѣтъ мѣри каменнїи, покрѣшат си на

прахъ всѣ тѣмъ мѣри и палаци. По неделѣ же стѣго апостола Тео-
ми зновъ шнѣ дѣлаючи начнѣтъ нечистивѣй шнѣй замокъ градъ, то
начнѣтъ дѣлами тяжко робити и мѣчнѣти дѣлѣ грѣшнѣ, начнѣтъ
мѣрвати, вѣдовати зновъ аж до воскреснѣннѣ Хѣа през цѣлѣй
рокъ.

Рече Михаилъ: Пойдемъ, стѣмъ Бѣа, ко Бѣдемъ в дамаскѣю зе-
млю и узришъ гдѣ дѣлѣ христѣинскѣи ѡснѣаются. Рече стѣмъ Бѣа:
Покажи ми, стѣи Михаилъ, всѣ, да видѣмъ ихъ. Тогда пристѣпнѣша цѣ
сотѣ аггѣлъ и понесоша стѣю Госпожѣ в дамаскѣю землю.

лѣ. Ѡ дѣлахъ которѣи милостиню творили и в пока-
нѣи померли, за тоѣ ихъ през пропасть милостинѣа
приносятъ.

Видѣ стѣмъ Бѣа на задной странѣ Бѣемъ, оудолъ глѣбинѣ
нидокъ дозрѣти. През тѣмъ глѣбокѣи провали тимность гѣстамъ,
а в провалѣхъ мгла шкрѣтнашъ тимность непросвѣтнѣмѣи. На долъ
глѣбинѣи естѣ врата, їмѣи їи Псафатовѣ, а под вратами на долной
странѣ кладница положнѣна, пользка яко лѣдъ, оузкѣи нжѣ нѣгдѣ
вѣстрѣшъ нѣжнѣомѣи вѣмѣстити сѣи Видѣ стѣмъ Бѣа много дѣлѣ
аггѣлъ провадилѣи ко кладницѣамъ, ко предъ тимѣи кладницѣамѣи бѣдетъ
каждаѣи дѣлѣ їли грѣшина їли праведна. Видѣ стѣмъ Бѣа дѣлѣшѣ,
що едни прѣходѣтъ през глѣбинѣи, а едни много падоша во глѣ-
бинѣи, а едни сидѣтъ на брезѣкѣ. Рече Михаилъ: Сѣи то дѣлѣ пока-
нѣннѣи їи милостиню творили и к поканѣнѣи померли їи милостинѣи
ихъ приносятъ през глѣбинѣи, ко їхъ покрѣла милостинѣи.

лѣ Которѣи кѣдѣтъ дѣлѣ прѣлѣтѣаты и рѣкѣи шгнѣн-
нѣю чиститѣлнѣю по верха: сѣимонаси, їермонаси,
иерѣи праведнѣи, черноризци — земнѣи аггѣлѣи, небѣ-
снѣи челѣвѣци и свѣцкѣи правѣ.

Видѣ прѣстѣмъ Бѣа дѣлѣ прѣлѣтѣающѣи през шнѣю чиститѣл-
нѣю шгнѣннѣю рѣкѣи. Рече стѣмъ Бѣа: Що то за дѣлѣ, же такѣи по
верха прѣлѣтѣаютъ легкѣи тѣю шгнѣннѣю рѣкѣи? Рече Михаилъ: Сѣмъ
Бѣа, што тѣи дѣлѣ черноризци, сѣимнѣи, їермонаси, їерѣи нжѣ
нарекѣшѣи на земнѣи аггѣлѣи, и свѣцкѣи челѣвѣци стѣи, їже правдивѣи
на сѣи свѣтѣкѣи к законѣи їночѣскомъ Гдѣи Бгѣи оудѣдили постѣи,
моантѣамѣи, чистѣтѣю, оубожѣствомъ, послѣшанѣемъ и ннѣимѣи оучнѣ-
калѣи їночѣскимѣи. И провадилѣтъ ихъ аггѣлѣи нѣз мѣстѣи страш-

нихъ во пресвѣтлѣмъ мѣсца вислаи, во горни шкитѣи, во нидра
Авраама, Ісаака, Іакова, і тамо си на вѣки бѣдѣт вислѣти.

лѣ. Ѡ дшѣхъ, иже за живота своего свѣщи давахѣ
до цѣрквѣи стѣхъ и милостиню и шдеждѣ оубогимъ
людѣмъ.

Видѣ стѣи Бѣца дшѣ грѣшнѣи і праведнѣи во вратахъ Иса-
фатовихъ, єдини шко ласковѣици кѣлѣштѣ, єдини шко голѣви гѣ-
каютѣ, єдини шко пчѣли гѣдѣтѣ, єдини єдинѣхъ на совѣѣ носятѣ,
єдини пришдѣшнѣи добри, дрѣгѣи голоднѣи, єдини наги сидѣтѣ,
прѣд єдиними свѣтѣица шсно горѣхѣ, прѣд єдиними трапѣзи стоимѣ
і шдѣтѣ, а прѣд єдиними нѣчого нѣмаш і нѣчого не шдѣтѣ, а
єди во тмѣ несвѣтѣиμον кричатѣ нагѣ и голоднѣи. Рѣчи стѣи
Бѣца: Повѣж ми стѣи ар. Мнх., що то за дшѣ, що єдин єдинѣхъ
на совѣѣ носятѣ?

Рѣчи Мнх.: Забойци на совѣѣ носятѣ, а что свѣтѣица прѣд
ними шсно горѣтѣ и трапѣзуютѣ и пришдѣшнѣи, то за живота
своего свѣщи во цѣрквѣахъ стѣхъ зашжигали, алчѣннѣхъ, голоднѣхъ на-
кормили, наги пришдѣли, жаждѣщнѣхъ напоили, и пакѣ на зѣмли
за нѣхъ память творѣтѣ, то в той час нѣм радость великаш
кнѣватѣ.

Рѣчи Мнх.: Хошиши стѣи Бѣце видѣти, да покажѣ ти, гдѣ
праведнѣи дшѣ шпочиваютѣ? Рѣчи стѣи Бѣца: Молю ти стѣи
арх. Мнх., покажи ми всѣ.

В той час пристѣпѣшица ѣ сотѣ архгѣлѣ і понѣсѣши стѣю Го-
спожѣ на востокѣ.

л. Ѡ чистѣцѣ.

Потомѣ прѣйдоша прѣйдѣтѣ і мѣдѣннѣхъ сѣдѣ горѣ и ми-
тарствѣ кѣ. На воздѣсѣ врата вѣсовскаш, а на кажднѣхъ вратахъ
или стѣпннѣхъ сходахъ зоспѣннѣют грѣшннѣхъ дшѣ. Потом прѣйдо-
ша во чистѣицѣиномѣ шгну, то истѣ чистѣицѣиной рѣцѣѣ, к полѣ
шгни з водою, ѣфѣрскѣи, шѣлѣчнѣи, вѣзсмѣртнѣи, и назѣветѣси чи-
стѣицѣ: полѣ з водою пламѣнь розливатѣ рѣкѣ шгниннѣю, и с той
пламѣни шгни стрѣчатѣ грѣшннѣхъ і праведннѣхъ на р і ѣ мѣль и
приводѣтѣ нѣ до полюрованѣи.

Видѣ прѣстѣи Бѣца посродѣкѣ шгну дшѣ множество в томъ

чистецъ: один поверху шном рѣки преходыгъ. Іиім посредкѣ глызній. а іиім по колѣна, а ииім по помы, а іиім по перси, а іиім по шію. Рече стам Бѣца: Повѣж ми стий арх. Мух., что сѣт за грѣхн тих людій?

Рече Мух.: Слыши стам Бѣца, сѣм то рѣка шгнинам, к пол вода з шгнем. што называеця чистецъ к немже дшѣк полюрѣютса, которім грѣшили несмертьными грѣхамн, деситеро приказаній ежое выпелили. Которім по верха преходыгъ, што еста дшѣк праведних людій, а которім вридыгъ по колѣна, што нх грѣхн болшіе сѣтз. а которім вше глыши, то еше нх грѣхн болшіе сѣтз, а которіе аж по шію вридыгъ, ш то таких грѣхн карзо тяжкіе и великіе сѣтз.

Рече стам Бѣца: Ци на многіе часи полюрѣютса тін дшѣк?

Рече Мух.: Христїанскіе на сорокз днѣ шко во снѣ страховани мѣкз пріймѣтз, а нехристїанскіе много грѣшили страшно претерпять пламени мокраго ш элемента шферскаго шгну, а христїанскіе лі днѣ полюрѣютса шгнем. Ііко во снѣ страховани мѣкз пріймѣтз, то ш шгну Ісходыгъ сѣтлѣе шко залѣ полюрванное і кстѣпѣютз праведніе во сѣтлаш мѣста, шидра Ізраама, Ісаака, Іакова, шко писаніе глѣть: пройдохом сквозь шгнь и вода, ізведе нас во покой.

Бгѣ шшѣмѣ слава во вѣки вѣком аминь.

Полишаючи на пізнійше спеціальну студию над сии текстом, подамо тут тільки бібліографію важнійших доси звісних текстів. І так грецькі тексти доси опубліковані два: Срезневський (Древніе памятники русскаго языка и письма в „Извѣстіяхъ Имп. Акад. Наукъ“ т. X, стор. 551—578) по рукопису з XII. в. і Родсон Джемсон (гл. Ж. і Сл. I, 315). Тексти руські опублікували: Срезневський (таже де й грецький), Тіхонравов (Памятники отреченной русской литературы II, 23—30), Пипіи (Памятники старинной русской литературы III, 118—124, по рукопису з р. 1602), в кінці В. Петричеву-Хіждеу (Cartile poroapane ale Romanilor II, 313—367, руський текст з XII в. і румунський). Югословянські тексти опублікували: Тіхонравов (ор. cit II, 30—39, по ркп. XV в.), Ст. Новакович (Starine XVI, 91—92, уривки сербського ркп. з XVI в.), В. Ягіч (Arhiv za povjestnicu jugoslovansku IX, 110—118, хорватський глагольський ркп. XV в., гл. також Prilozi 46—54), Подівка (Starine XXII, 203—204, сербський ркп. XVII в.).

Іван Франко.

Основи суспільности.

(Повість із сучасного життя.)

Часть перша.

V.

— Отче Нестор! Отче Нестор! — закликала пані Олімпія, стоячи в порозі свого помешканя. О. Нестор, що власне з ulиці по прируїну панського двора входив на подвір'є, стрепенув ся і не кажучи нічого підійшов до неї.

— А я тут уже турбую ся. Обідати пора, а вас нема.

— Та.. та.. так... троха в селі був, ніж людьми.

— Та що, може вийдете до мене, то пообідаємо разом. У мене нині троха припешено, — бачите, гостей надію ся на підвечірок.

— Та куди міні... разом з вельможною панєю! — почав було о. Нестор, та пані Олімпія зупинила его енергічним жестом, узяла під руку і попровадила до своєї пїдальні, толкуючи ему, що так буде ліпше, що тут не потребує стїснати ся, що Параска ему послужить ліпше ніж Деменюк, що впрочім сьогодні у них обід короткий.

Пані, бачилось, була в добрім успособленю, говорила, оповїдала, навіть жартувала, очевидно їй бажалось ввести й о Нестора в таке саме успособленє. Та він мовчав понуро, якуючись і путаючись за кождий раз, коли ему прийшлося сказати яке слово. В кінці пані Олімпія зауважила се.

— Та бо я також! — сказала вона жартовливо, сїдаючи коло него, коли вже пообїдали і зі стола поспрятувано, — говорю вам се й те, що вас може й зовсім не обходити, а навіть не звергаю уваги на те, що ви якісь сумні та немов прибиті. Ну, панотче, скажіть, що вам таке?

— Міні! Але ж я... хїба ж я... Та міні, богу дякувати, нічого!

— Ні, не говоріть! По вас видно, що щось там є. Гризоту якусь маєте.

— Е, гризоту! — неохітно мовив о. Нестор махнувши рукою. — Чи то о гризоту так тяжко? Чи то вона у нас старих така рїдкість? Не стоїть і говорити!..

— Все таки скажіть! — налягала пані Олімпія, рада, що найшла тему розмови, котра очевидно порушувала о. Нестора.

— Щож, вельможна пані, — сказав о. Нестор, нараз випростовуючись і приймаючи певнійший, майже врочистий тон. — Одна в мене гризота: смерть моя близька. Чую се, а нині, відправляючи святе офіційум, почув се так ясно, так вразно, немов би якийсь голос із за

плеча шепнув міні. Щож, божа воля. Та от і інша річ підійшла. Розко-
вляв я тут із одним чоловіком і дійшов до того, що я дуже недбало
сповнявав свій обов'язок, що на моїй душі буде багато несповненого,
зanedбаного... От що мене гризе.

-- Ну, панотче, — почала якось нерішучо пані Олімпія, котра
не надіяла ся такого обороту розмови, — се вже ви за надто. Хіба ж
ви не навчали, не... не сповняли того...?

— Сповняв! Що я сповняв? І як я сповняв? — з болен скрик-
нув о. Нестор. — Як би тут були поставили машину, аз — автомата,
то той би був так само сповняв.. Відчитав би службу богу, відбув
усякі обряди, виголосив проповідь по книжці. Хіба ж се можна на-
звати сповненням духовного обов'язку? А тимчасом народ у селі темний,
вопсуте страшенне, нужда, ворогована...

— Ей, панотче! І перед вами були священники і обік вас є, а
всі оті сумні речі всюди є між народом і ніхто собі із за них не ро-
бить гріаоти!

— Погубили сумління! — в важкій задумі сказав о. Нестор. — Еге!
Бачу се добре! І в мене єго не було, довгі літа не було. Аз отсе тепер,
перед смертю, бог міні єго вертає... на мою жуку, та може й на добро.
Адже мій обов'язок зовсім не такої роботи вимагав, як я робив!

— Один чоловік, отче Нестор, аби й що робив, усе таки всім
бідн та темноти з села не вижене.

-- Але треба було хоч зачати. Треба було.. Знаєте, пані,
що мене найгірше мучить? Адже я навписно, штучно погасив у своїм
серці любов до людей, до всего на світі! Через вас погасив, через
дурну, дитячу приху!

А, дякую за комплімент! — з меланхолійним усміхом сказала
пані Олімпія. — Значить, я була для вас дурною прихкою!

— Звісно, що так! А вжеж! Я, простий попович, без роду, без
становища, і міг думати, що ви, князівська дочка, полюбите мене, бу-
дете мою! Ну, хібаж се не божевіле? А коли міні не вдало ся, то я
замість наложити руку на своє життя, замість повісити ся або втопити
ся, наложив руку на своє серце, відрізав себе від людей, від світа,
від усякого живого діла! А що з того вийшло? Ворог людського роду,
сатана, ні на що так пильно не чатує, як на такі власне душі. Коли
в моїй погасло те оживляюче полум'я, він відсунув порошок, що сві-
тить гниючи, підсунув мамону, до котрої привязала ся моя темна душа.
А заклавши міні сей аркан на шию, він вів мене ним чим раз даді
в дебри гріхів і огиди.

— Але ж панотче! Що ви говорите? — скрикнула пані Олімпія,
котрій сей оборот розмови і сей тон о. Нестора були зовсім не до ла-
ду. — Ви мабуть хорі! Ви в горячці!..

— Ой, хорій, хорій! — говорив о. Нестор. — Не тілом, тіло
здорове. Але душа моя болить до глибини, тремтить мов лист зівалий
перед бурею. Чи ви пані ніколи не мали того чуття, що смерть зближає
ся і може застати вас по саму шию в болоті гріхів? А може ви не ві-
рите в майбутнє життя, в суд і кару?

— Ах, отче! Покиньте сю розмову, прошу вас! Вона вас бентежить, може зашкодити вашому здоров'ю!

— Що там нос здоров'є! — прикро якось відповів о. Нестор. — Пізно тепер дбати про здоров'є, коли смерть за плечима. Але для душі носі... для душі ся розмова може бути корисна... Чую, що вона уздоровлює мене. Адже подумайте самі, до чого довів мене нечистий! Тут у селі душі віддані ніні в опіку пропадають, гинуть, бажають хоч промінчика світла, умирають без того промінчика, без іскри любови і милосердя — чи ви розумієте, що се значить? А я об одній тільки дбаю, щоб гроші складати! книжочки щадничі, імперіали, дукати, купони, лоси, курси... боже мій! Адже усе жите нос було ними заповнене! Адже їх підсунув ніні ворог темний замість жінки, дітей, приятелів, праці і любови! А, скажіть! І як же ніні тепер умирати? Яким лицем стати перед судом страшного, справедливого судії?

— Отче, отче! — сказала пані Олімпія, добираючи найсердечнішого тону, — не клеветіть на себе! Адже ви знаєте, на дні душі своїє знаєте, і я знаю і бог знає, що се все неправда, що ви сказали! Адже ви любили! І ви не зійдете з сего світа безпотно!

Вона простягла єму свою руку, гляділа ніжно, по давньому в его лице. Та він увесь затрептів, мускули его лица і уст задробали судорожно, а в очах видно було перестрах.

— Ах, пані! — ледво дихучи шептав він, заходячи ся кашлем. — Покиньте се! Ради бога покиньте! Не ворухте тих загадок! Адже ж вони вбивають мене! Адже се мій найтяжший упадок! Ви може не розумієте навіть усеї его глубини!...

— Упадок, до котрого веде любов, ніколи не може бути таким страшним гріхом перед лицем бога, когрий прецінь єсть бог любови! — врочисто, але якось холодно проголосила пані.

— Не хухіть, пані! Не образуйте бога! — поспішно промовив о. Нестор, хахаючи руками. — Адже не знаєте... Адже се чужоложество... Адже тут... боже, боже! Не дай ніні вмерти, поки не спокутую хоч тисячної часті сего гріху! Поки не оплачу его, кровю своєю не окуплю его! Адже тут, пані, було щось ще страшніше, ще поганіше чужоложства!

— Ех, отче! — промовила пані Олімпія, нараз змінюючи тон, промовила холодно, різко, цинічно. — Що се вам знов у голову прийшло? Чого ви граєте передо мною комедію? Я єї добре розумію і вона не робить на мене ніякого вражіння. Всі оті викрики, охання, балакання про страшний гріх, друге, десяте, — все се дурниці. Лишіть се для пенсіонерок і для акторів. Нам старим зовсім не випадає грати комедію. За старі вже ні. Можемо говорити ясно і виразно і холодно, розумно. Адже знаєте добре, що Адає ваш син і що ваш перший обов'язок — дбати про него, запевнити его будучину. Чи гріх чи два, що воно так стало ся, се вже лишімо на божу волю, але я думаю, що обов'язок чесного чоловіка тут ясний і ніякими оханнями від него викрутити ся не можна.

Вона говорила се гримиво, троха з притиском, та без патосу. Та

про те видно було на її лиці, що для неї розмови зібрала всю силу свого духа, всю свою енергію. Як грач на одну карту, так вона поставила все на сю смілу пробу. Вона досі ніколи ще не трібувала говорити з о. Нестором таким тоном, але бачучи тверду, неподатливу, майже тупу его натуру добре чула, що колись треба буде й так із ним заговорити. Нагода трафилася швидше, ніж їй того бажало ся, та дарма. Пані Олімпія бистро слідила, яке вражіння зроблять її слова на старого священника. Сама не знаючи, коли і як се стало ся, вона встала зі свого місця і в випростуваній, напруженій, майже грізній поставі наблизилася до него, в поставі вовчиці, що певна своєї сили наближуєсь до ягняти, щоб его без боротьби пожерти.

О. Нестор весь закаменів. Як сидів у фотелю під вікном прислоненим рулеткою, згорблений, опертий літцями о поруччя фотелю, так і заляк, задеревів. Навіть руки его, наставлені наперед нов для оборони, з розпростертими пальцями, перестали треміти і виглядали нов дерев'яні. Дух у нім заперся. Широко витріщені очі вперті були з виразом смертельного тривоги в лице пані Олімпії. В тій хвилині, що досі все являла ся перед ним дамою, нягкою, ніжною, високою істотою, він уперне тепер почув істноване звіря, хижої bestii, що дрімал на дні душі кожного чоловіка, іноді ворущачи ся зовсім явно, а іноді ховаючи ся так глибоко, так старанно, що хоче ся вірити, що єї там і зовсім нема. О. Нестор досі не завважав ніколи присутності того звіря в натурі пані Олімпії; тим більший був єю перестрах в тій хвилині, коли побачив себе з ним око в око. Він чув, що є супротив неї безсильний, безпомочний, що від єї ласки, від єї доброї волі залежить пустити его живого або тут же розшарпати. Єї спокійні, рівні слова не обманювали его; холодний блиск єї очей, тверді мускули, що напруживши ся по обох єї щокках бігали по них то наближаючи ся до кінців уст то відскакуючи від них, зіплені уста і ті рішучі кроки показували, що зовсім не добра воля панує в душі тої жінки.

Довгу хвилину стояла мертва тиша в покою. Ті двоє людей стояли одно пасупротив другого недвижні, непевні, з почуттям страху і недовіри в душах, не зводячи з себе очей, не сміючи навіть поворухнути ся. Нараз відітхнули обоє. Хвиля напруження пройшла. Дикий звір в душі пані Олімпії сховав ся, руки о. Нестора опять затремтіли і уста судорожно скривили ся нов до плачу. Ледво дихучи зі зворушення він промовив:

— Бог з вами, пані! Що... що се ви?

— Нічого! — якось неохітно буркнула пані і сіла. Якесь гірке розчароване, незвісно відки і для чого почало заливати єї думу.

— Кажете: обов'язок чесного чоловіка! Не викрутиш ся!... Хібаж я не сповняв сего обов'язку? Чи я викручував ся від него?

— Ё, що ви сповняли! Тих кілька тисяч, що дали на Адасів побут у Відні.

— Кілька тисяч! Хібаж се мало? Хіба тисячі по дорозі пішки ходять?

— При таких грошех, як ви маєте, се нічого не значить.

— При таких грошех! Та якіж там у мене гроші! — з перестрахом скрикнув о. Нестор, для якого тема про кількість его грошей була може ще страшнішою від теми про смерть і страшний суд.

— Ну, ну! Зо мною не потребуєте в піжурки грати ся! Я знаю добре, які ви гроші маєте і кажу вам ясно і вразно, що вважаю ті гроші, всі, кілька їх є, за власність вашого і мойого сина.

Пані Олімпія сказала ті слова з крайнім напруженням, понуривши голову в ниа, глухим голосом, мов не хотіла ані чути ані бачити вражіння, яке вони зроблять на о. Нестора. Се була єї остатня карта в тій смілій грі. Відкриваючи єї вона знала, що тут або пан або пропав, що повороту для неї вже нема. І длятого висказавши їх сама тепер мов задержіла в німій ожданці того, що скаже о. Нестор.

— Ніколи сего не буде! — вирвалось найже мимоволі з уст о. Нестора — не в наслідок застанови, а немов голосна луна всего того чуття, яке він від давна мав до Адася.

Пані Олімпія ще глибоше похилила голову, немов і ждала такої відповіді і ледви чутним голосом запитала:

— Чому?

— Тому... тому, що я не хочу і не дам!

— То не радія.

— Бог би мене подвійно покарав! Раз за те, що ті гроші... адже се ціна моєї душі, моего життя! Адже се кров! Кров тисячів бідних людей, піг людський, котрий я нагромадив і котрий упаде на мою душу. Ні, не хочу сего! Зверну їм се, зверну все до остатнього гроша!

— Що се ви плетете? Кому звернете? — з погордою і затасною лютистю говорила пані Олімпія, знов звільна випростовуючись. Та о. Нестор мов і не чув єї.

— А по друге тому, що ваш Адась —

— Ваш, ваш! — скрикнула пані Олімпія.

— Що ваш Адась зовсім не такий чоловік, щоб я міг зі спокійним сумлінням віддати в его руки ті гроші.

— Так комуж ви їх віддасте?

— Я вже знаю кому! О, не бійте ся! Я вже знаю!

— Нікому їх не дасте! — твердо і різко замітила пані Олімпія.

— Не маєте права! Вашому синові грозить банкруцтво, позбавлене всего маєтку, а ви з якимись фантастичними думками носитеся.

— О, мої гроші не вийдуть єму на добро! — злорадно скрикнув о. Нестор.

— Нехай вас про се голова не болить! — відрізала пані Олімпія. Звір у єї нутрі почав знов ворухити ся і гарчати.

— Позвольте пані... ви тепер троха теж... троха роздразнені... чи невиспані... чи що. Може б ми лишне відложили сю розмову на інший час?

І о. Нестор, говорячи се підняв ся з фотеля і почав очима шукати свого капелюха і палиці, щоб вийти з сего покою, котрого притамненний простір і спертє, душне та гаряче повітря давляли его, запи-

пірли єму віддих у груди, наповнювали єго душу ще більшою тривогою. Та в тій хвили на подвірю почув ся туркіт легкого візка і голошний стук кінських копит. Пані Олімпія поспішно виглянула крізь вікно відхилиючи ролету і радісно скрикнула:

— Ах, Адась!

А потім обертаючи ся до о. Нестора строгим, розказуючим тоном сказала:

— Ні, заждіть! Мусите розмовити ся з Адасем! Що против него маєте, скажіть єму в очи, а справу треба вяснити. Нехай хлопак дармо не надісь, коли нема чого.

-- Але ж я... Та хіба я!... почав було ремонструвати о. Нестор, котрому сподівана стріча з Адасем була дуже неприємна. Але пані Олімпія майже силою посадила єго назад у фотель, шепнувши рішучо і енергічно:

— Не робіть комедії!

А відтак ідучи до дверей і простираючи руки скрикнула другим раз:

— Ах, Адась! Ну, щож? Ти сам?

VI.

— Добрий день мамі! — сказав Адась поспішно входячи до покою. — Ах, і отець Нестор тут! Добрий день, добрий день!

І Адась подав руку о. Несторови, що недвижний, блідий і невовостовілий сидів на кріслі. Та Адась навіть не дивив ся на него, а привитавши ся з ним, зараз панським звичаєм обернув ся до него плечима і почав розмовляти з матірю.

— Знає мама? Вчора в касні грали ми до третьої. Я виграв 50 гульденів, ну, розуміє ся, пустив їх зараз у ночі з товаришами. Чудесна компанія була: Едаьо і Долько і Тадзьо, потому прийшли ще Фонсьо і Мілько. Чудесно провели ми ніч. Сьогодні всі п'ять будуть у мене на обіді, а потім у мамі на гербаті.

— Як же ж се ти сам без них йдеш? Аджеж уже пора обідати, — промовила пані Олімпія, котрої лице роз'яснило ся на вид сина і котра від разу, бачилось, усею душею вийшла в круг єго інтересів.

— Вони йдуть. Тільки я випередив їх, щоб могли на хвильку вступити до мамі. Може тут у мамі з запасами не тес... То я там де-що накупив, зараз знесуть.

— Добрий мій! — півголосом сказала пані Олімпія, обіймаючи єго голову і цілуючи єго в чоло.

-- Ну, що там! — сказав Адась, злегка відсторонюючи маму. — Нема про що й говорити. А якже ж тут мама живе?

— Нічого, якось дихаємо. От ми тут власне з о. Нестором де-що про тебе балакали.

— Про мене? — здивував ся Адась і обернувши ся на одній нозі поглянув з гори в низ на о. Нестора, що видимо затрепетів почувши як названо єго імя. — Щож ви тако про мене балакали?

— Про твою будущину, синку. Аджеж ти знаєш, що о. Нестор твій батько.

— Що мама дурниці говорить! — фукнув Адаць.

— Ні, синку, не дурниці! Я вже давніше призналась тобі до сего гріха і тепер признаюсь при нім самім. Спитай его коли хочеш. Гнівайся на мене за се чи не гнівайся, а що сталося, те вже не відстанеся. Та представ собі, о. Нестор чуєся близьким смерті, а не хоче сповнити свого остатнього обовязку зглядом тебе.

-- А то якого?

— Не хоче тобі записати свого настку.

— Ну, отче, се дуже негарно з вашого боку. Коли я ваш син, то кому ж ближнему ви можете лишити свій насток? І кому потрібнішому?

І Адаць став перед о. Нестором, прибравши комічно-поважний вид. Его невеличка фігурка з рідким уже, на дві половини розділеним і гладко приляганим волосем, невеличкими блідо-рудими вусиками, одягнена в модний гарнітур, з рубіною шпилькою в краватці виглядала мов з воску виплєна кукла. В сірих очах видно було втому, пересит житем і цїнізм. На гладкому, низькому чолі ніяка поважніша думка не лишила слїду, а на устах грав легкодушний усміх. Слова матері о тім, що о. Нестор є его батьком, не зробили на него ніякого вражїня. Він підозрївав, що его мати грає сю комедію з тупоумним старцем в тїй цілї, щоб склонити его до уложеня заповіту на его користь і для того взяв ся по своїюму піддержувати єї ролю.

— Ах отче, як би ви знали, як я потребую грошей, багато грошей! — говорив він патетично. — Аджеж гляньте на мене! Я молодий, гарний, жити хоче ся, гуляти хоче ся... Коли йду вулицею, всі дівчата до мене всїхають ся. Щастє, роскіш і радїсть з кожного вікна манять мене до себе. Музика, вино, карти, таварїство... ну, чого ви так скривились? Певно, ви яко старий цїлебе того не розумїєте. А все таки, не бійтесь! І ви в молодших літах потрапили дещо! Вже коли ви з мою мамою дійшли до ладу — —

О. Нестор не видержав. Ся цїнічна бесїда молодого паннча збентежила его душу, відкликнулось в нїй усею силою обуреня, на яке тїлько він був спосібний. Зірвав ся зі свого місця, випрямив ся перед Адацем, виспїй від него о цілу голову, і хоч увесь трентів мов тростина на вітрі, крикнув задихаючись:

— Мовчи, молокососе! Не смій так говорити про те, чого не розумїєш! Не смій жартувати з матері і... і...

Та тут не стало в него сили. Нерви взяли своє. Він опять упав на крісло, похилив голову і закриваючи лице долонями захапав як дитина.

Адаць стояв на місці. Цїнічний усміх не щез з его лица при тїм вибуху о. Нестора, першїм вибуху, який від давніх-давніх лїт з ним притрафив ся.

— Ого, го! — мовив він насмішливо. — Шановний татко аж тепер пригадав собі, що має дитину і хоче зо мною обходити ся як з дит-

тиною. Смію пригадати шановному татови, що я вже давно повнолітній.

— Не клич мене татком! — сказав о. Нестор, перемигнувши трохи свій пароксізм.

— Чому ні? Коли се так, як мама мовить, то не насте чого встидати ся. Хіба я поганий син?

— Будь ти собі й найкрасшій, але я тебе не хочу знати!

— Е, так то але не буде! — мовив Адаць. — А в тім як ваша воля. Поки живе, можете мене не знати, а о те не стою. Але при смерті раз тільки про мене згадайте, тоді, як будете робити свій заповіт.

— Ну, певно що згадаю, — буркнув о. Нестор.

— І напишіть там пару слів.

— Певно, що напишу.

— Ну, а що напишете?

— Вже потому прочитаеш.

— Ні, я хочу тепер знати.

— А коли хочеш, так слухай. Із свого капіталу я зроблю фундацію для бідних. Для різних категорій: для хлопів зруйнованих лихвою, для переступників випущених із криміналу і позбавлених зарібку, для невлічних хорих. Весь свій капітал на се оберну і додаю у заповіті: а коли б мій син Адам Торський або его потомки опинили ся в котрій небудь категорії тих бідняків, то перед усіма іншими мають мати першенство до завогги.

— Щоб ви самі ще зішли на неї, дорогій таточку! — скрикнув Адаць. — Я надіюсь, що вам рука всіне, заким зможете написати такий заповіт.

— Як не зможу написати, то подіктую.

— Швидше замінієте.

— Вже я найду спосіб, щоб зробити те що хочу. Але одно скажу тобі і твоїй матері: на снадок по мні не острить собі зуби! Ніколи его не побачите!

— Побачимо, як воно буде! — промовила пані Олімпія, що весь час тої розмови між Адацем і о. Нестором сиділа при вікні, обернена до них плечима, а тепер знов обернула ся лицем до о. Нестора.

Хвилю трівала понура мовчанка. Навіть Адаць почув, що ціла та розмова була якась огидна і перестав усміхати ся. Шкаралуца чейної подобі, в котру ті троє людей доси старанно заховували свої властиві чутя, тепер, не знати для чого, раптово розскочилась, обпала і щезла і таєна доси ненависть, зажерливість та цинічна жадоба уживання чужих коштом виступила на верх. Серце о. Нестора ще щільніше замкнуло ся перед тими людьми, а заразом перший раз тепер в глибині его душі заворушало ся те чутя, яке проймає подорожного, що вандруючи пу-стою лісовою стежкою нараз попадає в середину вовчої тічки.

Та він по троха злякав ся й себе самого. Аджеж ті жорстокі, брутальні тони, що вирвали ся з его грудей при наляганні пані і ві-сина, чиж вони не були відгомонам его привязання до тих марних гро-

шей, до тої непощучної для него мачони, а ненависти до живих людей, близьких ему, звязаних з ним — нехай що тільки гріховними звязками? Тепер після сеї розмови звязки ті порвані, дальше супокійне життя его в сьому домі неможливе — се він ясно бачив, і знов почував холодну тривогу дитини, котра серед ночі найде ся сама в густій лісі. Куди тепер подіти ся? до кого удати ся? кому повірити себе і той нещасний свій капітал, що чим далі тим більше із скарбу ставав ся для него тягаром, небезпекою? О. Нестор був так збентежений і зворушений до глибини душі, що не був в силі розміркувати над сими питаннями. Він почував тільки страх, небезпеку і неперемінність тут, де тепер находив ся і другий раз, тремтячи і хапаючись мов перелякана безпомочна дитина встав з крісла і почав збирати ся до відходу. Сня разом ані пані Олімпія ані Адасть не зупинили его, не промовили до него ані слова. Він вийшов не прощючись і не кланяючись і потюпав до свого покою, де зараз щільно замкнув ся, немов боячись, щоб зараз же за ним, в білий день не прибігла сюди якась погоня.

А пані Олімпія і Адасть ще хвилию мовчали. В кінці Адасть з плаксивим видом обернув ся до матери.

— Щож тут властиво стало ся? Чого він так розгнівався?

— Не розумію, — холодно відповіла пані. — Щось стало ся старому. Прийшов і почав говорити о своїй близькій смерті, о своїх гріхах, о покуті. Чорт зна що за дурниці! А мні зовсім не до того було. Розлюбив мене натяком на те, що хоче записати свій маєток на якусь фундацію. Я почала ему як розумному чоловікови вьяснювати, що его обовязок є записати все тобі, а він ні тай ні!

— І чогож він так ненавидить мене?

— Хто его зміркує? Я думаю, що він не так тебе ненавидить, як гроші свої любить і боїть ся, що ти їх швидко розпустиш. Кілько разів я тобі говорила, Адастику, щоб ти при нім не надто показував свою панську натуру, удавав скромного, трудящого та дбajúчого господаря.

— Ех, буду я перед старим ідіотом маскувати ся та комедію грати! — скрикнув з огидливим жестом Адасть.

— Ну, ось і бачиш, що з того вийшло. Тепер я вже й не знаю, що далі буде.

— А я не боюсь, — весело сказав Адасть. — Коли він так любить свої гроші, то певно і до смерті не схоче розстати ся з ними, не напише заповіту і вони —

Тут урвав. Як колишній правник він знав, що гроші ті ні в яким разі не стануть легально его власністю тим більше, що перед судом годі ему буде покликати ся на своє снівство, в котре і сам він не вірив.

— Ну, що вони? — запитала пані.

— Та що, по закону перейдуть на скарб державний, а хіба невеличка часть піде на громаду.

— Е, се ще хто його знає, як буде! — промовила таємно пані

здвигаючи плечима. — Коли б тільки він справді не зробив заповіту без його відома.

— Або коли б не схотів від мам геть випроводити ся! — додав Адаць. — Я щось так міркую, що він мам боїть ся дуже.

— Ні, про се не бій ся! Вже я не буду дурна. Влізла єго доси держати при собі, зумію вдержати й тепер. Чень то вже не довго буде. Та чорт з ним! Тобі пора йїхати до дому. Адже твої товариші леда, хвиля тут будуть.

— Правда ваша! Пора йїхати. Щоб чорт узяв дурного попа! Попсував міні весь гумор! Тьфу! Як він на мене вивірив ся! Точнісінько мов би небіщик із труни підняв ся! Так до побаченя з мамою!

— До побаченя! — сказала пані Олімпія. — А прибувайте швидко, не дайте міні довго чекати!

Адаць вийшов з машинного покою і свещучи якусь мелодію підхоплену в кафешантані сів на свою повозку і поїїхав.

А за хвилю по єго виїїзді з тих самих сіней тихесенько виповз Гадина, що там сидів у порожній бочці від капусти і підслухав усю розмову пані з о. Несгором і з сном. Виповзши на подвірє він нарає випростував ся і свещучи якусь пісню пішов просто по під панні вікна, нехов тільки що вернув відкпсь із села. Пані побачила єго.

— І куди ти, погане насінє, волочиш ся? — скрикнула вона крізь вікно.

— В церкві був, — рівнодушно і спокійно відповів Гадина і йшов далі.

— Стій! Зачекай! — скрикнула пані вихплюючись. — У церкві? Хіба тепер із церкви вертають?

— Троха по селу походив, поміж парубками.

— По селу? І чого тобі в селі потрібно?

— Аджеж нині в дворі роботи нема, то чень можна троха з людьми поговорити! — буркнув Гадина.

— Ах ти огиднику! — лютила ся пані. — З людьми поговорити! І які там люде схочуть говорити з такою худобиною? Ти певно в корши сидів!

— А що то, пані міні гроші дали, щоби я мав з чим у корши сидіти? — зїїдливо відрубав Гадина, блиснувши на неї своїми чорними як два углі очима, аж пані Олімпія поблідла з люлости.

— О, не бій ся! — скрикнула вона. — Знаю я, відки ти гроші береш!

— Відки? — повуро, але твердо огризнув ся Гадина.

— І ще й питаєш! Небоже! Памятай собі, що ти ще крнінак навідиш! Чуєш?

— Може й навіджу, та чень дасть бог, що не сам.

— А се що має значити? Говори! — скрикнул а пані.

— Нехай пані так голосно не кричать, бо я також дещо знаю!

— Що? Що? Що? — аж завищала пані Олімпія. — Що ти знаєш? Ну, скажи, що знаєш?

— Ё, з вельможною панєю богато би говорити, — грубо відповів.

Гадина, добре знаючи, що цвігнув єї по болючому. — А я от голоден, а там певно вже без мене пообідали.

І обернувши ся плечима до пані він пішов до кухні, де челядь справді вже вся сиділа при обіді, не думаючи чекати на него Гапка привитала єго рясною лайкою, та він сего не слухав, але вхопивши ложку вів що міг захопити. Тільки підігнавши троха за другим він відсапнув і озвнувся по товаристві. Тут був старий Деменюк і пастих від корів з підпасичем і садівник зі своїм хлопцем і Параска. Всі були очевидно голодні, бо не розмовляли нічого, тільки йли мовчки, сербарчи з великої миски яблочну зупу, на котру садівник дав яблочно-падальниць, і закушуючи єї чорним хлібом. Аж коли зупа скінчила ся і Гапка принесла величезний баняк картоплі, а за нею Параска миску квасного молока, явки троха розв'язали ся.

— Що там таке стало ся, Осве? — запитав Деменюк обертаючи ся до Гадини. — Чого се пані так на тебе розкривчала ся?

— Видно, що мене дуже любить, — сміючись сказав Гадина, вишкробуючи ложкою миску від зупи.

— Ну, але ти єї видно ще ліпше любиш, — доповів садівник. — Ми вже тільки слухали: ти йій слово, а вона тобі десять, ти що раз тихійше, а вона що раз голоснійше.

— Ну, так! Я все з процентом плачу, — не без гордості сказав Гадина, забираючи ся до картоплі. Картопля була в лущині, єї треба було теріти і се розгнівало єго.

— Гапонько, матінко! — промовив він сердечно, обертаючи ся до Гапки.

— А що тобі, небоже? — відповіла та також загідно, впадаючи в єго тон.

— Дай тобі боже, щоб з тебе так ті ангели з ріжками по смерті шкуру лущили, як ми тепер оту святу бульбицю мусимо при обіді лущити!

Загальний регіт був відповідю на се побожне бажанє.

— Ах ти чортівське племя! — скрикнула Гапка, — та за щож ти мні так тяженько глинеш?

— Тяженько? Я хотів як найделікатнійше. А то за те, що нам отаку бульбицю в мундурі подаєш.

— Непотрібе, ти! — напустила ся на него Гапка, замахуючись здоровоною варшкою. — Адже як тебе зайіду по гамалику, то світа божего не побачеш! Ти думаєш, що я не маю іншої роботи, як для тебе бульбу шкробати? а сам ти що вині весь равоч робив? Чому не прийшов та не пошкробав? А шкробало би тебе по під серце та по печінках, ти худобо погана! А двіть на него!

Ледво не ледво вдало ся Деменюкови втиснути Гапку хоч на стілько, що вона тільки по тихо в закутці бурчала та вичитувала Гадині безконечні паремсії. А Гадина аві вухом не вів у той бік. Він сміяв ся, жартував з пані Олівії, жоргав до Параски, штуркав підпасича, троха тумановатого хлопчика, оповідав про те, як Цзяха били під коршмою і загалом був дуже веселім настрою у духа. А коли скін-

чив ся обід, він виходячи вчинив Параску в рамя і моргнув на неї значучо, а вийшовши на подвірє скрутив ся сюди-туди і коли всі розійшли ся, він шмигнув до возівні. За хвилию крадучись прийшла туди й Параска.

— Ну, що чувати? — шепнула вона.

— Чудесно, чудесно! — шептав радісно Гадина.

— Ну, що таке, говори!

— Знавш, я підслухав розмову старої відьми з попом! Скажу тобі — чудо! Посварили ся на забій!

— Ну! Що ти мовиш?

— Аж ніні самому страшно було. Так і думалось, що вона кине ся на него і задусить его на місці.

— Та за що?

— Не знаю вже, з чого їй пішло, бо початку розмови я не дослухав добре, але то знаю, що стара налягала на пона, щоби записав усі гроші на панича. То ваш син — каже. А він ні тай ні! Потому панич врийхав, знов у двох почали на него налягати, аж старий розлютив ся і так крикнув на панича, що я й не думав, щоби він так потрафив кричати.

— Ну, і на чім же стало? — зацікавлена питала Параска.

— Затяв ся старий. Усе одно товче: не запишу, бог би мене покарав. Хлопам родам.

— О, о, о! Хлопам? Яким хлопам?

— Або я знаю! Потому казав, що на бідних запише, а паничеві ні тай ні.

— Ну, а стара що?

— А стара як та ворона все своє: Отже ж не запишеш нікому, тільки нам! Отже наші будуть ті гроші!

— Що ти мовиш? — скрикнула Гапка, бючи ся об поли руками.

— Що чувш.

— Що ж вона гадає з ним робити?

— Або я знаю. Та видно, що щось вони гадають, бо потому ще добру хвилию самі без пона розмовляли тихійше, так що я не міг чути.

— Ой, то щось може вийти погане! — зо страхом сказала Параска.

— Певна річ. Ота стара відьма до всего спосібна. Та вже я буду єї добре пильнувати.

— Пильнуй, пильнуй, може з того щось доброго і для нас вийде! — сказала Параска і незначно, мов миш діркою вшмигнула з возівні. Гадина тільки що простяг руку, щоби єї обняти, та єї вже не було.

— Параско! — кликнув він стига в слід за нею, та вона вже була далеко. Маркітний сам на себе і на неї Гадина хвилию постояв, подумав, а далі поліз на підрю і прогорнувши собі в сніні вигідне левовище ляг спати.

Тимчасом Адаць виїхавши від матері погнав долі селом туди, куди не довго перед тим вертав о. Нестор по розмові з ковалем Гердером. Розмова з о. Нестором ще троха млоїла его, мов осколина на зубах, та швидко інші думки прогнали те прикре вражінє. Буда се плитка, лехкомисна і на скрізь амислова натура, у котрої фізичні імпульси переважали над духовними, чутя перемагали думку. Дбати про далеке будуще, укладати якісь хитрі пляни не було его ділом; він ловив момент не дбаючи про те, що той момент сплодить і до якого кінця доведе. Житє було для него тільки суною зміслових роскошів, тож польованє на ті роскоші було цілим змістом его змагань і заходів.

Порівнявши ся з обійстєм коваля Гердера він почав йїхати помалійше і просто брами три рази голосно луснув батоґом. На подвірю загавкали пси, але з людей ніхто не обїзав ся, ніхто не виглянув на те лусканє. Троха маркотний Адаць поїхав дальше. Перед ним розкрило ся широке, безбережне поле і его очі побігли по тім полю мов блистрі шуліки шукаючи за добичею. Он там серед високого жита що се таке віре-похитусь червоне та повне? Чи то маківка така здорова? Ні мабуть! Воно поває, рушаєсь жежею, пробірає ся наперед до дороґи. Адаць повеселїйшав, радісно луснув батоґом і вдарив по конях, котрі чуючи запах знайомих пїль і близькість стайні форкаючи помчали ся стрілою. Ось уже близько та червона маківка. Видно виразно, що се не маківка, а дівоча голова завітчана та прибрана червоними та зеленими лєнтами. З під тих квіток і лєнт роздає ся давїнкий дівочий голос, дле ся пісня, тужлива та прїтїм якась кокетливо оживлена коломївка:

Била мене моя мати в четвер по вечери,
Щоби я ся не дивила в очі паничеві.
Ой бий мене, моя мати, хоч на смерть мя убий;
А я виїду на вулицю: Паничу мій любий!

Адаць зупинив повозку супротив тої межї, по котрій йїшла дівчина і скрикнув радісно:

— Се ти, Маланко?

— Ні, — відгукнула Маланка і раптом потонула з головою у високім житї. Добру хвилину єї не було видно, тільки чути було шелест жита, видно було, як воно розхилило ся і хитало ся там, де вона пробїгла. Нараз Маланка, вся червона як квітка, в білій сорочцї і в червонїй спідницї, вибігла з поміж збіжя, легко вискочила на повозку. Адаць скдїв на передї і сам поганяв кіньми, і Маланка обхопила его з заду руками за шию і покривала его лице, чоло, очі і волосє безумним, палким поцілуванням.

— Ну, досить того, досить! — промовив Адаць, держачи в одній руцї віжки а в другій батїг і не можучи собі дати ради.

— Любий мїо! Дорогий! Гарний! Квітко моя! Раю мій! — шептала Маланка, не перестаючи его цілувати. — Я так і знала, що ти сам йїхатимеш, надїялась тебе!

— Йїдь зо мною на фїльварок! — мовив Адаць, обнимаючи єї одною рукою і цілуючи єї горячі, малинові уста.

— Добре! — промовила радісно дівчина, але зараз посунилася і додала: — Але хіба тільки на коротку хвилю.

— Чому? Адже нині неділя.

— Все одно, роботи багато.

— Е, плюнь на роботу! Дадуть собі ради і без тебе.

— Ні, любий мій! Я слуга. А до того ще — знаєш? Вони нинь-нують мене. Батько наказав остро, щоб я з тобою не видала ся, а сьогодні приводив навіть старого єгомостя, щоб мене упоминав.

— Ого! — скрикнув Адаць.

— Ну, та я пустила єму тумана в очи, сказала, що про тебе й не думаю ані ти про мене. Та про те коваль і єго син готові зараз похопитись, куди я пішла, хоч я випросилась на часнику до Гапки, тої що в дворі.

— Не бій ся, не похоплять ся!

Вони йїхали ще якийсь час гостинцем, а потім звернули на полеву дорогу, що вела до фільварку. На полі не було ані живої душі, тільки дозріваючі збіжя шуміли і хвилювались у легкім вітрі, та де-де пасмуга конюшини наповнювала повітре медовим запахом.

— Ну, годі! — скрикнула нараз Маланка і легко, ледви чутно зіскочила з повозки. — Далі я не поїду. Тут уже блянько фільварок. Міг би мене хто побачити з тобою.

— Що? Ти хочеш геть іїх? покинути мене? — сумно, м'яко промовив Адаць.

— Завтра побачимось.

— Ні! Слухай Маланю! Іди отсею межею, відди в сад, там є діра в плоті, там тебе ніхто не побачить, а садом доберись до альтанки і там зажди на мене. Я тільки хвилечку, тільки коні наїшчу і слугам розпоряджу, що мають робити. А потім вибіжу до тебе і проведу тебе до свого покою.

— Е, не хочу! Боюсь.

— Не бій ся, моє серденько! Чого тобі боятись? Я так зроблю, що ніхто тебе не побачить. Пообідаємо разом, а потім підеш собі до дому.

Надія — провести спокійно кілька хвиль разом з улюбленим паннечем, обідати з ним, наговорити ся з ним до сита була дуже понадлива для Маланки і по короткім вагованю вона пристала. Не кажучи й слова більше вона шмигнула в збіже і шезла в ньому, а паннч весело підсвистуючи, поїхав до фільварку.

(Далі буде.)

Ів. Франко.

СТАРІ ХАРТИ ВІЛЬНОСТІ.

II.

Середньовічні англійські харті.

3. Католицький клерикалізм і початок свідомого лібералізму в Англії.

Отся впорядкована королівська адміністрація мусіла дійти до конфлікту з тою суспільною силою, що первісно сама помагала сі розвивати, а власне з духовенством. Тогочасна церков з погляду на свій устрій, на своє суспільне становище і свій настрій геть неподібна була до церкви перших часів християнства, хоча признаки сі й розвинулись логічно з тих зародів, які існували вже в часах апостолів. Можна сказати, що середньовічна християнська церков, з сієрархією і богацтвами віддалилась від новозавітного характеру а наблизилась до старозавітного. Такій переміні основного характеру відповідала й переміна політичних думок у тій церкві. Бажаючи по давньому бути підготованем царства небесного церков зовсім не думала тепер підлягати царству земному навіть у світських справах, але хотіла панувати над ним, або бодай займати в нім упрівілейоване, виключне положене, як свого роду царство боже в царстві людському. Духовні хотіли бути верствою вільною від усяких обов'язків супроти держави, від усякої одвічальности перед нею, а при тім задержати свої богацтва, в тім числі й землі, котрі по феодальному погляду були власністю пануючого, відступленою посідачеві в заміну за обов'язок служби, особливо військової. А церкві маєности, побільшуючись де далі тим більше через даровизни за спасеніє душі даруючих і не роздроблюючись через спадкові поділи, дійшли до того, що в деяких краях зах. Європи більша часть землі була власністю церкви. Конфлікт між церквою і державою був немнучий. Конфлікт сей вибух в XI. в. поперед усього в Німеччині, де задля виборного характеру і міжнародного значіня цісарства, голови держави, цісарь з одного боку, а папа, голова церкви з другого, стали прямише один проти другого. Та він проявив ся і у всіх других краях католицької Європи.

Сей конфлікт примусив представителів церкви висказати ясно своє розумінє о світській власті і сі відносинах до духовної. Розумінє те показалося досить далеким від апостолського а досить близьким до по-

глядів старозавітних пророків. Біблійний теократичний лібералізм, щоб не сказати навіть ураз із Ренаном, анархізм, ожив опять і то в величезнім розмірі. Характерний зразок того лібералізму ми маємо в листі папи Григорія VII. до Германа, єпископа Метлу, писаним в часі боротьби папи з цісарем Генріхом IV. в р. 1081 *). Власні слова сего листу оцадять нам багато пояснень що до участі клерикалізму в виробці ліберальних політичних ідей в середніх віках.

Папа хоче выяснити єпископам, за що виклято цісаря з церкви і покликає ся на приміри в історії пап і цісарів Візантії, на слова Ісуса Христа до апостола Сімона-Петра: „Ти камінь, на котрім побудую церков свою,“ на слова ап. Павла: „Хіба ви не знаєте, що ми будемо судити і ангелів“ (I. Кор. VI. 3) і так пише далі:

„Так само і св. папа Григорій († 604) постановив, що королі повинні тратити свою гідність, коли вони посиють нарушити постанови апостольського престола. Ось як писав він до Сенатора: „Коли який небудь король, священник, суддя або світський достойник, знаючи отсю нашу постанову, посміє поступати против неї, то нехай буде позбавлений свого уряду і свого достоїнства“. Таї чиж може достоїнство, вайдене світськими людьми незнаючими бога, не підлягати достоїнству встановленому волею всемогучого бога для слави божої і дарованому світові божим милосердем? Ми віримо, що спаситель наш єсть бог і чоловік і рівночасно найвищий первосвященник і голова всіх священників, що сидить по правій руці бога вітця і причинює ся за нами. Ми знаємо також, що він згордував царством сего світа через те, що сила сего віку горда, і вибрав хрестове первосвятительство. Хто не знає, що королі і князі почались і походять від тих, що не знали нічого про бога, але гордощами, розбоями, хитрістю, вбійствами, одним словом: усілякими проступками здобували собі власть від князя сего світа, т. є. від діавола, щоби з сліпою пристрастю і нестерпною неправдою панувати над подібними до себе. Колиж ті королі і князі топчуть ногами слуг божих, то з ким можна їх порівняти, як не з тми, хто єголова проступків, з діаволом, котрий спокушував найвисшого первосвятителя, голову всіх єпископів, сина найвисшого, мовлячи: „Дам тобі всі царства сего світа, коли впадеши і поклониши ся мні“?

*) Лист сей дійшов до нас в книзі Брунона Магдебурського о війні против Генріха IV. (Bruno clericus Magdeburgensis, De bello Saxonico, в Пертцових Monumenta Germaniae historica V, 327—384, німецький переклад в Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit, 21, російський у Стасюлевича, Історія середніх віковъ II).

„В початку свого пастирського листу Амвросій мовить: „Епископська честь і високість, брати мої, вища над усяке порівнянє. Коли ти покладеш побіч єпископства блиск королівської власти і діадем князів, то побачиш, що царська власть вища від олова з порівнянєм з блиском золота. Аджеж бачите, що королі і князі кланяють ся лицем до ніг священників і цілують їх руки, надіючись виеднати їх молитвами опіку всевишнього.“

„Ти повинен також тягати, милий брате, яку високу власть дають заклинателеви, коли его ставлять духовним провідником для вигнання злих духів. Ся власть геть вища від усякої світської власти. Всі королі і князі земні, що живуть безбожно і не проявляють у своїх ділах страху божого, підпадають власти злих духів і находять ся у них в невольницькій залежності. Не хочачи керуватись духом божеської любови, яким кервують ся благочестиві священники, щоби направляти свою власть на славу божу і спасеніє людей, князі приймають власть тільки на те, щоб проявити нестерпні гордоці і служити своїм пристрастям.

„Кождий християнський король, приближаючи ся до кінця житя, з слезами просять священника о поміч, щоби не попасти в пекельну темницю, щоби з птьми дійти до світла і вільним від пут гріха явити ся на суд божий. Але котрий — не говорю священник — котрий навіть світський чоловік коли небудь у годину смерти для спасенія душі кличе на поміч земного короля? Котрий король або цесарь може своєю властю вирвати християнина з під власти діавола через тайну хрещеня, поставити его між дітьми божими і скріпити его духовні сили через тайну миропомазаня? Хто з них може своїм словом доконувати найважнійшу християнську тайну перемінн хліба і вина в тіло і кров господню? Або кому з них дана власть вязати і увільнювати на землі і на небі? Відси ясно видно, які високі прикмети має власть священника.

„У кого є хоч троха здорового розуму і деякі відомости, той не може сумнівати ся про те, що гідність священників вища від королівської. Коли ж королі за свої гріхи відповідають перед священниками, то хтож має більше права судити їх, як не папа римський? Коротко мовлячи, кождий добрий християнин має далеко більше права до королівського титулу ніж лихі князі. Бо християнин шукає слави божої і має над самим собою тверду власть, а князі дбають не про божу честь, а про свою власну, вони вороги самих себе і люті кривдники своїх ближніх. Християнин є член тіла Хри-

стового, правдивого царя, а вони члени диявола. Християнин панує над самим собою, щоби потім вічно панувати з царем царів, а вони з усею своєю властю на віки вічні підуть мучити ся разом з князем тьми, котрий є царем над усіма силами непослуху.

„Маючи обов'язок обертати ся в словах упійнення до кожного, відповідно до его гідности і становища, ми старасьмося також уоружити й королів, цісарів і всіх пануючих зброєю покори, щоби вони нею втишували бурхаючі хвилі і раючі потоки гордошів. Бо ж ми знаємо, що дочасна слава і світська власть особливо улобляють до зарозумілості, так що наділені властю звичайно гордують покірною мудрістю, гонять ся за власною славою дбаючи про пановане над ближніми. Тому то для королів і цісарів дуже користо, щоби їх серце, завсігди готове пишати ся великими ділами і впивати ся власною славою, знало дорогу до покори і розуміло, що власне сего їм і треба найбільше боятися, що справляє їм роскіш. Такими роботами вони могли би зрозуміти, яка небезпечна і страшна їм королівська або цісарська гідність і що дуже небогато з тих, що посідали ту гідність, здобули спасеніє і з милосердя божого найшли ласку; але й ті з поміж них не були так прославлені духом божим в церкві. як дуже многі люди низького стану. Від початку світа до наших днів не найдемо в гідних віри писаннях навіть сімох цісарів або королів, котрих житє відзначалось би такою набожністю і такою силою чудес, як житє многих других, що відрекли ся від сего світа; хоча ми радо віримо, що більша часть їх одержала спасеніє у всемогущого бога по его милосердю. Не буду порівнювати їх з апостолами і мучениками, але спитаю, котрий цісарь або король зробив такі чуда, як св. Мартин, Антін або Бенедікт? Котрий цісарь або король воскресав жертвих, очищував прокажених, робив сліпих видощими?

„От тому то королі і всі пануючі тим більше повинні боятися гевни, чим більше вони тут, на землі, мають привілеїє перед своїми ближніми для власної роскоші. „Сильних людей сильно будуть мучити“ говорить св. пшсьмо. Чим більше людей їм підлягає, тим більший рахунок вони повинні віддати господаєви. А коли для всякого богобоязливого чоловіка дуже важна задача спасти свою душу, то яке тяжке ся задача для царів, пануючих над тисячами душ! І далі, коли церков вимагає строгої покути за убійство одного чоловіка, то як буде поступати з тими, що погубляють тисячі людей для своїх честолюбних цілей? Вони, правда, говорять: „Наша вина!“ але в душі радують ся розливанню крови, доконаним для піддержання того, що вони називають своєю

честь, і не роблять нічогосінько, щоб запобігти такому нещастю, послаючи своїх ближніх як найспокійніше в огню гесну.

„О як би ті, котрих свята церков по зрілій розвазі покликає на пісарство або королівство, не для марної слави, а для спасенія многих людей, слухались церкви і завжди пильнували, щоб не сповнилось на них те, що мовить св. Григорій у згаданім уже пастирськім посланню: „До впавшого ангела подібний стаєсь чоловік, коли думає, що надто важна річ бути подібним до бога. Так покірно-нудрого Саула високість власти довела до зарозумілої гордості. За-для своєї покорнї він був покликаний, а за гордість був скинений, як свідчить сам господь, мовлячи: „Чи ж не справедливо те, що коли ти був малий у своїх очах, тебе поставлено головою племен Ізраїльських і Вічний чи ж не помазав тебе на царя Іраїля?“ (І. Царств XV, 17). А троха далі: „Дивним способом він був великим у бога, коли видавав ся малим для себе самого; але скоро сам себе почав уважати великим, то зробив ся малим перед господем.“

„Коли б земні царі були проняті покором, коли б у своїх серцях завжди мали любов до бога і ближніх а врешті коли би завжди оглядались на милосердє того, котрий сказав: „Навчітьсь від мене: я тихий і покірний серцем“ (Мат. II, 23)! Держачись сеї науки, з цілою покором вони з сего невольницького і швидко минушого царства перейшли б у царство правдивої свободи і вічності.“

В сих словах папи бачимо часто релігійного ентузіаста, котрий не прикладає ніякої стійности до світської суспільности і до всіх її форм і не плакав би, як би вона зовсім розсипалась на атоми. Але й тверезійші католики, вчені схоласти, що писали в середніх віках трактати о кермованю державою, піддержували саму суть ідей вилжених в листі Григорія VII. о відносинах між світською і духовною властю. Згадаймо тільки знаменитого католицького енциклопедиста XIII в. Тому з Аквіну, автора книги *Summa Theologiae* і трактата про закони (*De legibus*), а також автора книги про керманє пануючими (*De regimine principum*), котрої авторство деякі приписують також Томі з Аквіну. Ті католицькі політики хочуть оминати апостольські реченя про божеське походженє всякої власти і про обовязок християнина слухатись єї. Бог—мовить Тома — встановив тільки власть загалом, а форма власти походить від людей. І він вертає ся до класичних поглядів о тіх, що перше жерело власти державної лежить в масі народа (*multitudo*) і малє близький до поглядів Полібія і Цицерона ідеал правління, котре б містило в собі разом елементи монархії, аристократії і демократії, хоча

згоджується, як і інші класичні теоретики, на те, що найліпше правління було би правління доброго монарха. В усіх разі лихих царів, тиранів Тома дозволяє скидати. „Не царство існує для царя, але царь для царства“ (regnum non est propter regem, sed rex propter regnum). Тиранське правління є несправедливе, бо знає не до загального добра, а до добра того, хто править, от ти то скинене сего правління по суті діла не є ніяким бунтом. Радше тиран заслугує на назву бунтівника — говорять св. Тома в своїй Summa Theologiae. В коментаріях до Політики Аристотеля він робить навіть обов'язковим повстання проти тирана: „проти тиранства (virtuali) піднімають повстання зовсім справедливо і грішних б, як би не повстали“. Розуміє ся по поглядам св. Томи і його школи царь, що супротивляється власті церковній, є очевидний тиран, і церкові має незаперечене право скидати виклятих нею царів. На закид, котрий вирінає в умі при згадці о перших віках християнства і котрий в своїй часі підносила католицька королева Марія Стюарт проти біблійно-республіканських теорій Нокса (Кнох): чому ж то церкові не скидала навіть такого Юліана Апостату, св. Тома відповідає зовсім просто: „бо церкові тоді ще була слаба“ *).

Як же датеко ми тепер від апостолів Петра і Павла! Подібне клерикальне народовольство ми здіблемо ще в XVI—XVII вв. в писаннях протестантських пуритан, а також у єзуїтів і проповідників католицької ліги у Франції, котрі покликуючись на старозавітні біблійні приклади проповідували принципи народовладства і тиранобійства. Всі такі теорії, починаючи від ідей папи Григорія VII. а кінчаючи думками пуританця Нокса, тим головню різняться від правдивого політичного лібералізму, що на першім плані ставлять інтереси церкви, а не народа яко горожанської суспільности. От ти то вони доходять до народовольських, республіканських думок тільки тоді, коли в імя церковних або релігійних інтересів стають до боротьби з пануючими, а на ділі вони більше прихильні монархії послушній представителям церкви, більше ніж якій небудь іншій політичній формі. Се дуже добре показало ся в тім, як папа, що борови ся з королями Англії за привілеї церкви, виклинали її і оголошували позбавленням власті в разі, коли ті не хотіли її покорятися, обставали за королями, коли ті піддавали ся їй, коли тимчасом піддані добивали ся від тих королів конституційних прав. Тим власне й щасливий був історичний розвій Англії, що в ній

*) Janet, Histoire de la science politique dans ses rapports avec la moral, I, 381—415.

ідеї клерикального лібералізму вложили ся в рядки ідей о загальних політичних правах, що кращі представники ві духовенства в XIII. в-зрозуміли, що вони вбережуть найліпше і те, що тоді називало ся свободою церкви, тільки в таких разі, коли ставши дружно зі світськими верствами, котрі також терпіли під гнетом королівського деспотізму, здобудуть певні загальні, чисто політичні вольности. Сю щастливу, характерно-англійську еволюцію думок ми можемо слідити, придивляючися конфліктам між архієпископами-пріюасами Англії від Анзельма, що боров ся з Вільямом II., до Лангтона, що боров ся з Джоном.

Ми не будемо оповідати подрібно історію тих конфліктів, бо і без того ми занадто відбігли, хоч більше на вид ніж на самі ділі, від історії англійських хартії вільности. Ми скажемо про сю справу лише стілько, кілько конче потрібно для зрозуміння того, в якій мірі боротьба між королями і церквою причинила ся в середньовічній Англії до вироблення політичної вільности а спеціально вплинула на одержане від короля Джона знаменитої „хартії вільности“ 1215 р. — факту першорядної, всесвітньої важности, в котрім може найголовнішу роль відіграв архієпископ Лангтон, представник характерної англійської форми клерикального лібералізму.

Конфлікти між духовенством і Вільямом II. походили не так із принципіальних причин, як радше із захланности на пів дикого короля, котрий користував ся кождою нагодою, а особливо ваканціями в гідностях єпископів і аббатів, щоб захоплювати церковні маєтки і черпати з них доходи, доки не буде назначений ним наслідник, а тимчасом сам відволікав те назначене. Коли короля притисла хвороба, він умилював гнів божий уступками духовенству, писав навіть покаєнні маніфести, в котрих обіцявав церкві і всім підданям „повернути добрі, святі закони золотого віку короля Едварда“; але вигдоровівши поступав знов по старому і позволяв собі навіть такі слова: „Слухай ти, єпископе! Клену ся на святу ікону лувкську, пан біг не дістає від мене нічого доброго за все те лихо, що він тобі наробив!“ Такий король знов оправдував ту думку, яку висказував про світських пануючих сучасний єму папа Григорій VII. Вільям скористав із обставини, що боротьба між Генріхом IV. і Григорієм VII. довела до істнованя в церкві римській двох пап — одного з клерикальної партії (Григорій VII., Віктор III. і Урбан II.), а другого встановленого цсарем в р. 1080 (Клімент III.), щоб не признавати ані одного з них і відпекати ся від сповнення наказів Григорія VII. о тім, щоб єпископи не приймали номінації і потвердження (інвеститури) від світської власти, а тільки від пап. Чотири

роки по смерті Ланфранка (1089) Вільям II. не призначував архієпископа прімаса, так що в кінці духовні і світські вельможі на звичайних з'їзді на Ріадво обернулися до него з оригінальною просьбою, котра показує, як слаба ще була в ту пору у них свідомість їх прав і який сильний був страх перед королям. Вони просили короля о дозвіл відправити по всіх церквах Англії молитви об тім, щоб бог наповнив короля своєю любов'ю і щоби церков віднялась із свого пониження через постанову над нею гідного архієпископа!

Король був злий за сю просьбу, та про те пристав на неї, але все таки не призначував архієпископа в Кентербері. Аж підчас одного пароксизму побожності Вільям іменував архієпископом-прімасом благочестивого і вченого Анзельма, родовитого Італіянина і аббата св. Бека так само, як і Ланфранк. Сам кандидат не ждавши такої почеси, здивувався і нерадю прийняв її. Анзельм забажав між іншим відновити легальні відносини між англійською церквою і папою Урбаном II, котрого признав був уже перед тим, і розв'язати в клерикальній душі питання о призначуваню єпископів, хоча деякі з них, заплативши королеви гроші за своє назначене, властиво підпадали під папську клятву на сімоніяків. Королеви не сподобались наміри і вчпки Анзельма і навіть папа Урбан боявся роздразнювати против себе короля англійського і утруднювати тим своє положене. Папа прислав для Анзельма архієрейську одіж, палліум, на руки короля, але Анзельм не хотів її прийняти; тоді папський післанець поклав палліум на церковнім престолі і відси Анзельм усяв єго сам. По довгих відволочках король згодився пустити Анзельма до Риму, але зараз по єго виїзді загарбав єго маєтності (1079). Анзельм лишився на континенті, жив по монастирях то в Франції то в Італії. Конфлікт зробився хронічним, заострюючись від часу до часу більшими грабівництвами короля на духовних маєтностях у Англії і тривав аж до смерті Вільяма II. В р. 1099 собор у Римі заняв ся справами англійської церкви і встановив анатему на світських людях, котрі дозволять собі давати інвеституру церковним правителям, а також на тих духовних, котрі приймуть таку інвеституру і зроблять ся вассалами світських людей. Сею постановою проклято й Вільяма II і назначених ним єпископів. Але папа не уважував ся ознаймити се прямо королеви і сам Анзельм на колінах просив собор не кидати анатему на Вільяма. Швидко після сего вмер папа Урбан, а далі й Вільям II.*)

*) Смерть Вільяма була загадковою. Д. 2. авг. 1100 р. він виїхав на лови. В лісі дружина якась розійшлась, а по якімось часі нашли короля

Анзельм повернув до Англії, та тут ему довелося прикладати постанову ризьського собору о інвеститурі, котра постановою зовсім увільнювала духовенство і его частки від усякої підлягlosti під власть державну. Ані король ані найвисті достойники королівські не хотіли згодитися на таку уступку, бо, як говорив королівський юстиціарій, половина земель у цілім королівстві перейшла зовсім від короля в руки духовенства. Навіть значна часть духовенства не бажала острого конфлікту. По довгих переговорах в Англії і в Римі, де папа Пасхаліс також бояв ся наживати собі нового ворога в сильнім королі Англії, діло було владжене угодою. Король, котрий перед тим уже звернувся був захоплені его братом, а по часті й ним самим церковні маєтності, згодився на те, що зрікся форми інвеститурі єпископів і аббатів, т. е. вручення їм перстень і жезла, але єпископи і аббати все таки мусли скласти королеви присягу на вірність (1106). Цікава річ, що Анзельм в часі переговорів за дозволом короля скликав духовний собор для поправки моральности духовних і світських людей; на тім соборі поновлено заваз женитьби духовних, осуджено пьянство і т. і. хлиби духовних, содомію дуже розширену у Норманців, заборонено продажу невольників; на сей собор покликано також світських вельмож. Як бачимо, англійське духовенство почувало себе безсильним в повній розділі від світських властей. Сварка за інвеститурі також, як бачимо, закінчена була за часів Генріха I. без ущербу для авторитету державної власти.

Жерелом дальших принципіальних конфліктів між державними інституціями і духовенством були судові привілеї і претензії духовенства. Ті судові привілеї духовенства починаючи від Константина Великого по малу збільшувались; витворились відрубні суди для духовних не тільки в справах спеціально церковної дисципліни, але і у всіх справах, де замішані були духовні особи. Під ті суди підтягнуто з часом і многі світські справи, нпр. спадкові, з такої чудної тепер для нас причини, що спадок має звязок зі смертю, при котрій буває присутній священник. Не хочачи само підлягати світським судам духовенство

мертвого на землі зо стрілою в боці. Були підозріння, що его вбили або прихильники Анзельма, або сторонники брата королівського Генріха, що по нім вступив на престол. Інші говорили, що король склавши ся, несподівано впав із коня на стріду. Ніхто не зацікавився вислідити сю справу, бо всі не любили Вільяма. (Власне через те, що причина его смерті лишилась не вияснена, ми й не ввели єї в рахунок, коли говорили про насильні перевороти в наслідуюванню престолу в Англії). Зрештою всі толкували смерть Вільяма як кару божу за его гріхи, а один єпископ прямо таки розповідав, що бачив на власні очі, як чорт в виді цапа ніс душу Вільяма до пекла.

рівночасно не тільки судило світських людей за проступки против віри і навіть прот ив моральности, але жадало, щоб церковна клятва кинена ним на світського чоловіка була рівнозначуча з позбавленнм виклятого також усіх горожанських прав. Фальшиві Декреталії так названі Ізідорівські (Псевдо-Ізідорівські) розширили і системізували ті привілеї і претензії духовенства. Папа напирал на їх виновнюване в противекстві до правних обичаїв різних країв. Візьмн І. бажачи мати підмогу пап і духовенства значно розширив компетенцію духовних судів; практика тих судів іще більше розширила привілеї і претензії духовенства, а за часів Генріха II., котрий сам і его правники дбали про те, щобн завести як найбільший лад в королівських судебних інституціях, нусіло прийти до конфлікту між судами королівськими і духовними, тнн більше, що упривілеюване положенн духовенства викликало вошіюні надужитя. Зараз в перших роках панованн Генріха II. виявилось більше як 100 тяжких злочинств поповнених духовними особами, в тіх числі і вбійств, що лишали ся безкарні з боку судів або були карані пустою в очах світської суспільности карою заборони богослуженн на короткій час.

Генріх II. і его правники надіялись дійти до згоди з єпископами що до сего питання при помочи між інчим і ново вибраного архієпіскопа Кентерберійського, приятеля королівського, канцлера Томи Бекета (був канцлером 1154—1162, архієпіскопом 1162—1170), котрого вибору бажав дуже сам король. Та вони помилились у своїх рахунках, бо Бекет, ставши із світського вишого урядника архієпіскопом, почув ся до обовязку боронити всіх привілейів духовного стану. Швидко по введеню в новий уряд Бекет зацівав перед свій суд одного священника обвинуваченого в убійстві, котрий надто зухвало образив королівського суддю, і засудив его всего на 2-літнє усуненн від богослуженн. Та все таки згадки Бекета про его світське урядованн відібрали мабуть у него певність у справедливости претензій духовенства, бо деколи він заявляв готовість піддати ся домзганнм короля.

З боку короля поставлене було єпископам питання в дуже неозначеній формі: чи згоджують ся вони підчпняти ся добрим старим обичаям? На се більша часть єпископів відповідала ні се ні те, що, мовляв, вони згоджують ся хоронити старі обичаї, але з захованнм прав їх стану і церкви (*salvo ordine suo et jure ecclesiae*). В королівськнм питанню крпало ся по частн також бажанн, щоб ті „добрі старі обичаї“ значили обичаї саксонських часів, коли то й духовенство судило ся на спільних судах, але суди ті були земськими збора-

ми, на котрих були присутні і духовні, що мали участь також в судах над світськими. Генер корона встановивши суди зовсім залежні від неї, хотіла очевидно чогось нового і по формі і по суті. Бекет мусів се розуміти ліпше, ніж хто небудь другий і як бувший королівський правник мусів у глибокі душі признавати заданя короля справедливими, бодай по часті. От тих то він обіцяв королеви підчинити ся старим обичаям без усяких застережень.

Та зараз по тім в Бекеті знов пробудив ся клерикал, котрий говорив: „не подоба світським судити духовних“ — і почав просити папу, щоби звільнив его від обіцянки даної королеви. Тимчасом королівські правники виpracювали проєкт із 16 постанов (Constitutions), котрі й предложено в р. 1164 зійядови магнатів світських і духовних у Кларендоні, через що вони й називають ся Кларендонськими постановами. Постанови ті здорово ограничували упрініційоване положенє духовних. Перший пункт віддавав рішенє спорних питань о підсудности духовних — прямо королівському суду. Третій пункт обов'язував духовних ставати перед судом королівським, котрий уже сам, в разі коли найде се потрібним, передасть їх суду церковному, а коли духовний буде обвинувачений або сам признає ся до поповненого злочинства, то церков не повинна давати ему захисту. Сьма постанова позбавлявала духовних права кидати клятву церковну на королівського вассала без попереднього розсліду справи королею або его намістником. Четверта постанова стіснявала безпосередні зносини духовних з папою забороняючи кому б там не було виїжджати з Англії без дозволу короля. Осьма постанова заборонявала перепесенє апелляції дальше по за архієпископа, т. є. до папи, без дозволу короля. Дванадцята постанова приписувала, що в часі ваканції архієпископства, єпископства і аббатства доходи з них ідуть для короля аж до нового вибору, котрий доконує ся в королівській каплиці і за згодою короля; вибраний повинен присягти королеви на вірність за всі світські корпсті сполучені з его гідністю.

Ті постанови, розумієть ся, були одобрені світськими членами кларендонського збору; духовні також не сміли виступити против них, і Бекет, хоча й заявив, що не досить добре знає старі обичаї, на котрі покликкальсь королівські правники, все таки приложив свою печать до постанов, коли ему предложено їх копію. Аж по скінченю збору архієпископ почав явно висказувати жаль із за своєї уступчивости, повідолив о всіх папу і наложив на себе 40-днєву покуту. Папа осудив

кларендонські постанови і звільнив архієпископа від даного на них призову.

Дальші подробиці сего конфлікту відвели би нас від головного предмету. Пригадаємо тільки, що Бекет, обвинувачений королем між інчим і за провини поповнені ще давніше на канцлерській уряді, втік на континент, потім згодився було поїхати з королен і вернутись до Англії, але зараз же наложив засуд на тих єпископів, котрі своєю уступчивістю супроти короля нарушили права пріаса. коронуючи прінца наслідника і т. і.

Король, що в ту пору пробував у своїх французьких маєтностях, висказав неосторожні слова: „Чи ж ніхто не увільнить мене від того попа?“ Чотири королівські лицарі вирушили до Англії і вбили пріаса в церкві в Кентербері. Се злочинство пошкодило справі кларендонських постанов; король мусів уступити папі і заявити, що дає своїм підданим свободу зносити ся з папою і що він готов скасувати постанови противні свободі церкви, коли вони видані за его панованя.

Але ся уступка короля була тільки тимчасова. Основні точки кларендонських постанов мало по малу війшли в життя і таким робом англійські духовні так само як і світські магнати, як і інші члени держави, були втягнені в рядки загальних законів. Духовним, коли вони хотіли огородити себе від королівського деспотизму, лишалось тільки одно: піднімати питання про спільні права підданих супроти королів, ввести католицький антироялізм в рядки загального земського лібералізму. Сей новий політичний настрій духовенства Англії проявився виразно під панованем короля Джона (1199 — 1216).

При вступленю на престол сего короля знов вибух дінастичний конфлікт: претендентом на престол крім Джона, третього сина Генріха II., був ще Артур, герцог бретанський, хлопчина, син другого сина Генріха II., Готфрида. По смерті брата, короля Річарда, Джон поквапився явити ся в Англії, щоби коронувати ся в Лондоні. Літописець звісний під іменем Матвія Паріса або Парижського оповідає про сю коронацію ось яке: „Коли зібрали ся архієпископи, єпископи, графи і барони і всі другі, що мали бути при коронації, архієпископ-пріас ставши посеред усіх сказав: „Слухайте всі! Знайте, що ніхто не має права наслідувати другому в царстві на іншій основі, як тільки коли він буде вибраний однодушно цілим царством по призываню милости святого духа (nisi ab universitate regni. electus) і то вибраний за свою моральну висність, так як Саул, перший помазаний царь, котрого господь поста-

вив над своїм народом, хоча він не був ані царський син, ані не походив із царського роду, а також як після него Давид син Єссеїв — перший за те, що був хоробрий і спосібний до царської гідности, а другий за те, що був святий і покірний. Таким способом, хто перевисшує всіх у царстві хоробрістю, той має найбільше права на владу і царство. Звісно, коли хтось з роду помершого царя перевисшує всіх, то на его вибір легше і швидше можна згодити ся. Се ми говорили про знаменитого графа Джона, тут присутного, брата небіжчика знаменитого короля нашого Річарда, котрий не лишив прямого наслідника; він мудрий і хоробрий і з безперечного благородного роду, і ми признавши милість св. духа, вибраємо всі его однодушно зарівно на основі его заслуг, як і его царської крові."

Всі знали, що король Джон зовсім не такий хоробрий. Літописець говорить далі, що коли опісля питали архієпископа Губерта, по що він говорив ті слова, той відповів, що він наперед предвидів і якимось відчувався був навчений, що сей самий Джон наробить з часом шкоди царству і короні Англії і причинить їй багато клопоту, так ось для того, щоб він не мав повної свободи поступування, він, архієпископ і сказав, що Джон винен свою корону не наслідству, а вибором.

Порівнюючи слова англійського прелата зі словами папи Григорія VII і з біблійними текстами про Саула і Давида ми можемо ясно побачити, як перемінив англійський прелат папські і біблійні ідеї. Папа остаточно глядить зовсім негативно на світську владу і на царів, біблійні тексти віддають назначувану царів у руки пророків божих, а архієпископ Губерт признає їх вибір усім народом, розуміє ся, при авторитетній співуділі духовенства. В словах англійського архієпископа ми бачимо такий робом, як принципи клерикально-біблійного лібералізму входять складовою частиною в склад лібералізму у земського — і в тім їм велике історичне значіння, а за разом значіння всієї опозиції англійського католицького духовенства королям. В тім формі, в якій ті принципи виражались у біблії і в пап. клерикальні поняття о правах духовних довели тільки до нової відміни деспотізму — духовного, папського; натомісьць приведені в звязок з правами земськими ідеї англійських клерикалів стали ся вихідною точкою всенародної свободи. Се зовсім влясншлося підчас дальшого панування короля Джона.

(Далі буде.)

М. Драгоманов.

Про Румянцівський музей у Москві.

(Далі.)

I. Рукописі і церковні, старопечатні книжки.

Перш, ніж оповідати далі, маю дещо сказати про одну Франкову приїтку до моєї статті. Він пише: „ніякого Краківського Шестоднева словянська бібліографія не знає“. Я, прочитавши це, знов пішов до музею подивитись, і тепер можу завірити м. Франка, що в Руському музеї є не що інше, як іменно Шестоднев 1491 р., з друкарні Швайпольца Фіоля. Ще повніший примірник цього Шестоднева знаходять ся в Петербурській Публичній бібліотеці*). Друга увага — про Почаївську книжку: „Басни талмудовы. отъ самыхъ жидовъ узнанныя“ (1794 р.). У Франка є видання 1784 р. Можу додати, що, по Ундольському, було ще видання 1772 р.

В р. 1876 Музей придбав величезну колекцію рукописів відомого славіста проф. В. І. Григоровича († 19 дек. 1876 р.), що він поназбирав 1844—46 р., подорожуючи по Аѳоні та словянських краях. Найважливіші тут рукописи сербські та болгарські, та є й руські. Заприїтимо: 1) Охридське Осьмикинижје (книжки Мусієві. Ісуса Навина, Судей, Руѳъ та Царства — полууст. в 1-ої пол вини XVI в.; 2) Паремійник болгарського уставного письма XII в., палимпсест; доти не знали списків раніших од XIII в.; 3) Глаголицьке Четвероевангеліє в XI в. с кирилицькими додатками XII—XIII в.; 4) Євангелія-апракос, болг. полууст. XII в., Терновської рецензії; важні тут орнаменти (про їх вплив на староруське скуство писав Буславєв: „Крптяческ. Обозрѣніє“ 1879); 5) Охридський Апостол апракос в XII в., правопись плутана кирилицька і глаголицька; 6) „Сліпченський“ пергаменовий Апостол, болг. полууст. XII в., мальовані заголовні літери зложено з гадючих голов, птахів та перекручених ремінців; 7) Багато збірників XV—XVI в., де є сербські та болг. проповіді, життя святих (прологи) і т. і.; 8) Сербський Законник (Матвія Властара) — полууст. XVI в. (1477); 9) Законник Стефана Душана — полууст. XV в., на бокбічній; 10) Багато цікавих требників в XII в. і далі; 11) Ірмологій на кривових нотах, руського полууст. письма XII—XIII в., знайдений на горіщі Хіландарської трапези; в правописі чергують ся „ч“ і „ц“; 12) Кол-

*) Све є тверджене оперя на дуже совісним і повним бібліографічним досліді І. Каратаєва „Описание славяно-русскихъ книгъ напечатанныхъ кириловскими буквами“ СПетербург 1883, т. I, стор 1—12. Каратаєв знає тільки ось якихъ пять виданъ Фіоля: Осмогласникъ, Часословець, Псалтырь съ Возсѣдованіємъ, Тріодъ постная и Тріодъ цвѣтная. З нихъ Каратаєв бачивъ тільки 4, і то 2 (обі Тріоді) безъ заголовнихъ листів. Про Шестодневъ вінъ нічого не згадує.
І. Ф.

лекція молдавських грамат (словянськ. і рунунськ.) 1392—1622 р.; 13) Збірка апокріфів проти латинян (видано Поповим та Павловим 1875 і 1878); 14) Уривки з „Стефаніта і Іхвілата“ — полуст. XIII—XIV в., найстарший список словянського перекладу цієї збірки; 15) Рунунський хронограф з 1620 р., найстарший між світськими пам'ятниками рунунської словесности (як каже Точелеску). Збірка старопечатних словянських книжок, що теж прийшла по Григоровичеві, містить у собі багато таких, які в бібліографії були діти невідомі; між інчим тут є також новіші львівські видання церковної печати, котрі в Росії становлять бібліографічну рідкість. Між Григоровичевими паперами цікаві: 1) Записки з подорожі по європейській Туреччині 1844—46 рр., де є місця, котрі не увійшли в друковане виданє (характеристика афонських, болгарських і др. церковників; 2) матеріали до словяно-рос. словаря; 3) бібліографічні праці.

1877 р. Музей одержав 70 рукописів з Олонецької семінарії, але южноруських там нема. За те звідти дано чимало южноруських печатних книг кінця XVIII віку. 1878 р. одано до Музею дублетів Ярославського архієрейського дому (переважно з Московської друкарні до 1717 р.) та з Архангельської семінарії, де є Київський часловець 1617 р. — перша книжка Києво-Печерської друкарні. З рукописів та книжок А. Ф. Вельтмана важливі: 1) копії з грецьких рукописів; 2) Мпх. Козачинського: „Філософія Арістотелева, обь истинномъ благородствѣ и о генеалогіи гр. Раузовскихъ“, по руськи, польськи в латинськи. Львів 1745 року. — „Общество любителей древней письменности“ напришлало свої дорожочинні видання (фотолітографії). З других прибутків 1877—1878 р. трагадати рукописи: 1) „Архангельський“ список Євангелії апракос 1092 р., що викликав таку широкую літературу в кінці 70-х років; Довернуа каже, що основа тексту — не кирилівська рецензія, а глаголицька, яка репрезентує ся Ассеманієвою Євангелією; 2) Житіє Нифанта Костанцького і Хведора Студіта, руського уставного письма XII в. на пергамені; 3) Гр. Сковороди: Алфавіт, или Букварь міра — список 1802 р.; 4) Відомости о сборѣ доходовъ съ Малороссіи, представленныя въ Малороссійскую коллегію 1727 г. Між церковнопечатними книжками, що по троху придбано 1878 р., цікавіші: 1) Євангелія, друкована з наказу Угроволоського воеводи Басараба сромонахом Макарієм, мабуть, у Терговищі 1512 р., — це найперша друкована словянська євангелія; Макарій, з роду Черногорень, недавно перед тим був заснував другу по Краківській словянську друкарню в Цетині, де 1494—1495 року видрукував Октоїх і Слідувану Псалтир; 2) Острозька біблія 1581 р.

По смерті А. Н. Попова (1881 р. 30 мая) Музей придбав его бібліотеку рукописів, дорожочинну, бо сістематичну. Цей славновісний російський вчений був великий знавець рукописів та не купував першого ліпшого. Усіх примірників тут-чкв є 185; поміж ними 50 стосують ся до історії та літератури, 100 — до історії церковної, 20 до розколу; більше, ніж третину колекції становлять збірники, всі

цікаві на зміст. Для нас вагу мають: 1) Хронограф писаний коло 1597 р. на Україні, з ознаками української мови (од Александрії до завоювання Константинополя); 2) другий южноруський хронограф XVII в.; 3) Хроніка Мартина Більського, західно-руської скоронписі XVIII в.; 4) „О четырех концах остатнихъ живота людскаго“ южноруський переклад XVII в. з додатком „Писни albo гисторіи о муцѣхъ Господа нашего“; 5) Рожнець духовний, Увѣтець духовний і Слово Стефана Яворскаго о призыванія святыхъ — проти протестантів („Увѣтець“ доти був невідомий у літературі); 6) Збірки житій святих, українська скоронпись XVII в. Між 1879—1881 р. прийшли до Музею рукописи, які були в бібліотеці дуже відомого фальшивника канускриптів А. Сулакадзева (в початку с. в.). Тут є: 1) Збірка казань та моральних оповідань на словянській і білоруській мові, полууст. XVI в.; 2) Реєстр і описи (з цитатами) рукописів літописного змісту, котрі повислано 1778—1791 р. до Петерб. Синоду з усяких церковних та монастирських бібліотек, дуже важний матеріал для бібліографії руських літописів в загалі, а южноруських з особна; 3) Катифора, Житіє Петра Великаго, українська скоронпись XVIII в. 4) Евг. Пассек: О средствахъ для нравственнаго присоединенія западныхъ губерній къ отечеству, писано 1835 р. в Петербурзі, на 340 стор., — має етнографічну вагу; розділ 4-й трактує про „языки и нарѣчія западной Россіи“; 5) Книга Судакъ, скоронпись XVIII в., подорож із України в Крию, в кінці додає багато анекдот та оповідань; 6) Алфавитъ или Букварь міра, Сквородин автограф Од С. А. Іванова дано до Музею рукописну збірку українських народних пісень, найбільше про Запорозців: тут багато ще недрукованих; записано їх 1840—1850 рр., на деяких стоїть зазначка: „Доставлена В. В. Пассекомъ“ (число по каталогу 2766). — Того ж таки року прийшли до рукописної музеєвої бібліотеки власноручні лекції Ө. І. Буслаява та папери А. Ө. Вельтмана; між остатніми є листи О. Бодяньського, П. Рігельмана, І. Срезневського, вірші А. Чужбинського; ще ж тут є чимало Вельтманових праць по славистиці, віде не друкованих. — Од поодиноких осіб поприходили: 1) Словар Намви Беринди, скоронпись XVII в., з одинами проти печатного видання; 2) Лѣтописецъ Дмитрія Ростовскаго, з XVIII в. з додатком на кінці: „Книга Флоресъ дарованіялѣ и злобамъ, переведена зъ Влоского языка на Волоскій або Богданській черезъ Германа Волошина, а потомъ зъ Волоскаго на словенській, року 1592, чрезъ Веніаміна іеромонаха Русина“; це збірка подібна до „Пчели“; на двох остатніх аркушах — приміти, язмови і т. п. — писані українською мовою (ч. 2748).

З церковнопечатних книжок, які Музей здобув між 1879—1882 рр., варто згадати ось які: 1) Акахвісти, канони та часловець із Слїдованої псалтїри, виданої Фр. Скоріною в Вільні 1525 р.; 2) „Псаломниця“ Вильно 1596; 3) „Брашно духовное“ (слїдувана псалтїр) з Кутейнського монастиря 1637 р. (?); 4) Тріодь пісна, Терговище 1649 р.; 5) Служебник, Чернігів 1697 р.; 6) Сказаніе о Юліаніи Ольшанской, Київ 1700 р.; 7) Молитвослов повседневний, Київ 1700 р.; 8) Часловець, Букарешт 1703 р.; 9) Псалтїр, Бузео 1703 р.; 10) Ме-

трика або реєстръ для порядку церкви святой, Львів 1687 р. з друкарні Шухлянського, дуже рідка річ, важна через ті акти, які в ній містяться *); 11) Молитви, з образками святих, Рим 1651 р.; 12) Выхладъ о церкви, Київ 1668 р.; 13) Понтифікаль, си есть служебникъ святигельскій, содержащій въ себѣ по чину восточной церкви литургію, Супрасль 1716 р.; 14) Слово о святохъ между западною и восточною церквою единеніи еписк. Мих. Ман. Олшавскаго, Почаїв 1769 р.; (по словянськи і латинськи).

Між 1883—85 рр. інтересніші рукописні придбання ось які: а) Китайська бібліотека К. А. Скачкова, де знаходиться безліч цікавих (рукописних) праць що до Китаю і переклади з китайської мови на російській всяких важних творів; все те лежить собі в рукописах, віде не друкують ся, дарма, що деякі з переложених творів ще не переложено на жадну європейську мову. (Така доля орієнталістики в Росції!) б) Бібліотека аложена на пам'ять про А. Вікторова (146 NN). Тут між инчим, є: 1) листи до Вікторова од О. Бодяньського, Я. Головацького, Е. Голубинського, П. Лавровського, І. Срезневського і др.; 2) багато каталогів різних рукописних бібліотек у Росції; 3) Лекції читані в Києво-Могилянській Академії по риториці, діалектиці, шітці, франц мові і т. і., записав (по лат., українськи, польськи) студент Петро Дольберг (Dohlberch або Dahlberg) 1739—1746 р., на кінці додано українські „вірші“; на л. 88-я знаходяться дві перші і початок третьої сатири Кантеміра, в першій редакції (по українськи!), каталогове число рукопису ч. 2851; 4) Два українські літописці: а) Літописецъ Малайя Росції, з дрібними одиначами проти видання Туманського, б) другий, 1340—1734 р. (порівн. „Чт общ. Н. и Др.“ 1846). — Ще ж 1883 р. Музей здобув українську рукопись XVIII в.; „Журналь о происхожденіи. отправленныхъ въ 1745 г. отъ всей малороссійской націи для прошенія о бытіи въ Малой Росції... гетману и о прочіихъ малороссійскихъ нуждахъ депутатовъ и о прочевъ слѣдующемъ дѣйствіи“; частину, тай то невеличку, цього журналу надруковано в „Основі“ 1862 р. (ч. 2989 по муз. кат.)

Як я вже казав передше, я оглядаю тільки ті речі, котрі так-сяк можуть стосувати ся до України. Багато дуже цікавих документів, зовсім далеких од України, я мусю пропущати, хіба що вони аж надто цікаві. Саме отака — колосальна колекція Гареліна: 2900 історично-юрідичних паперів і актів XVII в. офіціальних і приватних, що торкають ся Суздальщини. Гарелін подарував єї Музеєві між 1886 і 1888 рр. Тоді ж таки в Музеї явили ся ось які рукописи: 1) Гер. Смотрицького: О новомъ римскомъ календарѣ — переписано з друкованого Острозького видання 1587 р.**); 2) Ірмолой на лівійних нотах, укра-

*) Мій опис і розбір сеї книжки гл. Киевская Старина 1891 N. 6-7. I. ☉

***) Оригінал був на Політехнічній виставці в Москві 1872 р. Варто зазначити, що в Каратаєва (N. 110) не ма опису цієї книжки, а є тільки невелика увага; він є зробив по Добровському, а в того знав був під рукою неповний примірник Усю книжечку передрукував проф. Голубев в „Архіви Югозап. Рос.“ ч. I. т. VII.

інська скоропись XVIII в.; 3) Листи до Е. Ф. Борша од усяких вчених, між іншими од Драгоманова; 4) Автографи Шевченкові — „Дунка“ (12 мая 1846) і „Летів ворог“ (20 мая 1857)

1889—1890-й рік був для Музея багатий на збірники апокріфічні і аскетичні (багато з них уже напечатано в Костомарова, Шпіліна, Тихонравова і др.) та на важні документи великоруські. 1891-го р. між паперами славіста В. Григоровича ми зустрічаємо листи од А. А. Гатцука (шість листів 1862—64 рр.). Ів. Бецький прислав до Музея автограф Евг. Гребінки і всі оригінали віршів друкованих у „Молоднку“. Із старопечатних книжок, що прийшли 1889—91 р., для нас важливіші: 1) Требник друкований у Милешівському монастирі 1546 р. коштом ігумена Данила, заходом діаконів Демьяна та Мілана, дуже рідка річ; 2) Корректорний примірник твору І. Галатовського, під заг.: „Мессія правдивий“ (Київ 1669; цікаво, що тут є багацько переправок у вихові на московський лад, зроблених ніби рукою Лазаря Барановича.

Які рукописи та церковнопечатні книжки придбав Руяницький музей 1892—94 р., я не знаю докладно, то й не пишу нічого.

Згадував я пишучи сей начерк тільки про ті пам'ятники, які для нас цікавіші. А вже ж найголовніша сила музеєвої бібліотеки — саме пам'ятники російські (північно-руські) та словянські неруські. Більше ніж це в Музеєві знаходилося в 1892 р. 5000 рукописів словянських, 1000 несловянських. 10000 актів*), 3000 церковнопечатних книжок (без дублетів). Не диво, що Руяницький музей придбав собі славу у славістів російських таї закордонних. Вважаю небез'ятересним подати статистичні відомости про те, в якій мірі користувалась публіка рукописним та церковнопечатним одділом.

Од мая 1862 р. до 1 янв. 1864 р. публіка брала читати (в будові самого Музею) 750 рукописів і церковнопечатних книжок**). Загад тієї публіки — професори й студенти університету, сторонні вчені та старообрядці (купці і селяне).

1864 року — 800 рукописів, 120 книг Між публікою вже ми бачимо багато наярів.

1867—69 року — 2000 рукописів і книжок. Публіки було над 100 чоловіка; деякі приходили в бібліотеку що дня. Контингент: учені, студенти, попи, старообрядці (з Москви і замісцеві), жінки.

1870—72 року публіки поменшало: приходило 70 чоловіка, брали читати 1700 рукоп. і книг. Торік було одвідників більше, бо їх притягала свіжа бібліотека Ундольського та Піскарьова.

1873—75 року цифрових дат не подано. Приїздили до Музею також численні вчені з других російських міст, а декільки з заграниці.

1876—78 року взято 1550 рукописів, 250 книжок.

1879—1882 р. вчашали до Музею (я розумію: до рукописної та церковнопеч. бібл.) 400 чол., брали 3000 рук., 600 старопеч. книжок. Старообрядці приїждять навіть із Сибіру та з Донщини.

*) Що до актів, листів, автографів і т. і., то тут не можна дати собі ради, бо часто ціла збірка паперів іде за одмо числом.

***) Я подаю круглі цифри, а в дійсности вони трошки вищі.

1883—85 р. 200 осіб заходили 2000 разів, брали 3500 рукописів, актів та церк. кн. Про живоцтво в „Отчетъ“ неха згадки; невісно, чи заходили вони, як досі.

1886—88 р. вчашало 200 осіб, брали 1500 рук., 243 кн. Професорів унів. було 31.

1889—91 р. 150 осіб, 2000 приходів; брали ся 1200 рукоп. і кн. та нечисленну силу історіко-юридичних актів і автографів.

III. Бібліотека.

Як я вже згадував у III. кн. „Житя і Слова“, бібліотека Рух. музея збогачуєть ся найбільше не за гроші, а дурно. Перш усього є такий закон, щоб один прихрник кожної друкованої в Росії книжки заславсь до Музею; тим-то в музейній бібліотеці є всі російські видання (між інчи — українські), які вже поставали бібліографічною рідкістю. Далі встановив ся дуже гарний звичай, що частві бібліофіли, зібравши собі гарну бібліотеку кожен по своїй спеціальности, жертвують сі до Музея, бо аняють, що там їх улюблені книжки не попропадають, а будуть у пошані. Нарешті має Музей на цю мету і свої гроші, хоч і не надто великі: дві-три тисячі карбованців на рік. Гроші йдуть переважно на те, щоб купувати найновіші солідні наукові видання європейські. Про те, що бібліотека складаєть ся з книжок геть на всіх мовах і всякого змісту, неха чого й додавати.

Читати книжки в цій бібліотечі має право всякий, хто схоче, і вже ж не за гроші. Тільки ж простий народ сюди рідко захожає, бо йому вигідніш ходити до читальні Тургеневської або до читальні ім. Островського, де він. тож само без плати. швидче доптаєть ся книжок собі до смаку. А в Рух. бібліотечі найбільше відко студентів (47,6%) шкільної молодіжі (13%), людей вільних професій (15,1%), професорів (6,8%). Ось, напр., цифрові відомости за август-декабр 1891 р. (111 днів): всього заходило 2017 різних осіб (живоцтва 138), між ними студентів і школярів 1212, людей вільних професій 305, професорів 136, усіх заходжень 22123 (пересічно 200 на день) Найбільше читають ся періодичні видання, далі правничі книжки, далі історичні, далі природничі, далі філософські, другі менче. Цікаво, що на 16278 замовлень було тільки 549 на книжки чужомовні.

Зрештою треба додати, що оці відомости не можуть бути точними: вони прикладають ся тільки до тієї публіки, котра займаєть ся в читальній салі. А ще ж чимало є людей „ізраиних“, місцевих учених, що не потребують заходити до салі, а йдуть просто до бібліотеки, де їм бібліотекарі добре знайомі, тай беруть собі читати тах книжки не записуючись. Очевидне діло, що вони саме й читають книжки писані чужими мовами.

(Далі буде.)

Москва, 28 мая 1894 р:

А. Кримський.

До історії галицько-руського селянства.

IV. Про панщину в селі коло Старого міста *).

Ц. к. староство в Старім місті вислало до одного з парохіальних урядів в повіті урядові друки і вложило їх в аркуш протоколу списаного на жалобу підданих, що дізнавали кривди від дідича і его служби. По лівій руці списані жалоби підданих, трохи нижше по правій руці виясненя нана або офіціялістів, а під тия всім прописано через цілий піваркуш: *Anmerkung*. Аркуш виязли з середини; нема початку, кінця і в середині був ще одня аркуш. Жалоби означені числами, точка за точкою. Кінчить ся на аркуши точка 11, потому слідуєть 12, 13 і початок 14; на другім піваркуши не ціла точка 23, відтак 24, 25 і початок 26.

З якого села люде жалували ся, годі дійти з тої часті жалоби. Є в тексті споминка про село Сушицю жалу, що дежить тепер за Старим містом між горами по правій руці Дністра. Села, що розложили ся при головній дорозі до Турки, були камеральні. В напрямі до Самбора були села папські, як Созань, Сприня, Звір і єпископські, як Страшевичі і Воля Коблянська. Отжеж жалували ся люде мабуть до циркулярної власті в Самборі з котрогось панського села. Про час споминає ся в жалобі.

Ціла ся приключка показує ясно, як нераз легкокомисно затрачують по урядах старі письма, що могли би служити до виясненя вашої мнливості. Хто знає, чи другі аркуші з того протоколу цілком не знищені? Висші власті могли би видати наказ до своїх підвладних, щоб переглянули старі письма і зберегли їх від заглади, або можна би вислати по урядах знавців і поручити їх все переглянути.

Слідує відпис точок жалоби:

... kilka razy, a widząc go nieposłusznego uderzyłem go raz harpanikiem.

Anmerkung. Der Senko Karczmaryk bestättiget die Aussage des Klägers mit dem beysatze dass Er die Zahl der Streichen nicht weiss.

12. Mnie Iwana Kowalika y Ilka Chirczaka ukarał p. Ekonom Kulczycki po 3 kiie za to ze młocąc rozwiązałiśmy Snopy.

Powtore ukarał mnie Iwana Kowalika trzema kiiami zem się trochę na Panszczyznę opoznił
Potrzecie dał mi trzy kiie zem z Zmrokiem na wartę nocną wyszedł.

Potym będąc na warcie koło Wołow Panskich ze Woły w Małey

*.) Частина I—III гл. „Житє і Слово“ I, 66—74.

Suszycy jednemu Poddanemu Szkodę zrobili. musiałem razem z Senkiem Karczmariem i Iwanem Kibą 10 złt za Szkodę na Rozkaz Ekonomą zapłacić. Iwan Kowalik (⊕), Ilko Chirczak (⊕), Seńko Karczmariy (⊕), Iwan Kiba (⊕).

Explykacya Ekonomą Jana Kulczyckiego.

1-o Ukaralem ich po trzy kiiie za to, ze zle wymlocili zboze ze Snopow, y ia postrzeglszy Ziarno kazałem przemlacać.

2-o Ukaralem Iwana Kowalika za to ze późno na Panszczyznę wyszedł trzema kiiami za poprzedzającym Dekretem iako Prothokol ktory tu okazuje swiadczy.

3-tio Ukaralem go za to ze o dziesiątej Godzinie do Dworu na Wartę nocną przyszedł.

Szkodę zrobioną kazałem mu z Dyspozycyi Pana Gwozdeckiego zapłacić, dla tego iz oni pilnując Woły dopuścili ich w Szkodę w Ogrodzie Ludzi Małej Suszycy.

Anmerkung Die erste bestraffung betreffend saget der Stefan Wolański dass Sie wirklich die Frucht sehr schlecht und nachlässig ausgedroschen haben; die zweite Bestrafung bestattiget sich aus dem Prothocollo

13. Ia Michał Cap oddałem owies Osypowy y ze zle był wyczyniony. kazał mi go Pan Gwozdecki wyczyniać, ia wyczyniwszy oddałem, y upominałem się o Grabież którą mi wzięto za nieoddanie owsa. na to pan Gwozdecki kazał mi dać pięć Plag, które mi Ekonom Kulczycki dał. Michał Cap (⊕)

Explykacya Officyalisty Dominikalnego Gwozdeckiego.

Ia go kazałem ukarać za to, iz upominając się o Grabież zuchwale gadał, y ia kara jest zapisana w Prothokole.

Anmerkung. Der Orts Richter bestattiget die Aussage des Klagers mit dem beysatze. dass der Kläger keine Unanständigkeit sagte und Er Orts Richter das Prothocoll bloss auf befehl des Gwozdecki schon nach der bestraffung unterschreiben musste.

14 Mnie Wania Mielnika 10 Plagami. Stasia....

Слідуче другий піваркун.... kazał Pan w Roku 1800z Gruntu y Pomieszkania na inny Grunt y pomieszkanie przeniesć. Mikołaj Kiba (⊕) Stefan Konopelka (⊕). Слідуюче вяснене зложив такой сам пан: Oni mieli swoje Grunta w Obszarze Dominikalnym, zatym ia im inne grunta na Miejsce tamtych dałem, Chałupy ich własną Panszczyzną na ten nowy Grunt przewiesć y moim Kosztem postawić kazałem, darowałem im całoroczną Panszczyznę, Osypu po pultora Korca Czynszyku każdemu po 3 złt gr. 3, y przedzenie Motkow, zatym za przeniesienie ich nadgrodeni są dostatecznie, iednakowoz ia im ieszcze ofiaruję dać po dwa Korce Owsa, Mikołajowi Kibie zaś na zagnoienie Pola daie ieszcze 9 złt. y 20 Okłotow, a tak spodziewam się ze Krzywdy nie mają.

Anmerkung. Die Kläger nach erhaltener dieser befriedigung stehen von ihrer Klage ab, und gestehen dass ihre Häuser auf Unkosten des Dominii überführet, aufgestellt, und ihnen die gantzjährige Roboth und Gaben entlassen waren.

24. Ia Mikołay Kiba dalem w Roku 1800 dwadziescia Kur, Stefan zaś Konopelka 6 kur Państwu za Pastwisko, y ia Kiba zapłaciłem exekutnego od kur 1 złt 18 gr. Mikołay Kiba (⊕) Stefan Konopelka (⊕)

Cała Gromada nawieta Pastwisko dla Bydła Jałowego, y obiecali dać kury On tedy razem z innemi dał kury obiecane, po Kurce iedney od Sztuki. Exekutne zaś zapłacił za to iz Kury w czasie nie chciał oddać.

Anmerkung Das Orts Gericht und Gemeind-deputirte gestehen dass Sie vom Dominio die Hutweyde im Jahr 1800 für ihr Melkvieh aufgenommen. und von jedem Stück Vieh eine Henne versprochen haben

25. Ia Hryc Hnatkow gdym się upominał o wypisanie dwoch Dni Panszczyzny za kule ktore w Roku 1800 przez dwa Dni wozilem, nietylko, ze mi ich Pan Gwozdecki nie dał, ale mi ieszcze cztery Plagi dał. Hryc Hnatkow (⊕).

Explykacya Offycyalisty Dominikalnego Gwozdeckiego.

On za to wziął Plagi ze się upominał o Panszczyznę ktora mu była wypisana.

Anmerkung. Der Dmytro Stefanik auf welchen die Partheyen sich beruffen bestattiget die Aussage des Klägers, die Roboth aber liess Ihm der Grundherr sogleich abschreiben.

26. Teraz Rok iest iak ia poszedłem do Rubieszowa 30 Mil ztąd w moim Interesie zostawiwszy Zonę na Gruncie, bawilem się w tey drodze 18 Tygodni, Państwo zaś moje Zonę z Gruntu y Chałupy zrzucilo, a innego Gospo.

Михайло Зубрицький.

V. Інтердікт в селі Кунині.

Справа, про котру говорить поданий далі документ, доторкає ся одним кінцем загальних історичних фактів. Як звісно, 5 октября 1763 р. умер польський король Август III. в Дрездені. В часі безкоролівства завязали ся в Польщі дві конфедерації: в Бересті литовськія і в Галічі, в цілі ніби пильнования внутрішнього супкою і ладу в Польщі, а на ділі для того, щоби переперти кожда свого кандідата на польський престол. Тимчасом в марті 1764 р. король пруський заключив в Россію умову, в котрій ніби то обіцяно боронити цілости Польщі і не допустити, щоб престол польський переходив по наслідству, чого тоді дуже бояла ся польська шляхта як ущербу в єї праві вибирания короля. На ділі, як бачимо, метою тої умови було удержавє Польщі в стані слабости і неладу. Не чекаючи на вибір короля війська російські вій-

шли до Польщі, щоб порозбивати шляхетські конфедерації, котрі би могли противити ся тому кандидатови на престол, котрого хотіла на ніх бачити російська цариця Катерина II.

Згадана вже нами конфедерація галицька стояла під булавою маршалка Потоцького, старости Любачівського. До неї пристали ще два Потоцькі, староста сьвятинський і староста блонський. Головний збірний містек конфедерації був Станіславів, котрого людність певно немало мусіла терпіти від сваволі гордих панів і їх жовнірів та добровольців-товаришів. Аж ось д. 7 августа, в четвер військо російське, зайшовши від Каменця Под. вдарило на Станіславів, обступило єго і почало бомбардувати Упала фронтова вежа єзуїтського костела (нині руської єпископської церкви), розбита кількома кулями. Конфедерати боронили ся довгий час, та в кінці не могли остоятись переході: Росіяне здобули місто, забрали все, що найшли в міських складах і магазинах, а на місто наложили контрибуцію. Військо конфедератське мусіло зложити оружє, а начальників, усіх трьох Потоцьких, взято до неволі і держано під арештом у Станіславі, аж поки д. 26 сент. не випущено їх „на пароль“, т. є за словом чести, що не будуть виступати против Росії. Росіяне господарювали в Станіславі аж до 5. окт., по чім вирушили до Львова, а відси до Варшави.

О. кан. Петрушевич, із котрого „Сводної літописі“ беремо се оповіданє, вписанє з метрики хрещеня львівської лат. катедрі, наводить із своєї рукописної збірки інтересну руську сучасну віршу про сю пригоду; подаємо тут сю віршу розложєну на стіхи і поправлену після наших кон'єктур (вопи взяті в скобки). Вона має заголовок:

Піснь свѣцка о Ляхахъ въ Москаляхъ.

Гей чи чував хто о Ляховскої [славі],
Котрої (у Петр. въ котромохъ) достали в місті Станіславі?
Як почали були місто рабувати,
Перед Москалями мусіли втікати.

Як в кошаху вівці, так їх запудили,
А в Станіславі юж їх осочили;
Москалі із-жарту почали стріляти,
А Ляхи зо страху почали вшпрати.

Ударили з гармат, аж баня упала
З певного костела, — там ментрога *) стала:
Виходят Ляхи, аби не пустити, —
Москалів од міста не могли одбити.

Леч не доказали, бо не годні [того],
Москалів одбити, хоць їх не много:

*) Тривога, замішання.

Дали собі палор (пароль) на середу рано,
А других Москальом в той час знати дано,

Аби на осю *) ноц ішли на ратунок.
В той час унав на них (Ляхів) великий фрасунок!
(Ден каже: Биймо! Десять: Утікаймо!
А сто каже: Всі ся Москальом піддаймо!

Били ся од раня, аж [мали] до воли,
А в вечер zostали в Москалів в неволі.
Любилисте, Ляхи, йісти курпий, гусий много,
Сидіт же в неволі, не йіжте нічого!

Так Москалі вміют Ляхів частувати,
Аби ся зарекли більше рабувати:
Дают мало йісти, а ще меньше пити,
Щоби ся зарекли більше бунтів не чинити. **)

Йдучи зі Львова до Варшави „Москалі“ переходили також через село Кунни жовківського пов. і наробили там чимало тривоги. Селяне мусіли їм давати живність, і хоча „Москалі“ за всі провіанти платили готовими гривами, проте люде мабуть чимало терпіли невгоди і збитків від розпустного вояцтва, коли всі однодушно сльубували: коли бог як найшвидше увільнив їх від слх непрошених опікунів, то вони всі оті гроші, зароблені від Москалів за провіанти, офірують на церков. Так воно й стало ся: Москалі пішли, а люде знесли зароблені від них гроші, 418 злп. і зложили їх до каси церковної. Та графли ся якісь чотирі еретики: Іван Тимонджара, Іван Костяка, Степан Шкурган і Андрух Борейко, котрі виступили з думкою, що властиво церков не утерпіла нічого від Москалів, але утерпіла грозада і що слід хоч часть тих грошей повернути на громадські потреби. Провізори церковні були іншої думки, та за еретиками мусіла стояти й часть грозади, коли вони таки поставили на своїм і „майже силою“ відобрали з тих грошей 70 злп. на громадські потреби.

Здаєть ся, що партія провізорів і церковників запротестувала против сего, бо отсе д. 21 февр. 1766 р. зійхав до Кунни декан о. Гр. Березніцкій на ревізію каси церковної. Який був наслідок тої ревізії, розкаже найліпше слідуюча его власноручна записка, котру я недавно найшов між виривками старої метрики на одній картці, видертій мабуть із якоїсь більшої цілости. Ось що писав тодішнім урядовим польсько-латинським стилем о. декан Березніцкій:

„Na dniu 21 Febr. vs. 1766 zastałem kassy cerkiewney u acci-

*) У Петр. „на всю“.

**) А. С. Петрушевничъ, Сводная галицко-русская летопись съ 1700 до конца Августа 1772 года. Часть I. Львовъ 1887, стор. 246—247.

densu iey złp. 304 gr. 15, oprócz dawniejszych w teyże kassie znajdujących się tak w schowaniu przed inkursją będących, iako też y za prowiant od Moskalów wziętych złp. 418 y na cerkiew od gromady ofiarowanych unanimiter, z których pokazali expens na różne potrzeby cerkiewne, osobliwie na sukienkie św. Mikołaja na złp. 309 gr. 10, do których weszła y z roku 1765 residuitas na złp. 91 gr. 12 wynosząca. Że zaś te złp. 418 za prowiant od Moskalów wziętych ut supra gwałtem prawie od prowizorów cerkiewnych iakowym si praetextem, niby na potrzeby gromadzkie, wymogli Iwan Tymondżara, Iwan Kostiaka, Stefan Szkurhan, Andruch Boreyko (?) talerów bitych seu alias złp. 70 z kasy cerkiewney. więc ieżli to, co raz ofiarowano Bogu y nie mające się odbierać ieżli tych złp. 70 wspomnieni parafianie do kasy cerkiewney za niedziel siedm nie oddadzą, mają być oddaleni od obrządków wszystkich cerkiewnych. excepto casu necessitatis quoad salutem aeternam, servata tamen iustitia restitutionis a successoribus."

Як у Гавлічкової поезії „Krest svateho Vladimira" царь „gvüli nestraпности" однаковою смертю карає непокірного бога Перуна і газетяря „preto že se bohu rühal a psal proti viie", так і декан Березницький однаково з еретиками і грабівниками церковного добра покарав також „земного" або „бабського бога", т. є. ворожбита. Ось що читаємо далі в его записці: „Teуže karze oddalenia od cerkwi, praecipue od paschalney spowiedzi ma podlegać Jan Chytreyka, mielnik kuniński, de quo ex publica fama constat, že się iakowym si worožbitwem bawi, czyli bardziey matactwem, odwodząc prostych ludzi od fiduciaeu seu nadziei w Bogu, poki z teу się przed kim należy nie wyexplikować y kary duchowney mającey się onemu naznaczyć nie odprawi. Tak disponuję pod osobliwszą W-go X. Parocha animadversją. X. G. Bereznicki dec.

Справа з 70 алп. забраними з каси перковної проволокла ся по-мно такого острого наказу. В два роки пізнійше вона стояла на тім самім місці і о. декан уважав відповідним выступити ще острійше. „Sub die 13 Jan. vs. 1768" писав він на тій самій картці ось що: „Ponieważ według tak dwaroczney dispozycyj dotychczas wyų wyrażeni parafianie tuteysi z swoimi adhaerentami wziętych złp. 70 z kasy cerkiewney na swoje gromadzkie potrzebę tych pieniędzy nie oddali y oddać nie chcą. przeto onych podaię w Interdikt osobisty dopoty, poki oni pomiarkowawszy się sami między sobą, kto z nich y na co te pieniądze expen-ował, wspomnianych złp. 70 do kasy nie oddadzą. Miał by ich zaś W. X. Paroch mieysca przypuszczać do obrzędów cerkiewnych z faworu iakiego ku nim. ma altero tanto zapłacić in rem Ecclesiae sub poena suspensionis ipso facto incurrendae; kanonne interim napomnienie troiakie przed ludem na nabożeństwo zgromadzonym o zapłaceniu dać im ma, zatem s. alias ut prius dispositum. X. G. B. D."

Який був кінець сеї справи, не можело дочитати ся. На картці, з котрої ми виписали повисші записки, находить ся третя записка о.

декана, зложена всего з двох рядків. Та на жаль папір тут від вохкості троха зігнів і обснав ся, чорнило поблідло, так що всі записки годі відчитати. Ми прочитали тільки ось що: „Die 16 Febr. 1769 Evitando supra explicatum rigorem, ponieważ ad rationem, (двох слів не прочитано) WX. Paroch upewnia, że satisfiet dispositioni, cassat..... (далі кілька слів пропало). З сеї записки можемо догадувати ся, що ще і в р. 1769 узяті в каси церковної гроші не були звернені, що згадані люде а може й їх прихильники находили ся під інтердиктом і що декан в кінці мусів таки уступити, вдовольнивши ся обіцякою місцевого пароха, що такі постарася ся стягнути ті гроші. З гори можна би сказати, що коли се ему не удало ся зробити доси, то на далі слаба була надія. Скріплює сеї догад і слідуєча записка о. декана Березницького, що находить ся на тій самій картці на обороті, остатній документ его урядованя в Кувині: „Die 24 Febr. vs. 1770 podczas wizytacyi znalazłem w kasie cerkiewney tego mieysca: monetę nową złp. 24 gr. 7 $\frac{1}{4}$, główkami (?) z dodatkiem pag. 2 złp. 14, szostaczkami małemi złp. 2 gr. 4, tynf braclawski — gr. 10, rublów 12 czyni złp 84, pół rubla starego — złp. 3 gr. 15, rubl nowy — złp. 6, czerw. złotych 5 — złp. 90, szelągami złotymi złp. 22 gr. 21, efficit wszystkiego złp. 246 gr. 27 $\frac{1}{2}$, a reszta na długach według konnotatki w księdze rejestrowej złp. 236 gr 20, których ieżli zaniedbaią parochianie do kassy oddać, mają spodziewać się Interdiktui mieysca... X. G. B. D.“ Здасть ся, що в тій сумі 236 злп. 20 гр., що були на доваї у селян, находили ся і ті 70 злп., за котрі деякі громадяне пару літ вбули під інтердиктом. Та здасть ся також, що ся остатня грозьба о. декана не мала дальших наслідків. Прийшли зміни політичні, а д. 20 янв. 1773 р. новий декан візитуєчи церков кувинську застав „усе в порядку“, а про гроші на позичках у громадян нічого й не згадує.

Ів. Франко.

Будда і Буддизм.

Обрис Леона Фера.

III. Буддизм.

2. Буддиська доктрина.

(4 правди: вандрівка душ і карма, візвічення і нірвана; невідомість — перша причина; 12 сумжних правд; дорога; боді і его три ступні; три низші ступні досконалости. Люде шановні і поспільство. Пять розрядів істот; висшість чоловіка; людське „я“. Кальпи, т. е. періоди світа: початок і кінець усього, порожнення і нірвана. Майя т. е. привид. Ріжні питання: я і не-я, будди і бодісатви, дьяні-будди і дьяні-бодісатви, аді-будда, буддійський атеїзм і політеїзм, надприродні сили, чудеса; мантри і дарані; закінчення.)

Можна сказати, що вся буддиська доктрина немов висить на теорії чотирьох правд, що була основою науки Сакіямуні. Сі чотири правди, се 1) істнованє терпіння (дукга), 2) істнованє причини терпіння (самудайя), можливість звівчення тої причини (ніродга) 4) дорога, що веде до єї звівчення (марга). „Дорога“ що веде до „звівчення“ „причини“ „терпіння“ — ось вах і весь буддизм. В тіх реченю, в тих чотирех словах „терпінє“, „причина“, „звівченє“, „дорога“, містить ся або до него відносить ся більше або менше безпосередно вся суть буддійської науки. Стрібуймо ж вияснити значіне тих чотирьох слів і їх взаїмні відносини.

Вихідною точкою, або коли хочете основою, субстратом усеї системи є принцип вандрівки душ, принцип істновань слідуючих одно за за одним. Сей принцип у Індії є припятій без запереченя як факт певний, безсумнівний, як догма, котра не потребує доказів ані пояснень; в неї вірять усі Індійці, брахманці так само як і буддисти, хоча здаєсь, що буддисти перші поклали на неї головний натиск, вивершили єї і пояснили множеством примірів, більше ніж се було роблено в давніших часах. Після сего віруваня все на світі родить ся на те, щоб ужертти, а вмирає на те, щоб онять відродитись; та сажа істота родить ся і вмирає безконечне число разів. Сей неастанний круговорот із істнованя до істнованя називає ся по санскритськи самсара, а ті чергові істнованя, ті вродженя і смерти сплітають ся одні з одними в спосіб докладно означений; ріжнородні і змінівні пригоди сего неастанно відновлюваного житя, се або кара або надгорода за давніші вчянки, або зарід і причина того, що має стати ся в будущні. Сей фаталізм, що панує над усяким істнованєм, називають буддисти „карма“ (дійство). Треба знати,

що слово „карма“ значить так само а то й геть частіше наслідки якогось вчинку, які сам вчинок. Остаточню коли воно може означати і дуже часто справді означає певний спеціальний вчинок або цілий ряд учинків і їх наслідків певного спеціального особника, то можна розуміти его ще загальніше і означити ним усі вчинки в цілїм рядї чергових істновань того особника. Та на тім не досить: буддісти розрізняють карму індивідуальну і карму всесвітню; ся друга значить те саме, що й самсара, т. є. той рух загальної вандрівки душ, котрий обходить всі істнованя. Отся фатальність, ся конечність родитись і вмирати, переходити без кінця через усі ненастанно відновлювані зла бутя, се й є оте „терпінє“, дуга буддістів, перша правда їх світогляду, котра остаточно є тільки іншим виразом на ту саму річ, що й самсара (вандрівка) і карма (діяство або фатальність).

Коли се так, то щож повинен робити мудрець? Проста річ. повинен покласти кінець тій фатальности, спинити сю вандрівку. Коли здужаємо звіечити карму, то тин самин зупинимо рух вандрівки душ, будемо вільні від конечности родитись і вмирати і від усіх тих бід, що супроводять ті дві події і переплітають ся поміж ними Сей кінець істновань, а властиво можна сказати істнованя, називають буддісти нирваною, абсолютним спокоєм, безграничним спочивком. Як бачимо, ся нирвана є те ж саме, що третя правда буддійська — звіеченє (ніродга) а що найменше є сі безпосереднім і певним наслідком: „звіечити терпінє“ значить увійти в нирвану.

Але як же дійти до того звіеченя? як воно доконує ся? і поперед усього що таке треба звіечити? — Вродженє і все що за ним слїдує. Але чи ж можна прямо звіечити вродженє? Се ні, але наука чотирьох правд говорить, що вродженє (або терпінє, одною з форм котрого є вродженє) має свою причину, а щоб звіечити обяв, треба почати зі звіеченя причини. А яка ж є причина терпіня? Наука чотирьох правд не каже сего виразно, а тільки твердить, що така причина є. Ближше пояснює сі спеціальна, помічна теорія, що називає ся причину „невідомістю“ (авідія), від котрою треба розуміти повне і абсолютне незнанє умовни істнованя. Але ся „невідомість“ не єсть безпосередньою причиною вродженя; вона є тільки першою причиною; між сею першою причиною а вродженєм находить ся ще 9 причин посередніх, котрі враз зі старістю, хворобою, смертю і всіми бідами впливаючими безпосередно з уродженя творять круг дванадцяти причин і наслідків, зчеплених, сполучених одні з одними як огнива ланцюга.

Ось ряд тих 12-ти термінів: 1. невідомість, 2. уява (або складники, самсара, одно з найзагадковіших виражін буддійської термінології), 3. розріженє або свідомість, 4. назва і форма, 5. шість зміслів, 6. дотик, 7. чутє, 8. жадоба, т. є. нагла і могоуча страсть, наклїн до роскоші, 9. прихильність, 10. істнованє, 11. вродженє, 12. старість, смерть і т. д. За далеко б нас завело, як би ми хотіли розбирати і вьяснювати кождий з тих термінів з усіми его розгалуженнями. Пригадаємо тільки, що всі вони вяжуть ся одні з одними: невідомість плодить уяву, уява розріженє і т. д., або з другого кінця: старість і

смерть є наслідком існування і т. д. Сей знаменитий ряд термінів, звисний під назвою „12-ти відан“ або „пратіясамутпада“ (вивід фактів канцйхово зчіпнених одні з одними) містить у собі, як бачимо, дві перші правди.

Дванадцятий термін, остатній наслідок, є zarazом найдокладнішим і найхарактернішим виразом першої правди „терпіня“. Перший термін — вихідна точка, первісна причина, є zarazом імя власне другої правди, „причина терпіня“. Всі посередні терміни є рівночасно причиною і наслідком, стягають ся рівночасно до тої і до сего. Чим ближші вони до наслідка, тим більше мають характер причини. І так терміни 11 (вродженє) і 10 (існуванє) майже зливають ся першою правдою і, що так скажемо, входять в дефініцію терпіня. Терміни попередні мають більше характер причини; та про те термін 2, уява (або складники, санскара) характеризує істоти одушевлені, так що й є можна вже обняти в обсяг терпіня. Оттак то можна сказати, що правдива, одинока причина терпіня, се невідомість. Але щоб зрозуміти сю причину, пізнати єї (а се необхідно треба), належить ся вперед зрозуміти значінє кожного посереднього терміну, т. є. кожної причини, котра є рівночасно й наслідком; тільки при похочі набутого знаня можна зглубити значінє і суть тої першої причини, тої „невідомости“, що покриває шитьюю незлічннї жертви „карми“.

Ся невідомість, здасть ся, непоборима, та про те буддіяз твердить, що може єї звалити і знівечити „причину“, т. є. невідомість, що є на те спосіб, є „дорога“; се й є, як ми вже сказали, назва четвертої правди. Може б хто ждав іншої; але коли причиною є „невідомість“, то натуральним способом до знівеченя сеї невідомости мусить бути супротивна їй „відомість“, антідот невідомости. Та хоча буддіяз говорить багато про сю відомість, про знанє, котре величає під ріжними назвами (відія, праджня, джняна), то все таки він не послугує ся ним для обясненя четвертої правди, признаючи, що тут саме знанє не вистарчає, що до него треба ще певної діяльности вишньої і внутрішньої, ненастанного напруженя волі, невпинної праці, в котрій мусять брати участь усі здібности цілої істоти. Таким робом четверта правда складає ся з „осьми членів“ або частин, а іменно з досконалости 1) зору, 2) суду, 3) мови, 4) дійства, 5) житя, 6) помислів, 7) памяти, 8) чутя (екстази). Отсе й є складники четвертої правди, се є та дорога, котру за для того звичайно називають дорогою о осьми шеблях, перекладаючи на „шебель“ санскрітське слово „анга“. Хто дійшов до тих осьми досконалостів, той посідає досконале знанє по думцї буддістів, розуміє до дванадцяти відан, доходить від остатньої аж до першої, котрою є „невідомість“, нівечить сю невідомість своїм знанєм і своїми заслугами і рівночасно нівечить усі єї наслідки: вродженє, старість, смерть, одним словом усі самсару і дістає ся до нирвани, стає ся вільним на віки.

Той духовний стан, в котрому хтось знає чотири правди і цілковито зглубив 12 відан, називає ся боді. Теорія, що певно не походить із перших часів буддіязу, вичислює ще надто 7 прикмет званн „членами боді“, а іменно: 1) екстазу, 2) геройство, 3) запад, 4) житє-

ві змісли, 5) досліджуване закона, 6) намять, 7) рівнодушність або погорду. Тих 7 членів доданих до осьми „щоблів“ дороги з причиною того, що називає ся „чотири підноги пам'яті“, „чотири цілковиті відречення“, „чотири принципи надприродної могутости“, п'ять змісли і „пять сил“ становлять разом 35 складників, що товаришать досягненню боді.

Не будемо вдавати ся в розбір усіх тих складників ані в розбір „18-ти незалежностей“, „чотирьох неустрашимостей і десяти сил“ будди. Скажемо по prostu, не вгубляючись у сю гушавину слів, що боді є розумінє, знанє, досконалість буддійська; є се прикмета висна і незрівняна; через неї чоловік робить ся буддою, нівечить кар'єру, нищить наслідки сансари і входить до повного спочивку, до абсолютної нірвани. Хто здобув боді, той може вийти в посіданє нірвани.

Боді є властивою і основною прикметою будди. Відносини тих двох слів такі: боді є назва прикмети а будда назва осібника, що є посідає. Тільки один Будда без учителя, сам із себе, своїм власним напруженєм дійшов до здобуття боді; інші істоти можуть дійти до сего тільки через науку і при помочи Будди. Він відкрив чотири правди, але міг дійти до зрозуміння тільки через ряд проб і змагань, що тягнули ся довгі віки і котрих здобутком було цілковите очищенє і всевідучість. Хоча боді й являє ся як щось, що здобуває ся в хвилі перелому, екстазою і якоюсь внутрішньою революцією, та на ділі вона є плодом довгої і тяжкої праці.

Здавалось би на першій погляд, що боді нуєть бути привілеєм самих буддів; та ми бачили, що Будда (і се одна з его характерних прикмет) був учителем, що навчав правд, здобутих своїм зусилєм. Значить, і другі особи крім него можуть посісти боді, бо без сего его наука була б даремною. Істоти упривілеювані чи властиво заслужені (в буддизмі нема привілеїв, а є тільки заслуги здобуті ненастанними зусиллями в безконечнім ряді істновань), котрі доходять до посідання боді, називають ся пратієка будди і аргати. Будди, пратієка будди і аргати те мають спільне, що всі дійшли до свого остатнього істнованя а по смерті входять у нірвану. Всі вони посідають боді, але між ними є різниці. Боді буддів називає ся „найвисша і досконала боді“, по за котрою нема вже нічого“ або по prostu „досконала боді“ (по санскр. самбоді); боді пратієка-буддів називає ся пратієка-боді, а боді аргатів називає ся звичайно „боді слухачів“ (по староцерковному „оглашених“). Яка є різниця між тими трьома ступнями боді, трудно сказати. В своїй внутрішній суті вони не різняться ся нічим, бо ведуть до однакового кінця; різниця лежить тільки в достоїнстві і в ступни розвою осіб, що є посідають.

Будда є найвисша істота, провідник усіх прочих. В ньому находить ся вся наука, вся чеснота, вся сила. Але він не тільки мудрий, а й милосердний; свою мудрість він не ховає сам собі, а уділяє єй й другим. Через него багато інших істот може досягнути тої свободи, котрої він є починком і вчителем. Ся роль найвисшого, всесвітнього, одного учителя різнить будду від пратієка-будди.

Сеї остатній, се „будда індивідуальний“, „будда сам собі“; він осягнув свободу сам собою і сам для себе, але не уділює єї другим. Се будди егоїсти під зглядом навчання, впрочім милосерні, але не мають ані дару, ані сили, ані посланництва до навчання; вони навчають своїм приміром, але не словами. Їїх стрічу з буддою тяжко зрозуміти, та вони їй появляють ся тільки в такі часи, коли нема правдивого будди. Що до аргатів, то се слухачі (сравака) будди, котрі доходять до досконалости при его боці і за его непосреднім приводом.

Поняше сих трьох ступнів, що в різних обставинах дійшли до досконалости, стоять дальші трі розряди істот, котрі не дійшли ще до неї, але наблизились більше або менше і дійдуть на певно швидше чи пізнійше. Се є в зіступаючому порядку: анагаї, сакрідагаї і срота-апанна. Анагаї (той що вже не прийде) се такі істоти, котрі вже не народять ся на землі; по смерті вони підуть до неба і там доступлять нирвані. Сакрідагаї (той, що ще раз прийде) мають перебути ще тільки одно існуванє на землі, по котрім увідуть у нирвану. Срота-апанна (той що увійде пробігши) се такі істоти, що ще найменше поступили на дорозі досконалости, мусять ще сім раз перероджувати ся на землі і аж після сегого існуваня вйдуть у нирвану.

Отсе ї є шість ступнів буддійської досконалости. З них три перші посідають боді і по смерті безпосередно переходять у нирвану; три слідуючі мають запевнене і зглядно бльаьке здобутє боді а за тим і нирвані. Чим висший ступінь, тим менше істот — сказати просто, людей — належить до него. Між ними є значні ріжнці, та всі вони до купи називають ся „арія“. т. є. шановні. Се слово „арія“, котре в санскритській мові звичайно значить завоювників, павуючу расу, шляхту, буддисти повернули на означенє людей, що дійшли до певного ступня моральної досконалости, такої як вони єї розуміють. Люде, що не входять до жадного з тих шести розрядів і зовсім далекі від досконалости, очевидно не чсплять ся до „аріїв“, — се юрба, несвідуще та неотесане поспільство; воно зве ся „прітагджана“, просїі люде. Ніхто не може сказати, кілько існувань вони мають іще пройти, який час і в яких формах вони мусять іще обертати ся в самсарі, т. є. в круговороті вандрівки душ.

Одушевлена істота може проводити свої ріжні існуваня в пяти осібних формах, а імено 1) поміж богами, 2) поміж людьми, 3) поміж звірями, 4) поміж „претами“ (нишмих духами), 5) поміж проклятими. Се називає ся „пять станів“ або „пять шляхів“ (панча-гаті). Деякі додають іще шестий стан — асура. т. є. „вороги богів“, але в системі найбільше розширені є тільки пять станів, а стан асура зачислює ся також до стапу богів. Якї б пригоди чи випадки переходила душа в своїй вандрівці, вона заавсїгди мусить прийняти одну з сих пяти форм, відповідно до своїх заслуг у ріжних існуванях. Представмо собі судьбу такої душі. Отсе чоловік, що вродив ся, жив, умирає. Що діє ся в ним? Коли у него набрало ся багато заслуг і він дійшов до стану святости, то входить у нирвану, не відроджує ся більше, ряд его існувань скінчив ся. Коли у него є заслуги, але не такі великі, щоб

він годен був увійти в нирвану, то відроджує ся між богами, а коли єго заслуги ще менші, то між людьми. Коли ж єму треба відпокутувати за гріхи (що буває найчастійше), то йде до пекла (ніраїна або нарака) на муки приготовані для злочинців, т. є. відроджуєсь між проклятих. Коли ж за життя він грішив самолюбством, скупістю, не давав милостині, захлябно беріг для себе те що нав, то відроджує ся між „претам“ — духами голодних, котрі не мають постійного місця, але вічно блукають по світі, на дарю шукаючи чим би успокоїти голод, котрий їм вічно мучить, і спрагу, що шарпає їм нутро. Відроджене між звірями є карою за певні проступки, а відроджене між людьми платою за істнованє, в котрім гріхи змішані були з заслугами. Відроджене не наступає звичайно зараз по смерті; якийсь час душа мусить звичайно побути в пеклі. Та хоч в тім місці кар можна бути й довго, страшенно довго, але вічно там не є піхто. В самсарі нема нічого постійного, а сама зміна: ані стан божеський, найвищий з усіх, не триває вічно, ані найнижчий стан пекольний. Всяка душа вічно переходить із одного стану в другий; з найглибшої безодні вона може підняти ся до найвищої високо-сти, а з найвищих небес може впасти на дно пекла. Тільки одна нирвана є вічним спокоєм.

Перехід до стану божеського і людського називає ся звичайно добрим шляхом (сугаті), а перехід до стану звіря, прети і проклятого називає ся злим шляхом (дугаті). Але навіть в кождім з тих п'яти розрядів істновань є різниці, є стани дуже відмінні. І так є різні відділи богів: не все одно відродити ся в нижших, а в вищих небесних поверхах. Між людьми є різні верстви або касты: відродити ся королем зовсім не те значить, що відродити ся паріасом. Є також дуже багато відділів пекольних, одні страшніші від других і хоч усі наповняють тривокою, то все таки се не все одно відродити ся в однім або в другім, хоча часто душа переходить з одного до другого. Так само є різні роди звірів і зовсім не те саме значить відродити ся слоном, що відродити ся червяком. Перехід душ по всіх тих відділах і підвідділах, по цілій тій складній драбині істнованя підлягає незмінному і непомилному закону карми. Душа помершого відроджує ся на вишшій або нишшій щелби відповідно до результату балансу між єї заслугами і провинями, докованого зараз по смерті.

Треба завважити, що хоча буддисти й признають висшність богів, т. є. мешканців неба і щпро їй шанують, то все таки остаточно чоловіки роблять вони більше чести. Доказом сего є та віра, що буддою можна вістати тільки в людській тілі. Будда був богам, але був також звірем у своїх давнійших істнованях і був простим бодісатвою (аспірантом до боді). Він мусів стати чоловіком, щоб зробитись буддою і дійти до нирвани. Окрім анагамі (вигмок досить цікавий) усі інші істоти можуть дійти до нирвани також тільки в людській п. добі. Чи яко мужчнна, чи яко жінка, се не становить різниці, хіба для будди і пратіекабудди. І так жінчини бували аргатками і яко такі входили у нирвану; та жадна жінчина не була буддою. Та про те жінчинам не віднято надії пробути хоч кілька днів у стані будди; Сакіямуні проро-

ував, що се їх стане ся. Та при тіх виразно сказано, що женщина, котрій судила ся та гідність, мусить у своїх остатніх істнованю все таки вродитись мужчиною. Здасть ся, що так само має ся річ і з пратіекабуддани: як нема жінок буддів, так нема й пратіекабуддів.

Оті душі, що переходять через стілько всяких пригод, котрі по столітях і в протягу століть відбирають кару або налгопону за свої вчинки, — се без сумніву істоти індивідуальні, котрих особистість триває серед усіх змін форми і стану. Хоч як простий і натуральний є сей вивід, то про те буддизм не твердить сего рішучо, а питає про особистість душі, про „я“ від давна становило одну з головних точок спорних між поодинокими школами. По думці буддистів, а навіть можна сказати, по думці Будди, бо сю теорію безсумнівно приписують єму самому і він мав внаслідок її настаєнно, — особинк людський чи властиво одушевлена істота складає ся з пяти складників: 1. форма, 2. чуте, 3. свідомість, 4. уява (самкара), 5. розріжнюване. Вони зовуть ся „пять скандів“, т. є. пять скуплень або ще докладнійше скуплене пяти складників. Варто замітити, що крім третього сканда — свідомости — всі оті складники находять ся також в числі 12-ти відан, а іменно перша сканда (форма) — се четверта відана, четверта сканда — уява є друга відана, пята сканда — розріжнюване се — третя відана. Отже ж по буддійських книгах Будда повторяє не десятки, але може сотки разів, що жадна з пяти скандів не становить „я“. Та коли не жадна з-окрема, то може всі вкупі? Що таке сесть „я“ і де воно криє ся? Та здасть ся, що Будда більше думав про те, щоб сказати, чия не є „я“, ніж чий воно є, а єго наслідки настаєнно ломали собі голову над тим питаєм, чи „я“ істає, чи ні, де воно є і чий воно є?

Здасть ся, що ми досить докладно виложили найважнійші погляди буддизму і дали образ доктрини, котру б можна назвати середньою, т. є. системою, котрій уже не є самий первісний. Бо про сей годі сказати що небудь певного, але також не є обснований тим всіми концепціями, що повпрстали пізнійше в думках буддійських учителів. Та про те треба нам познайомитись по троха і з тими концепціями і ми поведемо дальше свій виклад.

Поперед усього скажемо дещо про буддійську теорію часу. Щоб стати ся буддою, пратіека-буддою, аргатом, а навіть щоб дійти до котрого небудь із вищих ступнів досконалости, треба перейти через безліч посередніх істновань і проб. Буддисти уявляють безмірні періоди, котрі обизають не тільки ряд індивідуальних істновань, але також істноване всего світа. Сі періоди називають ся „кальпа“. Розріжнюють їх кілька: велика кальпа, асанкієа кальпа (кальпа, котрої числа не можна висказати) і середня кальпа.

Двадцять середніх кальп іде на одну асанкією, а чотири асанкієі творять одну велику кальпу, котра таким робом містить у собі 80 середніх. А середня кальпа значить майже 17 мільонів наших літ. Впрочім цифрові обрахунки бувають різні і ми не будемо тут дошукувати ся, котрій ліпший; досить нам знати, що се періоди безмірно довгі. Ко-

жда велика кальна означає час існування світа; бо і світ так само як одиниці родить ся на те, щоб згинути і гине на те, щоб відродитись на ново. Конець світа довершувсь поступенно, в значних протагах часу через чергове дійство огню, води і вітру. Велике число подій і явищ заповідає сю повільну, але повну руїну. По цілковитім знищеню настуває період пильня, по чім світ відроджуєть ся ново. В тих думках про тривок і відновленє світа легко пізнати основні погляди брахманізму, день і ніч Брама і все нові акти твореня. Буддизм переняв ті думки, надаючи їм тільки нову форму, вазначену его характерною печатю; він розширив їх, подавав пересадві цифри, потворив слова або до слів перенятих піддав нове значінє, а понеред усього усунав змішанє Брама, бога-творця.

Який же, по думці буддизму, був початок усього? Відки се пішло, що се безконечне колесо вандрівки пішло в рух? Хто похитнув его до руху? Буддизм відповідає: невідомість. Але відки ж узала ся та невідомість? На се буддизм не дає відповіді, навіть не завдає собі того питання. Він знає тільки, що карма, впливши з невідомости, стала ся причиною і початком самсару; карма, а не Брама (як хибно думають) була творцем світа. Але щож було перед першим проявом карми чи сеї невідомости, що є її жерелом? Порожнеча (суніята). Коли б усі істоти знівечили для себе самих карму і самсару, т. є. всяку причиновість і вандрівку, що є найвисшим ідеалом, коли б, значить, карми і самсари не стало, то що було б тоді? Опять порожнеча. Всі індивідуальні істоти, весь світ загалом ввійшов із порожнечі і повинен згагати, щоб назад вернути до неї. Порожнеча є початком і кінцем усього — отсе й є правдиве бутє. Але щож таке є порожнеча? Про се ведуть ся великі суперечки; вчислюють 18 родів порожнечі, надають їй багато різних назв. Здаєть ся, що можна б дефініювати єї так: можливість існуваня. Се не є абсолютне ніщо, бо з нічого ніщо й не може повстати (ex nihilo nihil); се не є й існуванє, бо ніяка істота там не є означена; се є можливість існуваня, котре який небудь рух (павідомість?) може викликати Порожнеча значить те саме, що й нірвана, котра й є поворотом певної означеної істоти до порожнечі. Як хто розумів порожнечу, таке буде й его розумінє нірвани. Чи се є звичайне знищенє? Чи може се є продовженє існуваня але в якімось меншим степені? І про сю точку різні школи довго сперечались і давали на неї різні відповіді. Може й годі дійти до одніко правдивої відповіді, та чим ближше будемо розуміти нірвану до знівеченя а порожнечу до повного не-бутя, тим ближші будемо правди.

З питаєм про порожнечу тісно вяже ся питає про „майю“ або привид, т. є. погляд, що сей світ не є нічим реальним, що его треба вважати як простий привид, як помилну фантазмагорю. Сю іллюзію а властиво єї причину названо санскритським словом „майя“. Дехто хотів із того, що мати Сіддарти авала ся Майядеві (богиня або цариця Майя), вивести доказ принципіально нігілістичного характеру буддизму, що мовляв, Будда, в певнім згляді перша, найважнійша і найреальнійша у усіх істот, був сином „Майї“, т. є. помилної іллюзії. Та здаєть ся, що се значило б іти

за далеко в субтельній спекуляції. Певна річ, що буддизм заперечує реальності світа, та все таки треба сказати, що слово „майя“ на ділі не належить до буддиської термінології, або коли й є в ній то досить затерте; сей термін і доктрина до него привязана становить часть пантеїстичного систему брахманської правдивої філософії, тав філософії Веданти. Майя в буддизмі значить, бачить ся, якусь магичну злу силу, силу творити чуда на шкоду, против правди, а не фантастичність вишнього світа.

Та не тільки про вірвану, про порожнечу, про реальність світа ідуть суперечки між буддистами. Є ще й другі подібні питання, а поперед усього питання про „я“, про особистість і одвічальність, про котре ми вже згадували і котре було важною причиною поділу між поодинокими школами. Сама особа Будди лає основу до навіржнійших мірвань і фантазій. Кілько досконалостів можна добачити в ньому, котрий усе знає, все може! Кілько цікавих питань можна підняти з его причини! Напримір: як собі витолкувати одинокого Будду? Коли почав ся буддизм? Чи в хвили, коли Сакіямуні здобув боді, маючи 35 літ? Певно що ні. Чи Будда найшов чотири правди і навчав їх перший? Подекуди так. Але в певнім значіно він тільки віднайшов і передав їх, інші перед ним найшли їх, і се також були будди так само як і він. Інші опять віднайнуть їх і будуть їх проповідувати в будущім, і се також будуть будди. Виходить ряд буддів, що наповнює минувшість і будущину. Та про те будда — явище дуже рідке; тисячі літ минають від появи одного до появи его наслідника. Значить, світ через найбільшу часть свого тривку позбавлений буддів. Тільки братство Будди, закон Будди, проповідуваній і виконуваний его учениками, захований в пам'яті і на плем'я, появи пратіека-буддів заступають присутність будди, заповнюють его місце. Та сего ще було за мало, а дві певности ліпші від одної. Буддисти придумали спожиткувати будущих буддів, буддів у зароді, так званих бодісатвів (т. є. такнх, що мають боді тільки в зароді) і котрих також називають магасатвами (великими істотами). Ті бодісатви-магасатви в новійших писаннях споминають ся між слухачами історичного Будди, але часто заступають его місце, проповідують і навчають так як коли б уже були буддами, якими тільки колись мають бути. Найславнійші між тими бодісатвами є Майтрея, Авалокітесвара і Манджурсі. Та тільки один Майтрея є бодісатвою в звичайнім значіно сего слова; два другі: дізнали перемини, про котру зараз буде мова.

Не вдоволяючись уподобленем бодісатвів до буддів, буддисти натворили собі ще й фантастичних буддів, котрих противставляють або котрини заступають місце буддів реальних чи такнх, котрі вважають ся реальними. Ся теорія тісно звязана з практикою екстази, що займає велике місце в буддизмі на тій основі, що екстаза є найліпшим чи властивою одиноким способом дійти до посідання правди. Всі інші церемонії і обряди можна вважати підрядними, праготованями до екстази. Екстаза відносить ся більше до моралі, ніж до доктрини, та богато є між ними стичних точок. Ми ще будемо говорити про екстазу, коли пове-

демо річ про мораль буддистів, та хусько й тут сказати про неї пару слів.

Буддисти мають на означене екстази два слова: самадсі і дьяни. Є чотири дьяни; повна екстаза в тіх полягає, щоб підняти ся від першої до четвертої а опісля аступити від четвертої до першої, переходячи через усі ступні. Отож в ставі дьяни можна відчути знак, образ, рефлекс буддів уже не істиючих або таких, котрих ще нема. Ті образи вважають ся чимось осібним від індивідуальностей, котрих зображують. Отсі істоти витворені екстазою, сі роздвоєня доконані силою думок і чутя, відносять ся до дійсного Будди Сакіямуні, до єго трьох попередників Кракучанди, Капакамуні і Касіани і до єго будущего наслідника Майтреїі. Кождий із них має свій образ, свій рефлекс, свого дьяні-будду (екстатичного будду), а сам він є жанучія-будда (будда чоловік). Кождий дьяні-будда має своє імя, ба навіть жінку й дітей. Ті діти називають ся дьяні-бодісатви; се не є будущі будди, а тільки екстатичні товариші буддів.

Та лишаючи на боці спх дьяні-буддів з їх сім'ями, буддізм признає значне, можна сказати, неограничене число буддів. Всі вони подібні до себе а властиво подібні до історичного Будди. Та от поступаючи до остаточних консеквенцій буддісти уявляють собі первісного, початкового, одинокого і основного будду, аді-будду, котрого впливляма чи проявами є всі пізнійші будди. Так то фантазія людська переходить із одної крайности до другої: виходить від одинокого Будди історичного, роздвоєє єго і множить до безконечности і остаточно впять доходить до того, що сю многоту приводить до єдности, та по дорозі тратить а під віг реальну дійсність і де далі губить ся в спекуляції і фантастичности.

Із сєго викладу буддійської філософії бачимо, що вона в самій своїй основі нігілістична, а незрушима логіка попирає єї до чим раз яркійшого нігілізму. Висказано думку, що буддізм є релігія атеїстична, і се думка дуже правдива. В тій системі, котру ми вположили, місце бога заступає фаталізм, карма. Так само буддізм не признає властиво безсмертноі душі; душа після єго поглядів, се немірний ряд явищ, звязаних одні з одними і сплетених без одноцільної свідомости. Та про те треба признати, що простий народ, далекий від тонкостей діалектики і від суперечок ріжних шкіл, в пригодах карми, обяснених великою силою цікавих примірів, навчаючих легенд, часто забавних, іноді страшних, бачить з одного боку продовженє особности людської через протяг многих віків, а з другого боку діяльність справедливости безіменної, таємної, та строгої, незрушної, неохибної, котра за кождим злом на адогін посилає кару і доводить усе до добра.

Але як же відносить ся буддізм до популярної релігії, до богів, в котрих вірив народ, котрих велічали поети, до вірувань людських? Можна сказати, що він не дбав о них, бо ж тільки через Будду, котрий усе таки був чоловіком, тільки опираючись на нім можна дійти до освобожди. В однім написі царя Асоки-Піядасі сказано, що від коли він вступив до братства, „всі боги, котрі доси в Джамбудвїпі (Індії) вважали ся правдивими, признані були за фальшивих“. Коли б те реченє

брати дословно, воно було б дуже характерне, та воно тратить усяку вартість для питання, про котре тепер річ, коли під словом „боги“ розуміти земних богів, брахманців, котрих повага при буддизмі упала. Чи можна, чи не можна так толкувати сей напис — не береже ся рішати. Певна річ з одного боку, що Сакіямуні так само не цінав віри в богів, як ріжниця каст, а з другого боку, що буддизм, усуваючи цілковито всяку божеську силу зі своєї філософії, впроваджує весь індійський пантеон у свої легенди. Він приймає богів, але показує їх завше підлягаючими тм змінам, котрі веде за собою непостійність усього на світі; буддизм чинить се ще в більшій мірі, ніж брахманізм, для котрого також ті висші духи далеко не є „безсмертними і всеістнующими богами“ Гомера і Гезіода. Брама, Індра, Шіва, навіть Вішну, особливо під іменем Нараяни, всі боги, всі надлюдські істоти брахманізму стрічають ся в буддійських оповіданнях, тільки що тут вони завсідги грають спеціальну ролю — слуг і прихильників Будди, влекшуючи єму єго задачу, хоронячи єго, завдаючи єму питання, слухаючи єго проповідів, завсідги признаючи єму правду і даючи другим істотам добрий примір. Можна сказати, що індійські боги є також упасакі (світські послужники) Будди.

Замість скасувати давні божества буддизм натворив ще й нових. Він опрацював цілу топографію неба, поділив єго на 27 поверхів заселених різнородними духами, між котрих поміщено також богів брахманських, та обік них також багато інших, вдуманих Буддою або єго наслідниками. Одним словом, буддизм переліцював, збуддіював індійський пантеон. Можна в тім бачити ознаку пошани для пануючої релігії, та можна бачити також, і то мабуть слухніше, ознаку іронії і погорди; та в усякім разі він поступив тут дуже зручно.

Чи також зручності маємо приписати всі отсі дива, відгадуваня чужих думок, вандівки по повітрі і інші чудеса, котрі бачимо на кожнім кроці в буддійських оповіданнях, виконувани Буддою і єго головними учениками? Можна би в них бачити подекуди й зручність, але поперед усього треба в них признати вплив загально-індійської віри-спільної зарівно брахманіяма як і буддістам, котру однакж буддісти присвоїли собі і довели до пересади, віри, що знаве є сила. Буддійське знаве, те, що веде до пірванн, се є повне, абсолютне знаве, всезнаве, а всезнаве є заразом всемогучість. Будда є той, що все знає, значить, він усе може; єго ученики мають також часть тої всемогучости відповідно до того, яку мають часть єго знавня. Можна дивувати ся, як се буддизм усуває всяке вишане божества, чинить остаточну освободу особистим здобутком однинці, одним словом, не признає нічого надприродного, а рівночасно повними пригорщами розсипає чудеса по своїх оповіданнях. Ся суперечність власне походить із пошіня знавня з силою, із того тісного звязку, в якім поставлено оба ті понятя, а також із того наклону до чудесного, котрий панує в людській душі, а надто в душі Індійця.

До виконуваня надприродної могучости відносять ся певні формули і заклинання, при помочи котрих можна вберегти себе від усякого

лиха. В книгах буддійських полудневого канону розказано про хорих, котрі видужали, скоро священна особа прочитала їм кілька слів ви-
нятних із буддійської термінології, про те, що зараза втихла на розказ
Будди, котрий розказав злих дехонах, що немов то сі ширля, що सब се
покіннули и забиратись геть. Ті погляди з часом розвмались безлірно,
особливо у північних буддистів. Ціла масса формулок званних „мантри“
і „дарані“, по часті зрозумілих а по часті зовсім незрозумілих, уло-
женних найчастійше в формі покликів, мають власність лічити таку чи
сяку хворобу або всі хвороби, відвертати таке чи сяке лихо, закіннати
злих духів. В кожній з тих формул мусить бути назване імя Буд-
ди, кількох бодісатвів або кількох духів, котрих буддисти віддають
особливу честь.

Кінчию сей виклад буддійської доктрини. Без сумніву міг би він
бути значно обширнійший, та наж адасть ся, що все найважніше тут
сказано. Зміст усеї філософії можна би коротко висказати так: сі осно-
вна ідея є — цілпм рядом зусиль, відповідно направлених після вза-
зівок того, що здобув всезнање для себе і для добра других, дійти до
кінця індивідуальної вандрівки душ, — іншими словами — увільнити
ся снм способом від коначности родитись і випрати без кінця і вийти
до остаточного спочивку, котрий для того, хто его осягнув, є закінченем
усего ряду істновань і без сумніву також закінченем істнованя в за-
галі. Зусиля роблені в тій цілі змагають до знівеченя першої причини,
котрою є невідомість. Але, як ми вже зазначили, саме знанє не вистар-
чає до знівеченя сеї невідомости, для сего треба перестерігати також
певні приписи моральні, держати певну дисципліну; оглядом сеї мораль-
ности і дисципліни ми й займемо ся зараз.

3. Буддійська моральність і інституції.

(Основний принцип. Монахи і світські люде; 10 і 5 перешкод; жала, середня і велика моральність; 6 досконалостів. Житє манастирське. Обовязки світських людеп. Злагоджене і нарушене приписів. Похороми.)

Ріжні моральні системи сходять ся в основних точках — найва-
жніших обовязків чоловіка живучого в суспільности, а ріжняють ся між
собою головно духом, котрих наскрізь пронятї і принципами, на котрих
вони побудовані. Коли ж принцип буддізму є той, що істнованє є злою
і то основним алом, жерелом усякого зла, то й зусиля всякого чоловіка,
всякої живої істоти повинні йти до того, щоб увільнити ся від того
зла, а бодай довести его ad minimum. Значить, моральність буддійська
в основі своїй є ограничаюча і негатівна, протівна розвоєви вродже-
них сил і спосібностей людських; коли вона наказує зусиля, відвагу,
діяльність, то тільки для саможертви, для стремезливости, для добро-
вільного самоанівеченя, котре є основою его доктрини, найвисшою не-
тою всякої живої істоти. Таким способом строге і безоглядне приложене
приписів буддізму повело б до вигубленя всего людського роду, ба на-
їть усіх живих істот. І справді, традиція оповідає, що коли Будда

почав був свою проповідь, противники прилюдно закидали ему, що знає до звічення людського роду і цілого світа.

Оттому то буддизм побачив ся змушений поділити людей на дві класи. Ми вже говорили про поділ на „аріїв“ і „поспільство“ (прітагджана), але сей поділ є невловний, незримий, так сказати, — секретний. Існує інший поділ, аналогічний з попереднім, хоч не тотожний з ним, та зримий і реальний, поділ а навіть розділ тих, що свляють ся дійти або й доходять дійсно до досконалого життя, від тих, що не маючи такої претензії живуть у світі. Перші зовуть ся бікчу (жебраки) або сраха а (аскети); се є члени братства Будди, тільки се є правдиві буддисти. Другі ділять ся на два розряди: таких, що знають, признають, шанують Будду і его монахів і таких що его не знають або не віддають ему почеси. Сі остатні не входять в рахунок. про них буддисти не дбають, вони є, так сказати, по за законом, до которого не пристали. Ті-ж, що шанують Будду і его монахів, звісні під назвою унасаків. В своїх моральних приписах буддизм має на увазі з одного боку бікчу, членів братства, а з другого боку упасаків, котрі удержують членів братства але самі не є его членами. Розуміє ся, що й мораль для одних і для других не однакова: для членів братства крім внутрішньої дисципліни є правила далеко острійші, ніж для нечленів. Придвімо ся тми приписам.

Поперед усього: чи є правила спільні для всіх людей? Розуміє ся, що є. Се є десять заборон, зведених до купи під гръома титулами: I. дійства, що відносять ся до тіла (1. вбійство, 2. крадіж, 3. чужоложство), II. дійства словом (4. брехня, 5. обмова, 6. зневага, 7. неподобні розмови), III. дійства думкою (8. ненависть, 9. нечпсті жадоби, 10. блуд догматичний). Сі „десять заказів“ находять ся вже в закові Ману і не є спеціально буддійські, та про те буддисти покликають ся на них далеко частійше, віж брахманці. Та є ще й друга низка десятиох заборон, в котрій чотпри перші точки близькі до попередньої, але прочі значно відмінні. Ось вони всі: 1. вбійство, 2. крадіж, 3. чужоложство, 4. брехня, 5. вживанє опьяняючих напоїв або пиянство, 6. споживанє їди поверх припису, 7. танці, співи, музика і театр, 8. вживанє вінців, пахоців і олійків, 9. вживанє високих і широких постелів, 10. приймање золота і срібла. Чотпри перші точки, як бачимо, тотожні з попередніми; пята була потрібним додатком; прочі пять подіктовані були духом значно відмінним від того, що подіктував першу низку. Ті пять остатніх точок постановлені спеціально для бікчу, а пять перших є спільні для бікчу і упасаків. Пять перших точок становлять осібну низку, звану „панчасіла“, т. є. мораль пяти точок або пять заповідів моральних. Чи ся „панчасіла“ була з разу уложена для бікчу і упасаків а тільки піянійше доповнена спеціальними приписами для бікчу, чи всі десять заповідів вложені були первісно для бікчу, а потім розділені на дві часті, се не легко вгадати та й не так то й важно. Інтересно, що заказ пиянства мотивує ся ріжними причинами, а між іншими й сею, що пиянство попиляє до поповнення інших заказаних учників.

Всі вчинки, котрих треба вистерігати ся, зведєні в три купи, котрі звуть ся: „мала або основна, середня і велика моральність“. Мала моральність обнімає вчинки, від котрих адержує ся будда; дві дальші купи обнімають такі вчинки, котрих мають вистерігати ся срамані і брахманці, т. є. люде, що змагають до досконалости. Варто зазначити, що буддійські тексти признають і брахманця те саме змагане до добра, що й своїм аскетам. Досить трудно вяснити ріжницю між учинками, котрих вистерігає ся будда, а тими, котрі заборонені сраманам, бо всі вони однаково заборонені і ніхто не має права їх поповняти. Ріжниця лежить мабуть тільки в тім, що вчинки, котрих не поповнює будда, вважають ся важнішими.

Не будемо тут вичислювати всіх тих учинків. Досить буде сказати, що „мала моральність“ складає ся з 25 точок. Бі провідною думкою є заборона всякої роскоші, всякого придбання, всякого насилья. Середня моральність вяснює подрібніше приписи малої моральности, а велика моральність відносить ся головню до ріжних родів ворожби і до зпеків, котрі хто з неї тягне. Загалом беручи, сей довжезний ряд цих учинків уложений є для членів братства.

Крім цих трьох куп заборон є ще четверта купа вчинків позитивних, котрі треба сповнювати. Вони називають ся „параміта“ (досконалости); бодісатви мусять виконувати їх в повні і тільки вони обовязані держати їх цілковито. Дехто ввижає їх за спеціальні приписи для будущих буддів. Та звісно, всі живі істоти повинні виконувати їх в міру своїх сил. Є шість парамітів, та буддисти додають деколи до тих шістьох ще чотири, щоб досягти числа 10. Ось вони: 1. дар (дана), 2. моральність (сіля), 3. терпелливість (кчанті), 4. енергія або діяльність (вірія), 5. екстаза (дьяна), 6. мудрість (праджня); до сеї основної низки додають іще: 7. метода (упайя), 8. постанова (прандчана), 9. сила (баля), 10. знанє (джвіана). Деякі з цих назв іноді замінюють ся іншими, так що можна є уложити ще другу низку. Та ми лишено на боці ті відміни і не будемо розбирати й чотирьох остатніх точок, а займемо ся тільки шістьма першими. Друга між ними моральність (сіля) вже нам стрічала ся яко одна з трьох перших заборон. Лишаєсь нам приглянути ся ще пятьом досконалостям, між котрими на першим місці стоить „дар“. Що се за дар? Може се милостиня дана буддійському монахови? А може се жертва бодісатви, котрий віддає своє тіло на страву для голодної тигрці, котра власне окотила ся? В усякім разі дар — се перша чеснота захвалювана для всіх, бікчу і упасаків і кождий повинен є виконувати в міру своїх сил і відповідно до відносин, в яких находить ся. Буддійська література вельми богата легендовими оповіданнями, в котрих показано виконуванє сеї чесноти посунене аж до крайніх границь саможертви. Ми бачили вже, що той, хто не виконував сеї чесноти, за кару мусить відродити ся між претами (упирями).

Третя параміта, терпелливість, є характерно-буддійська чеснота: все знести, все витерпіти, се значить здобути собі важні і числєнні заслуги. Що ж до „енергії“, героїзму, діяльности, то коли їх потрібно до

сповнюваня вчинків свідчачих о привязаню до істнованя, то не менше коли навіть не більше їй треба, щоб здержувати ся від таких вчинків і звести свою діяльність ад мінімум, бо тільки се одно може довести до повної і абсолютної свободи. До енергії треба без сумніву зачислити чесноту, часто захвалювану, обачність (апрамада), в протипвенстві до необачности (прамада).

Дві остатні параміти є спеціально до ужитку бікчу а навіть бодісаттів, особливо пята „екстаза“, що ділить ся на чотири ступні. На першому дух, сконцентрований на одній точці, не тратить ще власного суду і діяльности; на другім він тратить їй і концентрує ся цілковито; на третім він держить ся в рівновазі, не почувуючи ні радості ні болю, та заховуючи ще пам'ять і свідомість; на четвертім ще зає всяке вражінє радості і терпіння, пам'ять лишає ся, але рівновага є повна і абсолютна. Шеста параміта „мудрість“ або „знанє“ не різнить ся від пятої нічим, тільки способом, в який до неї доходить ся; се є звичайне, повільне, постійне і поступенне доходяченє до правди, коли там часом екстаза є наглою кризою, котра в одній хвили доводить до посіданя найвишого щастя. Ясна річ, що світове житє не позволяє виконувати ті дві остатні параміти; вони доступні тільки тим, що вбрали досконале житє. Придивіи ся тепер сему житю.

Ми вже сказали, що правдиві буддисти, се монахи, бікчу або срахани, котрі становлять братство. Вони не повинні накладати на себе самовільних терпінь; єю практику признав Будда злою і небезпечною. Вони повинні тільки вистерігати ся всего, що привязує до житя, до істнованя. Значить, їм заказано мати що небудь окрім стравни вижебраної і окрім одежі зложеної з трьох кавалків. Так само їм заказано подружє і всяке приставанє з жіноцтвом; як власности, так і сім'ї вони не повинні мати. Вони живуть спільно в домі побудованім з добровільних датків. Рано йдуть жебрати від хати до хати, в полудне йдять одна раз на добу, а решту дня пробувають у самоті, думаючи або розмовляючи про речі вчені та релігійні. Щоби бути прийняти до братства, треба відбути новіціат; хто прийнятий, тому голять голову і бороду і дають жовтий одяг. Бікчу ділять ся на нових, середніх і старих. Перших пять, (по інших установах 10) літ є ся новий бікчу, дальших 5 (або 10) літ середніх, тільки онієля старих (тера). Звичайно новий бікчу прилучуєсь до якогось старого, котрий є для него вчителем і наставником.

Що 15 день в часі повні і нового місяця відбуває ся церемонія звана упосата, т. є. сповідь гріхів. Збирає ся все братство і перед тям збором відчитують 253 (по інших 225) приписів, званих пріматокча; є се дуже докладний списє усіх гріхів і провин, які тільки може поповнити бікчу. Від найтяжших до найлекших, з означенєм кари за кожду з них відповідно до єї тяжкости. Читають сей списє перед зібраними монахами. При кожній точці той, хто поповнив заборонений нею вчинок, мусить признати ся до него голосно і вислухати засуд на приписану за се кару; коли се стане ся, або коли по паузі ніхто не признає ся до гріха, читають далі. Між двома упосатами, т. є. в часі пер-

шої і остаточної квадри братство відбуває також збори, хоч менше важкі. Крім зборів що 15 і що 7 день відбуває ся що року врочестий збір званий праварана, під кінець дощової пори, бо після первісної встанови в ту пору кічять ся час пробутку монахів на певні одні місці, їх щоденні зносни з мешканцями повинні бути перервані і вони повинні вандрувати в інше місце. На сі рокові збори допускають публіку, котра сходить ся, щоб послухати проповіді вчених. Впрочи́н у всіх краях буддійських монахи вчать дітей грамоті і сповнюють для людности певний круг релігійних церемоній.

Буддійське братство ділить ся на дві класи, мужчини і жінок, бікчу і бікчуні, монахів і монахинь. Правила для жінок не різняться ся нічим особливим від мужеських. Впрочи́н жіночі братства, коли може й були колись важним чинником (се ще на певно не звісно), то тепер зовсім не є важкі. Та про те нема буддійського краю, де би їх не було. Значить, на ділі буддійська суспільність складає ся з великого числа мужчин, що живуть в celibatі і в самоті. становлять жєбручий закон, живуть після дуже строгих правил, котрі впрочи́н допускають чинало полєхкостів; вони годують ся з ласки людности, котрій за се платять елементарни навчанєм молодікі та релігійним і моральним навчанєм людности.

Обік сих монастпрєських братств є маса людности. Коли б ся людність перестала давати монахам милостиню, коли б їм не давала ані їди, ані одежі, ані захисту, то буддизм перестав би існувати. Він може жити тільки ласкою людности; чим краще розвиває ся братство в якісь сторони, тим більше, видно, інтересує ся людність буддизмом.

Упасаками можна вважаати всіх тих, котрі своєю щедрістю причинюють ся до вдержаня братства і таким робом маніфєстують свою прихильність до єго науки. Се перший, найпростійший, найзвичайніший і найменше обовязуючий спосіб належаня до буддизму. Другий спосіб важійший, бо свідомий і обдуманий і містить в собі прояв волі: се є визнає віри властивого упасаки або заява, що такий то „прибігає під опіку Будди, закона і братства“. Ті три речі, Будда, закон і братство становлять трійцю звісну під назвою тріратна або ратнатрая (потрійний клейнот); говорить ся також „три клейноти“ або „три дорогоцінності“; поклик до потрійного клейнота містить ся на початку дуже многих книг буддійських.

Є ще третій спосіб заявлюваня своєї належности до буддизму: се є присутність на прилюдних проповідях учених, складанє цвітів, пахощів і інших жертв у стіп статуї Будди, на чайтіях або вівтарях поставлєних на єго честь, на ступах, т. є. надгробних памятниках побудованих на єго память і на память єго учеників, вкінці відбуває вандрівок до місць особливо гідних пошанованя, таких як слід стіпи Будди, що находить ся в різних околицях, особливо на Цейлоні і в Сіямі.

Таким робом упасака має три способи, щоб доказати своє віроісповіданє і проявити єго на ділі. Через жертви і паломництва він прибігає під опіку Будди; через присутність на проповідях він іде під

опіку закона; через дари давані монахам він віддає під опіку братства. Коли він вистерігає ся п'ятьох вчинків заборонених панчасілою, то може здобути собі численні заслуги, хоч і віддає ся всім заняттям світового життя, купецтву і іншим працям а навіть і розривкам, котрі заборонені монахам але дозволені упасакам. Та все таки є певні заняття не дозволені лікакам, а бодай такі, від котрих порадио здержувати ся, нпр. торговане живими істотами, оружжя, мясом, спиртними напитками, рибами. Всі ті заняття, більше або менше звязані з насилєм або вбійством, підходять під рубрику вбійства і яко таке мусять бути коли вже не зовсім заборонені, то хоч признані недобрими. Чи упасаки держать ся тих заборон? Не вміємо сего сказати. Може бути, що недобрими заняттями займають ся люде, що не дбають про Будду і через те й не є упасаками. Та не було б нічого дивного, як би ті торговці мяса, горілки та риб давали милостиню Буддовим монахам. Їїх добра і їх ала карма будуть зрівноважені, коли прийдесь до визначеня їм їх будучого істнованя.

Впрочім годі вимагати строгого сповнюваня приписів, котрі з усіх боків дізнають більш або менше важних змін. Так власне діє ся з буддійськими монахами. Після приписів вони повинні б одягати ся в шмати зібрані на кладовищах; але пошана, яку мають для них люде, не дозволяє їм ходити обшарпаними; їм дарують убраня приличні, нові, чисті, хоч і відповідні до інших приписів закона. Так само й що до їди: бікчу повинні їсти тільки раз на добу, в полудне; але є „чотири солодоші“, згадані в коментаріях до святого канону (масло, мід, цукор і олій сезамовий), котрі вони можуть заживати в кожній хвили, бо вони зовсім не вважають ся стравами. А що сказати про забобони, котрих неалічена сила живе в буддійських краях, про такі вороженя, астрологію і т. і.? Ті практики заборонені для бікчу, вони не повинні б істнувати в краях, де панує закон Будди, а тимчасом противно, там вони цвितуть так само як і деякі нелюдські звичайі в роді звірячих ств. Може бути, що буддійські монахи з грішної толеранції прилучують ся інколи до них, а інколи навіть гримлять з обуренем против надто вже разячих надужить. Але їм проповіді не мають ніякої ваги, а загалом можна навіть сказати, що буддійське братство більше заохочує до таких забобонів і звичайів, аніж поборює їх, хоча єго обовязком було б не тільки ганьбити ті зла, але всіми силами працювати над їх викоріненем.

Не думаємо тут докладно описувати всякі церемонії, які відбувають ся у буддистів при різних подіях людського життя, звичайно при помочі монахів, котрі при тих нагодах дістають вислкові дари. Скажемо тільки пару слів про буддійські похорони, бо тут є одна характерна подробиця, що тісно вяже ся з їх релігійними поглядами. Ми бачили, що тіло Будди було спалене, а єго попіл захований як цінна реліквія. З звичайними буддистами так не роблять. По їх думці тіло є одіж, про котру нема що дбати, котра раз зужита, т. є. жертва, зовсім ні на що не адала. Оттим то в деяких буддійських краях, нпр. в Тибеті, тіла померших викидають на жип диким звірям і птахам; декуди навіть

розрубують ті тіла на кусні, щоб звірі менше мали з ними роботи. Се, здасть ся нам, і є правдиві буддійські похорони. Та не треба думати що всюди діє ся так само. Поперед усього навіть там, де панує такий звичай, роблять ся висічки для визначніших монахів і вчених признаних святих: Їх тіла палять і Їх попіл переходують старанно. Щож до поспільства, монахів і ляків, то в Китаю Їх тіла загално закопують у землю, а в Індо-Китаю і на Цейлоні палять. Викидають тіла звірям тільки в високвих разях, звичайно тільки тоді, коли понерний сам собі того бажав. Як бачимо, в тім згляді, так як і в інших вплив буддійських думок не однаково міг запанувати, декуди сильніше, декуди слабше, о скільки єго не переважила сила пересудів або противних обичайів, або о скільки єго не ограничує а то й не витискає до разу потреба клімату та географічного положеня, а врешті о скільки єго не ослаблює дуже важна ріжниця, яку сам буддизм робить між людьми досконалими і поспільством, між монахами і людьми світськими.

(Конець буде.)

Щеня про Роланда.

Старофранцузький епос.

CLXXXI.

Карло велів у труби всі заграги.
 Він йде з військом на кони хоробрий.
 Знайшли Іспанців. Всі тут як один
 Пускають ся за ними на здогін.
 Коли ж Карло уздрів, що вечір близько,
 Він зсів з коня, став на траву зелену,
 К землі припав і взяв просити в Бога,
 Щоби для него сонця біг звільнив,
 Щоб стримав ніч і днини причинив.
 І зараз ангел, що з Карлом звичайно
 Розмову мав, приносить вість єму:
 „Йдь Карле, каже, дня тобі не бракне!
 Бог знає, що ти втратив Франків цвіт.

Пісти ся днесь на племени поганім.^а
Сказав, а царь вже й на кони сидить.

CLXXXII.

Бог для Карла зробив велике чудо, —
На небі сонце неподвижно стало.
Пішли невірні в ростіч. Франки гнали,
Аж поки в Вал-Тенебре їх настигли.
А відси гнали їх до Сарагосси,
Вбиваючи ударами важкими;
Відтак замкнувши всі стежки й проходи
Зігнали разом всіх над Ебра води.
Ріка глибока, бистра і грізна,
А тут тобі ні човна ні судна.
Зовуть невірні в поміч Тервагана
І в воду скачуть. Мало їх спаслось.
В кого була лиш зброя за важка,
Пішов на дно, — взяла его ріка.
А хто на беріг виплив, не втопив ся, —
Той все таки води за много впив ся, —
Він гнув тоже серед лютих мук,
А Франки кажут: „То Роланд пістив ся.“

CLXXXIII.

Коли Карло побачив, що невірні
Одні мечем порубані, а прочі
Втопили ся, — для військ добичі много,
Він, правий царь, з коня на землю скочив
І впавши ниць аложив подяку Богу.
А лиш він встав з землі, спочило сонце.
І каже царь: „Нора табором стати;
За піано нах вертати в Ронсеваль,
Бо й коні вже получені, охляли.
Тож розсідлайте їх, зніміть уздечки
Й пустіть у луг скубти зелені трави“.
А Франки кажуть: „Добре радим, пане!“

CLXXXIV.

Володар став табором на віч. Франки
Розташували ся у чистім полі;

В нить розсіддали коників своїх,
 В нить моводи повідчіпляли золоті
 Її пустили їх у луг на свіжі трави, —
 Тут брацкої нема йіди для них.
 Хто втому чув, на землю клавсь і спав.
 Ніхто сю ніч сторожі не держав.

CLXXXV.

Володар спать уклав ся на траві,
 Свій спіс поклав під голову собі.
 Він не хотів сю ніч без збруї бути;
 Надяг цвіткстий, ясний панцир, взяв.
 Шолом зі золота в дорогім казіню,
 Взяв Жуасаа, що рівні не нав,
 Що в ясний день мінив ся в трийцять барв.
 Чув кожний з нас про спіс, що нам Христови
 Розпятому пробили бік. Карло
 Мав, слава Богу, з того спіса вістре,
 Що в золоту ручку вправлене було.
 Отсій-то славі й чести завдяки
 Мечевн імя Жуасаа дали.
 Се тра було на таяці Франкам хати.
 Тому йіх клич був „Монжуа“ в борбі,
 Тому й ніхто не міг йім дорівнати.

CLXXXVI.

Ніч ясна, місячна. Карло лежить.
 Він все ще смуток за Роландом чує;
 За Олівером так на серці важко,
 За пераши, за всіх французьких військом,
 Що в Ронсевалі трупом полягло.
 Розпукли сліз не скрие днесь Карло.
 Він молить Бога, щоб йіх душі спас.
 За много горя визнав цар нараз,
 Втопив ся, сил не має вже. Він в тузі
 Заснув. Заснули й Франки всі у лузі.
 Нема коня, щоб на ногах сгояв;
 Хотів трави, то клавсь і лежа пас ся.
 Чимало знає, хто біди зазнав!

CLXXXVII.

Заснув Карло, як всяке після праці.
 А Бог післав до него Гавриїла,
 Щоби беріг володаря у сні.
 Він в головах всю ніч витав над ним
 І в візіях показував сну.
 Що жде его, — показував борбу.
 Гей таї страшні ж бо то знаки були!
 Звернув Карло у сні до неба очі
 І бачить він, — за грохом грім гогоче
 І град паде і вихор, буря вие.
 А блискавки мигочуть і огні
 Падуть раз враз на жовнірів страшні.
 Горять щити зі злотими галками,
 Осикові та яблуневі списи,
 Давенять шоломи й панцирі зі стали,
 Велике горе лицарів спіткало.
 А далі йдуть медведі й леопарди,
 Йдуть тигри, змії, демони, гадюки,
 І більш як трицять тисячів сунів;
 Нема біди, щоб Франків не чіпалась.
 „Спасай жите нам Карле!“ кличуть Франки.
 Царя вже жаль зібрав, розпука ймилась;
 Побіг би він, та перепони стрів.
 Біжить сну на стрічу лев в лісів,
 Великий лев, завзятий і страшний.
 Ось-ось прискочить він, займе Карла...
 Та ні! счіпились. Почалась борба.
 Не знати, хто кого тут повалить.
 Володар не пробуджує ся, спить. —

CLXXXVIII.

А так приснило ся сну, що він
 У Франції держить на сходах в Ахем
 На двох ланцах принятого медведя.
 В тім бачить він — з Арденів других трицять
 Біжить і всі по людськи промовляють,
 Говорять всі: „Верни его нам, пане!
 Не в праві ти его держати вже.

А нам ялось чей родича спасати.
 Тут де не ваявсь, — з палати хорт надбіг,
 І на траві зеленій він при всіх
 Бере ся до найстаршого медведя.
 І бачить царь: завзятий бій настав,
 Однак не знає, хто з них перекоже;
 Се показав слу в сві ангел божий.
 До світу-дня Карло Великий спав.

CLXXXIX.

Король Марсізь утік до Сарагосси,
 Під деревом олівни в тіни став,
 Жовніраж панцир, шолом, меч, віддав
 І на траві зеленій ляг сумний.
 Одну вже руку втратив він цілком,
 І крови много втратив, з болю гине.
 Над ним его подруга Браміхунда
 Ридаючи голосить без утину,
 А з нею плаче трийцять тисяч люда,
 Кленуть Карла і Францію солодку.
 Всі йдуть бігцем в Аполліна печеру,
 І всі ганьблять, зневажують его:
 „За що сей сором нам, поганий боже,
 За що царя к погибелі привів,
 За вірну службу лихом заплатив?“
 Вони беруть слу корону, скиптр,
 До стовпа ось привязують за руки,
 Ногами топчуть, палицями бють
 І на дрібніські кусники січуть.
 Відтак зняли бриланти з Тервагана
 І з Магометом в рів обох звалили,
 Щоб рвали їх там пси і свині рили.

СХС.

Прокинув ся з нетями царь Марсізь;
 Кавав нести ся в склепленій покій,
 Мальований всілякими красками.
 Заплакала цариця Браміхунда,
 Ридаючи волосе рве руками

І все що друге словечко голосить :
 „Позабавлена ти нині, Сарагоссо,
 Царя, що був тобі ласкавим паном.
 Гей зрадли ж єго боги погані,
 На повіч не прийшли слу в борбі!
 Емір трусливий був би аж тоді,
 Коли б не йшов у бій з тни гордим військом,
 Що грає ся житєм в своїй буті!
 Карло, в котрого борода цвєте,
 Відважний сам і сміливий не в міру;
 Ніколи з поля битви не втікас.
 Коли не вбе кого, велике диво!“

СХСІ.

Володар у мочучости своїй
 Цілих сім літ в Іспанії провів,
 Члмало міст і кріпостів здобув.
 Але й Марсізь за себе не забув.
 Він зараз в перших році розписав
 Листи до Баліганта в Вавилові,
 Що від віків еміром тамки був, —
 Всіх пережив — Вергіля і Гомера.
 Той Сарагоссі в поміч хав прийти.
 Коли б не йшов, Марсізь усіх богів
 І всіх божків, яких лиш почитав,
 Покняув би, Христа б закон прийнив,
 З Карлом Великим в мирі жити б став.
 Емір далеко; забарив ся він,
 Поки зібрав із сорока країн
 Людей, поки понаправляв дромоми*),
 Галери, судна, човни та чайки,
 І в Александрії, надморськім місті
 Цілий свій флот уставити спроміг ся.
 Був місяць жай. У перших літа днях
 Він з військом всім на морський вплив шлях.

*) Дромони (з грецького *δρομος*-біг) рід візантійських воєнних ко-
 раблів.

СХСІІ.

З великим військом йде погане племя,
 Пливе, веслує; вітер в парус дме;
 А на високім мачтах та на щоглах
 Скрізь ліхтарні і дороге кахніє
 Такім у гору ясним блиском бє,
 Що море нічю краще як за днини.
 Коли ж вони прийшли в Іспанську землю,
 То всі краї осяяли тим блиском.
 Дійшли про се аж до Марсіа вісти.

СХСІІІ.

Не стримуєсь на нить погане племя,
 Пускаєсь з жоря на солодкі води,
 Марброс, Марбріа лишає за собою
 І в гору Еброю верне кораблі.
 Блищать кахніє, сяють ліхтарні
 Кадаючи всю ніч яскраві блиски.
 Над раном все було в Марсіа місті.

СХСІV.

Був ясний день і ясно сяло сонце,
 Коли емір з судна на беріг вийшов.
 З ним праворуч ішов Еспанеліз,
 А по заду йшло королів сімвайцять,
 Князів і графів — вже й не тяжко сила.
 Під деревом лавровим серед поля
 Траву зелену білих ковром вкрили, —
 Там був престол зі слонові кости.
 Коли вже всі зібрали ся довкола,
 Тоді невірний Базігант з престола
 Так перше всіх заговорив з провоза:
 „Мої панове, лицарі могуті!
 Володар Франції, король Карло
 Не буде йісти без моєї волі.
 Прийшов він на Іспанію війною,
 Я на солодку Францію іду,
 Я весь мій вік не дам ему спокою,
 Поки він вжре або вгохить ся в бою.“

Сказавши се він рукавицю праву
Здійняв і нею по коліні вдаривсь.

СХСV.

І довго він чванив ся говоривши,
Що за все золото в світі не залишить
Піти на Ахен, де Карло наш судить.
Хвалять і радять се ему всі люди.
І кличе він двох лицарів своїх
До себе — Кларіфана й Кларіена:
„Сини царя знатного Малтраена,
Що скривъ було ходив охотно послом,
Я нині вас пішлю у Сарагоссу.
Марсілеви скажіть про мій прихід.
Я їду ему на поміч, їду на Франків.
Коб стрів їх лиш, заваятий буде бій.
Ось вам і золотом шита рукавиця,
Нехай вбieras він сі на руку.
Возьміть і сю булавку широ злоту,
Щоб лиш прийшов і ленио в мене взяв.
Я в бій з Карлом у Францію піду.
І скоро він в ногах моїх не ляже,
Не відречесь Христового закона,
Я з голови відру ему корону.“
А всі невірні: „Добре, пане, кажеш!“

СХСVІ.

„В дорогу ж, каже Балігант, барони!
Возьміть булавку сю і рукавицю!“
А ті говорять: „Добре, любній пане.“
Пойіхали вони до Сарагосси,
Минули десять бран, мостів чотири
І вулиці з палатами минали
Коли ж прийіхали в горішнє місто,
Почули близь палати крики й гомін.
Зібрало ся невірних там чимало;
Кричали й плакали в великім боли,
Гавьбили Магомета, Тервагана
Й Аполліна, котрий їх в бою зрадив.

Всі кажуть: „Гей, на що звелись ви бідні!
 Настав для нас вже нікі день заглади.
 Не стане в нас володаря Марсіля, —
 Врубав ему всю руку граф Роланд.
 Русявого не стало Журфарета.
 Іспанія в ворожі руки впала“.
 Оттут посла і з коней поссідали.

СХСVII.

Стоять під деревах олівних коні,
 Два Сарацени поводи держать.
 Посли ж побравшись за краї плещів
 Не йдуть в високій терех, а спішать.
 Коли прийшли в мальовану світлицю,
 Вигають приязно царя й царницю:
 „Най Магомет, що має власть над нами,
 Нехай наш пан Аполлін з Терваганом
 Держать царя з царцею в опіці!“
 Тут Брахімууда: „До чого ся мова?
 Зовсім мабуть тоті боги не здалі.
 Лихі були їх чуда в Ронсевалі,
 Коли на смерть всіх лицарів дали,
 І пана того відступили в бою,
 Що днесь з одною лиш оставсь рукою.
 Втяв граф Роланд еї, — его днесь власть!
 Загорне днесь Іспанію Карло.
 На що звелась нещасна я, на що?
 Чому міні хто смерти не завдасть?“

СХСVIII.

„Вгазуйтесь, пані“, каже Кларіен.
 „Нас тут невірний Балігант післав.
 Марсілеви він поміч обіцяв,
 Ось тут ему булавка й рукавниця.
 Є в нас на Ебрі кораблів пять тисяч,
 Є судна в нас, галери і чайки,
 А що дронів, то й не скажу сила.
 Велика власть є в нашого ехіра.
 Він в бій з Карлом у Францію піде,
 І покорить его або убе.“

„Піде за лихом“, каже Бразіунда —
 Він не далеко відси Франків здибле.
 Володар їх хоробрий, бравий вдав ся.
 Сім ліг він вже по сій землі сктав ся.
 Він скорше вире, а з поля не уступить:
 Єму під небож кождий царь — малий.
 Ніхто живий Карлови не страшний.“

СХСІХ.

„Лпшіть се все“, озвав ся царь Марсізь —
 „Зі мною ви поговоріть, панове.
 Смерть, бачите, моя вже за плечима,
 А в мене ні довьки неха ні сина;
 Одинчик був та вчера й той погіб.
 Нехай мій пан сюди приїде, скажіть.
 Іспанія в еміра власти нині.
 Коли приїде, віддам єму цілу,
 Най перед Франками єі боронить.
 Я раду й на Карла єму знайду:
 Побе єго він певно через місяць,
 Най лиш міні завірять і приїде.“
 А ті на те: „Се правда, пане, все“.

СС.

„Карло володар“, каже царь Марсізь —
 Побив мойі війська, спустошив землю,
 Міста мойі звалив, поруйнував!
 Сю ніч табором він над Еброж став.
 Туди, як чую, буде лиш сім миль.
 Нехай емір туди провадить військо.
 Скажіть єму, — там буде бій мабуть...“
 І він їм дав ключі від Сарагосси.
 Оба послы поклін єму кладуть
 І розпрощавшись рушили в свій путь.

(Конець буде.)

Із французького переклав
 Василь Щурат.

„Пісня про Роланда“.

Статя Гастона Парі.

I.

Пісня про Роланда належить до тих поем, котрі старі Французи називали „Chansons de geste“, т. є. поема історична, призначена до співання, о котрій надто припускало ся, що основою єї послужило історичне оповіданє списане по латині. І справді Chansons de geste відносять ся, принаймі найстарші між ними, до фактів історичних, але загалом автори їх черпали зовсім не з латинських хронік; є се широко розведені співи сучасні самим фактам.

Нема сумніву, що співи того рода існували на людській мові в часах Меровінгів і многі з них певно величали війни Карла Мартеля і Пепіна; та з найбільшим багатством і блиском вони розвились в часах Карла Великого, через що до єго панованя відносять ся й найбільша часть Chansons de geste із XI, XII, XIII і XIV віків, без огляду на те, чи факти, що лягли в їх основу, належать справді до часу єго панованя, чи вони є вчасніші або пізніші, або врешті, як се й є великому числі тих поем, особливо при найновіших, чи вони зовсім видумані.

Chansons de geste, уложені для класи вояцької. були співані професіональними співаками, званими жоґлери (joculares), або жоґледори, жоґлери (joculatores) котрі виспівували їх в супроводі скрипки. Нуга була напевно дуже проста і повторяла ся для кожної строфи, а в кожній строфі для кожного стиха окрім хіба першого а інколи й остатнього. Стихи складали ся з 8, 10 або 12 складів, найчастіше з 12.

II.

Пісня про Роланда є одною з тих поем, що дійшли до нас у найстарішій формі; та не треба думати, що єя форма є сама первісна. Трагічний випадок, що становить єї основу, мусів від першої хвилі дати основу для многих пісень, що розходили ся дуже швидко по краю. Ті пісні, без сумніву короткі і патетичні, перемінювали ся пошаму, поки з них не повстала поема зовсім оповідаюча і довга, що числить звиш 4000 стихів і була остаточно зредагована під кінець XI віку. Єя поема в тій редакції не дійшла до нас, принаймі ми не маємо єї в первісній формі. Та про єї редакцію і зміст дають нам виображенє дві латинські версії, що доховали ся до наших часів, одна прозова а друга віршована; вони передають нам більш або менше вірно зміст інших поем французьких про єю саму подію, котрі для нас пропали.

Прозова редакція становить розділи XXI—XXIX хроніки списаної не довго перед половниною XII. віку і підсуненої автором під імя самого архієпископа Турпіна. Віршована редакція має назву „*Carpen de proditiōne Guenonis*“; в се поема аложена в дістїхах темних та покручених і відносить ся без сумніву до того самого часу. Отсей *Carpen* представляє нам найстарїшу формацію поеми, котру в рукописах французьких находимо тільки в остатній редакції; майже все те, що в редакції французькій рїзнять ся від „*Carpen*“-а, можемо вважати за новїші додатки.

Придивляючись снм двом латинським версіям, можемо сказати, що хроніка Турпіна має нам версію аложену, в котрій певні подробиці можуть послужити до відтвореня ще старїшого стану самої поеми, а другї вийшли з під пера клерикального редактора або якогось іншого посереднього дописувателя.

Стрїбуємо тепер прослідити бодай з дебільшого еволюцію епічної теми про ронсевальську битву, лишаючи на боці аж до остатньої редакції всі ті подробиці, котрими рїзнять ся між собою поодинокі версії і беручи на увагу тільки те, що в них є спільного, насамперед у всіх трьох, а опісля в *Carpen*'ї і в „*Роланді*“ дохованим до наших часів. Назвімо стан поеми, котрий нам виявляє порівняне Турпіна, *Carpen*'а і звісного нам *Роланда* буквами *RT*, далі стан єї, який виявляє ся з порівняня *Carpen*'а з *Роландом*, о кілько вони оба рїзнять ся від Турпіна, *RC*. а саму поему про *Роланда* котру тут маємо під руками, звісну з многих рукописів французьких і з перекладів та переробок на рїзні чужі мови, буквою *R*. Почнемо своє порівняне від вясненя того дійсного факту, що став ся вихідною точкою ронсевальської епопеї і про котрий ми маємо дуже короткі звістки в літописних оповіданях.

III.

В р. 778 Карло, король Франків вертав, із походу, тільки на половину щасливого, до північної Іспанії, куди єго були покликали внутрішні сварї музулманів, панів того краю; в кількох містах єго прийато радісно, але супротив єго ожданя брами Сарагосси замкнули ся перед ним Д. 15 августа 778 р., коли головна сила армії перейшла вже через піренейські просямки, на задню сторожу напали в долині Ронсеваль тамашні гірники Баски Вони зрабували всі пакунки, котрих стерегла сторожа і вимордували всіх вояків, що находили ся при нїй; в числі тих побитих, пише Ейнгард, були капітан (сенешал) *Ertigard*, граф королівської палати *Анаельм* і *Гродланд*, граф бретанської мархії). Ся нещаслива пригода зробила дуже велике вражїне на уяву

*) Мархїями або марками в імперії Карла Великого називали ся провінції, що сусїдували з чужими краями. Ті провінції мали свій осїбний уряд, подекуди похожий на те, чим ще до недавна було в Австрії „Військове Пограниче“. Мархія бретанська обіймала бїльше менше теперїшню французьку Бретань і сусїдувала з Бретанією Кельтською, незалежною від Карла В.

сучасних і без сумніву дала тему для многих пісень; один уступ в оповіданню історика, що писав о яких 60 літ після сего факту, доказує, що імена вбитих у Ронсевалі були загальнозвісні всьому народови¹⁾. Та вийшло так, що з трьох, про котрих згадує Ейнгард, Етггарда²⁾, Ангельма і Гродланда, заховався тільки один і то власне третій в епічній традиції і зробився єї неарівняним героєм. Що було причиною сеї дивної нерівности? Правдоподібно те, що першою основою поєми про ронсевальську битву стали єпічні пісні зложені Гродландовими дружинниками, жителями французької Бретані; навіть та поема, що дійшла до нас, хоча перейшла через много переробок і підновлень, все таки заховала деякі виразні сліди свого бретонського походження³⁾. В тих піснях Роланд являє ся головною особою дійства; він є сестрінюк Карла, начальник задньої сторожі; він лишає ся остатній в бою, доказавши чудес мужества; перед смертю трубить в ріг з надлюдською силою і тим способом прикликає назад Франків, що вже були перейшли за гори; Карло оплакує єго більше ніж усіх других побитих воєків.

Жогледори перенесли „пісню про Роланда“ по за границі краю, в котрій вона повстала; таж вона швидко розширла ся, прийнявши до себе елементи зразу чужі йїї і набирала чим далі тим більше характеру національного. Певна річ, що тіло вбитого у Ронсевалі графа бретанської мархії справді перенесено до Франції і поховано в Бле, як се розповідає ісевдо-Турпін і наша поема; вже в XI. віці показували в Бордо ріг, на котрій мав трубити Роланд перед смертю⁴⁾. Здаєть ся, що ціла західна Франція приймала участь в розвиванню Роландівської легенди. Особливо плекано єї в провінції Мен⁵⁾, а пізнійше в Анжу⁶⁾; єї переняли Нормани, у котрих пісня про Роланда около

1) „Dum quae agi poterant in Hispania peracta essent et prospero itinere reditum esset, infortunio obviantе, extremi quidam in eodem monte regii caesi sunt agminis; quorum quia vulgata sunt, nomina dicere supersedi“. (Житєпись Людовіка I, звісна під іменем Астронома лімузіньського, напечатана в Шертцових Monumenta Germaniae historica, Scriptores II, 608.)

2) Власне недавно віднайдено надгробний камінь сего Етггарда і після него можна було означити докладно дату єго смерти на 15 августа 778 р.

3) В поємі згадуєть ся инр. св. Михайло, поративник у морських небезпеках (St. Michel de la mer del peril) що натякає на назву бретонського монастиря і відпустового місця Св. Михайла „in periculo maris“. Манастир єї заснований був в VIII в. на самій границі між французькою Бретанією і Нормандією, значить там, де були володіння Гродланда. Бретанцем був також Юм Готіс, згаданий у поємі, а противник, з котрим він бєть ся, Маельгут, з назви похожий більш на Кельта, ніж на Сарацена.

4) Ріг Роланда, званий Оліфант, т. є. ріг зі слонової кости, властиво „Слонова кість“, був знаком начальництва і покликком збирати ся в купу. Ріг показуваний в Бордо був із слонової кости і розколений на дві половини.

5) У Турпіна Роланд не є вже графом мархії бретанської, але графом з Менс і владником Бле.

6) В главі VIII згаданий Готарід „хоружий королівський із Анжу“ був правді історичною особою, але жив о цілих 100 літ пізнійше фактів описа-

р. 1066 була вже співом національним¹⁾; розуміє ся, що у властивій Франції вона збуджувала ще більшу владу через те, що піднімала почуте національне і вбільшувала повагу королівства. В ту власне добу єї еволюції, около половини XI. в. епопея Ронсевальська прийняла, без сумніву десь не далеко від королівської столиці ту форму, котра представляє більше менше спільну основу латинського *Carmen* і французького *Chanson*. Те, що оба ті твори мають спільного, погодять ще з XI. віку і с впливом нової переробки старих пісень, переробки, в котрій заміща рука великого, геніального епічного поета. Ще пізнійше, як се побачимо далі, рикована редакція повпроваджувала в ту поему нові елементи далеко меншої вартости від давніх.

IV.

Вже в RT (т. є. в тій затраченій поезії, котрої основу передає хроніка псевдо-Турпіна), котрої давні складники взяті з поеми зложеної в X. або навіть у IX. віці, бачимо глибоку перемену фактів історичних. Карло не є вже молодим королем Франків, що ще тільки починає свою славу кар'єру; він є вже „імператором Римляв“, котрий здобув „Англію, Німеччину, Баварію, Лотарінгію, Бургундію, Італію, Бретань і інші краї та неалічені міста від одного моря до другого“ і котрий царює в Ахен. Баски щезли з пам'яті народньої: на Франків нападають Сарацени; вони прикликаві зрадою Ганелона; за смерть Франків Карло метить ся хоч як так і то при помочи чуда: бог зупиняє хід сонця, щоб дати Карлови донасти ворогів, котрих на ділі, після автентичних свідочств, нія допомогла розбігти ся. Отсе в коротких словах той зміст, який мусіла мати давня поема, котрої блідий з декуди подсований рефлекс дійшов до нас у латинській хроніці. Карло здобув Іспанію при Сарагосі, в котрій панують два брати Марсіль і Балігант²⁾. Під зверхньою владою „адмірала Вавилону“³⁾. Карло шле до них Ганелона з розказом, щобі віддали ся, та Ганелон дає ся їм підкупити і прирікає подати їм спосіб — погубити найліпших вояків Франції. І справді, повернувши до Карла, оповіщає его, що брати піддають ся і спонукує его вибрати ся з поворотом до Франції, лишаючи за собою задню сторожу зложеною з найчільніших баронів і его се-

них в поезії — несумнівний знак того, що й провінція Анжу подлишала свої вставки в тій єї редакції, котру маємо під руками. Та головним слідом сего є фігура Тьеррі, лицаря, що метить ся за смерть Роланда, побиваючи в поєдинку Шивабеля. Сей Тьеррі є, як сказано в поезії, братом графа Анжу.

1) Маємо свідочства, котрі стверджують, що пісню про Роланда співали вояки Вільяма Завойовника в часі битви під Гастінге. Князь Рішард Норманський введений був, хоч і неспізно, в епізод з Балігантом, а навіть у першу часть (глава XII, 4)

2) В латинській тексті *Marsirius et Belligandus*.

3) „*Ab ammirando Babylonis de Perside ad Hispaniam missi*“. Під Вавилоном треба тут розуміти Багдад. Бачимо тут неясний споминок про первісну зверхність східних каліфів над усім музулманським світом, хоча вже в р. 756 Абдерман заснував каліфат у Кордові незалежний від багдадського.

стрінка „Роланда, графа Манса і Бле, Олівера графа Женеви і 20000 християн“. На сю задню сторожу в Ронсевальській долині нападають Сарацени, котрі за показом Ганелона від двох днів засіли були „в лісах і долинах“. Перший відділ з 20.000 людей вирубає Франки, але коли вони вже втолені битвою, надходить другий відділ з 30.000 Сараценів, котрий убиває всіх Франків окрім Роланда і кількох інших, що здужали втекти в гори. Сарацени відступають. Роланд, лишивши са-сах, трубить у свій ріг зі слонової кости і збирає християн, числом зо 100, що порозбігались були по горах і на їх чолі виступає, щоб ударити на Сараценів, котрі віддалились уже на явию дороги. Він розбиває їх, змушує до втеки і вбиває Марсіля, та всі сго товариші полягли в битві, а він сам пробитий чотирма списами і тяжко поранений ударами каменя. Сам він вертає в долину Ронсеваль аж до входу просмика Сіз, котрих пройшла французька армія і тут зсінши з коня, лягає на луці, під деревом, близько жаржурового каменя. Виймає свій незрівняний меч Дурендаль (в лат. тексті Durenda) і попрощавши ся з ним тричі трібає алохати сго о жаржуровий камінь, та все на дармо: меч розколов каменюку, а сам навіть не вищербив ся. Тоді він трубить у ріг, надіючись, що сго почують Франки, що вже пройшли гірські просмики; він трубить з такою силою, що у него тріскають жили в шиї і нерви. Карло чуває се і хоче як стій вертати ся, щоб іти на похід своїй задній сторожі, та Ганелон вмовляє в него, що се Роланд забавляє ся полюванєм. Та в тій хвили до табору Карла прибуває брат Роланда Бодуен¹⁾, котрий лишив був Роланда в остатній хвили і погнав на его коня²⁾ і оповідає про побите Франків. Як стій уся армія вертає назад.

Тимчасом Роланд, котрий крім ран терпить страшенно від спраги, звертає ся з остатньою молитвою до бога, простягає руки і вмирає. Карло прибуває в Ронсеваль, находить насамперед тіло свого сестрінка, і оплакує его, потім тіло Олівера і інших; ціла армія наповнює повітря голосінем. Та Карло каже їм перестати плакати, а йти на здогін поганців; наближає ся ніч, з котрої поганці можуть скористати, щоб уратувати ся від погоні, та бог чудом зупиняє сонце; Карло доганяє поганців над берегом Ебру і вбиває всіх, що ще лишили ся. Вернувши на поле битви Карло каже арештувати Ганелона, против котрого підносить ся багато голосів, що винуватять его в зраді. Рішене віддають на суд божий: в поєдинку бе ся за Ганелона Пінабель, а за Карла³⁾ Тьеррі. Тьеррі вбиває Пінабеля і Ганелона четвертують. Побитих героїв пере-

¹⁾ Роль приписана тут Бодуєнові в деяких поемах сповнює Тьеррі, той сам, що пізнійше бе ся з Пінабелем. Псевдо-Турпін мусів знати і сей варіант, бо по его оповіданю швидко після Бодуєна прибігає також Тьеррі, котрий був присутній при смерті Роланда. Ані Сагмен ані наша „Пісня“ не знають сего епізоду; тут вісь передає сам голос Роландового рога.

²⁾ Ані псевдо-Турпін, ані Сагмен не знають назви Роландового коня, та про те нема сумніву, що назва Вейлантіє є давня.

³⁾ Карло вважає ся тут родичем Роланда, котрий задля того шукає пімсти за его смерть.

*

посять у Францію і там хоронять їх тіла: Роланда в церкві св. Романа в Бле, Олівера в Беліві. Меч Роланда завішують над его гробом, его ріг складають в церкві св. Северина в Бордо. Карло вертає до Ахен, де швидко опісля вмирає.

V.

Буде з найбільшійми формами нашого поема, яка до нас дійшла з одного гітано-ібердо-Турція. Як бачимо, вона вже дуже далека від тих первісних, найдавніших пісень, в котрих повстала. Та й ся форма з часом дізнавала значних змін і ось ми маємо другу фазу сі ровною, котру нам вказує порівняне затисяського *Carmen* з нашою „Піснею про Роланда“ (RC). Фігури Баліганта тут нема, в Сарагосці панує сам Марсіль. Коли Карло хоче послати післа, щоб зажадати від него, аби піддав ся, Роланд радить віддати се небезпечно посольство Ганелонowi: а пімсти за те і спонукає дарунками Марсіля Ганелон рішас ся на зраду. Опис битви ще більше далекий від дійсности, ніж у Турція. Головні речі дійсного факту, тісне гірське гирло обсажене Васками, котрі заступивши дорогу між задньою сторожею і головною армією Франків вігнали ту сторожу в долину, де вона була обскочена з усіх боків. — сей реч уже перестав бути зрозумілий для людей з рівнини, котрі захопили тільки спомини про високі гори, понурі скали, дивовижні проємки яко рами картини. В оповіданні вийшов новий елемент — інституція „дванадцятих перів“¹⁾, котрої Роланд є головою. Щоб зрівноважити їх, якийсь незвісний поет дододив епізод з дванадцятьма перами сараценськими під проводом Марсілевого брата, котрі перед битвою викликають дванадцятьох перів французьких, зводять з ними дванадцять поєдиноків, у котрих усі гинуть ураз і: цілих відрядом військо, що пер-

1) „Li doze per“, т. є. дванадцять рівних. По оповіданні виходить, що се було немов би братство чи побратимство встановлене між дванадцятьма молодими воєводами в дружині Карла Великого, особливо з погляду на похід іспанський. В найдавніших поемах про інші війни про дванадцятьох перів нічого не чути, тільки пізніше з них зроблено постійну інституцію. В нашій поемі ті 12 перів називають ся: Роланд, Олівер, Івон, Івуар, Отон, Беренгар, Самсон, Ансіс, Жерін, Жерер, Енгелер і Жерард з Руссільдону. Значна частина тих імен являє ся в найдавніших частих епіпеї і не являє ся ніде більше крім оповідань про Ронсеваль. Таким способом в інших поемах, де згадуєть ся про 12 перів, замість поданих тут імен находимо деяких інших, більше звисних героїв. Назомісць Жерард з Руссільдону, здаєть ся, введений був у нашу поему остатнім редактором „Роланда“, а се особа історична, про котру знаємо, що жила за часів Карла Лисого і котра опісля стала ся героєм особної епіпеї. Здаєть ся, що редактор „Роланда“ не знав про него нічого крім назви і для того дав ему вмерти у Ронсевалі, що противить ся як епічний традиції, так і історії. В тім братерстві дванадцятих перів можемо замітити три малі тісніші спілки, три пари воєнків, що є між собою „побратимами“: Се Івон і Івуар, Жерін і Жерер, Роланд і Олівер (завважмо, що дві перші пари сполучені й матеріально аллітерацією їх імен). Побратимство воєнне (*compaignie* в старофранцузькій тексті) було значаєм вімецьким (*Waffenbruderschaft*); до міжвоєнків традиції відносять ся й число 12.

ний пішов до битви. По тій вступі розгортає ся властива битва. Ще один відділ поганців побивають Франки, та на его місце приходять третій; поміж страшеного числа ворогів Франки не перестають бороти ся, та число їх вменшує ся що хвиля. Швидко їх лишило ся вже тільки 60. Роланд трубить в ріг; Карло почувши сей голос вертає поспішно; про Бодуена нема й згадки. Перед приходом армії Олівера, котрий враз із Роландом і Турпіном лишив ся при життю з цілої дружини, напе в битві. Сарацини втікають, лишаючи Роланда й Турпіна¹⁾ панамі поля. Роланд вишукує тіла одинадцяти перів і складає їх перед умираючим архієпископом, котрий їм уділяє остатнього благословенства; се епізод, що повстав очевидно в індивідуальній уяві якогось ринсода. Роланд тратить притомність в наслідок ран, утоми і спраги, що его називає. Турпін добуває остатніх сил, щоб із поблизького потічка принести ему води в шоломі, та в пів дороги сили его опускають, він умирає, а Роланд прийшовши до себе, встигає ще покласти его гарні білі руки на-в-хрест на его грудях і відмовити над ним похоронне „голосіне“. Онісля і сам він напе зомлілий. Один Сарацин, думаючи що він умер, хоче відібрати ему меч, але Роланд прокидає ся і розбиває ему голову ударом свого слонового рога, котрий від того й розколов ся. Надарю він тричі сплукує ся зломати Дурендаль. Попрощавши ся з усіми, котрих любив, зі своїм володарем, з солодкою Францією, з товаришами, пригадавши свої труди і пригоди воєнного життя, вмирає, а ангели заносять его душу до бога. Тільки тепер прибуває Карло у Ронсеваль і находить самі трупи. Дякуючи чуду розказаному вже в RT він допадає педобитків сараценської армії і січе їх на штурки. По поєдинку Тьеррі з Пішабелем Гавелоца четвертують лутже в Ронсевалі. Тіла Роланда, Олівера і Турпіна забирають у Францію, а Карло вертає до Ахен.

(Конець буде.)

¹⁾ Нема сумніву, що вже в RT Турпіна находив ся в числі борців убитих у Ронсевалі, та редактор хроніки, котру він підсунув під его імя, натурально мусів его усунути з того числа.

Критика і бібліографія.

XII. Фольклорні праці д-ра Ченька Зібрта.

Др. Ченек (Вікентій) Зібрт, молодий чеський учений, тепер доцент історії культури на чеській університеті, займає видне і досить характерне місце між словянськими фольклористами. Вибравши собі спеціальність — звичаї і обичаї чеські, головню-ж старочеські, він трактував їх зразу як причинки до історії чеської культури, хоч, звісно ніколи не закриваючи очей на зв'язки, які заходили між тими проявами чеського життя і аналогічними проявами у інших, іменно сусідніх народів. Можна сказати, що в перших своїх працях др. Зібрт був більше істориком ніж фольклористом, зібравши багато культурно-історичний матеріал, перешукуючи старочеську літературу, рукописи та акти і не вдаючи ся в дискусію тих фольклористичних питань, які піднімають ся по поводу значіння, початку, вандрівки чи саборідности даних явищ. Від 1888 р. вийшли его „Історія гри в шахи в Чехах“, „Старочеські обичаї, повірки, празники і простолюдні забави через увесь рік“, „Стрілецькі повірки і чари за старих часів у Чехах“, „З ігрищ і забав старочеських“, „Заховані і порядок при їдї і питю у старих Чехів“, „Історія крою в чеських землях від найдавніших часів аж до гусітських війн“. Ця остатня книжка, видана 1891 р. давала підставу догадувати ся, що автор з поля фольклору звільня зовсім перейде на поле історії, тим більше, що рівночасно з сею книжкою вийшла его чисто історична праця: „Матеріали про продаж і славляване соли Велтавою в рр. 1591—1599“.

Та догад сей не справдив ся і др. Зібрт з пізніших своїх праць обернув ся більш рішучо до студіюваня тих фольклорних, а висше поименованих книжки взятї разом становлять нею першу групу его праць. Взяв їх разом власне перевага культурно-історичного елементу і також метод. Автор не вдає ся в ніякі теорії, а зводить до купи матеріал, порядкуючи его в яснї та прозористї цілїсть, деще освічуючи его ширшим, міжнароднім корівнанєм, та все таки переважно, так сказати, обома ногами стоячи на чеській національній ґрунті.

Із праць сеї групи безперечно найважливіша та, що має назву „Staročeské výroční obyčaje, pověry, slavnosti a zábavy prostonárodní, pokud o nich vypravují p' semné památky až po naš včik“. Є се, так сказати, всенародній старочеський дневник цілого року. Правда, матеріал тут зібраний методом відмінним, він збирають теперішні фольклористи: не з уст народа, не з живої обсервації, а зі старих книжок, казань, заказів церковних, з актів ріжнородних процесів (особливо о чари), зі старих календарів і т. і. На підставі тих матеріалів др. Зібрт зумів змалювати образ дуже живий і вірний, даючи заразом понятє про багатство старочеської літератури і про її живість та близькість до народного життя і світогляду. Сорок осібних статей, не однаково довгих,

входить у склад сеї гарної книжки; особливо багаті змістом статі про мясопусти (тут же обширні виписки з заустних драм), про перший май (тут же о чарівницях, о звичаю майїти хати), про обичаї при жнивах і по жнивах, про вечір на св. Андрія, про Різдо (ходжене з колядою, при чім інтересно, що в XV в. в Чехах ксендзи ходили колядувати до своїх парафіян) і т. д. Не зовсім під програму сеї книжки підходять розиравки про різних духів, в які вірили старі Чехи, як „шотек“, „воднік“, „злек“, „жура“, „дкі люде“, та треба сказати, що й ці статейки самі по собі дуже цікаві.

Не менше важна є видана 1890 р. книжечка дра Зібрта „Pochívě mřavu a společenské řády při jídle a pití po rozumu starých Čechů“. В 14 розділах сеї книжечки автор розбирає більше як 20 старочеських книг і рукописів, що подають науки, як себе держати в товаристві, а особливо при їдї і питю. Матеріали зібрані тут драм Зібртою дуже наглядно рисують нам картини старочеського домашнього життя, дуже часто побуджуючи теперішнього читача до щирого сміху. Варто зауважити, що і в нашій старій літературі маємо чимало вказівок і згадок, що відносять ся до сеї теми, а з кінця XVIII. віку маємо інтересний забуток літературний, що зовсім сюди відносить ся: є се тзв. „Полѣтнка свѣцкая“ видана 1790 р. у Львові яко додаток до Букваря Ставрошійського. Хто би хотів зайняти ся розбором сего інтересного писання, для того книжка дра Зібрта буде неоціненою підмогою між інчим і тям, що на початку розиравки автор звів до купи всю важнійшу європейську літературу, котра говорить про сеї предмет. Сего вельми похвального звичаю др. Зібрт держить ся і у всіх інших своїх працях, при кожній порушеній ним темі подаючи на початку всю важнійшу єї літературу.

Та вже в тім самім 1891 році др. Зібрт видав книжку, котра вказувала на значне розширене обсягу єго дослідів. Книжка ся має назве „Listy z českých dějin kulturních“. Є се властиво збірка 9 статей друкованих уперед по різних часописсах, та тепер не тільки механічно зведених у куну, а значно, іноді майже зовсім на ново перероблених. В декотрих автор порушує ся ще на своїм давнім, улюбленім культурно-історичнім полі, як нпр. в першій статі „O líčení a šlechtění tvaří u starých Čechů“, де з різних старих книг, рукописних „аптїчок“ та ректам старочеських збирає відомости про косметики, яких уживали старочеські жінки й мужчини для підкрашуваня лица. На тім самім полі держить ся також статя 7, де розказано про „Тютюн на чеській землі“. Та інші статі більше рішучо входять на поле властивої фольклористики. Статя 2. лучить у собі 5 праць до снільної теми „Převítky starodávnych obětňch obřadů“. Подает тут автор після старших і новіших видань опис таких забав народніх, як суд над когутом і стинане єму голови, як молочене качура законаного по шню в землю, при чім парубок, що має єго забити ціпом, має завязані очі, як стинале барана, скидає з вежі пана, уриванє голови гусям завішеним на шуурі. Автор признає, що подібні забави (тепер забуті у Чехів) находили ся у много інших західно-європейських народів, та відкидаючи

Їх мітологічне трактування не слідить за їх початком і розширенням і здовольняєся догадом, що ті забави були культурними пережитками стародавніх обрядів, поганських жертв, котрі з часом стративши своє поважне значіння, перемінилися в прості народні забави (стор. 26). Зібрані автором описи тих забав не дуже се potwierджують; бодай найдоглядливіші описи стинання когута далеко швидше кажуть в цих догадувати ся драматизовані пародії давніх судів і судових церемоній, піз зоставка поганських жертв. У старих літературах лишило ся чинило таких пародій, як напр. популярна в середньовіковій Європі „Condempnatio iuae“, котра в югословянській літературі являє ся в виді побожноі легенди про „Мученіє преподобнаго Гроздія“, а шотландським поетом Бернсом перероблена була яко балада про Івана Ячменя, далі великоруський процес „Ерша Ершовича сына Щетинникова“ і т. і.

Далі находимо тут інтересну статю „Symbolika baveu u starých Cesku“, кілька причинків до старочеських весільних обичаїв і вкінці дві праці про повісті і легенди, а іменно „Повість про Мелюзіну в чеських людских переказах“ і „Повість про Жізкову шкуру“. З методологічного погляду цікава особливо статя про Мелюзіну. Повість про Мелюзіну розширена у Чехів з давна і сплела ся там з повіркою про „вітрову маху“, що стогне і гвильть підчас бурі, так що декуди сиплеть їй муку і сіль, щоб заспокоїти її, переблагати та вберегти себе від шкоди. В чеській науковій літературі висказані були різні думки про сь повість. Старі писателі мітологічної школи з національного напружкю настоювали на тім, що повість ся не має нічого спільного зі старофранцузькою поемою та німецькою народною книгою виданою 1477, хоча на старочеських виданнях сеї повісті виразно було сказано, що се переклад із німецького. Др. Зібрт дуже добре показує фантастичність догадів та спекуляцій чеських мітологів, особливо Гануша, котрий сидував ся конче ввести Мелюзіну з пиятою чеського ґрунту і в тій цілі не вагував ся навіть видумати якусь Медуліну, богицю меду, котрій буди то Чехи носять від до ліса, щоб ввєднати у неї достаток меду на слідуєчий рік. Хоча ся Медуліна перейшла до книг німецьких мітологів, що взяли її за чисту монету, то др. Зібрт рішучо твердить, що в Чехах ніхто про неї не чував і не знає. Розказавши коротесенько, більше бібліографічно ніж генетично, хід наукових праць про Мелюзіну в західній Європі др. Зібрт стверджує поперед усього, що до Чех перейшла ся повість в р. 1555 перекладом з німецької книжки і навіть правдоподібно з німецькими ілюстраціями. Від тоді аж до тепер була вона в Чехах друкована незлічнну силу разів, так що представлено о пригодах і вплиді Мелюзіни війшлозагално в склад народної фантазії. Та так се представлено найшто вже івшій подібний образ Були се сірени, хорьскі панни зробилични хвостами, звані також у старих Чехів *oschekule*. Цілих рядок мітатів показує др. Зібрт, що представлено тих охехуль було у Чехів доволі розширене ще перед тим, заки вони познайомили ся з західною повістю про Мелюзіну. Від колиж ся повість стала ся в Чехах популярною, назва охехуль пропала і хорьскі панни називають ся мелюзінами. На тім ступні лишило ся се представлено і у нас. В Чехах воно пройшло ще кілька

ступнів, і то знов під впливом французько-німецької повісти. В тій повісти сказано, що коли Мелюзіна, підсліжена своїм чоловіком у купелі, щепа від него, була засуджена на те, щоб до віку літати в повітрі і плакати по втраченім чоловіці й дітях. Отсей то образ матері, котрої плач і стогін чути в завиваню бурі, послужив мабуть мотивом до втворення ніби мітичної „матері вітрів“ чи „цариці вітрів“. Натуральних способом ся поява зросла ся з звичаси — не чеськи, а міжнароднім — спихати вітрови в дарі муку, сіль, дрібки хліба і т. і., щоб его вгнати хирити. Др. Зібрт вказує цитатами розширене сего звичаю особливо в Німеччині — інтересно, що у Словян окрім Чехів він майже невідомий. Розкривши таким способом властивий характер усіх складників, які аложили ся на втворенє чеської Мелюзіни — матері вітрів, др. Зібрт ось як резюмує здобутки свого досліду: „Ми показали, як чужа повість, головню через читанє, присвоїла ся у нас і зітїла ся зі звичаси звичаси також деінде — гдувати вітер мукою і т. і., аж поки не дійшла до того виображеня, що в шумі вітру хлипає і жалібно квилить мітична істота — Мелюзіна.“ Др. Зібрт не вірить в єї мітичність, та все таки не бере ся доходити, відки взяла ся та фігура в середньовікових оповіданях і яке було єї первісне значінє. Так само він не інтересує ся судьбою Мелюзіни у інших словянських племен; его обходять головню Чехи.

Такий самий характер має й статейка про Жіжкову шкуру, котра бучім то по смерті сего чеського героя була відповідно до єго заповіту здулена, виправлена і натягнена на бубон. Др. Зібрт показує, що повість сю перший записав Еней Сільвій (ніжнійший папа Пій II.) у своїй „Historia Bohemica“. З сеї книжки перевзяли сю повість не тільки чеські літописці, але й численні чужі писателі. Др. Зібрт виказує неісторичність сеї легенди, та не бере ся доходити, відки міг Еней Сільвій узяти своє оповіданє і чи нема в ній якої небудь старшої людвої традиції.

Ся надто велика здержаність у власних выводах, котрих не можна взяти від інших учених, робить дра З. инді безпомочний супроти смілих фальсифікатів Се стало ся іменно в сїм випадку. Перед кільканадцятьма роками обявив ся було в Німеччині „вчений“ Феккенштедт, котрий в р. 1880 видав книжку „Wendische Sagen, Märchen und abergläubische Gebräuche“, а 1883 „Die Mythen Sagen und Legenden der Zamaiten (Lithauer)“. Про сї виданя почав він голосити по всій Европі як про великі відкриття наукові, поки в кінці др. Карлович не адемаскував їх як найпростіші фабрики без ніякої наукової вартости. Отже в обох сїх книжках находили ся варіанти казки про короля, котрий по смерті казав свою шкуру виправити і натягти на бубон. Про сї свої повісті Феккенштедт написав статейку у французькій журналі Le moyen âge, полегізуючи з выводами Зібрта, котрого статя друкована була первісно в „Wisle“. Полеміка була тим дивнійша, що др. Зібрт властиво не робив майже ніяких выводів окрім тих двох, безпосередню випливаючих із фактів: що легенда про Жіжкову шкуру є легенда, не історичний факт і що вона до віруваня чеського люду перейшла з книжок, а остаточно

від Енея Сільвія. Феккенштедт пустив ся вавичайні мітологічні фантазаваня в поводу сеї легенди і своїх повістей і щасливо дійшов до того, „що в повісті про Жижкову шкуру заховата ся стародавня мітична традиція, памятка стародавнього божества небес і грому“. Замість ударити рішучо на се шарлатанство і показати, що обі Феккенштедтові повісті є мізерною конією власне повісті про Жижку, др. Зібрт застерігає ся тільки і то досить несміло против мітичного їх викладу і на тім річ полишає.

Интересну картинку культурно-історичну з життя старих Чехів дає автор в статі „Svatba unosem u starých Čechů“. І тут автор не вдає ся в розбір питання про значінє сего звичаю в історії сімїї, але привівши дещо з заграничної літератури предмету громадить матеріал чеський починаючи з XII. віку аж до наших часів.

З кінцем 1891 р. розпочав др. Зібрт враз із дром Любором Нідерле, археологом, видавати в Празі „Český lid“, першу чеську фольклорну часопись. Про видані доси три спорі-томи сеї часописі ми подамо осібне справозданє, а тут згадаємо тільки про праці дра Зібрта в тім видавництві. В першій рочнику він не подав ніякої дояшої праці, але вів відділ критики книжок по культурній історії та фольклористиці, котрий веде й у дальших роках. На ті критики працюючого і талановитого вченого ми були дуже цікаві, та швидко побачили, що вони зовсім не є ніякі критики. Для дра Зібрта немов не існують ніякі „питаня“, ані методологічні ані глибокі, соціологічні та психологічні, що вьажуть ся з фольклористикою. Збирає, громадженє матеріалу — ось єго головний ідеал, після котрого він судить праці других; навіть в розбір того, чи матеріал сеї зібравий критично, він не вдає ся, а коли реконструє против чому небудь, так хіба против явних уже фантазій, не впливаючих з матеріалу, особливо ж против мудрованя в старім мітологічнім стилю, тай то свої реконстрації попереджує аж до втоми низькими реверансами перед Гаушем, хоч деінде сам же виказує, що той заслужений учений не тільки шильно збрав матеріал, але дещо так и висисав собі з пальця. Раз тільки (Český lid II, 80) др. З. изтякає на те, що в своїх фольклорних студіях іде за слідами Тайтора і Ланга, т. є. держить ся тзв. антропологічної школи, але своїм звичаєм не вдає ся зовсім у вьяснюванє принципів тої школи, а ще й поновлює ту недокладність, що затягає й усіх словянських фольклористів у прихильники тої школи, до чого очевидно нема ніякої підстави.

Загалом у своїх критиках др. З. дуже добродушний: хвалить усіх і вся (в двох роках вдав острійший суд лише про одну книгу, тай то німецьку!); особливо всі словянські фольклорні праці, на котрі він звертає головну увагу, є для него дуже добрі, знамениті, бодай гідні уваги, — все одно, чи то нише Черня, Бартош, Крек, Млхайловський, Пшип, Драгоманов, Сумцов чи хто небудь другий. Критик подає коротенько зміст праці, відносить те, що взято з чеського або доторкаєт ся Чехів, а коли книга надто вже очевидно домагає ся докладнішого обговореня, обіцяє вернути до неї колись при нагоді. Ми не знаємо, чи така добродушність критики є обовязкова в Чехах, але на нас сі „критичні“

замітки др. Зібрта роблять троха прикре вражінє, бо знаючи єго широке читанє і знанє особливо в деяких галузях фольклорної науки (звичайї та переховїї) ми думаємо, що по поводу ріжних, іноді доволї мізерних праць, котрі він так добродушно хвалить, він ніг би був висказати чимало свого, розумного і нового, і се певне було би користне і для читачів журнала і для самих критикованих авторів.

За те в II. і III. роках С. L. др. З. помістив кілька цінних своїх праць. Лишасмо на боці ті праці, що мають бібліографічну та історичну вартість для самих Чехів, а придивилось ближше двом, котрі по нашій думці зазначають певний зворот у працях дра Зібрта, зворот до глибокої, ідейної аналізи зібраного матеріалу. Ті праці, се „Chození s klibnou (s koněm) v době vánoční a masopustní“ і „Vynášení „smrti“ a jeho výklady starší i novější“. Вже в самих титулі сеї другої праці зазначено, що тут не ходить о сам матеріал, але також о єго вясненє, а і в першій статї до повншого титулу додано „srovnávací studie folkloristická“. Та все таки в одних і других разі надго далеко на поле порівнючої фольклористики др. Зібрт не забігає; матеріал чеський у него головна річ, а діскусія пад вясненєм єго значіня займає підрядне місце і трактована буває досить шаблоново. Автор наводить думки ріжних учених (звичайно без їх аргументації) і прилучує до котроїсь одної, також не аргументуючи, для чого се чинить. Інтересний тут особливо один уступ із статї про ходженє з конем в часї різдва або ясоуст. Грімь уважав сеї звичай прагерманський і бачив в нїм зостанок культу Водана. Тільки пізнійше віднайдено зостанки того звичаю у Французів, Англіїців, Словян (і то майже у всіх племен), Литвинів і т. і, де про Водана нічого й не знали. „Нема сумніву — пише з сего новоду автор, — що сміло вдумаві догади, немов би в ходженю з конем був основою культ Водана, розливають ся в півіцо, коли їх освітїло ярким світлом порівнюючого становїска. Як доказав детальним студїям славний дослідник Веселовський після всіх інших праць словянських (цітує Потебні і „О мифическоя значенїи нѣкоторыхъ обрядовъ и повѣрій“ і „Колѣдки и щедровки“, Суяцова „Культурныя переживанїя“ і Махала „Nákras slov. bajeslovi“) і чужих (націтовано довгий ряд праць французьких, англійських, італїянських та німецьких починаючи від р. 1830) в церкві христїянській до різдванського празника на памятку вродженя Христа приплели ся старї обичайї і повїрки, зостанки поганських празників сонця, огню“. Зїставляючи сю тезу з цїтованими для неї книгами і авторами дивуємоє: не вже др. Зібрт не замїтив, що власне Веселовський і Потебня, в тїй справї стоять на відмінних становїсках? що Потебня обкrescoючи пераз фольклористичне порівнуванє теми, ограничуючи єго до самих словянських племен, виводить такі звичайї з поганського культу сонця і огню, коли тїмчасом Веселовський бачить в них не пережитки давньої доїсторичної темноти, а зостанки і слїди стародавнїх культурних впливів грекоримських на Словян? Те, що даї говорить др. Зібрт про сю справу — а говорить усього з 10 рядків, — не показує, щоб воно було єму досить ясне, а властиво показує, що він усе таки далеко більше

хилить ся на бік Потебні ніж Веселовського, на бік погансько-мітичних початків наших культурних пережитків, ніж історично-культурних. Не хочемо з сего робити заслуженому чеському вченому ніякого закиду, бо остаточно діло се поки що спорне і виводи Веселовського не у всіх можуть бути прийняті, та все таки н-ч здаєсь, що вчений, входячи на поле тих контрверсій, повинен нах і собі дати докладну справу про їх сучасний стап, не мішати противних опіній у одно і формулувати ясно та доказно свою власну думку.

Крім сього журнала др. Зібрт дописував і до інших видань. І так в р. 1893 він опублікував у „Světlozor“-і передрук старої чеської книжечки Данила Феттера „Опис Ісландії“. дуже інтересної не тільки задля мови і живости, з якою вона написана, але також задля тих звичайів і обичайів, які в Ісландії бачив і старанно описав Феттер. До передруку др. З. додав короткий вступ, де описав старий друк (мабуть увікат), що находить ся в чеськім Музеї і звернув увагу на єго важність для історії культурної.

Тільки в половині сего року виїшла в виданях чеської Академії Наук у Празі книга дра Зібрта, котра і обсягом горизонту студій і богатством наукового апарату перевпшусє всі дотеперішні праці сего вченого і ставить єго імя в ряді ліпших європейських фольклористів. Книжка ся має напис: *Seznam povět a zvyklostí pohanských z VIII. věku (Indiculus superstitionum et paganiarum), jeho význam pro všeobecnou kulturní historii i pro studium kulturních přežitků v nynějším lidovém podání, ze zvláštním zřetelém k české lidovědě*“. Книга ся річнить ся де в чому від усіх попередніх праць дра Зібрта, а головню тим, що тут перший раз вихідною точкою єго праці не є предмет чеський, значить, уже саме заложене праці ставить єї на широкий, міжнародвий ґрунт. Чеський матеріал, звісно, і тут займає значне місце, та він служать тільки причинком, є тільки одним огнивом у довгій ланцюзі рівнорядних даних, черпаних із фольклору і культурної історії інших європейських народів.

„*Indiculus superstitionum et paganiarum*“ є списє 30 пунктів, проти котрих повинні були виступати священники на казанях і при сповіді як проти востанкам поганства. Списє сей повстав в VIII в. в Німеччині і тепер находить ся в Римі в Ватиканській бібліотеці. Давно вже звернули ріжні вчені увагу на свх 30 рядків списєма; від XVII в. про них списано цілу літературу, котру приводить др. З. на стор. 7. Деякі з них для нас майже темні, так що ледво можна догадувати ся, про що йшла річ; інші знов занадто загальні та уривкові. Зложено сего індекса одні приписують синодови в Лестін 743 р., другі св. Боніфацієви, апостолови Німців, інші відносять єго — і се буде мабуть найправдоподобійше — до часів Карла Великого.

Др. З. приступає до поясненя сего індекса поганських звичайів, як уже було сказано, а дуже обширним апаратом науковим, котрий і становить головну вартість єго книги. Він притягає до порівняня поперед усього середньовічну літературу церковну, ухвали синодів, т. зв. *Pönitenzialbücher*, т. є. вказівки до відбуваня сповіді і накладаня кар

церковних*), далі тодішню літературу світську, особливо закони против поганських обичаїв та натяки про них в писаннях історичних. Та не вдоволяючи ся тим, він притягає до порівняння в-тих середньовічних свідощтвах здобутки нового фольклору, звичаї народів нецивілізованих і zostavки їх у народів цивілізованих. Він показує, що „обичаї і повірки котрі „Indiculus“ карає і проклинає як поганські, при докладнішій досліді находемо в досі, в часі, коли ми живемо, в людюм переказах європейських, хоча в формі затертій, зміненій, а рівночасно нахотімо їх у народів неосвіщених. У нас дигит шлеся в формі повірній, церковній, ближшій до поганських звичаїв, котрі церков на початку середніх віків заборонювала огрешеним народам. Ті самі людюві обичаї, ті самі повірки, котрі нам Indiculus вказує на розсвіті цивілізації європейських народів, а котрі довго опися перевивають ся в різних понятях у часні середньовікової культурної історії і досягають аж до найновішої доби, кружать і до нині в переказах первісних народів, де можуть і досі рости і розвивати ся свободо без уменшень і змін, які робила у освічених народів поступуюча культура. З сего бачимо, як з однакових причин в різних часах, на далеких від себе місцях виростали і виростають в людській душці виображіня, погляди, понятя відповідні до того поступу а між собою подібні або й тотожні“.

Сказати правду, ані з повисших слів, ані з дальших матеріалів, зібраних дром Зібртою ми сего не бачимо. Во поперед усього ми не знаємо, які іменю значаї та повірки карас Indiculus. Як уже сказано, текст сго за надто короткий: се немов титули поодиноких розправ або заїток. Ось нпр. I. De sacrilegio ad sepulchra mortuorum. Цевна річ, що мова тут о якихось обрядах похоронних, але о яких? Др. Зібрт збирає з давнішних і пізнішних християнських писань множество сві-

*) Др. Зібрт приводить їх бібліографію, та з словянських знає тільки чеські, писані по латині, а не знає мабуть сербської книжечки „Несповіданник, сакранц из православних набожитиан по П. Св. Митроу Перонимв Панормитанв реда Преподобнаго С. Демнича, принесен оу язык Босански тредом П. Св. Степана Митровича Беланинина, реда С. Франческа Мале крати Оксаждѣбичу, держави Босни Пречитни Преподобнаго In Roma . 1530.“ Книжечка се хоч і новіша, та все таки де в чому интересна, бо крім загальних річей містить дещо підкладжене до місцевих обєтанн. І так читасмо в ній [подою текст в перекладі]: „Вірити, що небо або звізди впливають на нашу волю — гріх смертельний. Прикликати діавола для ворожби або для інших цілів — гріх смертельний. Вести приязнь з діаволом або яку небудь умову — гр. см. Держати діавола в поєудині або в перстені — гр. см. Вірити в снї і силкувати ся з молитвою відгадати з них річи будущі або укриті — гр. см. Вданати ся до ворожби, що чинить ся з майстерством або розумінем чортівським із віщуваня або лету птахів або інших рухів звірячих, як се чинили поганці — гр. см. Пильнувати, щоб не робити деяких діл в певні дні задя того що сей день злий чи нещасний або держати ся в тім зніздослова — гр. см. Далі признає ся там смертним гріхом: кидати жереб для ворожби з явцою або та ємною умовою з чортом, як се чинить ся при чарах та волхвованю, чарувати в цілі віщуваня або уздорюваня. „рїсти на срамотѣ боже али свѣтлѣх, или споминѣти суде срамне кожів или свѣтлѣх сардите или шаа“, „проклинати или посила-ти але арѣ, шгню или инемѣ створеню неразложномѣ сиз мысли нїя грѣух сматрин“. Признаком чарів та волхвованя вважає ся говорене слів, котрі не є правдиві або котрих говорячий не розуміє, мати такі слова написані на шкурі а не на папері, збирати слїди людські з землі, носити при собі письма або писаня, писані незрозумілими словами та звуками і т. і. (стор. 46—50).

доцтв і описів про різні звичаї похоронні, та все таки ми не знаємо на певно, чи іменно ті звичаї має на меті *Indiculus* або котрі з них іменно. А далі нам здає ся, що з загально людською теорією звичаїв і обичаїв треба бути не менше обережним, як і з усякою іншою. Добре то сказати: такий і такий звичай є загально-людський, властивий, певній добі цивілізації і серед аналогічних обставин повстає в різних сторонах незалежно, — і на доказ сего привести 5, 10, 20 племен з різних сторін і часів. Кому вистарчить такий доказ? Аджеж тут би треба вчислити всі народи всіх часів, а то хто ще знає, які тах булз звязки між тими ріжними племенами і чи даний звичай не повстав десь у одного та не переніс ся разом зі звісною хвилею цивілізаційною до інших? Аджеж винні ми знаємо, що вандрівка таких хвиль цивілізаційних розпочалась іще в доісторичних часах разом з вандрівкою нефітових ножів, діоритових топориків та бронзових мечів і фібул. Що нир. як би хтось бачучи буддійські віруваня і обряди у Якутів, Монголів, Тибетанців, Японців, Вірханців та Сінгалезів, а рівночасно бачучи аналогічні віруваня і обряди у християн в Ісландії, Скандінавії, Іспанії, Італії і по інших краях сказав би, що буддизм є загально-людський, що появляє ся в різних місцях і часах, у різних народів, в різних кліматах незалежно у одних від других? Що сказав би на таке твердження історик, котрий знає, якими дорогами ті звичаї, погляди і інституції розходили ся з краю до краю? Так само тзв. первісні племена не повинні в таких теоріях фігурувати без застережень, принаймі племена африканські, котрі правдоподібно мають за собою дуже довгу а нам незвісну історію, котрі довгі віки підлягали могутим впливам Єгиптян, Фенікіян (руїни фенікійських будівель і фенікійські монети находять ся на полудневих окраїнах Африки, в краю Кафрів і Готентотів), Греків і Римлян, а також племена американські, з котрих многі виробили були доволі високу і оригінальну культуру, зпачить, мали також по за собою історію і широкі історичні впливи та взаємини, о котрих ми дуже мало що знаємо. Фольклористика може де в чому прилипнути ся до виясненя отих великих загадок, які пасуває нам минувшна людської раси, але природнича, антропологічна теорія, по нашій думці, всего менше спосібна до такого виясненя. Звичайі і обичайі, як пережитки певних давніх станів цивілізації, повинні бути трактовані як явища історичні, для котрих має вагу думка, що історія не повторяє ся, принаймі що до більших, важнійших фактів.

Ті загальні уваги, котрі ми вважали потрібним висказати про саму теоретичну основу праць дра Зібрта, а особливо сеї остатньої і без сумніву найважнійшої, не вменшують вартости тих праць, котрі є і довго ще будуть богатим жерелом інформацій для кожного фольклориста, прекрасним збіркам цінного матеріалу фольклорного і історико-літературного. Особливо его книжка про „*Indiculus superstitionum*“ є цінним вкладом в науку загально-європейську і являє ся для звичаїв і обичайів таким богатим і пожиточним підручником, як Лібрехтове видане „*Otia imperialia*“ Гервазія з Тільбері для середньовікових казок і легенд. Книжка дра Зібрта робить честь чеській науці і чеській Академії, що видала єї своїм накладом.

Ів. Франко.

НОВІ КНИЖКИ.

КУЛІШ ОЛЕЛЬКОВИЧ НАНЬКО. Дзвін, староруські думи і співни. Женева, Українська друкарня 1893. Нова книжка віршів Куліша! Моторошно роблять ся, коли береш її у руки; на сльози збирають ся, коли читаєш. Та не того сльози навертають ся, що автор уміє нас зворушувати, на серце наше могутчи чутем впливати, — а над самим автором плакати хочеть ся. Талант великий, вірші нові стали ковані, з їх важких ритмів чути розмах могутчих, орлиних крил, та про те — якеж убожество душки, яка безпомічність, яке жалюгідне крутінє в зачарованим колесі старечих ілюзій, безсильної а часто прямо безпредметної ненависти й злоби! Більша часть нової книжки Кулішевої — се немов друга часть звісної „Хуторної поезії“, се політичний памфлет, віршована проповідь тих самих симпатій і антипатій Кулішевих, котрих канон зведений у „Історію возсоединенія“ та „Крешаниці“. Канон сей — витвір поета, котрий забажав бути істориком та не приїє до сего діла ані крихти історичної об'єктивності а до історичних персонажів відносить ся як до своїх особистих ворогів або наїбратів, витвір діяча, котрий виріє у традиціях козацько-демократичних, а думкою і наукою дійшов до поступових думок, та не переваривши їх в імя постуни відвернув ся від своєї родової традиції, зненавидів її і силою реакції дійшов до величання насилія і деспотизму і державної централізації. Із отсего канона пливають різні Кулішеві парадокси, котрих аж до переситу нові його вірші, пливе его містична „культуристь“, погорда до мас людських, погорда до козацтва і ненависть до гайдамаччини, его прихильність до польської шляхти та московських владників Петра В. і Катерини II, та дивна, завзята, майже безумна ненависть до новітньої української наука і літератури і її головних репрезентантів Костомарова, Бодяньського, Мордовця і др. Чи маємо додавати, що власне ті вірші при читаню робили на нас найтяжше вражінє? Та є в „Давоні“ дещо й інше, є влізка віршів ліричних, особистих, тихих як далекий гук вечірнього дзвона а жалібних як гірська трісбіта. Не багато тих віршів — не знаю, чи набереть ся їх 10—15 на 99 пес поміщених у книжці, та вони становлять її головну вартість, їх сміло можемо і з погляду на форму, і з погляду на мову і на зміст зачислити до перлів нашої поезії. Ніколи Куліш не написав нічого кращого над отсю віршу, що має напис „Чолох доземний мойій же таки знаній“ — мабуть его дружині, Ганні Барвінок:

Я знав тебе маленькою, різвою,
 І буде вже тому з півсотні літ.
 Ми бачили багацько див а тобою,
 Ми бачили і взнали добре світ.
 Боролись ми не раз, не два з судьбою
 І в боротьбі осипав ся наш цвіт.
 Од світу ми црегордого одбились,
 Да в старощах ще краще полюбались.

Скажи, колиб вернувсь ізнов той день,
 Як бачились у-перве ми з тобою,
 Чи знов би ти співала тих пісень,
 Що по світах летять було за мною?
 Чи знов би ти, зачувши даєнь-дазелень,
 Не мурозі лягала головою
 І слухала музку тих копит,
 Що до твоїх несли мене ворит?

О, знаю, що колиб сси і з раю,
 Кінця й вінця усіх земних розтук,
 Почула, що доріженьку верстаю
 До тебе крізь дини пекельних нук
 І серденьком на силах знемогаю
 І падає знеможений мій дух, —
 Появила б ти крил у серафима
 І ринулась к мнї світ за очима

Від часів Шевченка поезія українська не промовляла такою чудовою, енергійною мовою, яку отже на старості літ віднайшов Куліш. За отих кільканадцять суб'єктивних, ліричних та епічних псе (гляда вельми інтересну казку про курку з курчатами) ми готові простити Кулішеви цілу купу сго псевдополітичного і псевдокультурного, непеетичного а то прямо нещячного блекотання (нпр. називанс Хмельницького псеом), котрим наповнена решта сго „Давона“. А читаючи оті нещягі тихі та гармонійні псеи подвійно жаль робить ся автору, котрий затроює остатні дні свого життя такою дикою і безпредметною злостю замість закінчити їх такими гарними акордами, які він уміє видобувати зі своєї кобзи. Аджеж тою лайкою, котру він силе на право і на ліво, він нікого не переконав про слушність своїх поглядів, коля не переконав нікого тонстияи томами своїх „Воззєднєній“. Ми певні, що „Дзвін“ сго залунав би широкою луною по всій Україні і по Словянщині, колиб автор помістив у нїм сотню таких псе, як наведена висше, і певно сто раз більше прислужив ся б і справі поступу культури на Україні, ніж тепер, коли мало хто й здобуде ся на терпильність, щоби крізь гущавину сухого доктринерства та гідкої лайки добратн ся до отих перлин нашого слова й нашої поезії. В одній своїй вірші „До Тараса на небеса“ Куліш вкладає в уста Шевченкови слова:

О, найлюбійше той мене похвалить,
 Хто дещо марне у печі попалить.

Ех, як би то сам Куліш послухав сеї своєї ради і ще за життя попалив такі свої речі, як Краманку, Хуторну поезію, три чверті всего „Давона“, цілу поему „Куліш у пеклі“ wraz з приписками до неї! Та забудь же послухає.

Ів. Фр.

Із чужих квітників.

Із Віктора Гюґо.

III*).

Раз бог батько й Асмодей
О ненавсних людей
Сіли грати в карти.
Хто що ставить? Загравай!
Божа ставка був Мастай,
Дідьча — Бонапарте.

Той худеньке попеня,
Сей погане князєня,
Та вертке, як рідко.
„Що? нам битись о снх двох?“
Кинув карти господь бог,
І обох взяв дідько.

„На! — сказав бог батько, — на!
З них не будеш мав хісна!“
Чорт їх хвать у лапу,
Тай смієсь з під каптуря....
З одного зробив царя,
А з другого папу.

*) Переклади I і II гл. „Житє і Слово“ I, 215—219.
Житє і Слово. II.

IV. Сон консерватіста.

Чи то сон був, чи ява? Ще сух мій хитасць.
Якийсь муж — чи то Грек, Жид, Черс, Турок, Китаєць,
Та прихильник ладу, правдомовний наскрізь
І поважний сказав міні:

„Смерть, що поніс
Ошуканець отой, анархіст небезпечний, —
Справедлива. Для влади й порядку конечний
Був сей крок. Чи-ж дозволити брать їх на сліх?
Тай на що-ж є права? Щоб виконувать їх.
Є-ж такі віковічні правди, котрі
Слід піддержувать, навіть ціною кострів.
А пророк той знай клепче: „Любов до людства!“
Та „Прогрес!“ — все такі пустоавучні слова....
Наш поважний, старий обряд він висмівав.
Одним словом — ніщо за святе не ванавав,
Що шанують усі того не шанував.
По відлюдних місцях він збирив рибаків,
Волярів, розбишак та брудних босяків,
Очайдуш без гроша при душі, жебраків.
Їх своїм бунтівницьким засадам навчав
І з голотою сею за стіл засідав.
Ні за віщо мав книжники й інтелігенти,
Що шанобу і розум, мастку і ренти
Посідали. Без варт, окружений юрбою
Він ходив із піднятою к небу рукою,
Величав ся, що може недужих сіцять
Самим словом, не так, як закони велять.
Та сего не досить! Самозванець той навіть
Умерлих воскрешав! Ще й фальшиве імя
І фальшивий собі він характер прийняв,
За таке, чим не був, він поклав себе ставить.
Віц блукав там і сямі скликав: „Гей, за мною!“
По містах, хуторах і по чистому полю.
Очевидно ненависть шпирив, ворожию,
Щоб піднять братобійчу сусільну війну
І збігались до него й гидкі поганці...
По ровах, вапнярках залягали ще в ранці:
Той хромий, той глухий, сей безокий цілком,
Той струпа з себе дряпа старих черенком...
Всякий чесний лиш шлюне і в хаті заиресь,
Де він шляхом з таким товариством плетесь.
В один празник — не тямю, якого вже дня —
Він ухапив батіг і давай вигонять
З криком, фуком, брутально й зовсім неприлично
Патентових купців — знаю се автентично —
Дуже чемних людей, що в церковнім притворі,

Розумієсь, за дозволом кміру й княжат
 І оплатю, мали мініальні кантори.
 Він з собою таскав непотрібних дівчат...
 Так ходив він навчаючи, нищив основи
 Товариства, релігії, сім'ї і любови,
 І моральність і власність — усе підривав.
 Люд ходив за ним, поле облогох лишав...
 То було небезпечно. Ганьбив він богатих,
 І підлещувавсь бідних. „Всі — звик був повлати —
 На землі ми є рівні й брати, і не на
 Ні малих ні великих, панів ні рабів,
 Всім служить нас те, що зародить земля!“
 А повів, так тих прямо топтав у болоті,
 Ще й прилюдно. Всі ті богохульства він плів
 Всім обідранцям в очі, усякій голоті...
 От і вишло! Закони вразні, святі —
 І прибито єго на хресті.“

Він сказав се так лагідно, щиро...
 Та мене в тих словах наче щось поразило.
 І кажу я до него: „Ви що за одея?“
 А він каже: „Йй богу, нах конче прийшлось
 Відстрашаючий приклад подати!
 А я звусь Елізав, був при храмі писцем.“
 „А о кім говорили ви?“ — став я питати.
 „Та о тім волоцюзі, що звав ся Христос!“

V. Вулькан Момотомбо.

Хрещене вульканів, се старий
 звичай, що походить з перших часів
 завоювання Америки Іспанцями. Всі
 вулькани Нікарагви були таким ро-
 бом посвячені окрім одного Момо-
 томбо, з котрого ніколи не повер-
 нув жаден священник, що вибрав
 ся, щоб видізнати на єго вершокітам
 застромити хрест.

Squier, Voyage dans l'Améri-
 que du Sud.

Як землетрясеня занадто часті стали,
 Іспанські королі хрестити приказали
 Вулькани, що були в їх землях в новім світі.
 Вулькани ні ччирк. Забагли, то й хрестіте!
 Один Момотомбо не хтів хресту прийняти.
 І не один вже піп в церковному уборі,
 Самим святым отцем благословлений,
 Ніс гостію в руках, підвівши очі д' гбрі,
 І дер ся на той шпиль скалистий, заострений.

Богато їх пішло там хрест святий всажать,
Та жаден не вернув назад.

Старий Мологолобо, гір лисих коріфею,
Що ірїєш між двома морями! Твій кратер
Тіару з полуя і диму розпростер
Над трепечущою землею.
Ми стукзєм до твого порога,
Правдивого тобі несемо бога!
Чому не хочеш ти прийнят єго тепер?

Вулькан на хвилечку покينув ляву лїти
І так проговорив, бурчливий і сердитий:

„Не дуже я любив скасованого бога.
Скунар, все золото до свого грїб берлога;
Людськєє ясо жер, а пасть єго мов жорна
Від кровї все була і від гниляни чорна.
Сидїв в печерї — се була нора в квадрат,
Від разу церква й грїб, а в нїй жерцем був кат.
Всїхалась кістяки у стїи єго; що динни
З кровавих чаш він пив убїйство, смерть людннн.
Глухий, огидний, він гадюк держав в руках,
І свїжий труп що день сторчав єму в аубах.
Се чудище було мов пляма на вселеннїй, —
Аж я нераз бурчав в жойїї безоднї темнїй.

„Отож як надплили на лєхких човнах, смїлі
Зї сходу сонця к нам чужїї люде білі,
Я радо їх прийняв, гадав, що так і слїд.
Яке лице, мовляв, такий душї є цвіт,
А білий чоловік, мов небо те блавітне,
А бог їх мусить буть само добро всесвітне.
Він певно вбїйствами корїити ся не стане.
Гаразд! Старих жерцїв проч зборище погане!

„Та швидко я нових жерцїв побачив діло.
На склону мойоу — о горе! — розгорїло
Те огнище страшне, що жре, не наситїть ся,
Грїзне, що ви звете „святая інквізиція“.
Я бачив, як бересь до діла Торквеада,
Щоб темних дикарїв уздрїла свїт громада,
Як він їх просвіща, як той „святий уряд“
Навча їх і які тут свїточї горять!
Я в Лії з хворосту страшнї костри видав,
На них сотки дїтей, в низу огонь трїщав
І пожрав живих, клубами вив ся дим
І груди вижирав дївчатам молоднн...

Аж сам я інколи малб-що не дусив ся
 Тих сиродом, що з отих автодафе зносив ся!
 Я, що в своїх горнах палив лиш тинь та чад,
 Подумав: „Дарно ти тинь гостян так був рад“.
 Як з близька придививсь сему чужому богу,
 Я рік: „Не варт мінять! Волю вже старого“.

VI.

Гриміть, гриміть раз в раз, о труби слів, дунок!

Коли Ісус Навин, загніваний пророк
 З народом своїм став край мурів Єріхону
 І з громом труб почав ходити довкола йїх,
 За першим разом царь підняв єго на слїх;
 За другим сміючись так мовив з свого трону:
 „Чи неслиш вітром ти сі мури пстрясти?“
 За третім разом вже кивот ваяли нести,
 А трубачі за ним, а далі весь народ.
 Ворожі діти йшли плювати на кивот,
 Драанили трубачів свистячи в пищавки.
 Четвертий хід — і ось ворожі жінки
 З куделями в старих стрільницях посідали
 Вчорнені сажею, з Гебрейців кепкували,
 Синів Аронових камінем обкидали.
 За п'ятим разом на понурих мурах тих
 Сліпі й криві зійшлись, здіймили галас, зик,
 Драанили голос труб, що вивсь аж до зеніту.
 За шестим разом царь став на вежі з граніту —
 Такій високій, що в верхку орех гніздив ся,
 Такій твердій, що грім о неї даром бив ся —
 І сміючись кричав, оперши ся о банти:
 „А справді, ті жида, то добрі музиканти!“
 З царем веселим враз і всі старші сміялись,
 Що вечером у храм на гутірку збирались.

За септим разом — глянь! і мури в прах розпались.

З французького переклав

Ів. Франко.

Із Рамшева*)

I.

Конай один... В собі носк
Свої правдиві звуки:
У стрічних жалю не проси,
Простягши старцем руки!
Сховай поглибше слід журби
І в самоті кінвати,
Нічної тихої доби
Оплач свої утрати!

Конай один.. В собі знаходь
Ратунку, а не в людях;
До світла істани доходь
З терпіння горди в грудях.
А пробе час останній твій:
Надії переживши,
Героєх гнів, збий кухоль свій,
До краю не допивши!

II. Молитва.

Дні припали сліз та гніву,
Суку, муки, страху дні!...
Стлх веселий відгук співу,
Скрізь погашено вогні.
Скільки впало у знеогу!
По очах я сльози ляю,
Та молю ся тихо богу,
Правди вічної волю;

Припадаю за неарячих,
За знесиленнх отлх...
До благань моїх горячих,
До благань моїх святих,
Міцний гнівом, чульї слухом,
Боже, вчувши, прихились,
Щоб за-яди слабих духом
Дні ці швидко пронеслись.

*) Рамшев — псевдонім одного із симпатичних молодих поетів російських, звісного перекладами з Шарля Боделера та Фрідріха Боденштедта, а також і своїми власними творами. Твори ті (поезії й беллетристика) друкувались з початку вісімдесятих років у кращих журналах під різними псевдонімами, а переважно з підписом „П. Якубович“. Не володіючи надзвичайним даром поета Рамшев-Якубович прихили читача чесністю мислі, світлом чуття, жвавістю погляду, скорбним, але горячим викликом громадянина-борця. Оля вдача завжді відрізняла Рамшева від натовпу російських віршовників, котрі — мало, що не володіли ової даром художности, а цурались навіть і питань дійсности, являючись якимсь чудним пережитком на лану сьогочасного письменства. Хибн Рамшева — спільні хибн звичайних починаючих поетів, і ми не будемо чіпати їх, тим більше, що „лежачого не бють“. 1884 року Рамшев мусів замовкнути, і може на віки. 1887 року кимсь із людей близьких до Рамшева видано невеличкий збірничок его поезій; широкє місце займають переклади з Боделера та Боденштедта; із творів власних сюди не пошлалі, з цензурних умовин, навіть деякі вірші, перше друковані в журналах нарівно; таким робом у збірник увійшли не кращі твори молодого поета, а тільки ті, на які не наклала руки цензура. Щодаю до української грохадн переклади декотрих и езій із того збірника — власних Рамшева.

Павло Граб.

III. Зірка.

Зоряне небо, віне, зачароване....
 Зірка коралом спада :
 То — когось царство небесне дароване,
 Душу Господь дожида.

Довго небозі ніч темна без досвіту
 Житті тюрмою була ;
 Вихор розвіював ірисньки по світу
 В морі неправди та зла.

Зглянув ся бог : посла з колісницею
 Ангела — взяти єї ;
 Ярко чудовою сяє зірницею
 Слід колісниць тії.

IV. До матері.

У щіль захищену скали
 Своє вірля сховала мати ;
 А тільки крильця підрости, —
 Забуло, пурх, — і не піямати.

У вихрі бою та удач
 Сго закрутить хвиля з рана...
 Не плач, матусенько, не плач !
 Не відгукнеть ся жалеж рана.

Настануть дві : без сил, блідий,
 Боець валяти меть ся долі, —

Обірвуть геть вінець ясний
 На тіх увітчаному чолі.

Тоді, осміяний всіма,
 У дні, що шівночі темнійше,
 Забутий, сах, як ти сана,
 О, рідна ненько, найніжнійше

Тебе єдину спомину,
 Тебе, що вихохала в муках ;
 Заплачу гірко, в тяжких звуках
 Свою неневність прокляну !..

V. На варті.

Хай нам щастя нема,
 Брате змучений мій,
 Хай до краю тюрма
 Душить в п'ятьмі нізій !

Хай безсплі гадки
 Одцвітуть в самоті,
 Мов од вітру свічки
 Згаснуть мрії святі !

Хай!... Не дарош, о ні,
 Світла клічело ми,
 На шляхи вартівні
 Ставши супроти тьми.

Через мду несемо
 Вельми цінний кораб :
 Живемо — горько,
 Не виира ідеал.

VI.

Я для тих співаю, хто болить за брата,
 Хто душею жвавий та нічний у вірі.
 Музою для мене вряка казената,
 Ретязь та хотілки струнами на лірі.
 Хай співець бенкетів, кібетний худога
 Подас нам творя панського кохання;
 Я співати мушу про оті страждання,
 Що несе сучасник проклятий від бога.

VII. До сестри.

В час отой, коли тьмою знешлено
 Моє серденько стратило ніць,
 А юнацтво запалою окрилено
 Горди чблон погнуло ся ниць,

Коли віра до люду загинула
 І грозила ся доля страшна,
 Коли й муза сіроху покинула, —
 Ти осталась край мене одна.

Пригорнула ся музою другою,
 І ратунок і світом буза,
 Кожен стих ній під вражою хугою
 Мов дитину свою берегла

Я-ж обр'яв жорстокі та кровні,
 Все, чим нучив тебе, спогадав
 І крізь ночі як море безсонні,
 Почуваючи сорон ридав.

VIII.

Під вовчі заводи пустині
 Стогнали фурії нічні,
 В часі, коли рука рабши
 Колизку гоїдала ніві

От-от забє слухна́ година!
 День, тільки день, і світ блисне,
 Ніч непрозору рожене,
 З кориґи вирветь ся людина.

Поки-ж не вдарив час визволу,
Кругом свистіли канчуки,
Прокляттям дитський слух з покволу
Вражали гірко кріпаки.

Вину батьків у правій злобі
Народ на синові згадав :
„Ти не зачав ся ще в утробі,
Як я всю кров тобі віддав.

„Хай сонце-ж вік тебе не гріє,
Земля спокою не дає,
Хай буйний холодом обвіє,
Шуліка хижий заклоє!“

Гідке кріпацтво геть зітліло,
Погроза-ж та міцна була :
Ні сонце з неба не пригріло,
Ані земля не прийняла.

І доси снить ся : шум пустині,
Бушують фурії вічні...
А в пізній час рука рабини
Колиску гойдає шіні.

ІХ. На смерть Н. К-ої.

Лежу, мов труп покірливий.
Все бачить ся шіні
Глибокий зір, докірливий...
Студили ся у сні
Ті устонька остужені,
Що в затишку жили,
І молодістю збужені
Сміяли ся, цвили.
Неначе іва віткою
До мене все хита,
Що сірою наміткою
Сумує край хреста.

„Твій пензель зачарований
Шлях праці малював
І в город сей мурований
З околиць рідних звав.
Ох город сей! Він голодом
Витав мене страшним,
Туманами та холодом,
Не промінем ясним!
Погасли світлі крізьнічки...
Могила -- жереб шій!
На вік склепились вієньки“...

А я — що скажу їй?

Х. У огонь!

Він весь тремить в моїй руці,
Лист незабутнього кохання,
Де в кожній рисочці, слівці
Знахожу любі спогаданя

Про дні, коли жилось яснійш,
 Грядуще рясн привижалось
 І спочувало ся повнійш
 І жити палко так бажалось.
 Нераз бувало сльози ллю
 На працю серця похонявлю. .
 А нині все те, все палю,
 Здіймаю руку похонявлю?
 О, лєкше б руку ту нині
 Спалить місць листу на огні!

А як, бува, чий взір огидний
 Зворушить катинюк кутка, —
 Гість, слова доброго не гідний
 Писання нилє одшука,
 І те чуття свито, кохано
 Недбалин дотиком споганє,
 Потогче нов би віжний квіт,
 Що вже не встане з під чобіт? .
 О, ві! Палай, не кидай слідку,
 На вік без паятки засни —
 Палай скорійше, певний свідку,
 Безгрішних днів старовини!

З великоруського переклад
 Павло Граб.

Із А. Тернізона.

І. Святий Симеон Столпник.

Хоч і найгірший я похіж людьши
 Від стіп до голови багно гріховне,
 Ні небу ні землі не згоже, лєдво
 Богопротивний дьяволаш придатне,
 То все ж не покидаюсь я надії,
 Що присвячусь, — кричу і стогну й плачу,
 До веба брам бю бурєю-вольбою:
 Спаси мя, боже! Звилзусь на до иною!

Нехай, страшний, могучий, правий боже
 На жарно йде се все, що тридцять літ
 Потроєних надлюдькши ще стражданєш
 У спразі й голоді, в морозі й снєці,
 У кашлю, фебрі, в струпах загноєшних.
 В корчах, кольках, між небом і землею

Терпливо на тіх стовпі я зносив
 Дош, град, згли. фугу, ожеледь і сніг!
 Я й надіявсь уже, що скорше ти
 Візьмеш мене до себе на внокій
 І подаси катовному тілу
 Святую пальну і одежу білу.

Я не хую, о боже! Ніже мептон
 Ні віддихон одних не нарікаю.
 Хоч би сто сот разів ще тяжших мук
 Зазнав я, то вони б сто сот разів
 Були ще менші, як тягар гріховний,
 Котрий мій дух перед тобою повний.

Ти знаєш, боже! Лінше я з чергу
 Зносив ті муки, бо здоров був, сильний.
 Хоч в мене зуби (я тоді мав зуби!)
 Від стужі сікли, в соннях ледових
 До місяця блищала борода,
 То таки кривк сови глушив я співом
 Псалмів побожних. і пераз видав
 В час співу твого ангела при собі.
 Тепер ослаб я, мій кінець зближаєсь;
 Я надіюсь, що близький він; оглух я,
 Що ледво чую гоїн тих людей
 В ивау під стовпом, — і осліп до того,
 Що ледво пізнаю знайоже поле.
 Роса мої повигривала стегна...
 Та не вгаваю я кричать, взивать,
 Допоки на заляканих вязах ще
 Держить ся голова, допоки тіло
 Шлятками в стовпа не снаде в долину:
 О змилуйсь, змилуйсь! Зглядь мою провину!

Ісусе, сли мене спасти не хочеш,
 То хто тоді спасеє? кого спасеш?
 Хто може стать святих, сли я не стану?
 Де чоловік, що більш тернів як я?
 Таж кождий мученик лиш раз виправ:
 Сей вкаменований а той розпятий,
 Сей спалений, той аварений в олії,
 Чи то на в пів розрізаний пилюю;
 Я ж туг від многих літ депь в день виправю.
 Ты свідок мій: коли б я знав був спосіб
 (А пильно я над тия застановляв ся),
 Котрий би вівечив ще повільнійше
 Той храм гріха, те тіло так обридло

Й независне ніні, я б певно був
Не задрожав і перед них, о боже!

Бо-ж не лишень на стовпі сю покуту
Зносив я. Ще коли я жив в долині,
Там, в білім тім монастирі відлюднім,
Носив я-довгі дні на бедрах своїх
Шнур, що ним воду в студні витягали,
Гудюваній, обкручений що свилі,
І не казав живій душі ні слова,
Аж ноки в м'ясо шнур не вгриз ся й рана
Не зрадила тасяних ноїх нук,
Так що всі братчики дали ся дяву.

Ще більш терпів я, сам ти знаєш, боже!
Три злиі жив на обриві гори,
Щоб дух мій к тобі в пилу піднімав ся.
З прикованою до скали ногою
На острих каменях я лежав некритий,
Хіба лиш яглою оповитий, двічі
Ражений громом твоїм, росу тільки
Занісць напою лжучи, без страви
Крім вбогих дарів тих, що приходили
Лічались через дотик тіла ного.
І чуда діяв я — всі се казали,
Ніх слава голосно гуде по світі, —
Лічав хроних, улонних, прокажених.
Сам знаєш, боже, чи се так, чи ні.
О змилуйсь, змилуйсь, вкрий гріха мої!

За тия, щоб быть ще більше сам з тобою,
Три роки я прожив на стовпі, що
Мав шість локот, три роки на другім,
Що нав дванадцять, а шість літ клячав
На третім, що нав двадцять заввишки.
В кінці — вже тому двадцять довгих літ —
Я вліз на сей, що сорок ліктів нас

Так і здаєсь, все се перетерпів я —
Сли то не сон був — і як раз так довго,
Сли хірять час лінивий сонця ходом
І довжиною тіни сего стовпа —
Як раз той час!

Та ні! й сего не знаю.
Злі люде тут приходять і говорять:
„Злізь, Симеоне! Довго вже терпиш,
Віки вічності!“ Плещуть про катуші,

Котрих ніколи певно не терпів я,
 Манять мене брехнями. Часто може
 Я місяцями в сні жертви лежу,
 Про небо й землю й час не гамаю

Прецінь

Подумай, боже: поки ти з святими
 Раюєш в небі, а по всій землі
 В хатах ангідних проживають люде
 При огнищах і при здоровій страві,
 В одежах теплих, ба й звір дикий навіть
 В норі лежить, я бю дванадцять сот
 Поклонів від зір ранніх до вечірніх
 Перед Христом і Дивою й святими;
 В ночі знов буджусь по короткім сні;
 Горять холодні зорі, я трясусь
 Прооклий від роси, то зцілий від
 Хрустячого морозу. Ся корява
 Кіглова шкура — то весь одяг мій;
 Ужа залізна в карк міні вгризаєсь;
 В худій руці зівалий хрест держу
 І борюєсь, прусь я тобою до загину:
 О змилуйсь! Змиї із мене всю провину!

Ти ж знаєш сам, який я чоловік;
 Я грішний чоловік, в гріхах зачатий
 І зроджений; та се ж їх власне діло;
 Не мій се гріх, міні его не вчислюй!
 Чи ж випен я, що люд сей обожає
 Мене? Га, га! Нім думаєсь, що я
 Бог-ана-що є! А що-ж я? Глухий люд
 Святим мене вважа, приносять в жертву
 Міні квітки й плоди. На ділі-ж я
 (Ти сам був свідком) тільки й вдіяв, що
 Перетерпів багато, певно більше,
 Ніж не один побожний і святий,
 Чне імя в календарі пишась.

Гей люде добрі, вах не слід клякати
 Передо мною! Чим же-ж я на се
 Міг заслужить? Я ж гірший грішник, ніж
 Ви всі. Тим може, що чудес тих кілька
 Вчпнив, калік кількох уздоровив?
 Що-ж се значить? Чи може тих, що з всіх
 Святих ніхто не витерпів так много,
 Як я? Що-ж се значить? Та ні, клячіть
 І не вставайте і глядіть на мене,
 А гляючи коріть ся перед богом!
 Скажіть, є там який кривий, каліка?

Ви ж знаєте, я маю трохи влади
Над небом за свою страшну покуту.
Нехай озвесь, а буде гнеть здоров —
Уздоровляюча йде з мене сила.

„Він вже здоров!“ всі кажуть, всі кричать;
„Святий Симон Стіліт!“ Коли се так,
То бог збирає жатву через мене.
Думе моя! Тобою бог жне під свій!
Сли б не святий, чи міг би чуда я
Чинить? Ніхто сего не міг, як тільки
Святі. Значить, се так є! я спасений!
Я присвятивсь! Там всі в низу кричать:
„Глядіть, отсе святий!“ Тихійший голос
З гори вторує, шепт іде: „Бодрись,
Святий Симоне! з темних тих пелен
Прорве ся швидко пара крил блискучих!“
Чим ближша смерть, тим більша, більша,
Надія та, що вишав Господь
Усі земні провини з книг мого
Життя земного.

Діти! Чуйте, діти!

Я Симеон із стовпа. — прозваний
Людьми Стіліт; я Симеон, стражник
На сьому стовпі до самої смерті,
Котрого мозок літом сонце пражить,
Котрого лисий череп в зимні ночі
Від вню блищить, — я кличу з сього
Високого гвізда мійої покути,
Що Юда і Пилат супроти мене
Були святі. Горшок гріхами повний
Стояв я в грани, пекло в мні кіпіло,
Чорти мя скубли, Асмодей мя рвав
І Аббадонна. Я їх бив хрестом,
Вони вертались. В постели нарою
На грудь мні лягали; я читав —
Вони гасили світло; з книги визвірялись
На мене морди їх, переривали
Мою молитву хрюкаєм свинячим,
Ржавем коневим. Лиш один сей шлях
Міні лишивсь і я пішов ним, щоб
Втекти від них. Катуйте й ви так тіло
Бичаєм й тернем, бийте без пощади!
Весь піст, хто можете, не їдьте страв
Й моліть ся! Поледни, поваучим кроком,
В найтяжших муках я проліз повиню
Огненної гесни. — рев сі
Ще й доси гра в ушах моїх. Та ви

Мене за се не величайте! Бог се
 Вволив у ласці своїй, щоб в усіх
 Могучих світа сего для людства
 Я був прихір не многи достиглий.
 А прецінь час прийде — я чую ось, ось, ось
 В життя порогах хід єго стопи —
 Той час — кажу вам — вже о двері стука,
 Коли вам вільно буде без гріха
 Всім читить мене. Отця то сему краю
 Я завіщаю ті свої кістки!
 Зложіть їх в золотий кивот, обкладжуйте
 І ляжку все свігіть перед ноцями,
 Коли мене бог між святих покличе.

По сих словах немов удар меча
 Прощиб мене найтяжший біль; мов хиара
 Лягла міні на очі важко, мутно —
 Густая наморока. Ся-рть се! Смерть!..
 На певно смерть! Се що абліжаєсь? Тіль
 Чи промінь світла? Ангел се, несе
 Міні вінець! Ходи, мій білий брате!
 Я знаю проміне лице твоє.
 Я довго ждав! Я в путь готов. Та що се?
 Ти знов відходиш? Ні, сюди! сюди!
 Сюди давай! О, так, ось-ось він є!
 О Христе! Щез! Явив ся знов! Вінець!
 Вінець! Ось він на мойій голові
 Спочив, приляг, а з него капав
 Мов райська роса солодка, любя,
 І пахощі, бальзам, ливав пахучий!
 Ох, не маніть мене, святі! Таж я вже
 Святий і чистий, для небес доспілий!

Скажіть, там в доли поміж вами є
 Священник, божий муж? Нехай чим швидше
 Збир'є ся, драбину к стовпу ставить
 І вилізе в мій навоздушний дім,
 Щоби подав міні святую тайну.
 Бо дух святий вістить вас через мене,
 Що сеї ночі ще я втру в о-північ,
 Три чверти на дванайцятю.

Ти-ж, боже
 Скріпляй народ сей глухий! Най із мене
 Бере примір! Веди єго до світла!

Із англійського перекладу

Іван Франко.

І в Л е н а у.

І. Байдуже.

Чи наче Сократ ти пугар отрути
На благо вітчизни з усміхом пеш;
Чи мов огидний душогубець лютий
Під катів меч з проклоном карк кладеш;

Чи геній твій серед часів хетіня
Верг діло мов горю людству на шлях,
Так що у стіп єї грядущі покоління
Глядять на шпиль із подивом в очах;

Чи ти на те лиш жив тут довгі літа,
Щоб у могилі хробак дати жир;
Чи закував в кайдани ти пів світа,
Людством потряс як владник, богатыр, —

Се все не більш значить, як у краплині
Дрібний наливочок в округ плямпе,
І чи на право в ній свою вандрівку,
Чи то на ліво він єї почне.

II. Пісня про бідну яблицю.

Пташник, се хитра штука:
Як вялий лист спадає.
Він зловлену яблицю
У клітку затирає.

Приборкує пташину,
Щоб виїла знаходити
З вернятками полицю,
З судини воду пити.

Коли вже пташка жваво
В своїй в'язниці біга
І кожний кутин знає —
Сліпить єї суцїга.

Могутний птиць володарь
Випалює яблиці
Розжареном залізом
Із голови очиці.

Спитаєш, в чім причина
Сего гидкого діла?
Єй — що-б в тюрмі пташнина
Весни не догледїла.

Пташник не потребує
На провесні співаня,
Розбудженого серця
Утіх і горюваня.

Сидить-сумує пташка
В закритій щільно клітці,
Щоб весняний і дух той
Не міг їй долетіти.

Коли-ж душа співуча
Про все те вєсну вчує,
Рванеть ся, затріпочє
І голосу стрїбує, —

Прогонює гнобитель
Думки про ярь, свободу,
Ляє слілому співаці
На крила злину воду.

А як напре ся й мокра
Співає пташина зміла,
То вискубає кат її
Два-три перця із тіла,

Щоб адержала співане
Про весняні чари,
Аж гай утратить листе
І небо відкриють хвара.

Тоді несе в ліс пташку:
Співай, як серце знає!
Тріпочесь пташка втішно,
Про весну споминає.

В самотріску заперта
Співа дурна зяблиця
На весняную нуту:
Як гарна труп-землиця!

Сей спів фальшивий чуять
Вандруючі пташата,
Збентежена спиняєсь
Громадка ся крилата.

Весни бажанєх няна
Без тям в нїз злітає,
І пташнику на втіху
У сіть его впадає. —

А ось весна, зяблиця
Сидить у своїй клітці;
Пташник, щоби мовчала,
Рве піре з крил спрітці.

І я душею чую,
Що з півночі нам грозить:
Студений подлх вітру
Гайі нам поморозить.

Серед пустого зрубу
Самотріск он ворожий,
А в нїм співа зяблиця:
„Ах, красний сей світ божий!“

Та чей по темній стужі
Настає ярь освіти,
Порвуть ся й пташникови
Гю старії сітї.

З німецького перевела
Уляна Кравченко.

Дневник Володимира Навроцького.

Між паперами, забраними у пок. Вол. Навроцького підчас судової ревізії 1876 р., а виданими міні цк. судом карних у Львові 1884 р., знаходить ся невеличкий зошит (16 карточок 8^о звичайного паперу, зшитих разом, без обложки, котру заступають дві незаписані картки, всіх карток записаних є 11, а надто на двох передостатніх сторонах зшитка є також записки роблені рукою Навроцького). Як видно з початкових слів сего зшитка, Навроцький думав писати дневник, прайїхавши з вакацій до Львова на університет, у падолисті 1869. Як много інших планів Навроцького, так і сей не був виконаний в повні; по двох-трьох вписах він покинув сю роботу. Та все таки й те, що лишало ся, має свою вагу для біографії писателя, бо показує спосіб сго думаня, та не позбавлене ваги й для історика галицько-руської суспільности тих часів власне для того, що Навроцький був така натура, котра не могла довго обертати ся в крузі особистих інтересів, але завсїгди вибігала на поле загальних, партійних і народніх потреб та змагань.

І. Фр.

Середа 17 Падолиста 1869.

Нині прийшла ми оригінальна гадка — писати дневник. До чого? Для контролі моїх чинів і гадок. Дуже добрий спосіб — в заступстві сповіді. Потім для милої споминки на будуще: що ся робило і туряло в молодих літах. Особливо-ж чоловік багато тепер знає і видить такого, що на будуще придасть ся може й історії, а легко забуває ся.

Так приміром нині: в печі у мене горить, буду варив перший раз кулешу, властиве лемішку житну. Купив собі в антикваря карту желізниць — по московськи, — 20 кр. коштує, а муки житної пів фунта — 4 кр.

Наумович каже в Соїні, що єму невідомо єсть, аби малоруський елемент був так дуже гонений в Росії; „навіть читав в московських журналах, що в Петербурзі давали штуки чисто малорускі“. Або лайдацтво або глупота крайна. (Був єм у віденьській каварні і читав „Слово“.)

Понеділок 22 Падолиста 1869.

Каша пшоняна буде херувимська. Писав лист до Мелітона (Бучинського — *І. Ф*) між инчим, щоб нагнав Подолінського, бо „Правді“ мало що ся належить. До кінця року нема півтора місяця, а йїм і бай-

дуже. Сего місяця дуже багато видав грошей. Шкода! Треба жити поряднійше!

Четвер 16 л. Грудня 1869.

Був ниві на зборі (2) академиків.

„Верховинці“. Романович і Моленца над сподіване добре грали. Корженівський — не велика штука. Гарний телят, а так кепсько оброблений. Добра янсь: драмат, в котрих герої брат і сестра; головна гадка: сестрина й братова любов Тло: війни козацько-польські. Брат-козак, смієся і вбиває сестру. Потім єї зводителя наче пече на повільнім огни. Як кіт з мишою грає ся з них, раз дає єму надію, то знов вкидає єго в одчаянє

Сембратович нав зістати вже номінований на метрополіту. Проект Сушкевича: вислати двох громадянів до Перемішля на повитанє. Наші горю!

Четвер 23 Грудня 1869.

Die Zuversicht, die ich ausgesprochen habe, hat sich als trüglich erwiesen. Es ist bekannt, dass das Projekt*) aus der Session verschoben und dem Landesausschus übergeben (wird); was unser Ausschuss ist, das weiss man! Nun könnte der Einwurf gemacht werden, dass es nicht zu verübeln sei, da das Projekt erst vor Ende der Session eingebracht werden konnte und keine Zeit für eine gründliche Diskutirung sei. Nein! Diskutirt wird die Frage zwischen polnischen und ruthenischen Abgeordneten genügsam und es handelt sich blos um die en bloc Annahme, wie der ehrliche Fürst Sanguszko vorgeschlagen; dazu war sie auch reif genug, ja überreif. Der Entwurf, wie er im Landtag von den 30 Deputirten eingebracht wurde, wurde nie als der Ausdruck der Forderungen der Ruthenen (betrachtet); er konnte höchstens als ein Interim ange-ehen werden, eine Concession der Polen in Anbetracht der kurzen Frist, die es nicht erlaubt langwierige Discussion (zu führen). Es war ein Maximum von Toleranz und Entsagung seitens der Ruthenen in Anbetracht der Umstände. In der That waren die 32 Artikel nicht der Ausdruck der 30 ruth. Deputirten, sondern ein Ausdruck eines Compromisses beider Theile; jeder Punkt war sorgfältig diskutirt worden und die Ruthenen haben alles mögliche gethan, um das Minimum und sich naraziti. keinen Ruthenen für sich zu haben. Es war nicht die nationale kleinrussische Politik; Ławrowski selbst (sagte, es wären) improptu alle Elemente vereinigt; nun alles los; die Masken. . sogar Deputirte, welche unterschrieben, цакають ся; die nationale Partei auch; diese war im Landtag gar nicht vertreten und (hatte) nur mit Ławrowski einigermassen Fühlung. Die Punkte, wie sie Ławrowski einbrachte, erfüllten sie mit Missmuth (als eine Parthei, die einzig ihres Zieles bewusst ist: Selbstständigkeit der kleinrussi-

*) Мова тут про звісний проект Лавровського що до угоди русько-польської, поставлений в соймі. Слова в скобках є моїм доповненєм. І. Ф.

schen Nationalität)*). Ein Memorandum (wurde) abgefasst, das in kräftigster Weise gegen das Aufgeben der natürlichen Forderungen protestirt. Doch Ławrowski wusste den Sturm zu besänftigen und vorläufig die Drucklegung des Memorandums zu unterdrücken durch die Vorstellung, dass es nicht seine Anträge sind, sondern so, wie sie von Polen modificirt (worden sind) und Hoffnung haben en bloc angenommen zu werden, was aus (folgenden) Gründen noth thut: 1) Kürze der Session; 2) dass die Polen der Unterstützung der Ruthenen eben jetzt bedürfen, dass diese Unterstützung die Bürgerschaft bilden soll für die Aufrichtigkeit der ruthenischen Politik, dass daher vordem ein wie immer gearteter Vertrag abgeschlossen werden (soll), damit die Unterstützung nicht umsonst, damit man wenigstens eine Basis hätte, auf der fortzubauen wäre. (In) Folge (dessen) unterblieb die Veröffentlichung des Memorandums; Wahlen in Lemberg (wo Ruthenen entschieden)*) stimmen zugleich mit den Polen. Aber die en bloc-Annahme unterblieb! — Ob die Partei des Dziel... zeigt sich zu stark, oder die paktirenden Polen dies nur zum Vorwand nahmen, um sich aus der Verbindlichkeit випофати — gleichviel. Jetzt zeigt sich: Moskowiten kompromittirt, suchen herauszukommen... Nationalen dürfen jetzt ungescheut alle Fehler... nicht engagirt... umso mehr, als sie in der ganzen Affaire mehr bei Seite, allerdings (als) aufmerksame Zuschauer gewesen (sind). Es wird demnächst das Memorandum erscheinen. Allerdings hab' ich nicht die Gewissheit, ob es in dieser schroffen Form geschieht, aber versichere, dass dem Inhalt nach so, (wie) dieser der Discussion zu Grunde gelegen; об взгляди на Лавровського, котрого пародовці хотять ужити в свою користь, не переважать і не алагодять гіркої пігулки — dem Wert (?) nach dasselbe — — **)

Понеділок 3 Січня 1870.

„Правда“ удержить ся. Українці преці розумні люде. Лист до Вахнянина і лист до громади писаний ніби від Подолінського, але в кожного слова у них обох говорить Куліш чи то Ратай***). А навіть лист до нас очевидно написаний насамперед самих Ратаєх, а переписаний Подолінським. Не хоче, щоб знали, що він у Відні, тількиж слу такі підступи не удають ся.

Середа 26 Січня.

Дуже добре удержить ся! Ратай поїхав розгніваний, не laissant грошей. Вахнянина махінації. Клюб.

*) Слова в отсих скобках в рукописі Навр. перечеркнені. І. Ф.

***) Народовецьке меморандум против угодової акції Лаврівського, про котре тут згадує Навроцький, не було опубліковане. І. Ф.

****) Один із тих листів, писаних пок. Михайлом Подолінським а імпірованих Кулішем, найшов ся також між паперами Навроцького. І. Ф.

П'ятниця 29 Січня 1870.

До всіх наших Високоповажаних Читателів і приятелів „Правди“.

Оповідасмо Вас Вп. Добродію, що 1. число четвертого рочника „Правди“ (так як давнійше, остатнє минушого рочника) задля застановлєня робіт у всіх друкарнях львівських в свій час вийти не може. Уже перше змова робітників друкарських против властителей для виможєня від них підвисшеня платні в половині сєго місяця зробила нам була виданє 48 ч. за III. рочник в свій час неможливим.

Помило того, що наслідком першої змови підвисшила ся ціна робіт друкарських дуже значно, задержали ми було пренумерату незмінєну. Теперішня друга змова не обіцєє так борзо і легко скінчити ся задля рівночасної змови друкарників у Відни, Пешті і Празі, (а ще більше для того, що львівські властители друкарєнь з своєї сторони змовили ся*) і не тільки прицізнить значно виданє I. випуску „Правди“, але знов принесе нам дальше підвисшенє ціни друку. Задля того ми даючи нашим Вп. Читателям знати, що перший випуск „Правди“ вийде о кілька або о кільканайцять день пізнійше, може вже разом з 2-м випуском, просимо їх — слара раста, сларі amicі — разом звернути на те увагу, що покаже ся може конєчність пренумерату о 50 кр. річно підвисшити. Помило того „Правда“ все іще остане ся найдешєвшим письмом в Галичині в розмірі (примірі*) до свого обєму і внутрішней вартости. Що до того, то ділимо ся з Вп. Читателями милою і їм певно вісгю, що наш Ів. Нечуй заповів нам нову великого обєму повість, котра — — —

З Д. Спєкою, котрого горяче перо в гарнім (?) уривку „Україна“ (48 ч. 1869) л. Читателі, надійсь, уже оцінили по заслугі, прибула нам нова писательська сила з за кордону. У першим числі подаємо єго з непорівняним чутєм написанє оповіданє „Невольники“.

(Тимчасом просимо Ш. П. о скорє надєсланє пренумерати, не вважаючи на теперішню перерву, котра нам, противно, скорє одержуванє грошей пожаданим чинить. Просимо тимчасом тримати ся цінника з минушого року; коли ж у сім зайдє яка зміна і ціна друкарська усталить ся, то оповістимо у перших числах „Правди“, кілько до правильної пренумерати доплатити буде треба.)*) Крім того оповідани прилагодилисьмо до „Правди“ і зачємо у I. випуску друкувати ряд довших повістей Куліша „Спомянки з дитячих літ“, котрі в Россії збудили надзвичайний — — — „Тєклюсю“ — — польський знакомитий критик Grabowski — — з першим писателя(ми) світової слави нашого віку — —

Пізнійша приписка:

Мало ся літографувати, але не потрібно вже, змова скінчена.

*) Слова взяті в скобки в рукописі перечеркнєні. I. Ф.

якни багато часу? Не журіть ся! Доселі редакція завжди відповідала всім письменно, що, розуміє ся, досить часу забирало, особливе при оцінюванню засланих нан до оціненя творів. Задля того ми тепер порадили собі так, що з ш. читателями і зі всіма, що удають ся до неї за порадою або з запитанням і т. д., переписуватись буде у „Листку“, котрого редакція доручена одному з наших помічників. Таким чином ми відповідаючи коротко, не стратимо собі багато часу і паперу, але за те кожде письмо до нас найде таж відповідь, а відповіди будуть старатись по можности давати так загально, щоби і другі читателі мали у їх читанню інтерес.

„Ви питаєтесь, чому у послідних числах „Правди“ нема вже рецензій театральних? Не можех, бігме не можех! Критика існувати може тільки для тих, о котрих єсть надія, що вона щось положе та вплине на їх поправу. Чи рецензії наші вплинули у чім на ш. дирекцію або на акторів? Де таж! То бо й біда, що на від акторів жадаємо занижування до штуки, від дирекції патріотизму — жадаємо річей, на котрі вони сміло відповісти можуть приповідкою: wo nichts ist, da hat auch der Kaiser kein Recht. А такого театру рецензувати — нема ціли. Часу дорогого шкода, паперу шкода, праці шкода, бо піде на дурно“.

ІЗ УСТ НАРОДА.

А. П і с н і.

VI. Кошут і Кошутська війна.

Наша збірка пісень про Кошута і Кошутську війну була вже введена і набрана (Ж. і Ст. I, 461—477), коли ми дістали від д. Осипа Роздільського ще чотирма варіантами пісень, що відносять ся до сего круга. Є в тих варіантах дещо нового, хоча нового світла на весь круг тих пісень вони не кидають. Друкуючи отсі варіанти ми розкладало їх в такім порядку, в який звели пісні сего круга в нашій першій збірці; до той-ж збірки відносять ся й скороченя. Ось першій текст, що відносить ся до N. 7 попередньої збірки (стор. 470—472).

- 1 Ој надлетів чорниј ворон з за темного лугу;
- 2 А ваш цысар маји в серцьу великују тугу.
- 3 Не того він тугу маји, шчо нема шчо јісти,
- 4 А тому він тугу маји: небезпечно сьісти.
- 5 Ој маји шчо јісти, шти, ји всьільакнј трунок;
- 6 Піше листи до Москаля: „Ходи на ратунок!“

- 7 = 11 N. 7. А... пише-вітписує: „Та ја... 8 = 12 N. 7. А.
 9 Пријшли вони під Кожорно, зачали радити,
 10 Та як би то у Кожорні фестунок розбити.
 11 Як зачали бомбувати, втворила сї брана,
 12 Ој виходит Кошутишче та з біленьков фанов.
 13 Ој виходит Кошутишче та впав на кольїна:
 14 „Ој прошу-ж вас, Москалки, на бутельку вина“
 15—16 = 31—32 N. 7 А... Кошутишче... в тебе жить....
 7 Нена менї по вулана по над Подольана;
 8 Кїнь ворошиї, сам хорошиї, то јнго виграна.

(Від Миколи Навроцького в Гамусівцях під Станіславом в р. 1893 записав Осип Роздільський.)

Слідуючий текст належить до варіантів н-ру 8 нашої збірки. Ось він увесь:

- 1 Ој з за гори високої вітрец повіваї;
 2 Сидит цїсар на кріселку тај думку думаї.
 3 Не таку він думку маї, шо би јїсти, пити,
 4 Но таку він думку маї, як би Венґра збити.
 5 = 5 N. 8. А. О пише-ж він дрібні листи... 6 = 6 N. 8 А.... садда-
 тоньку... 7 = 5 N. 8. Б. Москаль.. 8 = 6 N. 8. Б. Нена ми шчо....
 з раньа..

- 9 Ој як стали Москалки кульами доїти,
 10 Заплакала Венґерочка тај венґровскї дїти.
 11 Ој як вишов старїј Венґир тај впав на кольїна:
 12 „Ој прошу-ж вас, Москалки, на бутельку вина.“
 13 „Не пријшли ми, старїј Венґир, в тебе вина пити,
 14 Но пријшли ми, старїј Венґир, голови крутити.“

(В Яцівцях, повіту збарзького від одного парубка записав О. Роздільський.)

Слідуючі два варіанти відносять ся до групи зібраної у нас під н-ром 9.

- 1 = 1 N. 9. А. Там на горі, на гороцї.. 2 = 2 N. 9. А.... дум-
 ки думаї. 3 = 3 N. 9. А. Ој не тоїї.... 4 = 4 N. 9. А. Ој по того....
 збити. 5 = 5 N. 9. А.... до Москалы темнеїкої... 6 = 6 N. 9. А....
 будь ми.... 7 = 7 N. 9. А. 8 = 8 N. 9. А. Ја не буду мав шчо..

- 9 Ој як нагнав Москаль вольська як чорної хари,
 10 Всују Польшчу заступили і шче було мало.
 11 Ој як взьбли з гарнат бити, кудими впускати,
 12 Аш сї взьили цїсарови фавоїки вкляпати.
 13 = 19 N. 9. А. Збили... збили... і ше хотьт...; 14 = 20 N. 9. А. То-ж
 би вигльндала....

- 15 А на тобі, цїсароїку, кошулина срібна;
 16 Подиви сї, цїсароїку, яка Польшчі бідна!

17 А на тобі, Австріяку, білі рукавиці;
 18 Ой јуш тебе проплакали польські молодці.
 19 = 17 N. 9. Г. Плачуть... 20 = 18 N. 9. Г. Молодці дівчынтојка...

(Від парубка Івана Крилишиного в с Кошичах, городецького пов. в авт. 1893 р. записав О. Роздільський.)

До тої самої групи належить і слідуєчий варіант, хоча текст его являється пізнішим співачком досить свобідно перероблений:

Сів пан цїсар кінець стола, тај дужку думаји.
 Ој звітки-ж він на Француза заходить наји?
 Піше карту до Москаля самојі півночи:
 „Додај же ми, славицї царю, вієска до поночи!“
 Тај отримав він віт царя вітповідь скоренько:
 „Не жури сьа, Австріяку, прибуду борзенько.
 Як ја тобі, Австріяку, до помочи піду,
 Не стане ми Французика з рана до обїду.“
 Вијшов цїсар в чисте поле, думочку думаји,
 Ој як білі вуланчики в огни побивајут.
 „Виступајте, вуланчики, іс фронту својого!
 Наступаји граф Ормертер (?) нумер девјатого.“
 Натягнули вуланчики як чорнаја хвара,
 Аш сьї ваьала підносити францускаја фана.
 „Ваша фана червонаја, а нашаја біла —
 Напїємо сьа, Австріяку, по бутельцї вина!“
 „Не будемо вина пити, бо треба платити;
 За вітчплу австріяцку мусимо сьа бити.“
 „Не бијмо сьа Австріяку, жијмо собі в згодї;
 Ми лиш трошки погуляјем, як риба у водї.
 Не бијмо сьа, Австріяку, в згодї собі жијмо!
 На прощаньї, Австріяку, вина сьа напїємо!“

(В Гаях, пов. львівського, від писаря громадського записав О. Роздільський.)

І тут, як і в попереду аведених варіантах, ми можемо бачити, як до памяти о Кошутській війні приплїтали ся в народній фантазї згадки про інші подїї. Особливо інтересні тут наріканя на бідність Польщі і згадка про плач польських дівчат — жабуть відгомін подїї 1863—64 років. В усякім разї д. Роздільському, пильному і дуже совістному молодому збирачеві нашої народньої словесности (у нас е его збірка казок і новел аложена з 120 нумерів) належить ся щира подяка за збережене отсих варіантів

Ів. Франко.

В. Л е г е н д и.

20. В церкві не бував — гріху не мав.

Був оден парубок, котрий мав дваццять літ і не був ані разу в церкві. Зачали люде гудкувати (гудити, доганяти), що такий великий а до церкви не ходит. Отець і мати нанерли на него, щоби конечно ішов до церкви: Послухав він отця і матери тай зібрав ся до церкви. Треба було переходити через воду, але він не заував ся, а таки нерейшов через верх води і не замочив ходаків. Прийшов у церков, став собі з боку тай щиро ся богу молит. Посходили ся і люде, прийшов ксьонда, зачала ся служба божа, аж ту вилія із кутника чортик з воловов шкіров і зачав на ній всьо мипсувати, що люде робили: як ся сміяли, одні других обманляли, обзирали ся на всі боки і т. і. Так довго занисував, аж му і шкіри не стало. Тогди чортик приступив скіру ногами, а другий кінець взяв у зуби і хотів сі натягнути, щоби було більше місця, а шкіра вихоппла му ся із зубів і він перевернув ся горівниць. Той парубок не міг впритяти тай засміяв ся, тай уже не видів більше чортика. Як ся служба божа скінчила, вертає ся до дому, хоче знову перейти воду через верх, але упав уже по самі коліна і замочив ся. І каже:

— Отжеж так! Поки я не ходив до церкви, лиш дома щиро ся богу молив, то був ем святій, а пішов раз до церкви тай согрішив.

(В Крушельниці стрийського пов. від селянина Антона Лазоревича записав Юліян Яворський)

21. То тобі боже! То міні, боже!

Ліхав раз једен піп через ліс. Дивит сьі, а там јаксь чоловік через пень скаче. Скочит туди тай каже: „То тобі, боже!“ Скочит назад тай каже: „То міні, боже!“ Став тој піп, дивит сьі, дивит на тоту роботу а далі питаје сьі того чоловіка:

— Геј, чоловіче, а ти шчо робши?

— Та молъу сьі богу, — каже чоловік, тай далі скаче та все свејі: То тобі, боже! То міні, боже!

— Слухај, чоловіче — каже јому піп, — та хіба ти не вијеш інакше сьі богу молити?

— Ньн, — каже чоловік, — не вију. Ја тут у тим лісі родив сьі, тут і впріс, ніхто мене молитви не вчив, то ја вже сам хоць отак навчив сьі.

— Чекај, — каже піп, — ја тебе навчу.

Зліз він із брочки, прикльнк разом із тим чоловіком, навчив го, јак сьі маје хрестити, провів му „очинаш“ раз і другіј і третіј, а потому сьів на брочку тай појхав. Вијіхав з ліса, а по під ліс текла велика ріка, шчо через нъу треба сьі було пароном перевозити. Зајіхали

на порон, відплили вже на середню ріку, — дивит сьї піп, а тої льсовї чоловік біжить із льса, руками махає таї кричить:

— Геї, геї, ти ган! Зачекаї!

— Що за диво? — гадає собі піп і вже каже звертати порон. Дивит сьї, а тої льсовї чоловік як був на береаї, так біжить на ріку, таї по водаї, верком так як по посацїаї, аж прибіг до порона. Піп аж очн свої забув, а тої прибіг таї каже:

— Еї паночку, бії сьї бога! Проведи мїні шче раз своїу молитву, бо ја гет усе забув.

Піп тїлько очн витрішчїв, а дазы каже:

— Сночку! Благословеннїї ти у бога і без коїеїї молитви! Іди, іди і мої сьї так, як јес сьї досн мотїв. Твоїа молитва прїяенїша богу нїж моїа!

(В Нагувнїчах дрогобїдцького пов. нїд матерї Марїї записав Іван Франко.)

22. Ангел у службї.

Була одна бїдна сирота (вдова) і мала кїлькоро дїтей. Жила вона, жила, аж раз заслабла. Післав пан біг до неї ангела таї каже:

— Іди до тої жїнки сироти і вольїи єї душу до неба з помежї тих дїтей.

Пїшов ангел до тої сироти жїнки, сїв собі в головах, чїи раз гїрше почала тога жїнка слабути, а дїти почали плакати та жалувати, що їїи мама чїи раз гїрше слабе. Лемент такїїї пїдняли, що аж ангелови жалї ся зробило і пїшов назад до бога. Питає єго пан біг:

— А що, зробив-єсь то, шох тобї казав?

А він каже:

— Нї.

А бог питає: — А чомуж єсь так не зробив?

А ангел каже: — Бо мїні дуже ся жалї зробило тих дрібнїх дїтей.

А пан біг каже: — То не твоя річ тїїи дїтїи журити ся. Я за нїх дбаю. Зараз іди і вїїи душу з їїї матерї. А за то, що-сь мене не послухав, пїдеш на землю і будеш там служити, доки я тебе не покличу знов до неба, і будеш глухий.

Пїшов тогди тої ангел і вїїи душу з тої сироти жїнки. А єї дрібнї дїти поровоходили ся помеж: людей: одного хлопця взяв шведь, він потому зробив ся добрим майстром, другий дїстав ся до купця і доробив ся так, що мав sklep з рїзаним товаром, — усі в люде по-виходили.

А тої глухий ангел пїшов собі по свїтї. Довго він ходив питаючи служби, але нїхто не хотїв єго приїїити. Аж раз зайшов до єдно-го богатого пана дїлчїа і став у него за фїрману. Єдно-го разу вибрав ся тої пан в дорогу до якогось великого мїста. Пїдут, пїдут, приїїї-джают до єдно-го села, а було то саме в недїлю, але дуже з рана. Пїдут вони по при коршму, стоять два шїаки. Вачите, зайшли з рана до кор-

ши, підняли собі, а як вийшли з корши, то так їм ся наркїтно зробило, що так з рана святий день осквернили, тай поставали, тай радят ся.

— Слухай куме, — каже оден, — я за той грїх справлю до церкви свїчку.

— А я справлю дєвін, — каже другий.

Власне в тїй хвилї надїхав той пан з фірманом. Пан не чув, що вони говорили, а фірман зняв шапку, поклонив ся їм тай каже:

— Боже вам помагай!

Пойїхали вони далї, їдуть по при церков. Фірман зліз із поїїзду, як не вхопит великий камїнь, тай лус ним у церков! А потому сїв на поїїзд тай поїїхали далї.

Їдуть другим селом, аж ту несут умерлого пона до гробу, 12 попів і владика жежи ними. Пан як се побачив, зараз зліз із поїїзду і пішов також за тим погребом, бо там було богато всілякого панства. А фірман навіть шапки з голови не зняв. Вернув пан із того погребу — такїй алий та недобрїй, аж губи кусає, але нічого не каже. Сїв на поїїзд тай поїїхали далї.

Прийїхали вони до якогось бідного села, а напротив них знов погрїб: несут якогось бідного, в простих дошках, без пона, без хреста. Фірман як то побачив, зараз зіскочив з поїїзду, пішов за тим погребом аж на цвинтар, а там клякнув на гробі того бідолахи, помолив ся, а потому вернув назад до поїїзду, сїв і поїїхали далї.

Прийїхали до великого міста і зайїхали перед самї двері склепу. А то був склеп з чобітьми. а в нїм сїв той самий майстер, що ангел колись не хотїв вїйти души з єго матерї.

Питає єго пан дїдич:

— А маєте майстре чоботи?

— Чомуж би не мав, вельможний пане, — каже швець. — Прощу злізти і вибрати собі.

Зліз пан із поїїзду, пішов до склепу, вибрав одні чоботи, тай питає шевця, кїлько би за них дати?

— Дванаїцять ринських — каже швець.

— А будут ті чоботи дванаїцять лїт служити? — питає пан.

— Чомуж би не мали служити? — каже швець.

Заплатив пан, але бачив, що як він говорив до шевця, то фірман усміхав ся. Але пан мовчїт.

Покупили вони в місті, що мали купувати, вертають назад до дому. Прийїхали, а пан кличе фірмана до свого покою:

— Ходи сюда фірмане!

Увійшов за ним фірман до покою. Пан зняв палаш із клинця тай каже до него:

— Зараз менї кажи всю правду, бо скоро-би-сь щось по правді не сказав, то диви ся на мїй палаш — зараз тобі ним голову вітну. Що то значит, що як ми прийїхали до села в недїлю рано і ровтили ся пїячїска коло корчи, а ти здоймив перед ними капелюх?

— Я мусїв так зробити, — каже фірман, — бо вони согрїшили,

попили ся з рана, а потому почали хіркувати, щоби поправити ся і справити до церкви дзвін, то я сказав: — Боже вах полагай на добре!

— А так чого-сь на церков каменех шпурнув?

— Бо піч жінку з рапа цибухою набив, а тогди пішов до церкви богу служити, а злі духи сиділи в бані та на буйволовій шкірі списували гріхи, а як я кинув каменех, то вони повтікали.

— Он як! Ну, а там той великий похорон — двадцять штири священники одного попа ховали, а ти навіть шапки не хотів зняти.

— А, бо то злі злого провадили.

— Добре. А там два одного умерлого несли навіть без хреста, а ти пішов уперед.

— А, бо то правдивого християнина несли

— Ну, а як я чоботи купував, то чого ти сміяв ся?

— Того-ж сміяв ся, що пан хотіли, щоби чоботи дванадцять літ служили. А хіба пан знає, чи буде дванадцять літ жити?

В тій хвили ему скінчила ся служба і він щез панови з очей, полетів назад до бога.

(В Нагірянах заліщицького пов. записав М. Гуменюк.)

23. Як Саламон море міряв.

Премудрий Саламон хотів змірити море і зробив собі такий човен і казав чотиром ковалям робити чотири роки ланц. Зробили вони ему той ланц, а він ученив его до того човна і прив'язав го до берега моря, і пустив ся йїхати морех. Аж тут надливає рак, як уїмив своїми щипцями за той ланц, як потис, тай перекусив. А Саламон на човні плине тай плине що раз далі. Аж тут надливає риба тай проковтнула той човен разом з Саламоном. А то було в ночи, як Саламон спав у човні. Будит він ся вже в рибі, обзирає ся тай гадає собі: Що за диво! На морі все ся видно, чи в день чи в ночи. а тут не видно ся, хоть око виїми. Тогди почав мацати довкола себе і пізнав, що він у рибі. Виїмив він ножик і почав різати. Як почало тую рибу дуже боліти, то вона з болю вискочила аж на беріг і там загнбла. Побачили люде тоту рибу на березі. прийшли та зачали єї різати. Як розпороли, дивят ся, а з рибн вилізає чоловік. Вони го ся спитади: А ти де ся тут узав? А він каже. що плив по морю тай го риба з човном прожерла. Приймили его ті люде до себе. Жий, кажут, меже нами. Добре. Жие він там у тій селі. А тимчасом старий цісар, его отець, не знає, що съ з ним стало, розшитує всюди — нема ніякої відомости. Тогди він казав зробити золотий плуг, дав его двом своїм слугам і післав йїх у світ, щоби ходили від села до села і щоби питали, кілько той плуг варт? Раз вони прийшли до того самого села, де жив Саламон, тай питают у людей, але ніхто не знає, що би той плуг міг бути варт. А Саламон як то почув, то перебіг йїм дорогу, тай сів с—ти перед ними. От вони приходят просто него тай питают его:

— Слушайте господару, що той илуг може бути варт?

А він їй каже:

— Як би вересня до него яреце а хая дощ, то би щось був варт, а так то він нічого не варт.

Тогди вони догадали ся, що то мусит бути Саламон і взяли его з собою, але цісар не хіг его пізнати. То він скликав велику силу людей на гостину, посадив їй за стіл, казав поставити страву, але лижки подав дуже довгі, ще ї казав кождому привязати до руки. То вони сидят з тими лижками тай не йдят. Аж ту приходить Саламон тай каже:

— А ви для чого не йісте?

А вони кажут:

— Бо не можемо, ади, які лижки довгі.

А він їй каже:

— От то дурні! Оден другого годуйте!

Аж тогди цісар пізнав, що то его спл.

(В Нагірянах пов. заліщицького зап. Вл. Маркевич в р. 1891.)

24. Кого бог любить, того навіждає.

Ішов сьвятиј Петро ј Павло і Сус Христос, јіх ішло трох, вони собі јшли дорогоју. Але јіде мужик трома кіньми, та ј сьвятиј Петро каже — а там дуже озеро було — та ј сьвятиј Петро каже: Чикајно — кае — тој чоловік нас перевезе... А Јсус Христос каже: Нї, він нас ни возьме — бо він уже знав мисльї на-перед мужика. Али јіде в заду јідним конем бідниј чоловік, такиј бідака, возникоју, та ј Јсус Христос каже: Отој нас забере.. — Але доганяји тој мужик та ј ті кажут до него: Забери нас. чоловічч — кае — бес те возеро! — А він каже: Ја як вас заберу? Ко-б ја сам перејіхав! (Трома кіньми!) І појіхав. Але пријіжджаји тој бідниј та ј сказаав: Слава богу Јсусу Христу!... Ті вітказали јіму, те ј вони ни каут нїц јіму, а він кажи: Сьїдајти, луди! — тој бідниј. А вони каут: Ко-б ти сам перејіхав, ше — кае — нас забереш.. А то три хлопч, а Павло такиј великиј, теньгїј. А він каже: Поволенько перејідемо — каже, — за божоју волеју поволенько перејідемо... — Вот вони посьїдали і перејіхали бес те возеро. Али сьвятиј Петро каже до Јсуса Христа, каже: Господи боже, шоби ми јіму ударували за ту ласку, жи він нас перевіа? — А Јсус Христос каже: Ми јіму то ударујимо, жи јіму тој кінь здохне. — А сьвятиј Петро каже: Ах, господи боже — кае — та на-шо јнго так карати, коли він такиј добриј чоловік? Та льїше, жи-би тому мужикови здох, жи він нас ни хтїв вьзатє... — А Сус Христос каже так: Він ласку божу дістане на тамтїм сьвітї, ја јіму дарују, а тој на тїм сьвітї гојно жији, то там буде відвічав на тамтїм сьвітї. — І кїнец. Бо кого бог лубить, того навіждаји.

(В Берлині бродського повіту записав Осип Роздільський.)

Д. Міти і вірування.

1. Зносок-біда.

Оден чоловік хотів мати чорта на багатство. Чув від людей, що як носити курячий зносок дев'ять день під лівов пахов, то вилізе чорт і скаже: „Чого ти хочеш, якого багатства?“ Але той чоловік бояв ся носити під пахов, для того положив єго під курку. Курка висиділа чортика.

Раз пішов чоловік у поле сапати і лишив діти самі дома. Чортик виліз з під квочки і діти них бавили ся. Приходить чоловік до дому, а чортик єму гиц на шию.

— А як же ся маєш? — каже він. — Чого-сь хотів, то і маєш.

Чоловік ся напудив тай взяв сокиру і хотів чорта вбити, але сокира не рубала єго. Чоловік кинув єго на двір, але він каглов знов узів. Видит чоловік, що ся чорта не позбуде, пішов до ворожки, дав 20 ринських, і та собі єго взяла.

З того маємо науку: не шукай собі чоловіче біди, бо вона сама тебе найде, але тяжко ся єї потім позбутти.

(В Сапогові пов. борщівського в р. 1883 записав нар. учитель Дмитро Шимчук. Правопис оригіналу захований.)

2. Чорт-баранчик.

Оден чоловік повертав з ярмарку п'яний. Приїхав перед фігуру тай бачит, що на траві пасе ся маленький баранчик. Той чоловік йїхав на кони. На дворі було тихо, нігде ані вітрец не шкабернув ані пєс не загавкав. Місяць світив дуже ясно. Сей чоловік увидівши баранчика думав, що то єго діти як пасли отару на пасовиску не далеко фігури, тай згубили того баранчика. Для того зліз із коня, підійшов баранчика на руках, висадив на сідло, сів сам і йїде дальше. На дорозі зауважав він, що єго баранчик щось не хоче лежати на сідлі під єго рукама, але пєє ся у гору і сам стоїт на сідлі і не паде. Здивувало єго то дуже, але не міг догадати ся, що то може значити. Коли вже приїхав перед свої ворота, встав той чоловік з коня і хотів здіймити баранчика. Іно що простяг руки тай скавав: „Сараку баранчик!“ — а баранчик заревів басом: „Шараку баранчик!“ В тій хвили запів когут і баранчик зник.

(В Сапогові записано ut supra.)

3. Три чорти беруть жидову душу.

Мое татички як умирали, то були дуже щасливі, бо за йїх думечки прийшло три ангелі: оден з різком, другий з кішкою, а третій

на губи (?). Той з різкою сів коло таточки тай гладив їх по під бороди, щоби борше випрала; той на губи дивив ся, чи борше буде душечки виходити, а той з мішкою чекав, аби душечки кинути. Таточки були би ще довше жгли, але вони їх просили, то вже таточки мусли їм волю зробити. Той з різкою забрав ся добувати душечки, і як зачав добувати, то аж бебези витягнув. Потому той що був з мішкою, кинув душечки в міх, а той що на губи, завдав лішок току на плечі і полетіли на грушки, бо там мали відпочивати. Душечки було асунуло ся з мішкою аж до п'ят. Той ангіль хотів собі поправити, як ударив пятами о міх, то душечки підсунуло ся аж на шню, а грушки вилетіло в гору з корінном. Ми умисня дивили ся, як будут душечки татове пускати до неба, бо воно було дуже праведне, і чуємо: як кинули душечки в небо, а там лиш гур-гур!

(В Туральчу борщівського пов. записано ut supra.)

4. Нечасне дитя хресту просить.

Кажут, що як уродит ся дитина нечасне, то воно просит Христа. Одна жінка подвигала ся при роботі і мала нечасне дитя. Тоє дитя уродило ся неживе, отже его не христити ані з священником і процесію не ховали, лиш дід узияв трумну і поніс на цвинтар і там загребав, не даючи на могилці навіть і хрестика. Перед вечером летіла душа того дитяти через огород так як пташка і кричала: Христа! Христа! — бо, бачите, не була хрещена. Учула то одна жінка тай промовила: „Во імя Отца і Сина і святого Духа Амінь. Будеш мати імя Марія, я тобі кума!“ А замість крижжи при хресті вона урвала кавалочок своєї хустки і кинула в гору. Душа злетіла і взяла крижжу з собою. Таким чином охрестила ся жінка дитину і була щаслива в бога.

(В Сапогові записано ut supra.)

5. Дівчина-відьма.

Межи жінками трафляють ся декотрі відьми або опериці. Коли який отець має сім дочок, то сема наймолодша буде відьма. Отже оден чоловік мав дочку відьму. Коли прийшло свято Юря, вона взяла дійницю, намастила ся таков мастев, що єї віхто не впдів, сіла на коцюбу і поїхала через каглу на готар*). Разом з відьмами вона збирала росу і молоко від кожної звірнин і зайшла до свого села до сусіда, щоби відібрати молоко его дуже молокодайній корові. Сусід сей не спав цілу ніч, а на браму стайні прибив борону з зубцями, котру робив по трошка цілий рік. Відьма прийшовши до стайні алапала ся. Чоловік розпугав єї з борони і вона перекинула ся в красного коня. Тодж сусід казав закликати ковала і підкувати єї. Потім запряг єї до вога наладованого мішками збіжя і вона мусила тягнути до гори до млина.

*) Готар — висока гора, де збирають ся відьми. *Прим. записача.*

Кілько разів ставала, тільки він був їй немилосердно, аж падала під бубани. Нарешті привів її до дому і прив'язав до жолоба в стайні. На другий день приходив, а при жолобі стоїт дівка, сусідова донька. Він узяв і запровадив її до хати. Страшно було дивити ся, як тота дівка виглядала. Вся в синцях та шрамах, а руки і ноги понідбівані підковами. Він милосердив ся над нею, повідривав підкови і пустив її кажучи: „Абишь більше не приходила по молоко! Се маеш за то, щось хотїла мене бідного ушербити“.

Відьма пішла до дому і заснула. Зі збитків оден чоловік обернув її ногами там, де лежала голова, і вона спала чотири дні не пробуджуючись, як жертва. Аж коли її знов обернули, то встала і сказала: „Як же я довго спала!“ Від того часу, коли ся з ран вилічила, не хотїла вже йти за молоком.

(В Сапогові записано ut supra.)

6. Св. Николай — опікун звірів.

Оден чоловік чув, що св. о. Николай часом дозволяє, а часом не дозволяє вовкам людей йїсти. Довідавши ся, що св. Николай на Стрітенє має раду з звірами, пішов він у ліс на полянку і сховав ся на дерево. На тій полянці мала ся відбутн рада. О півночи надходить св. Николай з сивов бородов і як свиснув, то всі звірі ся злетїли. Він собі сїв на престолї і так каже до медведя: Ти маеш завтра зїїсти Панькового вола. Ти лїсе маеш у Доцьки всі кури ноїїсти. Ти дику маеш випїтити побережникову кукуруду. І так дальше, кождому звіреви вказав, що має зїїсти. В кінци звернув ся до вовка і каже: А ти маеш вниї досвіта зїїсти Процевого лїсного коня, він пасе ся на сіножати під лісом. Проць як то вчув на деревї, аж остовпїв. Зліз потихо в дерева, прибіг на пасовиско, тай що робити? взяв і замастив коневи лїсину болотом, а сам вилїз на дерево тай дивит ся, що далї буде. Над ранком надходить вовк, придивляє ся коням, але не бачучи лїсного відходить гет. Проць цікавий, що св. Николай буде другого вечера говорити, снішит знов на вчерашнє місце. Вилїз на дерево і чекає. О півночи являє ся св. Николай і всі звірі здают перед ним справу, що хто весь день робив. Говорив медвїдь, лїс, дик і т. д. аж приходит і вовк. „Я не зїїв лїсного коня, — каже він. — бо там его не було“. — „То зїїж самого Проця! — каже св. Николай, — бо він тебе адурив: він лїсину коневи затер болотом і ти не пізнав есь его.“ Як се наш Проць учув, аж мало не злетїв з дерева. Зліз потихенько, прибіг до дому, оновїв то своїм снам і вже ніколи нігде самий не виходив: мусїли его сини провадити, бо бояв ся, щоби его вовк не зїїв. Але раз випало весїля у его брата на другім селї. Братови не мїг Проць відмовити, щоби на весїлю не бути, а тут боїт ся вовка, щоби го не зїїв. Надумавши ся старий сїдає в скриню, сини заткали го в нїї віком, посїдали на фіру тай йїдут. Йїдут вони, йїдут, аж тут біжит якась баба тай верещит: „Еї люде добрі, бїйте ся бога! сховайте мене, бо біжит вовк за мною, хоче мя зїїсти!“ Вони бораяенько відкрили

віко від скрині, кинули бабу до старого, забили віко знов таї йдуть— а вовка нема. Приїхали на весіле, хочут батька свого виїхати, підіймают віко, а тут вовк скакнє зі скрині. Дивлят ся до скрині, а там із їїх тата лише кости, гет вовк ізїїв. Так то вовк перекинувши ся за бабу зїїв свого Проця, котрий був єму призначений. Перед призначенєм нігде не сховаєш ся.

(В Сапогові записано ut supra.)

7. Мельник — пан над щурами.

Одного разу післав мене пан з фірми наладованниї житю до млина. Було то в селі Василеві над Дністром. Коли вже парубки збіжє позносили і поскладали на землю в млині, сів я собі таї закурив люльку. Незабавки приїшло ще кількох господарів і мельник і посідавши собі на землю в млині балакали то о сїм то о тім і казали байку. Я присунув ся також до господарів і слухав їх розмови. Нарешті чую, що за мішками в млині обавває ся якийсь писк: кві, кві! і то чим раз дужше. Дивлю ся, а то щурі. Я потерпаючи, щоби вони не попроїдали наші мішки з мльвом, кажу до моїх парубків: „Иди но Василю з Онуфрієм і позноси мішки на сходки або на малий стрих, бо там щурі попроїдают.“ Учувши то мельник зїрвав ся на рівні ноги і крикнув до мене: „Що, паннчу?“ Я єму повторив. Тогди мельник як свиснув, а перед ним стало ціле стадо щурів старих, молодих, простих, кривих, грубих, тонких. Тогди мельник щось намуркотав до них і як свиснув, а щурп знов ся розбігли. „Видите, паннчу, — каже мені мельник, — се є моя худоба. Вона вам ані мені в млині найменшої шкоди не зробит. Мішки ваші можут безпечно стояти. А як вони голодні, то я посилаю їх у стирги панські та жидівські тут зараз через дорогу і як вони хотят їсти, то я їм уперед мушу сказати, в котре місце маюг їти.“

(В Сапогові від писаря громадського Явецкого записано ut supra.)

8. Щурі в Бучачу.

Раз дуже розмножили ся щурі в Бучачу і робили великі шкоди. Псів, котів загризали цілком, а навіть вже перед людьми не втікали. Бігали собі громадами через вулиці від дому до дому, до каналів і йїли що лиш надбали. Раз приїшов до Бучача оден планетник. Зайшов до одного склепу, щоби собі купити цибух, дивит ся, а то щось квікає в склепі і уганяє.

— А то що? Чи не морські свинки тримаєте? — питає подорожний планетник.

— Ні — каже жидівка, — то щури, вони мені вже великі шкоди поробили.

— А ви йїх не бете або в лапки не лапасте? — питає планетник

— То ніч не помагає, — каже жидівка.

— От знаєте що. — каже подорожний. — Дайте жені сто ринських, то я вам їх вижену.

Пішла жидівка, скликала міщан, котрим щурі також багато шкоди робили і радила їм, щоби зложили сто ринських. Але міщане сказали:

— Щурі робят шкоду так нам як і вам жидам, тож зложім ся по половині.

Міщане зложили планетникови 50 р., а жиди мали дати других 50. Тимчасом жиди не хотіли дати своїх грошей і пішли до рабіна радити ся. Рабін їм сказав:

— Щурів не треба виганяти з міста, бо вони є кара божа, а як бисьмо їх вигнали, то хто знає, чи не укарав би нас Господь чим іншим гіршим

Жиди услухали рабіна і не дали другої половини грошей. Приходять потім до планетника і кажуть, що рабін не казав вам дати грошей. Тоді планетник обізвав ся:

— Дайте жені міщане ще 5 р., а я від вас всіх щурів віджену і підуть вони до жидів.

Міщане зложили єму ще 5 р. і мали спокій, бо всі щурі міщанам не робили жадної кривди, бо їм планетник зачазав, але пішли до жидів. Жиди каляли ся, але за піано.

(Записано ut supra.)

Є се інтересний варіант звісної німецької заги про щуролова з Гамельні (про н і гл. Sprenger-Reitzenstein, Geschichte der Stadt Hameln. Hameln 1861). Про насилане мишей гл. Liebrecht, zur Volkskunde, стор. 17 і д. І Фр.

9. Дика баба (Літавиця).

Дика баба любить дуже горох, а найскорше можна єї зїмать, як їй ся возьме чоботи. Оден господар зїмав єї в своїм горосі, чоботи взяв, сховав до комори, а дика баба зачала єго просити, щоби їй віддав чоботи. Він не віддав, а она тогди пішла за ним до дому і служила му як найвірнійша служниця. Робила всяку господарську роботу дуже зручно і господар не міг єї нахвалити ся. Так служила єму аж до різдвяних свят. На святій вечер допомгла газднини все робити і варити, а коли вечера вже була готова, газдниня сказала всій челяди:

— Прошу вас всіх до вечері!

Всі посідали, а дика баба сіла собі в бутюку і все сміяла ся через цілу вечеру, ниц не їла, лише сміяла ся. Єї ся питали, чога она ся сміє, але она не хотіла сказати. Аж як скінчили вечеряти і єще більше єї просили, щоби сказала їм, она їм обіцяла сказати, єсли їй віддадут чоботи. Господар їй обіцяв, що віддасть, а она зачала їм розповідати.

— Як би ви виділи, що ся з вашов вечеров діяло, ви би і сами не були їли, лишень бисьте ся сміяли. Газдниня намісьць сказати „Про-

шу вас всіх хрещених до вечері", сказала тільки „Прому вас всіх до вечері“. Тоді ся алетіли всі чорти і показували різні фіґлі, скакали по столі, по мисках, плювали до них і т. і."

Тоді господарі зачали єї ся розпитувати о різні річи, о ліки против різних хороб, чарів і т. і. Она їм все розповіла, они їй тоді дали чоботи і она пішла собі. Як уже була на дорозі, тоді господар пригадав собі єще, що не запитав ся єї, що робити на нитлицю у овец. Вибіг за нею на дорогу і питає ся єї. А она єму сказала:

— Возьми ніж, тай заріж, тай ізійіж!

(В Крушельницьі, стрийського пов. записав Юліян Яворський. Задержуючи всі азікові форми єго запису я позволив собі тільки змінити правопись.)

10. Як бідна баба ворожкою стала.

Була бідна вдовниця з діточками і мало не щодень ходила до єго-мосця (панотця), щоби їй чим обдарували. Сприкрило ся нарешті єго-мосцьови тай каже до неї, щоби собі якийсь заробок винайшла.

— От могла би-сь ворожити!

Послухала баба тай пішла рвати зілля. Надходить друга баба тай питає ся:

— На що ви того, кумонько, рвете?

— Ой, то помічне від усього. — відповіла вдова.

— А на що-ж?

— А -- каже — того від коров, того від болячки, того від перелістниці*), а ось то від дівок

— А на що-ж того від дівок? — питає ся кума.

— Щоби ся віддавали, — каже вдова.

— Ой кумонько, дайте-ж мені того зілля! — каже кума, а у неї було три доньки, всі під вінець.

Нарвала вдовиця якогось буряну тай каже до неї:

— До схід сонця обкуріт тин свої доньки і най три рази обійдут хату довкола

Прийшли осінні мясниці, прийшли до куми сватачі, а що баба добре віно дала, в зимні мясниці прийшли по другу, а по веліцідні віддала ся і трета. Баба надавала ворожці всячип, і варене і печене і всім єї обдарувала, що хотіла. А ще до того розголосила, що она славна ворожка, то так до неї люде йшли, як по свячену воду.

(:записано ut supra.)

*) Перелістниця або літавиця називає ся в стрийських горах та сама „дика баба“, про котру розказано в X. 9. Вірять, що вона дуже вродлива і появляє ся особливо молодим парубкам, котрі влюбляють ся в неї, через те марніють, сохнуть і часю вмирають. Того, до кого чепать ся літавиця, водять звичайно до церкви, святять єму воду, водять до ворожок, на відпусту і т. і. По мойій думці є се протонародне вясненє онанізму. Ю. Яс.

II. Мороз.

Одного разу перед Різдвом були дуже сильні морози. Люде сиділи в хатах, а старі баби на запічках і тая прями куделі. Так сиділи в одній хаті обі матері молодих супругів і балакали собі о давних літах. Молода господиня морзала ся коло вечері а сі муж що йно прийшов із роботи і грів руки коло огню.

— А що там чувати в селі? — питає мати.

— А що халуно, мороз! — каже син. — А он коло коршин люде балакают, що як яка баба пересидит сю ніч на хаті, то в зинні мясниці віддасть ся за парубка.

Баба нічого не відповіла, а тільки подумала собі: — Коби борше повечеряли! — По вечері всі забрают ся спати, господиння жана лізе на ніч, а господарева задягнувши опанчнику пішла на двір, найшла драбину і вилізла на хату тай сидит. Коло півночи чує баба, що хтось іде дорогою. Оглядає ся і видит, що то якийсь чоловік. Увидів той чоловік і сі на хаті, став тай каже до неї:

— А що, бабуню, мороз?

— Ой мороз, мороз! Боже его спомож! — відповіла баба з даху.

За те Мороз — бо то він був — дав їй кожух і пішов собі. Вже баба в теїлі пересиділа до рана, а рано зішла і розповіла свою пригоду свасі і дїтьом. На другу ніч, ще й не змеркло ся гаразд, а господиння мати взявши 12 кожухів пішла сидіти на хату. Не встигла вона влізти на дах, аж тут як не пустит ся дощ! Геть злочив бабі кожух. Баба скинула жокрий і бере сухий, та і той мусіла не за довго скинути. Так скидаючи один по другім зістала вже лиш у остатнїа, а й той жокрий як хлющ. Аж дивит ся, хтось іде улицею тай каже до неї:

— А що, бабуню, мороз?

— Ой мороз, мороз, — каже баба, — дідько з него тисне!

Мороз як тото вчув, як потиснув, а баба лиш кнц! тай злетіла нежива з хати. Поховали бабу, а господарева жана дістала кожух, а в зинні мясниці посватав їй молодий парубок. Так їй бог дав.

(В Лосячу борщівського пов. в р. 1875 записав пок. Лев Васильович.)

12. Вітер зятем.

Був собі чоловік і жінка. Одного разу жали вони збіже в поли і дуже піпріли. Тодж тая жінка рекла:

— Новій вітрочку, даж за тебе дівочку, як буду мати. І зачав на ню думи вітер аж до вечера, а чоловік був так само зіпрів, як і перед тин. По якімось часі тога жінка жала дочку, назвали сі Марусею. Росла собі тога Маруся, а як прийшов той час, що могла вже віддавати ся, то посватали сі з одним парубком. Іде вже вона з ним до сльобу, а ту як не зірве ся буря, як не подує вітер, тай ухопив тую Марусю і повіс.

Минуло так кілька місяців. Мати дуже тушила за донькою і ждала дуже бути у неї. Вийшла вона раз на подвірє, а ту як не зірве ся вітер, ухопив єї і заніс до єї доньки. А тога Маруся була тепер того вітра жінка. Дуже вона втішила ся побачивши свою маму. Мати зачала єї випитувати, як їй ся поводити, подивила ся на єї господарство — достатки там такі, що боже! Побула там мати пять день, а як уже хотіла іти до дому, тогди єї дочка набрала досить грошей, положила матери на голову, обліпила тістом, а потім завнула матір у околот соломи. Вітер як подув добре, тай заніс свою тещу назад до єї дому.

Пішла тогди тога мати до свого сина тай просит, щоби їй голову змив, але син каже:

— Ідіт мамо до доньки! най вона вам змив!

Пішла мати до другої доньки, а тая зачала їй мити голову, а з голови посипали ся золоті гроші. Тай так і тому другу доньку було чим вивінувати.

(В Нагірянах заліщицького пов. записав Михайло Гумениук.)

Казка про задоволеного чоловіка.

Царь хорий. Даром з царства всіх сторін
Зійшли ся наймудрішіі доктори,
Бо, ввидко, смерти вже піддасть ся він,
Не довго буде битись серце хоре.
Мутними ще кругом очима водить,
І що-ж! На кождім він лиця знаходить
Укриту радість, бачить скритий сміх.
Єму здаєсь, що кождий жеде лиш смерти
Єго, щоб царську власть, добро роздерти;
В нім гнів кипить,— всіх вішав би, коб міг.

„Дурні доктори й ліки їх дурні!“
Промовив царь, постогнуючи з болю.
„Най щезнуть геть з перед очей мені,
А то мою послідну вчують волю..“
І вмовк на хвилю. — Кличте ворожбита!
Сказав і в пів години сіра свита
В дверех явилась — в світлі сивий дід.
З чола мов царські вичитавши мысли,
Закашлав лиш, — в очах дві іскри блисли,—
І так озвав ся хитрий ворожбит:

„Могучий царю мій, на твій недуг
 Докторів тисяч навіть не порадить;
 Незадоволений твій власний дух
 Привніс тобі хворобу й смерть провадить.
 Однак коли хіркуєш, що послідний
 Підданий твій тебе лічити гідний,
 Я скажу раду крайної пори:
 Всім задоволену знайди людину,
 Здійми сорочку з неї і на спинну
 На благородяю свою вбери.“

„Так кажеш?“ мовить счудований цар.
 „Та тільки знай, що за брехливе слово...“
 „Я з рук твоїх прийму і десять кар,“
 Підхопив дід, а цар задумавсь знову.
 І думав він: „Та чейже між князями,
 Між графами, хівістрами, пананами
 Один такий знайде ся чоловік..
 Я-ж ласками обспівав не одного...“
 Так думав цар, а слуги за порогом
 Були вже, йшли цареві всі по лік.

В палати княжі — звісно — перший путь.
 Князь Міріс каже: „Завдяки цареві
 Живу в достатках і здоров набуть,
 Так щож! коли минає день по дневи,
 Минають місяці й літа, — я швидко
 Й постаріюсь, а діточок не видко.
 Кому ж лишати все?“ зітхає князь.
 Здаєсь, він не одно ще мав сказати.
 Та слуг не стало. Вибігли з палати;
 Спішать, бо перша проба не вдалась.

„Я задоволений?“ князь Пери сказав.
 „Та був би, був, коли-ж на горі—лихо
 До честі й ласк днесь чоловік без прав
 Прийде, а ти сиди з всім правом тихо.
 Я трицять літ служив цареві вірно,
 Мов батькови коривсь ему покійно, —
 Приходить поділ забраних країв.
 Лір, що нічим не визначивсь ніколи,
 Бере пять міст, сім сел, ліси та поле,
 А я...“ Не чули слуги дальших слів.

Прийшли до Ліра. Граф найівшись в смяк
 Спокійно спав собі як раз в тій хвили;

На подушках магких лежав навзпак.
 В тія крики царських слуг его збудили.
 „Чого?“ спитав. — Сказали. — „Милій Боже,
 Хтож задоволений днесь бути може?
 Знав цар, що дати. Там по селах всіх
 Народ бунтуєсь, на міста мов золот
 Біда звалилась, — вість дістав про голод ..“
 Ще не скінчив, а слуги за поріг.

Міністер Галім виїшов на прохід.
 Застали в хаті лиш міністра жінку.
 Спитали в неї. „Ох. солодкий мід,
 Кому він не ся... Сядьте на хвилинку!“
 І вже стільці хотіла їм подати
 Її казати щось, а слуги далі з хати.
 Так всіх вельмож сходили. Де зайшли,
 Чи то був князь, міністер, граф, чи дук.
 У кожного свій клопіт, горе, мука;
 Всім задоволеного не знайшли.

Кидают ся вони і в другий бік,
 Міщан, купців питають, хліборобів —
 І даром все. Цар даром жде на лік,
 Не чує пільги у важкій хоробі.
 Ремісників, робітників, голоти
 Питати в слуг не стало вже охоти.
 Там при наріканях забракло-б слів.
 Смутні, з понуреною головою,
 Мов жовнірі поражені у бою,
 Повели царські слуги йдуть домів.

Так не вялив ще цвітів сонця жар,
 Як в них тепер з тривоги серце вяне;
 Глядять, — аж проти них через базар
 Жебрущий дід іде. Хоч в лахи вбране,
 Постановою самою горде тіло,
 Вид ясний, радість бє з лица.. Скортіло
 Слуг, — щастя в діда пробують ще раз:
 „Чекай! Чого такий веселий, в'їже?“
 „Бо задоволений собою!“ каже.
 „Не вже-ж?“ — „Таж так!“ — „Як так, ходи до нас!“

І раді слуги вже, що вдав ся жарт,
 На сплу тягнуть діда до палати;
 Дід сам сміє ся вже, що й він щось варт;
 Хоч чудуєсь, не знає, що й казати.

Прийшли. Цар хорий здивував ся тоже,
 Очям своїм повірити не може.
 Спитав і чує. „Дід не дід, — дарма!“
 А дід стоїть собі та жде в куточку.
 „Гей задоволений, скидай сорочку!“
 А дід: „Та скинув би, коли-ж неа...“

В Товстім, для 10—12 сент. 1894

Василь Щурат.

Основи суспільности.

(Повість із сучасного життя.)

Часть перша.

VII.

О. Нестор увесь тряс ся, мов у лякорадці.

— Так ось воно як! Ось що сидить на дні тої чешности та прихильности, тої старанности о моє здоров'є, тої безкористної услужливости! Спекуляція на мій масток! Цінізм! Безвстидна грубість! Боже, боже!

Третяча рука довго не могла попасти з ключем у дірку, щоб відіжкнути двері від покою, а відіжкнувши двері він добру ще хвилину мучив ся, поки витягнув ключ, устроїв его з внутрішнього боку і на два спусти зажкнув двері з середини.

— Не чую ся тут безпечни! — хурчотів він, обзираючи, чи щільно позашпекані вікна — Не чую ся... ані на хвилину... Ануж щіи за довго стане чекати! Ануж вони... Господи ратуї мене!...

Хороблива уява, зворушена недавно перебутою сценою, бентежила всю его душу, паралізувала всі останки его енергії. Він дивив ся і не видів, пригадував і не тямив, метав ся то сюди то туди, хапав ся за одно, друге й десяте, а ні в чому не міг найти ладу, ні з чим не вмів дати собі ради. Бачив добре, що вікна не заважають ся щільно, що в них бракує скоблів, що в однім збита шибка і одчинити его з надвору неха ніякої трудности; бачив се виразно в тій хвили, як не раз уже перед тим, — тепер бачив се навіть докладніше, чув живіше всю небезпеку сеї обставини, та постоявши хвили з витріщеними очима пе-

ред вікном, метнув ся безтяжко в другий бік, бо щось іншого звернула слу на ум збентежена уява.

— Аджеж все на верха, по шуфлядах, по кішенях! — скрикнув він і ледво передвигаючи ноги, дихаючи приспінено і нерівно побіг до свого покою і почав судорожно відшкати шафи, висувати шуфляди, вишлати різні старі реверенди, штани, камізелки, кваплячись, шукаючи чогось і зараз же кидаючи все безладно на купу. Нараз знов зупинив ся. Крізь вікно обернене до полудневого заходу кидало сонце до его покою ясний сніп світла. Сну здавало ся, що крізь се вікно хтось заглядає до его покою, цікаво слідить за всім, що він робить, йшовито підсміє ся з его безпомічного поспіху, з его безсильного шарпаня. Він побіг до вікна, виглянув на двір — нікогісінько. Відійшов від вікна, та тут же пригадав собі, що лишив его отворене.

— Боже мій, боже мій! — простогнав він, чуючи, що не може опанувати свої тривоги і свого зворушеня. А власне тепер сну треба би як найбільше спокою і сили, щоб роздумати, розміркувати, що і як дальше почати з собою! Адже кожда хвиля опізненя грозить небезпекою. Він і так доси хто знає як глибоко залетів у западню через свою необережність, через недбалство, — ні, через сліпу віру в доброту і чесність тої жінки. Хто знає, які вона вже сіти на него розставила! Хто знає, чи не навмисне, з обрахованя вона вибухла сьогодні, визвірилась на него з отсею звірячою фізіономією, щоби поразити его, снарваляувати его силу і спокій, зробити его безпомічним і безрадним в хвили найбільшої небезпеки!

— Боже, боже! — стогнав о Несгор, мало не плачучи і силкуючись, аж до боли в мізку силкуючись зібрати всі владн свого духа, спрягти в порядні ряди свої думки, запанувати над нервами, привернути рівновагу між постановами і вчинками. Він сів при отворенні вікна і почав вдивляти ся в зелень дерев і спляву безхмарного неба. Свіже, тепле, запахуще повітрі і вид широких, рівних, барвистих і спокійних площ троха відсвіжили его нерви, навіяли на него успокоєня. Він почав дихати рівнійше, повільнійше; дрож уступила і в голові почало прояснюватись.

— Ні, я ще не труп! — промурмотів він. — Я ще вач не апіта vilis, на котрій би ви могли робити свої досвіди! Я ще з вами поборю ся! Може то й ліпше, що ви так несподівано, так цинічно і безвстидно виявили свій апетит на моє добро! Злий демон, котрому ви служите, зробив собі з вас жарт — огидний жарт! Ви думали, що я від рау впаду, подам ся і візьмете мене в руки і зробите зо мною, що схочете! Аж ні! Ні, ні, ні, ні! Я отямив ся! Ви шпигонули мене, а я прокинув се з тяжкого сну! Того міні й треба було! Спасибі, спасибі! Тепер я вже не сплю, тепер я добре чую і бачу, де я і що зо мною робить ся! Тепер я не дам ся! Не дам ся! Виведу вас у поле! Зажартую собі з вас іще гірше, ніж ви собі з мене жартували!

І збираючи до купи всі свої сили, з певним острахом він стрібав встати. Бояв ся власної немічності, але врадував ся дуже, коли побачив, що немічність та минула, що се перед хвилию був тільки на-

глий, хвилиний напад, а не початок тяжшої хвороби. Він чув себе легким і хоч поверхово спокійним. Чув, що може думати і виконувати свої думки. Мов блискавки мигали в его голові різні плями, дикі, фантастичні, але за кожним у слід бігла холодна розвага, ловила его на лету, розщипувала мов пострілену птицю и кидала в нівець. А за дикими і фантастичними плянами, що були немов остатні ракетні уступаючого зворушення і тривоги, пішли звільна поважніші, практичніші думки.

— Фундацію! Фундацію зроблю! Нехай хоч бідні люде мене добрим словом споминують! — Огі слова повторяв він, немов хотів втвердити їх на память, цвяхом вбити в свою душу. І вже укладав собі, як він поїде до Львова, відшукає знайомого нотаріуса, спíše заповіт. На душі его почало робити ся лекше, лекше, свободнійше при самій думці, що его капітал не пропаде жарно, не піде в руки неробів, котрі швидко зуміють прожити ему очі. Але се вдоволене знов почало бліднути, розвівати ся парою, а з темного хаосу вражінь виривали нові погрози. Поки то ще до Львова! Отсе вже два роки, як він не був у Львові! Тай чи легко то ему старому туди вибрати ся! Як і на кого лишити помешканє! Аджеж остатня его подорож памятна ему — ой, і дуже памятна тии, що его тоді обікрали. О. Нестор звичася скупарів та загребигрошів до тої міри опанований був страстю громадження, збирания та складаня, що ніколи не міг дійти до того, щоб вести порядний спис своїх до одів і страт, щоб мати ясне вображенє о тім, кілько він мав маєтку. Незлічиму силу разів він постановлював собі „завтра зробити докладний рахунок“, та все якийсь забобонний страх зупиняв его при виконуваню сего діла. Він ніколи не вишов понад уложене спису номерів книжочок щадничих та цінних паперів; готових грошей: червінців, талярів і інших монет, що були у него поскладані в різних купках та в різних криївках, він так ніколи й не міг дорахувати ся до ладу. От тии то й вишло, що коли підчас его остатньої подорожі до Львова до его помешканя закрав ся злодій, о. Нестор тільки по розбитім вікні та зломанім замку в шафі доміркував ся, що чиясь чужа рука господарювала в его хаті. Що і кілько забрав ему з хати сей непрошений гість, він докладно не міг дочислити ся. Тільки по довших слідженю і порівнуваню він переконав ся, що забрано ему шість книжечок щадничих вартости 6.000 гульденів — а що по над се. то хіба бог один знає. О. Нестор нікому не признавав ся про розір своїм шкоди, тільки одній пані Оліпії розповів про все, просячи, щоб не розголошувала сего і заховала діло в секреті.

— Книжочки щадничі злодієви не придадуть ся ні на що, — говорив він. — У мене є номери і я ще нині телеграфічно завідомяю касу, що такі книжочки у мене вкрадено, — значить, вона їх нікому не виплатить, а коли хто зголосить ся за їх виплатою, той сам себе віддасть у руки поліції. А що крім того вкрадено, се вже — і о. Нестор махнув рукою, немов хотів сказати: Бог з ним, з тии злодієи!

— Щось там дрібних грошей забрав, — додав о. Нестор, — вдасть ся, не багато, бо що там він у мене багато найде! Ну, та ще

годинник срібний — старе клепаю! Не варто задля того й крику підійхати. А вже найсмійшійше те, що в додатку вияв чоботи, і то не старі, а нові! Га, га, га! Як би він знав!...

О. Нестор не доповів. Їму ніяково було признати ся, що в старих, діравих та запліснелих чоботіх він як раз тоді мав зложеніх пару тисяч самими дукатами, коли тимчасом нові стояли пороженісінські.

Пані Олімпія справді заховала в секреті оповіданє о. Нестора про сю крадіж, та справа виїшла по троха на верх без сі вини. Власне ті нові чоботи видали злодія.

Одного дня, коли о. Нестор нічогосінько не надіяв ся, застукано до дверей єго покою, а коли він отворив, побачив жандарма, котрий держав закованого в ланцюжки Цвяха. За жандармом стояв вїйт зприсяжним а за ними ціла юрба народа. Присяжний мав у руках украдені у о. Нестора чоботи, котрі Цвях хотів було продати в місточку жидови, та котрі видали єго тим, що в нутрішній часті холяв вистебнуване було зеленою ниткою імя і прозвіще о. Нестора. Цвях, яко неписьменний, не надіяв ся зради, але жид зараз пізнав в чім діло і віддав єго в руки жандарма.

О. Нестор ще й доси без холодної дрозі не може спінути про ті сцени, що тоді відбули ся в єго помешканю. Їму прийшло ся при всіх людях признати ся, що єго обікрадено, подати нумери шадничих кпнжечок, суму готівки (не знаючи сі докладно він подав як найменшу, кілька сот гульденів) і опис годинника. Він дрозжав увесь час переслухана, вив ся і чував ся далеко гірше від злодія, котрий у-в одно божив ся, що крім чобіт не вкрав нічогосінько. І справді, докладна ревізія в помешканю Цвяха не вибазала ніякого сліду крадіжи, та про те єго оповіданє про сам факт тої крадіжи було дуже фантастичне та неподібне до правди. Коли б вірити Цвяхови, то до крадіжи сих нещасних чобіт він прийшов зовсім случайно і навіть певнино. Правда, він признав, що нічу лазив по під вікна о. Нестора і не міг вяснити, чо-го там шукав. А лазячи по під вікна він нараз почув стук у покою. Скрикнув — і в тій хвилі якась фігура вискочила через отворене вікно, а побачивши єго в траві шпурнула на него чобітьми так, що мало єму запятками ока не вибила. І Цвях з плачем показував величезний спняк під оком. Та всі, хто чув се єго оповіданє, замість співчутя над такою єго пригодою тільки реготали ся, а вїйт аж поклепав єго по плечех і сказав:

— Ей Цвяше, Цвяше! Та вже як береш ся брехати, то хоч би щось дрібочку розумнійшого вдумав!

Цвях дістав від жандарма що дістав „до признаня“, та не признав ся ні до чо-го. Єго завели до Львова, посадили до криміналу і засудили за сю крадіж на півтора року в'язниці. Він відсидів своє і вернув назад у село, та о. Несторови від сего ані раз не було лєкше. Щадничі кпнжечки пропали як камінь у воді, готових грошей також не слідно було у Цвяхових руках, тільки годинник віднайшла львівська поліція у одного золотника, котрий купив єго яко старовину у одного жида, а той знов мав єго купити у якогось проїзжого пана в Чернів-

цях. Тут нитка урвала ся і о. Нестор із цілої сеї пригоди крім матеріальної страти винис іще й те пересвідченє, що здобув собі нового ворога — Цвяха, чоловіка, котрий не має що тратити і готов відважитись на всяке і найогиднійше діло.

Від часу сеї пригоди, а особливо від часу повороту Цвяха з криміналу в село о Нестор позаводив різні осторожності, раа у раз видував різні штуки, брав ся на різні способи щоби перехитрити, ошукати та на хибну дорогу звести сподіваних злодіїв. Він пенастанно переховував гроші в інші місця, ніколи не держав при купі більших сум, мав кілька списів своїх цінних паперів і держав кождий спис у іншій місці і то звичайно там, де би єго найменше можна надіяти ся, позаводив різні секрети при замках шаф та шуфляд у комоді, — одним словом провадив формальну дуже сложно стратегію против фіктивному ворогови. Ся стратегія наповнювала єго вбоге старече істнованє, удержувала єго мозок і нерви в пенастаннім руху і напруженю, хоча й не хоронила єго грошей інколи від проникливих очей та хапчивих рук якого небудь Гадни. Кілька разів трафляло ся то Гадни то декому іншому зі слуг підглянути крийівки, де о. Нестор ховав гроші — звичайно невеличкі квоти, кільканадцять або кількадесять гульденів. Звісно, сих грошей о. Нестор в такім разі не находив уже в крийівці, та крім моментальної прикrostи се не робило єму великої гризоти і він ніколи із за тих грошей не робив крику, незбивав бучі, боячи ся зрадитись перед людьми, що має багато грошей, а не менше того боячись в разі відшуканя злодія нажити собі в нім нового ворога. Тільки один Деженюк пару разів найшовши случайно такі крийівки в грішнях в саду і мовчки відносив гроші о. Несторови, котрий так само мовчки, ао встидом приймав їх і переховував у інше, безпечнійше місце.

Все се пригадував тепер о. Нестор то сидючи при вікні, то знов устаючи і укладаючи в голові смілий плян, що має робити, щоби огорудити себе від якоїсь гіршої пригоди, котра — він чув се цілою душею — грозила єму від тих людей, що єго окружали. Треба зробити все що можна! А поперед усього треба докладно обрахувати все, що маю. Адже се вже тепер не мої гроші! Се фундаційні гроші, котрим я завідую, тож мушу знати, чим я завідую і кілько від мене мають право жадати!

Тепер уже ніяка заботлива тривога не спляла єго від робленя обрахунку. Та про те осторожність конечно! О. Нестор замкнув вікно і заслонив єго полотняною фіранкою, а опісля почав із шуфляд комоди, із шафи, з кішешів убрания, з поміж різних шпаргалів, з під печи, із середини печи і з різних можливих і неможливих крийівок видобувати звитки паперів, пакети, місточки, скруті та рулонц. Все се він клав на купу, на стіл, поки в кінці, втомлений і спотілий від ходженя та лажєня і сам не вправ на фотель коло стола, важко дихучи та стираючи піт із чола. Відітхнувши він почав звільна, осторожно розвязувати пакети, розвивати рулонц, складати осібно по категоріяж книжки щадничі, осібно облигації, осібно льосц, осібно акції, осібно дукати, осібно всякі

інші монети. Весь стіл був заставлений тими паперовими та металевими батареями — вид, якого би не один банкір позавидів селу скромному, опущеному, нужденно одягненому старому священникови.

Розоставивши все в порядку о. Нестор узяв аркуш паперу і почав списувати — старанно виразно і по порядку — кожду категорію тих цінних річей. Ся праця забрала єму доволі много часу; пройшли дві години, поки він списав усе і підвів суку всему своїому масткови. Почисливши все звільна він прочитав остаточну цифру без голосу, тільки шевелячи безкровними, тонкими губами. Прочитав і мов одеревів, не зводячи очей із паперу. Ще раз прочитав, а потім стрібував виновити на голос ту цифру, немов очам своїм не вірив, щоб се могла бути правда.

— Дві... двісті п'ять... десять тисяч, — прошептав він півголосом і широко витріщені очі впер недвижно у пусту просторинь перед собою — двісті п'ятьдесят тисяч — чверть мільона! Ну, я ніколи не думав, щоб аж тільки того було! Ніколи не надіяв ся! Ніколи б був не повірив, як би ніні се хтось інший сказав! А тиячасом... так, не інакше! Ріхунок зовсім вірний — цифри не брешуть! Он воно як! Он на що вони зуби острять!

І раптом знов трівожні думки мов чорношари поволокли ся по горизонті єго уяви.

— О, вона мусить догадуватись, мусить знати, кілько у мене грошей є! Може не все знає, але догадуєсь. Вже вона не даремно так довгі літа до мене прилещувалась, обсновувала мене незначно, мов павук тонкою павутиною, аж поки не зробила рабом, невольником, безпомочним і заразом такою пожаданою добичею! Боже, боже! Якими напівцями, якими крутими дорогами ти вів мене, в справедливим гніві своїм вів мене, поки не довів до пізнання його внадеку, його нещастя!

І він зажмурив очі, притаїв дух, весь углубив ся в своє нутро, в спомини, в минуше. Там десь глибоко в єго мізку блискали мов два огоньки палкі очі князівни панни Олімпії, зарисували ся єї чудово гарні очертн лица, губ, носа, запахли єї золотисті кучері, котрих запах тоді так хитав єго за душу. Та ніпні він здригнув ся від тих споминок. Аджеж се був початок єго нещастя! Се була та солодка отрута, котрої закоштувавши він отруїв ціле своє жите. Від тої першої хвилі, коли оті бліскучі очі зустріли ся з єго поглядом там у князівській офіційні переробленій на школу, ся женщина стала ся проклятею єго життя, єго фатальною зіздуою, що причинила єму несказану сплу жук і терпіння, мов ржа зеліза згрнала всі єго молоді чутя, і поривши спаралізувала всі владі єго души, зніречила єго спосібности, звязала єго надії, вигризала, втравила все те, що чинило єго правдивим чоловіком, заплюгавила єго душу споминами грішних бажань і грішних учинків — і все те, все те по що? Для якої цілі? З разу певно без цілі, тільки силою самого фаталізму, нерозривно звязаного з жіночою природою, а потім — ох, потім фаталізм став свідомим демонізмом! Ся женщина, то мій злий дух, то демон спокусник, що облесливими словами приведе чо-

ловіка до упадку на те тільки, щоб насліяти ся над ним, втоптати его в болото, взяти его під ноги!

О. Нестор усе ще сидів опертий зітхтями о стіл і затуливши долонями зажурені очі. Він увесь тремтів вдивляючи ся очима фантазії в ті песановито блискучі очі графині Торської, котрі тепер ясніли перед ним, ненастанно, вперто сверлюючи его до дна душі так само, як сверлювали его тоді, в фатальній хвили его найтяжшого упадку.

— Демон! Демон! Демон! — вертіло в его голові. — Се не проста жінка, се справді відьма, — не даром люде по селі говорять про неї, що вона кров людську ссе! А хіба ж мою не випсала? Хіба мене не звялила? Чи не готовить ся айісти мене до решти! Господи, ратуй мене від злого духа! Поможи мні ше вирвати ся з сеї западни, щоб я міг хоч раз дихнути свобідно про напору того, що я ухлибив цілим своїм життям!

І він знов скопив ся і з подвійною силою, з горячковим поспіхом почав ховати свої гроші по різних кутках, у різні скритки. Ще не був готовий і до половини з сею роботою, коли в тім голосне стуканє до дверей его покою перервало тишу і збентежило его до решти. Він аж підскочив зо страху, бачучи багато куп панерів і грошей на столі, бачучи неможність поховати все те в одній хвили, і не знав, що має діяти. Чи удати, що спить і не відзивати ся? А нуж се хтось у алім намірі приходить, а не чуючи его голосу оскількит ся і влізе до середини? Адже пока б він міг докликати ся помочи, то моглоб бути за пізно! Він рішив ся обізвати ся, вхопив із шафи простирало і кинув его на стіл так що воно накрило гроші, на простирало кинув подушку, потім стару реверенду. „Скажу, що роблю троха порядок у покою, а впрочім не позволю ні до чого доторкати ся.. Не впишу сюди, запру двері до сего покою... Коли хто чого потребує, най вйде до кухні і там скаже...“

Тимчасом стуканє до дверей роздало ся другий і третій раз, поки в кінці о. Нестор поховавши важнійші сліди свого занятя в покою не зважив ся вийти до кухні, забираючи за собою поковві двері.

— Ну, хто там? Хто там? — озвав ся він, коли стуканє знов роздало ся твердо, хоч і не надго міцно.

— Та то я, панотче!

— Що за я?

— Та я, Деменюк.

— А чого вам?

— Та може би вгомосць отворили? Може чого треба, то я би...

О. Нестор тимчасом успокоїв ся. Голос Деменюка, котрого з разу серед зворушення не пізнав, був для него мов холодна вода в спрагу, Деменюка одного він не бояв ся, хоч і перед ним не видавав ся ніколи зі свого богацтва.

— Тай стукасте-ж ви, Гнате! — з лагідним докором мовив о. Нестор, коли Деменюк увійшов до кухні і поклонився сну. — Я тремички задрідав, нараз чую, мов гармати гримать. Я аж переликав ся, гадав, чи не революція яка в селі.

— Та перепрашаю єгомостя, — з заклопотаним сказав Деменюк. — Я не хотів, бігме не хотів! Тільки — знають єгомостя мою натуру... Так міні тота дівчиниско з голови не сходить... І так мене щось сний дяма за серце тисне, все міні здає ся, що якусь велику біду пошле бог на мене.

— Ну, Деменюку! Грїх вам таке говорити! — відповів о. Нестор, хоча сам не менше Деменюка вірив у прочутя, сны і віщі знаки. — Не слід нам грїшним забігати наперед у божі присуди. Що бог пошле, то пошле, то нусимо витерпіти.

— Та я против того нічого й не мовлю, прошу єгомостя. Вже як прийде ся витерпіти, то що й казати, єго свята воля. Але я сам не знаю, що наю думати про Маланку. Зовсім дівчина змінилася за сїх остатніх кілька неділь.

— Та не бійте ся, Гнате! Се вам так здає ся, а з нею нічого не стало ся.

— Її єгомостя! Я єї знаю! Не та вона, що до недавна була! Щось там у нїй кіпить.

— Ну, ну, Гнате! Причинюєте собі самі грїзоти і те надарно. Маланка міні як на сповїді говорила... Вона передо мною ніколи не брехала...

— А тепер не вірте! От зараз переконаємось! Я тепер власне від коваля йду. Щось мов заманудо мене піти і ще раз поглянути на неї. Приходжу — кажуть, нема. Вибігла зараз по обїді, казала, що до старого єгомостя йде.

— До мене?

— Так і є. Каже: єгомостя казали міні прийти, щось мають зо мною говорити. І пішла. То я власне для того прийшов і збудив єгомостя, щоб спитати ся — —

— Але-ж вона в мене не була! Я єї й на очи не бачив, як тільки там у ковалевім огороді.

— От і бачите! От і бачите! Біда моя з дівчиною тай біда! — не то проговорив, не то простогнав Деменюк.

— Ну, ну, Гнате, — се ще не така страшна біда. Могла піти десь між посестри, погуляти, побалакати...

— Та я то розумію, прошу єгомостя! — поспішно перебив Деменюк. — Все се може бути! Але по що вона бреше? Се мене тривожить. Адже-ж знаєте, як вона в мене вихована. Ніколи не брехала. Чи але чи добре, вона все міні було скаже, а вже так забрїхуватись, се школи не було єї звичаєм. Тай тепер нема потреби. Адже коваль держить як рїдну дитину. Схоче погуляти, чи між посестри піти, то він їй цїнь не боронить. По що брехати і ще й вас у брехню втягати?

Житє і Слово. II.

О. Нестор потішав Деменюка як ніг, хоча й видно було, що слова не пили єму просто в серця, а живого пересвідчення. Говорили уста, випускаючи звичайні, утерті звороти, а думка тимчасом шибнула у інший бік, мов потапаючай ухопилась за стебелину, що власне надплила по течії. І нараз він перехилив ся. Зі спокійного, на пів сонного, охлялого він зробив ся оживлений, весь затрептів, почав поспішно кидатись і жестікулювати, живо, з поспіхом виговорюючи слова, що доторкались уже не Малакки, не Деменюка, але его власних гризот і клопотів.

— Та подумай, Гнате! Аджеж і я збрехав перед тобою! А як же, прости господи гріха — збрехав. Сказав, що ти розбудив мене зі сну, а то неправда. Куди міні до сну, Гнате! Горе мене притисло! Біда міні грозить, не приведи господи, яка біда!

— Що се таке єгомость видумують? — з лагідним докором спитав Деменюк, немов обертав ся до капризної а безпомічної дитини. — Яка біда?

— Ой, не видумую, Гнате, ні! Аджеж слухай, що міні нині стало ся! Рано пані принесла міні сама каву. Я здивував ся, але в серці у мене щось тьохнуло, немов шепнуло міні: стережись! І справді, сіла і почала розмову. Сюди-не-туди закидає, мов кіт довкола сала заходить, аж нарешті вийїхала з тиж, що єї коханому синкови треба грошей, тай то багато грошей.

— Та чути, що панич думає женитись, тай то дуже багато.

— То, то, то! І вона міні про ту женитьбу товкла. Та я тому не вірю, Гнате! А там — нехай собі женить ся, але я грошей не захотів дати. Ось вона при обіді вже прямо вийїхала, що я повинен усі свої гроші записати їй і єї синові.

— Так і сказала се?

— Сказала? — скрикнув о. Нестор. — Ні, не сказала, а кричала, грозила, звірех диким на мене напалась, вона і єї чесний спнок. Так таки й кажуть обоє: сей маєток належить ся і мусить бути наш, хоч ви собі й що міркуйте!

— Ну, по селі пані графиня давно голосить, що ви записали паничеві весь свій маєток.

— Чи так? Ну, то я їй покажу, що завчасно се голосить. Слухай, Гнате! Я задумав обернути свої гроші на фундацію, щоби проценти з них ішли на бідних людей.

— Та се добре, але хто того допильнує по вашій голові?

— Як то хто? Намістництво. Я передам гроші до урядової каси з таким записом.

— Га, господи помагай! Певно, що се була би пам'ятка...

— Тільки знаєш, Гнате? Я тут не чую ся безпечним. Ані на хвилю не можу тут обезпечитись. Аджеж вони обоє очевидно — знаєш? — і о. Нестор нахилив ся блише до Деменюка і шептав єму майже до уха — очевидно вони чигають на мою смерть.

— Пек запек! Най господь боронить! Се би вже була остатня річ! — скрикнув Деменюк.

— Ні, Гнате! — шептав далі о. Нестор. — Боюсь, що не остатня! Боюсь, що вони готові піти ще далі. Знаєш, до нині я був би ні за що в світі не повірив сею. Але тепер, коли почув їх слова, побачив оті дикі вирази в їх очах, ту звірячу кровожадність, безвстидну рівнодушність на людське терпіння, — ой Гнате! Не доведи боже більше бачити! Обриджене бере до людської натури! То тепер я всего, всего можу надіятися від них.

— Господи, боже! — скрикнув Деменюк і вдарився руками об поли, але по хвилині додав: — Ні, еговость! Се не може бути. Се у вас слабкість якась. Що вже як що можна закинути пані графині і паничеві, але щоб вони аж на щось подібного могли пустити ся — ні! Сею я ніколи не повірю! Се не може бути.

— Може чи не може, але я не чую ся тут безпечним. Я боюсь.

— Ну, чень вам у день нічого не стане ся, а в ночі — коли хочете, я можу почувати коло вас, у кухні.

— Ні, ні, ні! — замахав руками о. Нестор, котрону при всій его страсі навіть до голови не прийшло допустити якогось постороннього чоловіка, навіть такого як Деменюк, почувати з ним разом у одній хаті. — Се ні на що! Се не pomoже. Хіба ти можеш в разі що до чого дати міні захист?

— Ну, все таки що два то не один. Не всяке відважить ся йти на двох, а на одного тай ще такого як ви, то зовсім інше діло.

— Ні, Гнате! Так воно не буде, так не добре! Ліпше я ось що! Знаєш, що я задумав?

— Ну, що таке?

О. Нестор знов прихилив уста близько уха Деменюка, і хоч довкола не було ані живої душі і ніхто не міг їх чути, він шепнув ледви чути з великим секретом:

— Утікати відси.

— Куди?

— Куди будь. До першого ліпшого хлопа, аби сю ніч переночувати. А завтра далі! Заберу ся до Львова, а там я вже дам собі раду.

Деменюк недовіриливо похитав головою.

— Не легка буде справа! І у котрого хлопа ви можете чути себе безпечнішим, ніж тут? Хіба ви не знаєте наших людей?

— А у Гердера?

— Що, у Гердера? У коваля? — з зачудуванням скрикнув Деменюк. — Ви хотіли би перейти відси до Гердера?

— Ну, а як би так справді? Що думаєш, вигнав би мене з хати?

— Коваль? Гердер! А, боже борони! А ще як би дізнав ся, на яке діло ви думаєте обернути свої гроші! Та він би ваші руки і ноги цілував.

— Не було би так дуже й за що, бо прецінь він сам своєю нинішньою розмовою напхнув мене на сю думку. Так знаєш що, Гнате?—

*

Не тратьте часу! Бігай до коваля і скажи ему, що я задумав. Заптай его, чи прийме мене до себе на день, на два? А може злякаєся пані графині, бо вона ему певно за се не подякує.

— Що до сего будьте спокійні. Коваль Гердер не стоїть ні о чий ласку і не боїть ся нічийого гніву. Се я могу вам сказати навіть не питавши его.

— Ну, а коли так, то ще ліпше. Іди і розптай его. А скоро він пристане і винайде для мене десь якийсь куттик у своїй хаті —

— Там у него осібний покій найде ся, просторий, гарний, з осібними входами.

— Ще ліпше! Ще ліпше! Коли пристане, зараз роздобудь міні вога і коня, а нехай і пару коней, щоби завезли мої меблі і все мое добро на нову квартиру.

Деменюк, ще не можучи зовсім отягати ся з диву потюпав від о. Нестора. Він іще не вірив, щоб о. Нестор напреду думав утікати зо двора, покидати паню Олімпію, не вірив, щоб его страх був оправданий і щоби графиня або єї син справді могли мати якісь злі наміри. І він ішов вагуючи ся, помалу, з таким виразом непевности, що всякий стрічний поглянувши на него шиковолі мусів подумати: а сему чоловікови що такого?

Пані Олімпія і без того була цікава, що почне о. Нестор. По его відході вона почала троха каяти ся свого вибуху і пильно мов каня стерегла зі свого покою за всім, що діялось на подвір'ю, не зводила ока з дверей офіцини, що вели до помешканя о. Нестора. Вона бачила, як Деменюк підійшов до тих дверей, як стукав добру хвілю, поки ему отворено і перетерпіла страшенні муки цікавости і непевности, поки врешті дождала ся того, що Деменюк опять вийшов на подвір'я. Вона з гори догадувала ся, що там була мова про неї, що там раджено над чимось таким, про що їй конче треба було знати. Вид Деменюка, его неспокійне лице і нетвердий хід допевнили єї в тім, а заразом подали їй надію, що від сего чоловіка не трудно буде дізнати ся про все, коли тільки зручно взяти ся до діла. Вона знала добре чесну і прякодушну Деменюкову натуру і зміркувала від разу, що бючи іменно в той бік зможе найлекше дійти до ціли. Коли Деменюк переходив близь єї вікон, вона відчинила квартиру і закликала его до себе. Деменюк зупинив ся, та не підходив близько, опять завагував ся, чи має йти до пані, чи ні.

— Ходіть, Деменюку, — ласкаво промовила пані, — маю вам дещо сказати.

— Та я би.. Я зараз буду пані служити, тільки наперед мушу... тут маленьке діло для егомосня...

— Та нічого, нічого! Я вас довго не задержу, то й діло ваше не втече. Ходіть, ходіть! Адже чень не боїте ся мене!

— Та що ясневельможна пані!... заклопотано промовив Деменюк і рад не рад пішов до покою пані Олімпії.

— Представте собі мою гризоту, Деменюку! — почала пані Олімпія з таким щиросардечним і стурбованим видом, немов би мати розпо-

відала про недужу дитину. — Не знаю, що таке стало ся з єгомосцем. Чи захорував щось, чи що таке? Взяв собі до голови, що я на его масток напосідав ся, що жадаю від него, щоб міні й моюну сикова все записав, і бог іще там знає, що він повидукував. А я — бог міні свідком, що ніколи й не думала про се! І не знаю навіть, чи там о. Нестор має які мастки. Тільки всегò й знаю, що тоді як его обікрали, то міні жалував ся. Ну, та ви самі знаєте, тих грошей не віднайдено, а чи у него їх більше є, ій богу не знаю. І я би мала законити ся на чуже добро? Господи! Та й чи я сего потребую? Адже богу дякувати, у мене й свого досить, є при чім віку дожити. А хоч би бог і те міні відібрав, то у мене два брати князі, па великих добрах сидять, великі шани, то прецінь при котрім небудь можу притулити ся. А сестра також за великим паном за мужем, і так раз у раз мене просить, щоб я покидала Торки, здала все в аренду і йшла до неї жити. Та я не хочу. Я привикла жити скромно, по просту, та на своїм. Та нестаткого я роду, щоб мала на чуже законити ся! І скажіть міні тепер, Деменюку, що я маю робити, як маю говорити з єгомосцем, щоби єму вибити з голови тоту нехить до мене? Чи то єму хто наговорив на мене, чи єму що приснило ся, чи так просто, старість, — та я, йій же богу, не дала єму ані найменшої підстави до таких думок. Адже самі знаєте, бо на вашім свідомі робить ся, чи я его не доглядаю, не опікую ся ним, не шаную его як свого ріднго? А він ось як міні платить! Ось як-ин підозрїяни міні віддачує ся!...

Невдержаним потоком плїли слова з уст пані Олімпії. Вона уложила собі наперед ту промову і добувала всіх своїх сил, щоб віддати, відіграти єї по всім правилам акторської штуки, упередити всі запити Деменюка, порушити всі его добрі чутя, зробити его зовсім безоружним. І справді, старий стояв при тих словах мов під традом не знаючи, що робити, не можучи здобути ся на ніяку самостійну думку і лав нести ся сему б. рхливому потокови. А коли при остатніх словах пані Олімпія, немов би то зворушена і збентежена до дна душі, піднесла хусточку до очей і почала буцім то обгирати сльозами, то Деменюк був би присяг, що справді о. Нестор пересолнив у своїй боязні, що скомпонував собі якусь небезпеку і дармо тільки мучить ся тин витвором своєї власної хорої голови.

— Та нехай пані графиня не беруть собі того так дуже до серця, — промовив він, сплюючись успокоїти єї, — ваші єгомось старенькі, вона мають свої різні двацтва. Я думаю, що се у них не на довго.

— Та я не гніваю сю ані не жалую ся, — проговїла знов тоном сердечної прихильности пані Олімпія. — Господи! Міні про себе зовсім байдуже! Я тільки бою ся, щоби самого о. Нестора ота боязнь не похнула до якого нерозважного кроку. Аджеж знаєте самі, він як дитина, безрадний, безпомічний, хто не хоче, той его обдурить, обікраде або й так у живі очі обдере. Ще поки у мене сидить, то так єму здає ся, що то все нічого. А він і сам не знає, кільки то я натурбую ся та напильную ся, щоби єму не стало ся якої злої пригоди. От і то-

ді, коли его обікрали — тай бог знає, чи справді обікрали? Хіба він уміє сказати, кільки у него чого є? Каже, що позабирали щадничі книжочки, а потім почав списувати, вишукувати зі своїх словків і показало ся, що всі книжечки у него. А кільки я мала неприємности та клопотів та тяганини!...

— Та я то й сам казав егомосцеві, що вони дарю собі самі страху додають, — почав звільна підити Деменюк, зворушений оповідань пані. — А вони ні тай ні! Ані слухати не хочуть.

— Отто то й є! Завізьме собі щось у голову — —

— Вони все одно: боюсь я тої пані! Не могу тут обезпечити ся.

— Бачите, бачите! Десять літ жме безпечно, ніякої пригоди не дізнав, а тепер раптом не може обезпечити ся! Чиж то чоловік при здоровім розумі буде таке говорити?

— І міні також так здавало ся, що вони щось нездорові. Ні з того ні з того кажуть міні йти до коваля — знають пані, до Гердера отам на кінці села, — і просити его, щоби йїх прийняв до себе в комірне.

— От як! — скрикнула пані. — Так він задумав від мене зтікати! Тай ще куди, до того бретика, до Гердера! Ну, панотченьку, — вже ви собі робіть що хочете і говоріть що знаєте, а я на се не позволяю!

Пані промовила се таким твердим, рішучим голосом, далеким від тої жалібної та лагідної сердечности, якою говорила дося, що Деменюк аж стрепенув ся. Тільки тепер він почув, що о. Нестор не зовсім такий дурний та хорий, лякаючи ся сеї жінчини і що вона під маскою добродушности та щирости справді криє якісь інші замисли. Та поки ще він розміркував, що ему далі робити, пані Олімпія майже силою випхала его за двері, замкнула свій покій і побіглапрямо до помешканя о. Нестора. Деменюк стояв на подвірі мов остовпівлий. Він чув, що провинив ся супроти панотця, зрадивши перед панею его намір вібрати ся від неї. Ему страшно прикро і встидно було того, що так себе дав провести пані Олімпії, та тепер він уже й зовсім не знав що діяти. Чи йти до коваля і говорити ему те, що казав о. Нестор, чи зачекати, на чім скінчить ся розмова з нїм пані Олімпії. По добрій хвилі він рішив ся в кінці заждати і непевних кроком, вагуючись та озируючись почав звільна наближати ся опять до помешканя о. Нестора. На подвірю не було вікого. Якась неперехожна сила тягла Деменюка до дверей офіцини, що вели до покою о. Нестора, та з другого боку ему встидно було підслухувати, що там говорити ся.

А о Нестор, відправивши Деменюка, вспокоєний троха взяв ся далі до своєї роботи — переходувати гроші. Вже був майже готовий із сею роботою, коли почув, що двері з сіней до его кухні відчиняють ся. Він перелякав ся і тільки тепер пригадав собі, що виправляючи Деменюка в поспіху забув замкнути двері на ключ. Запхавши в кішеню решту грошей і списи цінних паперів він поспішив до дверей покою, щоб побачити, хто там увішов; швидкі кроки, що перемірювали кухню

прянуучи до его дверей, збудили в ній якесь недобре прочуте. Та поки ще зміг отямити ся, двері его покоєм отворили ся зо скрипом і в них показала ся постать пані Олімпії. Очи її блищали ще дужше н звичайно, лице палало від швидкого ходу і внутрішнього утиснення, а на стиснених, енергічних устах висіли громи.

— Панотче, панотче! — промовила вона не витаючись і не здороваючись, — що се ви задунете?

— Га! Що се? То ви пані? — лепотів переляканий о. Нестор ухопивши ся за ручку крісла і стаючи так, щоб те крісло було між ним і панею.

— О, ви вже й не пізнаєте мене! — промовила пані Олімпія, холодно всміхаючись і не ждучи на запитання о. Нестора сіла при столику і почала розглядати ся по покою.

— Ну, що, вибратесь від мене? — випалила нарає.

О. Нестор увесь затрепетів, его тонкі, старечі губи поблідли мов полотно, в горлі дух ему заперло і він не міг нічого відповісти.

— Слухайте, отче! — строго, холодно і рішучо говорила пані — Не робіть дурниць! Не шукайте собі біди на здорову голову! Чи я на те десять літ доглядала вас, пантрувала як малої дитини, як свого рідного, щоб ви тепер робили міні такий скандал? Та чи ви знаєте, що ваша втека від мене — так, втека, бо кождий скаже, що добровільно від мене до того геретика-коваля ви не перейшли — що ваша втека від мене заріже мене в людській опінії! Що се буде такий удар для мене і для мого сина! Що се дасть злих язикам причину до найріжніших байок і спліток! І не вже я вам така невинна та обридла, що ви волієте жити у першого ліпшого хлопа, сказати по prostu, десь під плотом, ніж у мене?

О. Нестор увесь тремтів при тих словах, скорчив ся мов зівалий лист і ледво міг держати ся дрожачими руками за ручку крісла, щоб не впасти на землю. Пані Олімпія, бачучи его ваклопотанє, почала тепер лагіднійше.

— Ні, панотче, се не гарно з вашого боку! Се невдячність! Аджеж я на ваш масток не напосідаю ся! Не хочете записати его Адасеві — воля ваша. Я вас не силюю. Але того скандалу міні не робіть! Я розумію, вам треба би більшого достатку, стараннійшого призору, ніж тут маєте. Дуже жалую, що мої масткові відносини не дозволяють міні дати вам его. Але в такім разі вам не слід утікати від мене до хлопа, бо там і того не будете маги, що у мене. Коли хочете, то переберіть ся до Львова. Я вам сего не бороню. Противно, готова все зробити для вас, допоможу вам винайти помешканє, прислугу... Там будете мати все, чого вам треба. Я не хочу, щоб ви втікали мов із розбійницької ями з дому тої, котра вас... когтру ви колись...

Пані Олімпія не докінчила. Її власні слова зворушили її глибоко. Вона заплакала і почала хусточкою витирати сльози з очей.

— Алез ясне ве... ве... ве... — почав о. Нестор, гикаючись та ледво вимовляючи слова, але пані Олімпія різким жестом руки заставила его мовчати.

— Мовчіть! — скрикнула вона крізь сльози — Ви недобрый чоловік! Невдячний чоловік! Для якоїсь прихки зранити глибоко жіноче серце, причинити болю і униження жінці, котра вас .. котра супроти вас... котра від вас сего не заслужила — се у вас нічого! Ну, скажіть на милість, чи бачив хто таке? Втікати від мене! І куди? До Гердера! Що вам таке Гердер? Чим він вам близький? Чим заслужив собі на ваше довіре? Ну, говоріть! Скажіть! Може би й я від него навчила ся тої штуки.

О. Нестор почав опять путаючись та гикаючись говорити щось, звняти ся та перепрашати. Пані Олімпія хвилию слухала его лепотаня, а потім знов перебила его мову.

— Ну, досить сего, отче Нестор! Досить! Подайте міві руку! Забудьмо про се! Я не така зла, як ви о мні думаете. Але й ви мусите викинути з душі всякі упередження до мене! Ну, де ж се хто бачив, щоб так зо мною поступати, а?

О. Нестор якось з нехотя, вагуючись подав їй свою руку, котру вона м'яко стиснула і не випускаючи зі своєї руки говорила далі:

— Значить, між нами згода? Чи як? Зістаетесь у мене, бодай доки вам не винайду теплого кутка у Львові... Ну, проясніть же чоло! Перестаньте хмуритись! Сядьте ось тут коло мене!

І пані Олімпія посадила его найже на силу на кріслі коло себе і знов уаяла его руку в свою долоню.

— Господи, і отак подумати, що така доля чекала нас обоє! Га, отче? Як би нам хто був се пророкував тоді, коли ми — тяните — перший раз цілувались з вами там, у імпровізованій школі в офіциві мого тата! Або тоді, коли я заховаюсь у корчах жасніну, а ви в ядуді йшли доріжкою, а я вискочила і кинулась вам на рамена і закулила очи і перелякала вас, а потім мусіла поцілувати знов приводниши до пригнотности! Чи тяните се все? Правда, мнї згадуючи про ті золоті хвилі здасть ся, що се якісь повісти з Тисячі і одної ночі, якісь відомости з іншого світа, яснійшого, чистійшого, красшого віж ваш!

— І по що... по що ясна пані се згадують? — ледво прошептав о. Нестор, злегка видобувши від неї свою руку і закриваючи лице долонями. — Обоє ми грішили.. Своєю любовою нарушили природні границі.. І за те тяжку кару прийняли...

— Ні, ні, ні! Не говоріть сего! — з жаром промовила пані Олімпія. — Не може се бути! Наша любов не була грішна. Бог не поклав жадних природних границь між людьми! Се ви яко священник найліпше повинні знати. Але я одно знаю: ви зашадто в самоті живете. Вам треба троха більше розривок, товариства. Ні, отче, не відвертайте ся! Вже коли згода між нами, то мусите для мене се зробити. Я вас тут не лишу самого. Там до мене зараз прийде син з товариством на гербату. Ходіть! Розірветесь троха, відсвіжітесь видом молодих людей, побалакаємо!

О. Нестор хотів щось реконструвати, але пані Олімпія не дала єму нічого говорити. Єї злобий і понурий настрій перемінив ся в оживлену веселість. Вона помогла о. Несторови перебрати ся в нову реверенду і найже сміло, не випускаючи єго з рук, потягла єго з собою, сама позашкваривши єго покої і сама поклавши єму ключі до кімнати. А коли виїшли на подвірє отак у парі, побачив їх Деменюк, що ждав коло дверей. Бачучи радісне лице пані Олімпії і о Нестора в новій реверенді він зрозумів, що про переносини неха й мови, і мовчки пішов у сад.

Іван Франко.

Щісня про Роланда

Старофранцузький епос.

ССІ.

Сів на коня один посох і другий,
 І сівши з міста рушили як стій;
 Стривожені перед єміром стали
 Й від Сарагосси віддали ключі.
 „Щож бачили?“ питає Балігант.
 „Де є Марсіль, що власть мав з рук мойих?“
 А Кларієн: „Єму до смерти близько.
 Вертаючи у Францію солодку,
 Володар вчєра вивозон ішов,
 За ним сторожею вельможі йшли.
 Був там єго сестрінок граф Роланд,
 Був Олівер, було дванайцять перів,
 А з ними дваццять тисяч збройних Франків.
 Король Марсіль на них відважно вдарив.
 На поли лиш один Роланд остав ся.
 Сей Дурендалем так єго затав,
 Що руку геть від тіла відрубав.
 Вмер син, котрого так Марсіль любив,
 Барони всі, котрих туди привів;

Втікали всі, куди лише хто шіг, —
 Далеко в слід Карло за ними біг.
 Цар просить, щоб ти поміч дав ему;
 Він дасть тобі Іспанію цілу.“
 Став Балігант важкої думки думати, —
 З журби він мало розуму не втратив.

ССІІ.

„Еміре“, каже бравий Кларіен,
 „Борба була у Ронсевалі вчера.
 Погиб Роланд, граф Олівер понер,
 Всі пери, що Карло їм так любив,
 Погибло й двайцять тисяч Франків з ними.
 В борбі руки позбув ся цар Марсіль.
 Володар гнавсь за ними пару миль.
 Днесь лицар в тій землі вже не лишив ся
 Щоб не поляг ні в Ебрі не втопив ся.
 Стоять табором Франки здовж ріки.
 Не довго йти, — так близько нас вони;
 Слівце скажи, — не вернуть без біди.“
 А Балігант на него з горда глянув,
 Могорний став, зрадів, відвагу вчув
 І з крісла в нить на рівні ноги скочив:
 „Не гаятись, барони, нам!“ гукнув.
 „Лпшіть чайки! На коні всі і в путь!
 Старий Карло не вижкнесь нам мабуть.
 Ми пімстимо царя Марсіля рани:
 Замість руки він голову дістане.“

ССІІІ.

І вийшли всі невірні з кораблів,
 Хто на коня, а хто на мула сів.
 Пойїхали: що ж їм осталося ще?
 Емір, що всюди всім перед веде,
 Гукнув на друга Гемалфіна: „Ти
 Пильнуй, щоб в куші всі війська були.“
 Сам на коня, на свого Бруна сів;
 З ним разом пять щось їїхало князів.
 Так їїхав він аж в Сарагоссу знову.

Там всів з коня на сходи мармурові.
 Присішки там еху графи держали.
 Відтак пустивсь по сходах до палати.
 Цариця йде — біжить его витати
 І каже: „Доле-ж ти гірка моя
 На ганьбу, сором пана втрачу я.“
 Й до ніг еху припала. Вія царицю
 Підвів. Сяутні обоє йшли в світлицю.

CCIV.

Коли Марсіє побачив Баліганта,
 Сказав до двох іспанських Сараценів:
 „Візьміть мене під руки й посадіть!“
 А сам він взяв рукою рукавицю
 І каже: „Пане й царю мій, еміре,
 Я віддаю тобі ціле се царство,
 Всі ленна, почести всі й Сарагоссу.
 Пропаший я, пропаший мій народ!“
 А Балігант: „І жаль міні тебе,
 І годі тут нам довше говорити,
 Бо знаю, що Карло на нас не жде:
 Даш, — візьму від тебе рукавицю.“
 Він відвернув ся і заплакав з жалю
 І, вийшовши по сходах із палати,
 Сів на коня й помчавсь до свого війська.
 Тут на кони перед усім скрізь вів
 І скрізь ходив і всюди говорив:
 „Спішіть, бо Франк втікає вже домів!“

CCV.

Заблис над раною перший сонця світ.
 Король Карло збудивсь зі сну — не спить.
 А Гавріл, котрого Бог зіслав,
 Рукою знак хреста на нім поклав.
 Володар вставши зброю з себе скинув.
 За ним цілий табір зробив так само.
 І кожний сів на коника й полинув
 Дорогами й широкими шляхами.
 У Ронсеваль, де бій відбувсь завзятий,
 Пойіхали оглянути всі страти.

Збунтують ся Саксонці всі як стій,
 Болгаре, Угри, — бунт повстане всюди:
 Збунтусь Рин, Апулія, Палерню,
 Народи Африки і Каліферну...
 Прибуде горя, нук міні прибуде.
 Хто поведе могучою рукою
 Війська мойї? Ти все нас вів до бою —
 І згнув... Франціє солодка, ти
 В сиріцтві! Скорше б вмерти я волів!
 І став він снву бороду скубти,
 Волосє рвав руками з голови,
 А Франки зліли й падали долів.

ССХІІ.

„Най бог спасе тебе, Роланде-друже,
 Най днесь твою він душу в рай прийме!
 Хто вбив тебе, той нас оспротив.
 Дожив я горя! Вмерти б сам волів,
 Як щоб за мене мерли рідні всі.
 Коб дав так Бог, Марії син, міні,
 Щоб днесь ще, нім зайдю в Сізерський внівз,
 Моя душа покинула се тіло,
 Зійшлась з душами дорогих осіб,
 Щоб з ними враз мене сховали в гріб!“
 Цар плаче, білу бороду порвав.
 „Великий жаль в Карла!“ князь Найм сказав.

ССХІІІ.

„Мій царю!“ каже Готфрід із Анжу.
 „Не доводи до краю свого болю.
 Кажи всіх наших з поля позбирати,
 Котрих Іспанці повбивали в бою“
 Карло сказав лиш: „Дай же знак трубою!“

ССХІV.

Заграв у ріг свій Готфрід із Анжу.
 На знак Карла всі Франки з коней всіли,
 Побитих другів своїх віднайшли
 І позносили всіх в одну могилу.

Епископи, ігумени, черці,
 Каноніки і всякі нап-отці
 Благословляють їх хрестом святим.
 Несе ся кірри й тініау дні.
 А скоро всіх вже гарно обкадили,
 З парадом заспани погниу
 Й лишили. Щож осталоє більше їм?

ССХV.

Роланда, Олівера і Турпіна
 Володар каже набальсамувати.
 Казав при собі отворити групів,
 Серця їх в шовк обвити і сховати
 У біломармурову домовину.
 А потім кожного барона тіло
 Велів піментом та вином мастити
 І гарно в шкіри з оленів зашити.
 А сам позвав Тедбальда й Гебуїна,
 Ще й графів двох Мілона та Отуна.
 На возах групів каже везти їм,
 На гарних, критих шовком дороги.

ССХVІ.

Король Карло збирає ся в дорогу,
 Аж тут являють ся полки невірних.
 Посли два навпростець до него йдуть,
 На бій его в імя еміра звать.
 „Гей не ялось втікати, гордий царю!
 Чи бачиш там, — се йде Балігант;
 З Арабії веде великі сили.
 Побачимо, чи будеш нині смілий.“
 Став бороду Карло скубти собі,
 Згадав всі горя-лиха, страти всі,
 Оглянув гордим оком всі війська
 Й грішки, могучим голосом сказав
 „До збруї Франки! Далі на коня!“

CCXVII.

І перший всіх оружить ся Карло.
 Вбрав живо кирас, привязав шолом
 І пречепив до боку Жуазза,
 Котрий за блиск і з сонцем не міняв ся б
 Відтак до шиї щит припняв з Бігерну,
 Взяв спис до рук, аж деревинце трісло
 Й сів на вороного, на Тенседура, —
 Спіймав его на болотах Марзуні,
 Коли впав трупом Малпалін з Нарбонни.
 Острогами вколов коня й басує, —
 За ним війська всі в тисячних рядах,
 А Бог і папа римський на устах.

CCXVIII.

Зсідають скрізь по поли з коней Франки,
 Сто тисяч їх оружити ся стало.
 Все гарне в них, на що лиш оком кинь:
 Хороша зброя, скоропадний кінь.
 І знову всі на коні вміло сіли,
 Явить ся ворог, в бій підуть в тій хвили.
 Поверх шоломів мають хоругви.
 Коли Карло побачив ту красу,
 Позвав до себе зараз Йозерана
 З Провансії й Могунцького Анзельма:
 „На ті війська вже мож числити вельми!
 Трус той, хто з ними ще боється може.
 Коли Араби лиш сюди прийдуть,
 Роланда смерть пімщу я ще мабуть.“
 Князь Найм додав: „І Бог нам допоможе.“

CCXIX.

Карло позвав Рабела й Гвінемана:
 „Панове, каже, заступіть на час
 Роланда й Олівера, прошу вас.
 Один з мечем, а другий з Оліфантом
 Най перед військом йде на чолі, —
 Пятнайцять тисяч буде з вами Франків,
 Всі лицарі найкращі, молоді.

А других тільки вийшли в слід за ними
 Під проводом Лорана й Гебуїна.
 Князь Найм у парі з графом Йозераном
 Виражують полки у поле справно;
 Де стрінуть ся з невірними, в бій пійдуть.

ССХХ.

На перші два полки зложились Франки.
 За ними йде у поле третій полк, —
 В тім полку вже були одні Баварці, —
 Пятнайцять тисяч лицарів було.
 В важкій борбі не бракне їх ніколи.
 Тай крапцх вже над них не знав Карло,
 Крім Франків, що й Баварців побороли.
 Їх поведе могучий граф Ожер.
 Завзятих нас лицарів тепер.

ССХХІ.

В три полки в володаря Карла, —
 Князь Найм четвертий виражає в поле:
 Самі знатні хоробрістю барони,
 Моторні Аллеманії сини.
 Їх всіх було, як кажуть, тисяч дваццять.
 Хороша збруя в них і коні добрі:
 Хоча-б по смерть, у бій пійдуть хоробрі.
 Князь Трацький Герман вести їх обравсь.
 Він скорше вмер би, як в борбі злякавсь.

ССХХІІ.

Князь Найм у парі з графом Йозераном
 З Нормандців пятий полк зложили гарно,
 Як кажуть Франки: дваццять тисяч їх.
 Шпаркі в них коні, гарна збруя в них.
 На смерть пійти готові всі, як треба;
 Таких завзятих вже й нема під небом.
 Старенький Ришард поведе їх сах.
 Робота буде спісам і рукам.

ССХХІІІ.

На шестий полк зложили ся Бретонці,
 Всіх трийцять тисяч лицарів було.
 По лицарськи вони на конях їдуть
 Під лісом спісів, лісом хоругов.
 Се ленники могучого Отуна,
 Що вислав з ними графа Невелуна.
 Маркіз Огун з Тедбалдом з Рейс як стій
 „Хиба веди вже й наших разом в бій.“

ССХХІV.

Вже шість полків Карло Великий має;
 Князь Найн у поле сений вирижає,
 Шле сорок тисяч лицарів хоробрих
 З Овериської землі і з Пуату.
 Всі в гарній збруї, всі на конях добрих,
 В долині враз зібрались під скалою.
 Карло благословляє їх рукою.
 Тих поведуть Годзельн та Йозеран.

ССХХV.

Полк осьмиий в поле виридив князь Найн,
 Полк лицарів фрізійських та фламандських.
 Було звиш сорок тисяч люда в нім.
 Де лиш побють ся, там вони при тім.
 І каже цар: „Ті зроблять в мене службу.
 Гамон з Галісії з Рембалтом в парі
 По лицарськи полк осьмиий поведуть.“

ССХХVІ.

Князь Найн у парі з графом Йозераном
 Девятый полк хоробрих вирижають,
 Бургундських лицарів та Лотарингів;
 Тих пятьдесят щось тисячів було.
 На голові шолом, на груди кирас,
 В руках тревале копє й спіс короткий.
 Коб лиш прийшли сюди Араби певно,
 То-ж то в борбі вдаряти будуть ревно!
 Їх поведе Аргонський князь Тьеррі.

ССХХVII.

Десятй полк — то з Франції барони,
 Найкращих в бою лицарів сто тисяч.
 У всіх вид пишній, смілива постава,
 Волосє сивє й борода білява.
 Всі в панцирах і кирасах подвійних,
 Всі при мечах французьких та іспанських.
 Щити у них малювані, чудові, —
 На коні сіли, до борби готові.
 Карло при них. Всі „Монжуа“ кричать.
 Петра святого фану Оріфлан
 Нєсє Готфрід з Аєжу. „Romaine“ вона
 Звалась; тепер прозвали „Монжуа“.

ССХХVIII.

Король Карло Великий зсїв з коня
 І на зелені трави ниць упав;
 Лицем до сходу сонця обернувшись,
 Він так сердечно-щиро молить Бога:
 „Днесь заступи мене, правдивий батьку,
 Ти що пророка Йону спас від смерти,
 Ти що царя Нініви зберегав,
 Що Даніїла лвам не дав роздерти,
 З котрини він у яні пробував,
 Що трьох молодців спас в горячій грані,—
 Зверни любов свою й на мене, пане!
 Будь ласкав нині, дай мені пімститись
 За смерть сестрінка мого, за Роланда!“

ССХХIХ.

Король скінчив молитву, знявсь на ноги,
 Могучий знак хреста поклав на собі
 І сїв на скоронадног коня.
 Присішки Найм і Йозеран держали.
 Відтак взяв щит і острє копе з стали.
 Постава гарна й на кони він сміло
 Сидить, — вид ясний, благородне тіло.
 Він в чвал пустив ся. Перед ним, за ним
 Скривь труби грають гомоном дєвінки.

Та краще всіх голосить Оліфант, —
Всі Франки плачуть, тужать: вмер Роланд.

ССХХХ.

Володар гордо йде на кони,
А борода его весь панцир верила.
Що робить він, те й роблять Франки всі.
По тім піанати мож, що є їх сила.
Минають гори й скали шпильні високі.
Вузкі яри та долини глибокі,
Минули вивізі, край пісків, ялиць,
Зблизились до Іспанії границь
І в числім поли на спочинок стали.
Вернулась Балігантова сторожа.
Один посол сирійський каже так:
„Я бачив гордого царя Карла.
Відважних має лицарів! — Пора
Оружити ся; без борби не буде.“
„Се в мене лицар!“ каже Балігант.
„Заграй же в ріг, щоб всі почули люде!“

ССХХХІ.

Озвались бубни по цілім таборі, —
Рогги і труби голосно заграли.
Невірні з коней зсіли й збрую брали;
Не залишив оружитись емір:
Надяг на себе дамасценський панцир,
Шолох у златі й дорогім каміню,
До боку меч припняв, котрому імя
З бути дав пишне: звав его на взір
Карлового меча, бо й чув про него.
Се імя гаслом стало у борбі,
Его все військо тягло собі.
До шні щит припняв емір широкий
В нім галка злата, беріг кришталовий
А всі стяжки хороші, пурпурові.
До рук взяв копє прозване Малтетом, —
Там деревище як дубчак здоровий
Его веліза не підніс би й мул.

І на коня сів Балігант. Марку,
 Що із за моря був, держав присімки.
 Мав Балігант кріпкі, могуті ноги,
 Гладкі латки, м'яксті й став широкій;
 Мав груди міцну, хорошу і ніжну,
 Широкі плечі й дуже ясний вид
 І горді очі й кучерявий волос,
 Що білий був як серед літа цвіт.
 В борбі нераз вже пробував ся він.
 Коб він ще, Боже, був християнин!
 Вколов-коня, аж ясна бризала кров
 І душком скочив через рив епір, —
 А нав рівчак той стіп щось сорок в шпр.
 „Сеї оборонять край!“ кричать невірні.
 „Не буде Франка, щоб з житєм втік з бою;
 Де б він не був, там ляже головою.
 Дурний Карло, що доси ще не втік.“

ССХХХІІ.

Епір цілком на лицаря похожий.
 Вся борода его як цвіт той голий;
 В своїм законі вчений він як слід,
 А в бою теж завятий, смілий він.
 Малпріи також хоробрий вдав ся син,
 Великий був, міцний як батько й дід.
 „То їдїмож, пане!“ каже до вітця.
 „Я страх цікавий бачити Карла.“
 „Бо й лицар — каже Балігант — він дійсний.
 Великої діждав ся слави в піснх.
 Однак Роланд, его сестрінок, бмер;
 Не зможе він опертись нам тепер.“

ССХХХІІІ.

„Мій гарний сину,“ каже Балігант.
 „Поляг у бою вчера граф Роланд,
 Поляг могутий лицар Олівер,
 Псгябли перш всі, Карла любниці
 І Франків дваїцять тисяч. Я тепер
 За прочих всіх не дав би й рукавиці:

Володар сам прибуде певно з військом.
 Сю вість приніс неві посол сирійський.
 В Карла великих десять є полків.
 Могучий лицар грає в Оліфант —
 Дзвінкою грою скликує він другів —
 І йде перший на чолі всіх військ,
 А з ним п'ятнадцять тисяч Франків йде,
 Молодців — цар зове їх діточками.
 А других тільки йде в слід за ним:
 Вдаряють міцно всі вони мечами.
 „Я перший вдарю днесь,“ сказав Малирін.

ССХХХІV.

„Мій гарний сину“, каже Балігант.
 „Я зроблю все, чого бажаєш ти.
 В бій з Франками, хоч зараз, можна йти.
 Возьми царя Литовців Дапаюрта
 З собою й перського царя Торлея.
 Лиш тій буті великій мата дай,
 Я дам тобі землі своєї пай
 Від Херіанту аж по Вал-Маркі.“
 А той: „Мій паве, дякую тобі!“
 Він приступив і взяв від него дар.
 Держав сю землю доси цар Флюоріт,
 Та більше він єї вже не удрить,
 Не зробить ленником єго ємір.

ССХХХV.

Ємір пустивсь оглянути війська, —
 За ним єго відважний, гордий син
 Ще й два царі, Торлей і Дапаюрт.
 Складалось військо з трийцяти дружин
 Найхоробріших лицарів-борців.
 Найменчий полк сто тисяч їх числив.
 Дружина перша в Бутентрот була,
 З Мікенів друга в слід за нею йшла
 З великими лобами. В тій дружині
 Всі мали щіг позадвж хребтів як свині.
 З Блос та Кублос була дружина третя

А з Брун і Есклавоз була четверта;
 За ними пята йшла з Сорбрес та Сорс
 І шеста з гір Арменії та Море.
 Дружина сема вишла з Брехону;
 З над Нігру осьна вишла, з Грос девята,
 В кінці з Балідської землі десята.
 Де ті прийдуть, там вже добра не ждати.
 Ехір душею всею в Магомета
 Хоробрости собі й відваги можить;
 „Карло французький мов шатений гонить!
 Коля не вступить ся, я в бії піїду;
 Не нати ме на голові корона.“

CCXXXVI.

І знов нових полків зложили десять.
 У першім йшли погані Канелійці, —
 Прибули прямо з Вал-Фут воїни, —
 У другім Турки, в третім Перси йшли.
 Четвертий полк складався з самих Пісєнів,
 Полк пятий з жителів Солтра й Аверан,
 Полк шестий з Ормалейців та Девійців,
 А сьмий з Самуїлових підданих.
 Полк з Брусєн осьмий, з Десклавер девятий,
 З пустині Оціавту був десятый.
 Народ сей Бога нашого не знає;
 Таких ледви побачить хто гільтайів.
 На кожнім шкіра як тверде залізо.
 Шолом та панцир злишні в них. Завзятий
 Народ в борбі й великі горлорізи.

CCXXXVII

Ще десять вирядив полків ємір.
 Тут перший був Жаянтів полк з Малперан.
 Полк Гунів другий був, а Угрів третій,
 З широкої Балдіан був четвертий.
 За тямн йшли полк пятий з Вал-Пенуан,
 Хоробрий шестий полк людей з Маруан
 І сьмий з Астрімонії та Леван.
 З Аргіллі осьмий був, з Кларбон девятий,

А з Фронди полк бородачів десятий.
 Народ сей Бога не любив ніколи.
 Про се й французька каже літопись.
 Загнали труби всі й війська могучі
 По лицарськи на конях понеслись

ССХХХVIII.

Емір хоробрий вдав ся чоловік.
 Крім смока свого вивістити каже
 Він Магомета й Тервагана фани.
 На образі й Аполлін був поганий.
 А Канелійці з коней вколо них
 Таку голосять проповідь до всіх:
 „Той, хто в богів бажає оборони,
 Най молить їх, най щиро бє поклони!“
 Поганці очі й голови долів
 Схиляли всі й шолохи всі схиляли.
 А Франки: „Смерть чекає вас, драбів!
 Для всіх вас вже заглади дні зближились.
 Най Бог Карла в опіці має днесь;
 Най в іля боже ся борба почнесь!“

ССХХХIX.

Емір до діла мудро братись звів.
 Він сна зве й дванайцятьох царів:
 „Пани барони, йдьте ви вперед
 І разом всі війська мої ведіть.
 Собі я три полки найкращі лишу:
 Одни Турецький, другий Ормазейський,
 А третій полк Жаянтівський-Малперський.
 Візьму я ще і полк із Оціанту, —
 Пійде зі мною на Карла й на Франків.
 Коли Карло зі мною сходе битись
 Я голову єму з карку здійму, —
 Не буде права кращого єму!“

ССХL.

Війська великі йдуть, полки стрійні.
 Кругом неха долини ні гори,

Дерев ні ліса, де-б укритись можна;
 Все гарно видко тут на рівнині.
 „Невірні люде“, каже Балігант,
 „Пора у бій вже йти!“ Восиний стяг
 Взяв Амбуар, — держить его в руках.
 Невірне військо „Преціоз*“)“ кричало,
 А Франки кажуть: „Лихо-б вас напало!“
 І грірко скрізь лунає: „Монжуа!“
 Король Карло заграги каже в труби.
 Найголоснійше грає Оліфант.
 Невірні кажуть: „Гарні й тах війська!
 Завзята буде ся борба й важна!“

CCXLI.

В широкім полі довга рівнина.
 Горять брилянтном-золотом шоломи,
 Блищать щити і панцирі з Дамаску,
 Блищать скрізь копя й повівають фани,
 А труби грають голосом дзвінким,
 Та найсилнійша в Оліфанта гра.
 Емір зве свого брата Канабея,
 Когрий, царем у Флоредані бувши,
 Держав всю землю аж по Вал-Севрб,
 Йй показує ему полки Карлові.
 „Се Франції, бач, славної буга!
 Як гордо йде на кони сам цар,
 Оттой послідний між бородачани,
 Що бородами панцирі закрили,
 А кожда біла, паче сніг той білий.
 Хват кождий з них до списа чи меча.
 Важка і довга жде нас днесь борба,
 Борба, якої ще ніхто й не бачив.“
 Як прут рукою кинути, так боком
 По при війська верхи конем він йде
 І загріває кожного словами:
 „Дивіть, я перший йду перед вами.“

*) Преціоз — ст. фр. précieuse (нов. фр. précieux) — дорогоцінний; тут назва емірового меча.

Полахуючи коня деревцем,
Він до Карла пришлює ся вістрем

CCXLII.

Коли Карло Великий вадрів еміра,
Побачив смока, стяги, хоругви
Й таку арабських військ велику силу,
Що поле все вона собою вкрила
Крім того кусня, де воходар став, —
Могучо цар французький закричав:
„Вазали вірні, Франції барони!
Так много бойів виграли ви в полі.—
Дивіть на трусів, зрадників оттих!
Вся віра їх не варга і денара.
Богато військ, — та що за користь з них?
Хто хоче йти, вай коло мене горнесь.“
І він коня острогами вколов.
Кінь Тенсендур зробив чотири скоки.
А Франки кажуть: „Се хоробрий цар!
Йїдь, царю, йїдь, з тобою йїдуть всі.“

CCXLIII.

Був ясн. й дєвь, світло ясно сонце.
Війська хороші рушили полками.
Й чоло в чоло з собою вже зіїшлись.
Граф Гвіненан з Рабелом графом в парі
Враз бистрим коням піводи звільнили;
Вдаряючи острогами що сили
Враз острі коня в гору підняли.

CCXLIV.

Неустрашний лицар граф Рабел
Вколов коня острогами зі золота
Й на перського царя Торлея вдарив.
Удару щит не видержав. Крізь панцир
У серце вїїлось вістрем золоте конє.
Торлей впав трупом на низенький корч,
А Франки кажуть: „Се вже божа поміч!
Карло наш в праві; стіймо-ж всі за ним!“

CCXLV.

На короля Литовського наваживсь
 Граф Гвінеан. Розбив цвітестий щит,
 На прах розбив на нім сталевий панцир
 І хоруговку кровю закрасив.
 Цар трупом впав, — хоч снів ся тут, хоч нхач.
 По тім ударі кажуть Франки так :
 „Пани барони, бийте, не лінуйтесь!
 Перед невірним наш Карло є в праві!
 Найліпше се розсуджує наш Бог!“

CCXLVI

На білого коня усів Малпрін
 І кнував ся на військ французьких лави.
 Скрізь розсіває він важкі удари, —
 За трупом труп валить ся перед ним.
 І знову нерший тут емір кричить :
 „Барони, довго годував я вас.
 Дивіть, мій син пустивсь Карла стрічати.
 З баронами справляєсь копєи в мить.
 Нема ваазала кращого вже в нас!
 Єму ви спісом острим поможіть!“
 В перед усі невірні подалєсь.
 Важкі удари смерти сіють скрізь.
 Страшний, погубний бій лютує всюди,
 Якого довго не було й не буде.

CCXLVII.

Війська могучі всі й полки відважні
 Зійшли ся разом у борбі поважній.
 Падуть в невірних рук міцні удари,
 І що тут, Боже, спісів наламали!
 Скрізь панцирі й порубані щити
 Лежать на цвітом вкрашеній землі,
 Лежать на ніжних трав зеленім шовку.
 Емір озвав ся так до свого роду :
 „Вбивайте без пощади християн!“
 Горячий бій важкий триває довго.

Ще не було й не буде вже такого
Кінець борбі тій зробить смерть одна.

CCXLVIII.

Ехір промовив так до свого війська:
„Рубайте днесь, — на теж прийшли сюди.
Я дам вам гарних, любих жіночок,
Землею й ленном кожного відзначу.“
„Гаразд“, озвали ся невірних хиари
Й поспали ся скрізь важкі удари.
Заблисло більше тисяча мечів
І закипів завзятий бій, кровавий.
Тут бачив би борбу, хто-б лиш хотів.

CCXLIX.

Король Карло Великий каже Франкам:
„Я вас люблю й числю на вас, барони.
За мене ви нераз ішли до бою,
Чинало ви й царів взяли в неволю.
Я вам повинен вивдячитись щиро
Землею й леннами, душею й тілом.
Піміть своїх братів, синів-нащадків,
Що в Ронсевалі вчора полягли!
За нами правда, — най вам звісно стане.“
А Франки всі: „Ти правду кажеш, пане.“
І мав він двацять тисяч таж таких,
Що мов один всі словом прирекли
Хоча-б на явну смерть пійти в потребі.
Спіс в руки брав, хто жив лише хто хіг,
В борбі мечами жваво сікли всі.
Кровавий, довгий бій настав для всіх.

CCL.

Несе ся полем на кони Малпрім,
Богато страт наносить Франкам він.
Князь Найм на него глянув лиш завзято
Й по лицарськи пустивсь его стрічати.
Від щита конем верхній край відбив
І всі пражки від панцира віддер;

В бік сніс по жовту хоруговку вбив, —
На сім сот трупів впав Малірім і вмер.

CCLI.

Цар Канабей, еміра рідний брат,
Вколов мерщій острогами коня,
Добув меча, — з кришталю ручку мав, —
І по шолозі ним рубиць князя.
Так вдарив, що шолох на двоє тріс,
Що остре вістре пять пряхок розсікло.
Ні за денара не поміг візір,
Бо й тіла вже мечем досяг емір,
А часть візіра аж на землю впала.
По тім ударі втратив Найм притомність;
Було-б по нім, коли-б не божа поміч.
Він лиш коня за шпю обійняв.
Коли-б невірний вдарив був ще раз,
Погиб би лицар добрий. Та паспів
Цар Франції Карло на поміч в час.

CCLII

Князь Найм був сильно ражений ударом.
Невірний в друге вдарити вже мав.
„Гниь драбе!“ тут Карло єму сказав
І кріпко так почастував єго,
Що щит пробив, — а вимірів у груди, —
І відорвав від панцира візір.
Він трупом впав, лишив пусте сідло.

CCLIII.

Гей зажуривсь король Карло Великий,
Коли удрів глибокі Найма рани, —
Лесь кров червона на зелені трави...
І радить так єму володар правий:
„Йїдь ти зі мною разом, гарний пане!
Підлець погиб і більше вже не встане.
Загнав єму я остре копе в тіло.“
Князь Найм промовив: „Вірю, пане, вірю.

Коб лиш прожити, вивдячусь тобі."
 І йшли в любови разом та дружбі. —
 За ними-ж двацять тисяч Франків мужних
 Рубати, битись добре вінс кождий.

CCLIV.

Пустивсь епір верхи конем по полі
 І кинув ся на графа Гвіенана.
 Він проти серця в ясний вдарив щит,
 Повідривав від панцира прязки
 І ребра два вложив слу у боці;
 Граф трупом впав із борзого коня.
 Убив епір Лоранта й Гебуіна
 Й старого Рішарда, царя Нормандців.
 Знов „Преціоз!“ кричать-ревуть поганиці.
 „Вдаряйте від онікою епіра!“

CCLV.

Хто б тут Арабських лицарів був бачив,
 Борців з Аргілії, з Оціанту й Басків,
 Той бачив би, як копями вдаряли.
 Та Франки теж втікати не гадали.
 Одних і других перло тут досить
 Завзятий бій до вечера кипить.
 Богато страт вже мали Франки днесь,
 Ще більше горя впапати прийдесь.

CCLVI.

Араби й Франки бють ся без утоми.
 Той лопить спіс, той ясне копе лопить.
 Хто-б ті щити поламани був бачив,
 І бряк чув ясних панцирів зі стали
 Й важкі мечів удари по шоломі,
 Хто-б бачив, як долів валились коні,
 Як з коней військо падало долів
 Як на земли що крок то лицар хлів,—
 Хто-б все те бачив був і все те чув,
 Но вік нещастя б того не забув.
 Епір Аполліна на поміч зве,

Зве Магонета й Тервагана кличе:
 „Я ж вірно вам служив, боги мої,
 Все образи вам ставив золоті.“
 В тім друг єго надходить Геналфін,
 Емірови несе азї вісти він:
 „Біда, говорять, пане Баліганте,
 Ти сина свого днесь Малпріна стратив;
 А Канабей твій брат поляг при нім.
 Се Франкам двоє вдало ся їх убити.
 Один з тих Франків був володар, бачу.
 Він лицарську, відважну має вдачу,
 А борода єго як найські цвіги.“
 Долів шолом склонив ємір похнурий,
 Склонив лице, прибравши вид понурий.
 Він вверти б рад, щоб збутись туги й горя.
 Він кличе ще Жанглея із-за моря.

CCLVII.

Емір сказав: „Жанглею, друже мій,
 Вдавсь мудрий ти й великий розум твій,
 Охотно слухав я твоєї ради.
 Як думаєш: чи Франки, чи Араби?
 Чия побіда буде в полі днесь?“
 А той сказав: „Ти, Баліганте, виріш.
 В своїй богів ти не знайдеш зашити.
 Карло бутний, а Франки вміють бити.
 Я ще не бачив лицарів таких.
 Скликай своїх баронів з Оціанту,
 Скликай Арабів, Турків та Жаянців, —
 Хто-б там не був, мерщій втікай від них!“

CCLVIII.

Емір пускає бороду на груди,
 Пускає білу як терновий цвіт;
 З нічим не кресьє, най що хоче буде,
 Бере до уст своїх могучий ріг,
 І грає дзвінко, щоб всі Франки вчули.
 З всіх піль відразу всі війська прибули.
 Війська з Аргілі брешуть наче пси,

А з Оціанту мов ссли ревлі.
 Ще раз шалено кинулись на Франків
 І в найгустіших лавах розбрили ся.
 За сей лиш раз лягло їх тут сім тисяч.

CCLIX.

Не слабодух був граф Ожер. У панцер
 Ніколи ліпший не вбиривсь вазал.
 Коли удрів розбиті лави Франків,
 Позвав Аргонського князя Тьеррі
 І Готфріда з Анжу і Позерана
 І гордо так промовив до Карла:
 „Дивись, як бють твоїх людей невірні!
 Не дай тобі носити корону Бог,
 Поки не злиєш кровю тої ганьби!“
 Ніхто на те і словом не озвався;
 Острогами коня лиш вдарив кожний:
 Де тільки стрів ся, йшов з невірним в бій.

CCLX.

Могучо бєсь король Карло Великий,
 Завзято теж князь Найм і граф Ожер;
 Не але й хорунжий Готфрід із Анжу.
 Однак Ожер найхоробрійше бив ся.
 Вколов коня і поводи звільнивши
 Пустивсь до того, що зі схоком був
 І вдарив так, що повалив на місци
 Невірного і королівський знак.
 Коли ємір побачив, що хорунжий
 На землю впав зі стягом Магомега,
 Єму тепер по трохи ясно стало,
 Що не за ним, а за Карлом тут право.
 У ростіч всі Араби йдуть сотками
 І каже так володар: „Гей барони,
 Скажіть, чи хати му я поміч, пробі?“
 А Франки: „Так тобі питати годі.
 Той зрадник, хто-б не бив ся до загину.“

CCLXI.

Минає день і вечір йде поволи.
 Невірни бють ся з Франками у полі.
 На лицарів двох військо все глядить
 На тяжці гасло в кожного лежить.
 Емір кричить все „Преціоз“. В Карла
 Було преславне гасло „Монжу“.
 По голосах пізнали ся давінки
 І в мить один до другого прибіг.
 І вже упали два важкі удари;
 Два копя в круглі два щити попали.
 З щитів широкі спали обручі
 Ї від панцирів пряжки відпали всі,
 Однак до тіла копя не дістались.
 Порвався ремінь, і зсупулось сідло:
 На землю впав емір і впав Карло.
 Та в мить оба на ноги позривались,
 Мечів добули сміливо оба:
 Тоді хиба скінчить ся та борба,
 Аж труном хтось на землю повалить ся.

CCLXII.

Хоробрий лицар був Карло французький,
 Емір також не знав, що боянь страх.
 В обо мечі обіжені в руках;
 В щити оба ударили могутчо.
 Ремінь розсікли й дерево подвійне,
 Аж цвяхи з него випали й галки.
 По панцирах ударили вони,
 Аж із шоломів яernih іскри блисли.
 Тоді хиба скінчить ся вже той бій,
 Аж хтось з них двох пізнасть нерозум свій.

CCLXIII.

„Подумай, Карле, лиш“, озвався емір.
 „І зваж, який я маю жаль до тебе.
 О скільки знаю, вбив ти хого сина
 Ї безправно край міні забрати хочеш.

Піддай ся краще і приймай від мене
 Все в ленні відси аж по Оріент.“
 „Тай сорох був би се!“ сказав Карло.
 „Не для невірних в мене хир-любов.
 Прийми закон наш божий. охрестись,
 Тоді й тебе любити я готов.
 Вселенної цареві покорись!“
 А Балігант: „Дурне на думці в тебе“.
 І знов мечами вдарили на себе.

CCLXIV.

Емір хоробрий вельми був. Як вдарив
 Карла мечем він по шолома стали,
 Розбив шолом на прах на голові,
 Аж меч сховавсь у кучері густі
 І на долоню шкіри з лоба здер:
 На нія відкрилась гола кість тепер.
 Карло схитнув ся, мало що не впав,
 Та Бог Карлови вверти ще не дав
 При нія явив ся Гавршіл у бою.
 „Великий царю, — каже, — що з тобою?“

CCLXV.

Коли Карло вчув ангельські слова,
 Він смерти вже ні дрібки не боявсь.
 Єму вернула ся притомність, сила.
 Мечем французьким вдарив він еміра.
 Розбив шолом, що аж горів каїнем,
 І лоб розтяв, аж мозок виплив вель,
 Лице по білу бороду розтяв, —
 Еміра трун на землю зараз впав,
 І знову дзвінко „Монжуа“ несесь.
 Вчув гасло се князь Найя. — коня привів.
 Король Карло на Тенсендура сів.
 Невірні втікли; сталась воля божа.
 Знайшов тут кожний Франк, чого хотів.

CCLXVI.

Невірні втікли; божа воля в тіх.
 Карло за ними гнав ся, Франки з них.

І каже цар: „Днесь горе все пістить,
 Всі серця свого муки присхирить,
 Бо нині, бачу, плакали ви рано.“
 А Франки кажуть: „Пістят тра вах, нано.“
 З всіх сил мечем рубав тут кожний, сік.
 З невірних мало хто живий утік.

CCLXVII.

Велика спека, порохи встають.
 Невірні втікли; Франки далі йдуть,
 Женуть за ними аж до Сарагосси.
 На верх вежі виходить Брамимунда,
 А з нею всі каноніки й весь клир
 Поганих, Богови протяних вір.
 Тонзур в них не було й нема уставів.
 Побачивши покованих Арабів,
 Кричить цариця: „Магомете милій!
 Мій царю любий, Франки нас побили.
 Поляг на сором-ганьбу наш емір.“
 Се вчувши до стіп звернувся Марсіль,
 Заплакав, — вид его покрито смутком, —
 І з болю згинув. Грішну душу хутко
 Поніс нечистий в некло як свою.

CCLXVIII.

Все що не втікло, трупом полягло.
 Побіду славно мав король Карло;
 Казав розбити Сарагосси брами, —
 Знав, що ніхто противитись не стане.
 Розбивши, з військом всіх війшов у город
 І тут насильно на ніч став табором.
 Сивобородий цар удався завзятий.
 Казав цариці вежі всі віддати,
 Веж менших пятьдесять, великих десять.
 З ким поміч божа, тому все веде ся.

CCLXIX.

Скінчив ся день, настала темна ніч,
 Та місяць ясний був, палали зорі.]

Карло володар Сарагоссу взяв
 І тисяч Франків вислав, щоб ходили
 По всіх мечах і по всіх долах
 З сокирою і хологом в руках :
 Всі статуї божків вони звалили
 Цар в Бога вірить, Богу й служить він ;
 Він каже всім єпископам своїм
 Святити воду й всіх поган хрестити.
 А кожного, що опривався тоді,
 Вбивав Карло й палив его в огні.
 Одного дня хреститось їх сто тисяч.
 Одна осталась без хресту царця.
 Вона в солодку Францію пійде
 І по добру всім правдам там навчить ся.

ССІ.ХХ.

Скінчилась ніч і ясний день настав.
 Карло залогу в вежах полишав :
 Хоробрих тисяч лицарів Карлову
 В тім городі сповняти має волю
 На аяк Карла збираєсь військо в путь
 З царцею, котру в полон ведуть.
 Не дав аробити кривди їй Карло.
 Днес і вертати вєсело було.
 Минувши жяво, весело Нарбонну,
 В Бордо приходять, кріпость оборонну.
 Тут в дарі Северинові святому
 Цар дав Роландів ріг мангунів повен.
 Стрічали там его прочає всі.
 Відтак сів цар на скорі кораблі
 Й Жірондою сестрінка віз до Блеф,
 Сестрінка свого й друга Олівера
 Й хороброго, розумного Турпіна.
 Відтак зложив їх в гарні труни білі ;
 Лшшли Франки їх в опіці Бога
 Й черців і далі йдуть — важка дорога.
 Перед палатою з коня він скочив ;
 З палати зараз розіслав послів,
 Щоб скликували в Ахен всіх суддів :

Всіх Нінців, Сасів, Фрізів та Баварців,
 Бретонців, Лотарингів і Нормандців,
 Народ з Бургундії та Пуату.
 Всі найкудріші Франки будуть тут;
 Над Ганелоном буде в Ахен суд.

CCLXXI.

Вернув ся вже з Іспанії володар
 В найкращий город Франків Аквісгран.
 Ось і в палаті він, іде в світлицю.
 Хороша Альда йде сю на стрічу
 И царя питає: „Де-ж є граф Роланд,
 Що присягавсь мене за жінку взяти?“
 Карло за горем світа вже не бачить;
 Він бороду рве білу й гірко плаче:
 „Сестричко люба, не питай, бо згниув.
 Я дам тобі ще кращого в заміну;
 Се Людвік*), син мій, — ліпшого не маю.
 Колись царем він буде ще в тім краю.“
 І каже Альда: „Дивні се слова!
 Не дай се Бог ні ангели тепер,
 Що б я жила, коли Роланд помер!“
 Поблідла вся і впала нежива
 Перед Карлом. Най Бог простить єї!
 Заплакали у тузі Франки всі.

CCLXXII.

Звайшла хороша Альда свій кінець.
 Король гадав ще, що вона зомліла.
 Він побиваєсь, тужить, плачуть очі;
 В обійми взяв єї, підняти хоче,
 Однак на плечі впала голова.
 Побачив цар, що Альда нежива.
 Він подав сю вість пяти графиням;
 Ті віддали небіжку монахиням,
 Що стерegli єї всю ніч до дня,

*) Про се, що в Карла були ще два другі сини, пісня не згадує.

А потім під престолом поховали.
Гей пишний похорон Карло їй справив!

CCLXXIII.

Карло вернув ся вже до Аквісграну.
Там під палатою серед майдану
В кайданах зрадник Ганелон стоїть.
Кати его привлаують до стовпа,
Реміси вьжуть зрадникови руки,
Січуть різками, палицями бють.
На ліпше він не заслужив набуть.
Він суду жде й терпить великі муки.

CCLXXIV.

Ось що говорять давня літопись:
Карло скликів людей зі всіх країн.
В каплицю в Ахен всі вони зішлись,
В святочний день Сільвестрів се було.
Великий празник справивши, Карло
Розпочинає судову нараду,
Як покарати Ганелона зраду
Й велить привести перед суд его.

CCLXXV.

„Пани барони“, каже цар Карло,
„По справедливости судить его!
Зі мною він в Іспанію ходив
І двацять тисяч Франків погубив.
Не бачати вже вам сестрінка мого,
Ні Олівера лицаря знатного.
За гріш продав жойіх всіх перів він.“
А той на те: „Підлець лиш крив ся бз тих.
Він зрадою привів мене в біду.
За те я смерть зорудував ему,
Однак про зраду я й не дунав танки.“
„Побачимо, кажи!“ озвались Франки.

CCLXXVI.

Граф Гавелон перед Карлом став снідо.
 З лица він гарний вдав ся, гордий тілом.
 Колиб не зрадик, тоб то був барон!
 І дивить ся на Франків Гавелон,
 На всіх суддів своїх, на свояків
 І так могучих голосок повів:
 „Послухайте, пани барони, пробі!
 Володар все держав мене при собі.
 Я вірно, щиро все служив ему.
 Роланд мене ненавидів. Тогу
 Ї задував горе, смерть мні звайти,
 Кавав посла у Сарагоссу йти.
 Тоді лиш розум мій мене зберіг.
 Роланда з Олівером слушно ніг
 Я зрадити і другів всіх єго.
 Про се барони чули й чув Карло.
 Я лиш піхтявся не дувавши про зраду.“
 А Франки кажуть: „Почищаймо раду!“

CCLXXVII.

Граф Гавелон, побачивши, що суд
 Почав ся, всю рідню збирас тут.
 Був тах один поважаний усіа
 З Соренсі-зажку, Пінабель на іая.
 Був він виноюю своєю славний
 І лицар добрий, в поєдинку вправний.

CCLXXVIII.

„Тобі лиш вірю“, каже Гавелон.
 „Спаси мене від засуду і смерти!“
 А Пінабель: „На волі зараз будеш.
 Хто з Франків тут на смерть тебе засудить?
 Коб лиш володар бій назначив нам,
 Меч не заидасть брехні мойім словам.“
 Граф Гавелон принав ему до ніг.

CCLXXIX.

Зійшлись на раду Франки і Нормандці,
 Баварці, Німці, Саси й Аллеманці.
 Був з Пуату й Овернії народ.
 При Пінабелі мов води у рот
 Набрали: „Треба, шепчуть, уступити,
 Лишити суд і короля просити,
 Щоб Ганелона увільнив. Він буде
 Єму служити вірно, без облуди.
 Роланд не побачите, він вмер.
 Не вернесь він за злото маж тепер.
 Хиба-б шалений тут за него був ся.“
 І всякий вже пристав на те, згодив ся,
 Та не згодивсь брат Готфріда Тьеррі.

CCLXXX.

Вернули ся до короля барони
 І кажуть: „Пане, просимо покійно,
 Пусти на волю графа Ганелона!
 Він рад тобі служити щиро й вірно.
 Даруй жите єму, — він лицар добрий.
 Роланд умер, не вернесь вже хоробрий,
 Ні за що вже не купимо его“
 „Ви зрадники!“ розсердив ся Карло.

CCLXXXI.

Коли Карло уздрів, що всі лишили
 Єго, він став смутний, чоло в низ хилить..
 В тім смутку він нещасним зве себе.
 Аж ось і лицарський Тьеррі іде,
 Брат Готфріда, князя з Анжу. Постава
 Єго струнка, хистка і величава,
 Волосє чорне, цвіт лица брупатний,
 Сам ні малій ні за високий — вдатний.
 Він так промовив чемними словами:
 „Чогож ти журши ся, хій гарний пане?
 Я ж вірно, знаєш, все служив тобі.
 Я предків ради стану й днесь в борбі.
 Граф Ганелон, що-б там Роланд і вивен,

Твою повину службу був повинен;
 Та він гільтай тебе і Роланда зрадив
 І зрадивши в біду тебе впровадив.
 Я раджу, щоб повісити єго
 Як зрадника за скверне зради діло
 І псаи на поле викинути тіло
 Коли-ж єго рідня на мене встане. —
 При боці ясний меч сей, бачиш пане? —
 В зашиті слів мойіх він блисне также.*
 Озвались Франки: „Він рззунно каже!“

CCLXXXII.

До короля приходить Пінабель.
 Кріпкий, високий, сміливий, прудкий.
 Кого він вдарить, попрощай ся з світом.
 Він каже: „Пане, тут тобі судити.
 Тому скажи, щоб втихли всі ті спори.
 Та чую я, Тьеррі тут щось говорить.
 Що бреше, я докажу в поединку.“
 Сказавши се він скинув рукавицю.
 Однак володар зажадав поруки
 Дав Пінабель єму всіх кривих в руки.
 „Вая, каже цар, за него одвічати.“
 А поки що казав їх пильнувати

(CLXXXIII.

Коли Тьеррі уздрів, що буде бій,
 Він зараз дав Карлови рукавицю.
 Володар в заклад взяв єї собі
 Й казав поставити чотири лави,
 Де свідки бою всі спідіги мали*.
 Все відбуватись мало точно тут.
 Ожер, князь Данський видавав свій суд.
 Відтак по коні й зброю слуг післали.

* В тексті сказано: *la runt sedeir cil ki s' deivent cumbatre*. Я змінив се місце, тому що в дословнім переводі вийшла би нісенітниця.

CCLXXXIV.

Ще нія початись мала та борба
 Відбули сповідь, какались оба,
 Запричащались в це, кві в час відправи *)
 Йї монастиря зложили гарні дари.
 Відтак явили ся перед Карлом.
 В обох остроги ширин алотои сяли,
 Світлись легкі панцирі тренали
 Йї на голові світнись в обох шолом,
 При боці золочений меч звисав,
 На шийі висів гарний, пишний щит;
 Один і другий остре коне мав;
 Один і другий на кони сидить.
 На плач зібралось лицарям усім;
 Всі за Роландом тужать, за Тьеррім.
 Бог знає, як скінчить ся та борба.

CCLXXXV.

Під Аквісграном містом на луці
 До бою стали лицарі-барони:
 Оба моторні, сміливі борці,
 В обох були прудкі та скорі коні.
 Вкололи йїх і поводи пустили
 І вдарили на себе з всеї сили.
 Оба щити і панцирі оба
 На прах розбили; паси від сідла
 Порвали ся; — сідло на землю виало,
 Аж Франки з жалю плакати всі стали.

CCLXXXVI.

На землю впавши, лицарі як стій
 Зірвали ся оба на рівні ноги.
 Пан Пінабель був жвавий та меткий.
 Не стало коней, пішки йдуть у біж.
 Мечам з щирозлотним ручками

*) Се була спеціальна церковна відправа, котру Франки звали „messe du jugement de Dieu.“

Вдаряють кричко по молотів стали,
 Вдаряють ніццо, щоб розбити їх,
 Аж жаль збирає лицарів усіх.
 „Вкажи ж нам правду, Боже!“ каже цар.

CCLXXXVII.

„Піддай ся, — каже Пінабель, — Тьєррі!
 Служити щиро я готов тобі.
 Я виячусь тобі воїм добром,
 Лиш Ганелона прижири з Карлом.“
 „Даремна рада вся!“ Тьєррі сказав.
 „Що-б я був варт, колиб на се пристав?
 За ким з нас правда є, покаже Бог.“

CCLXXXVIII.

Тьєррі сказав: „Хоробрий Пінабеле,
 Велика сила в тебе й гарне тіло.
 Тебе з відваги знає кождий пер.
 Піддай ся ти, лиш сей бій тепер.
 З Карлом тебе готов я прижити,
 Та Ганелон діждесь такої кари.
 Що все про неї будуть говорити“
 „Не дай се, Боже!“ каже Пінабель.
 „Я шанувати хочу честь батьків
 І не піддам ся сам нікому в світі.
 Волів би вмерти як таке зробити!“
 І знов рубати почали мечами
 Новерх шололів з дорогим камінєм,
 Що аж під небо сипали ся іскри.
 І не скінчить ся се, хіба тоді,
 Коли один поляже у борбі!

CCLXXXIX.

Пан Пінабель хоробрий був і бравий.
 Противника в шолом прованський вдарив,
 Аж іскрами замиготіли трави.
 Відтак ще раз удар мечем поправив.
 Затяв лице по середині вістрям.
 Цілу щоку червона кров зросила.

Протяв до тіла панцир. Тут від смерги
Спасла Тьеррі лиш чудом божа сила.

ССХС.

Тьеррі почув, що кров спливає з рани
І свіжі трави зрошує кругом.
Як Пінабеля острим вістрем вдарив,
То аж по ніс протяв на ніх шолом.
Весь мозок з лоба висипав ся геть.
Удар кріпкий був, — тут слу і смерть.
А Франки кажуть: „Чудо Бог вчинив!
Цар Ганелона нішата вже може.
З ним рід єго несь вішати хуть тоже.“

ССХСІ

Коли Тьеррі побідно вийшов з бою,
Прийшов до него саж король Карло.
А разом з ним прийшли єго барони,
Прийшов князь Найя і данський князь Ожер
І Вільгельм Бляфський з Готфрідом з Анжу.
Тьеррі Карлови тут в обійми кинувсь.
Цар футром з кун втер кров з лица слу.
І скинувши захизне, взяв друге.
А з лицаря знімають зброю слуги
Й приводять мула. З трудов він усів.
Веселі йдуть барони всі домів.
Прийшли до Ахен; тут скінчивсь їх путь.
Кого убити мали ще, убють.

ССХСІІ.

Карло покликав графів та князів:
„Щож буде тия, котрих я унязвив?
На Ганелонів суд вони прийшли
І Пінабеля закладом бузв.“
Цар зве до себе тивуна Баабруна:
„Йди тай повісь їх на сухі гіляки!
Та сивою кленує туг бородою:
Коли-б хто втік, наложим головою.“
А той говорить: „Що-ж робити пане!“

Взяв хлопців сто собі й на силу тягне.
Повисло трицять їх одного дня.
Так гнуть зрадник і его рідня!

ССХСІІІ

А таж прийшли Баварці й Аллеманці,
Прийшли Бретонці, Фрізи і Норманці.
Однак в них всіх найбільше Франки б раді,
Щоб люта смерть кінець зробила зрадї.
Зв'язали руки в Ганелона й ноги,
Чотири хлопці коні гнати стали
Туди, де в полі жерело джурчало.
Страшна таж смерть постигла Ганелона.
Всі жили в него натяглись, порвались,
Всі члени тіла в него поламались,
Зелеві трава кров красить червона.
Як кождий зрадник Ганелон вярас.
Хто зрадник, той чванити ся не в праві.

ССХСІV.

Коли володар мечь свою сповнив,
Зиває всіх єпіскопів, попів,
Французьких, аллеманських та баварських.
„Є у неволі в мене жінка царська,
Що проповіди слухати й наук,
І хрест приймати хоче з наших рук.
Вчинїть її волю, Богу душу дайте!“
А ті говорять: „Лїш кумів питайте!“
Народа много бачить днесь столиця
Приймає хрест Іспанїї цариця,
Що їмя Юлії тепер дістала,
В Христовій вірі правду всю піанала.

ССХСV.

Коли володар мечь свою сповнив
І прояснив свій превеликий гнів,
Він приказав хрестити Бразїлунду.
Скінчив ся день і ніч настала всюди.

Від Бога вість приносить Гавриїл:
 „Час, Карле, знов тобі збирати сили
 І йти чин скорше в Біжську землю з ними
 Цареви Вівієнови на поміч.
 Єго невірні в Ілфі облягли.
 Всі вірні кличуть тах тебе; спіши!“
 Карло цілком туди вже йти не хоче.
 „За щож мене карас Бог-Отець?“
 Рве бороду Карло і плачуть очи.
 Тут пісни вже Турбльдовій кінець.

Із французького переклав

Василь Щурат.

„Пісня про Роланда“.

Статя Ґастона Парі.

VI.

Такий був стан нашої поеми, коли вона дійшла до рук остатнього редактора, того, котрому ми маємо завдячити поемі доховану до нашого часу (R). Він задержав найбільшу часть старої поеми, але розширив її значно і в многих місцях поробив глибокі зміни. Зараз на початку, замість того, щоб Карло мав посилати візванє Марсілеви упоминаючи єго до підданя, що було би природійше, він оповідає, що Марсіль, затривожений побідами Карла (котрий отсе вже сім літ пробував в Іспанії і здобув мало що не весь край) висилає до него післанців обіцяючи піддати ся, та се тільки в тій цілі, щоби позбутя ся Франків із краю, бо Марсіль, хоч дє й закладників, та зовсім не думає додержати слова. Щоб заключити мир предложеній таким робом, Карло, без очевидної потреби, висилає Ганелона до Сарагосси. Здасть ся, що наш поет наслідував тут один уступ, що відносить ся до давнійшої части переказів епічних про війну в Іспанії, і ся досить нещаслива інновація ввела деяке баламутєво в цілу першу часть експозиції поеми. Коли діло доходить до вибору післаниця, що має йти до Марсіля, Роланд офірує ся перший; за ним чинять те саме Турпіи,

Олівер і Найн Баварський; із сего видно, що коли в кінці Роланд вказує на Ганелона, то чинить се з поважання до его способности, а не з ненависти до него, як про се згадує Ганелон. Ганелон виступає тут перший раз як вітчим Роланда і сей родинний їх зв'язок є одною з причин ненависти, яку має він до Роланда.

Ще не дійшовши до Сарагосси Ганелон дає ся на підмову хитрих словах Марсієвого післанця, з котрих разом йде дорогою. Пожило сего повний редактор задержав із старої поеми сцену вивозу Марсієля іменем Карла (хоча сей вивоз подвійно стратив усяку рацію істинування), при чому буття его постава мало що не доводить его до загибелі.

Найважливіший додаток нової редакції поеми (R) находимо в початку опису битви, і хто зна, чи сей додаток своїм дійсно поетичним характером не причинив ся більше ніж усі прочі і не причиняєсь досі до великої популярности поеми. Є се сцена, де Олівер, що з вершка скали побачив величезну армію поганців надходячу долиною, звиває Роланда, щоби затрубив у ріг і таким робом спонукає Карла до повороту, а Роланд не хоче сего зробити з гордості, задля родинної честі і надмірної певности своїх сил і таким способом стає ся причиною нещастя, в котрім врешті гине й сам з усіма своїми товаришами. До сей сцени поет додав пізнійше другу подібно, де Роланд врешті рішає ся затрубити в ріг а Олівер відраджує се єму.

В цілій поезії Олівер займає обік Роланда дуже видне місце, якого не має ще в такій мірі ані в RT, ані в RC; оба герої є не тільки військовими побратимами, але Роланд є парченням Альди, сестри Олівера, котра пізнійше, в Ахен, получивши вість про смерть свого судженого, і сама паде трупою при ногах Карла. Саме оповідане про битву є, здасть ся, найменше підновленою частиною старої поеми; та все таки є в ній деякі уступи, котрі мусимо принести новому редакторови, а поперед усього гарні вірші про великі жалощі“ всеї природи по смерги Роланда. Карло нівечить Сараценів, що втекли з Ронсевалю; та свої піхти єму мало, він доходить аж до Сарагосси, де схоронив ся Марсієль, смертельно ранений Роландом, але не вбитий на місці, як се ми бачили в RT і RC. Карло здобуває Сарагоссу, Марсієль умирає, а его вдову Брамимунду, котра вже в RC звичаях усіх сараценських царівен у старій французькій епіці, являла ся прихильною до християн, ведуть у Францію, де вона добровільно вихрещує ся. По похороні Роланда, Олівера і Турніна в Бле Карло вертає до Ахен, і тільки тут, перед уроччєнням судом, розсуджує ся вчинок Ганелона. Автор R змінив таким робом дівне оповіданє, щоби розвести перед нами картину великого царського двора і вилетти в покаранє зрадника, котрого так нетерпливо дожидають слухачі, як найбільше подробиць і врочистих церемоній. Остаточні судді скликані Карлом, перелякані погрозами Ганелонових свояків, уவில்нюють его від закипної єму вини і Карло в розпучі не находить ніякого способу, щоби помстити свого сестрівка. Тоді Тьеррі з Анжу, один із суддів, признає его винуватим, убиває в єдинку Пінабеля і таким способом доводить до того, що Ганелона

ханічним способом переіменювати бодай для ока французькі ассонанси на рими; впрочім рукопис сей подає нашу поему в рецензії значно відмінній від тої, яку має рукопис оксфордський. Що до підновлень і перекладів, то розуміє ся, що коли вони досить часто можуть наї бути підмогою при віднаходженю затраченого змісту в обох рукописах писаних ассонансами, то про самі вираженя оригіналу вони хіба в дуже випадкових разях можуть наї дати докладні вказівки. Таким робом приходить ся відтворювати первісний текст тільки при помочи конектур більше або менше правдоподібних, а в деяких місцях ми мусимо по-прощати ся з можливістю відтвореня тексту тої редакції, котру ми назвали R, в такій формі, яку надав їй було єї автор. Та про те можемо сказати, що сумнів відносять ся тільки до певних відтінків язика, до точок підрядної ваги і що загалом, дякуючи поперед усього оксфордському рукописови, ми можемо відворити текст дуже зближений до того, який находив ся в тім затраченім рукописі, з котрого пішли всі інші парості.

IX.

Чи автор або радше переробщик поеми, поміщеної в тім затраченім рукописі, був особою духовною? Се видає ся не дуже правдоподібним. Правда, він знає назви Юпітера і Аполлона, з котрих він поробив злих демовів ¹⁾, знає деякі уступи з біблїї, уживає досить многих учених слів, та все те не переходить по за границі того знаня, яке мїг мати жонглер, що одержав яку небудь науку, а він мусів єї одержати, сїл мїг сам списати свою поему. Як на свої жерела він вказує на „стародавні дії“ на „Geste Francor“ (Gesta Francorum), на повість, котру мав списати буцімто святий Жїль із Прованс ²⁾; та всі ті вказівки непевні і фантастичні. Коли б автор був священником, то був би заглянув до інших латинських жерел і ті були б полишали слїди в єго ділі. Дух, котрим пронята єго поема, се дух наскрізь войовничий і феодальний; коли декуди він видає ся дуже пронятий ідеєю релігійною, так се тільки для того, що в загалі тодішні люде були глибоко релігійні; та клерикального в нїм не находимо нічого і тим різко відріжняє ся наш поет від редактора хроніки Турпіна. З другого боку можна бути певним, що він знав духовний побут, може розпочав був науку, щоб і самому стати ся духовним, та швидко подав ся на інший хліб ³⁾.

¹⁾ Автор „Баліганта“, загалом більше вчений ніж автор R., знає навіть Віргілія і Гомера, але память про них те тільки, що се були дуже стародавні особи.

²⁾ На ділі св. Жїль (Gilles) жив на 100 літ перед Карлом. Легенду про сего святого і єго мнїмі зносини з великим імператором гл. в книжці „Vie de saint Gilles par Guillaume de Berneville, publiée par G. Paris et A. Bos. Paris 1881.“

³⁾ Се мусїла бути звичайна дорога для більшої частї жонглерів. Для їй ремесла треба було мати певну елементарну освіту, котрої в ту пору набирали ся окрім синів великих панів хіба ті молоді люде, що були призначені до духовного стану.

Як ми вже бачили вище, автор сей не був прости нереробщи-ком поеми; ему треба приписати деякі уступи, що належать до найефектовніших в цілій епопеї. Нильнуючи про підновленє та прикрашенє цілости він полишив не одну суперечність у подробицях. І так на початку поеми Марсіє заявляє, що не має більше війська, а швидко опісля виражає величезну армію; его вуйко Каліф з початку грає видну ролью а опісля зезає зо сцени; для ствердження иншого ира з Карлом Марсіє дає закладників, про котрих опісля нема ніякої згадки; характер Ганелона виявляє, як ми вже бачили, яркі неконсеквенції; до стародавньої географії епічного переказу, вірного споминан про дійсні відносини, домішано вобразення фантастичні і т. д. Майже за всігди можна зрозуміти, що було причиною тих суперечностей: се бажанє виставити як найліпше сю або ту подію, а особливо — зробити більше драматичною сю або ту подробицю. Поет, впрочи аручний і певний своєї сили, для хвиливого ефекту, котрий хоче досягнути, траить з очей цілість композиції.

Та все таки ся композиція, загалом беручи, є добре обдуманя і навіть дивно симетрична. І так три битви, в котрих виступає Роланд зі своєю дружиною, складають ся з поменших поединків, котрих у одній битві є як раз тільки, як і в другій і в третій. Жива, людська правда і різнородність подробиць раз у раз посвячують ся або підпорядковують ся загальній ідеї, що лежить у основі цілої поеми, ідеї боротьби християн з Сарацинами під проводом Франції. Характери проведені через довгу попередню традицію, заокруглили ся так, що стали тинами. Безсумнівна влість, котра проблєскує в сьому ділі, має вже всі основні признаки французької штуки, і епопея XI. віку в многих точках своєю концепцією і виконанєм пригадує найклясичніші французькі трагедії. Дійство майже всюди не оповідає ся, але виводить ся перед очі слухача; вся поема, се тільки ряд картин; майже всі дієслова є в часі теперішнім.

Строфи (по старофранцузьки *laisses*) сполучені ассонансом, бувають не однаково довгі, та все ж так не дуже нерівномірні; пересічно на одну строфу приходить ся 15 рядків. Кожда строфа становить найчастійше для себе цілість, малює одну цілу сцену, одну окрему картину і тільки рідко має з попередньою і слідуючою такий тісний звязок, як ми привикли стрічати в пізнійших поемах. Можна сказати, що в Писні про Роланда оповіданє поступає не такою широкою та непереривною течією, як у гомерівських епопеях, не такими лагідними і рівними розмахами крил, як в Писні про Нібелюнгів, але рядом слідуючих по собі вибухів, що за всігди коротко тривають і опять раптовно слідують один за другим. З погляду на саму форму годі відрізнити часті давнійші від пізнійших, та все таки без сумніву, як ми вже сказали, треба вважати центральне ядро поеми, оповіданє про битву в Ронсевалі, за найвірнійше заховану частину давнійшої поеми, за часть давнійшу від усього того, що тепер находить ся перед нею і по ній.

Стіль пісні є простий, сильний, виразистий; не хибує ему в многих місцях ані величності ані чутя; та про те він не блискучий, без

відтінків, без правдивої поетичності і зовсім не гоняє ся за ефектами; він не є ані плоский ані розлізлий, як у многих пізніших поемах, та все таки можна сказати, що він є хлявий, монотонний, троха сухий. Бракує ему образности; в цілій поезії находимо всего тільки одно порівнянє, та й те не є ані оригінальне, ані живцем підхоплене з дійсности (Як олень той тікає перед псами, Так від Роланда геть біжать поганці). За то в Роланді находимо вже багато готових формул. наслідє давнійшої епопеї, котрі влекшуть поетови висказ его думок, та дуже легко роблять той висказ банальним і дуже часто не дозволяють поетови бачити безпосередно і з особистих відчутєх ті рiччї, котрі хоче залювати словами.

Від давнійшої поезії походить також без сумніву ще одна фігура, котрої автор уживає інколи дуже щасливо і котру находимо також у найдавніших chansons de geste, троха пізніших від нашої: є се повторене того самого оповіданя, тої самої картини. тої самої розмови в інших ассонансах і так нпр. Роланд умираючи три рази сплєкує ся зложати свій меч і т. д. Декотрі з тих повторень, котрих не находимо у всіх рукописах. були, здаєть ся, додані якимось пізнішим співаком або походять із інших редакцій поезії: і так у двох строфах, що слідуєть одна по другій в оксфордським рукописі Роланд зовсім не однаково приймає предложение Ганелона щоби ему повірити провід задньої сторожі; Карло, уявляючи собі наперед своє сумне житє у Франції по смерти свого сестрінка, уміщує сцену тої картини, котра рисує ся перед ним, раз в Ахені а раз в Лаоні, хоча єї дві столиці каролінгського королівства належать до двох відрубних епох.

По поводу Пісні про Роланда далась би ще піднести незлічливі сила питань, котрих критика забудь віколи не повняєсь всіх. Ані про вітчину ані про дату редакції, а котрої дійшли до нас різні рукописі і переклади вказані висше. ще й доси між ученими нема цілковитої згоди. Зводячи в купу те, що було сказано висше, можемо признати найбільше правдоподібним те, що наша редакція повстала на основі поеми первісно зложеної у французькій Бретані, пізнішше перероблюваної за кількома наворотами в різних частях західної Франції, а котрої остатнім автором чи впорядчком був якийсь „Француз із Франції“, котрий мусів викінчити свое діло, проняте широко-національним духом, в часі панованя Ілліуса I.

Помимо хиб композиції, що були наслідком повільного цоставаня поеми, і недостатків виконаня, котрих ми не старали ся закрити, „Пісня про Роланда“ все таки являє ся величним памятником французького генія, а котрих не може порівняти ся ніякий памятник у інших сучасних народів. Він виявляє нам перед очима 1000 л. там таке могуче і високе чутє патріотизму, про котре не раз так і хочеть ся сказати, що воно далеко бліжше до наших часів, виявляє таке почутє національної єдности, якого тоді не посідав жаден доугий народ і котре переходячи члн раз більше а поля ідей у дійсність стало ся основою сучасної Франції. З силн почуттям вяже ся як основний тон вігхненя нашої поеми найчистішше почутє обовязку і горячий, найже пересадний,

але тим більше зворушуючий культ лицарської честі. В своїй поведінчій і навіть троха сухій величності, в своїй концепції виключній і майже відірваній від життя, в своїй чутю здержаній, але часто проймаючій наскрізь нашу душу, в своїй високій уже розумінню штуки епічного представлення поеми про Роланда являє ся нам не тільки першим, але найчистішим національним витвором французької штуки. Вона стоїть при самім початку тої дороги, при котрій на протягу вісьмох століть здвгають ся нааятнякки французької літератури нехов високі, масивні луки, — дороги тісної, коли хочете, та про те величньої, котрою не може ніхто пройти без подиву, пошани і без піднесеня духа.

X.

Римована редакція дає підставу до піднесеня многих питань, на котрі трудно відповісти, та котрі впрочім не так то й важні. Перша часть поеми в тій редакції дійшла до нас у двох переробках: одна захована в одній рукописі в Венеції і в одній в Шатору у Франції, а друга в одній рукописі в Парижі, в одній у Ліоні, одній у Кембріджі у Англії і одній відривок лотарінгський.

Та і в сій остатній групі є значні різниці в подробицях, хоча обі ті переробки мають богато і то обширних уступів спільних, так що можна їх уважати впливом з одного жерела, що походить не далі як з початку остатньої третини XII віку. В основній частині поеми римована редакція огранчує ся майже на тім, що ассонанси оригіналу перероблює па рими¹⁾, не раз досить незручно; відси походить непастанне розводнюванє і значне ослабленє стилю. Надто в тій редакції находимо деякі нові додатки, також зі шкодою для цілости, так нпр. опис узброєня дванадцяти перів, досить нудний, втручений в середину оповіданя про битву в Ронсевалі

Кінець поеми в римованій редакції, здасть ся, не є переробкою з ассонансів; він дуже значно ріжнить ся від тої редакції в ассонансах, котрої найстарший тип маємо в оксфордській рукописі. Та ріжниця ті, звісно, не проховляють на користь римованої редакції. Коротенька а так ефектовна сцена смерти Альди тут перенесена до Бле, перед гріб Роланда і з неї зроблено довге оповіданє мелодраматичне і без правдивого чутя. Особливо процес і смерть Ганелона тут розширені в спосіб зовсім не вдатний. Та про те за римованою редакцією старша редакція в ассонансах попала в забутє; але й римована редакція своєю чергою не дуже довго тішила ся популярністю. Її переписувано

¹⁾ Різниця між ассонансами і римами така, що коли в перших вистарчає схожість остатньої голосної, в других треба схож сти не тільки голосної, але й шестозвука одного чи кількох, загалом цілого остатнього складу. Так нпр. у нашій мові гість, кінь, звір, гріх будуть ассонанси, а гість і кість, кінь і тівь, звір і не вір будуть рими.

що в XIV. в. (рпк. ліонський), а в Англії ще і в XV. в. (рпк. кен-бріджський): та у Франції й вона попала в забуте, коли там для розривки великих цанів почали перероблювати на прозу старі „chaus ns de geste“, котрі ще до того часу тішили ся популярністю. Щоб увіковічити спомини про битву в Ронсевалі, котрої головний герой завжди ще не перестав бути велим популярною фігурою, переводчики взяли поему з XIII. або XIV. віку „Le Galien“, в котрій епізод про ронсевальську битву опертий був на якусь жерелі незалежних від „Пісні про Роланда“: сей уступ із тої поеми, безірно меншою поетичною стійністю від нашої епопеї, переведений був із віршів на прозу в половині XV. віку, при кінці тогож віку був видрукований і від тоді аж до наших часів перелюковував ся безконечне число разів як одна з „книзок людових“, що входять у склад тзв. „Bibliothèque bleue“. Треба додати, що ті прозові романи, зразу призначені для вишних верстов, перейшли з часом у дешевих друках і остали ся довгі віки виключно лектурою простого люду. Інші подібні книжечки репродукували переклад Турпінової хроніки, котру Вадтландець Жан Баїон (XV. в.) вплив у прозову переробку „Фіерабраса“, що був друкований від тоді незлічиму силу разів не тільки по французьки, але також по англійськи, по іспанськи і по німецьки.

Впрочім стародавня поема про Роланда і без того мала величезне поводжене за границею. Головно через неї французька епопея проникла до різних країв християнської Європи. де Роланд в середніх віках був так само популярний, як і у Франції, а в деяких із них він не стратив своєї популярности і до наших днів. Ми згадали висше, що вже в р. 1133 піл Конрад переробив єї на німецьке; поема Конрада написана віршами з ассонансами, пізнійше була підновлена і переведена на вірші римовані а далі за кількома наворотами на прозу і дякуючи їй а також хроніці Турпіна імя Роланда, особливо в долишній Аллеманії, стало ся типовим іменем героя і сторожа справедливости; ось чому в многих містах єї околиці, починаючи від XIV. в. ставлено статуї Роланда як символу справедливости цісарської або муніципальної. Не менше великою була популярність Роланда і в Нідерландах; книжечка, котра в значній часті опирає ся на стародавній наслідуваню французької „Пісні“, є там ще й доси улюбленою лектурою простолюду. Те саме бачимо і в краях скандинавських, дякуючи переробкам давнього норвегського перекладу нашої поеми на вірші з ассонансами.

В Англії помімо дуже тісних звязків з Францією легенда про Ронсеваль не пустила глибокого коріння від часу згаданої вже висше поеми з XIV. в.: та про те й там Роланд славлений був у інших творах, наслідуваних із французького, а інституція дванадцяти перів дала англійському язикови слово „dozener“, приложене тільки до одного з поміж них — найліпший доказ того, що наша епопея колись широко звисна була між англійською публікою та заразом давала причину до різних непорозумінь.

Тисячами різних доріг переходила традиція про ронсевальську битву до Італії і стала ся в кінці жерелом знаменитої поеми Пульчі „Morgante“, що основана була на давнійшій „Rotta di Roncesvalle“. Відохо, якої перелиня, несподіваної та забавної, дізнав тут поважний суджений гарної Альди: дякуючи особливо геніальній поезії Аріоста „Orlando furioso“ імя палядіна розславило ся по всій Італії, а єго пригоди більше або менше фантастичні в многих околицях, а особливо в Сіцилії, достарчили тем до людвих драм, на котрі народ глядить з великим уподобансьм.

Та найоригінальнійшій, хоч у деяких фазах ще не проясненій був розвій Роландівської традиції в Іспанії. Перенесена на той бік Піренейів „Пісня про Роланда“, де звеличано факт що став ся на одній із іспанських долин, розбудила з разу живий ентузіазм, а пізнійше протести подіктовані почутєм національним. Наслідуюансь і то високо поетичним нашій поезії явили ся романси про Сіда (Cantares del Cid), та обік того й сама поема була основно перероблена; іспанський патріотизм впровадив до неї нову фігуру Бернарда дель Карпіо, котрий являє ся з разу суїрничком, а далі противником і побідителем Роланда. Всі оті суперечні течії находило в романсах XV. в.: в деяких із них бачимо зостанки давнійших „cantares de gesta“, укладаних на взір французьких „chansons de geste“. Декотрі романси величають поразку Франків у Ронсевалі як національний триумф, а другі оплакують єї з чутєм подіктовання французькою поемою. Подібні, хоч не так різко зазначені факти стрічаємо і в Португалії.

Се величезне розширене „Пісні про Роланда“ за границею, сєй вплив, який вона мала на многі літератури, се також моменти, котрих не слід маловажати при оцінюваню сєго твору. Вони помагають нам зрозуміти докладно єго незрівнану величність і впливову важність, основану не тільки на висоті єго вітхненя, але також на тому, що ідеал посвяченя, вірности, відваги і чести воплощений в тії поезії а втворений у феодальній христіанській Франції став ся через неї ідеалом чільних верстов усеї Європи і на довгі часи запанував як образ найвисшої досконалости не тільки в поезії, але також у особистих, практичних змаганях усякої людини.

Притча про чотири перстені.

Одного разу, йдучи залізницею, прийшлося мені чути розмову або, скріш, промову одного жиди про релігії і про антагонізм людей різних релігій. В вагоні були переважно жиди пасажирів і скілька руських, отже розмова велась з початку по жидівськи і я не могла розібрати її, але потім, коли надійшло більше руських пасажирів, то промовець перейшов на руську (россійську), трохи ломану мову, не вважаючи на видиму досаду інших жидів. Деякі з них навіть одвернулись від него і почали завзято молитись богу, часами тільки поглядаючи скоса та кидаючи короткі фрази по жидівськи; інші знов, переважно молодші, слухали і тісно обступили оповідача. То був молодий жид, одягнений сліве по європейськи, не в такому довгому халаті, як інші, хоч акцент его і фраза не показували на людину з шкільними російськими образами. Говорив він з завязем, як проповідник *). — Господа, — мовив він, обертаючись на сей раз більше до руських, — вотъ я только что говорилъ имъ (він показав на гурт жидів, що стовпивсь біля нього), что не хорошо ненавидѣть людей съ другою вѣрою, потому что и законъ не этого хочетъ. Но вотъ и между христіанами много есть людей, какъ будто одной вѣры, которые еще хуже ненавидятъ одинъ другого за разность вѣры, чѣмъ евреевъ. Такъ я вамъ хочу рассказать одну сказку, нѣтъ, не сказку, а такъ, притчу *), и вы увидите, если это правда, какъ я вамъ говорилъ про вѣры. Это, представьте вы себѣ, что былъ одинъ царь, очень сильный и очень мудрый, у котораго было много войска и онъ послалъ это войско на непріятели. Неприсятели было очень много и со всѣхъ сторонъ они нападали, такъ что одинъ начальникъ не могъ бы ихъ отбить. Вотъ царь раздѣлилъ войско свое на четыре части и наставилъ надъ ними четырехъ генераловъ, одинаково сильныхъ и ловкихъ. Только одинъ генералъ подумалъ себѣ, что его войско не будетъ слушаться, если у него не будетъ знака объ томъ, что его дѣйствительно самъ царь послалъ. Пошелъ онъ къ царю и говоритъ: дай мнѣ, государь, какойнибудь знакъ, чтобы солдаты мнѣ вѣрили, что я посланный отъ тебя. Царь далъ ему кольцо и сказалъ: если тебѣ не будутъ вѣрить, то покажи это кольцо съ моею печаткой и тебѣ повѣрятъ тогда. Гѣмъ временемъ и другіе генералы захотѣли, чтобы царь далъ имъ знакъ и каждый съ ними пошелъ за этимъ къ царю и царь далъ всѣмъ имъ по одному кольцу со своею печаткою, только они одинъ про одного нічого не знали, потому что не были знакоми. Вотъ пошли они къ своему войску и повели его на непріятели каждый по той дорогѣ, какую царь указавъ.

*) За точність виразів не відповідаю, але зміст і стилі були такі.

**) Промовець не казав, з якого джерела він бере свій „притчу“.

Только дорогой у одного генерала солдаты забунтовались и не хотѣли идти туда, куда онъ имъ приказывалъ; тогда онъ имъ показалъ кольцо и сказалъ: видите, братцы, вотъ у меня знакъ отъ самого царя, кольцо съ его печатью, надо чтобъ вы меня слушались, потому что меня самъ царь поставилъ надъ вами. Солдаты, какъ увидели кольцо, перестали бунтовать съя и сказали: вотъ видно нашъ генералъ очень важный человекъ, потому что у него кольцо отъ самого царя. Потому они шли, шли и встрѣтились съ войскомъ другого генерала. Солдаты начали разговаривать между собою и солдаты первого генерала начали хвалить своего начальника и говорить, что онъ старше всѣхъ другихъ генераловъ, потому что онъ посланъ отъ самого царя. Солдаты другого генерала начали бунтоваться и хотѣли бросить своего начальника, но тотъ имъ тоже показалъ кольцо отъ царя и одинъ изъ нихъ успокоился, а другіе перешли въ войско первого генерала, потому что былъ споръ, у кого кольцо настоящее, а у кого фальшивое. И когда объ этомъ узнали два другіе генерала, то и себѣ начали говорить, что они важнѣе всѣхъ, потому что у нихъ кольцо отъ царя. И каждый изъ нихъ хотѣлъ, чтобы всѣ солдаты перешли къ нему и каждый думалъ, что только его кольцо настоящее а у другихъ фальшивое и очень они всѣ за это ссорились и между солдатами тоже страхъ какой былъ беспорядокъ, — кто вѣрилъ своему генералу, кто чужому, кто за своего дрался, кто за чужого. Генералы же забыли о томъ, чтобы заниматься своей дорогой каждому, а старались только, чтобы всѣ шли за ними и чтобы всѣ признавали ихъ важность. И вотъ они вмѣсто того, чтобъ идти битъ непріятеля, начали биться между собою, а никто не догадался, что всѣ кольца были настоящія, потому что царь хотѣлъ, чтобы всѣ были одинаково сильные. Генералы называли одинъ другого мошенниками и разбойниками и считали одинъ другого даже хуже непріятеля. Каждый дрался за то, что онъ будто одинъ посланъ отъ государя своего, а никто не думалъ о томъ, чтобы дѣлать такъ, какъ приказалъ государь.

— Такъ вотъ, господа, — закончивъ промовецъ, — это я рассказывалъ для примѣра, вотъ какъ эти четыре генерала, такъ теперь есть четыре вѣры: еврейская, магометанская, католическая и православная и они между собою спорятъ, которая самая важная и которая справедливая, а не думаютъ о томъ, что каждому надо идти по тому пути, по какому приказалъ найстаршій царь — Богъ, а тогда все будетъ хорошо, потому что каждый родится въ той вѣрѣ, въ какой ему назначить Богъ.“

Після сього анялась жива розмова, сперечання, по руськи, а ще більше по жидівськи; я сі, на жаль, не чула, як слід, бо прийшлося виходити з вагону. А розмова була палка.

Леся Українка.

Літературні стремління галицьких Русинів

від 1772 до 1872.

VI.

Історичні обставини, котрі виробили ся під впливом тодішньої урядової системи, придавили, як знаємо, здоровий розвиток руського мужика а з ним також письменної верстви руської. Система osiąгнула все, чого бажала: духове і екополітичне підневолене народа. Все, що образованем і наукою підоймалось по над тейний народ, виховане було в консервативних поглядах, дивило ся з погордою на мужика і не знало ніякого висшого ідеалу окрім безусловного послуху; всякі сліди самостійного мислення і свободного духа були придавлені і затерті. А сам народ став робучий волю пануючої над ним верстви і в нікій розпуці піддавати ся мусів тяжкій своїй недолі. Що 1824 року, коли несподіване підвишене панщини в Скільських сторонах викликало було великий бунт мужицький, придавленої воєнною силою, (М. Устіянович, Месть Верховинця, Львів, 1879, ст. 84) народ побачив, що в своїм незавидній положеню не має від кого сподінати ся помочи ні ратунку. І в національнім і в освітнім і в екополітичнім відношеню народ руський замкрав.

Завхрив але так не вмёр. Як історичні обставини его придавили, так его й піднесли. Посеред глухого спокою, в який его заколисала попередня чверть нашого віку, обізвав ся нараз свіжий, здоровий голос невеличкого кружка молодих студентів, котрий спас нарід від погубелі і отворив очи кождоу письменному чоловікови, у котрого лишло ся ще незіпсоване серце руське, показав ему его положенє і обовязки для народа і спосіб, в який ті обовязки сповнити треба. Голос сей вишов від Маркіяна Шашкевича і его товаришів. А хоть діяльність сего кружка сама по собі не була дуже значна і не далеко виходила по за границі кабинетної літературної праці, то все ж таки вона так противорічить духови тодішнього часу, так дуже виходить по за тісні рамки тодішнього публичного життя, що на перший погляд видає ся загадкою. На мужика образовані верстви дивлять ся з погордою і аневагою, тримають его в темноті, кривдять і використовують его; а горетка молодих студентів звертає свої сімпатії і любов до мужика. Образовані верстви руські відвертають ся від живих питань теперішности і від живого народа, грязнуть у схоластичній учености і давно відживших свій вік ідеях і відповідно до того і мисли свої убирають або в польський або в церковний та літописний язык давніх віків. А горетка молодих студентів звертає ся до живого хоть пониженого народа, старає ся пізнати его потреби, его мисли і заспокоєне тих потреб,

розширенє его мислей і образованє его ставить собі яко ціль своєї діяльності. І відповідно до того і для вираженя своїх мислей в літературі починає узивати живого хоть простого язика мужицького, старає ся зробити той язик язиком письменних і через те зробити й свій рідний народ учасником культурного життя європейського, в приневолену масу кинути іскру почутя людського і свободи.

Яким же способом се стало ся? Відги взяла ся та оживляюча сила, котра серед жертвої тишини загріла сих кількох молодих людей до живого діла?

Вона взяла ся відги, відки виїшла попередня система, так неприхильна свободному розвиткови народів, — з публичного життя західної Європи. Попередня система без великих заходів потрапила скривити або скалічити розвиток таких немічних народів як руський, але не годна була придавити духа свободи і критики між цивілізованими народами Європи. Не лишень в таємних заговорах, але і в отвертій політичній борбі, а передовсім у літературі поступові стрелія XIX. віку борозли ся заваято зі змаганнями противними свободі, і всюди поступи показав ся сильнішим як реакція. Особливу вагу в цілій тій борбі, котра містила в собі різнородні елементи і стрелія, покласти треба на оборону інтересів простого народа в поступовій літературі європейській. Бо не лиш у нас система підневолювала народ, але і в західній Європі. Але тут вона не так дуже приглушила була свободу, щоби відобрати можливість борби. І тому тут разом з підневоленем народів починає ся політична а особливо літературна борба против него.

Відгомни тої борби відбив ся і о нашу землю; зерна критики тодішніх порядків долетіли і до нас, і у нас викликали своєрідний рух літературний для оборони приневоленого народа.

Дивна іронія судоби зробила так, що посередником між західною Європою і нашим народом в сій справі стали по части змаганя, від котрих можна було всего надіяти ся, лиш не оживляючого впливу на руський народ. То були змаганя до відбудованя Польщі. Відбудованє Польщі і оживленє руського народа! Яке противорічє! А прецінь змаганя ті причинили ся по троха, хоть зовсім против своєї волі, до відродженя руської інтелігенції і стали ся таким способом в прилеженю до руського народа сею силою, die das Böse will und das Gute schafft.

Два рази доси після розділу Польщі патріоти польські поривали ся до відбудованя свого царства. Оба рази пориви їх не вдали ся. Причину тих невдач поступова частина польської інтелігенції бачила в тім, що і за часів Костюшка і в 1830 році шляхта польська свої інтереси поставила вище як інтереси свого народа, що оба рази вона оперла ся освободженю мужиків і через те перешкодила відбудованю Польщі. Патріоти польські були переконані, що без помочи мужицтва нічого і думати їм про се відбудованє і тому вони, опинивши ся по невдачі 1831. року на еміграції, стали із чужини провадити огнисту пропаганду в ціли освободженя простого народа. Розуміть ся, освободженє простого народа мало бути лиш средством для відбудованя

розвиваючого ся царства Орудіє для своєї пропаганди ввійшли вони в тодішній західно-європейській, особливо французькій літературі. При помочі критичного апарату, який давала ся література, легко було вказати всю несправедливість положеня, в який стогавав тоді простий нарід в землях колишньої Польщі.

Та позитивні програма, в якій би спосіб сену положеню заградити, мусіла застосувати ся до фактичних обставин і тому польські патріоти стали домагати ся освободженя мужика від панщини і уділеня ему земельної власности. Сия способом еміграція польська, котра в переважній часті злучила ся була в відолу Демократичну партію, надіяла ся звязати економічні інтереси мужицтва зі своїми державно-реставраційними планами і обіцянькою еманципації надіяла ся до відбудованя Польщі поанкрати пачіть мужицтво руське і тому пропаганду свою перенесла і на руську Галичину. Тут ян єї й находило в початках трицятих років.

Споконвічні історичні противники як би позиялись тут своїми ролями. Бо коли представителі руської інтелігенції душею і тілом прильпили до консервативних ідей, представителі інтелігенції польської виступають яко пропагатори ідей демократичних і поборники економічних та політичних інтересів мужика. Ся хвиленя переміна ролів дуже злекшила роботу польській пропаганді на руській землі. Бо молоде покоління руське вже за-для молодости своєї легко приступне було для гучавних демократичних ідей а несипатячо відносило ся до консерватизму, котрий на кождім кроці давив і путав его молодечі стремління. Тому-то воно з запахом стало слухати апостолів новог, нечуваного дося в Галичині слова поступу і свободи і горнути ся під стяг еманципації народа від стиску і неволі. Вийшовши з народа мужицького молодіж руська носила сипатію до демократичних ідей несвідомо в крові. уважала їх як щось свого, рідного, лиш гейби давно забутого і прильпила до них як дитина до несподівано віднайденної рідної матери. Вона злипа до них тия радніще, бо обставини, в яких їй судило ся жити, такі були невідрадні і суяпі. що і найтупішоку чоловікови думно було в них дихати, а хоть троха живіше серце раде було вхопити ся за кожду нову гадку, котра обіщувала перетину і освободженя з сих тяжких пут.

Не дивно отже, що пропаганда ся найшла собі легкий приступ до руськ і молодіжі, а особливо в руській селінарії ві Львові. Жаль лиш великий, що за-для недокладности історичних споминок із тих часів не можемо докладно прослідити того впливу ві всіх его подробицях і мусимо огравичити ся лиш на сконстатованю факту, що вплив сей був, і зложити до кули ті давні, котрі про него знаємо. Розказуючи про житє Івана Вагилевича Головацький каже: „В 1830 і 1831 році під час польського повстаня движєня польської агітації не могло не мати впливу на Вагилевича... Поляки дарали учасній ся молодіжи богато книжок і брошур заграничних и літничого змісту котрі возновали молододу думу, будили всіляки фантастичні комбінації і відвертали від шкільної праці. В таких душевній неспокою що до неневної будучности більша часть студентів ходила на перший курс, але не здавши

іспита, покидата на веслу колегії, щоб в осени знов на виклади записати ся¹⁾. Завязавши ся (1831 р.²⁾ кружок Шашкевича і Головацкого говорив і спорив не лиш о питаннях літературних і наукових, але і о політиці (Коцовський, таже), і не мож сумнівати ся, що споро в в них і о ідеях, котрі надавала демократична пропаганда польська. 1834 року тодішній семінарисг а пізніший правник Іван Селецький завязав у семінарії першу секцію товариства „Stowarzyszenie przyciasioj ludu“, до котрої належав Демидерій Гречанський, Іван Поківський, Пислф Охрилович, Михайло Гадінський і Федір Кульчицький. Зложивши присягу в імени Христа, „першого мученика за свободу“, секція вибрала начальником Івана Селецького під проводом Теофіля Вісньовського, при чім Вісньовський виголосив огнису бесіду³⁾. Таких секцій мусіло в руській семінарії буги більше⁴⁾, і всі головні представники Шашкевичеві групи належали до них⁵⁾; про Вагилевича і Головацкого згадує Зубрицький виразно в листі до Погодіна з початку 1842 року і додає від себе: „Жаль, що зійшовша з розуму молодіж по крайній мірі в наших сторонах цурає ся в небезпечні сіті, жертвуючи своєю долею“ (Письма къ М. П. Погодину изъ славянскихъ земель 1835—1841. Москва 1879—1889, стр. 563—564). Зі своїм приятелем і опікуном Васілевським жив Шашкевич в дуже близьких і сердечних відносинах. А Васілевський мав дуже багато знайомих між тодішніми польськими діячами; до одного з них, Івана Федоровича приходили у Львові многі цитомі руської семінарії, між ними мабуть і Шашкевич (Коцовський, оп. сіт. XXI.) Спеціальним агентом польських конспіраторів для ловлення руських студентів був „десятник“ Жегота Павлі (таже, після рукописної автобіографії Як. Головацкого). Свідчать

¹⁾ Я. Г. Яків Головацкій). Судьба одного галицко-русского ученика (къ біографіи Івана Николевича Вагилевича). Кіевская Старина 1893. стр. 456

²⁾ Коцовський В. Введеніє до III. тому Рускої бібліотеки, стр. XXIII. Головацкій каже, що сей кружок завязав ся 1833 і 1834 р. „Во время броженія 1833 и 1834 г. молодые люди, студенты университета вздумали составить кружокъ, который-бы имѣлъ цѣлью возрожденіе галицко-русской словесности“ (Голов., таже стр. 457). Хто прав?

³⁾ Sala, Moritz, Geschichte des polnischen Aufstandes vom J. 1846, nach authentischen Quellen dargestellt. Wien 1867 стр. 62—64.

⁴⁾ Sala, таже 71... ein auffallendes Zeichen, dass in der Gesinnung der ruthenischen Geistlichkeit, welche, wie wir gesehen haben, bisher an den revolutionären Umtrieben ebenso Theil genommen hatte, als jene des lateinischen Ritus, seit Kurzem eine Wandlung stattgefunden haben müsse... Говорять ся тут о руській повістві загалом, з чого мож заключати, що і революційна пропаганда не ограничала ся на вузкі кружки, але огортала все, а по крайній мірі велику частину повіства, що отже і в семінарії конспірація не ограничувала ся на завязанє одної секції, але що їй було більше. Кілько іменню, не можу знати.

⁵⁾ Франко Іванъ. Польске цовстанє въ Галичинѣ 1846 року. Зоря 1884, стор. 13.

о тій пропаганді і о її сумних наслідках також акти семінарські і консисторські; положене було тим тяжше, що арештовано не лиш винних, але і їх знайомих і мешкавших разом з ними; доходження слідства, адержування *titulum mensae* волоклись роками. Встеретись було тим тяжше, що до конспірацій належала майже вся інтелігенція польська, котра при тій уважала Русьнин *ex obbo* за своїх.“ (Коцовський, ор. сіт. XVIII.) Арештовані Поляки вмішували при переслухуваннях і Русьнів (тажже XXVIII).

Окрім завязування секцій свого стоваришеня пропагандісти провадили також устну і книжкову агітацію, проповідували рівність і вільність усіх людей, роздавали революційні книжки і вивчали семінаристів, щоб скінчивши богословські науки і ставши сільськими священниками розширювали такі самі переконання жеже сільськими пародом і старали ся позискати его для заложення демократичної республіки обіймаючої всі краї колишньої Польщі. (M. Sala, 62—64.)

Певне, що пропаганда ся, котра ведена була з незвичайною енергією і силою і навіть між руськими мужицтвом уміла найти собі подекуди хвилевих прихильників (Sala, 71—73), багато причинила ся до вироблення політичного світогляду тодішньої руської молодіжи і помогла навязати єї духове жите і стремління посередно з житем і стремлінням західньої Європи. Заквасивши, так сказати, сей світогляд прогресівними ідеями о рівності, вільности і братерстві всіх народів і людей вона в великій мірі привичнула ся до того, що тодішня руська молодіж не заскорула так як старше покоління в тісних границях партікулярних інтересів і дрібниць, не звела ся ні-на-що, не дала ся так скоро зломати ані не нагнула ся під убиваючим впливом абсолютизму, але вступила з ним до заваятої хоч нерівної борби. Вона дала руській мысли ширший розмах і полет, обернувши єї працю в сторону народа і надавши єї в службі для народнього освободження адорову ціль і напярм.

Але пропаганда для заложення демократичної республіки в краях належавших до колишньої Польщі мала для руської молодіжи також багато небезпечного. Бо вона не знала і не признавала жадного руського народа, а знала лиш двацять чи двацять кілька міліонівий нарід польсьький, живиший від Балтицького до Чорного моря, від Карпат аж геть далеко по за Дніпро. І як з одного боку вона з огнем і запалом вступала ся за інтересами і відродженем мужика надіючись зробіти его головною підвалиною нової Польщі, так з другого боку з таким самим огнем вступала против інтересів і відродження руської народности, чуючи інстинктивно, що руська народність і відбудоване Польщі, то вода і огонь. Молодіж руська і без того так само як і старше покоління руське була ополячена на стілько, що мислила, говорила і писала по польськи, приймала польські звичайі і обичайі. Шашкевич на пр. до 1830 року писав свої стихи по польськи (гл. лист Вагилевича до Погодіна з д. 9 юлія 1843. Письма 643; Коцовський ор. сіт. XX.). Тепер затягнувши єї в свої демократичні ідеали і поступом заправлені пляни польська пропаганда легко могла зацятками єї мужицькі і народолобві інстинкти обіцьюваними політичними і соціаль-

ними реформами і за то відорвати єї зовсім і на віки від руської ому-жиченої народности.

За обіцю в ані матеріальні користи руський мужичий нарід у Галичині стратив би був найкращу і найчеснішу половину своєї інтелігенції, заплатив би був отже за грушки на вербі чистих золотом і пррянив собі на довгі часи як найбільшу шкоду.

На щастє сей шкодливий вплив польської революційної пропаганди зрівноважив ся іншими впливами, котрі також мали своє жерело в духовім руху західної Європи, але дістали ся до галицько-руської молодіжи іншою дорогою, в інчій одежі і з іншою закраскою.

Маю тут на думці ту сторону європейського духового руху, котра женчу звертаючи увагу на політичні потреби простого народа звернула ся передовсім до морального і духового боку народнього життя і в пізнанню сего боку шукала чи то скріплення своїх поглядів на людськість і закони єї культури, чи то духового зближення з народами і єго ідеалами. Рух сей проявив ся між інчим в етнографічних студіях над народами, дав початок кільком галузям теперішньої науки і посередно, в дальшій своїй розвитку, мав також дуже важні політичні наслідки. Мав він їх особливо в землях словянських, де через супротивні історичні обставини народні маси попали ся не лиш під державне але і національне панованє чужих народів, Німців, Мадярів, Турків, а верхи верстви зовсім відстали були від свого народа і перейшли на сторону народности пануючої (Драгоманов Мих. Передне слово до повістей О. Федьковича. Київ 1876, стр. X, XI.). Тут сей рух з початку чисто науковий, швидко викликав окрім етнографічного інтересу також політичні і національні сімпатії для підневолених народностей і дав початок голосному і до тепер не завершеному ще національно-політичному рухови народів словянських.

Він проявив ся також і між Русинами під панованєм російським. І тут він держав ся з першу в вузких границях етнографічно-наукових, але поволі також перейшов на поле національне і дав початок самостійній руській літературі незалежній від державної літератури російської.

Майже рівночасно з політичною пропагандою польської демократії а по части навіть троха скорше рух сей уділив ся також руській молодіжи в Галичині. Збірники українських пісень Цертелєва, Максимовича, Срезневського, малоруська граматика Павловського а також перші літературні праці на українськїм язичі, Євєїда Котляревського і Квітчині повісти дістали ся до Галичини і мали тут дуже благодатний вплив. Збірники пісень не лиш подали ополяченій молодіжи руській історію рідного краю в високо виробленій поетичній формі, але показали багатство і високий розвиток тої мужицкої мови, котра відчуженому від мужика письменному Русинови видавала ся такою неокресаною і грубою.

Коли отже з одного боку політична пропаганда польської демократії збудила в молодім руськїм поколіню горячий інтерес для питань політичних і помогла мні звернути ся зі своїми сімпатіями до мужика,

то з другого боку літературна пропаганда українська не дала застигнути тям сімпатія на якісь неіснуючі, абстрактні мужики. Представивши в живій поетичній формі борбу мужиків того самого краю і походження що й воно, література українська навчила его, котрому мужикови має посвятити свої сімпатії і змагання. коли хоче, щоб праця его скорше чи пізніше принесла пожиток і бодай трохи причинила ся до відродження народа. Очевидячки мужиком тям ніг бути лиш той, що говорив ячком народніх пісень і дум історичних і в серці своїм задержав ті самі погляди і ідеали, які виставлялись в тих думах. Се був мужик руський.

Зі щирим запалом звернула ся отже молодіж тодішня до відпайденого народа свого, котрий єї неясним сімпатія і вірним дав ясну і живу форму і в поетичних образах стала описувати его славу тоть сумну бувальщину, тяжкі злидні его теперішности, надії на кращу долю в будучности (гл. Вагилевич, Передне слово до нар. пісень в „Русалці Дністр.“ 1836.).

Думи українські показали також молодим Галичанам, хто був, як виразив ся Вагилевич, тям „понужателем із народі побратимого“, котрий рідний йїх нарід „томив гірш Татар“. Підручники української і галицької історії Енгеля, Гоппе, Бантиш-Каменського і інших довершили і доп вчили того, чого в думах не мож було найти. Потомуж тих „понужателів“ жили ще й тепер між ними і так само томилі нещасливіи нарід: сумна теперішність неперервано вязалась із такою ж сумною минушістю. Ненависть за кривди нанесені предками руському народови зливалася з ненавистю за кривди роблені народови потомками. Перша річ пробудившої ся до народньої свідомости молодіжи руської була отже борба з ними; стремління до свободи народньої виявити ся мусіло в стремління до освободження себе з під впливу польського. Бо чия ж се як не польська вина була, що „нам судило ся послідними бути“, що „коли другі Словяне вершка ся доханлюют, і если не вже то небавом побратають ся з повним ясным сонцем, нам на долині в густій студеній яраці гибіти“ (М. Шашкевич, Передне слово до „Русалці Дністр.“)?

Так отже історичний антагонізм приспаний на хвилюку мертвлячою атмосферою реакції збудив ся зараз, як скоро свіжий вітер західно-європейського життя занесений на руську землю авільнив духову тежряву і вернув руській письменній верстві спосібність самостійного мислення і спостереження. Голосними і енергічними словами висказав антагонізм сей Маркіян Шашкевич:

Радість, радість Галичане!

Не загостит більше враг;

Греми Дністре, шуми Сяне —

Не прискаче вовком Дяч!

Не прискаче вовком Дяч! (Зоря Галицька 1849, ч. 7)

Само собою розуміеть ся, що такі погляди на рідну історію і на відносини польської народности до руської мусіли швидко переживити відносини молодіжи руської до демократичної пропаганди польської, му-

сили збудити в ній підозріне і недовіре до людей, котрі хотіли на руській землі закладати польську демократичну республіку. Бо і проповідники сеї республіки були також потоками того народа, котрий на руїнах сая стійности руського народа розжи ся і рознаношив ся, котрий для удержання себе в своїм упрівілеюваніи становищі і тепер хусів руйнувати все, що пахло руським духом і саморідним житєм руським. Вже то, що своє тайне стоваришенє, до котрого вони вербували і руську молодіж, вони назвали Стоваришенєм люду польського, не відчувало нічого доброго. Адже ж на руській землі люду польського не було!

І справді; на однім засіданю найвищої власти сего стоваришеня прийшла 1836 р. під наряду скарга прийятих до сего стоваришеня руських богословів, що при названю стоваришеня на нарід руський не звернено ніякої уваги. „Коли би польські демократи сю несліпну заяву будившого ся народнього почутя були признали справедливою, коли би були руській народности підхлібили і своє товариство назвали може „стоваришенєм люду польського і руського“, то сей факт остав би ся був може без наслідків“, каже Сала (ор. cit. 98). „Але такий виступ видав ся властям стоваришеня як нечувана арозумність. Деж був той нарід руський, котрий хотів стоваришеня з польським? Хіба ж східна Галичина не була від часів Казимира Великого злучена з польським царством і так ґрунтовно ополячена, що той ніби руський нарід складав ся лиш з мужиків і полів? Хіба ж руський язик не був лиш язиком церковним і говором простого народа, так що навіть з найнищих шкіл переважно був викинутий і що руське попівство в проповідях і товариських житю уживало переважно польської мови? Але горда відирова, котру семінаристи одержали на свою скаргу, зробила те, що вони дуже охолодули для цілей стоваришеня. Бо вже з того вони могли пізнати, що польські демократи не признають їх ніколи рівноправними і лиш о стільки будуть їх терпіти в своїм стоваришеню, о скільки вони будуть безуслонниця і сліпими слугами польської справи. Скоро отже в руській семінарії прийшло до утвореня руської, або як її Поляки злобно називали „московської“ партії. (Sala ор. cit. 98.)

Зірване зносин польські агітатори не приймали рівнодушно. Вони арозумили пезабавки, яку велику страту понесли через відступленє руської молодіжи богословської і попівства, стративши в руській половині краю від разу весь ґрунт під ногами. Спорадичні проби ратувати свою справу між чужим народом питомими силами не удавали ся (про роботу Ценглевича гл. Житє і Слово, I, 392—401) і їм не лишило ся нічого іншого, як лиш свою пропаганду політичну, звернену спершу лиш против шляхти і уряду, звернути тепер і против руського попівства. Користей се Полякам не принесло, і було лиш виразом злости, що добичка так несподівано вихованула ся з їх рук.

От і все, що можемо на разі сказати про взаємин польської демократичної пропаганди і руського народнього руху. Певна річ, відомо-

сти ої скупі і недокладні; може бути, що деякі нові матеріали кинуть на се більше світла. Певних видасть ся нам хіба те, що пропаганда та жала якийсь вплив на початок руського руху літературного 30-тих років і на вироблене політичного і соціального світогляду тодішньої руської молодіжк; напечатана в Русалці Дністровій Шашкевичева повісточка „Олена“ носить на собі, я: думаю, виразні сліди того впливу і виглядає немов цензурне виданє в безлегитимній формі нецензурних проклятих польських („потанцюєм з гнобителями“ і т. і.)

Далеко виразніше прослідити можна вплив другого європейського руху, про котрий ми згадували. Перші хоть слабі сліди того впливу, котрі зрештою не мали дальше сягаючих наслідків, ми бачимо незабарки після закінчення війни з Наполеоном. „Скоро мир благодійні свої плоди начав на люде розсівати, каже автор Молодої Руск (Зоря галицька 1850 ч. 85) і кожне племя власною о собі яло дулати дужку, возле-ліяла і на Галичій землі хвиля, в котрій і вічні скали зеленою при-одівають ся барвою. Ідея народности вержена в світ німецькими і іншими письменниками воєяла тогда-то в ясній людеж виді. Ляхове, Чехи, Сербове і омаль не всі Славянщини щепи вопріяли ю з найвищою ревностею і влг-івали горячим чувством душевного страданія і тоскли-вих воспоминаній. Во всіх сторонах Славянщини греміла една піснь, принадна, наповидна. Она не могла відбитись бездільно о руський слух і руське серце. Неописанная тоска, якась недогадасмая жалкість завладіла була руською молодь Галича. Була то хвиля, мож би сказати, перших болестей будушого народу.“

„Тяжю ще як нині, бо ж і мої літа молодші стрігали туя хвилю, як нераз ровесники мої на всеучалищу львівській розмавляли за руську, за бувальщину, за святую батьківщину, а слези точили ся не одно-жу по блідавенькія личку. Они тужили за чим-то, ждали чогось-то, надіялись на щось-то; они желали щось-то сказати світу, обголосити по сусідщині, но слова не змогли ще оддзвеніти чувства вириваю-чого ся з глибоких глубин серця. Сюда і туда озвав ся голос вирав-ді, однакож бояливо, слабо, як тая дитина, що лебедіти пічне. Не було ще півця, не було соховія....“

Початки впливу словянського руху починають ся у Відні. Петро Паславський, від року 1820 сотрудник при церкві св. Варвари у Відні не лиш правив службу божу після приписів восточної церкви і говорив кожної неділі проповіді по руськи, на котрі окрім невеличкого числа Русинів приходило багато Словянів, Сербів, Хорватів, Чехів. щоби послухати руської бесіди, але потрафив свою хату зробити осередком для всіх Галичан, Русинів і Поляків, котрі приїжджали до Відня. Сюди заходили також і перші знаменитости словянського руху, як Копітар, Вук Караджіч, Коллар, Людевіт Гай, і окрім особистого знакомства уділювались зі своїми гадками представителям братнього руського племена (Д'ядицькій Б., Михаилъ Качковскій и современная галицко-русская литература. І. Львовъ 1876. стр. 80). Особливо Копітар старав ся вплинути на молоде покоління руське, і під его проводом образував ся перший руський писатель, про котрого ми вже згадували.

Йосиф Левіцький. Ми бачили, що перша проба Левіцького не вдала ся, і звязко чому. До него справді дадуть ся приложити слова тільки що наведеного автора: він хотів щось сказати світові, але „слова не годни були ще віддавати чувства вириваючого ся з глибоких глибини серця“. По першій сій пробі він завок на цілих десять років, не тому, що розмахував ся до більшої праці, але тому, що не мав що сказати. Се перше навязуване духових взаємин з рухом словянських не вдало ся і не мало жадного ожняляючого впливу на руське народне житє. Згадуємо про него лиш для історичної докладности.

Інчою дорогою і о кілька літ пізніше пробрав ся вплив словянський до галицької молодіжи. Появились між нею півці і соловії: „три молодці, Маркіян Шашкевич, Яцк Головацький і Іван Вагилевич віддихаючи, казав-бись, єдиними грудьми... сполучили ся яко покровні духом в щирую дружину і проходячи з народа спізнали потреби, вислідили жетанє его або може зродили ся з них і понявши ясно заданє доби вергли ся розужно на родимую ниву“ (Зоря Гал. 1850 ч. 88). Діялось се 1831 року. Вони були тоді на філософії (теперішня 7. і 8. класа гімна.) „Товариші називали їх в насмішку „руска тройца“; все в трійку говорили, читали, критикували, спорили — о літературі, народности, історії, політиці, майже все по руськи. Смілий Шашкевич скоро придбав і організував ширший кружок молодих людей. Кождий вступающий подавав усім членам руку і обовязував ся чесним словом працювати ціле житє в користь народа і відродження руської народної словесности. Щоби освятити свою звязь прийняли словянські імена: Руслан Шашкевич, Далибор Вагилевич, Ярослав і Богдан Головацькі, Мирослав Пількевич, Велимир Донатинський, — були і Всеволоди, Мстислави, Володарі і др.“ (В. Коцовський, Введенє до III. т. Руської бібліотеки, стр. XXIII.)

Оживлене житє тодішніх часів само їх звело до купи. Шашкевич записав ся на філософію 1829 року, прийнятий до семінарії, але незабаром за малу провину вигнаний ходив часто до бібліотек, мав багато знайомих між польськими товаришами, між котрими тоді почалось було таке горяче житє. Знайомість з Поляком Василевським, дідичем Княжого, де він родив ся, і его опікуном, улекшила єму вступ до бібліотек; він міг добити ся того, що други не удавало ся, визчення Калайдовичевих Билін Кірші Данилова; сам Василевський знайомив его з літературою українською, польською і сербською; Чех Іван Православ Коубек, пізніщий професор чеської літератури в Празі, познайомив его з літературою чеською. Вагилевич також 1829 р. записав ся на філософію (Коцовський, ор. сіт. XX, XXI). І его прийняли відразу до семінарії. Але ще зі Станіславова, де він познайомив ся з польською і німецькою літературою, він привіз до Львова велике замилуванє до книжок і науки; замилуванє се привязало его ближше до народних діл, до історії, етнографії, філології і археології словянських народів. Занедбавши через те шкільні науки він упав при іспиті з математики, мусів виступити з семінарії і кінчити філософію на свій власний кошт. На світі бібліотека університетська і Оссолінських, всіякі

наукові і ненаукові подорожі, а особливо політичний рух між Поляками ще більше пірвали его в вир публичного життя і ширших інтересів, так що філософію він скінчив аж 1837 року. Чеський писатель Кароль Владислав Зап познайомив его з чеською літературою (Головацький Я. Судьба одного галицько-руського ученого (Къ біографіи Пв. Вагилевича). Кіевская Старина 1883. стр. 456, 457. Коцовський стр. XXI.) Головацький був в Львові ще в гімназії. Вже тоді дістав був Котляревського, Квітку, Державіна, Карамзіна; на квартирі стояв з двома братами і другими студентами-Русинами, в котрих співав церковні і народні пісні „Дайже боже добрий час“, „Ставлю брата в коло“, „Не ходи Грицю на вечерниці“, „Ой пігвала дичинька ягнятовька“, і тоді вже списав собі коло 10 народних пісень. На філософію записав ся 1831 року, читав беззаставно в бібліотеці університетській і Оссолинських, переважно книжки історичні і явкословні (Коцовський, стр. сії XXI). Однакове замишуване до науки і справ народних швидко їм познайомило між собою. З Шашкевичем познайомив ся Вагилевич на філософії, з Головацьким у бібліотеці, побачивши, що і сей живіше интересує ся наукою і літературою.

Увійшовши таким способом в круг широкх науковх, національних і політичних інтересів, стоячи під впливом окружуючого їм руху словянсько-національного і польсько-державно-політичного і з свого боку впливаючи на него, молода громада руська почала свою діяльність. Перша ціль, котру вона собі поставила, щоби прилягодити ся до публичної праці для народнього відродження, була — пізнати той нарід, его минувшість і теперішність, его потреби. І молоді громадяне пустили ся в подорожі. Вагилевич перевандрував бойківські сторони, а Головацький пустив ся около 1832—34 року пішки в дорогу, зійшов Стрийщину, Дністроя в низ зайшов у Станіславщину, звідав розвалини Галича, в Коломиї познайомив ся з Верещинським, ночуючи в убогих хатах, добре бідуючи, зайшов аж на Буковину, а всюди робив записки, збирав пісні. Се мало вплив і на его шкільні справи: філософію він не годен був скінчити скоро: другий рік кінчив в Угорщині, і курс в Кошицях, другий аж у Пешті. За те в Пешті познайомив ся зі словянськими, переважно сербськими студентами, котрі пізніше літературним змаганням молоді громади стали в великій пригоді (Коцовський тамже).

Р. 1834 Головацький з Вагилевичем покинувши університет пустили ся знов у дорогу, спл разом у західну Галичину. Граф Тарновський шукав спосібних студентів знаючих по руськи і по словянськи, щоби ему впорядкували его архів, і за порадою Шашкевича Василевський припоручив ему обох наших громадян. Коли вони перед тим переходили через край, котрий найбільше утернів під впливом колонізації. Особливо за Черемшлем мало вже було чути руської бесіди. Нарід був тихий, смирний, ві всім уступаючий, приголошшений перемагаючим колонізом. Вагилевича обурювало се незвичайно сильне оноляченє краю. В одній корчмі, де вони понасади, сидів Русин-мужик в чорній свитці і живка

в полотнянці, говорили з собою найже шептом по руськи попиваючи горівку. Нараз з шумом увійшли два люде, високі, сильно збудовані, Мазури-фірмани, почали з собою голосно говорити і зупинивши ся на-конець коло Русинів підступали все ближше і ближше найже штуркуючи їх. Русин узяв фляшку з горівкою і відійшов з жінкою на другий кінець стола. Але Мазури не відступили: вони підійшли до другого кінця стола, все голосно розмовляючи. Русини відійшли до другого стола; Мазури за ними і знов їх приперли. Русини і се місце кинули і стали в кутику коло дверей, тримаючи фляшку в руках. Подорожних поразило зухвальство Мазурів, але ще більше здивувала їх податливість прибитих Русинів. Коли Мазури вийшли до своїх коней, оба подорожні почали дорікати руському мужикови, чого він позволив сторонському Мазури так збиткувати ся над собою, та й ще у себе дома; адже ж на своїй смітю і когут сміливий „Паничу, ви не знаєте, який то лукавий народ, ті Мазури!“ — сказав мужик, — „вони нависне шукали зачіпки, а ми люде спокійні, всякому чортови вступаємось, на що нам біда? Від Мазура і полу вірж та тікай.“ (Головацькій, Къ исторіи... К. Стар. 1883, ст 652—655.) Тяжко обом народолюбцям руським врізалось в серце те глибоке унокоренє рідного народа, тим тяжше може, що й ціла Галичина находила ся в такім постиднім положеню і навіть не дуже вже чула свій глибокий упадок.

Під такими ріжнородними вражіннями, які вносила молада громада зі своїх літературних студій, з непосредних спостережень подорожних, із окружаючих єї обставин суспільних і політичних, вона забрала ся до своєї патріотичної діяльності. Може за-ляя неконче добре розвивавших ся взаємні з польськими агітаторами, а може таки з вродженого замилуваня громада обернула свою діяльність на поле літературне і до праць етнографічних та язикових.

Початок до сих праць дав Маркіян Шашкевич ще 1832 року, занявши ся записуванєм народніх пісень. Збірничок єго ввійшов увесь у збірник народніх пісень польських і руських Вацлава з Олеська 1833 року, як загалом уся руська половина сего збірника, то робота руських богословів (Зоря Гал. 1850, ч. 88). Р. 1834 починають ся етнографічні змаганя Івана Вагилевича. Записаних в селі Ясені стрийського округа кілька коляд він читає своїм товаришам, котрі їх приймали з великим запалом; декотрі з них напечатані були в Русалці Дністровій 1837 року. 1835 року видав Лозинський „Ruskoje wesile“. 1838 року Данкевич збирає матеріали до діла „О празникках і обрядах“; Шлькевич подає Головацького збірничок приповідок до цензури, котрий виходить 1841 року у Відні. Радість, з якою молоде товариство прийняло перші збірнички народньої літератури, загріла Вагилевича до дальшого збираня. Він позискав до своєї праці ще кількох товаришів: Михайла Тимяка, Андрія Навроцького, Андрія Маковія, Юліяна Скопчинського, Якова Головацького, Степана Луцка, Михайла Медвецького, а особливо свого приятеля І. Бірецького, „котрий пламеним сердцем обняв усе словянське, особливо поеаю, гордив ся тим, що він

Русин⁴ і мав великий збірник народніх пісень. 1842 року він мав над 210 коляд записаних в різних сторонах Галичини, поминувши дуже численні збірнички інших пісень народніх, находивших ся у него і у других (гл. Вагплевич, Листи до Погодіна). Уже сам спис імен, котрі одному лиш Вагплевичеві доставляли свої збірнички, а ще більше великий збірник народніх пісень Якова Головацького, котрий вийшов геть пізвійше у Москві, зложеній також з цілої маси халих збірничків і своїми початками сягає до сих часів, свідчать, що в працях етнографічних брали участь не поодинокі люде, котрих з піснями вязав археологічний інтерес, але що се було діло громадське, праця цілого кружка молодих патріотів^{*)}. Більше ще може як археологія і етнографія тягнула їх та внутрішня жива сила народньої поезії, котра не лиш заспокоювала естетичні і поетичні потреби образованих людей, але вязала, зливала їх з народом, з его долею і недолею, з его горем і надіями, закрашувала собою їх погляди і розвивала народолюбні інстинкти у свідомій патріотизм. Окрім літературного значіння праці ті мали отже посередно також і значіне політичне.

З якими теплими, задушевеними чуттями молоді збиратели відносили ся до народньої поезії і який вплив вона мала на них, видно найліпше з листу Вагплевича до Погодіна з 8. листопада 1843 року. „Яко гірняк з твх сторін, де живуть Бойки“, каже він, „я як усі мої крайне глибоко зріс ся з Верховиною, з сі дрізаючими лісами і глибокими зворотами і з всім тим, з чого складає ся природа і жите чоловіка. Знаю, що кілька раз моя мати стояла і гляділа на гори з слезами в очех, я, мала дитина, зі адивованем споглядав на ню. Коли-ж був у школах, дуже-ж тужив за горами і нічо мене так не радувало, як бути дома на святах, особливе на Коляду (Різдво). Бо тота Коляда, то найбільше свято у Верховинців; вони знають, що в ній є величкі споминки давньої золотой бувальщини та й прекрасний спів сумно-врочистий відповідає тим споминкам. Нераз, против волі родичів, прибігав я, 14-літній хлопчина, пішки зі школи зі Станіслава на Коляду, аби лиш учути свою славу молодецьку в піснях колядних. Може бути, що ся велична старосвітська поезія Коляд зі своїм особливим чудесним світом розсвітила мою фантазію, збудила мою душу з просоня. Може навіть бути, що вона мнї дала перо в руки.“

*) Крім названих тут збирачів, котрих збірки по більшій частині не дійшли до нас, треба згадати ще Ст. Петрушевича, котрий около 1832 р зібрав споре число приповідок у Добранах коло Стрия, далі Івана Мічакевича, котрого збіорчка приповідок з 30-тих років находить ся в „Народнім домі“ і Гнідковського, котрого багатою збіркою покористував ся впорядчик галицько-руських приповідок Вислоцкий у Петербурзі. Збірка Петрушевича дійшла до нас у кількох рукописах, з котрих один находить ся в бібліотеці Осесзімських, два в бібліотеці університетській у Львові, а один перед кільканадцятьма роками находив ся в антикварній Гельцля у Львові і куплений був звісним варшавським збирачем приповідок Бернфельдом. Переважна часть сего збірника була впрочім друкована польськими буквами в часописі „Przyjacieł Dostowy“ 1857; дечого, звісно, не пропустила тодішня цензура. *Л. Ф.*

Разом зі збиранням народніх пісень ішли й інші етнографічні, археологічні та язикословні „послідування“. Вагилевич пише о Гуцулах, Бойках, Гайдаках, Лемках, Судопляхах, розкопує могилы і пише про ушовби в Розгірчи, дунза в Поляниці і в Стениці, про берди в Урїчі; збирає матеріали і пише про манастир в Скитї, про „заїздословіє“ Словян а особливо Руснів, про свято Коляди, збирає матеріали до „архітектоніки словянської“, пише словянську символіку, працює над словянською демонологією. 1839 р. пише Лозинський граматику руського язика; Вагилевич від 1835 року готує словарь і більшу статю о язичі южноруськім; К. Скоморівський укладає в перших часах 40-вих років обширний Словарь руського язика (див. листи Вагилевича до Погодіна), а Михайло Петрушевич, парох в Верчанах а опісля в Печеніжинї уложив в р. 1845 короткий „Словарь рускій“, котрого оригінал перехований доси в рукописи у о. Ем. Петрушевича, пароха в Буску (напечатанї з него лишень 2 випуски в Коломні 1864 р.). Однакож праці ті не ограничували ся на однім народї руськім. Відроджене галицької моводжі було многостороннє. Як з одного боку воно віддаювало сі літературно і політично від Поляків, так з другого зближувало сі до других народів словянських, у котрих то б.рше, т. рівночасно почалося таке саме науково-національне відродженє. Вона не лиш стала знайомити ся з їх народньою літературою і перекладати на свою мову їх літературні пам'ятники (так нпр. Шашкевич переклав сербські народні пісні і за порадою Срезневського чеську Королеводворську рукопись і Суд Любуші (Драгоманов. Переднє слово до повістей Федьковича. Київ 1-76, стор. XVII), Вагилевич тоже Королеводворську рукопись (лист до Погодіна з д. 22 окт. 1836, стор. 624), — але вступає з ними в безпосередні зв'язки і кореспонденцію: Шашкевич з Срезневським (Драгоманов, ор. сіт. XVII); Вагилевич с Шафариком (лист до Погодіна з 13. янв. 1836; лист Шафарика до Погодіна з 22 юля 1839), котрий его статю про Гуцулів і про ушовби в Розгірчи напечатав по чеськи в Часописї чеського Музея, з Кіреєвських*), Лукашевичем, котрих послав свої Коляди, з Погодіном (Письма ст. 624), з котрих веде довголітню наукову кореспонденцію, посилає свої збірники народніх пісень і наукові розправи до печатаня, просить о присилку всїляких великоруських наукових матеріалів і українських книжок Гулака-Артемовського, Шевченка і інших; Головацький з Мацейовським і Погодіном (Письма 652—654). З галицької сторони вийшов був навіть проєкт, — неточну листовну переписку перемінити в стислу, сильну літературну працю в одній спільній науковій журналі. „Упрашив бих Вас ще“, пише Вагилевич до Погодіна 13. дек. 1836 року, „абисте розміркували, чей би можно було надавати письмо періодичное посвячене послїдуваням о древности з всего огляду, в а-

*) Про екземпляр „Малоросійских Приказок“ Гребінки, присланий Вагилевичем Кіреєвським з его автографом гл. зоря 1887, стор. 66, замітка В. Кошовського „До біографії Вагилевича“. Екземпляр сей, з автографом ушкодження якоюсь вандалською рукою находить ся в моїм посїданю.

Ів. Фр.

шені і вашені нарічю, а ще лучше і ческім і польскім. Се було би телько трібе і хісловато, ци то для просвіченя загалового словенського, ци для літературної взаїности: письмо подобне принесло би торонкый гаразд. Сполусписателі найшлибсь зде у нас і чей нудя." Прок сей не вдає ся; такий чоловік як Погодія зовсім інакше розумів „просвіченє загалове словенське" і літературну взаїність. Але проєкт цікавий сам по собі; він показує, як живо і гарно розвивала ся тоді діяльність літературна між Русинами, які великі користи вони бачили і для себе і для других народів словянських в літературній зближеню зі Словянами і в якій формі вони се зближенє собі представляли.

Найбільшу користь і найбільше зближенє Галичане мали, розуміють ся, зі своїми рідними земляками на Україні. Який великий вплив мали на них українські збірники народніх пісень, ми вже згадували. Не менший вплив мали і перші літературні праці українські, як Енеїда Котляревського. Квітчні повісті, літературні збірники Гребінки, Метлицького. Вони викликували щирій запит у галицьких літературців, котрий так поетично проявляє ся в думі Шашкевича до Миколи Устияновича „Набратимони" і в его листі до Михайла Козловського, котрому він 1842 року послав Ластівку Гребінки і Души і пісні Могили.

„Рідні любезенькі!" пише він. „Несе ся воздухом до Вас, мої мпленькій, шпарка Ластівка. Ой ластівка-ж-то ластівка! Такої ще з роду ніхто не бачив, бо не то іно, що гарно виспівує та щебече та так мов приповляє. — а то ще і на змру не ховає ся, і все снує ся і все літає і все виспівує, що забудеш і біду і горе і смуток і журбу і здаєть ся тобі, що завжди весна. От така то летит до Вас Ластівка. При Ластівці стунає вагою сацовитий, сумний, казавбсь престарий Могила і заглядає не так як Ластівка весело в віконце, — а ступає в землю під могили, цілує давний порох, обминає кости, а нагорнувши там сили у свої груди, гуляє з вітрами по степах або з вороном по під небеса" (Зоря Гал. яко Альб. 1860 гл. також Руска Бібл. III, 120).

Але окрім того праці ті дали їм практичний приклад і доказ, що і думи письменного чоловіка дадуть ся прекрасно виразити простою мужицькою мовою, скоро лиш мисли ті живі і сам чоловік спосібний про живе думати. Під їх непосредній впливом і заохотою стали і наші галицькі писателі писати по народньому. Їх писаня дали початок нашій літературі в Галичині. З початку вони держали ся майже зовсім складу і духа народніх пісень, були як би писанням продовженєм усної словесности, як се бачим в поезіях напечатаних в „Русалці Дністровій", в „Вінку" і в поезіях Моха: „Мотиль" (1841). Сюди віднести належить, також літературні проби згаданого вже Стефана Петрушевича, пароха в Добрянах, написані в 30-тих роках під титулом „Людакая повѣстка о С. Петрѣ" и тогож „Первописна Опера. Мужъ старій Жѣнка молодя, домова забавка въ єднохъ дѣйствіяхъ з грохаданихъ повѣстокъ уложена", а дотенер переховані в рукописи у о. Ем. Петрушевича пароха в Буску. Але поволи вони починають розширювати

свою роботу. Не лиш етнографічні і язікословні праці, не лиш поезії і оповідання йїх на гадці; вони беруть ся і головні пам'ятники європейської літератури присвоювати своїй літературі і в віільних перекладах подають нам Іліаду Гомера, Віргілієву „Пісню про хліборобство“. Як гарно йїх се удає ся, показують недавно видані „Переводи і паслідуваня Осипа Шухевича“ (Львів 1882). Про других, як про Ковшевича перевід Гомерових пісень (про него оповідав ліни один студ. мед. у Відні) нічого сказати не знаємо, бо вони або пропали або ще ховають ся донебудь у рукописах. Найважливішии однакож суть проби народно-просвітної літератури, в котрих як загалом ві всім перед вів молодій громаді Маркіян Шашкевич. Він, як бачимо із виданих недавно єго творів, переведив євангеліє на народній язік і написав дуже розумно уложєну Народну Читанку.

Все те показує нам, в який спосіб відбив ся вплив духового життя Європи на політичний і літературний світогляд тодішньої руської молодіжи і як той світогляд виразив ся в єї позитивній діяльності. На мужичім ґрунті, так до тепер попевірянім і запученим вона як на скалі хотіла оспувати відродженє єного царода; побачивши, що мужик був єдиною живою частиною народності, вона, сама жива, цілля єрця, пригорнула ся до грудєй мужичьких, в котрих з давньою силою і свіжією білось здоровє народнє єрце, заховались і жили історичні традиції і спомини про бувальщину. Все те вона старала ся пізнати і вивчити, і в тій мірі, як єї пізнанє росло, вона хотіла взяти ся до другої, важнійшої роботи, до просвіти народної, хотіла поділити ся з народом своїм знанєм, з пасєйвного учасника публичного життя зробити єго активним діячем.

Єя наукова і народно-просвітна діяльність не була навіть така дуже незначна, як на перший погляд видаєть ся; бо че треба забувати, що всего про ню ми не знаємо, що навіть і провідники тодішнього руху лєдві чи знали всю єго ширину між тодішньою молодією. Лиш від часу до часу дійде нас якась звістка, що той або єей ровесник Шашкевича робив то-то а то-то, або між старими ґратами на які попівськїм стриху найде ся яка недодєрта рукопись і стане живим свідком, що влєститель єї колись давніше, за молодих літ брав ся щиро служити євому народови і що єму не чужі були думки про волю і гаразд народній...

Все ж таки і те, що ми бачимо, показує, що рух був здоровий і спочинав на здорових оснєвах. Недостатків було багато і не малих, як при кожній початковій роботі. Коли-б праця розпочата могла була розвиватись нормально, без великих перешкод, то певне вже в трицятих і сорокових роках народня література була би станула в Галичині на твердих ногах і рік 1848 не застав би був Руськів так неготовими, як се дійсно стало са.

Обставини тодішнього політичного життя звівечили майже всі знаня молодих патріотів. Навіть ті праці, про котрі ми згадували, остались по більшій части лиш пляном або не могли бути докінчені. Тяжка

рука поліції, цензури і львівської консисторії потрафила алохати всіх живіщих людей а з людьми також їх заміри. Гірко признати ся, але нігде правди діти: орудієм реакції було висше руське духовенство; руські руки викопали яму патріотичним змаганням руським...

Бо ті пориви давно забутої народности, про котру всі думали, що вона давно мертва, були не лиш для революційної пропаганди польської дуже немплюю несподіванкою, але і для всіх тих, хто з жертвоти руського духа черпав свої сили, для кого тота жертвота була основою неограниченого панованя або приносила великі політичні користи. Легко зрозуміти, що всі ті пануючі верстви дуже занепокоїли ся, коли побачили, що та тверда, непокрушена скала, на котрій вони опирали свої особисті і політичні комбінації, почала ні з сего ні з того рухати ся і давати знаки життя. Wir haben mit einer Nationalität (з польською) vollauf zu schaffen, und diese Tollköpfe wollen noch die todtbegrabene ruthenische Nationalität aufwecken! — сказав директор поліції Пайман. Коцовський РБ. III, стор. XXVII). Не диво що занепокоєний уряд з недовіреж почав слідити за сими поривами і „шукати якогось утаєного гальванічного апарату, котрий їх викликав“ (Sala, 101). Занепокоїло ся також і висше духовенство руське. Ново, на котре уряд з таким довіреж адав був догляд над простим духовенством, уязало себе перед ним скохромітованим. Молоді семінаристи, трипані і муштровані під таким острим доглядом, зачинають нараз писати книжки, ходити по селах і записувати якісь пісні, говорити про самостійність народа руського, а до того язиком грубим і неокресаним, котрого уживанє в книжках уже само по собі містило признаки непростяжого бунту, бо ставило язик рабів і слуг на рівні з цивілізованим язиком їх панів і зі священним язиком богослужебних книжок, судєбників і літописів!

Чи ж не міг уряд подумати, що нагадуванє про права руської церкви, про освіту, про уживанє сего давно забутого язика в народніх школах, котре так часто повторяло ся в урядових актах руської консисторії, прокрало ся якимсь способом із актив між молодих людей і викликало між ними сей для него двоглядний рух? Та й сама молодіж чи ж сии самовільним поступуванєм не вповідала послушенство своїй безпосередній власти, своему архиєпископу, котрого обовязана була безусловно слухати? А особливо, коли показало ся, що ті самі молодики забули ся до того, що загнали ся в переступні політичні конспірації, в тайні товариства, і що для них властиве місце не в семінарії але — в криміналі; коли показало ся, що вони окрім того зносять ся якимись таємними способами з писателями російськими, українськими, дістають від них книжки, і — *horribile dictu!* — жозуть від них заразити ся гадками, від котрих уже на саму споминку Високо Преосвященному мороз переходив по тілі! Аджеж у Росії в трицятих роках майже вся українська людність, що лишила ся була після 1794 до 1796 року в унії, перейшла на православіє, так що лишила ся ще лиш Холмська дієцезія! (P e l e s z, Geschichte der Union, II, 803—834) А що, як би і в Галичині так само — — —? Від людей, котрі пла-

чуть над якими-сь мужицькими піснями, братаються з мужиками і розконують могли, мож усього надіяти ся!

Лиш подвоєна строгість, знищенє тих стремлінь у самім зароді, придавленє кожного, хто змів хоть би найневиннішим фактом показати, що й він причастний до сих переступних стремлінь, могло завчасу відвернути грізні небезпеченства. Тоді і уряд мож буде переконати, що він на виплеканє ния висше духовенство навіть тоді може безусловно рахувати, коли б воно для доказана своєї благонадежности і вірности мусіло звернути ся против свого питоного народа, против своєї питоної крови. А доказати се мож було дуже легко. Заведене, в котрім ті небезпечні руські революціонери виховували ся, стояло під безпосереднім доглядом консисторії і ятрополіта, вся будучина семінарїста лежала в єї руках. Побіда була отже дуже легка а лаври богаті. А крім того і ширенє шкодливих стремлінь між публікою дуже легко мож було спинити і тим способом заслужити собі на похвалу і одобренє уряду. Бо цензором для книжок писаних руським письмом був руський професор і крилошанин (Венедикт Левіцький).

Зараз першу книжку, котру Шашкевич з товаришами хотів видати, альманах „Зоря“ на 1834 рік, цензор не допустив до друку; редакторів трохи не позамикано; у Шашкевича відбула ся ревізія, після котрої він звищив бувшу у него частину рукописі альманаха; сама ж рукопись застрягла в цензурі. (Коц. ор. сіт. XXIV Руського цензора врештою, як каже Коц, тоді ще не було і „Зоря“ ходила до віденської цензури.) Та Шашкевич не унадав духом. „Коли не можна друкувати руської книжки ві Львові, то повезем єї до Відня, а коли там не пустять на світ божий, то лишась ще свобідна Угорщина“, казав він своїм товаришам заохочуючи їх до витривалости і до дальшої праці (Зоря 1880, пор. статю Головацького, Слово 1879, ч. 27- 29). Діставши ся 1835 р. до семінарїї вже на богословіє він почав свою проаганду між богословами словом і письмом; вплив єго на товаришів був незвичайно великий. Особливо стишок на уродини цісаря Франца 1835 р. зробив за-для гарно викінченої форми і за-для перший раз печатно ужитого народнього язика велике враженє. „В тій малій пісоньці“ каже автор Молодої Руси, „заспівав він по святоруску, заспівав з широкої української груди: вавив ся соколом по над двістрянські ниви і вавів собою в короткім але високім воалеті руське слово в нечасїї світи. Як блискавицею шибта тая малая пісня до земли Галлча і розмноживши ся в тисячних переписках (нечато єї лиш в 250 прим.) і трафивши кождому до серия розсвітла ясище ціль народнього желанія і стала ся, круглю сказавши, основним звуком для молодих письменників Галлча“ (Зоря Гал. 1850, ч. 88).

Сєго ж року Шашкевич виголосив перше руське слово до питождів, а першого октября три семінарїсти, Шашкевич, Веллчковський і Устіянович виголосили одного і того сажого дня в трех львівських церквах руські проповіді. Се була не лиш національна манифестація в їх боку, але й свого рода демонстрація против семінарської власти: вони бояли ся, що їм по руськи не позволять говорити, і подали

польські письменні виробки ректорови до одобреня (Коцовський оп. сіл. XXV).

Але вже 1836 р. митрополіт сконфіскував зовсім лояльну оду Антона Могильницького до архикнязя Франца-Карла і склав запечатаний учесь наклад у своїй хаті за те лиш, що була печатана гражданкою! (Пос. Левіцький, *Das Schicksal der galizisch-russischen Sprache und Litteratur. Jordans Jahrbücher für slav. Lit.* 1844).

Вже після сих перших перешкод молоді писателі, побачивши несподівано против себе старше покоління, старали ся омитати все, що могло визвати против них тяжку его руку. В Русалці Дністровій. напечатаній з осторожности в Пешті сербськими приятелями Головацкого, нема анти-польських поезій Шашкевича аві его історичної розправи „Хмельницина“, котра мала також увійти в недопущену до друку „Зорю“. Дух цілої книжки дуже сунокійний і лагідний. Але і се не помогло нічого. Бо всеж таки на цілій книжці лежала печать нових стремлень. І язык єи був „революційний“, бо мужицький, і напечатана вона була не кирилицею але гражданкою. і окрім того допустила ся ще й нового і тяжкого гріху — нової правописі. „Хочемо зачинати, про те знати нам конче, яке теперішному языку и істиннос лице; за-для-того держалисьмо ся правила: „пиши як чуєш, а читай як видиш“, каже в передній слові Шашкевич. За-для сеї непростивої новизни руський цензор надійшовший з Пешту до Львова увесь наклад Русалки сконфіскував (Коц. XXVI, XXVII) і треба було аж грімів 1848 року, щоб єи видобути з консисторських шивниць.

А на авторів єи поспались нові переслідуваня. Індагація, при-ткам не було кінця. Товариші могли левин-не-ледви о стільки оборо-пити ся, що їх не віддано під суд і не прогнано (Коц. XXVI). Шашкевича вправді висвятити, але загнали на пужденну капелянію і до самої смерти не платили ніякої пенсії. Бідував нещасливий Маркіян може ще гірше як за шкільних часів і пераз у сусідів випрошу-вати кусів по чвертці шениці, бо не було з чого жити (тамже). Зане-павши з тяжкого бідованя ще за шкільних часів, він скоро (1843 р.) в 33 році, під сили новими ударами умер. Головацкий скінчив бого-словіє і оженив ся, але довгий час митрополіт не хотів его висвятити, так що він гірко кусів бідувати і Зубрицький в листі до Погодіна пи-ше, щоб він Головацкому гонорар (за якісь літературні праці) приси-лав грішми (Письма 563, 564). Вагплевича митрополіт також не хотів висвятити за те, „quod fovere videtur nexum cum scriptoribus rus- sicis“. „Прикро ми дуже“, жалус ся Вагплевич Погодінови, „учити ся теології ні нащо, а потому по 3 годах отримати таке слово від святи-теля нашого. Ходжу я коло того, аби его можно відмінити, але дуже думітую; а коли так, я зістану ще студентом медико-хірургії“ (Лист з 9. юля 1843, Письма 640).

Строгости сеї донускав ся митрополіт і підвладній єму цензор не лиш против сих трьох писателів. Біблійну історію Штапфа переве-дену з німецького Іваном Лавровським цензор не позволив напечатати, поки єи в консисторії не перенсувати на церковний лад; так само ста-

до ся з переведення з німецького учебником для сільських шкіл. Брар-хічний натиск ішов так далеко, каже Яків Головацький в *Zustände der Russinen in Galizien* (Jordan, Jahrbücher 1846, стор 361—379), що цензор не допустив до печати розправу Лажартепа „О обов'язках духовного стану“, переведену на церковне після перекладу польського папечатавого в галицькій газеті, що найневинніші писани, переважно переклади, як наприклад: „Хлоп мільонер“ переклад з німецького, розправу про те, як Словано вираховують день великодний, переведену також з німецького, біблійну історію переведену з німецького, методичку (з німецького) переклад Копрада Валленрода, переклади з Анакреона і Карпінського, Йосифа Левіцького Руську Ортографію, его Другий лист о руській літературі, історію Галичини, Гарасевича історію руської сражії. Лозинського руську Граматику і багато других книжок цензура не дозволяла печатати: що критикувала не книжку але автора, его особистість на вагу клала і підозривала. . . Як же при таких обставинах може література розвивати ся? — каже Головацький далі — В якім дусі і яким способом мають автори писати?.. І що ж вийде з того всего, коли автори стративши марне тільки часу знеохотять ся до праці?!.. Але митрополіт посуває ся ще далі! Він навіть будучи хоче замкнути уста. Перед кількома роками наказав віденським семінарістам, між котрими деякі відважились були печатати поезіі, щоб жаден з них не дав жив ся що небудь писати і печатати“

Йосиф Левіцький ще від 1839 року носив ся з гадкою видавати газету. Довго его гадка оставалась гадкою. Аж 1842 р. він подав до губернії о дозвіл на видавництво „Бібліотеки бесід духовних“. Губернія сиптала ся митрополіта і перемиського єпископа о її гадку. Перемиський єпископ Снігурський рад був газеті, але митрополіт усіма силами старав ся перешкодити проєктованому видавництву. А коли уряд 1845 року таки на видаване дозволив, то він всім своїм підвладним наказав брати участь в газеті, а на редактора написав донос, що видаване газети не може бути ему повірене, бо він свої статі не печатає дословно після цензурованої рукописі, але дозволяє собі в ній перегіни. Зроблене слідство показало вправді невинність редактора, але підозріне було кинене і дозвіл на видавництво відобрано... (Головацький, *Zustände*. Інтересний проєкт сего видавництва опублікований був І. Фравком в черновецькій „Руській Школі“ 1891, вип. 2 стор. 115—117.)

Легко зрозуміти, що се переслідуване народньої літератури викликало між руськими писателями глибокий жаль до митрополіта. Головацький в наведеній статі живо винидає той жаль против него. Ми сподівали ся кращої будучини (як Левіцький став митрополітом), каже він, бо митрополіт показував ся щирим Русиним; але від коли він поріднив ся з польською родиною Станькевичів, его переконання перегінили ся. І справді, гроші, котрі він ужив на добра Збора і інше, могли би були в протягу часу сотворити цілу літературу; гроші ті, кривавий піт его підданих і одновірців, могли би були, ужиті на добрі

ціли. принести вже тепер як найкращі користи... Що би він, чоловік на найвишнім уряді, найбогатший Русин, зіг був зробити для добра свого народу!... А що він зробив від 1813 р., від коли став єпископом? Чия се робота як не его, що руська мова і література так низько упала? Хто їй усяди кладе перешкоди? Які наслідки мали его каноничні візитації як не ті, що він сіяв сварню і роздор між шляхтою, для котрої був такий услужник і котрій так кадив у своїм пасторальнім листі з 1811 р., і між духовенством, з котрим обходив ся майже як деспот?.. Ще ніхто не чув прохви архиєпископа до народа в рідній мові, а пр-ці ж він не має дигна, але простий сільський попович. Він вибрав собі людей без самостійного характеру, готових на всі услуги для его темних цілей і оточив ся ними. Він дав семінарії той скривлений напрям, котрий вона тепер має, віддавши ректорат людям неспосібним до такого уряду... Колись семінарія була красою Русинів, надією рідного краю. А в теперішній семінарії самі сауітські гіпокрити, польські ренегати, підлі прислужники... Давінок єсть ручкою, котра сю машину вводить в рух і дресує до поверхової побожності, одним словом, семінарія заведець для годованя і виховуваня людей без духа і ідеї. Читанє книжок семінаристам строго заказанє: кожде відзначене молодих талантів, кожде сміливе слово будить підозрінє. Ректор заказує читати Гете, Шіллера. Оссіана: молоді люди не сміють навіть читати польську газету, котра виходить ві Львові, ані книжки в університетській бібліотеці, ба навіть Раковецкого книжку „Prawda ruska“ і Карамзіна історію Росції в німецькім переводі, котрі єсть в бібліотеці семінарській, не вільно читати.. Митрополіт пише пастирські посланія, та вони не писані в дуці христіанської любові, але в дуці реакційних стремлєнь; а них видно лиш униженє підхлібство шляхті і сліпу ненависть против Гарасевича... Недавно виробив він для 13 молодих Русинів місце в Collegium de propaganda fide в Римі. По довгім шуканю найшов нарешті шість хлопців, котрих справді ввелав до Риму, щоб там вивчились римського духа і его потому Галичанам вилювали, бо сауіти не гідні его зашеничи в тверді руські голови. Кажуть, що коли дерево не мож розрубати зеліною сокирою, то треба взяти дерев'яний клин і вбити его в щільну ар-блену сокирою. Митрополіт послав руське дерево до Риму, чтобы его римською сокирою на клин обтесали; а ті дерев'яні клини мають колись розколоти народній руський пень, бо зеліні сокири дарю силували ся і его лиш порисували...”

Так заходив ся митрополіт і его приближені коло змагань літературних руської молодіжі. Его заходам треба приписати в переважній часті, що ті змаганя так мало принесли реальної користи і для літератури і для народа. Бо сполошені робітники ховали ся тепер зі своїми працями, з котрих найбільша часть зовсім пропала в рукописах: а та молодіж, котра безпосередно наступила після Шашкевича, навчена гірких досвідом своїх попередників, не конче й горнула ся до роботи, котра з собою приносила тільки гірких розчаровань. Чого не досягала може система урядового вихованя, те дожало ся під рукою митрополіта:

затирали ся саможийні характери і індивідуальности, а виробляла ся та рівнодушність для вишних стрелінь і брак ініціативи, котрий в рівній мірі характеризує покоління попередивші часи Маркіяна і покоління виховані в десятиліттю слідуючім по упадку его кружка. Навіть на людях, котрі провадили цілий рух, відбив ся убиваючий вплив хитрополіта не лиш в матеріальних але і в моральних відношеню. Декотрі, як Шашкевич, гибли перед часом: декотрі, як Головацький, на довгий час заховакали; а декотрі, як Вагилевич, котрі не могли або не хотіли покинути своїх праць, калічились і пропадали морально. Як риба об лід товк ся сей вешасний чоловік о тяжкі обставини; его нервовий, вразливий темперамент шукав виходу зі свого незавидного положеня то в науці, то в усіляких пляхах і помислах, кидав ся то в той то в сей бік. Але нужда ложить і не таких людей. А він був дуже бідний, ще бідніший, як кождий інчий Руснак, і хотів жити і ністи як другі... Той не кидаймо на него каменем за те, що заблудив ся парешті там, куди би не слід було заблудитись товаришеви Шашкевича. Но на его совісти лежить відвічальність за его упадок...

Стреліня Шашкевича і товаришів упали. Сполучені сили уряду і вишого духовенства руського знищили їх в зароді. Але чи досягнули вони тим знищенем усе, чого бажали?

Ніде правди діти: в переважній половині вони свою ціль досягнули, бо убивши змаганя руської молодіжи до літературного відродженя убили в великій части всі ідеальніші пориви, котрі житю молодіжи додають стільки свіжости і поезії. Замість ідеальних поривів ми бачимо тепер усі ті прояви, котрі характеризують часи морального упадку; погопою за грубими, змисловими роскошами, в котрих потапає вся енергія і змисл для вишних потреб життя, бездушні літературні арлекінади, котрі своєю тріivialністю і бездарністю живо показують ріжницю і пропасть між тим, що було, а тим що є. Порівнаймо Шашкевичеві патріотичні поезії і бесіди, его Псалми Русланові з такими річами як „Mowa Żydowska Starozakonnego Rabina nowo-obranego Chaima w czasie ostatnich zapust miana przez Naumowicza samego Rabina przy installacji na ową posiadę“ або з одою „Do moi tabakierki yły Stych Wełnożonemu Panu Bazyłomu de Bilinskomu petomcewy III. r. jako najzasłużeń-zomu i perwshomu Nosożywciu wid kolegiw jeho poswia-zczennuy, deklamowanyj czerez Stefana Florianiskaho petomcia III. roku, sławnoho tabacznyka, obojczykiw majstra i perwshoho szmatiağa wo deń 1. Maja 1847“ *) Псалми Русланові і Ода до табакерки! Проблески глибоко-ідеальної поезії і пустий сміх блазня, для котрого все — табака!

Коли отже се була ціль політично-церковної реакції, то вона єї досягнула. Але коли вона хотіла тим заткати всі шпари, якими продирали ся в семінарські мури політичні і революційні питання, що бурлили

*) Вірші ті з ласкаво доставлених нам рукописів будуть напечатані в перших книжках слідуючого річника „Житя і Слова“. Ред.

тодішній світ, то се їй не вдало ся. Вона убла лиш руські стреліня і зробила з руської молодіжи моральних калік. Але і ті каліки були люде, у котрих хоть часом було серце живіше. „тужило за чимось, ждало чогось-то“, а не маючи можливости убраться в відповідну для Русинів форму, убраться в їх вичу, котра в таких чаруючих світлі показувала себе світові. То була форма польська. Так було часом і буде й далі в Галичині. Русин, котрий за-для яких небудь історичних або політичних обставин не може бути в Галичині Русиною, а має ще хоть троха живої іскри в собі, буде Поляком. Бо окрім руської, української ідеї, се єдина ідея, котра в Галичині жива. Так було і тут. „Власне для того,“ оповідає Наумович у своїй автобіографії (Наука, 1871, стр. 360), „що читане всяких книжок було заказане, кортіло кожного книжки читати, і то з тям більшою охотою, чим більше яка книжка була заказана; а же тогди (1844) польські діятели приготовляючи ся до революції, найбільшу увагу звернули на семінарію, то піддавали пиятиця всякі книжки польські патріотичні і революційні, з Парижа і Липска. Тогди бувало ідеш узницею, приступит до тебе який Полячок, склопить ся: *dzień dobry!* Заговорит з хайки туди сюди, уже і твій приятель, уже і підсуває тобі книжочку і обіцяє, що іще більше дасть. Привнесеш таку книжку до семінарії, другі довідавши ся, що ти щось читаеш, уже шхають ся до тебе: дай і нам! І так перекладать така книжка з рук до рук. А що в таких книжках против правительств писали, а правительство а поліційним свієм рядом не мало у молодіжи сімпатії, то розпространеніє таких книжок дуже скоро поступало, в Польщі виділи ми саму найбільшу мученицю за свободу і так польський дух приймав ся і ширив ся між синами і будучими предводителями руського народа...“ Рік 1848 застав молодіж семінарську хайже зовсім ополячену.

Туди завело молодіж руську старше руське покоління в спілці з тодішнім поліційним урядом. Ті великі надії, котрі розбита громада Маркіянова привязувала до своїх літературних агагань, розвіялись жарно, і тям більшою стала тепер безнадійність, котра сі огорнула, коли такими наглим способом їй загородили можливість до чесної, безкористної праці. Сумно і важко стелилась перед сі очима будучність народа, котрого гіркій доли вона мусіла тепер предивляти ся з заложеними руками. „Нема надії на лішшу будучину“, каже Головацкий 1846 р., „неуправлене поле руської літератури і просвіти стоить пусто і повуро, і врачво лежать на нім чорні хмары.“ А Маркіянів товариш Михайло Козанович агадуючи єго і часи Русалки Дністрової каже: „Но коли невину Русалку твою зачали самі Русини поругати і прослідувати, від тогди я понав в тугу і мої чувства закрались в болестнім серци; віддалений від тебе, зістав я без потіхи, без роду і друга! Чувства любви к твоїй донечці горіли довго в серци огнем неугасимим, а гробне мовчане осіло на устах спалених! Все зажовкло — надії наші уснули — і ти невіджалуваний загас!“ (Зоря 1880) А Микола Устиянович виспівав те саме чуте безнадійности в прекрасній піснї, де між іншим сказано:

Невісто мила, печальная мати,
 Ой лиши з руська дитинці співати!
 Бо руська думка — сумний хрест на гробі,
 А руська хова — сором на подобі,
 А руське серце — туга степовая,
 А руська доля — сирота німая!

Іван Заневч.

СТАРИ ХАРТИ ВІЛЬНОСТІ.

II.

Середньовічні англійські харті.

4. Великі харті вільностей.

Король Джон був мов навмисне створений напроти ідеалу, котрий виложив архієпископ Губерт у своїй коронаційній промові. Роскішний, ласий до жінок, здирливий, недержкий на язик, драгливий і недобрый і при тому безхарактерний, непостійний, — він мусів обриднути панам духовним і світським і богатим міщанам, а в той же час не мав у собі нічого такого, що б могло прихилити до него простих людей. З перших же часів свого царюваня він поставив проти себе висші стани, більш усього зборами грошей без їх згоди. Вже в 1201 р. барони заявили королеви, що не підуть з ним на війну на континент, коли він не буде шанувати їх прав. Так і зробила більша частина їх незабаром, але король у 1203 р. вказуючи все те, що він втратив землі на континенті через те, що барони его покинули, наклав на їх землі новий не легкий податок, котрий їх ще більше обурив. Незабаром в 1205 р. дійшло до острого конфлікту між королем і духовними з новоду постанови наслідника архієп. Губерту, котрий умер в 1205 р.

В усій католицькій церкві боролись тоді три способи постанови церковних достойників: 1) вибір товариствами духовними (капітулами) при більшій або меншій згоді зо світською людністю, по крайній мірі

вищих ступенів: 2) постанови достойника від короля, при більшій або меншій згоді капітули і 3) постанови его від папи. Всі три способи мали за себе і певну теорію і традиції практики. В англійській державі кларендонські постанови хотіли втвердити другий спосіб. По смерті архієп Губерта капітула кентерберійська вибрала ему наслідника не спитавшись короля і послала его в Рим на посвяту у папу. Король розлючений звелів капітулі вибрати при собі другого кандидата. Але папа, знаменитий Інокентій III, звелів тим членам кентерберійської капітули, котрі зійхались у Римі, вибрати кандидата зовсім на но. Вибір упав на кард. Степана Лангтона, чоловіка шановного і вченого, товариша і приятеля папи. Король не хотів прийняти сего вибору і тим часом держав мастку архієпископії як вакантні і брав собі доходи з нх. По довгих переговорах папа в 1209 р. наложив на Англію церковний інтердікт і коли король у відповідь на те став мучити духовних, захоплюючи при тим їх мастку, то папа обняв Джона скинуття з престола Англії і предложив королеви Франції ваяти англійську корону для себе (1212). Джон ще більше став мучити і грабувати духовних, але певний помочи і світських своїх підданих, піддав ся папі (1213), та вже аж надто, так що сгратив остатню пошану у світських Англічан: він не тільки згодив ся на вибір Лангтона, але признав себе васалом папи, винював перед его легатом обряд підданства і обіцяв ся платити в Рим окрім звичайного дінарія св. Петра ще 1000 фунтів щорічно.

Коли прибув у Англію Лангтон і з короля знімав ся по обряду церковному проклин папи, він присяг ся „любити святу церкву і боронити єї від усіх супротивників, востановити всі добрі закони своїх попередників, а надто закони короля Едварда, судити всіх людей по правді і віддавати всякому его право.“ Тим часом ні світські ні навіть духовні папи не вдовільнились такими обіцянками короля. Світські влять заявили ему, що вважають себе не обовязаними іти з ним у поход на контінент, і представили ему скарги на его чиновників а надто шеріфів. Між духовними Лангтон показав свою далекоглядність і патріотизм тим, що не покладав ся на ту шокірливість, яку виявив король церкві, а видімо хотів гарантії для свободи церкви в загальній земській свободі і для того навіть узяв ся організувати опозицію против короля з людей світських і духовних у купі. Уже на Великій раді 1213 р. Лангтон говорив нарізно з деякими зо світських панів, показував їм хартію Генріха I і казав, що опираючись на неї папи можуть повернути старий стан вільностей, страчених давно“. Далі Лангтон звелів прочи-

тати прилюдно сю хартію*). Очевидно хартія та розулілась ширше, ніж говорив її текст.

В осени 1214 р. король Джон вернув ся з походу на континент, побитий французьким королем, і зараз же пани англійські зійхались у один навастр. нов би го на богоніс, а на ділі для ради, як добувати собі вільности в короля. Там опять читано хартію Генріха I. і всі зарисягли, що „коли король не згодить ся дати закони і вільности, котрі обіцяні в сій хартії церкві і магнатам, то вони будуть воюватись з ним і одречуть ся од підданства єму“. Тодішній літописець каже: „з того дня, як була виявлена хартія Генріха I., душі всіх були притягнуті до її прихильників; усі качали і думали, що вони стануть як стіна за божий діл, за вільність церкви і царства.“ На Різдво магнати явились у Лондон оружі, але король випрохав одкласти розмови на Паску. 27 апр. 1215 р. магнати зібрались опять оружі в Браклей з такою силою, що король мусів обернутись до Лангтона і всяких магнатів і прохати їх посередництва.

Магнати склали „цедулу“ (schedula), в котрій виложили свої бажання і котру передав королеви Лангтон. Пункти сеї цедули в суті своїй були ті ж самі, які потім увійшли в Велику Хартію Вільностей 15. юня 1215 р. На них усе дивились як на понову „старих законів і звичаїв царства**“. Король розсердив ся прочитавши ті пункти, сказав: „чому вже барони не жадають від мене і коєї корони“ і додав, що „ні за що не віддасть ся їм у підданство“. Тоді магнати вибрали собі старшину і прозвали єго „маршалом війська божого і святої церкви“. Міщане Лондона відчинили їм свої ворота і магнати з Лондона покликали все рицарство пристати до них. Літописці кажуть, що всі пристали до магнатів, а надто молоді люде, і що уряди скарбу і тарифів нічого не робили, бо не було нікого, хто б хотів давати гроші королеви ні покорятись єму.

Король став кликати магнатів на переговори, а тии часом жалувал ся на них пани і казав, що через них не може сповнити обіцянки — виступити в хрестовий поход. Нарешті король мусів піддатись, при-

*) Треба замітити, що сей збір Великої ради відбував ся в соборі св. Павла в Лондоні, як стало звичаєм в XIII. ст. В часи ж Генріха II. ради такі бывали в королівських будинках для полювання. Сей ріжниця місця збору Великих рад показує і ріжницю стану їх перед королями і участь, яку приймало духовенство англійське в боротьбі з королями за права рад.

**) Ці capitula напечатані в Belmont по оригіналу, котрий зберігає ся в британському Музею. В сему музею продає ся фотографічна копія сах capitula, як і Великої Хартії 1215 р.

няв баронів у таборі коло Віндзору, на пляцу. котрий звав ся „Лу-гох нарад“ (Runnymede) д. 15. іюня 1215, — день на віки пам'ятний в історії вільности для Англічан як і для чужинців! Переговори йшли до 23. іюня і нарешті настала згода, зложена була хартія, до котрі прикладена була велика печать державна.

Велика хартія вільностей (Magna charta libertatum) 1215 р. вже по правді може бути названа хартією конституційною, бо вона має в собі деякі пункти *), котрі і новіща наука політична вважає за основні права конституційні. Але вона вийшла не з теоретичних думок про вільність, а з конкретної боротьби тодішніх вищих станів англійських з королівським урядом і не так з королівською владою в принципі, як з єї тяжкими, безпорядними утисками. Через те в ній справді політичних пунктів не багато, а більша частина їх належить до впорядкування феодальних відносин і до вкорочення самоволі королівських урядників, — так що приводити тут цілком ту хартію і розбирати єї всю було б лишнім в нашій статті, котра пишеть ся не для спеціальної публіки **).

Перший пункт єї хартії говорить так: Перш усього відступаємо богу і сею хартією нашою стверджуємо за себе і за наслідників наших на завше, щоб англійська церква була вільна і мала свої права цілком і свої вільности непорушними. А що ми се хочемо зберегати, се видно з того, що ми по щирій і вільній нашій волі, ще до нашої незгоди з баронами, відступили і нашою хартією ствердили вільність виборів, котра вважає ся в англійській церкві за річ найважнішу і дуже потрібну, і що ми получили підтвержене того від папа нашого папи Інокентія III. Сю вільність ми будемо берегти і хочемо, щоб і наслідники наші на віки по добрій вірности єї берегли. Також ми відступили всім вільним людям нашого царства, за себе і за наслідників наших на віки всі вільности списані далі, котрі вони і наслідники їх матимуть і вживатимуть від нас і від наслідників наших. ***)

*) Нагадаємо, що умови козаків з царями московськими звались у нас п у н к т а м и.

***) Текст хартії, виправлений по чотирьох оригінальних списках, що збереглись до наших часів, (з них два можна бачити в Британським Музею) див. у Stubbs і в Belmont. Російський переклад у А. Я с и м с к а г о, „Історія Великой Хартии въ XIII. столѣтіи“, в київських „Универс. Півѣстїяхъ“ 1888 р.

****) Початок сего пункту нагадує особну хартію вільностей церковних, видану королем 1214 р., але не треба думати, щоб відступлена королем вільність виборів була зовсім уже повна. Сею хартією король відступає церковним

Дальші пункти (2—11) порядкують часткові відносини наслідників королівських васалів до казни і адміністрації, між інчим став вдів і сиріт і їх віддання заміж, опіку, сплату довгів, між інчим спеціально жидам, котрі були в силі при Джоні як єго кредітори; §§ 17—19 говорять про судові порядки; § 20—21 особно про суд присяжних сусід для вільних людей і рівних (перів. *paries*), для магнатів; §§ 24—31 обмежують саховолу королівських чиновників, між інчим в жаданю возів і коней від вільних людей. Особини § 45 король обіцяв назначувати своїми чиновниками лишень людей, котрі знають закони царства і хотять совісно їх виповнювати; §§ 47—48 давали людям полекну в державу лісів, досить тяжкому по законах норманських королів, котрі кохались у полюваню; §§ 50—51 обіцяли одставку чиновників чужинців і чужого війська; §§ 52—55 обіцяли усунути надужитя королівської власти, зроблені в остатні роки, а §§ 56—59 обіцяли задовольнити в їх кривдах Уельсів і шотландського короля, котрі пристали до ліберальних Англічан і т. д., і т. д.

Серед таких пунктів велику важність має 13-й: „Місто Лондон щейай володіє всіма стародавніми вільностями і вільними звичаями на суші і на водах. Окрім того ми хочемо і даруємо, щоб усі другі городські громади (*civitates*), бургц, міста і порти володіли своїми вільностями і вільними звичаями“. Сии пунктом англійські магнати притягли до себе і міщан і тим поклали одну з міцніщих підвалин для яросту вільностей у Англії. Щоби скласти їх ціну, треба обернутись шир. до Франції, де магнати ніколи не думали погодитись з міщанами, де в XIV—XV ст. конституційний рух найбільше йшов між міщанами і не міг дійти до ціли через незгоду проміж станами. Велику силу мали і §§ 33 і 35, по котрим король обіцяв звести всі загороди по річках Англії, і встановляв одну міру (лондонську) для вина, пива, хліба, тканин і одну вагу по всій державі. В сих установах видно увагу до торговельни інтересів а також розумну державну централізацію тах, де вона дійсно потрібна для людности. Сиими встановами Англія получила потрібну для торгу одноріність багато раніще, ніж усі інші європейські держави.

товариствам право вибору достойників, але з тим, щоб на виборчу раду був випрошений дозвід короля і щоб охорона (*custodia*) часткова на час вакансії належала до короля. Коли ж за-для якої небудь причини дозволу на виборчу раду не буде, то товариство може приступити до вибору, а король ствердить вибір, коли не буде проти него резонної причини. Так зоставалась усе таки причіпка для королівської самоволі.

Властиво конституційний, ліберально-політичний характер мають установи хартії про податки і про права особисті. На першому місці в ряду таких установ стоїть § 12, котрий мусів підрізати королівське здрєство, що так увірлось магнатам: „Ніякий податок від щита ні помічне (nullum scutagium vel auxilium) не буде накладатись в наших царстві інакше, як спільною радою нашого царства (per commune consilium regni nostri), або коли нашу особу (corpus nostrum) треба викупати (з полову), або наш старший син буде поставлятись у рицарі, або наша старша дочка віддаватись заміж, та й тоді буде назначитись лишень розсудне помічне; подібно хай буде і з помічним від міста Лондона.“

Яка то мусить бути рада, котра накладатиме податки, об тім говорить § 14: „А для збору спільної ради царства для постанови помічного податку, окрім трьох означених вище випадків, або податку щитового, ми будемо скликати архієпископів, аббатів, графів і старших баронів нашими листами з печаткою, а окрім того будемо скликати загально через шеріфів і боліфів наших усіх тих, хто держить лен від нас просто (qui de nobis tenent in capite) на певний день, то б то на строк найменше через 40 днів, в певне місце; і в усіх листах скликаючих ми назовемо причину збору.“

Дуже мудро поступили магнати, котрі склали пункти хартії, в тому, що признали і своїм вассалам такі ж самі права, яких потребували й собі від короля: § 15 дозволяє сюзерену брати податок і поміч з вільного чоловіка лишень в тих трьох випадках, коли і король може брати з своїх вассалів без ради царства, то б то для викупу з полову, при посвяті старшого сина в рицарі, при відданю старшій дочки заміж, а окрім того § 60 говорить загально, що „всі означені вище звичаї і вільності, котрі ми (король) відступили для наших (вассалів), хай зберігають і всі в наших царстві, духовні як і світські, для своїх вассалів“. Такими постановами всі вільні люде Англії були заінтересовані в підпорі хартії, котра ставала загально-земельним правом.

Початок прав особи, того, що теперішня політична наука зве правами людини (droits de l'homme), або основними правами (Grundrechte), був покладений в хартії 1215 р. в таких уставах. § 39: ні один вільний чоловік хай не буде ні арештований, ні замкнений у тюрму, ні підпаде конфіскації, ні буде позбавлений охорони законів, ні вигнаний, ні як небудь покараний, і ми не підемо проти него, ні пошлемо проти него інакше, як після законного суду его перів і по за-

копу земському. § 42: Позволяє ся кождоу виїздити з нашого царства і вертатись у него вільно і безопасно, по суші і по воді, під умовою захорони наї вірности (прибавлені далі обмеження сего права в часи війни).

Интересно, що § 41 дає вільність входу і виходу і проживаня в Англії також чужостороннім купцям і тим кладе початок такому праву, котре єсть тільки в Англії з усіх держав європейських, то б то, що в Англії і чужинці увільнені від своєволі адміністрації, а поставлені під руку суду, як і Англічане. На перший погляд неча звязку між правами в державі своїх підданих і чужинців, — але зваживши, що інтереси, а надто економічні звязують тубильців і чужинців, треба признати, що право напр. поліції вигнати без суду з держави чужинця, підриує інтереси і тих тубильців, котрі мають з ним діла. Через те треба признати далекозорни і мудрих те, що англійська хартія 1215 р., встановляючи Англічанам вільність виходу і повороту до своєї землі, дала подібну вільність і чужим купцям.

Гарантію на всі відступлені королею права дає хартія 1215 р. трохи чудненьку як на теперішні думки державні, але досить звичайну в середні віки. В § 61 король говорить так: „Позаяк для бога і для поправи нашого царства і для ліпшого втихомирення неагоди, що виїшла між нами і баронами нашими, ми відступили все повнше сказане, то, бажаючи радити з того, щоб те все на віки було цілим і твердо стояло, творимо і відступаємо їм низше писану гарантію (*securitatem*), а власне, щоб барони вбрали 25 баронів з царства, кого хотять, котрі мусять з усіх своїх сил берегти, держати і заставляти щоб шанувались мир і вільності, котрі ми їм відступили і сею нашою хартією утвердили, — значить так, щоб коли ми, або наш юстіціарій, або наші бальфи, або хто з чиновників наших в чому nebude согрішило або перестушило який nebude з пунктів мира і єго забезпеченя, і вчинок (той) буде показаний чотирьом баронам з висше названих 25-ти баронів, то ті чотирі барони мусять приступити до нас або до нашого юстіціарія, коли ми будемо за границями царства, вложити перед нами той переступ і прохати, щоб ми єго поправили. А коли б ми єго не поправили, або, коли ми будемо за границями царства, юстіціарій наш не поправить у строк 40 днів після того, як буде показано нам, чи нашому юстіціарію, коли ми будемо за границями царства, то висше сказані чотирі барони перенесуть ту справу остатнім з 25 баронів і ті 25 баронів при помочі всієї землі будуть примушувати і налягати всякими способами, якими зможуть, то б то захоплюючи замкі наші, землі, по-

сілости, і другими способами, як зможуть, поки справа не буде полагоджена по суду Їїх, тільки не торкаючи нашої особи і королеви нашої і дітей наших: а коли справа буде полагоджена, то оиять будуть слухати нас, як перед тих робили. А хто в землі скоче, може запрягти, що для вповнення всего више сказаного буде слухатись наказів више сказаних 25 баронів і буде з ними налягати на нас по зможі, тому ми публично і вільно позволяємо прысягати, і пікому не перешкаджати-хемо прысягати. А всіх тих із землі, хто сам по собі і по своїй волі не скоче прысягати тим 25 баронам на те, щоб нас примушувати і налягати, ми тих заставио прысягати нашим приказом, як више сказано.“

В середні віки подібні формули, котрими сам государь освящав право виступати проти него, ми знаходимо в многих красивих статутах. Новійші ліберальні теоретики іноді бачуть в них право супротивлення, подібне до того, яке виголосила французька „декларация прав людини і горожанна“ 26. авг. 1789*). Ми будемо в свій час говорити про „право супротивлення“ і покажемо, що думка про него власне пізніша від середніх віків і розвилась лишень з часів реформації. коли повстала в різних країнах Європи принципальна негода між підданими і государями. Тут досить буде сказати, що в више приведеному § хартії 1215 р. про 25 баронів говорить ся не о супротивленю королеви, а об тім, як примушувати его поправити ту кривду, котру він або чиновники его зробили, — то б то про щось з одного боку менше, а з другого навіть більше, ніж супротивлене. Комітет 25 баронів, котрим давалось право примушувати короля і налягати на него (*distingere et gravare*), се був наївний старосвітський трибунал конфлікту між урядом королівським і правом, дивна для теперішніх часів гарантія того, що умова між королем і підданими буде вповнена: право війни проти короля, котре дає сам король і до прысяги на котре він сам обіцяє примусити своїх підданих.

Хартія 1215 р. була великим ступнем у перед англійського земського лібералізму, але для свого часу занадто радикальний. Довго ще прийшлося англійським лібералам поборотись і в середні віки, поки основи сеї хартії стали міцним законом землі. Король Джон зараз же обявив, що хартія та не обовязкова для него і став наймати вояків на

* „Люде родять ся і зостають ся вільними і рівними в правах. Сі права суть: вільність, власність, безпеченство і супротивленя угнєжови (*la résistance à l'oppression*). — Про се право див. у Laveleye, *Du gouvernement dans la démocratie*.

континенті, щоб побити англійських баронів, а папа Інокентій III. скасував хартію і прокляв баронів, котрі повстали проти короля. В буллі 24 авг. 1215 папа нагадує, як король англійський покорився церкві і каже далі, що ворог роду людського, котрий завше зник завидувати своїми хитрощами добрим ділам, підняв проти него баронів Англії.⁶ Далі папа наставляє баронів, що вони мусіли би покійно упрощувати короля, а не силувати его, і каже, що і сам він, папа, прохав короля бути до баронів ласкавим і що король згоджувався передати свою неагиду з баронами на суд папи, бо він, як вассал папи, навіть немає права розпорятись сам у царстві. Умову, котру барони вирвали в короля, папа зве „гидкою і поганою (vilem et turpem), беззаконною і неправедною, безмірно зменшуючою і відбираючою право і честь короля.“ Через те папа, в силу слів пророків, котрі б то поставили его над народами і царствами (Бремії, I, 9–10, Ісаїї, LVII, 6) щоб касувати всяку неправду, касує угоду короля англійського з баронами, як „сором англійського народу і велике небезпеченство для всеї справи хреста“ і „під страхом анахеми забороняє королеви єї соблюдати, а баронам примушувати его до соблюданя, касує як хартію так і всякі інші умови ради неї зроблені“⁷).

Булля ся найліпше показує, як не досить було самих католицьких теорій для того, щоб установити в Європі політичну волю. Папа, раз получивши від короля покійність, виступає противником справи політичних земських вільностей у Англії; признаком великого політичного розвита англійських прелатів, по крайній мірі таких як Лангтон, служить те, що вони в сій справі не послухались і папи і не відділили „вільности церкви“ від вільности усїєї землі. Барони не згодились зректись хартії 1215 р., обявили Джона скинутим з престолу і покликали короля Франції зайняти его. Папа поіменно і спеціально (poinatim et in specie) прокляв баронів у церкві латеранській. Лангтон не хотів вигодити той прокляти у Англії, так що папа мусів его викликати на континент і на час відставив его від архієпископства, але знаходились духовні англійські, як напр. брат самого Лангтона в Лондоні, котрі не признавали папського прокляти і справляли служби церковні так мов би то его не було. Серед такого заколоту вмер король Джон (19. окт. 1216 р.) лишивши наслідником престолу малоліткя Генріха III., котрому всього пішов 9-ий рік.

⁶) Булля ся напечатана в Dumont, Bullarium Romanum і поміщена у Bémont, Chartes des libertés anglaises по оригінальному списку.

Тут проявився у англійській історії перший раз та ознака англійського політичного життя, котру звуть тепер словом компроміс (compromise), то б то згода, при котрій певна партія робить уступки формальні, щоб зберегти суть справи, а в усяких разі уступки кількості (квантитативні) а не якості (квалікативні), бо інакше згода була б глуклюю безириннівистію. Ліберальна партія баронів, щоб уберегти Англію від долашньої війни, згодилась відступити від короля французького а признати короля Генріха III а тия, щоб було назначене нішине регентство, в котрому поруч з папським легатом був би голова ліберальних баронів Маршал, граф Шейброку. Велика рада була скликана 11. ноябра 1216 р. і перед нею дитина-король пообіцяв „повонити щасливі часи его благородних предків, привернувши вільності і добрі звичаї“, а на другий день була обявлена, „по просьбі і за ухвалою“ магнатіє духовних і світських нова Велика Хартія. Ся хартія вдержала більшу частину параграфів хартії 1215 р. з деякими змінами, але і з випуском кількох важних параграфів. Так, звісно, випущений параграф про комітет 25 баронів, як не потрібний в повнім стані річей. Але були випущені і §§ 12 і 14, котрі говорили про спільну раду царства, без котрої не могли по хартії 1215 р. накладатись нові податки. Сей випуск можна пояснити так, що § 12 вменшував королівську власть і на ділі і в теорії. Остатнє було повинною противною роялістам і папі, і параграф через те мусів бути викнутий ради них, — а в той же час на ділі барони мали уряд у своїх руках по крайній мірі на час, поки король зросте, і від них самих залежало не накладати тяжких податків. Так значить, на певний час викид § 12 не зміняв практичного стану річей. За те всі параграфи, котрі дають судові гарантії для особи, воставлені і навіть редакція деяких статей про суди ще більше вменшує силу королівську*).

Хартія 1216 р. була поповнена в 1217 р. після замиру з королем Франції, і нарешті в 1225 р., коли Генріх III. був признаний дорослим. Текст хартії 1225 р., мало відмінний від тексту 1216 р., як даний королем по добрій волі, вважав ся в Англії в слідуючих віках за основний закон державний (статут), тоді як хартія 1215 р. була забута аж до реформаційних часів з її політичною боротьбою. Після

* Хартія 1216 р. напечатана відповідно до хартії 1215 р. у Stubbs, Select charters; у Belmont напечатана хартія 1215 р. так, що особливим шрифтом (італікою) відмічені ті частини, котрі викнуті в хартіях Генріха III.

того, що ми сказали про відміни між хартіями 1215 р. і 1216 р. нам нема рації спинятись на хартії 1225 р.*)

За часи царювання Генріха III. (1216—1272) Великі ради скликались часто. (В 1252 р. в перший раз рада названа була парламентом). Ніхто вже в уряді не думав, щоб можна було обійтись без них. Але сам король Генріх III все таки радий був би панувати самовільно; він навіть заборонив викладати свою ж хартію 1225 р. в лондонській правничій школі — і в адміністрації самовольствував досить, роздаючи уряди Французам, родичам своєї жінки і матері. Папи піднімали короля, бо самі послали на духовні уряди в Англію чужинців Ринлян, як їх звали в Англії, котрі дбали лишень про те, як би набрати в Англії грошей для Риму і для себе. Через те все довге царюванє Генріха III. пройшло в боротьбі між ним і баронами, а побік з тия ішла, хоч більш глуха, боротьба Англічан, навіть духовних, з Ринлянами, котра виставляла на гору прелатів патріотів, як єпископ лінкольнський Гросетет, „великий неприхильник Ринлян“, щось середнє між Лангтопом і Віклефом, приятель і порадник Сімона Монфора, славного провідника баронів у боротьбі з Генріхом III. Коли відкинути хвилеві прояви боротьби між баронами і Генріхом III., то головною справою в ній явить ся змаганє парламентів поставити в залежність від себе адміністративну машину державну, котра по принципі новоевропейських держав і по звичаям була в руках королів. Справа ся в Англії була рішена на користь парламенту лишень у XVIII. ст., коли виробилась постійна практика кабінетних міністерств, виділяємих з парламенту, то б то коли Англія стала власне республікою під монархічними декораціями. Баронські і парламентські комітети в часи Генріха III. більше або менше силою навязали королеви, бували пробами такої переміни Англії власне в республіку і не вдержувались, як ще дуже зарані та не дуже й популярні, бо збивались на олігархію.

Ми далеко б відійшли від властивої речі нашої, хартії, коли б стали викладати тут усю історію боротьби баронів і Генріха III. і через те скажемо тут лишень про те в ній, що просто торкає ся до хартії і до зросту парламенту, котрий один міг дати міцну основу для того, щоб хартії вільностей не були жертвою буквою.

*) Текст єї див. Beaumont. Відміни всіх трьох хартії Генріха III. у Stubbs, Select charters. Ми не розбіраємо далі Лісової хартії 1217, бо вона має дуже спеціальну вартість.

В 1253 р. Генріх III зусів іти в поход у Гасконію, в свої континентальні землі: барони і прелати припустили его підтвердити Велику Хартію і в загалі обіцяти ненарушино держати звичаї і вільности краєві. Прелати і барони склали грамоту великого проклову (*excommunicatio generalis*) всім, хто порушить ті вільности. „Властю (*auctoritate*) Бога, всесильного отца і сина і св. духа і преславної Богородиці, вічної Діви Марії, блаженних апостолів Петра і Павла і всіх апостолів, святого Томи архієпископа і мученика і всіх мучеників, блаженного Едуарда короля Англії і всіх ісповідників і дів святих, всіх святих божих відлучася і анатемізуємо і від святої матері церкви відкидаємо всіх тих, хто свідємо і злобно відіме або загарба що у церкві самовільно; а також усіх тих, хто церковні вільности або старі ухвалені звичаї царства, а головню вільности і вільні звичаї, котрі містять ся в хартіях сильних вільностей і в лісовій, відступлених паном королям архієпископам, єпископам і другим прелатам Англії, графам, баронам, рицарям і вільним властителям (*libere tenentibus*) навмисне і свідємо порушить, злама, вхеншить або змінять явно чи тайно, словом чи радою а також і всіх тих, хто против тих хартій або якої часті їх видасть статуту або послугувати ме ся едіктами проти них, писарів тих статутів і радників і виконавців, котрі дозволять собі поступати по них“ і т. д.*)

Коли обряд приголошення проклову справляли в церкві Уестмінстерській, то король не взяв свічки в руки, а лишень показавши на серце сказав, що „серце его служить найчистішим свідком“. і заприсягнув як чоловік, християнин, рицарь і король, коронований і посвячений — берегти хартії. Але він не думав держати свої присяги, „слухаючи, як каже продовжатель літописі Матвія Парижського, — тих післанців сатани, котрі казали ему, що за невелику частину того, що він збере з підданих, папа увільнить его від присяги“. Папа дійсно явелів Англічанам платити королеві десятину, бо той обіцяв іти в хрестовий поход.

Оттут то і виступили рішучо проти короля барони та й прелати під проводом Сімона Монфора, графа Лейстерського (*Leicester*) і єпископа Гросетета і припустили короля згодитись на тав. Оксфордські постанови (*Provisio facta apud Oxoniam*), по котрих адміністрація переходила в руки парламентського комітету (1258). Короля припустили

*) Текст грамоти у *W e m o n t, Charles etc.* Екскомунікація накладає ся і на тих, хто нарушить мир королів і царства.

видати маніфест про згоду на постанову оксфордського парламенту, написаний на мовах латинській, французькій і англійській (перший раз!), в чому видно бажанє ліберальних баронів склонити до своїх постанов громадську думку як можна найширшу.

Тільки ж в 1260 р. король уснів захищати замок лондонський (Tower), а в 1261 получив від папи увільненє від присяги даної парламентови і об'явив підданя, щоб не слухались урядників назначених парламентських комітетом. Через два роки король опять згодив ся на Оксфордські постанови, а потім опять виступив проти них. Барони і король згодились передати спір на суд короля Франції, св. Людовіка. Сей рішив (1264, la mise d' Amiens), що оксфордські постанови незаконні, бо ламають права короля (призані по св. письму і римському праву), але що король мусить удержувати старі хартії, ствержені королівськими присягами. Такий суд не задовільнив ні Генріха III., ні баронів. Барони післали королеви характерну заяву, що вони „бажаючи вберегти добро і здоров'є тіла короля, будуть переслідувати єго дорадників як ворогів не тільки своїх, але й короля і держави“. Почалась т. зв. баронська війна, в котрій баронам вів перед Сімон Монфор. Лондон і другі міста, оксфордські студенти, котрих було тоді до 15.000, і францішканські монахи, тоді дуже популярні як бідні братчики, — були на боці ліберальних баронів. Монфор побив військо короля і взяв єго самого і наслідника Едварда в полон.

З тих часів дійшла до нас дуже інтересна латинська вірша. Політичні думки єї можуть бути виложені так: „Тепер Англія переводить дух, чекаючи вільности... Перше з Англічанами обертались як з собаками, але нарешті вони підняли голови побивши ворогів... Хто хоче бути справжнім королем, той мусить володіти самим собою і добре правити царством. Все єму вільно робити для добра землі і нічого проти неї. Треба правити по законам, а не руйнувати державу противлячись законам... Народ — не царський а божий, і коли цар не по правді робить, то мусить бути скинутий! (Rursus, sciat (rex) populum — non suum, sed Dei... Si princeps erraverit, debet revocari)... Треба — щоб було відомо, що думає ціла громада народу (communitas, universitas), котра ліпше ніж хто інший розуміє свої закони. Ті, хто самі підпадають законам і пробують їх на собі що дня, знають їх найліпше. Більш того, коли діло йде про їх власні інтереси, то вони прикладуть усю свою увагу до справи і постараться владити єї

так, щоб нікого не зачепити. Ціла грозда народу найліпше може вібрати тих, кому треба дати в руки справи державні* *)

Треба тільки згадати в сій вірші спомини жидівської історії по біблійі, але в досить світській дузі, шир.: „царь Саул був скпнутий, бо зганавав закон, і Давид був покараний за те, що поступив проти законів“ і т. д., і часто повторену думку про те, що вище всего му- сить стояти закон, котрий обов'язує і короля, — напр. „король не може правити, коли не шанує закону“; „коли хочеш царства, шануй за- кони“, — або: „звичайно кажуть: „як царь хоче, так і закон іде“, — а по правді інакше, — бо закон стоїть, а царь паде“*).

З сих слів видно, на скільки була вже явна ліберальна думка серед письменних Англичан в часи баронської війни. Політика партії Сімона Монфора в значній мірі відповідала тій думці.

Маючи в своїх руках короля і наслідника, партія Монфора по- чала правити державою по своєму, але іменем короля. Між інчим то- дішній уряд прославився пробами розширити склад парламентів, так щоб вони справді приближалися до того, щоб бути відпоручниками всієї грозди народу (*communitatis*, або *universitatis populi*).

Грамотою королівською з 3. іюня 1265 р. звелено було шеріфам вислати в парламент по 4 порядніших рицарів вибраних згодою ра- ди графства (*quatuor de legalioribus et discretioribus militibus dicti comitatus, per assensum ejusdem comitatus ad hoc electos*). Проба ся була не зовсім нова, бо вже король Джон в 1213 р., в пору своєї не- згоди з баронами, котрі не хотіли йти з ним у поход на континент, кликав на Велику раду „по 4 чоловіка від графства для розмови про справи державні“ (*quatuor discretos homines ad loquendum nobiscum de negotiis regni nostri*). Можливо, що король Джон рахував опертись на більш демократичний став у своїй боротьбі з магнатами. Тільки ж про той збір 1213 р. нічого не звісно. В 1254 р. Генріх III. кликав по 2 рицарі від графства, щоб сказали, яку поміч грішши вони єму на- значать. В 1261 р. ліберальні барони і погім король кликали по 3 ри- царі від графства „для наради про спільні справи державні“ (*tractaturi*

*) Ся довга вірша напечатана в вид Thomas Wright, *The political Songs of England*, 1839, стр. 72—121.

**) V. 449 *Quod non potest regere qui non servet legem.. v. 455. Si re- gnum desideres, leges venerare. VV. 871—872:*

*Dicitur vulgariter: „ut rex vult, lex vadit“;
Veritas vult aliter, nam lex stat, rex cadit.*

super communibus negotiis regni nostri). Прості рицарі бували в радах державних або парламентах здавна, — тільки участь їх в тих радах була не впорядкована: ішов туди той, хто хотів, а більша частина, звісно, не йшла, коли простих рицарів кликали загальною грамотою до шеріфів. Але коли їх кликало в певні числа від кожного графства, се давало правдиве представництво рицарського стану в парламенті поряд з магнатами, котрих кликало туди кожного особисто. До того ж важне було те, що рицарі-посли мусіли вибратись на зборах графства, а на тих зборах бували послы від усіх вільних людей по громадах і послы та урядники з міст; таж власне рицарі, формально посвячені, перехішувались з простішими вільними посідателями землі і по троху зливались з ними в один стан, котрий пізнійше прозвано на нів рицарським іменем есквайр (*scuttarius, écuyer* — щитносець). Вибір рицаря-посла в парламент на зборі графства мусів перейти в вибір посла від усіх вільних посідателів (*freeholders*) графства, далі всіх заможнійших селян, котрі вважались у стані уаброїтись як рицарі, — в представительство від графств у загалі.

В 1265 р. уряд партії Монфора покликав у парламент не багато магнатів і тільки по двох рицарів від графств, та за те покликав по двох послів від міст, бургів і пяти портів. Сей парламент можна вважати за перший у Англії, котрий так чи інакше представляв усі вільні стани, так що партія Сімона Монфора по правді може вважатись за матір національного представництва в Англії. Між інчим сей парламент 1265 р., зібраний в Лондоні, настояв, „щоб по одисудній згоді і волі короля і спна єго первенця, прелатів, графів, баронів і всеї громади царства“ (*communitatis regni*) були підтвержені хартії вільностей, щоб списки їх були послані в усі графства і щоб їх читали в зборі графства (*in pleno comitatu*) двічі на рік. То була найбільша публичність, яка тоді могла бути придумана.

Тільки ж англійських вільних установаж прийшлося незабаром вдержати ще один і не легкий іспит: партія ліберативних баронів знайшла собі противників навіть між магнатами, бо була по своєму радикальною і трохи виключною (ми вказали, що на парламент 1265 р. було покликано мало магнатів). А окрім того Сімон Монфор мав своїх особистих противників, уважав ся за чужинця, бо лишень по матері був Англічаниною і держав у Англії маєток, а по батькови був Француз, син Сімона Монфора, звісного покорителя Провансу і мучителя Альбігойців. Між баронами зложилась партія явно противна Сі-

нону, князь наслідник утік від него, став на чолі тієї партії і вступив побити військо Монфора, назвичившись від него ж тактики. Сам Монфор був убитий в тій війні. Король був знайдений в его таборі і станув на боці его противників. Незабаром встановлена була згода між партіями (*Dictum de Kenilworth, 1266, у Stubbs, Select Charters*), по котрій король узяв у свої руки адміністрацію (на ділі князь-наслідник, але також признаві були вільности церковній, харгія вільности і харгія лісова).

На скільки в часи Генріха III. вже вкорінилися у Англії ліберальні думки, видно найліпше з книги Брактона „Про закони і звичаї Англії“ (*De legibus et consuetudinibus Angliæ*). Брактон був суддею королівським, знав право римське і церковне, але не поділяв ні апостольських ні римсько-імператорських думок про безумовну святість царської власти і про законність усякої волі царської. Брактон учить, що государь єсть „король (rex), коли добре поступає, а тирані, коли притісняє народ і панує насильно“. Проти римської формули, що закон єсть воля царська, Брактон ставить своєю англійську: „має силу закону те, що по раді і по згоді магнатів і загальній думці держави властю короля по правилам було постановлено“. (*Legis habet vigorem quicquid de consilio et consensu magnatum et reipublicae communi sponcione, auctoritate regis, iuste fuerit definitum*). Книга Брактона стала учебником права англійського для всіх урядників держави і піднірала і в них думки, що король без парламенту власне не король. Учених урядників стало в Англії багато особливо в часів Едуарда I., коли в Англії почали пильно вчити і римське право, але те право служило для впорядкованя суду і адміністрації а не могло підрізати всько-ліберальних політичних поглядів, які виложив Брактон. Суть роботи Лангтонів і Монфорів стала основою англійського публичного права*).

Коли Лангтон, Монфор і т. і. можуть уважатись за батьків англійського лібералізму, то Едуард I., котрий правив Англією за батька після побіди над Монфором і потім царював сам довгенько (1272 до 1307), може вважатись за перший примір англійського консерватора. Звісно, що англійський консерватизм визначає ся тим, що власне не має в собі ретроградства, і вдовольняє ся тим, щоб зберегати існуюче і не ламаючи того, що вже було виборено поступовцями, послугуватись ним на свою користь, а коли треба, то навіть вводити і новини,

*) Про Монфора див. монографію німецьку Pauli і французьку Véronet.

щоб уберегти свою практичну силу, або розширити її. Вже в улові, установленій в Кенільворті видно такий консерватизм, котрий признав хартії Генріха III. Далі видно его і в тому, що Едуард I. зробив простійший звичай з учинку Монфора, котрий можна було вважати за революційний, а власне з покликання до парламенту унормованого посольства від графств і міст. Уряд Едуарда I. робив се, звісно, не з абстрактної рації, а перш усього набув тому, що коли міста почали рости і багатіти, то треба було притягти їх у парламент, щоб ліпше брати з них податки, на котрі б вони самі згоджувались поряд з магнатами, а далі може і для того, що простіші люди могли служити опорою для короля перед магнатами, менше слухняними. 1273 і 1283 р. Едуард кликав послів від міст у парламентські ради; в 1294 р. покликав їх на особну раду задля накладу на них податків, а з 1295 р. почав кликати їх регулярно в усякий парламент.

Тільки ж Едуард I. не думав зрікатись в принципі свого самодержавства і через те вийшли і в него конфлікти з підданими, найбільше з магнатами, духовними як і світськими. Король уважав себе маючим право накладати податки на підданих і в загалі збирати з них гроші по своїй волі, а окрім того думав, що вассали его мусять іти з ним на війну, куди він зажадає, за границі Англії. З за сих двох точок і вийшли в Едуарда конфлікти з підданими, найбільші в 1296 і 1297 рр.

В ноябрі того року, коли король мав на руках війну у Франції, Уельсі і Шотландії, світські барони і міщани ледве згодилися на податок для короля, а духовні зовсім не згодилися, закриваючись папською буллою *Clericis laicos*, що недавно була обявлена і між інчим забороняла світським урядам накладати податки на духовних. Король сказав депутатам духовних (в янв. 1297 р.), „що коли вони не держуть вассальства (*homage*) і присяги, котрі обовязані вдержувати за свої баронства-леши, то і я нічим не обовязаний перед вами“, -- і став захоплювати маєтки духовних і заборонив судам розбирати їх справи. Так духовенство було поставлено „без захисту руки королівської“. Зараз потім король скликав парламент без духовних і там просив баронів, щоб ішли з ним на війну на континент. Барони не згоджувались — „Кленусь богом, графе, — сказав король до гр. Марешала, котрий був одним із головних провідників опозиції, — що ти або підеш або висіти меш!“ — „Тим же кленусь, королю, що і не піду і не висіти му!“ відповів Марешаль. Щоб мати гроші, король звелів, щоб уся речовина в королівстві була передана в руки его урядників. Едуард уже

не в перше налягав так на вовну, то забираючи її по своїй таксі, з тим щоб продати дорожше, то видаючи сі назад властителям по одержанню від них певного податку і т. і. Дохід з вовни, котра почала тоді вивозитись з Англії до Фландрії, де по містах розрослось ткацтв і торг сукнами, ставав для королівського скарбу джерелом грошей, котрих король уважав себе вільним порядкувати. Тим часом вступив король в сю справу зацікавили інтереси як властителів землі і овець, так і міщан-купців. Барони зібрались на особний зїїзд, щоб радитись, як укоротити короля. З свого боку архієпископ скликав духовних, щоб порадитись про „важну справу великих хартій вільності і лісової, і про права і вільності церкви англійської, щоб принусити короля підтвердити їх і шанувати.“

Король заполюшив ся, скликав у Лондон правильний парламент, помирился з архієпископом вернув єму „баронію“ і обіцяв ствердити хартії, коли єму дадуть грошеву поміч. Барони згодились дати осьму а міщане п'яту частину свого рухомого маєтку. Виїжджаючи з Лондона до війська король урочисто прощав ся з народом, ставши на естраду перед двірцем з сином, з архієпископом і одним з графів, просив опрощіня в народу заявляючи з слізьми в очах, що він правив не так милостиво, як би слід королеви і складав причину того на війну. „Я тепер виставляюсь на смерть за вас, — сказав король. — Коли я вернусь, прийміть мене, як се ви робите сьогодні, і я вам віддам усе, що взяв у вас. А коли не вернусь, дайте корону моему синові.“ Архієпископ плачучи присяг бути вірним королеви, і всі присутні присягались, здіймаючи руки до неба.

Тільки ж уся та слізлива сцена мало змінила стан короля і васалів. Поки король над берегом моря ждав часу, щоб плисти на війну в Фландрію, барони написали протест, в котрому заявили, що не обов'язані служити королеви у війні в Фландрії, що окрім того їм і не можливо йти в поход, бо королівські здирства всякого роду збіднили їх*). Вони догадали ся, щоб були поновлені хартії, „котрих усі пункти зломані на велику шкоду народу“. Особно жалував ся парламент від усього народу (*tota communitas*) на забір короля вовни.

Король відповів на сей протест грамотою до шеріфів, в котрій досить горяче і зручно розвив те, що сказав у своїй прощальній промові лондонській. Грамота ся нічого не помогла. Духовенство зібрало

*) Здирства ті перечислялись: *nimis afflicti sunt per diversa tallagia, auxilia, prises, videlicet de avenis, frumentis, brassis, lanis, coriis, bobus, vaccis, carnibus salsis, sine solutione alicujus denarii.* Текст протесту у Bémont, Chartes, N. X.

ся у Лондоні і послало до короля двох єпископів сказати єму, що духовенство не може дати єму грошей без дозволу папи, і надто просити в короля дозволу видати екскомунікацію на тих, хто зачепить настєк церковні. Король не дозволив на се, не дозволив також послати депутацію до папи, попросив зрештою благословеня в єпископів і одустив їх. Незабаром король поплив у Фляндрію, але перед санням відїздох получив звістку, що депутація баронів явилась перед державним скарбником (Scaccarius) і зложила іменем „баронів і всієї гронади (communitas) державної, духовної як і світської“, протест, переданий королеви, подібний до того, про який ми розказали висше, де протестовано проти беззаконства скарбника, котрий би то без відомости короля звелів брати васьмину і захопити вовну. Протест висказував нарешті загальну думку, що ніщо не може бїльше поставити людину в стан „рабства, як викуп крові і свовільні податки“. Король відповів і на сей протест указом скарбникови — збирати васьмину, а про вовну казав, що він заплатить ціну єї. З тим король відплив за море, лишивши Англію під номінальним урядом свого 13-літнього сина-наслідника.

Барони, котрі не пішли на війну, не дозволяли королівським урядникам збирати васьмину, на котру б то вони не згодились, кажучи, що без згоди народу ніякого податку вимагати або накладати не можна (*sine quorum assensu tallagium non debet exigi vel imponi*). Навіть радні королівські настоювали на тому, щоб помирятись з тими баронами, котрі рішуче не згодились іти на війну за королею, — з Марешалем і Герефордом. Від імени короля був скликаний парламент, куди покликані були і ті барони, а в грамоті до шерїфів було написано, щоб прислали депутатів від графств, щоб „получити королівські листи, стверджуючі хартії вільностей“. Барони прийшли на парламент у Лондон з військом і долагали ся, щоб їм була передана сторожа воріт городських — і одержали єї. Після того князь-наслідник іменем королівським видав статут „Підтвержене хартій“, *Confirmatio cartarum* (10 окт. 1297).

На ділі сей статут (писаний по французькому, як се робилось в часи Едуардів, коли французькі рицарські романи підновили в Англії вживанє мови нормано-французької) давав бїльше ніж старі хартії Генріха III. Сия статутом король „для чести бога і святої церкви і для користи всего царства“ стверджує „Велику хартію вільностей і хартію лісову Генріха III. як установлені спільною згодою всего царства“, велить чиновникам обявити їм народу і „касує всі постанови їм противні“ (§ I). Окрім того велить, щоб копії з тих хартій з печаткою королівською були послані в усі соборні цер-

кви в державі і читались два рази на рік (§ 3), щоб архієпископи і єпископи обявили екскомунікацію тям, хто словом, ділом або радою нарушить ті хартії і щоб про таку екскомунікацію читалось у церквах двічі на рік (§ 4). Параграфом 5 ми король заявляв, що старі податки, котрі він брав попереду „за згодою і доброю волею підданих, не мусять обертатись на поневолене йїх і потожків йїх“ і не будуть для них обовязковими на далі. Далі (§ 6) король обіцяє „за себе і наслідників своїх архієпископам, єпископам, аббатам, пріорам і другим людям святої церкви, а т кож графам і баронам і всіїй громаді земської (toute la commune de la terre), що для ніякої потреби і ніяким способом не буде брати з держави ні податків ні помічних зборів інакше як за спільною згодою всего царства і для спільного добра того царства, окрім старих помочів і налогів, обовязкових і усвячених звичаєм. Останній параграф говорив про податок з вовни, що „на будуще король не буде брати его інакше, як за спільною згодою і з доброї волі, окрім звичаєвого податку з вовни і шкур, установленого громадою державною“.

(Текст у Stubbs і Bement)

Відповідно § 3-му сего статуту був написаний статут, котрий давав копію з хартії Генріха III. і котрий зве ся *In spre ximus* від першого слова, котре стоїть в нему після титулу королівського. Обидві ці хартії *Confirmatio* і *In spre ximus* послані були в Фландрію королеви, котрого військо тим часом усїли побити Фламандці. Король піддаючись „азій годиві“ підтвердив ті статуты і дав аяпїстю баронам, з котрими посварив ся. Коли ж Едуард I. вернув ся в Англію (14 марта 1298), то він довго відкрочував ся, щоб не ствердити тих статутів урочисто і просто від себе, як того від него хотїли. То він відкладав се на час. коли повоює Шотландців, то навіть, назначивши взе для того дець, утік з Лондону, де зібрав ся парламент. Коли ж вагнати догнали его, то Едуард сказав йїм, що відповидь йїм дасть его рада. Рада ж відповіла, що король ствердить хартії, але з прибавкою слів: *salvo jure coronae nostrae* (з удержанєм права корони нашої). Тоді вагнати покинули парламент, після чого яусїла наступити війна між ними і королем. Король пішов на уступки і послав шерїфам окружний лист в оборону свою (*Statutum de finibus levatis*, 2 апр. 1299) і указ шанувати хартії, нарешті скликав знову парламент і обіцяв сповнити всі его бажаня. Та лишень через рік, 6. марта 1300 р. він видав нову *Confirmatio Cartarum* і при нїїй додаткові статті до старих хартії, — статут, котрий звичайно звать *Articuli super Cartas*, а далі нове виданє *In spre ximus*. На слїдуючий рік

парламент зараз як зобразь, то заявив перше всего просьбу королеви, щоб „хартії вільностей і лісова удержувались в усіх своїх точках“. З того часу в XIV. ст. найже всякий парламент починав з такої просьби і получав від короля згоду (*placet, il plet au roy*), котру і записував у протоколи.

Такий звичай мав рацію, а надто при Едуарді I., бо сей найближший з королів англійських, як помирился з королем французьким і з Шотландцями, обернувся до папи (Клімента V.) і получив від него увільнення від своїх присяг і касацію хартій. Папа буллою з 29. дек. 1305 р. объявив, що „всі уступки, зроблені Едуардом магнатам і шляхті (*magnates et nobil:s*) були більше сплунані ніж вільні“ і він „своєю апостольською повагою і повнотою власти відбирає їх, нищить, касує і обявляє скасованими, неіснуючими і безсилними (*revocamus, annullamus, cassamus, cassas nullas et irritas nuntiamus*).“ Але ся касація вже спізнилась навіть для самого Едуарда I., котрий незабаром умер. Після него ні один король англійський не міг зважитись на те, щоб скасувати зроблені ним і батьком его уступки, хогь, звісно, не один пробував обходити їх побічними дорогами.

З XIV. ст. дійшов до нас ще один документ, котрий уважає ся за одну з основ англійського державного права поряд з хартіями Генріха III. і Едуарда I. Се так званий статут „Про неплату податку“, *De tallagio non concedendo*. Найстарший список сего документу знаходиться в літописі Гвальтера з Гехінбурга з XIV. столітя під титулом неясним і неточним: *articuli inserti in Magna charta*. Але він не помічений числом і не вберіг ся в архівах парламентських і через те з XVII. ст. королівські юристи роялістичного напрямку, а потім учені не признавали его законности. Теперішні вчені думають, що документ сей єсть або латинський зводом трохи теорізованних хартій Едуарда I., зроблених незабаром після них (*Stubb's*), або петицією баронів, поданою в 1297 р. урядови. В усяких разі важно, що сей документ переписувався вже з XIV. ст. в списки основних законів або статутів, що на него яко на статут вказувала знаменита Петиція о правах *petition of right* англійського парламенту 1628 і навіть судді коронні в процесі 1637 р. за неплату податків не ухвалених парламентом, а головне те, що в основі своєї сей документ передає суть того, чого добивались парламенти 1297 до 1330 рр. і що відступлено було тодішніми статутами Едуарда I. Позаяк та суть передана в сему документі стисло і рішуче, то ми й при-

ведемо тут его перший параграф, котрий і дав ему его історичну назву: *Statutum de tallagio non concedendo*.

„Ніякий податок ні поміче буде накладатись ні збиратись ні взимати ні нашими наслідниками в царстві наших без воли і спільної згоди архієпископів, єпископів і других прелатів, графів, баронів, рицарів, віщан і других вільних людей в нашому царстві.“ *Nullum tallagium vel auxilium per nos vel haeredes nostros de cetero in regno nostro imponatur seu levetur sine voluntate et assensu archiepiscoporum, episcoporum et aliorum praelatorum, comitum, baronum, militum, burgen sium et aliorum liberorum hominum in regno nostro* — Повні тексти у Stubbs і Bémont.

Коли порівняти оглянуті нами статуту Едуарда I. з хартіями Генріха III. і Джона, то побачимо, що перші поповняють власне головні з тих пропусків, які зроблені були за Генріха III. в хартії 1215 р., а власне § 12, котрий обов'язував короля прохати згоди „спільної ради“ царства для збору податків. До того треба додати, що раніше статутів 1297—1300 рр. практика Сімона Монфора і Едуарда I. розвинула те, що встановляв § 14 хартії 1215 р. теж пропущений в хартіях Генріха III., а власне порядок тієї „спільної ради царства“ і ввела в ту раду дійсне національне посольство (від графств і міст), хоч і не зовсім демократичне на нашу теперішню мірку. Статуту 1297—1300 рр. признали безпремією потрібною для законності податку „спільну згоду всего царства“ (*commun assent de tout le roiaum*) і тим освятли законом практику парламентського складу С. Монфора і Едуарда I. Так була міцно основана в Англії конституційна монархія і політична свобода на двох підвалинах: 1) безпреміної потреби суду для того, щоб покарати Англічанина і 2) такої ж потреби згоди парламенту, щоб наложити на Англічанина податок.

Сі дві умови на ділі замазались не раз в історії Англії і стали зовсім непорушними лишень після революції 1688 р., але з XIV. ст. ні англійська людність не арикалає уже ніколи сих двох основ, ні королі не сміли зовсім їх не признавати. Особливо міцно держались парламенти за своє право ухвалювати податки, навіть і тоді, коли, як в XV—XVI. ст. склались обставини, котрі давали короля можливість обходити те право. А з сего права виросли і всі інші права парламенту. Рано парламенти англійські взяли за способ перше передавати королеві свої просяби і растювати на тому, щоб поллучити на них згоду королівську, а потім уже ухвалювати податки. Невалу з сего

виросло право парламентів і на контроль видатків державних і на участь в законодавстві — той англійський принцип, котрий пізніше викладали юристи словами, що Англією править король в парламенті (king in parliament), тобто, що король без парламенту власне не єсть законний державець.

(Далі буде.)

М. Драгоманов.

Будда і Буддизм.

Обриси Леона Фера.

III. Буддизм.

4. Відміни і секти буддизму.

(Первісні секти; 18 шкіл; чим вони різнилися; два средства. Святі канони. Буддизм цейлонський, бірманський, сіамський, тибетанський, гімалайський, монгольський, китайський, японський. Закінчення.)

Ми вже сказали, що після трагедії братство буддійське в першім віці свого існування жило в повній єдності. В десятих році другого віку вибух розкол, а з кінцем II. віку було вже 18 різних шкіл Вони повстали після одних переказів із двох, а після других із трьох первісних шкіл. Далі говорить ся, що крім тих 18 повставали ще нові школи, так що в III. віці було їх 26. Ще інші говорять, що в II. віці число шкіл не дійшло ще до 18 і розкол не був загальний. В таких разі судячи по назвах тих шкіл, котрі захевали ся в книгах, їх або було більше як 18, або декотрі з них мали по нару різних назв. Тих 18 шкіл розкладено в чотири віддільні групи, з котрих кожда походила від осібноі первісної школи, що мала свого основника сучасного самому Будді. Може бути, що сей поділ мав дійсно якусь реальну підставу; се видно й з того, що й самому Будді вложено в уста пророцтво, що его церква розпаде ся на 4 галузі.

Ось назви тих чотирьох груп і число шкіл, що належали до кожної з них: 1) Сарвастівада (основни Рагуля, 7 шкіл); 2) Магасаагуїка (осн. Касіана, 5 шкіл) 3) Саммат. я (осн. Упалі, 3 шк.) і 4) Ставіра (осн. Катіяна, 3 школи). Ортодокси буддійські часто закидали тим школам еретичьким, що вони псували текст, нову і стилі святих книг.

Сей заклад, висказаний у цейлонській хроніці Діпанванса, скріплюють і інші свідчення. Звісно, що кожда школа уживала іншої мови: шк. 1. санскриту, шк. 2. пракриту; шк. 4 мала уживати мови „шісатів“, т. є. упрів, а шк. 3 мови звірів. Правдоподібно в тім є стільки правди, що поодинокі школи ширячись по різних краях, приймали мову тих племен, серед котрих ширяли ся. Се стверджує впрочім і факт, що маємо дві редакції буддійського канона: санскритську (на півночі) і в мові палі (на півдні). Що при перекладах або переписуваннях змінювано й текст святих книг, на се маємо доказ у тім, що книги ті дійшли до нас в кількох редакціях, звичайно в двох, інколи навіть в чотирьох, напр. власне виклад основної науки про чотири правди. Деякі діла або збірки діл приписують ся певним школам виключно. Певна річ впрочім, що ті школи різняли ся між собою не мовою, не висловом, а різними діями в самій науці. Які се були ріжниці?

Найчастіше ріжниці ті доторкали ся питань технічних, абстрактційних і метафізичних. Питане про „я чи не я“ належало до найважливіших: 10 шкіл допускало існуванє, ос. бичність я, інші перечили сему. Та проте спорячи о такі тонкості всі школи шанували свою спільну основу — науку Будди.

Згадаві 18 шкіл творили то, що називало ся Мале средство; се був стародавній, може навіть первісний буддизм; ріжняли ся між собою дуже не багато, тільки в деяких питаннях спеціальних, вони остаточно опять зіллали ся в одно. Деякі з них трівали доволі довго; Гіуен-Цаунг, подорожуючи по Індії довгий час після повстаня Великого средства, стрічав іще в Індії школи, що належали до Малого. Та з початком нашої ери школи Малого средства ділили ся на дві групи звані Вайбгачіка і Саутрантіка. Перші опирали ся на книгах свіжо уложених у Абгідаві. Другі держали ся старих книг (сутра), з котрих деякі також були досить свіжої дати; та одні і другі мали претенсію, що посідають чисту науку Будди. Школа Вайбгачіка була приготуванням для школи Великого средства (Магаяна), котра розвиваючи п. гляди вже зароджені в деяких школах Малого средства, встановила теорії про бодісаттів, про буддів контекмпляційних, про Аді будду, про абсолютну порожнечу, про прирачність світа і такии си. собом повернула буддизм на нові дороги. Тай ся школа швидко розколола ся: Патачарія (містик) і Мадіаніка (ті, що держать ся середньої дороги); ті остатні опять розкололи ся на дві часті: Сватантра і Прасанга.

Поділ на Велике і Мале средство задержав ся доси в книгах каноничних буддійських: канон полудневих буддистів, званий Тріпітака, привалєжить майже весь до Малого средства; натомісць до Великого средства належить канон санскритський, котрого вривки найдемо в Непалі, далі переважна часть канона тибетанського званого Канджур, хоча в ньому є також деякі книги з полудневого канона, врешті більша часть канона китайського званого також Тріпітака. Такія робота находимо у буддистів чотирь збірок святих книг або канонів: полудневий, писаний на мові палі і званий Тріпітака, нешальський, писаний санскритом, пеповний; тибетанський, увесь перекладений із санскриту, зва-

ний Канджур, і китайський званий та ож Тріпітака. Назва „Тріпітака“ (три коші) походить від поділу на три часті: віная (дисципліна, сутра (наука), абідгарма (метафізика). Тріпітака палійська є правилом релігійним у Цейлоні, Бірмі, Сіамі і Камбоджі; канон санскритський — зо-станок впершого і забутого буддизму індійського, не обов'язує ніде; Канджур панує в Тибеті, Монголії і в краях гімалайських, в кінці китайська Тріпітака є святою книгою для Китайців, Японців, у Кореї і Авані. Погляньмо, чим є буддизм у всіх тих краях?

Ми бачили, що острів Цейлон був першою країною, куди зайшов буддизм поза Індією; здаєть ся, що тут він і удержав ся в стані досить близькій до первісного. Цейлонці мають претензію, що їх канон є такий, який був уложеній на соборі царя Асоки; ми вже сказали, що претензія ця безпідставна. Крім коментарів перекладених на мову палі Буддагаччо є там багато книг і поем на мові сінгалезькій старій і новій. Посвяченє на монаха починає ся вчасно і триває довго. По трьох роках науки під проводом учителя молодий чоловік стає „сана-верою“ (новиком), потім мусить перебути різні проби, щоб стати „бікчу“. Монахи цейлонські часто відзначають ся наукою і строго аскетичним життям. Що року в іюні і юлі відбувають ся два великі празники з процесіями. В ту пору монахи віддають ся головно навчанню народа. Навчанє відбуває ся нічу, при світлі місяця або лямп. Монахи засідають у дерев'яній будці без стін, за решіткою, народ збирає ся довкола і слухає їх проповідів. Звичайно монахи читають святе письмо, найчастійше джатаки, т. є. оповідання про давні переродження Будди. Є се навчаючі притчі, гарні приміри безоглядного посвяченя, героїчної терпливости, а до них долучені витолкування і приписи моральні.

Крім того монахи сповняють і інші церемонії, з котрих найціка-війша є читанє „піріта“. Піріт (охорона) є збірка сутрів; читаючи їх кілька ночей при світлі лямп без перестанку осягає ся пов'язанє в розпачоту ділі або відверненє лиха від того, для к-го робить ся (за гроші) ся церемонія. Хоча сутри ті, написані мовою палі, мають зміст ясний і зміст дуже навчаючий, але прості люди, для котрих читає ся піріт, а часто й самі читаючі монахи ані в зуб его не розуміють. Звичайно й проповіді монахів народ розуміє не багато через те, що вони підмішують багато слів з палі; от тим то г'рчійші упасакки ходять від дому до дому, читаючи письмо святе і пояснюючи его зрозумілою мовою.

І на Цейлоні буддизм не лишив ся без розколу. При кінці XVIII. в. повстали дві секти, північна і полуднева, а на початку нашого віку третя, прозвана біржанською через те, що основики єї Аябагагантія зреформував цейлонський буддизм на віір біржанського

На Цейлоні мають буддисти три цінні предмети, котрі дуже шанують: 1) дерево боді, захованє в Анурадгапурі, старій аруйнованій столиці, 2) зуб Будди (як кажуть, зуб малпи!) і 3) слід стопи Будди (свята стопа, срі-пада) на вершку гори Адамів шпиль; но іншіми віруванням є се слід стопи бога Шіви або стопи Адама або стопи св. То-

и. Буддійський монах стереже „святої стопа“, приймає паломників, бере від них жертви і обертає до них з промовами і поученнями.

Бірма не менше Цейлону славить ся тим, що посідає чистий буддизм, а навіть величає ся, що від неї вийшла направа буддизму в Цейлоні, коли книги буддійські в XI. в. знищені на Цейлоні нападами на-лабарськими, були там опять принесені в Бірми. В тім краю буддизм зорганізований сильно. Монахи зуть ся там „рагангі“ (попсоване слово „аргат“); звичайний монах зоветь ся „патцін“, начальник монастиря „фон-гії“. Всі фонгії в одній околиці слухають одного провісцала, а всі провісцали мають спільного голову „цая-дсо“, що живе в столиці краю і має дуже велику пошану. По монастирях живе множество дітей, котрі там учать ся, молодих парубків а навіть досрелих, що живуть у самоті. Вони зовуть ся „чіїни“, т. є. новики, та більшість їх по році, по двох виходить із монастиря; лишають ся тільки ті, що хочуть бути монахами. Впрочім монах не мусить бути там до кінця життя; всякому вільно в кожній хвили вернути в світ. Загалом сказати можна, що вся мужеська людність бірманська за молодю переходить через монастир. От тим то монастирів у краю дуже багато. Для подорожніх вони служать заразом гостинними домами. Церемонії вступлення в монахи не ріжнять ся від таких же церемоній у інших буддійських краях. Найславнійший релігійний будинок бірманський, се велика пагода в Раугуні, прозвана Чуе-дагон-фра; гонорять, що в сі фундаментах заховані ті обрізки вітів і волося Будди, котрі той дав був купцем бірманським як плату за їх дари.

Буддизм у Сіамі мало ріжнить ся від бірманського. Будда зове ся там Сомапа-Кодом (попсоване Срамана Готана). Монахів зове назод „фра“ (достойний). Найстарший між ними, голова всієї єрархії, зове ся санг-карат (царь братства), та єго власть не така велика, як у Бірмі. Він має під собою начальників великих (царських) монастирів, а ті знов є зверхниками поменших монастирів. Обік монахів у монастирях живуть також новики і школярі. Власть світська має право наглядати над монахами; вони урядники можуть їх судити, залякати в тюрму або й бити. Та хоча много монахів сіамських відзначає ся чистим і праведним життям, то дисципліна між ними не така строга, як у Бірмі. Вони часто вандрують із одного монастиря до другого. Світські вірні крім дарунків для монахів оказують свою пошанність також милосердними вчинками таким шпр.: кидають весь улов риби в рибакі а кидають їх назад у річку. І в Сіамі є своя стопа Будди звана „Фрабат“, до котрої відбувають ся численні паломництва.

Буддизм у Камбоджі не много ріжнить ся від цейлонського і бірманського: ті самі святі книги, та сама мана, ті самі встанови; особливо близький він до сіамського. Монахи мають тут не менше значінє і вплив, та протє первісні забобони і віруваня існують в повній силі. В Бірмі та Сіамі є також багато ворожбитів та астрологів, але монахам заборонено сим займатися. Індуси не буддисти вважають легковірність народа, хоча се не вменшує щедрости народа для монахів буддійських.

Буддизм тибетанський став ся подекуди регулятором північного буддизму; его вплив розширив ся сильно на сусідні краї. Его святий канон званий Канджур, величезна збірка 100-томова, здобуток праці многих віків, уложений був остаточно аж у XIII. віці. Є в ніх багато різнородних діл, перекладених переважно з санскриту, та є деякі переклади й з палі, з китайщини і навіть із язиків гімалайських. Ті діла походять з різних шкіл, та школа Великого Средства переважає. Канджур ділиться на 7 частей; з них три (дисципліна, наука трансцендентальна і сутра) відповідають Тріштіаці полудневих буддистів. Дисципліна різниться ся в многих поглядах від полудневої. Наука трансцендентальна є властива Великому средству, але відповідає абідганням, що належить до остаточної доби Малого средства. Сутра в Канджурі заповнює звиш 30 томів. Остатній відділ Канджура, званий Тантра, є властивий Тибетови і вплив індуїзму а особливо шіваїзму видно тут дуже сильний; тут вложено ті спеціальні теорії північних буддистів (особливо теорію Алі-будди), про котрі ми згадували. Так само находимо тут багато „дарані“ і „мантрів“ — тих формул переважно незрозумілих, що служать для цілей магичних, для лічення слабостів і відвертання нещастя.

Головна пристрасть буддизму тибетанського, се культ бодісатвів. Крім книг уміщених в Канджурі і посвячених сему культури займає ся ним ще один довгий трактат, не вставлений до св. канону і званий Маві-ламбух, посвячений памяти Авалокітесварп, найбільшого поміж бодісатвами. Находимо там між іншим ось яку легенду. Авалокітесвара, порушений співчутєм для тих, що мучать ся в пеклі, вдав ся в глибокі роздумування, щоб їх увільнити і заклав сам себе, щоб его голова розскочила ся на тисячу кусників, коли ему не вдасть ся силою своєї медитації увільнити проклятих від муки. Се ему вдало ся і не вдало ся рівночасно; пекло випорожнило ся на хвили, але зараз же знов наповнило ся новопробуваючими грішниками. Бачучи се голова Авалокітесварп розскочила ся на тисячу куснів, та батько его Амитаба позбирав їх і зробив ему з них десять голов, через що він і назвав ся (і так представляє ся на малюнках) „Авалокітесвара з одинадцятьми головами.“ Ему приписує ся впровадження буддизму до Тибету і винайдене формулки „ом-ма ні пад-ме-гум“ (властиво „ом! мані падме гум“, що значить: о! глейноте в лотосі! амінь!). Сю формулу тибетанські буддисти повторять ненастанно, пишуть усюди, приписують їй чудесну силу, хоч і не знають єї правдивого значіння. Правдоподібно є се вклад самого імя Авалокітесварп, бо назва ся значить іменно „клеїнот у лотосі“.

Найбільший бодісатва після Авалокітесварп є Манджусрі. Его великі шанують, хоч і не так, як першого. Тибетанці бачуть у кождім із своїх великих людей воплоченє бодісатви. Далай-лама в Ласі є воплоченє Авалокітесварп, другий лама, що живе коло Дігаргчі, вдавть ся, є воплоченє Манджусрі. Із Тибету інституція ламів або відроджуючих ся, „живих буддів“ розійшла ся по значній часті буддійського світа.

Буддизм у Тибеті має кілька відмін, а головню дві важні секти: жовту і червону. Обі ті секції носять убір червоний, тільки різнять

ся коліром високих острокінчастих шапок: у одних вони є жовті, у других червоні. Жовта секта вважає ся прановірною; вона переважає в Тибеті, а червона в сусідніх краях. Ті секти ділять ся на школи, котрих є всего девять, та так, що кожда секта має їх чотири, а девята школа, Бруг-па, що чить грім, стоїть особно від обох сект, хоча носить червоні шапки, і займає ся головно ворожбою і чарами.

Єрархія тибетанська має всі основні ціхи буддійського чернечого устрою. Попад звичайнии монахами (гелонг) стоять начальники монастирів (камо); понизше гелонгів стоять новики (гепуль) і світські прислужники (генен). Ігумени мають при собі певних достойників для спеціальних функцій, як „ось бу-дзад“ управитель співи і декламації гимнів і „гебо“, — надзорець над дисципліною. Попад усіма ними стоять два Великі Ламы, один в Ласі, а другий в Дігарті — се „воплочені“ або „живі будди“. Слово „лама“ значить висшій і відносить ся властиво до тих двох; та інколи ним називають і інших старших у єрархії, а навіть для почеси всіх монахів буддійських. Відси пішло, що весь тибетанський буддизм прозвано ламізмам.

В Тибеті так як і в інших буддійських краях, є монахи, але є їх не много. Вони зуть ся „гелонгма“ або „амі“; їх головний монастир є на острові оера Пальте Ігуменя того монастиря що року з великою парадом йде до Ласи, щоби поклясти ся Далай-Ламі і прийати его благословенство.

З монахів деякі вандрують і кочують ненастипно, інші живуть зовсім самотно по пустинях і недоступних місцях, але більшість живе по монастирях, і то досить приємно, приймаючи дари від вірних або займаючись ріжними заробітками — не для себе, а для братства. Деякі держать ся досить строго правил монастирських, інші живуть як небудь. З великою парадом і музикою обходять вони врочеті празники: початок року (в февралі), зачатіє Сакіямуні (в маю) і роковини смерті Цонг-ка-па. З особливими церемоніями обходять ся свято стунг-ма або покута за гріхи: воно тріває два дні і відбуває ся з таким твердим постом, що не вільно навіть проговтути свою власну слину. Крім сего монахи тибетанські сповнюють ріжні церемонії при приватних нагодах: весілях, похоронах і т. і. Через се вони мусять піддавати ся ріжним забобонам має. А маси ті страшенно забобонні, всюди бачуть, надіють ся або лякають ся вмішаня якогось демона доброго або злого. Ніхто не почне ніякого діла без певних віщовань і заклинань, котрі мають силу запевнити поведжене. От тим то кождий потребує ворожбита, заклинача — і находить его коли не між сліма духовенства, то обік него. В Тибеті сей рід людей має тільки діла і зиску, як піде в світ. Сі ворожбити зуть ся Цікани, стоять у звязку з братством буддійським і находять ся в кождім монастирі. На вид вони похожі на монахів, та проте живуть свобідно і можуть женити ся. Пошанованє люду для монахів є дуже велике, а Далай-Ламач віддають майже божеську честь і складають богаті дари. Памятників побожности народньої в Тибеті повно. При всіх дорогах, особливо на небезпечних місцях стоять „обо“, т. є. лавки з тесаного каменя, при дорогах находять ся „дани“, т. є. мури більш або менше довгі, покриті вапцями; перед великими

будинками і бравами домів стоять таблиці з візерунками або хоругви також в написани. Не менше часто стрічають ся рисовані, мальовані або вирізані візерунки Будди, чайтії, т. є. скрині, де прохожі можуть складати жертви, а в кінці звісні на весь світ „мливки“, т. є. подвижні валки, обертаєні руками або водою і на котрих крутить ся свята формула „чи наші падне гун“.

Під буддизмом гімалайським я розумію буддизм у Непалі, Бутані і Сіккімі. В сих краях панує секта червона. Непаль має ту славу, що в ній захомали ся заставки святих книг північного буддизму на нові санскритські: важкі і численні діла найдені там не становлять цілості впорядкованої систематично, так що ми не можемо уявити собі, як виглядав буддійський канон в оригіналі. Буддизм у тих краях не є релігією пануючою виключно; племя Іорка, що здобуло сей край у другій половині XVIII. в., дало там браманіямови перевагу і значіне урядової релігії. В Бутані живе великий жрець червоної секти званій Дгарнарджа (царь закона); він живе в Тассісудоні і є для червоної секти майже тия самим, що Далай-Лама для жовтої.

Буддизм монгольський виче ся тісно з тибетанським. Святі книги Монголів перекладені з тибетської мови, котру Монголи вважають святою. Великі Лами тибетські, особливо в Ласі, мають між Монголами найгорячіших почитателів. Та про те буддизм монгольський має своїх власних „відроджених ламів“ або „живих буддів“. Монголи і Калюки справляють три великі празники до року: празник лам (новий рік), пр. урус (вхід Сакіямуні в лоно матері) і пр. цагаи (білий день, що триває цілий тиждень, на пам'ять побіди, яку одержав Сакіямуні над биченши противниками.

Суцроті сих відмін північного буддизму займає особіне становище буддизм крайнього сходу. Ми бачили, що буддизм із Китаю перейшов до Тибету; а часом вийшло так, що тибетський ламаїзм запаував у Китаю. Китайська література буддійська складає ся з множества перекладів, та також із значного числа діл оригінальних коментарів до св. книг або оповідає історичних. В китайським каноні переклади становлять три часті а книги оригінальні четверту; книги Великого і Малого средства введені тут у кудц.

Перевага північного впливу видна з розширення „даранів“ т. є. чародійських формул, далі з розширення культу дьяні будди Амитаби і дьяні-бодісатви Авалокітесвари. Сей другий тут зівстав перемінений у жєнщину і називає ся Кван-цєу-їн. Се мала бути дівчина-царівна; батько хотів силою віддати єї замуж, та вона втекла, по ріжних пригодах зайшла аж до некла Ян, та Ян вигнав єї відтам задля того, бо за кожним єї кроком виростали цвіти а місце мук змінювало ся в місце р.скоші. Тоді вона загшла до порту Нотала, де й закінчила праведно своє жите

Інституція ламів або „живих буддів“ розширена в Китаю не менше чим у Тибеті. Европейці називають їх японським словом „бонам“; по китайськи вони зовуть ся „го-чаг“. Бонам китайські становлять таку саму єрархію, як у інших краях буддійських. Вони ділять ся на висших і низших (слуг). Монахині називають ся по китайськи „гні“

крім того жінки і дані світські під проводом бонзів становлять світське товариство, що має метою дбати о монастирі і святині.

Монахи китайські також живуть жебрацтвом. Вони прибігають до різних хитрощів, щоб порушити співчуте публіки, а нишком віддають ся мерзавцям і гулякам. В своїх святинях вони справляють релігійні празники з великою музикою; замість молитви побожні повторяють тисячі разів поряд слова: о-мі-то-фо (Амітаба-будда).

Бонзи не погорджують займатися також ворожбою, заклинаннями та чарам, хоча головню сими ділом займають прихильники і жерці іншої китайської релігії званої Тао-дае а основаної сучасником Конфуція, знаменитим філософом Лао-дае Вірний Китаєць обох шанує однако, обох дає дари, надіючись і просячи від Тао-дае поведження і добра на сьому світі, а від Будди щасливого переселення душі.

Первісна релігія Японії, шінтоїзм, існує ще доси, хоча значно зміненна і опанована буддизмом. Вона перевищує его числом церков, котрих посідає 186 702, коли буддизм має їх лиш 72.158. Та про те буддизм має вчених і учеників 95.158, а шінтоїзм тільки 22.872. Буддизм японський близький до китайського. Святі книги ті самі, і власне з Японії одержали великі бібліотеки Парижа і Лондону ті екземпляри китайської Тріпітаки, котрі в них є. Секти буддизму в Японії походять також із Китаю, тільки що тут нема ламаїзму. Натонісь цвіте тут не менше як у Китаю культ Кван-вон (Авалокітесвари) і Амітаби; сам Кван-вон має 33 церкви, до котрих ходить множество паломників. Статуя его в Міако, колосального розміру, має 36 рук, а довкола неї стоїть 33.333 статуй різних героїв. Амітабу чять у постаті похорий на Сакіямуші і повторяють его імя неалічиму сплу разів у всяку пору дня і при всякій нагоді. Особливо хто повторяє его при смерті, має надію вийти в рай Амітаби.

Братство буддизму в Японії організоване добре; братчики переходять новіціат і різні ступні, видержують екзамени, диспути і різні вправи. Назва бонзів, котру дали їм і китайським братчикам Европейці, походить від слова боазу, котре є тільки переробкою індійського бікчу. Монахинь у Японії більше ніж у других буддизму краях; кожда секта побіч мужських має й жіночі монастирі. Сект тепер налічують 10; з них 5 посвячені культу Амітаби, а найважніші звуть ся чін-чіу, со-то, чін-гон і зію-до.

Як бачимо, буддизм усюди майже однаковий. Всюди находимо монахів і монахинь, самотних аскетів і таких що живуть спільно в монастирях. Школи різняться ся звичайно тільки в дрібницях та формальностях. Японець повторяє ненастанно „на-му-а-мі-та-бутсу“ (честь будди Амітабі!) так як Гібетанець „ом мані падме гун!“ Одні кліче батька, а другий сина, що належать оба до розряду буддів. І між сектами різниці звичайно не глибокі, хоча часом попадають ся й доволі значні. І так секта зію-до твердить, що хто дістав ся до пекла, той уже відтам не вийде — в прямиї суперечности з системою буддизму, котрий проповідує вічну зміну і переходи. Секта чін-чіу, найчисленніша в Японії, допускає женитьбу монахів, також на перекір усії нації Сакіямуші.

Лишась нам ще сказати кілька слів про буддизм у Тонкіні, Кореї і на островах Суандських. Тонкін і Корея з погляду релігійного належать зовсім до Китаю, так що відмін тут нема ніяких. А буддизм на островах Суандських ми знаємо дуже мало; колись він цвів на острові Яві, та давно вже був там знищений, а в его істнованню свідчать тільки численні руїни святинь, із котрих найвеличніші є в Боро-будурі. Зостанки буддизму лишилися тільки на сусідніх малих островах, та про тамошній куток не знаємо майже нічого.

Варто тут піднести ще один факт дуже гідний уваги: многота шкіл і сект зовсім не шкодить ширенню і повазі буддизму. Се легко аргументи. Правдиві, майже одинокі буддісти, се монахи. Вони можуть собі творити тільки школу і сект, кілько їм хочеться — народ не знає про їх спори і роздори і не інтересує ся ними, се не его річ. Его річ є давати милостиню монахам, не дбаючи о те, до якої школи чи секти хто з них належить. Сю різницю між монахами і світськими людьми треба мати на увазі, коли хочемо виробити собі понятє про число буддістів. Зачисляючи до буддизму все населенє згаданих нами країв, одержимо ось які суми:

Полудневі буддісти:	
Цейлон	1,520.575
Бірма	5,447.831
Сіан	10,000.000
Аван	12,000.000
Властива Індія (Джайністи?)	485.000
<hr/>	
Разом 29,453.406	

Північні буддісти:	
Нідерландська Індія	50.000
Британська Індія	500.000
Російська Азія (Калмики і т. і.)	600.000
Острови Ліеу-Кіеу	1,000.000
Корея	8,000.000
Бутан і Сіккім	1,000.000
Кашмір	200.000
Тібет	6,000.000
Монголія	2,000.000
Манджурія	3,000.000
Японія	32,000.000
Непаль	500.000
Китай	414,686.994
<hr/>	
Разом 470,331.891	

З полудневими 29,453.406

Разом усіх 499,785.297

Таким способом доходимо до цифри мало що меншої від 500 міліонів. Та треба сказати, що більша часть тих цифр полягає на обрахунках тільки припблжених і непевних, а надто в самім буддизмі звязок між монахами а простим народом є дуже невеликий. Чоловік, що нині дає милостиню буддійському монахови і тим засвідчує свою належність

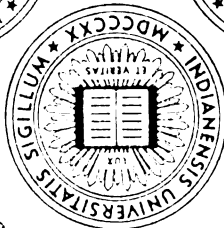
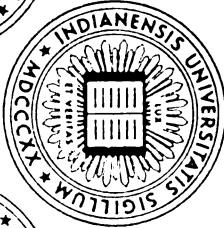
до буддизму, завтра з такою самою вірою удає ся до ворожбитів або чарівників, котрого ремесло прокляв Сакіямуні. Та все таки факт є, що існуванє буддизму в тих землях має значну силу і вплив, і що, апачить, майже пів мільярда людей на землі вірять, хоч і не виконують на практиці (се було абсурдом), підширає, піддержує релігію звязану з іменем Будди.

НОВІ КНИЖКИ.

ВАСИЛЬ ЩУРАТЬ. Заїтки до поеми Тараса Шевченка „Чернець“ (Передрукъ зъ „Дѣла“). У Львовѣ 1894. Праця над детальним вивиснюванєм творів Шевченка поступає чим раз далі. Майже рівночасно появили ся обширна праця д-ра О. Колесси про вплив Міцкевича на Шевченка (про неї скажемо в сліду-ючій квлжі) і невеличка праця Щуратова. Шевченкова поема „Чернець“ цікава не з одного погляду; під зглядом артистичного обробле-ня вона одна з найкращих Шевченкових пес, а й під зглядом психо-логії вона велика цікава. Коли правда те, що звичайно приймає ся і що без дискусії приймає й д. Щурат, що се поема написана вже в ор-ській кріпості 1848 р., то се був би документ незвичайно бодрого та смілого настрою его духа, яких в его „невольницьких“ творах не стрі-чає ся більше. Д. Щурат не вдає ся в аналіз сего психологічного під-кладу поеми, хоча й стверджує єї переважно суб'єктивний характер; на такій аналіз повинен був навести его сам вступ поеми. де Шевченко від разу ставить себе лемов як сучасника, як свідка самовидця опису-ваних подій („у Києві на Подолі братерська наша воля“). Д. Щурат згадує вправді і домагає досить вірно, що Шевченко мусів чути авалогію між своєю долею і долею Палія, а Палієві ідеали вважав і своїми та тут варто було не тільки вказати ідеали історичного Палія, але вникнути глибоше в те, що д. Щ. називає ідеалізацією Паліївщини у Шевченка, т. є. виложити, як саме розумів Шевченко ці Палієві іде-али. Вирочім надто високих вимогів до праці д. Щ. ставити не можна; він хотів дати тільки „Заїтки“ а дав децю більше: історичну і на-родню пісенну та легендову) основу Шевченкової поеми він показав добре (для повноти варто було б уявляти й працю А. Ролле „Buntj Palejowe“), виказав, що в своїй концепції Палія Шевченко не дер-жав ся докладно ані історії, ані легенд народніх, що заставив Палія кінчити свій вік у монастирі незгідно ані з історією ані з традицією, заставив его жити аж до часу, коли Петро велів гонити Українців на кавальні роботи, т. є. до 1716 р. Вказає також д. Щурат звязок між піснями народними а Шевченковою поемою; варто б ще додати, що ефективний стих „Ой високо сонце сходить, низенько захо-дить“ узятий Шевченгом живцем із народньої пісні про Палія. В усякій разі праця д. Щ. являє ся цілком причинкою до пояснення творів Шев-ченка, тим ціннішми, що свободним від усяких самовільних догадок, від усякого аллегоризованя та філософованя, котрим доси часто грі-шили інтерпрети Шевченка.

І. Ф.

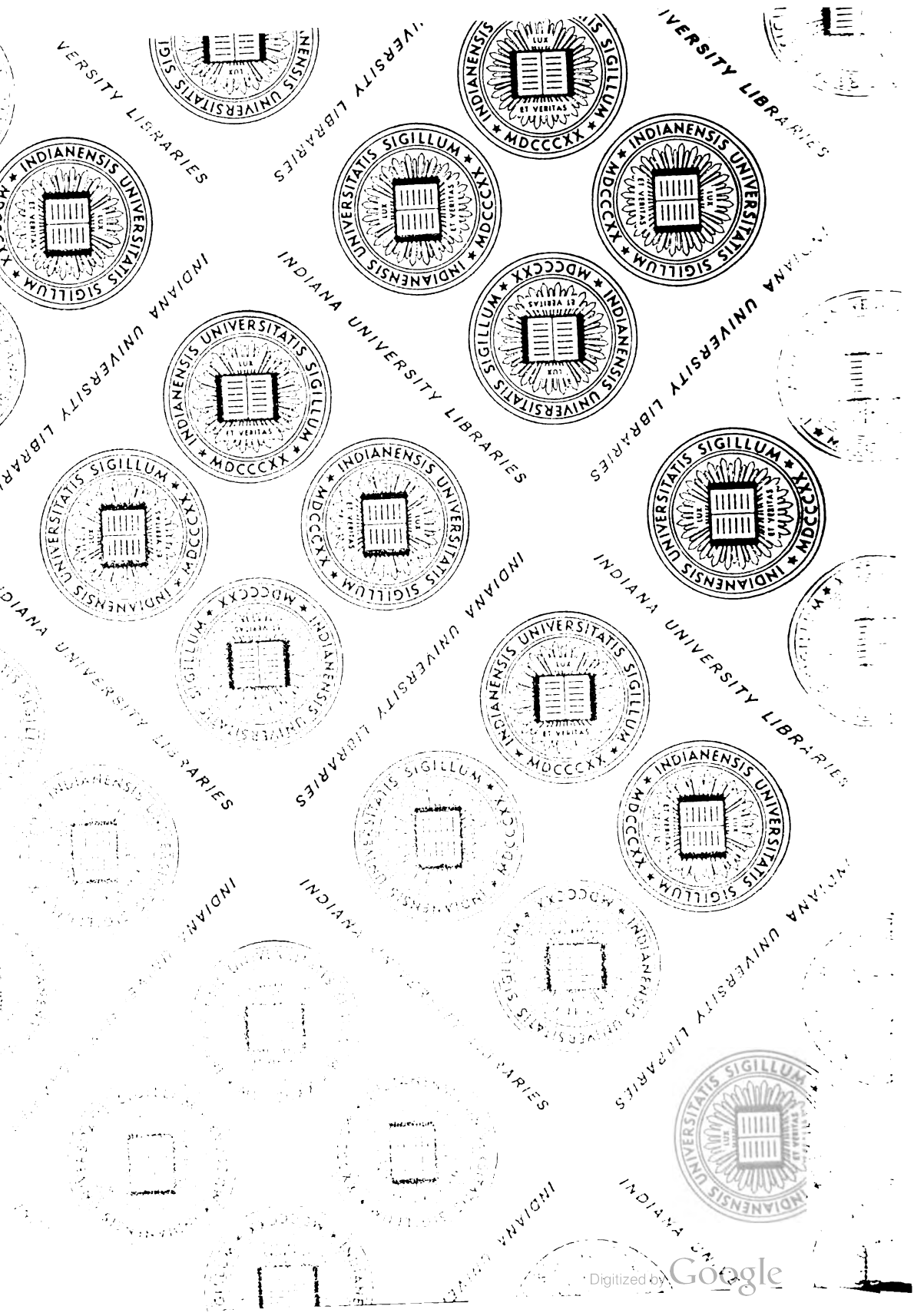
PG 8900
Z63
v.2

DO NOT REMOVE FROM POCKET

DEHCO

PG 8900
.Z63
v.2

DO NOT REMOVE FROM POCKET

DENCO

Digitized by Google

3 0000 125 458 640